

**TANZİMAT'TAN I. DÜNYA SAVAŞI'NA
İSKENDERUN**

Naim ÜRKMEZ

**Doktora Tezi
Tarih Anabilim Dalı
Yrd. Doç. Dr. Selahattin TOZLU
2012
Her hakkı saklıdır**

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Naim ÜRKMEZ

TANZİMAT'TAN I. DÜNYA SAVAŞI'NA İSKENDERUN

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Yrd. Doç. Dr. Selahattin TOZLU

ERZURUM -2012

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

24/12/2012

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlanmış olduğum "Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na İskenderun" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğumu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanması için verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☒ Tezimin/Raporumun 3 (Üç) yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

24.12.2012

Naim ÜRKMEZ

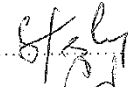
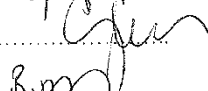
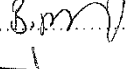
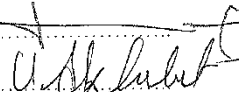
T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yrd. Doç. Dr. Selahattin TOZLU danışmanlığında, Naim ÜRKMEZ tarafından hazırlanan bu çalışma 24/12/2012 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından, Tarih Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Yrd. Doç. Dr. Selahattin TOZLU	İmza:
Jüri Üyesi	: Prof. Dr. Selami KILIÇ	İmza:
Jüri Üyesi	: Doç. Dr. Bayram NAZIR	İmza:
Jüri Üyesi	: Yrd. Doç. Dr. İskender YILMAZ	İmza:
Jüri Üyesi	: Yrd. Doç. Dr. Uğur AKBULUT	İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET	VIII
ABSTRACT	IX
KISALTMALAR	X
TABLolar DİZİNİ	XV
HARİTALAR DİZİNİ.....	XVIII
PLANLAR DİZİNİ	XIX
ÖN SÖZ	XX
GİRİŞ	1
A. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	1
a.Başbakanlık Osmanlı Arşivi	1
b.Süreli Yayınlar	1
c.Seyahatnameler	2
d.Kaynak Eserler	2
B.ARAŞTIRMA SAHASININ COĞRAFYASI	3
C. ARAŞTIRMA SAHASININ TARİHÇESİ	4
a.Osmanlılar Öncesi Dönem	4

BİRİNCİ BÖLÜM

İDARİ YAPI

1.1. TANZİMAT SONRASINDA MÜLKİ İDARİ DURUM	22
1.1.1. İskenderun Mülkî Yöneticileri	38
1.2. ARSUZ NAHİYESİNİN İDARİ YAPISI	50
1.3. BELEDİYE TEŞKİLATI	51
1.3.1. Osmanlı Devleti'nde Belediyeciliğin Başlaması	51

İKİNCİ BÖLÜM

BAYINDIRLIK FAALİYETLERİ

2.1. BATAKLIKLARIN KURUTULMASI	59
2.1.1. Bataklıkları Kurutmak İçin Gereken Malzemelerin Temini	87
2.1.2.Bataklıktan Kurutulmasında Yaşanan Zorluklar	90

2.1.3. Bataklıkların Kurutulması İçin Teşkil Edilen Komisyon Yıllara Göre Üyeleri	107
2.2. İSKELE VE LİMAN İNŞASI	108
2.2.1. Rüsumat Nezareti Tarafından İnşa Edilen Gümrük İskelesi	121
2.2.2. Hayvan Nakli İçin İnşa Edilen İskele	126
2.2.3. Gümrük İskelesini Demirden İnşa Etme Teşebbüsleri	128
2.2.4. Karantina Binasının Yanında İnşa Edilen İskele	131
2.2.5. İskenderun Limanı'nın Haydarpaşa Liman Şirketi Tarafından İnşa Edilme ve İşletilme Teşebbüsü	132
2.3. LİMANIN TEMİZLENMESİ	135
2.4. AMBAR İNŞASI	138
2.5. HÜKÜMET KONAĞI İNŞASI	143
2.6. ASKERİ DEPO VE KIŞLA İNŞASI	148
2.7. İSKENDERUN DENİZ FENERİ	154
2.8. KARANTİNA TEŞKİLATI	156
2.8.1. Karantina Görevlileri	161
2.8.2. Tahlilhane	162
2.9. HAMİDİYE GUREBA HASTAHANESİ VE ECZANE	162
2.10. HAMİDİYE VE MECİDİYE ÇEŞMELERİ	164
2.11. KAPTAN PAŞA CAMİSİ	164
2.12. HAMİDİYE CAMİSİ	165
2.13. KÖMÜR DEPOSU İNŞASI	166

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEMOGRAFİK YAPI VE HAREKETLER

3.1. DEMOGRAFİK DURUM	168
3.1.1. İskenderun'un Köyleri	173
3.1.2. İskenderun Nüfusunda Değişime Neden Olan Göçler	174
3.1.2.1. Girit Muhacirleri	175
3.1.2.2. Kırım ve Kafkas Muhacirleri	184
3.2. GAYRİMÜSLİMLER	188
3.2.1. Ermeni Kilisesi	188

3.2.2. Rum Katolik Kilisesi	190
3.2.3. Katolik Kapusen (Kapuçin) Kilisesi	192
3.2.4.Yahudi Cemaati	197
3.3.SALGIN HASTALIKLAR	198
3.3.1. Kolera Salgını	198
3.3.1.1. 1890-1891 Salgını	198
3.3.1.2. 1903 Salgını	202
3.3.1.3.1909 Salgını	205
3.3.2.iek Hastalığı	207
3.4.HAPİSHANE İNŞASI VE SUÇLULAR	207

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ULAŞIM VE HABERLEŞME ALANINDAKİ GELİŞMELER

4.1.KARAYOLLARI İNŞASI	212
4.1.1.Yol İnşası İçin İmtiyaz Talepleri	231
4.1.1.1.Fransa'nın İskenderun Konsolos Vekili Mösyö Garelli'nin İmtiyaz Talebi	231
4.1.1.2.Mösyö Sola'nın İmtiyaz Talebi	231
4.1.1.3.Yolun İnşasına Tekrar Başlanması	233
4.1.2. Köprülerin İnşası	236
4.1.2.1.Üç Demir Köprüünün İnşası	240
4.1.3.Belen-Kırıkhan-Turmanin-Halep Güzergâhının Tamir ve İnşası	242
4.1.4.İskenderun-Payas Yolu	245
4.2.ARABA ŞİRKETİ KURMA TEŞEBBÜSLERİ	249
4.3.DEMİR YOLU PROJELERİ	254
4.3.1. İngiliz General Chesney Projesi (1862)	254
4.3.2. Demir Zincir Usulü Nakliye Projesi (1869)	257
4.3.3. Belgrat-Üsküdar-Konya-Halep-Bağdat-Basra Projesi (1870)	258
4.3.4. İngiliz Hükümetinin Tüccarlar Aracılığıyla İnşa Etmek İstediği İskenderun-Basra Projesi (1872).....	258
4.3.5. Pressel Projesi (1873)	259
4.3.6. Mösyö Sola Projesi (1879)	260

4.3.7. Diğer İmtiyaz Talepleri (1882, 1887)	266
4.3.8. İskenderun-Ergani Projesi (1870, 1891)	269
4.3.9. İngiliz John Robert Pilling Projesi (1890)	270
4.3.10. Halepli Nikolaki Projesi (1892)	272
4.3.11. Mösyö Aleksandır Tonyati Projesi (1897)	273
4.3.12. Rusya Kont Kapnist Projesi (1898)	273
4.3.13. Bazisol Vahkiti Projesi (1899)	274
4.3.14. Mösyö Ernest Rechnitzer Projesi (1899)	274
4.3.15. Chester Projesi (1909)	276
4.3.16. Toprakkale (Osmaniye)-İskenderun Demir yolunun İnşası (1911)	277
4.4. TELGRAF	285

BEŞİNCİ BÖLÜM

EĞİTİM

5.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE EĞİTİM	293
5.1.1. Müslüman Mektepleri	294
5.1.1.1. İptidai Mektepleri	294
5.1.1.1.1. Erkek iptidaileri	294
5.1.1.1.1.1. İskenderun İptidai Mektebi	294
5.1.1.1.1.2. Kiliseönu İptidai Mektebi	315
5.1.1.1.1.3. Karaağaç Köyü İptidai Mektebi	316
5.1.1.1.1.4. Ağcalı Karyesi İptidai Mektebi	318
5.1.1.1.1.5. Elhub Karyesi İptidai Mektebi	319
5.1.1.1.2. Hamidiye Kız İptidai Mektebi	320
5.1.1.1.2.1. İskenderun Kız İptidai Mektebinde Görev Yapan Öğretmenler	325
5.1.1.1.2.2. Kız İptidai Mektebinde Yıllara Öğrenci Sayıları ve Muallimleri	327
5.1.1.2. Rüştîye Mektebi	328
5.1.1.2.1. İskenderun Rüştîyesinde Görev Yapan Öğretmenler	337

5.1.2. Gayrimüslim Mektepleri	345
5.1.2.1. Ermeni Mektepleri	345
5.1.2.2. Rum Mektepleri	347
5.1.3.Yabancı Okullar	348
5.1.4. İskenderun Kazası Maarif İdaresi	349

ALTINCI BÖLÜM

YABANCI MİSYONLAR

6.1.KONSOLOSLUKLAR VE KONSOLOSLUK VEKİLLİKLERİ	351
6.1.1.İngiltere Konsolos Vekâleti	351
6.1.1.1.İngiltere Konsolos Vekâletinin Tercümanları	356
6.1.2.Amerika Birleşik Devletleri Konsolos Vekâleti	356
6.1.3.Avusturya ve Macaristan Konsolos Vekâleti	360
6.1.3.1.Avusturya Macaristan Konsolos Vekâletinin Tercümanları	361
6.1.4.İran Şehbender Vekâleti	361
6.1.4.1.İran Şehbender Vekâletinin Tercümanları	362
6.1.5.Belçika Konsolos Vekâleti	363
6.1.5.1.Belçika Konsolos Vekâletinin Tercümanları	363
6.1.6.Flemenk/Hollanda Konsolos Vekâleti	363
6.1.6.1.Hollanda Konsolos Vekâletinin Tercümanları	364
6.1.7.Almanya Konsolos Vekâleti	364
6.1.7.1.Almanya Konsolos Vekâletinin Tercümanları	368
6.1.8.Fransa Konsolos Vekâleti	368
6.1.8.1.Fransa Konsolos Vekâleti Tercümanları	370
6.1.9.İspanya Konsolos Vekâleti	371
6.1.9.1.İspanya Konsolos Vekâletinin Tercümanları	372
6.1.10.İsveç ve Norveç Konsolos Vekâleti	373
6.1.10.1.İsveç ve Norveç Konsolos Vekâletinin Tercümanları	374
6.1.11.İtalya Konsolos Vekâleti	374
6.1.11.1.İtalya Konsolos Vekâletinin Tercümanları	375
6.1.12.Portekiz Konsolos Vekâleti	376
6.1.13.Rusya Konsolos Vekâleti	377

6.1.14.Yunan Konsolos Vekâleti	378
6.1.14.1.Yunan Konsolos Vekâletinin Tercümanları	379
6.1.15. Danimarka Konsolos Vekâleti	379

YEDİNCİ BÖLÜM

ERMENİLER VE ERMENİ MESELESİ

7.1.ERMENİLERİN İSKENDERUN KÖRFEZİ'NE ÇIKMALARINA ENGEL OLMAK İÇİN ALINAN TEDBİRLER	381
7.2. BÖLGEDEKİ KONSOLOS VEKİLLERİNİN VE GAYRİMÜSLİMLERİN MÜDAHALESİ	393
7.3. ERMENİLERİN İSKENDERUN'DA İKAMET EDEN KAYIKÇILAR TARAFINDAN KAÇAK YOLLARLA VAPUR KUMPANYALARINA NAKLEDİLMELERİ	398
7.4.1909 ADANA ERMENİ OLAYLARININ İSKENDERUN VE ÇEVRESİNE YANSIMASI	399
7.5. I. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE ve SAVAŞ SIRASINDA ERMENİLERİN DURUMU	406

SEKİZİNCİ BÖLÜM

TİCARET

8.1.LİMANDAKİ TİCARİ FAALİYETLER.....	410
8.2. MEYAN KÖKÜ TİCARETİ	435
8.2.1. Meyan Kökü Fabrikaları	435
8.2.1.1. Amerikan ve İngiliz Meyan Kökü Fabrikaları	435
8.2.1.2.Toma Ehvan'nın Yerli Meyan Kökü Fabrikası	445
8.3. PETROL İŞLETME TEŞEBBÜSLERİ	449
SONUÇ	455
BİBLİYOGRAFYA	460
EKLER	478
Ek:1 Fotoğraflar	478
Ek: 2 Haritalar	490
Ek: 3 Plan	493

ÖZGEÇMİŞ	494

ÖZET

DOKTORA TEZİ

TANZİMAT'TAN I. DÜNYA SAVAŞI'NA İSKENDERUN

Naim ÜRKMEZ

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Selahattin TOZLU

2012, Sayfa: 517

Jüri: Yrd. Doç. Dr. Selahattin TOZLU (Danışman)

Prof. Dr. Selami KILIÇ

Doç. Dr. Bayram NAZIR

Yrd. Doç. Dr. İskender YILMAZ

Yrd. Doç. Dr. Uğur AKBULUT

Bu çalışmada, Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na kadar olan yaklaşık 75 yıllık dönemde, İskenderun'un idari, ticari, demografik, sosyal yapısı ele alınmıştır.

Sekiz bölümden oluşan çalışmanın giriş kısmında, Osmanlılar öncesi ve Osmanlılar dönemi olmak üzere iki kısımda İskenderun'un tarihçesi ve bölgenin coğrafi hususiyetleri anlatılmıştır. Birinci bölümde İskenderun'un idari yapısı, kaymakamları ve belediye teşkilatı hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde, bayındırlık alanında yapılan faaliyetler ortaya konmuştur. Üçüncü bölümde, İskenderun'un nüfus yapısı bu yapıyı etkileyen hareketler, göçler ve salgın hastalıklar üzerinde durulmuştur.

Dördüncü bölümde, kara yolu inşası, demir yolu projeleri ve haberleşme alanında yaşanan gelişmeler anlatılmıştır. Beşinci bölümde, İskenderun'daki Müslüman, gayrimüslim ve yabancı okulları, okullardaki öğrenci sayısı ve öğretmenler hakkında bilgi verilmiştir.

Altıncı bölümde, İskenderun'da bulunan konsolosluklar ve konsolos vekilleri, bunların yaptığı faaliyetlerden bahsedilmiştir.

Yedinci bölümde, İskenderun'da yaşayan Ermeniler ve Ermeni olayları anlatılmıştır. Sekizinci bölümde, Halep şehrinin limanı olan İskenderun'daki ticari faaliyetler, meyan kökü ticareti, petrol işletme çabaları hakkında malumat verilmiştir.

Netice itibarıyla, Osmanlı Devleti'nin son 75 yılında İskenderun'un küçük bir köyden nasıl büyük bir kazaya dönüştüğü ortaya konmuştur. İskenderun'un Anadolu'nun güneyi için jeopolitik ve stratejik açıdan oldukça önemli olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İskenderun, Halep, Bayındırlık, Ticaret, Eğitim, Nüfus, Konsolos Vekilleri, Ermeni olayları, Demir yolu, Telgraf.

ABSTRACT

Ph. D. DISSERTATION

ALEXANDRETTA FROM TANZİMAT TO THE WORLD WAR I.

Naim ÜRKMEZ

Advisor: Assist. Prof. Dr. Selahattin TOZLU

2012, Pages: 517

Jury: Assist. Prof. Dr. Selahattin TOZLU (Advisor)

Prof. Dr. Selami KILIÇ

Assoc. Prof. Dr. Bayram NAZIR

Assist. Prof. Dr. İskender YILMAZ

Assist. Prof. Dr. Uğur AKBULUT

In this study, Alexandretta's administrative, commercial, demographic, and social structures during the approximately 75-year period from the Tanzimat to World War I are discussed.

In the eight-chapter introduction to the study, Alexandretta's history and geographical features during the period prior to the Ottomans and the Ottoman period are described in two parts. In the first chapter, information is provided about Alexandretta's administrative structure, governors, and municipal organization.

In the second chapter, activities in the field of public works are revealed. In the third chapter, Alexandretta's population structure affecting the movement of this structure, migration, and epidemics are emphasized.

In the fourth chapter, road construction, railway projects, and developments in the field of communications are described. In the fifth chapter, Alexandretta Muslim, non-Muslim, and foreign schools were informed about the number of students and teachers.

In the sixth chapter, the activities of consulates and consular representatives in Alexandretta are mentioned.

In the seventh chapter, Armenians living in Alexandretta and events concerning Armenians are described. In the eighth chapter, the port city of Aleppo is given knowledge about commercial activities, licorice trade, and the efforts of the oil business in Alexandretta.

As a result, the last 75 years of the Ottoman Empire has revealed how Alexandretta went from a small village to a major accident. The geopolitical and strategic point of view was found to be very important for Anatolia south of Alexandretta.

Keywords: Alexandretta, Aleppo, public works, trade, education, population, vice consuls, Armenian events, railway, telegraph.

KISALTMALAR

bkz	: Bakınız
BA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	: Cilt
Çev	: Çeviren
Haz	: Hazırlayan
HS	: Salnâme-i Vilâyet-i Haleb/Haleb Vilâyet Salnâmesi
HSN	: Salname-i Nezaret-i Hariciye
İA	: Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
İŞS	: İskenderun Şer‘iye Sicilleri
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
MNS	: Salname-i Nezaret-i Maarif
nr.	: Numara
ODS	: Salnâme-i Devlet-i Osmaniye/Osmanlı Devlet Salnâmesi
OTAM:	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
r	: Rumî
RNS	: Rûsumat Nezareti Salnamesi
s	: Sayfa
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TDVİA:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
vb	: Ve benzeri
vs	: Vesaire
Yay	: Yayınlayan
M	: Muharrem
S	: Safer
RA	: Rebûlevvel

R : Rebûlahir

CA : Cemaziyelevvel

C : Cemaziyelahir

B : Receb

Ş : Şaban

N : Ramazan

L : Şevval

ZA : Zilkade

Z : Zilhicce

T. Evvel: Teşrin-i evvel.

T. Sani: Teşrin-i sani

K. Evvel: Kanun-ı evvel.

K. Sani: Kanun-ı sani.

BA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi.

A. AMD : Sadaret Âmedî Kalemî Evrakı.

A. DVN : Sadaret Divan Kalemî Evrakı.

A. DVN. DVE : Sadaret Divan Kalemî Düvel-i Ecnebiyye Evrakı.

A. DVN. MHM : Bab-ı Asafî Mühimme Kalemî Evrakı.

A. DVNS. MTAN. d. : Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Meclis-i Tanzimat Defterleri.

A. MKT. : Sadaret Mektubi Kalemî Evrakı

A. MKT. MHM. : Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı.

A. MKT. MVL. : Sadaret Mektubi Kalemî Meclis-i Vâlâ Evrakı.

A. MKT. NZD. : Sadaret Mektubi Kalemî Nezaret ve Devair Evrakı.

A. MKT. UM. : Sadaret Mektubi Kalemî Umum Vilayet Yazışmaları Evrakı.

A. MTZ.: Sadaret Eyalat-ı Mümtâze Kalemî Evrakı

BEO. : Bab-ı Âli Evrak Odası.

BEO. VGG. d. : Bab-ı Âli Evrak Odası Vilayet Gelen Giden Defteri.

BEO. AYN. d. : Bab-ı Âli Evrak Odası Ayniyat Defterleri

C. DH. : Cevdet Dâhiliye.

C. HR. : Cevdet Hariciye.

DH. EUM. EMN. : Dâhiliye Emniyet-i Umumiyye Emniyet Şubesi Evrakı.

DH. EUM. 2. ŞB. : Dâhiliye Emniyet-i Umûmiyye 2. Şube Evrakı.

DH. EUM. 3. ŞB. : Dâhiliye Emniyet-i Umûmiyye 3. Şube Evrakı.

DH. EUM. 6. ŞB. : Dâhiliye Emniyet-i Umûmiyye 6. Şube Evrakı.

DH. H. : Dâhiliye Hukuk Kısım Evrakı.

DH. İD. : Dâhiliye İdari Kısım Evrakı.

DH. MB. HPS. : Dâhiliye Mebânî-i Emîriyye ve Hapishaneler Müdüriyeti Evrakı

DH. MKT. : Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi Evrakı.

DH. MTV. : Dâhiliye Nezareti Mütenevvia Kısım Evrakı.

DH. MUİ. : Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiyye İdaresi Evrakı.

DH. SYS. : Dâhiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı.

DH. ŞFR. : Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi Evrakı.

DH. TMIK. M.: Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Evrakı.

DUİT : İrade Dosya Usulü.

HAT : Hatt-ı Hümayûn

HR. MKT : Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı.

HR. SYS : Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı.

HR. TO.: Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı.

HRT. h. : Harita

İ. AS : İrade Askerî.

İ. AZN : İrade Adliye ve Mezahip.

- İ. BH : İrade Bahriye.
- İ. DFE : İrade Defter-i Hakanî.
- İ. DH : İrade Dâhiliye.
- İ. EV : İrade Evkâf.
- İ. HR : İrade Hariciye.
- İ. HUS : İrade Hususî.
- İ. MF : İrade Maarif.
- İ. MMS: İrade Meclis-i Mahsus.
- İ. MVL : İrade Meclis-i Vâlâ.
- İ. PT : İrade Posta ve Telgraf.
- İ. RSM : İrade Rüsumat.
- İ. SH : İrade Sıhhiye.
- İ. ŞD : İrade Şura-yı Devlet.
- İŞS : İskenderu Şerriyye Sicilleri.
- İ. TNF : İrade Ticaret ve Nafia.
- MF. MKT : Maarif Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı.
- MV : Meclis-i Vükela Evrakı.
- MVL : Meclis-i Vâlâ Evrakı.
- ŞD : Şura-yı Devlet Evrakı.
- T. d. : Ticaret Nafia Orman Meadin ve Ziraat Nezaretlerine Ait Defterler.
- T. NFİ : Ticaret Nafia Orman Meadin ve Ziraat Nezaretlerine Ait Dosyalar.
- T. NFM : Ticaret ve Nafia Nezareti Turuk ve Meabire Ait Dosyalar.
- T. TRM : Ticaret ve Nafia Nezareti Turuk ve Meabire Ait Dosyalar.
- Y. A. HUS : Yıldız Sadaret Hususi Maruzat.
- Y. A. RES : Yıldız Resmi Maruzat.
- Y. EE : Yıldız Esas Evrakı.

- Y. EE, d. : Yıldız Esas Evrakı Defterleri.
- Y. MTV. : Yıldız Mütenevvi Maruzat.
- Y. PRK. A. : Yıldız Perakende Sadaret Maruzatı.
- Y. PRK. ASK : Yıldız Perakende Askerî Maruzat.
- Y. PRK. AZJ: Yıldız Perakende Arzuhal ve Jurnaller.
- Y. PRK. BŞK. : Yıldız Perakende Mabeyn Başkitabeti.
- Y. PRK. DH : Yıldız Perakende Dâhiliye Nezareti Maruzatı.
- Y. PRK. HR : Yıldız Perakende Hariciye Nezareti Maruzatı.
- Y. PRK. KOM : Yıldız Perakende Komisyonlar Maruzatı.
- Y. PRK. MF : Yıldız Perakende Maarif Nezareti Maruzatı.
- Y. PRK. MYD : Yıldız Perakende Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi.
- Y. PRK. SGE : Yıldız Perakende Mabeyn Erkânı ve Saray Görevlileri Arizaları.
- Y. PRK. ŞH : Yıldız Perakende Şehremaneti Maruzatı.
- Y. PRK. TKM : Yıldız Perakende Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği.
- Y. PRK. TNF : Yıldız Perakende Ticaret ve Nafia Nezareti Maruzatı.
- Y. PRK. UM : Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahriratı.
- Y. PRK. ZB : Yıldız Perakende Zabtiye Nezareti Maruzatı.

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. 1. İskenderun Mülki Yöneticileri.....	48
Tablo 2. 1. Daha Önce Üzerindeki Bataklıkların Kurutulması Karşılığında Ahaliye Verilen Sazlık Arazisi.....	77
Tablo 2. 2. Bataklıktan Doldurulan Alanlar.....	92
Tablo 2. 3. İskenderun Bataklıklarının Kurutulması İçin Sarf Edilecek Meblağ	100
Tablo 2. 4. 9 Kasım 1879 Tarihinde Kurulan Bataklık İnşaat Komisyonunun Yıllara Göre Üyeleri.	107
Tablo 2. 5. Bataklık İnşaat İdare Heyeti	108
Tablo 3. 1. Cuinet’e Göre 1890 Yılında İskenderun’un Nüfusunun Dağılımı	169
Tablo 3. 2. 1890-1893 Yıllarında İskenderun Kazasının Nüfusu	170
Tablo 3. 3. 1895-1899 Yıllarında İskenderun Kazasının Nüfusu	170
Tablo 3. 4. 1902-1905 Yıllarında İskenderun Kazasının Nüfusu	170
Tablo 3. 5. 1905-1909 Yıllarında İskenderun Kazasının Nüfusu	171
Tablo 3. 6. Çeşitli Kaynaklara Göre İskenderun Kazasının Nüfusu.....	171
Tablo 3. 7. İskenderun’un Savaş Öncesi ve Savaş Sonrası Nüfus Durumu	172
Tablo 3. 8. İskenderun Kazasının Yıllara Göre Nüfus Durumu	172
Tablo 3. 9. 1896-1897 Yıllarında İskenderun Hapishanesinde Bulunan Tutuklu ve Hükümlülerden Bazıları.....	208
Tablo 4. 1. Belen’de İstimlâk Edilecek Arazi Miktarı ve Bedelleri	224
Tablo 4. 2. İskenderun Halep Güzergâhında İnşa Edilecek Dokuz Köprü ile İki Kasisin Keşif Bedeli	237
Tablo 4. 3. Köprü ve Menfezlerin Keşif Bedeli.....	237
Tablo 4. 4. İskenderun Halep Arasında İnşa Edilecek On Adet Köprünün Keşif Bedeli	238
Tablo 4. 5. İskenderun Halep Yolunda İnşa Edilecek Yirmi Sekiz Köprü ve Menfezin Keşif Bedeli	238
Tablo 4. 6. 1908-1909 Yıllarına Kadar İskenderun’dan Sair Noktalara Kadar İnşa Edilen Yollar.....	248
Tablo 5. 1. Yıllara Göre İskenderun’da Bulunan İki İptidai Mektebinin Muallimleri ve Öğrenci Sayıları	314

Tablo 5. 2. Yıllara Göre İskenderun Rüştîyesinin Görevlileri ve Mektebin Öğrenci Sayısı.....	344
Tablo 7. 1. Adana Ermeni Olaylarının İskenderun Civarına Yansımından Sonra Olaylara Karışanlardan Cezalandırılanlar	403
Tablo 8. 1. 1863-1865 Yılları Arasında İskenderun Üzerinden Yapılan İthalat ve İhracat Miktarı	414
Tablo 8. 2. İskenderun İskeleyi'nden 1880 Senesinden 1890 Yıllarında Yapılan On Bir Senelik İthalat ve İhracat Miktarı	416
Tablo 8. 3. İskenderun'un 1869 Yılı İthalat ve İhracatı.....	418
Tablo 8. 4. İskenderun ve Süveydiye Limanlarının İthalat ve İhracat Rakamları	420
Tablo 8. 5. 1884-1885 ve 1889 Senelerinde İskenderun İskeleyi'ne Uğrayan Gemilerin Taşıdığı Bayraklar ve Yük Kapasiteleri.....	421
Tablo 8. 6. İskenderun Limanı'nda 1884-1885/1887-1888 Yıllarında İthalattan ve İhracattan Elde Edilen Vergi Miktarı.....	422
Tablo 8. 7. 1890 Yılında İskenderun Limanı'ndan Yapılan İhracatın Ülkelere Göre Durumu	422
Tablo 8. 8. 1890 Yılında İskenderun'dan Yapılan İthalatın Ürünlere Göre Miktarı ...	423
Tablo 8. 9. 1 Mart 1890 ile 28 Şubat 1891 Tarihleri Arasında İskenderun'a Gelen ve İskenderun'dan Ayrılan Gemi Sayısı ve Tonajı	426
Tablo 8. 10. 1891-1892 Yıllarında İskenderun Limanı'na Gelip Giden Gemilerin Hamil Oldukları Sancak ve Adedi	426
Tablo 8. 11. 1901-1902 Boyunca İskenderun Limanı'ndan İthal Edilen Bütün Maddelerin, 1898-1902 Arasındaki Beş Yıl Boyunca İthal Edilen Tüm Maddelerin Ortalama Miktarı İle Değeri ve Ticaretin Karakteri.....	428
Tablo 8. 12. 1901-1902 Boyunca İskenderun Limanı'ndan İhraç Edilen Bütün Maddelerin, 1898-1902 Arasındaki Beş Yıl Boyunca İhraç Edilen Tüm Maddelerin Ortalama Miktarı ile Değeri ve Ticaretin Karakteri	430
Tablo 8. 13. 1908-1910 Yılları Arasında Yabancı Ülkelere Yapılan İhracat ve İthalatın İçerdiği Bütün Ürünlerin Toplam Değeri	432
Tablo 8. 14. 1913 Yılında Tüccarların İhraç Ettikleri Balmumu ve Balmumundan Mamul Eşyanın İskeleye ve Kilogram İtibarıyla Miktarı.....	433

Tablo 8. 15. 1913 Senesi İthal Edilen 174.776.630 Kilogram Şekerin Limanlarımıza Göre Miktarı	433
Tablo 8. 16. 1913 Yılında İthal Edilen Karabiberin Ülkeye Girdiği Limanlara Göre Dağılımı Şöyledir.....	433
Tablo 8. 17. 1912 Yılında Ülkemizden Transit Şekilde İthal Edilen İran Afyonunun Limanlara Göre Dağılımı.....	433
Tablo 8. 18. 1913 Yılında Haşhaş İhracatının Limanlara Göre Miktarı	434
Tablo 8. 19. 1913 Yılında Yapılan Kahve İthalatın Limanlara Göre Miktarı	434
Tablo 8. 20. 1913 Yılında Yapılan Kahve İhracatın Limanlara Göre Miktarı	434
Tablo 8. 21. Toplanan Meyanların ve Bu Meyanlardan Alınan Bir Yıllık Öşrün Tüccarlara Göre Dağılımı	440
Tablo 8. 22. Meyan Kökünün Sevkiyat Durumu	440

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 2. 1. Ferhat Paşa'nın Çizdiği, İskenderun ve Çevresindeki Bataklıkları Gösterir	
Harita	66
Harita 2. 2. Miralay Mesut Bey'in İskenderun Bataklıklarını Kurutmak İçin Hazırladığı	
Harita	72
Harita 2. 3. İskenderun Çevresindeki Bataklıklar	79
Harita 2. 4. İskenderun Çevresindeki Bataklıklar	95
Harita 4. 1. Mösyö Sola'nın 1890 Yılında Fransız ve Belçika Sermayedarı İçin	
İmtiyazını Talep Ettiği Demiryolu Güzergâhı	263
Harita 4. 2. Bölgede Mevcut Olan ve İnşa Edilmesi Düşünülen Telgraf Hatları.....	288

PLANLAR DİZİNİ

Plan 2. 1. Gümrük Ambarının Yan Kesiti.....	143
Plan 2. 2. İnşası Düşünülen Üç Odadan Müteşekkil Telgrafhane ve Hükümet Konağı	145
Plan 2. 3. Redif Kışlasının İnşa Edileceği Arsa	152
Plan 2. 4. İnşası Düşünülen İki Odalı Karantinahane	160
Plan 4. 1. Demir Zincir Usulü Nakliye	257
Plan 6. 1. Fener Caddesinde, Muhacirlerin ve Yerli Ahalinin İşgali Altında Bulunan Belfante Ailesinin Arazisi.....	367

ÖN SÖZ

İsmi Büyük İskender'den alan İskenderun, sahip olduğu coğrafi konum ve bölgeleri birbirine bağlayan kavşak noktası olması münasebetiyle tarih boyunca büyük bir önem arz etmiştir. “Tanzimat’tan I. Dünya Savaşı’na İskenderun” konusunu seçmemizdeki en önemli etmenlerden biri, XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar bu stratejik konumuna karşın birkaç evden oluşan İskenderun’un elli yıl içerisinde çok hızlı bir şekilde büyüme kaydetmesidir. Bunun yanında yabancıların bölgeyle fazlaca ilgilenmesi, hemen bütün Avrupa devletlerinin ve Amerika’nın konsolos vekili veya konsolos bulundurması da bizi İskenderun’un XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. Yüzyılın ilk yıllarındaki tarihini araştırmaya yönlendirmiştir. Zaten I. Dünya Savaşı sonrasında İskenderun’un Fransızlar tarafından hemen işgal edilmesi bu ehemmiyeti ortaya koymak açısından önemlidir. Çünkü İskenderun bölgenin “kapısı”dır.

Bu hızlı büyümenin altında yatan etmenleri ortaya koymak bugünü anlama adına oldukça önemlidir. Çünkü tarih sadece dünü yazmak için değil aynı zamanda bugünü anlamlandırıp yarını da tasarlamak içindir. Bugün Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde Tarsus’tan sonra en büyük ilçe konumunda olan İskenderun’un gelişmişliğinin neden ileri geldiğini, il olamayışının altında yatan etmenleri anlamak ancak bu şekilde mümkün olacaktır.

Çalışmamız sırasında en büyük avantajımız, bölgenin tarihini her yönüyle iyi etüt etmiş olan hocam Yrd. Doç. Dr. Selahattin TOZLU’dan istifade etmek olmuştur. Araştırmamızı baştan sona yöneten, başta arşiv belgelerinin kullanımı ve yorumlanması dâhil olmak üzere konunun tespitinden itibaren maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyen danışman hocama ne kadar teşekkür etsem azdır. Kıymetli hocama müteşekkirim. Yine çalışmam sırasında bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Ali Sinan BİLGİLİ’ye, yapıcı tenkitleri ile esere katkı sağlayan Prof. Dr. Selami KILIÇ’a, Doç. Dr. Bayram NAZIR’a, Yrd. Doç. Dr. İskender YILMAZ ve Yrd. Doç. Dr. Uğur AKBULUT’a teşekkür ederim. Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki çalışmalarımız sırasında yardımlarını esirgemeyen Dr. Aydın EFE’ye, Dr. Sacit UĞUZ’a, Mahmut ŞENER’e, metni dil bilgisi kurulları açısından kontrol eden Nihat TUGAY’a, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Kütüphanesi personeline, İslam Araştırmaları Merkezi yetkilileri ile Hakkı Tarık US süreli yayınlarını dijital ortama aktaranlara teşekkürü borç bilirim.

Son olarak çalışmam sırasında gösterdikleri sabır ve anlayışlarından dolayı eşim Nursel ve ocuklarım Beyza ile Gktuē’a teşekkür ederim.

Erzurum-2012

Naim ÜRKMEZ

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

a.Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Araştırmamızın en temel kaynağı hiç şüphesiz Osmanlı arşiv vesikaları ve dolayısıyla Başbakanlık Osmanlı Arşivi'dir. Arşiv vesikalarından istifade edilmiş, neredeyse konuların tamamı vesikalardan takip edilmiştir. Bu yönüyle çalışmamız belgesel niteliğindedir. Araştırmanın kapsamı her ne kadar Tanzimat Fermanı'nın ilanından I. Dünya Savaşı'na kadar olan yetmiş beş yıllık süreyi kapsamakta ise de zaman zaman bunun dışına çıkmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bu tarihler arasında İskenderun ile ilgili evrak, defter ve dosyalar taranmış ve konu ile ilgili hemen hemen bütün tasnifler görülmüştür. Bunun dışında, İskenderun şeriiye sicillerinin bir kısmı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesinden temin edilmiş ve bazı veriler bu kaynaktan elde edilmiştir. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanmış olan arşiv vesikalarından, Nusayrîler ve Nusayrîlik ile ilgili Ali Sinan Bilgili, Selahattin Tozlu, Uğur Akbulut ve Naim Ürkmez tarafından hazırlan arşiv vesikalarından, yabancı devletlerin yayımlamış olduğu konsolos raporları ile arşiv vesikalarından da istifade edilmiştir. Bu raporlardan özellikle, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezinden temin edilen konsolos raporlarında, İskenderun Limanı'nda yapılan ticaret hususunda teferruatlı bilgiye ulaşılmıştır. Basılı olan Amerikan konsolos raporlarından da aynı konu hakkında etraflıca bilgi temin edilmiştir.

b.Süreli Yayınlar

Arşiv vesikalarının yanında özellikle idari yapıya, eğitim istatistiklerine ve yöneticilere dair birçok bilginin elde edilmesinde Halep Vilayet, Maarif Nezareti, Hariciye Nezareti, Rüsumat Nezareti ve Devlet Salnamelerinden azami derecede istifade edilmiştir. Özellikle Halep Vilayet Salnamesi'nin bütün sayılarına ulaşılmaya çalışılmış ve birçok mesele buradaki bilgiler ile aydınlatılmıştır. Yine bir kısmını Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kütüphanesinden bir kısmını da Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezinden temin ettiğimiz Şark Ticaret Yıllıklarından da (*Annuaire Oriental Commerce*) azami derecede faydalanılmıştır. Bunun yanında son dönem tarih araştırmacılarının vazgeçilmez kaynaklarından olan gazetelerden, özellikle İkdam gazetesinden, ayrıca nafia, ziraat ve ticarete dair bilgiler veren mecmualardan istifade

edilmiştir. Tanzimat'tan sonra çıkarılan kanun ve nizâmnâmelerin yayımlandığı Düstur'dan konu ile ilgili hususlar alınmıştır.

c.Seyahatnameler

Çalışmamızın kaynakları arasında yerli ve yabancı seyyahlara ait seyahatnamelerin özel bir yeri vardır. Belgelere yansımayan birçok husus seyyahlar tarafından kayda geçirilmiş, bu vesile ile de ilginç bilgiler elde edilmiştir. Bölgeye gelen Evliya Çelebi, Jean Baptiste Tavernier gibi seyyahların ve çeşitli vesileler ile İskenderun'dan yolu geçen ve sonradan bunları yayımlayan Şerafeddin Mağmumi, Süleyman Fehmi, Ahmet Şerif gibi kişilerin eserlerinden fazlasıyla istifade edilmiştir.

d.Kaynak Eserler

Araştırma sahamız ve dönemimiz hususunda en önemli kaynak eserlerin başında Fırka-i Islahiye'nin mülki amiri olarak bölgeye gelen Ahmet Cevdet Paşa'nın *Tezâkir* isimli eseri gelmektedir. Fırka-i Islahiye vesilesi ile bölgeyi çok iyi tanıyan ve ardından vilayet düzenlemesinden sonra Halep Valisi tayin edilen Ahmet Cevdet Paşa, yöre ile ilgili çok önemli bilgiler vermektedir. Ahmet Cevdet Paşa'nın bölgeyi ilgilendiren ve *Tezâkir*'in özeti sayılacak diğer eseri *Marûzat*'tır.

Bunun yanında son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi'nin Tarihinden (*II. Meşrutiyet Olayları*), Adana Ermeni olayları ve sonrasında yaşanan hadiseler, hadiselerin İskenderun'a yansması hususunda önemli bilgiler elde edilmiştir.

Yabancı tüccarların bölge ile ilgili önceden bilgi edinmesini temin etmek için yabancılar tarafından hazırlanan rehber kitaplarda da İskenderun ile ilgili bilgilere tesadüf edilmiştir.

Araştırma konumuz ile ilgili müstakil bir eser bulunmamaktadır. Konu ile ilgili mahalli bir kısım yayın bulunmakta ise de birincil elden kaynaklara dayanmayan ve birbirinin tekrarı olan çalışmalardan kısmi bilgiler elde edilmiştir. İskenderun'un XVI. yüzyıl ve işgal dönemi tarihine dair çalışmalar varsa da şehirleşme süreci ile ilgili hiçbir çalışma mevcut değildir. Yöre ile ilgili çok az sayıda akademik düzeyde makale bulunmaktadır. Bunlardan İdris Bostan'ın İskenderun'da Petrol Çıkarılması, Âdem Tutar'ın salname ve seyahatnamelere dayanarak hazırladığı İskenderun'un Nüfusu, Mehmet Beşirli'nin İskenderun Limanı ve Toprakkale-İskenderun Demiryolu'nun İnşası, Jülide Akyüz'ün İskenderun'da Nüfus Hareketliliği, Selahattin Tozlu'nun

İskenderun Nusayrîleri ile ilgili makalesi incelediğimiz dönemle ilgili olup gerekli yerlerde atıf yapılmıştır. Bunların dışında şehir tarihi, demografik durum, iktisadi gelişme, imar faaliyetleri ile ilgili birçok araştırma eserden de istifade edilmiştir.

B.ARAŞTIRMA SAHASININ COĞRAFYASI

İskenderun Doğu Akdeniz’de bulunan en önemli liman şehirlerinden bir tanesidir. 36° 55’ kuzey enlemi ile 36° 39’ doğu boylamı üzerinde bulunur. Batısında Akdeniz, doğusunda Nur/Cebel-i Bereket/Gâvur (Amanos) Dağları, güneyinde Belen, Antakya ve Samandağ, kuzeyinde ise Dört Yol bulunmaktadır. Bu görüntüsü ile Akdeniz sahilleri ile Amanos Dağları arasına sıkışmış bir görüntüsü vardır. Belen, İskenderun sahillerini iç bölgelerle birbirine bağlayan yegâne geçittir. Bu münasebetle zaman zaman İskenderun Kapısı (Bab-ı İskenderun) ismiyle anılması haksız değildir. İskenderun aynı isimle anılan liman özellikle Belen sayesinde geniş bir hinterlanda sahiptir. Anadolu’yu Suriye’ye bağlayan kavşak noktası konumunda olan bu stratejik nokta sık sık istilalara ve işgallere maruz kalmıştır.

Osmanlı ulaşım sistemi ve ağında İskenderun’un özel bir yeri bulunmaktaydı. Osmanlılar, Anadolu ve Rumeli’de ulaşım ağını üçe bölmüşler, sağ, sol ve orta kol olmak üzere ana güzergâhlar tespit etmişlerdi. İstanbul’un Anadolu yakasında bulunan Üsküdar’dan başlayan Anadolu’nun sağ kolu, Şam-ı Şerif’te bitmekteydi. İskenderun bu kolun hem kara hem de deniz güzergâhında bulunuyordu. Antakya çevresinden Kurt Kulağı, Payas, İskenderun Bagras, hattıyla Halep’e ulaşan sağ kol, adı belirtilen menzillerle ana güzergâhı oluşturmaktaydı. Zaten İskenderun ve Payas İskeleleri, Osmanlı Devleti’nin resmi ulaşım ağında bulunan deniz ulaşım merkezleri arasında yer almaktaydı.

Limanın ön plana çıkmasının en temel sebeplerinden biri rüzgârlara karşı oldukça korunaklı bir mevkide olmasıdır. Bu üstünlüğü Piri Reis ve birçok denizci vurgulamıştır.¹ Ancak çevresindeki bataklıklar yüzünden uzun süre gelişme kaydedememiştir. XIX. yüzyılda dünya ticaret hacminin artması üzerine büyük önem kazanmıştır. Bu öneme paralel bir şekilde, nüfus artınca bataklıklar kurutulmuş ve şehrin iskân sahası büyümüştür.

¹ Pîrî Reis, *Kitâb-ı Bahriyye Denizcilik Kitab I- II*, (Yayına Haz: Yavuz Senemoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser, 1973, II, s. 260.

Bugün İskenderun'da dere diyebileceğimiz nitelikte Yarıkkaya, Karaçay, Fındıkcayı ve Avcıarsuyu gibi birkaç akarsu bulunmaktadır. Yazın kurumaya yüz tutan dereler kışın, yağışların artması, kar erimesi ile birlikte taşkınlara sebebiyet vermektedir. Akdeniz ikliminin karakteristik özellikleri olan yazları sıcak ve kurak, kışları kısmen yağışlı ve ılık bir iklim burada da hüküm sürmektedir. Bu özelliğiyle yılda iki-üç zirai ürün almaya elverişlidir. Çevresindeki dağlar ormanlarla kaplı olmakla birlikte türlü ağaçlar yetişmektedir.

1939 yılından bu yana Hatay iline bağlı bir ilçe konumunda olan İskenderun, aynı ilde 956 km² alan ile en geniş sınırlara sahip ilçe konumundadır. Adrese dayalı nüfus kayıt sistemine göre 2010 yılında ilçe nüfusu 130.514'tür. Belde ve köyleri ile birlikte nüfusu ise 331.697'dir.² Bu rakamlardan da anlaşılacağı üzere İskenderun XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan gelişim sürecini hâlâ devam ettirmektedir.

C. ARAŞTIRMA SAHASININ TARİHÇESİ

a.Osmanlılar Öncesi Dönem

İskenderun körfezi ile Amanos Dağları arasında kalan dar saha, Doğu-Batı, Kuzey-Güney istikametinde gelen büyük yolların geçtiği bir bölgedir. En eski devirlerden itibaren Mısır'la Mezopotamya ve Anadolu arasındaki bağı bu bölge sağlamaktadır. Asya ve Afrika'dan Avrupa'ya geçen bu yollar bölgedeki geçitlerden geçmektedir. Bu sebeple Mezopotamya, Mısır ve Anadolu'daki bütün siyasi teşekküller bölgeyi egemenlik altına almaya çalışmıştır.³

Karaağaç mıntıkasında Telliköy adını taşıyan höyükte Mc. Evan'ın bulduğu bazı çanak çömlek parçaları buranın Antik Çağ öncesinde yerleşime açıldığını göstermektedir.⁴ Bölge M.Ö. XVII. yüzyılın sonlarına kadar Mısır hâkimiyetinde kalmıştır. Mısır hâkimiyetinin sonrasında ise Hurrîler ve Hititler tarafından istila edilmiştir.⁵ Bölgedeki ilk yerleşim yerini M.Ö. 1200'lü yıllardan önce, Fenikeliler şu anki Karaağaç mevkiinde Myriandos adıyla kurmuştur. Bunun yanında Myriandos'un

² Nüfus, Erişim tarihi: 23.11.2012, http://rapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?adnksdb2&ENVID=adnksdb2Env&report=wa_turkiye_ilce_koy_sehir.RDF&p_il1=31&p_ilce1=1413&p_kod=2&p_yil=2010&p_dil=1&desformat=pdf

³ Afif Erzen, "Büyük İskenderle III. Darius Arasındaki İssos Muharebesinin Mevkii Hakkında", *IV. Türk Tarih Kongresi*, TTK, Ankara 1952, s. 60, 61.

⁴ Adnan Çalışkan, *Belen'in Tarih Belgeseli*, İskenderun, Tarihsiz, s. 4.

⁵ Ataman Demir, *Çağlar İçinde Antakya*, Akbank Yayınları, İstanbul 1996, s. 22; Ali Dinçol, *İskenderun'da Bulunmuş Yeni Hitit Hiyeroglif Yazıtlı ve Kabartmalı İki Stel*, İstanbul 2010.

Büyükdere veya Çengan'ın altında bir yerde olduğu da ileri sürülmektedir.⁶ Bölge M.Ö. 700 yılında Asur egemenliğine geçmiştir. Daha sonra Babil egemenliğine giren bölge, Babil İmparatorluğu'na M.Ö. 539 yılında son veren Pers İmparatoru II. Kuras döneminde Pers hâkimiyetine girmiştir.⁷

Bugünkü İskenderun, tam manasıyla Büyük İskender'in M.Ö. 333 yılında Pers İmparatoru Darius'a karşı elde ettiği İssos'a zaferinden sonra ona izafeten Alexandria (İskender Yurdu) adıyla onur ardılları tarafından kurulmuştur. Şehir İskender'in İssos Savaşı'nı yaptığı yerin güney yakınındadır.⁸ Aslında Pers İmparatoru ile Büyük İskender'in bu mevkide karşılaşması bölgenin önemini açıkça ortaya koymaktadır.⁹

Bir kısım yerlerde Fenikelilerin kurduğu Myriandos ile İskenderun aynı yer olarak gösterilse de yukarıda da belirtildiği üzere İskenderun şehri Myriandos'tan farklı bir noktaya kurulmuştur. Strabon da bunu teyit etmektedir. Strabon, İskender ile Darius arasında yaşanan savaşın İssos mevkii ile Pinaros nehri civarında olduğunu kaydettikten sonra savaşın yapıldığı bölgenin körfezi olan İssikos (İssos) körfezinde Rhosos (Arsuz), Myriandros, Aleksandreia (İskenderun), Nikopolis, Mopsuestia ve Pylai gibi şehirlerin bulunduğunu yazmıştır.¹⁰ İskender'in Pers İmparatoru ile savaştığı mevkii olan İssos ile Myriandos'un arasındaki mesafenin arası 54-56 km arasındadır. İskenderun'u kuranın bizzat İskender'in kendisi olduğuna dair görüşler bulunmakla birlikte kumandanlarından Antigone tarafından kurulduğunu ileri sürenler de olmuştur.¹¹

Zamanla Alexandria (İskenderun) şehrinin İskender adına kurulan diğer şehirlerden ayırt edilebilmesi için buraya önceleri "Alexandreia Kata Issos" denilmiştir. İskender'in ölümünden sonra bölge onun generallerinden Antigonos'un egemenliğinde kalmıştır. Sonrasında İskender'in generalleri olan Antigonos ve Seleucus arasındaki iktidar mücadelesi neticesinde bölge bu kez de Seleucus'un yönetimine geçmiştir. İskenderun, bu devirde avantajlı bir liman olarak varlığını sürdürmesine rağmen Selevkosların Asi Irmağı ağzında şimdi tamamıyla dolmuş bulunan Seleucia Piera'yı*

⁶ Çalışkan, *Belen'in Tarih Belgeseli*, s. 4; Erzen, Myriandos'un Büyükdere olduğunu iddia etmektedir. Erzen, "Büyük İskenderle III. Darius", s. 61.

⁷ Demir, *Çağlar İçinde Antakya*, s. 22.

⁸ Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, (2. Baskı), İnkılâp Yayınları, İzmir 1993, s. 347.

⁹ Erzen, "Büyük İskenderle III. Darius", s. 59, 60.

¹⁰ Strabon, *Coğrafya Anadolu (Kitap: XII, XIII, XIV)*, (Çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Tarihsiz, s. 244.

¹¹ Erzen, "Büyük İskenderle III. Darius", s. 61.

* Bugünkü Samandağ Osmanlı dönemindeki ismi Süveydiye.

Antakya'nın iskelesi olarak kullanması sebebiyle gelişme gösterememiştir.¹² Gelişme gösteremeyişindeki bir diğer etmen çevresindeki bataklıklardır.¹³ Bölge M.Ö. 64 yılında Pompeus'un Selevki Devleti'ne son vermesinden sonra Roma hâkimiyetine girmiştir.¹⁴ Bu dönemde İskenderun'da bulunan bataklıklardan kaynaklanan hastalıklardan ve cüzzam hastalığının çok görülmesinden dolayı şehrin adı "Alexandria Scabiosa" olarak geçmiştir. Yine Roma Dönemi'nde IV. yüzyıldan itibaren şehir İskenderiye'den ayırt edebilmesi için "Küçük İskenderiye" (Alexandria Minor) olarak adlandırılmıştır. Bu isim Arami küçültme şekli olan Arapça İskandaruna ile ifade edilmiştir.¹⁵ Batı dillerinde kullanılan Alexandrette/Alexandretta, Alessandrotto isimlerinin sonundaki küçültme ekleri de şehre bu anlamı vermektedir.¹⁶

Roma İmparatorluğu'nun 395 yılında ikiye bölünmesi ile İskenderun, Doğu Roma hâkimiyetine geçmiştir. Doğu Roma hâkimiyeti sırasında İran'a karşı yapılan seferlerde önemli bir ikmal noktası olan İskenderun ve çevresi birçok kez İran orduları tarafından tahrip edilmiştir. Tahrip edilen kalesi, sonrasında yeniden inşa edilmiştir.¹⁷ VII. yüzyılda Bizans hâkimiyeti döneminde, Arap tüccarlar ile batılı tüccarlar arasında mal değiş tokuşunun yapıldığı önemli pazarlar arasında olan Antakya, Trabzon ile birlikte yer alan İskenderun, 638 yılında Hz. Ömer'in hilafeti döneminde Ebû Ubeyde b. Cerrah tarafından İslam hâkimiyetine sokulmuştur. Müslüman Arapların da Samandağ'ı liman seçmelerinden dolayı şehir gelişme fırsatı bulamamıştır.¹⁸

İslam hâkimiyeti döneminde bölgeye Müslüman yerleştirilmiştir. Bu demografik değişimle birlikte Antakya ve yöresi, Tarsus, Adana, Misis ve Anazarba ile Müslüman topraklarının Suriye ucunu (Sugûrû's Şamiyye) oluşturmuş ve yıllarca bu askeri önemini muhafaza etmiştir.¹⁹ Şam yani Suriye ucunun merkezini aslında Tarsus oluşturmakta idi. Bu ucun ikinci derecedeki şehirleri Misis, Anazarba, Antakya ve

¹² Demir, *Çağlar İçinde Antakya*, s. 22; Besim Darkot, "İskenderun", *İA*, V/2, MEB, İstanbul 1968, s. 1090; Metin Tuncel, "İskenderun", *TDVİA*, XXII, İstanbul 2000, s. 580; Halil Sahillioğlu, "Antakya", *TDVİA*, III, İstanbul 1991, 228.

¹³ Tuncel, "İskenderun", s. 580.

¹⁴ Ebru Altan, "Ortaçağ'da Antakya (969-1098)", *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, Globus Dünya Basınevi, İstanbul 2008, s. 323.

¹⁵ Ali Cevad, *Memalik-i Osmaniyyenin Tarih ve Coğrafya Lûgati*, Dersaadet 1313, s. 96-97; Şemseddin Sami, *Kamusu'l-Alam*, II, İstanbul 1306, s. 930-931; Darkot, "İskenderun", s. 1090.

¹⁶ Şemseddin Sami, *Kamusu'l Alam*, II, s. 930; Tuncel, "İskenderun", s. 580.

¹⁷ Sahillioğlu, "Antakya", s. 229; Altan, "Ortaçağ'da Antakya", s. 323.

¹⁸ Altan, "Ortaçağ'da Antakya", s. 324; Demir, *Çağlar İçinde Antakya*, s. 57; Tuncel, "İskenderun", s. 580; Darkot, "İskenderun", s. 1090; Streck, "Antakya", *İA*, I, MEB, İstanbul 1978, s. 456.

¹⁹ Sahillioğlu, "Antakya", s. 230; Altan, "Ortaçağ'da Antakya", s. 324.

Adana idi. İskenderun, Tinat, Avlas, Bagras, Maraş, Göynük bu hattın üçüncü derecede müstahkem mevkileri idi.²⁰

Bölgede Emevi-Abbasi tarafından askeri bölgeler oluşturularak savunma noktaları meydana getirilmişti. İskenderun'un daha önce harap olan kalesi Abbasi Halifesi Vâsik-Billâh zamanında İbn Ebû Duâd tarafından 843-849 yıllarında inşa edilmişti.²¹ Abbasi halifeleri Memun ve Mu'tasım zamanlarında bu havaliye Türk idarecileri gönderilmişti.²² IX. yüzyılda Abbasi Devleti'nin yıkılış sürecine girdiği zaman, bölge 878 yılında Mısır'da Tolunoğulları Devleti'ni kuran Tolunoğlu Ahmet'in eline geçmişti.²³ Ardından İhşidlerin eline geçti. Bu havali 944 yılında, hâkimiyetleri Kuzey Suriye ve Kilikya'ya kadar uzatan Hamdânoğulları'nın hâkimiyetine girmişti. Fakat Bizans, Suriye'ye yaptığı bir sefer sırasında bölgeyi 968 yılında ele geçirmişti. Bu hâkimiyet 1084 yılına kadar devam etmişti.²⁴

1071 Malazgirt Savaşı'nda Doğu Roma İmparatorluğu'nu yenilgiye uğratan Selçuklu kuvvetleri Anadolu'da hâkimiyet kurmaya başlamıştı. Halep-Antakya arası, savaştan sonra Büyük Selçuklulara bağlı Türkmen beyleri tarafından ele geçirilmişti. Ancak Antakya-İskenderun Bölgesi 1084 yılına kadar Türkmenler tarafından uzun mücadelelere rağmen hâkimiyet altına alınamamıştı.²⁵

Antakya havalisi, Maraş, Urfa, Malatya ve Samsat civarı 1078 yılından itibaren Bizans'ın bölgedeki güçsüzlüğünden yararlanan Ermeni Philaretos Brachamios egemenliği altına geçmiş ve Ermeniler bölgede bağımsızlığını ilan etmişti.²⁶ 1084 yılında Selçuklulara Antakya ve diğer yönettiği yerlerden dolayı vergi veren Ermeni Philaretos Brachamios, yönetimi altında tuttuğu şehirlerdeki halka ve askerlere kötü davranmaktaydı. Philaretos'un şehirden bir ara ayrılmasını fırsat bilen Antakya askeri valisi Türk asıllı İsmail, Türkiye Selçuklu Devleti'ni kuran ve İznik'te bulunan Süleymanşah'a şehri ona teslim edeceğine dair bir mektup göndermiştir. Haberi alan Süleymanşah, kimilerine göre kara yolu ile kimilerine göre de deniz yolu ile İskenderun

²⁰ Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1944, s. 26.

²¹ Mehmet Tekin, *Hatay Tarihi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s. 6; Tuncel, "İskenderun", s. 580.

²² Sahillioğlu, "Antakya", s. 230.

²³ Selahattin Tozlu, "Antakya ve Çevresi Türkmenleri Hakkında Bazı Notlar (Büyük Selçuklulardan Osmanlılara Kadar)", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VII/39, Aralık 2007, s. 146.

²⁴ Sahillioğlu, "Antakya", s. 230.

²⁵ Tozlu, "Antakya Türkmenleri", s. 148.

²⁶ Tozlu, "Antakya Türkmenleri", s. 148.

üzerinden Antakya'ya gelerek 12 Aralık 1084'te şehri, 12 Ocak 1085'te de kaleyi ele geçirmiştir. Süleymanşah, Antakya'nın fethinden sonra buraya bağlı Bagras, Süveydiye, İskenderun, Derbesak, Artah, Harim, Telbaşı, Ayıntab kent ve kaleleri birer birer fethetmişti.²⁷ Buradan anlaşılacağı üzere bölge, kesin olarak uzun mücadelelerden sonra Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından Türk hâkimiyetine girmiştir.²⁸

Türklerin Anadolu'nun büyük bir kısmına hâkim olmasına karşı koyamayan Bizans'ın Avrupa'dan yardım istemesi neticesinde oluşan Haçlı birlikleri, 1097 yılı sonlarına doğru Anadolu'nun güneyine ulaşmışlardı. Haziran 1098'de Antakya ve civarını hâkimiyetlerine alan Haçlı kumandanları Baudouin ve Tankred Antakya ve civarını Selçuklulardan alarak, idaresini I. Bohemond'a bırakmışlardı. Bölgede yaşanan diğer gelişmelerden sonra Antakya ve civarının hükümdarlık hakkı Papa'nın temsilcisi vasıtasıyla bir törenle resmen I. Bohemond'a bırakılmıştı. Bu gelişmeden sonra bölgede Antakya Haçlı Princepsliği isimli bir yapı ortaya çıkmıştır. İskenderun, bu tarihlerden itibaren Haçlıların ikmal noktalarından bir haline gelmişti.²⁹

Antakya Haçlı Princepsliği, bir müddet sonra sınırlarını genişletme maksadıyla Çukurova'ya yani Bizans üzerine yürümeye başlayacaktı. Yalnız daha önce Bizans İmparatorluğu tarafından bölgede zaman zaman yönetici olarak kullanılan Ermeniler, Haçlıların gelmesi ile çekildikleri Toroslar'dan inerek Çukurova'yı hâkimiyet altına almaya çalışacaklardı. Dolayısıyla Antakya Haçlı Princepsliği ile Çukurova'da ortaya çıkan Ermeni varlığı mücadele içerisine girecekti. Bu mücadeleler esnasında İskenderun önemli bir geçit noktası olarak, zaman zaman el değiştirip, tahrip edilecektir. Bu sırada iki gücün mücadelesinden faydalanan Selahattin Eyyubi 1188 ve 1191 yıllarında Bagras geçidini ve ardını hâkimiyet altına almışsa da bu uzun sürmemişti.³⁰

Bu tarihlerde İslam âleminde güçlü bir devletin olmaması ve siyasi parçalanmalar, Bizans ve Haçlılar uzun müddet bölgede hâkim olmasını sağladı. Bu durum Antakya ve civarında birkaç haçlı prensliğinin ortaya çıkmasına neden oldu. Haçlılar Antakya-İskenderun Bölgesi'nde varlıklarını 1273 yılına kadar sürdürdüler. Buna karşın

²⁷ Ali Sevim, *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah*, TTK, Ankara 1990, s. 32, 33; Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, s. 122, 123; Altan, "Ortaçağ'da Antakya", s. 326-334.

²⁸ Mehmet Ersan, "Bizans İmparatorluğu-Antakya Haçlı Prinkepsliği Siyasi İlişkilerine Bir Bakış", *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, Globus Dünya Basınevi, İstanbul 2008, s. 335-346.

²⁹ Ersan, "Bizans İmparatorluğu-Antakya Haçlı Prinkepsliği", s. 335-346.

³⁰ Mehmet Ersan, "Rupenliler Dönemi'nde Kilikya Ermeni Krallığı ile Antakya Haçlı Princepsliği'nin Çukurova'da Hakimiyet Mücadelesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIII, İzmir 1998, s. 84-89.; Faruk Sümer, "Çukur-Ova Tarihine Dair Araştırmalar (Fetihten XVI. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, I/1, 1964, s. 4.

Türkmenlerin Antakya ve çevresi ile alakası hiç kesilmemişti. 1273 yılına Memluk Sultanı Baybars, birliklerini üçe ayırarak bölgenin fethine girişti. Bu birliklerin bir bölümü Antakya'nın denizle bağlantısını kesmek için Samandağ tarafına, bir kısmı İskenderun üzerinden Belen-Bagras hattına yolladı. Kendisi de doğrudan Antakya üzerine yürüyerek 1268 yılında bölgeyi hâkimiyeti altına almıştı.³¹

Memluklar Dönemi'nde yöredeki Türk nüfusu önemli ölçüde arttı. Sultan Baybars sayıları 40.000 (yaklaşık 300.000 kişi) haneden fazla Türkmenleri Antakya'dan Gazze'ye kadar uzanan sahaya yerleştirerek onlara yurt vermiş ve beylerine de dirlikler dağıtmıştı.³² Oğuzların Üçok ve Bozok koluna mensup bu Türkmenler, Memlukların bölgedeki askeri kuvvetlerini oluşturacaktı.³³ Bunun yanında yüzyıllar boyunca bitmez tükenmez bir kaynak olarak mühim siyasi ve iskân faaliyetlerinde bulunmuşlardı. Bunları burada saymak elbette oldukça tafsilatlı olacaktır. Ancak bahsi geçen Türkmenlerin Antakya, İskenderun, Çukurova Bölgesi'ne yerleşerek bölgeyi Türkleştirdiği şüphe götürmez bir gerçektir. Bölgeye yerleştirilen/yerleşen Şam Türkmenlerinin XIV-XVI. yüzyılların başlarında bulunan aileleri Dulkadiroğulları, Ramazanoğulları, İnaloğulları, Bozdoğanogulları, Köpekoğulları, Bozcaoğulları, Kutbeğioğulları, Sakalsızogulları, Gündüzoğulları, Özeroğulları, Doğancıoğulları idiler.³⁴ Bu aileler içerisinde tetkik ettiğimiz sahada en etkili olanı Özeroğulları'ydı. Osmanlı hâkimiyeti döneminde Özeroğulları'nın bölgede oynadığı etkin rol hususunda kısmi bilgi verilecektir.

Oğuzların Üç-Ok koluna mensup boylardan Çavundur hariç diğerleri Anadolu'da birtakım teşekküller oluşturmuştu. Bunlardan nüfusça kalabalık olanları: Yüreğir, Kınık, Bayındır, Salur ve Eymir'di. Bu kola mensup olduğunu bildiğimiz aileler ise Ramazanoğulları ve Özeroğullarıdır. Üçoklar Çukurova'ya göçmeden önce muhtemelen Amik Ovası'nda ve Tarablus taraflarında yaşıyorlardı.³⁵

1243 yılındaki Köseadağ bozgunu sonrası Anadolu Selçuklu üzerindeki Moğol baskısı artarken Memlûklar Suriye'yi üzerinde Anadolu içlerine doğru sınırlarını genişletmişlerdi. Memluklara tabi Türkmenler de genişleme sırasında Antakya'dan sonra Adana üzerine yürüyerek bölgedeki Kilikya Ermeni Krallığı'nın hâkimiyet

³¹ Sahillioğlu, "Antakya", s. 230; Tozlu, "Antakya Türkmenleri", s. 150-151.

³² Sümer, "Çukur-Ova Tarihi", s. 8.; Tozlu, "Antakya Türkmenleri", s. 151-152.

³³ Tozlu, "Antakya Türkmenleri", s. 151-152.

³⁴ Sümer, "Çukur-Ova Tarihi", s. 8-9.

³⁵ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1972, s. 166.

sahasını daraltmıştı. Bu güç kaybından sonra nihayet Memluk Devleti, Ermeni Krallığı'nın elindeki son şehir olan Sis'i 1375 yılında alarak bu devlete son vermiş ve artık Antakya-İskenderun havalisi ve Çukurova, Türkmenlerin hâkimiyet sahasına girmişti. Memluklar, Ayas, Tarsus ve Sis'te valilikler kurarak bu şehirlerin etrafına Türkmenleri iskân edilmişti. Ayrıca birçok yerleşim yeri de doğrudan doğruya Türkmen beyleri tarafından idare edilmeye başlandı.³⁶ İskenderun'da ekrad taifesinden Serikanlı cemaati, konar-göçer Türkmen taifesinden olan Ekber Afşarı cemaati ise Arsuz'a yerleşmişti.³⁷

Çukurova Bölgesi Dulkadirli Karaca Bey, Memluk Devleti'ne muhalif olan emirleri, Memluk Sultanı'na teslim etmemesi nedeni ile Karacabey'in emirliğini Türkmen beylerinden Ramazan'a vermişlerdi. Bununla yetinmeyen Memluklar sonrasında Dulkadirli Karacabey'i 1353 yılında öldürmüşlerdi. Bu gelişme neticesinde Ramazan Bey'e Türkmen emirliği tevcih edilmişti. Böylelikle bu bölgede Ramazanoğlu Beyliği resmen kurulmuştu.³⁸

Ramazanoğlu Beyliği, Mersin'den Gâvur Dağlarına (İskenderun) kadar uzanan bölgede sakin olan Kuştemurlu, Kosunlu, Kara-İsalu, Varsaklu, Durgudlu, Özer-oğlu, Burnazoglu gibi Üçok Türkmenlerini etraflarına toplamak suretiyle, bu sahada büyük bir nüfuza sahip olmuşlardı.³⁹ Memlukluların zamanla burada bulunan Türkmenlere kötü davranmaları hem Ramazanoğullarını hem de onlarla iş birliği yapan Üçoklu Türkmenlerin Memluklara karşı hareket etmesine neden olmuştu. Zamanla Ramazanoğulları bölgenin hâkimi konumuna erişmişlerdi. Ancak Anadolu'ya hâkim olmaya başlayan Osmanlılar ile Memluklar arasında hep bir nüfuz mücadelesine sahne olan beylik olmaktan da kurtulamamışlardı.⁴⁰ Bu mücadeleler esnasında İskenderun havalisinde bulunan Özer Türkmenleri, Ramazanoğulları'nın yanında olmuşlardı. Zaman zaman yaşanan mücadelelerde Çukurova'daki bazı Türkmen Beyleri

³⁶ Sümer, "Çukur-Ova Tarihi", s. 18-19.

³⁷ Mehmet Yılmaz, "Hatay'da Yerleşmiş Aşiret, Oymak ve Cemaatler", *Güneyde Kültür*, IV/41, Temmuz 1992, s. 25.

³⁸ Sümer, "Çukur-Ova Tarihi", s. 18, 35-36.

³⁹ M. C. Şehabeddin Tekindağ, "II. Bayezid Devrinde Çukur-Ova'da Nüfuz Mücadelesi -İlk Osmanlı-Memlûklü Savaşları- (1485-1491)", *Belleten*, XXXI/123, TTK, Ankara 1967, s. 346.

⁴⁰ Çukurova'da Osmanlı-Memluk hâkimiyet mücadelesi hakkında geniş bilgi için; Tekindağ, "II. Bayezid Devrinde", s. 345-373.

Memlûklarla birlikte hareket etmişti. II. Bayezit Dönemi'nde Memlûklara karşı bölgede bir üstünlük sağlanamayınca iki devlet arasında barış yapılmıştı.⁴¹

II. Bayezit Dönemi'nde yaşanan barış sürecinden sonra Osmanlılar, bölge ile Yavuz Sultan Selim'in hükümdarlığı döneminde tekrar ilgilenmeye başlamıştı. Netice itibarıyla Memlûklar tarafından görevden alınan Ramazanoğlu yöneticisi Mahmut Bey'in Yavuz Sultan Selim'e sığınmasının etkisi ile de 1516-1517 yıllarında Mısır seferi ile bölge Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine geçmişti.⁴²

b.Osmanlılar Dönemi

Yavuz Sultan Selim'in Mercidabık ve Ridaniye zaferlerinden sonra Memlûk toprakları Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmiş ve alınan bu topraklar Arap (Şam) ve Mısır Beylerbeyiliği olarak iki idari birime taksim edilmişti.⁴³ Yavuz Sultan Selim, seferden sonra Arap (Şam) Beylerbeyiliği içerisinde tesis ettiği Adana Sancağı'nı Ramazanoğulları'na; İskenderun, Arsuz (Ersuz) ve Özer-İli'ni (Üzeyr) içine alan Özer Sancağını da isminden de anlaşılacağı üzere Özeroğulları'na tevcih etmişti.⁴⁴ Sancak, 1521-1543 yıllarında idari taksimatını aynen korumuştur. Fakat 1573 yılında yapılan idari değişiklikle İskenderun nahiyesinin köy ve mezraları Arsuz'a bağlanmış ve sancaktaki nahiye sayısı Özer ve Arsuz olmak üzere ikiye düşmüştü. Özer Sancağı'nda, nahiye tabiri belirli bir bölge için kullanılmıştı. Bu tip idari yapılarda, kaza veya şehir merkezleri mevcut değildi. Mevcut olmayışının temel sebebi idari yapıların konar-göçer Türkmen cemaatlerinin hayat tarzına uygun şekilde düzenlenmesiydi. Belirli merkezleri olmayan bu Türkmen gruplarının bazıları isimlerini bulundukları bölgeye vererek, bazıları da, bulundukları bölgenin ismini alarak idari birimler kurulmuştu.⁴⁵

⁴¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, TTK, Ankara 1996, s. 279-290.

⁴² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 279-290.

⁴³ Kerim İlker Bulunur, *110 Numaralı Tapu Tahrir Defterine Göre Özer (Üzeyr) Sancağı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2004, s. 14.

⁴⁴ *397 Numaralı Halep Livâsı Mufasssal Tahrîr Defteri (943/1536) I*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010, s. 10-11; Abdulkadir Gül, *Antakya Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1709-1806)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008, s. 24; Abdulkadir Gül, "XVI. Yüzyılda Antakya Kazası'nın Demografik Yapısı", *Turkish Studies*, IV/3, Spring 2009, s. 1027; Abdulkadir Gül, "XVI. Yüzyılda Özer Türkmenleri", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, X/1, 2008, s. 171-179.

⁴⁵ Abdulkadir Gül, *Üzeyr Sancağının Sosyo-İktisadi Yapısı (1521-1573)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1996, s. 11; Her ne kadar Abdulkadir Gül, Sancağın statüsünün belirtilen yıllar içerisinde değişmediğini iddia etse de Özer Sancağının idari yapısı hususunda Enver Çakar, "Kanuni Sultan Süleyman Kanun-nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XII/1, Elazığ 2002, s. 277'de farklı bir bilgi mevcuttur. "1522 yılında yapılan idari bir düzenleme ile İskenderun, Arsuzili ve

1521 yılı tahririnde Özer Sancağı'na tâbi olan Arsuz nahiyesinin köyleri şunlardı: Kesrik, Küçük Zili, Ma'sara, Dereköy, Bardım, Kabaklıca, Muğuzga, Mina, Boğasi, Çengen, Hapışga, Levzin, Beykendi. Arsuz'a bağlı mezralar ise şöyledir: Kiliseli Kesrik, Kıçına, Büyükcili, Ekrek, İncik, Uluçakar, Fenk, Tandır.⁴⁶ Görüldüğü üzere 1521 yılında Arsuz'un on üç köyü, sekiz mezrası bulunmaktaydı.

Arsuz dâhilindeki köy ve mezraların konumuna bakacak olursak: Kiliseli Kesrik mezraası Dereköy'ün yanında ve ona bağlı olarak yazılmıştır. Kıçına, Büyükcili, Ekrek, İncik, Uluçakar, Fenk ve Tandır mezraaları Beykendi köyüne bağlı olarak yazılmıştır. Kıçına, Büyük zili, İncik, Uluçakar ve Fenk mezraaları Beykendi köyünün, Erkek mezrası Boğasi ve Ma'sara köyünün, Tandır Mezrası ise Küçük Fenk'in yanında bulunmaktaydı.⁴⁷

Aynı tahrirde, İskenderun'un köyleri şöyleydi: Fartısı, Navini, Deylemi, Zivik, Kerkib, Zindegani. Mezralar ise şöyleydi; Tilek, Depecik, Cabeki, Dülger-taş, İskender Pınarı, Nayib-kendi, Boyaluca, Kirkis.⁴⁸

İskenderun'daki köy ve mezraların konumuna bakacak olursak; Tilek ve Depecik Mezraları, Deylemi köyüne bağlı ve onun yanında bulunuyordu. Cabeki Mezrası Zivik köyüne bağlı idi. Zindegani köyüne ise Dülger-taş, İskender Pınarı, Nayib-kendi, Boyaluca ve Kirkis Mezraaları bağlı görünmektedir. Bunlardan Nayib kendi mezrası Pınar'ın yanında diğer mezralar Zindegani köyünün yanında bulunuyordu.⁴⁹

İskenderun bugün kasabası olan Arsuz'dan daha az köye ve mezraya sahipti. Altı köy, sekiz mezradan oluşan İskenderun'un sancak dâhilindeki köylere oranı %15 iken, sancak dâhilindeki mezralara oranı ise % 16'ydı. Bunun dışında Navini köyünün Eğirdir isimli bir mahallesi bulunmaktaydı.⁵⁰

1521 tarihinde Arsuz nahiyesinde ise şehir nüfusu bulunmamakta, nüfusun tamamı köylerde oturmaktaydı. Arsuz nahiyesi nüfusu 226 hane, otuz sekiz mücerred, toplam 1.168 kişiden oluşmaktaydı. Beykendi köyü, otuz yedi hane, bir mücerred, toplam 186 kişiyle en kalabalık köy durumundaydı. Bu köyü, sadece Arsuz nahiyesindeki değil, sancak genelindeki diğer köylerden ayırt eden bir özellik

Anamaslu'yu içine alan Özer Sancağı, Arap (Şam) Beylerbeyliğinin on altı sancağından biri olan Adana/Çukurâbâd Sancağına bağlı bir kaza halini aldığını” belirtmiştir.

⁴⁶ Bulunur, *Özer Sancağı*, s. 26.

⁴⁷ Bulunur, *Özer Sancağı*, s. 27.

⁴⁸ Bulunur, *Özer Sancağı*, s. 28.

⁴⁹ Bulunur, *Özer Sancağı*, s. 28.

⁵⁰ Bulunur, *Özer Sancağı*, s. 27-28.

bulunmaktaydı. Burada dört hane, bir mücerred, toplam yirmi bir nüfustan oluşan bir Ermeni topluluğu yaşıyordu.⁵¹ 1523 tahririnde ise beş hane Ermeninin yaşadığı kayıtlıdır.⁵²

Sancak genelindeki tek gayrimüslim nüfusa bu köyde rastlıyoruz. Gayrimüslim nüfusun Beykendi köyünün nüfusuna oranı % 11 iken, nahiye nüfusuna oranı % 1,8, sancak nüfusuna oranı ise % 0,2 gibi düşük bir rakamdı. Yıllarca bu bölgede Türk toplulukları ile birlikte yaşayan Ermeniler birlikte yaşadıkları Müslüman Türklerden etkilenmiş ve Delü İbrahim, Delü Yusuf gibi Türkçe isimler kullanmışlardır.⁵³

İskenderun nahiyesinde de Arsuz nahiyesinde olduğu gibi şehir nüfusu bulunmamaktaydı. İskenderun nahiyesinin nüfusu 147 hane 26 mücerred 761 kişiden oluşuyordu. Sancak genelindeki tek mahalle Navini köyünde bulunmaktaydı. Eğirdir ismindeki bu mahallede on dört hane, iki mücerred, toplam yetmiş iki kişilik bir nüfus yaşıyordu.⁵⁴

Özer Sancağı genelindeki nüfusun % 77,1'i Özer, % 13,9'u Arsuz, % 9'luk kısmı ise İskenderun nahiyesinde yaşamaktadır.⁵⁵

İskenderun nahiyesine bağlı Deylemi köyünde Zülkadriye Yörükleri yaşamakta idi. Bunlar ziraat ve arıcılıkla uğraşmaktaydı. Nahiyyeye bağlı Zivik köyünde ise Aşkarbeklü ordusu oturmakta ve ziraatla uğraşmakta idi.⁵⁶

1521 yılında yapılan tahrirde Ayas İskeleyi ile ilgili bir kanunname varken, İskenderun İskeleyi ile ilgili bir kanunname bulunmamaktadır. Muhtemelen Ayas İskeleyi Kanunnamesi İskenderun için de geçerli idi. Bunun yanında Ayas'ın, İskenderun İskeleyi'ne kıyasla daha önemli olduğu sonucu çıkarılabilir. İskenderun İskeleyi'nden elde edilen gelir 8.000 Halebî akçe (3.200 Osmanî akçe) olarak kaydedilmiştir. Burada iskele gelirlerinin tamamı mirliva haslarına dâhil edilmiştir.⁵⁷ Aynı yüzyılda bölgede işleyen diğer iskeleler ise şunlardı; Arsuz (Ersuz), Sokucak, Minneti Sağır, İskeleyi Cedid.⁵⁸ Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman

⁵¹ Bulunur, *Özer Sancağı*, s. 36-37.

⁵² Gül, *Üzeyr Sancağı*, s. 14.

⁵³ Bulunur, *Özer Sancağı*, s. 36-37.

⁵⁴ Bulunur, *Özer Sancağı*, s. 39.

⁵⁵ Bulunur, *Özer Sancağı*, s. 39-40.

⁵⁶ Bulunur, *Özer Sancağı*, s. 54-55.

⁵⁷ Bulunur, *Özer Sancağı*, s. 103-105.

⁵⁸ Gül, *Üzeyr Sancağı*, s. 67.

zamanlarında yaşamış olan ünlü Türk denizcisi Pîrî Reis İskenderun'un bir haritasını⁵⁹ verdikten sonra iskelesini şu şekilde tarif etmektedir: “*İskenderun alçak bir burun üzerindeki harap bir kaledir. Kale önü gümbatısı lodos ve kible tarafından olan rüzgârlara karşı iyi bir yatak yeridir. On kulaç suya ve iki tarafa demirleyerek yatılır. Ucu sığ olduğu için bu alçak burundan bir mil kadar açık geçmelidir.*”⁶⁰

Osmanlı Devleti, Yavuz Sultan Selim Dönemi'nde Doğu Akdeniz, Mısır gibi yerleri hâkimiyet altına aldıktan sonra bölgede Memluklardan bu yana ticaret yapan Venedikli tüccarların ticaretlerini sürdürmelerini temin etmiştir. Halep'i Mezopotamya Bölgesi'nden gelen kervan yollarının son noktası olarak gören Venedikli tüccarlar 1550 yılında ticaret merkezlerini Şam'dan Halep'e taşımışlardır. Bu değişimden sonra Venediklilerin yanında Fransızlar da Halep'te ticari üsler kurmuştu. XVI. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Halep pazarına iki yeni Avrupalı tüccar grubu girdi: İlki 1581 yılında Levant şirketini kuran İngilizler, ikincisi ise 1597 yılında Tarablusşam Limanı'na Fransız bayrağı altında giren Flemenklerdi.⁶¹ Halep'in ön plana çıkışı doğal olarak bölgenin en mühim iskelelerinden biri olan İskenderun'a da ticari bir canlılık kazandırmaya başlamıştır. Nasıl ki Şam ile Halep arasında ticari bir rekabet yaşanmışsa Beyrut Limanı ile İskenderun Limanı arasında da bir rekabet yaşanmaya başlamıştır. İskenderun, Halep açısından birçok yönden daha avantajlı bir limandı. Liman, kervanla Halep'e üç günlük uzaklıktaydı, Belen geçidi dışında yolu daha düzgündü. Yol kısa olduğu için eşkıyaların soygun yapma ihtimali daha düşüktü. Bunun yanında olumsuz yönleri de vardı. Tüccarlara göre İskenderun, bataklıkların ve kötü havasının neden olduğu sıtmasından dolayı bomboş terk edilmiş bir kıyı idi. Birkaç ambardan başka, liman tesisi diye bir şey yoktu. Doğal limanı Tarablusşam'ınki kadar büyük değildi; fakat yeterliydi ve Avrupalı tüccarlarının gemilerine hizmet verebilecek, korunaklı durumdaydı. Hem olumsuz iklim koşullarından hem de tesislerin bulunmayışından devlet görevlileri ve askeri personel İskenderun'a gitmemek için ellerinden geleni yapmakta idi. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Halep tüccarlarının ağır basması neticesinde 1589 yılında İskenderun Halep'in ana dışsatım limanı olarak belirlendi.⁶²

⁵⁹ Harita için bkz. ekler.

⁶⁰ Pîrî Reis, *Kitâb-ı Bahriyye*, s. 260.

⁶¹ William J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611*, (Çev. Ülkün Tansel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 54, 55.

⁶² Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân*, s. 60, 61.

Ancak bu durum çok uzun sürmedi. Muhtemelen Halep'e İskenderun üzerinden vergisiz kaçak ürünlerin sevk edilmesinin kolay olduğu bilgisinin devlet nezdinde öğrenilmesi üzerine, 1593 yılında İskenderun, Halep'in ana dışsatım limanı vasfını Tarablusşam'a kaptırmıştı. Buna rağmen İskenderun Limanı da tümüyle kapatılmadı. Çok küçük çaplı ikincil bir liman olarak varlığını sürdürdü. Venedikliler de İskenderun'dan olabildiğince yararlandı. Çünkü İskenderun'daki resmi işlemler Tarablusşam'a nisbetle daha kısa idi. Devlet de sakınca doğurmayan bu duruma bir müddet müdahale etmedi. Fakat sonradan bir sakınca görmüş olacak ki 1606 yılında ani bir kararla İskenderun'u bütün ticari faaliyetlere kapattı. Bu kararda Osmanlı Devleti'ne karşı Kuzey Suriye'de ayaklanan Canpolatoğlu'na Avrupa devletlerinin silah yardımı yapacağını öğrenilmiş olması etkili olabilir. Tehlike bertaraf olduktan sonra İskenderun 1612 yılında tekrar ticarete açılmıştı.⁶³

Bu sırada bölgedeki isyandan faydalanarak birtakım ticari ve siyasi çıkarlar elde etmek isteyen Toskana Dükü I. Ferdinand Canpolatoğlu ile görüşmeye başlamıştı. Halep ticaretinde etkin olmak isteyen Ferdinand'ın gözü şüphesiz İskenderun'da idi. Canpolatoğlu Ali, Ferdinand'a istediği ayrıcalıkları verdi. Ancak Canpolatoğlu Ali'nin Oruç Ovası'nda Kuyucu Murat Paşa komutasındaki Osmanlı ordusuna yenilmesi bu durumu sonlandırmıştı. Kuyucu Murat Paşa, Canpolatoğlu'nun Halep'te ele geçirdiği belgelerinden, Toskana'nın İskenderun'dan nasıl yararlanmayı düşündüğünü, İran çıkarları ile Halep'teki ipek ticareti ve ipek sanayi arasındaki içli dışlı ilişkiyi öğrenmiş ve neticede Venedik, İngiltere ve Fransa büyükelçilerinin tüm baskısına rağmen limanı derhal ticarete kapatmış ve ticari faaliyetleri Tarablusşam'a taşımıştı.⁶⁴

XVII. yüzyılda bölgeye giden seyyahlar da İskenderun'un bu olumsuz durumunu açıkça ortaya koymaktaydı. Abdurrahman Hibri, Hac yolu üzerinde kalan Halep'in iskelesi konumunda olan İskenderun'un sakinlerinin Avrupalı tüccarlardan ibaret olduğunu ve iskelenin Frenk İskelesi görünümünde olduğunu kaydetmiştir. Kâtip Çelebi ise Halep'in iskelesi olan İskenderun'da Frenk bazirganlarının gemilerinin eksik olmadığını kaydetmişti.⁶⁵ Evliya Çelebi de İskenderun için benzer nitelemelerde bulunmaktaydı. Evliya Çelebi, XVII. yüzyılın ikinci yarısında iskeleye geldiğinde

⁶³ Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân*, s. 60, 61.

⁶⁴ Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân*, s. 102, 104, 105, 125.

⁶⁵ Vahit Çubuk, "Pîrî Reis, Abdurrahman Hibri, Kâtip Çelebi ve Evliyâ Çelebi'ye Göre İskenderun Çevresi", *Türk Kültürü*, XII/166, 1976, s. 614-617.

burayı Avrupalı tüccarların mekânı olarak tarif edmekteydi. Ona göre, İskenderun’a her sene 200 parça Müslüman gemisi ve Frenk kalyonu gelmekteydi. Avrupalı tüccarlar, kalesi harap olan bu şehri özellikle kullanmaktaydı. Burası Osmanlı Devleti’nin mali denetimi dışında olduğundan, Avrupalı tüccarlar vergi vermemekteydi. Bu tarihlerde İskenderun’da Frenk ve Rum tüccarlar sakin olduğundan cami, hamam, han, çarşı ve pazar bulunmamaktaydı. Burada Avrupalı tüccarların kışın eğlendikleri meyhaneler vardı. İskelede yedi devletin konsolos vekili bulunmaktaydı. Bataklıklardan dolayı Müslümanlar çekince ile kısa süreli kalmaktaydı.⁶⁶ Aynı yıllarda Avrupalı tüccarların konaklaması için İskenderun’dan bulunan bina sayısı yirmi otuzu geçmemekteydi. Bunun dışında olanlar ise kamıştan yapılmış hane görünümünde olan geleneksel huğ* adı verilen evlerdi. Tüccarları bu kadar zorlu bir coğrafyada yaşamaya iten sebep hiç şüphesiz elde ettikleri yüksek kazançtı. Yoksa içecek suyu bile kıt olan bu yerleşim yerinde her an hastalıktan dolayı ölüm korkusuyla yaşamak başka bir şekilde izah edilemez. İskele muhitinde İskenderun Halep arasında yük taşıyan hayvanlar dahi tuzlu deniz suyu içmek mecburiyetinde kalmaktaydılar.⁶⁷

IV. Murat’ın Bağdat seferi sırasında konaklanan menziller içerisinde İskenderun da vardır. Bu kayıta bölge aşağıdaki şekilde tarif edilmiştir:

*“Menzil-i İskenderun, der yevmü’s-sebt; Payas’tan bu menzile gelince altı saatlik mesafedir, yolunun yarısı düzdür, ormandır, diğer yarısı olan sarp yerde Merkez kalası namında bir kala vardır, yolculukta pek zahmet çekildi. Kaladan menzile varınca yol sarptır, menzil geniştir. Menzil-i Gölbaşı diğer adıyla Balıklağı, der yevmü’l-ahad saat 8 (bu mahalle gelince yevmleri galatdır); İskenderun’dan bu menzile sekiz saatlik mesafedir, yolu pek sarptır. İskenderun Halep yolu üzerinde Bakras namında bir köy vardır. Bakras beli azim yüksek dağdır. Menzili bir dağ eteğindedir.”*⁶⁸

Bu tarihlerde kaza dâhilinde bulunan derbent, palanga ve geçitlerin muhafazasından, Özer Türkmenleri’nin beyi sorumluydu. Özer Sancakbeyi önemli geçit ve derbentlere yeterli miktarda asker koyarak nizamı temin ediyordu. Ancak bu

⁶⁶ Evliya Çelebi, Muhammed Zillî ibn Derviş, *Seyahatname (Topkapı Sarayı Bağdat 305 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini)*, III, (Yay: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 33.

* Huğ hakkında bkz. Hasan Karaca, “Amik Gölü Zamanında Çevre Köylerde Yapılan Huğ Evler”, *Güneyde Kültür*, XIII/133, Haziran 2002, s. 14-17.

⁶⁷ *A Collection of Voyages and Travels*, I, London 1745, s. 855.

⁶⁸ Halil Sahillioğlu, “Dördüncü Muradın Bağdat Seferi Menzilnamesi (Bağdat Seferi Harp Jurnalı), *Belgeler*, XIII/17, Ankara 1988, s. 61.

uygulama XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren kaldırılarak, geçit noktaları aylıklı sekban neferler vasıtasıyla korunmaya başlanmıştı. Zamanla Özer ailesi de gücünü kaybetmiş sadece sancağa verdikleri isim XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar varlığını sürdürmüştür.⁶⁹

XVIII. yüzyılın ortalarında Halep'ten İskenderun'a kadar olan yolun güvenliğine büyük önem verilmiş derbentler güçlendirilerek yöredeki belli noktalar bölgedeki yerel yöneticilerin sorumluluğuna bırakılmıştır. Bölgeye gönderilen emirlerde özellikle İskenderun-Belen-Antakya yolu üzerindeki geçit ve derbentlere kâfi miktarda asker bırakılıp gece-gündüz yolların güvenliğinin sağlanması istenmiştir. Derbentçiler, sorumlu oldukları sınırlar içerisinde cereyân eden her türlü hâdiseden sorumlu idiler. Derbentçiler tehlikeli zamanlarda, yolculara refakatçilik ederek, kendilerine en yakın derbende sağ salım ulaştırırlardı. Devlet bu anlayışla bölgedeki derbent ve geçitleri nüfuz sahalarına ayırmıştı.⁷⁰ Buna göre 1712 yılında derbent ve geçitlerin nüfuz sahası şöyle idi: Misis derbentçileri Adana tarafından, Hüseyincisri'nden Payas tarafında bulunan Ilıcakbeli'ne kadar, İfraz-ı Zülkadriye Hassı Voyvodası Hüseyin Hacı, İsalı, Karalı ve onlara tâbi olan oymaklarla Ilıcakbeli'nden, Karanlıkkapı'ya kadar; Özer Sancakbeyi Karanlıkkapı'dan Özer'e kadar; Payas Mütevellisi Payas'tan İskenderun'a kadar; Belen Mütevellisi İskenderun'dan Han-ı Cedit'e kadar; Han-ı Cedit Mütevellisi, Han-ı Cedit'den Antakya ve Kilis tarafındaki Muratpaşa Köprüsü'ne kadar olan yerlerin muhafaza ve emniyetini temin etmekle sorumlu idiler.⁷¹

Bölgedeki güvenliğin bu kadar ehemmiyetli bir şekilde temin edilmek istenmesinin sebeplerinden biri, XVI. yüzyılda bölgenin Avrupa ile ticaretinde önemli bir yeri olan İskenderun İskelesi'dir. İskenderun, hem Avrupa'dan Halep'e gelen malların giriş, hem de İran, Hindistan ve Halep'ten gelip Avrupa'ya ihraç edilen malların çıkış kapısı olarak hizmet veriyordu.⁷² Bahsettiğimiz dönemde İskenderun'da ticari manada en faal devletlerden biri İngiltere idi. XVIII. yüzyıl ortalarında İskenderun İskelesi'ne daha çok İngiliz gemileri uğramaktaydı. Aslında ticaret yapmak gayesiyle, Osmanlı Devleti'ne gelen İngilizlere XVI. yüzyılın sonlarında rastlanmaktadır. Bu

⁶⁹ Gül, *Antakya Kazası*, s. 66-67.

⁷⁰ Gül, *Antakya Kazası*, s. 66-67.

⁷¹ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilâtı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1967, s. 62-63.

⁷² Doğan Gün, *XVIII. Yüzyılda Antakya'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1708-1777)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, s. 91-92.

dönemde Suriye, İngilizlerin ticaretine açık bir bölgeydi ve bu amaçları için İskenderun Limanı'nı kullanıyorlardı. Bu nedenle İngilizler, İskenderun Limanı'nda daha az vergi, daha az selametlik akçesi (*ayakbastı parası, geçit resmi*) alınması için girişimlerde bulundular. İngilizlerle yapılan görüşmeler sonunda 1675 yılında Sultan IV. Mehmet tarafından verilen son ticari imtiyazlar ve aynı yıl kaleme alınan *ahidname-i hümayuna* göre, İngiltere gemileriyle İskenderun Limanı'na gelen Londra çukasının her parçasından İskenderun'da gümrük için kırkar para, bir pastav Karziye çukadan 6 para, tavşan derisinin her destesinden 6 ve kalayla kurşunun her Samî kantarından elli yedi buçuk para resm-i gümrük alınacaktır. 1675 yılında İngilizlerle yapılan antlaşma üzerine, İskenderun da dâhil olmak üzere, Osmanlı limanlarına uğrayacak ve yükleme yapacak İngiliz gemilerinin sadece 300 akçe selametlik resmi verip, bunun dışında hiçbir vergi ödemeksizin, gerek Osmanlı limanlarına gerekse batı limanlarına gitmesi hükmü de içeren maddeler konuldu.⁷³ Aynı ahidnamede İngilizlerin Halep'ten İskenderun'a naklettikleri mallardan % 6 vergi yerine % 3 oranında vergi alınacağı karara bağlanmıştır.⁷⁴

İskenderun Limanı'nın önemine binaen olsa gerek, bazı İngiliz temsilcilerinin İskenderun'da yaşadığını ve mezarlarının burada olduğunu görmekteyiz. Chammas'ın belirttiğine göre; 1677'de İngiliz tüccar M. Martines Loe, 1700'de İngiliz Konsolosu Martinus'un eşi Lucie, 1712'de İngiliz tüccar M. Ohannes Wilson, 1774'te İngiliz Denizcilik Şirketi temsilcisinin eşi Elizabeth Sholl İskenderun'da öldükleri zaman buraya gömülmüşlerdir. İngilizlere ait mezarların varlığı, bizi şu yorumları yapmaya sevk ediyor: İngilizlerin bölge limanları ve insanlarıyla ne kadar ilgilendiklerini, bazı ticari menfaatleri nedeniyle yöre ahalisiyle iç içe yaşamış olabilecekleri ihtimalini akla getiriyor.⁷⁵

İskenderun İskelesi'nde ticaretin yanı sıra seferler esnasında deniz yoluyla orduya ikmâl ve lojistik destek de verilmektedir. İran ve Rusya üzerine yapılan seferlerin merkez üssü olan limanlar Trabzon, Payas ve İskenderun'dur. Merkez üssü ise Diyarbakır, Erzurum, Van ve Bayburt'tur. Bu dönemde Anadolu ve Rumeli'den toplanan askerler kara yolu ve deniz yoluyla İskenderun-Payas İskelelerine gelerek

⁷³ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri I (1580-1838)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1974, s. 31; Gül, *Antakya Kazası*, s. 188-190; Gün, *XVIII. Yüzyılda Antakya*, s. 92-93.

⁷⁴ Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri I*, 29.

⁷⁵ Gün, *XVIII. Yüzyılda Antakya*, s. 92-93.

Diyarbakır'a nakil edilirdi. 1743-1744 senelerindeki İran seferinden dolayı İskenderun-Payas İskelelerin mühimmat sevkıyatı yapılmıştı. İskelelere, Mayıs 1743'te üç kıta kalyon gemisi, Haziran 1743'te yine üç kıta kalyon gemisi mühimmat getirilmişti. Gelen askeri malzemenin Halep ve Diyarbakır'a sevk edilmesi istenmişti.⁷⁶

İskenderun'un bölgedeki bir diğer önemi yukarıda da Abdurrahman Hibri'nin kaydettiği gibi hac güzergâhında kalmasıydı.⁷⁷

Sayılan bu nedenlerden dolayı bölgedeki asayişsizlik ve huzursuzluk birçok noktadan devleti etkilemektedir. İskenderun-Halep, İskenderun-Adana güzergâhı ve iskele nedeni ile bölge oldukça hareketli bir yapıya sahiptir. Bundan faydalanan eşkıya takımı sık sık huzursuzluk çıkarabilmek dolayısı ile bu tür hadiseler fazlasıyla kayıtlara geçmekte mahalli yönetim de bunlara karşı tedbirler almaktadır. 1771'e ait bir belge de; Halep ve Antakya havalisinde Yeni İl ve Pehlivanlı aşiretlerine bağlı cemaatlerin kapusuz leventlerle ittifak yapıp fesat çıkardıkları, bunların fesatlarından dolayı yolların güvenliğinin kalmadığı belirtilmiştir. Savaşların hâlâ devam ettiği 1774'te ise Halep ve Adana çevresinde eşkıyalık olayları bir hayli artmış olmalı ki, bu tarihte konu ile ilgili sık sık emirler yayınlanmıştır. Bölgenin durumu Adana Valisi Süleyman Paşa'ya yazılan bir hükümde de açıkça görülmektedir. 1774'teki hükümde, Kurtkulağı ve Payas çevresinde bazı “*erbab-ı eşkıya*” ve “*kapusuz tarifeleri*” hacı ve tüccarların yollarını kestiklerinden dolayı yolların güvenliğinin kalmadığı bildirilmiş, bundan dolayı da hacı ve tüccar kabilelerinin Adana Sahili'nden İskenderun ve Süveydiye Limanlarına deniz yoluyla seyahat ettikleri belirtilmiştir.⁷⁸ Normalde bölgedeki yolların emniyetini sağlayan derbentçiler görevlerini ifa ederken yanlarında hiçbir surette tüfenk gibi ateşli silahlar bulunduramazken, bölgenin hassasiyetine binaen Erzin civarındaki Burzan Köprüsü'nden Payas ile İskenderun arasındaki Sakaltutan'a kadar olan bölgenin muhafazasından sorumlu olan Özer Sancağı Beyi bölgedeki derbentleri lüzumlu miktarda tüfekçiler ile korumaktaydı.⁷⁹

Bu yolun devamı olan İskenderun-Belen güzergâhı ticaret ve hac kervanları için sürekli tehlike teşkil etmiştir. Yörenin ormanlık ve dağlık olması eşkıyaların

⁷⁶ Suraiya Faroqhi, “Krizler ve Değişim 1590-1699”, Editör: Halil İnalcık, Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi II*, (1994), (Çev. Ayşe Berktaş, Süphan Andıç, Serdar Alper), (2. Baskı), Eren Yayınları, İstanbul 2006, s. 614; Gül, *Antakya Kazası*, s. 219, 221, 222.

⁷⁷ Çubuk, “Pîrî Reis, Abdurrahman Hibri, Kâtip Çelebi ve Evliyâ Çelebi'ye Göre İskenderun”, s. 614-617.

⁷⁸ Gül, *Antakya Kazası*, s. 270-271.

⁷⁹ Orhonlu, *Derbent Teşkilatı*, s. 64.

kaçabileceği/barınabileceği doğal bir ortam oluşturmakta idi. Bagras Kasabası'na tâbi olan Kargasekmez ve Akçay derbentleri bu yolun kontrol edilebilecek noktalarındandı. Karamurt Hanı'ndan gelen emniyet zincirinin devamı burasının da güvenlik altına alınması ile mümkündü. Bu sebeple Halep Valisi Vezir İsmail Paşa, 29 Temmuz 1757 tarihinde İskenderun Naibi Mustafa Efendi'nin ilamı ve Belen ahalisinin arzu hallerinin de etkisi ile bölgede iki kule inşasına teşebbüs etmiştir.⁸⁰

Bölgedeki eşkıya olayları ile ilgili çok sayıda şikâyet vuku bulmakta idi. Mesela 1762 Halep divanından Antakya kadısı ve voyvodasına yazılan diğer bir buyruldu da; Arsuz, Antakya ve İskenderun Kazalarının ileri gelen eşrafı İstanbul'a şikâyetle bulunmuşlardır. Şikâyetle; Payas sakinlerinden Veysi oğlu Musa, Karamurd menzili muhafızı Memiş Ağa ve halktan Molla Hasan ile birlikte iki yüz-üç yüz süvari ve piyade ile etrafta şakilik yapıp yol kestikleri ve Arsuz nahiyesini bastıklarını ifade etmişlerdir. Bu eşkıyalar Arsuz nahiyesinde geceleyip ve mütecaviz davranıp altmış iki kişiyi gasp edip halkı perişan etmişlerdir. Eşkıyaların teftişi için Adana Valisigörevlendirilmiş ve Antakya Voyvodası ve Serdarı'nın Adana Valisi'nin nahiyesine katılması emredilmiştir.⁸¹

Bölgedeki bu gibi huzursuzluklar sırasında yukarıda da belirttiğimiz üzere Özer oğulları'nın artık ismi geçmemektedir. Bunun yerine merkezi otoritenin zayıflaması ile soyları Özeroğulları'na dayanan hanedan bir aile ortaya çıkmış ve İskenderun-Payas Havalisi'nde oldukça etkin bir rol oynamıştır. Bahsettiğimiz bu haneden aile Küçük Alioğulları'dır.⁸²

Küçük Alioğulları, 1773 yılında çok güçlü bir eşkıya grubu olarak anılmakta ve 1773 yılından sonra büyük ticaret yoluyla hac yolunun geçtiği Payas-Kurt Kulağı-Karamurt Hanıgüzergâhını kapatmışlardı. 1785 yıllarında Payas, Belen ve Kurt Kulağı bölgesini ellerinde tutan Küçük Alioğulları, Halep yolunu ellerine geçirmiş ve hatta küçük bir filo kurarak İskenderun sahillerini de idarelerine almışlardır.⁸³

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devlet tarafından eşkıya olarak nitelendirilen bu nüfuzlu aile devletin güçlenmesi ile birlikte devlet hizmetine giren bir

⁸⁰ Orhonlu, *Derbend Teşkilatı*, s. 124.

⁸¹ Gül, *Antakya Kazası*, s. 274-275.

⁸² Aydın Efe, *Antakya ve Çevresi Türkmenleri: Küçük Alioğulları ve Reyhanlı Aşireti (XIX. Yüzyıl)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2012, s. 15; İlyas Gökhan, "Memlûklar Döneminde Antakya (1268-1516)", (Ed: Ahmet Gündüz, Selim Kaya), *Hatay Araştırmaları I*, Antakya Belediye Yayınları, Ankara 2010, s. 21-22.

⁸³ Efe, *Antakya ve Çevresi Türkmenleri*, s. 17-18.

güç olmuştur. Küçük Alioğulları sadece Payas'ta değil, İskenderun-Antakya hattında da önemli resmi yetkilere sahiptirler. Bölgenin emniyetini sağlamakla görevli oldukları zamanlarda “kayık gezdirerek” İskenderun Limanı ve sahilini koruyorlardı. XVIII. yüzyılın son çeyreğinde bölgede etkisini fazlasıyla hissettiren Küçük Alioğulları, Payas ve İskenderun Limanlarında zaman zaman ecnebi tüccarları huzursuz ediyor ve bazen de mallarına el koyuyorlardı. Bundan dolayı ecnebi tüccarlar, Halep valilerine ve devlet merkezine ciddi başvurularda bulunuyor ve bunların engellenmesi için Bâb-ı Âlî'den emirler yazılıyordu. Küçük Alioğulları, XIX. yüzyılın başında Bâb-ı Âlî tarafından kendilerine karşı gönderilen Yozgatlı Çapanoğulları'nı püskürtmüş ve 1817'ye kadar Adana valisinin birlikleriyle çarpışmışlardı. 1817 yılında dağıtılan Küçük Alioğulları, on sene sonra Payas ve civarında iktidarı yeniden ele geçirmektedir. Küçük Alioğulları, Payas ve çevresinde uzun yıllar Osmanlı Devleti'ni uğraştıran önemli hanedanlardan birisi olmuştur.⁸⁴ İşte XIX. yüzyıla gelindiğinde İskenderun'un durumu yukarıda özetlediğimiz şekildedir.

⁸⁴ Efe, *Antakya ve Çevresi Türkmenleri*, s. 17-18.

BİRİNCİ BÖLÜM

İDARİ YAPI

1.1. TANZİMAT SONRASINDA MÜLKİ İDARİ DURUM

İskenderun İskeleyi Osmanlı Devleti'nin resmi ulaşım ağında bulunan deniz ulaşım merkezleri arasında yer alsa da⁸⁵, XIX. yüzyıla kadar geçmişten gelen sakin konumunu sürdürmüştür. II. Mahmut Dönemi'nde idari bağlılığı değiştirilen İskenderun, Halep eyaletinin on altı kazasından biri haline getirilmiştir. Keza aynı idari düzenlemede XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başında İskenderun kazasının nahiyesi olan Arsuz da Halep'e bağlı bir kaza yapılmıştı. Ancak Halep eyaletinin idari taksimatı sık sık değişikliğe uğradığı için, 1815 yılında yeni bir idari düzenlemeye daha maruz kalmıştır. 1 Ocak 1815 tarihinde yapılan düzenlemeye göre İskenderun, Arsuz, Payas, Üzeyr kazaları Halep eyaletinden ayrılarak Adana eyaletine bağlanmıştır.⁸⁶ Aynı durum 30 Mart 1819 (3 C 1234) tarihinde, Üzeyr ve Belen Sancaklarının Adana eyaleti Valisi Mehmet Celalettin Paşa'nın idaresine bırakılmasıyla devam etmiştir.⁸⁷ Aslında İskenderun, Halep'in doğal bir limanı olması nedeniyle Halep'e bağlı kalması dağa doğru idi. Fakat Adana Valisi'ne gelir getirmek için yapılan bu değişikliğin çok doğru olmadığı anlaşılabilecek ve yeni bir düzenlemeye gidilecektir.

Belen Sancağı'na bağlı bir iskele konumunda olan İskenderun'un bu durumu Adana eyaletine tayin edilen diğer valiler döneminde de devam etmiştir. Üzeyr ve Belen sancakları Ağustos 1828 (S 1244) tarihinde de Adana Valisi Yahya Paşa'nın uhdesine bırakılmıştır.⁸⁸ Ancak Adana valiliğine bağlı olan Üzeyr ve Belen Sancakları bölgenin hanedan ailesi olan Küçük Alioğulları'nın idaresinde idi.⁸⁹

Daha önce de belirtildiği gibi İskenderun ve Payas İskeleleri Üzeyr Sancağı'na, sancağın idaresi de Adana eyaletine bağlıydı. Halep'in doğal iskeleyi olan bu mahallin Halep'ten alınarak Adana'ya bağlanması, iskelelerin muhafazasını zorlaştırıyordu. Bu yüzden Mısır meselesinin ortaya çıkmasından kısa bir süre önce İskenderun İskeleyi'nin sık sık Halep'e bağlanması gündeme gelmiştir. Güvenliğin sağlanamamasının

⁸⁵ Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Menzil Teşkilâtı ve Yol Sistemi*, (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi), İstanbul 1982, s. 121.

⁸⁶ Hilmi Bayraktar, *XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadi Vaziyeti*, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2004, s. 15-16.

⁸⁷ BA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), HAT (Hatt-ı Hümayûn), 762-36019.

⁸⁸ BA, HAT, 1011-42453-A.

⁸⁹ Küçük Alioğullarının bölgede oynadığı etkin rol hususunda bkz.; Efe, *Antakya ve Çevresi Türkmenleri*, s. 15.

nedenlerinden bir diğeri de Üzeyr Sancağı'nın Küçük Alioğulları'nın denetiminde olması ve bu hanedan ailenin Adana Valisi ile aralarının iyi olmamasıdır. 5 Ocak 1832 (1 Ş 1247) tarihinde Halep Valisi'nin Kapı Kethüdası Mehmet tarafından Bab-ı Âliye yollanan bir yazıda, bu durum izah edildikten sonra, Mısır gailisi bertaraf olununcaya kadar Üzeyir Sancağı'nın Adana'dan ayrılarak Halep Eyaleti'ne bağlanması talep edilmiştir. Kethüdaya göre böyle bir düzenleme neticesinde hem iskelenin muhafazası hem de yolların güvenliği temin edilecektir.⁹⁰

Bu talep hayata geçirilemeden Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusu bölgeye girmiştir. İbrahim Paşa, 29 Temmuz 1832 tarihinde Belen'de Hüseyin Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu ile yaptığı savaşı kazanarak bölgenin hâkimi olmuştur.⁹¹

İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusu, İskenderun'a hâkim olduktan sonra Konya Savaşı'nı da kazanarak 2 Şubat 1833 tarihinde Kütahya'ya kadar ilerlemeyi başarmıştır.⁹² İbrahim Paşa ordusunun Kütahya'da Rusya'nın da yardımıyla durdurulmasından sonra yapılan Kütahya Anlaşması sonrasında, İbrahim Paşa bir müddet daha İskenderun'un hâkimi olmuşsa da, Lübnan isyanı neticesinde işgal ettiği tüm Osmanlı topraklarından çekilerek 1841 Şubat'ında Mısır'a dönmüştür. Bu gelişmelerden sonra bölgede Osmanlı hâkimiyeti tekrar sağlanmış ve yaşanan sıkıntılar bertaraf edilmiştir.⁹³ Mısır Valisi ile Osmanlı Devleti arasında yaşanan rekabet, bölgenin iskelesi olması dolayısıyla İskenderun'un önemini arttırmıştır. İskelenin öneminin artması, yörede bulunan bataklıkların temizlenmesi gerekliliğini doğurmuştur. 1847 yılında başlayan bu çalışmalar sırasında İskenderun İskelesi'nin yine Halep'e bağlanması gündeme gelmiştir. Hatta aynı hususta İskenderun'da bulunan İngiltere Konsolosu'nun Bab-ı Âli'ye gönderdiği 9 Haziran 1847 tarihli yazıda, İskenderun'un Halep'e bağlanmasının birçok fayda sağlayacağı ifade edilmiştir.⁹⁴ İskenderun İngiltere konsolosunun bu önerisi ve diğer girişimlere rağmen İskenderun İskelesi'nin Halep'e bağlanması işi sonraki yıllara kalmıştır.

⁹⁰ BA, HAT, 356-19980-E; Efe, *Antakya ve Çevresi Türkmenleri*, s. 63.

⁹¹ Şinasi Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831-1841*, I. Kısım, TTK, Ankara 1988, s.62; Sebahattin Samur, *İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1995, s. 34.

⁹² Samur, *İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye*, s. 34-36.

⁹³ Samur, *İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye*, s. 98-117.

⁹⁴ BA, A. DVN (Sadaret Divan-ı Hümayûn Kalemî), 27-39.

Fakat İskenderun'un önemi gittikçe artmıştır. Çok sayıda Avrupa ticaret gemisi iskeleye uğramaya başlamış, tüccarlar Halep ve art bölgesiyle, Anadolu'nun güneyine ticari mal satıp aynı bölgeden ticari mal almaya başlamışlardır. 1850'li yıllarda Avrupalı tüccarlar iskele mahallindeki otorite boşluğunu fırsat bilerek bölgede kendi hükümlerini uygulayabilecekleri bir düzen bile tesis etmişlerdir. Bab-ı Âlinin Arabistan Ordusu Müşiri Mehmet Paşa aracılığıyla durumdan haberdar olması üzerine Bab-ı Âli, müşire derhal yabancılar tarafından tesis edilmiş hükümetin men edilmesi talimatını vermiştir. Bab-ı Âli, bunun yanında bölgedeki otoriteyi ele alabilmek için iskeleye bir müdür ve iskelede ortaya çıkabilecek davalara riyaset edecek bir naibin atanmasını kararlaştırmıştır. Naip hususunda Adana Mollası ile yazışılarak sorunun çözüme kavuşturulması düşünülürken, Meclis-i Vâlânın vereceği karar üzerine bir müdür tayini planlanmıştır.⁹⁵ Arabistan Ordusu Müşiri'nin önerisi iskele müdürlüğünün bölgede görev yapan karantina veya gümrük memurlarından birine verilmesidir. Öneri Meclis-i Vâlânın 6 Ocak 1852 (13 RA 1268) tarihli toplantısında görüşülmüş ise de uygun bulunmamıştır. Meclis bunun yerine Belen veya Adana taraflarından müdürlüğe layık birinin bulunmasının daha yerinde olacağı kararına varmıştır.⁹⁶ Bu karar üzerine hem Adana valisine bölgeye bir müdür atanması için hem de Adana kazası naibine İskenderun İskeleyi'ne bir naip atanması için emir verilmiştir.⁹⁷ Adana Valisi aldığı talimat üzerine eyalet meclisini toplayarak müdür meselesini çözüme kavuşturmaya çalışmış ve meclisin kararı Meclis-i Vâlâya iletilmiştir. Meclis, İskenderun'un yabancı devlet konsolos vekilleri, yerli ve yabancı tüccarların uğrak mekânı olması nedeniyle ehliyetli ve muktedir birinin müdür olarak tayin edilmesini yönünde görüş beyan etmiştir. Bu iş için de vergiye ilaveten aylık 500 kuruş maaşla Adana muteberanından Halil Ağa'yı münasip görmüşlerdir. Hatta Halil Ağa'yı vekâleten müdürlük mevkiine gönderip asaletinin tasdik edilmesini istemişlerdir. Meclis-i Vâlâ bu talebi uygun bulmuştur. Meclisin bu görüşü sadrazam tarafından padişaha arz edilmiş ve nihayet Sultan Abdülmecit'in 8 Eylül 1852 (23 ZA 1268) tarihli sözlü oluru ile Halil Ağa İskenderun İskeleyi müdürlüğüne tayin edilerek, iskele Belen'e bağlı müstakil bir

⁹⁵ BA, A. AMD (Sadaret Amedi Kalemi), 34-16; BA, İ. DH (İrade Dâhiliye), 244-14880.

⁹⁶ BA, İ. MVL (İrade Meclis-i Vâlâ), 228-7851.

⁹⁷ BA, A. MKT. NZD (Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair), 48-77.

müdürlük haline dönüştürülmüştür.⁹⁸ Meclis-i Vâlânın görüşü ve çıkan irade, 22 Eylül 1852 (7 Z 1268) tarihinde Adana Valisi'ne ve Maliye Nezaretine tebliğ edilmiştir.⁹⁹

1853 senesinde bölgedeki asayişsizliğin artması, eşkıyalık olaylarının fazlaşması, özellikle Belen'de yaşanan uygunsuzluklar İskenderun'un bağlı bulunduğu Belen'in Halep'e ilhakını gündeme getirmiştir. Belen'in Reyhaniye kazasıyla birleştirilerek müstakil bir kaymakamlık merkezi yapıldıktan sonra Halep eyaletine bağlanması düşünülmüşse de her iki projede hayata geçirilememiştir.¹⁰⁰ Halep Valisi'nin girişimi bu süreçte önemlidir. Halep'in ticari emtiasının ve postasının geldiği nokta İskenderun İskeleyi'dir. İskenderun'u Halep'e bağlayan en önemli geçit ise Belen'dir. Doğal olarak buraların güvenliğinin tam anlamıyla sağlanamaması en fazla Halep eyaletini rahatsız etmekte ve etkilemekteydi. Adana valisinin bölgeyle çok fazla ilgilenmediğini düşünen Halep valileri, bu yüzden İskenderun ve Belen'in Halep'e bağlanması için sürekli girişimde bulunmuşlardır.¹⁰¹

Bu girişime ve İskenderun'un gittikçe kazandığı öneme rağmen aksi bir durum vuku bulmuştur. Daha önce Sultan Abdülmecit tarafından 8 Eylül 1852 (23 ZA 1268) tarihli bir irade ile teşkil olunan İskenderun İskele Müdüriyeti, Adana Eyalet Meclisi tarafından lağvedilmek istenmiştir. Adana İdare Meclisi, Belen Sancağı'nın ve ona tâbi olan İskenderun İskeleyi'nin, yabancı tüccarların ticaret mahalli olduğunu belirttikten sonra, iki idari birimin iki ayrı idareci tarafından idare edilmesini uygun görmemiştir. Meclise göre iki idareci yerine, İskenderun İskele Müdürlüğünün lağvedilmesi daha uygun olacaktır. Ayrıca lağvedilen iskele müdürlüğünün 500 kuruşluk maaşının Belen sancağı yöneticiliğinin maaşına ilavesiyle 2.500 kuruş maaşlı muktendir, dil bilen ve siyaset erbabı donanımlı bir kişinin atanması daha uygun görülmüştür. İdare Meclisi, Belen Sancağı idareciliği için Bab-ı Âli Tercüme Odası hulefasından olup Adana'da bulunan Hacegân-ı Divan-ı Hümayundan Tevfik Bey'i önermiştir. Adana Eyaleti İdare Meclisinin, 11 Nisan 1854 (13 B 1270) tarihinde zapt altına aldığı bu görüşler, Meclis-i Vâlâca uygun bulunmuştur. Maliye Nezaretinin de görüşü alındıktan sonra Meclis-i Vâlânın ve Maliye Nezaretinin verdiği olur kararı sadrazam tarafından sultana arz

⁹⁸ BA, İ. MVL, 245-8908.

⁹⁹ BA, A. MKT. MVL (Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ), 57-5.

¹⁰⁰ BA, A. MKT. NZD, 81-87.

¹⁰¹ BA, A. MKT. NZD, 96-46; Halep Valisinin Meclis-i Vâlâya gönderdiği başka bir yazıda “İskenderun makarr-ı tüccar olan Haleb'in iskeleyi bulunub Adana'ya bud ve mesafesi ve Haleb'e münasebet-i mevkiyesi cihetiyle emniyet-i tarika bir kat daha medar olmak üzere kaim-i makamlik-ı mezkûrun dahi Haleb'e ilhak” edilmesini talep etmiştir. BA, A. MKT. NZD, 103-42.

edilmiştir. Sultan Abdülmecit'in 9 Mayıs 1854 (11 Ş 1270) tarihinde verdiği sözlü olura binaen İskenderun İskele Müdürlüğü lağvedilerek Belen Sancağı idaresi ile tekrar birleştirilmiştir.¹⁰²

Müdürlük lağvedilince İskenderun'daki asayişsizlik hız kazanmış, zaten mevcut olan haydutların sayısı da artmıştır. Bu sebeple bölgede ticaret yapan tüccarlar ve Halep Eyaleti yönetimi bu durumdan sürekli şikâyet etmekteydi. 1855 Eylül'ünde Fransa vapurlarının müdürü Halep'e giderken İskenderun'a iki saat mesafede haydutlar tarafından soyulmuş ve yanındaki nakliyeciyi katledilmiştir. Olay üzerine hadiseyi Fransa sefaretine bildiren Halep'in Fransa Konsolosu, bu gibi üzücü vakaların yaşanmasının temel nedenini İskenderun ve Belen'in Halep'e değil de Adana eyaletine tâbi olmasına bağlamaktadır. Ayrıca iskelede gerektiği kadar zaptiyenin olmayışı ve dağ tarafının muhafaza edilmeyişi de bir diğer sebepti. Adana eyaleti yöneticileri ise yaşananlardan sürekli Halep eyaleti yönetimini sorumlu tutmaktaydı. Fransa konsolosu bunu da eleştirmekte ve bütün sorumluluğun iktidar sahibi olmayan Adana eyaleti yönetiminde olduğunu kaydetmektedir. Esasında bu konu karışıktı. Şöyle ki; İskenderun İskeleyi'nden gelen ticari emtianın gümrük vergisi Halep'te alınmaktadır. Oysa iskele idari anlamda Adana'ya bağlıydı. Bu durum başka türlü karışıklıkların yaşanmasına da sebep olmaktaydı. Örneğin; Osmanlı tebaasından Yahudi bir tüccar Halep'te Fransız tüccarlarından bazılarının paralarını alıp İskenderun tarafına kaçmıştır. İskenderun'da zaptiye olmadığı için iskelede alıkonamamıştır. Durumdan haberdar olan İskenderun Fransa konsolos vekili Yahudi tüccarı, yardımcılarını vasıtasıyla tevkif etmiş ve Halep'e göndermiştir.¹⁰³

Bu tür olayların yaşanması bölgede devletin otoritesini de sarsmaktaydı. Bab-ı Âlinin, Fransa sefaretinin şikâyeti ile durumdan haberdar olması üzerine Adana Valisi'ne uyarı niteliğinde bir yazı gönderilerek bölgede asayişin sağlanması ve iskelede güvenliğin temin edilmesi hususunda emir verilmiştir.¹⁰⁴ Bu hadiselerden sonra lağvedilen müdürlük tekrar tesis edilmiştir.

1855 yılında yaşanan haydutluk ve adam öldürme olayları gibi olumsuz gelişmeler Belen'in ve dolayısıyla İskenderun'un Halep'e bağlanması fikrini gittikçe

¹⁰² BA, İ. MVL, 305-12579.

¹⁰³ BA, HR. TO (Hariciye Tercüme Odası), 196-38; BA, HR. MKT (Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi), 124-21.

¹⁰⁴ BA, HR. MKT, 124-21.

güçlendirerek tekrar gündeme gelmesine neden olmuştur. Halep eyalet yönetimi ve Halep'in Fransa Konsolosu'ndan Bab-ı Âliye gelen talep doğrultusunda konu Meclis-i Vâlâda görüşülmüştür. Meclis-i Vâlânın, idari bağıllıkta yapılacak değişiklik için Maliye Nezaretinden ve Adana vilayetinden görüş alınmasının uygun olacağı kararına binaen Maliye Nezaretinden görüş istenmiş, fakat olumlu ya da olumsuz bir cevap alınamamıştı. Daha doğrusu Maliye Nezareti böyle bir idari düzenlemenin faydasının ya da zararının olacağı yönünde fikrinin olmadığı cevabını vermiştir.¹⁰⁵ Adana eyaleti ile de yazışılarak bahsi geçen hususta görüş talep edilmiştir.¹⁰⁶ Adana Valisi Belen'in Halep'e bağlanmasını olumlu karşılayarak uygun bulmuştur.¹⁰⁷ Bunun yanında 1856 senesinde Halep Valisi olan Ahmet Paşa da Belen Sancağı İdare Meclisine, Belen'in Halep'e bağlanmasının daha uygun olacağı yönünde bir mazbata hazırlatarak Bab-ı Âliye takdim etmiştir.¹⁰⁸

Yaşanan olaylar, alınan görüşler ve Bab-ı Âliye gönderilen talepler doğrultusunda Belen ve İskenderun'un Halep'e bağlanması 13 Ocak 1857 (17 CA 1273) tarihinde Meclis-i Vâlâda tekrar görüşülmüştür. Nihayet Meclis-i Vâlâ, İskenderun ve Belen'in 13 Mart 1857 (1 Mart 1273) tarihinden itibaren Halep'e bağlanmasına yönünde görüş bildirmiştir. Bu tarihten itibaren artık bölgeden elde edilen her türlü vergisi Halep eyaletinin bütçesine aktarılacaktı. Vergi ve diğer hususlardaki önceki kayıtlar da Adana eyaleti tarafından Halep eyaletine gönderilecekti. Meclis-i Vâlânın bu görüşü sadrazam tarafından Sultan Abdülmecit'e arz edilmiştir. Sultan'ın bir gün sonra 27 Şubat 1857 (3 B 1273) tarihinde verdiği sözlü olur ile de Belen ve İskenderun Adana eyaletinden ayrılarak Halep eyaletine bağlanmıştır.¹⁰⁹ Nihayet değişiklik 4 Nisan 1857 (9 Ş 1273) tarihli Sadaretten yollanan bir emirle ile Halep, Adana valileri ve Belen kaymakamlığına tebliğ edilmiştir.¹¹⁰

Belen'in ve İskenderun'un bu idari değişimden üç yıl sonra 1860 senesinde, Belen Kaymakamlığının tahsis edilen maaşıyla İskenderun'a nakli yönünde, Belen Kaymakamı Edip Efendi tarafından Bab-ı Âliye bir talep iletilmiştir. Bunun yanında,

¹⁰⁵ Sadaretten Maliye Nezaretine gönderilen 12 Mayıs 1856 (7 N 1272) tarihli yazı; BA, A. MKT. NZD, 1-185.

¹⁰⁶ Sadaretten Adana Valisine hitaben yazılan 16 Haziran 1856 (12 L 1272) tarihli yazı; BA, A. MKT. UM (Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat), 239-69.

¹⁰⁷ BA, İ. MVL, 367-16102.

¹⁰⁸ BA, A. MKT (Sadaret Mektubi Kalemi), 242-84.

¹⁰⁹ BA, İ. MVL, 367-16102.

¹¹⁰ BA, A. MKT. MVL, 85-92.

İskenderun Müdürlüğüne tahsis edilen 2.000 kuruşluk maaşın 1.250 kuruşunun hazineye bırakılmasından sonra, 750 kuruş maaşla da Belen'e bir idarecinin tayinini istemiştir.¹¹¹ Edip Efendi'nin böyle bir talepte bulunmasının muhtemel sebepleri arasında İskenderun'un ticari açıdan daha zengin bir bölge oluşu, konsolos vekillerinin tamamının orada bulunması nedeniyle siyasi açıdan önemli bir kavşak noktası olması gibi etmenler sayılabilir.

Edip Efendi'nin Bab-ı Âliye ilettiği teklifi, en başta bürokratik sırayı takip etmemesi nedeniyle tenkite uğramıştır. Oysa Belen Kaymakamı'nın bu tür taleplerini Halep eyalet yönetimi aracılığıyla iletmesi gerekmekteydi, kaymakam ise doğrudan Bab-ı Âli ile yazışmıştı.¹¹² Ayrıca bu tür görüş bildirmeler ve talepler ancak eyalet meclisinde alınan karara binaen gönderilmekteydi. Yaşanan olumsuz duruma rağmen Edip Efendi'nin görüşü, Halep yönetiminden alınan bilgi üzerine Meclis-i Vâlâda görüşülmüş ve Belen Kaymakamlığı'nın İskenderun'a nakli uygun görülmemiştir. Gerekçe olarak da Belen kasabasının Karamurt Derbendi ile Bereket Dağın civarında olması ve bu yönüyle de eşkıyanın yatağı bulunmasıdır.¹¹³ Gerçekten de ismi zikredilen havalide özellikle Kırım Harbi'den sonra devlet otoritesi kaybolmuştu. Öyle ki; Cebel-i Bereket (Gâvur) Dağı eşkıyası İskenderun-Halep yolunu tamamen kontrol altına almıştı. Yolcular on-on beş kişi olmadıkça İskenderun'dan Halep'e gidemez olmuşlardı. Yöredeki eşkıyalar geçen yolcu ve tüccarlardan hem vergi almakta hem de hızsızlıktan geri durmamaktaydılar. Bundan başka Ulaşlı eşkıyası Çukurova'nın güney kesimindeki sahile inerek haydutluğa koyulmuştu. Bu cihetle Payas'tan geçen hac, posta yolu tamamen kapandı. Eşkıyalık yapan kişilerin aşiretleri göçebe oldukları için kontrolleri oldukça zordu.¹¹⁴

Görüldüğü üzere bölgede asayişsizlik hız kazanmış ve devletin merkezi otoritesi neredeyse ortadan kalkmıştır. Zaten bölgedeki sorunların temeli eskiye dayanmakta idi. 1853 yılında yaşanan Kırım Harbi'nde devletin asker sıkıntısı çekmesi Cebel-i Bereket ile Kozan Dağları arasındaki bölgelerden asker istemesine yol açmıştı. Ancak istek sonuçsuz kalmış, aşiretlerin muhalefeti yüzünden bölgeden asker alınamamıştı.¹¹⁵

¹¹¹ BA, A. MKT. UM, 431-14.

¹¹² BA, A. MKT. UM, 431-14; BA, A. MKT. UM, 443-87.

¹¹³ BA, A. MKT. UM, 443-86; BA, A. MKT. UM, 443-87.

¹¹⁴ Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 21-39, (Yay: Cavit Baysun), TTK, Ankara 1986, s. 132-133.

¹¹⁵ Yusuf Halaçoğlu, "Fırka-i Islahiyye", *TDVİA*, XIII, İstanbul 1996, s. 35.

Savaşın sonra hem yukarıda anlatılan asayişsizliği ortadan kaldırmak hem de orduya yeni asker kaynakları temin etmek için bölge itaat altına alınmak istenmişti. Bu münasebetle Fırka-ı Islahiyye isimli bir ordu oluşturuldu. Ordunun başına 4. Ordu Kumandanı Derviş Paşa, mülki işleri yürütmek için de Ahmet Cevdet Paşa tayin edilmişti. Derviş ve Ahmet Cevdet Paşalar isyanın İskenderun üzerinden hareket edilerek bastırılması fikrinde idiler. Çünkü eşkiya olaylarını en çok yaşandığı muhit İskenderun ve çevresi idi. Ayrıca burada asayiş sağlanırsa Fırka-i Islahiyye İskenderun İskeleyi üzerinden rahatlıkla ikmal edilebilirdi. Derviş Paşa, Ahmet Cevdet Paşa ve adı geçen ordunun yedi taburu 28 Mayıs 1865 Cumartesi günü deniz yoluyla İskenderun'a gelmişti.¹¹⁶ Diğer aksam da bulundukları muhitten kara yolu ile gelerek evvela Cebel-i Bereket Dağında ıslah ve iskâna başlamıştı.¹¹⁷

Bölgede güvenlik sağlandıktan, eşkiyalığa son verildikten sonra çok ciddi bir idari düzenleme yapılmıştır. Bu idari düzenleme aslında Halep ve Adana'ya mahsus bir durum değildi. 7 Kasım 1864 (7 C 1282) yılında çıkarılan Vilayet Nizamnamesi ile aslında tüm Osmanlı taşrası idari düzenlemeye tâbi tutulmuştu. Ancak kanunun Halep ve Adana civarına yansması ancak Fırka-i Islahiyye ordusunun faaliyetlerinden sonra mümkün olmuştur. Vilayet Nizamnamesi ile birlikte eyaletler kaldırılarak, yerine livalardan oluşan vilayetler kurulmuştur.¹¹⁸

Bu kanuna dayanarak 25 Şubat 1866 (9 L 1282) tarihinde de Halep eyaleti vilayete tahvil edilmiştir.¹¹⁹ Yeni oluşturulan Halep vilayetinin başına da daha önce Fırka-i Islahiyye ordusuna memuriyet-i mahsusa ile iştirak eden ünlü Osmanlı Tarihçisi Ahmet Cevdet Paşa, vali olarak tayin edilmiştir. Yapılan reformlarda değişiklik bu kadarla kalmadı.¹²⁰ Yeni teşkil eden vilayetlerin sınırları eyaletlere nazaran daraltıldı. Vilayet örgütü dâhilinde sancaklar liva adını alarak vilayetin alt birimi halinde örgütlendirildi. Livalara da kazalar bağlıydı. Özetle; 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesinde vilayetler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar da köylere

¹¹⁶ İbrahim Derviş Paşa ve Ahmet Cevdet Paşa tarafından Sadarete çekilen 29 Mayıs 1865 (3 M 1282) tarihli telgraf, BA, Y. EE (Yıldız Esas Evrakı), 142-224; BA, Y. EE, 142-223; Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s. 106-107, 139; Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, (Haz: Yusuf Halaçoğlu), Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s. 131; Halaçoğlu, "Fırka-i Islahiyye", s. 35.

¹¹⁷ Halaçoğlu, "Fırka-i Islahiyye", s. 35; Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, s. 131-132.

¹¹⁸ Vilayet Nizamnamesinin 22 Ocak 1871 (29 L 1287/9 K. Sani 1286) tarihinde yeniden düzenlenmiş hali için; *Düstur*, Birinci Kısım, Matbaa-i Amire, 1289; İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK, Ankara 2011, s. 53.

¹¹⁹ BA, İ. MVL, 548-24602; Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s.202, 222-225.

¹²⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, s. 179.

ayrılıyordu. Nahiye statüsü, nizamnamede açıklıkla iyi tarif edilmemiş, nahiyeden yalnızca idari bir birim olarak bahsedilmişti.¹²¹ Yapılan yeni düzenlemeden sonra Halep vilayeti; Adana'nın bağlanmasıyla Adana, Halep, Kozan, Üzeyr/ Payas, Maraş, Urfa ve Zor olmak üzere yedi sancağa taksim edilmiştir. Yeni düzenlemede daha önce Halep sancağına tâbi olan Belen kazası, Üzeyr/Payas sancağına bağlanmıştır. İskenderun ise Payas/Üzeyr sancağına bağlı nahiye diyemeyeceğimiz bir iskele müdürlüğüne tekrar tahvil edilmiştir.¹²²

Görüldüğü üzere İskenderun, idari değişim sonrasında eski hüviyetini korumuş ve Belen kazasına bağlı bir müdürlük olarak varlığını devam ettirmiştir. Fakat şehrin gittikçe büyümesi ve önem kazanması idari manada bir dönüşümü mecburi hale getirmiştir. Bu mecburiyet neticesinde İskenderun 1869 yılında Belen'e bağlı bir nahiye haline dönüştürülerek kaymakamlık merkezi yapılmıştır. Aynı zamanda sancak merkezi olan Belen de Payas sancağına bağlı bir kaza yapılmıştır. Dolayısıyla İskenderun bu tarihten itibaren Payas sancağının Belen kazasına bağlı bir nahiye yapılmıştır.¹²³

Fakat bu değişim ve dönüşüm şehrin ehemmiyetine kifayet etmemiştir. Bunu ilk fark edenlerden biri Miralay Tahir Bey'dir. Tahir Bey, İskenderun ile ilgili hazırlayıp saraya sunduğu 31 Temmuz 1872 (19 Temmuz 1288) tarihli layihasında idari değişimin nasıl olması gerektiği hususunda şu ifadeleri kullanmıştır: “*Osmanlı Asyasının Akdeniz iskelelerinden biri ve bazı ehemmiyeti cihetiyle birinci iskelesi İskenderun'dur. Bu limanın kuzey tarafında dört saat uzaklıkta bulunan Payas Kalesi ise birkaç hane ve dükkândan ibaret küçük bir köy gibi olduğu ve ticaret iskelesi olmadığı halde Payas'da mutasarrıf bulunmaktadır. Bu mutasarrıflığın İskenderun'a nakli ile Payas'ın İskenderun Mutasarrıflığına ilhak edilerek ve kaymakamlığa dönüştürülmesi ve Belen Kaymakamlığına bağlanması daha uygun olacaktır. Böyle bir idari düzenlemede hem İskenderun'da mükemmel bir mutasarrıflık teşkil edilerek bölgenin mamur edilmesinde büyük başarı sağlanmış olacak hem de İskenderun'da vahamete sebep olan bataklıklar kurutularak Payas ve Belen yönetimleri büyük bir yükten kurtulmuş olacaktır.*”¹²⁴

Tahir Bey layihasında özetle, Payas Mutasarrıflığının İskenderun'a nakledilmesinin, Belen'in de teşekkül eden bu mutasarrıflığa bağlanmasının daha uygun

¹²¹ *Düstur*, Birinci Kısım, s. 608; Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, s. 61.

¹²² 7 ZA 1298/18 Eylül 1297 tarihli, 36 nolu tezkire, Cevdet Paşa, *Tezakir* 21-39, s. 222-225.

¹²³ *HS (Salname-i Vilayet-i Haleb)*, 1286, s. 82-83.

¹²⁴ BA, Y. EE, 35-94.

olacağını belirtmiştir. Tahir Bey'in layihada önerdiği değişiklik kabul edilmemiştir. Fakat hazırlanan bu layihadan sonra, başka bir girişimde bulunulmuştur. Halep Vilayet yönetimi, 9 Kasım 1872 (8 N 1289) tarihli yazı ile Bab-ı Âliden İskenderun'da yeniden bir kaymakamlığın teşkilini talep etmiş, ancak bu talep de kabul görmemiştir.¹²⁵

Daha önce de belirtildiği üzere İskenderun Belen'e bağlı bir nahiye şekline dönüştürülmüştü. Teşkil edilen kaymakamlığın yönetimi bir kaymakam, bir kâtip ve birkaç zabitten oluşmaktaydı. Bu idari düzenleme İskenderun'da iş yapan, ikamet eden ahaliyi sevindirmişse de tatmin etmemiştir. Özellikle naip tayin edilmemesi, ticaret mahkemesinin kurulmaması ve meclisin açılmaması bu hoşnutsuzluğun temel sebebiydi. Bu sebeple İskenderun'da ikamet eden elli dokuz kişinin mührünü taşıyan 26 Şubat 1876 (30 M 1293/13 Şubat 1291) tarihli bir mahzar ile hoşnutsuzluğa sebep olan eksikliklerin giderilmesi için Sadarete müracaat edilmişti. Ahalinin bu konuda haklı olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü İskenderun'da her hangi bir mahkemelik durum olduğunda üç dört saat mesafe uzaklıktaki Belen'e müracaat etmek zorunda idiler. Müracaat işlemi ve müracaatın sonuçlanması iki üç gün sürmekteydi ki böyle bir durumda iş sahibi kişi işinden o kadar müddet uzak kalmakta ve işini aksatmaktaydı. Sırf bu yüzden bazı dükkân sahibi, ahali ve esnaf bu uzun müddetten dolayı çoğu zaman haksızlığa uğradıkları halde mahkemeye müracaat etmemekteydi. Bir kısım ahalinin hukukunu çiğneyen bu durum haksızlık ve hukuksuzluk yapanları da şımartmaktaydı.¹²⁶

Bu talebin yanında İskenderun'da ikamet eden yirmi dört tüccar ve esnaf 22 Nisan 1876 (27 RA 1293/8 Nisan 1292) tarihli bir mahzarla Belen'de bulunan kaymakamlığın lağvedilmesi ve bu kaymakamlığa sarf edilen memur maaşlarının İskenderun'daki memurlara tahsisiyle İskenderun'da müstakil bir kaymakamlık teşkil edilmesini Sadaret'ten talep etmişlerdi. Bunun yanında idare meclisi ve ticaret mahkemesinin kurulmasını istemişlerdi. Bu talep de daha öncekiler gibi kabul görmemişti.¹²⁷

Ancak İskenderun'un idari durumunda bir değişikliğin yapılması gerekiyordu. Bunu fark eden Aziziye Kaymakamı Ahmet Bey, İskenderun ile ilgili hazırladığı ve Mithat Paşa'nın Sadaretinde takdim ettiği layihada idari düzenlemenin nasıl olması gerektiği hususunda bilgiler vermiştir. Ahmet Bey'e göre, Payas'ın sancak statüsünde olması gereksizdi ve bölgede sancak hüviyetine girebilecek tek yer İskenderun'du. Bu

¹²⁵ BA, BEO. VGG. d. (Bab-ı Âli Evrak Odası Vilayet Gelen Giden Defterleri), 285, s. 289.

¹²⁶ BA, ŞD (Şura-yı Devlet Evrakı), 2886-12.

¹²⁷ BA, ŞD, 2887-14; BA, BEO. VGG. d. 289, s. 150.

değişiklik yapıldıktan sonra Payas sancağına bağlı olan Belen'in de sınırı Karasu'ya kadar genişletildikten sonra İskenderun'a bağlanması gerekmekteydi. Bu sayede sancağın sınırları bir uçta İskenderun sahili diğer uçta Karasu'ya kadar uzanacaktı. Bunun sağlayacağı en önemli fayda güvenlik olacaktı. Çünkü hâlihazırdaki durumda İskenderun-Halep yolunun bir kısmı İskenderun, bir kısmı Belen, diğer kısımları ise Reyhaniye, Akçam, Harim ve Cebel-i Seman kazalarının sınırları içerisinde kalmaktaydı. Böyle bir durumda yolda herhangi bir olay vuku bulduğunda her kaza diğerini suçlayacak ve suçluların üzerine gitmeyecekti. Aynı zamanda haydutluk vesaire suç işleyen şahıslar diğer kazaya firar ettiğinde suçun işlendiği kazanın kolluk kuvvetleri suçluların arkasından gitmeyecek, ancak kaza sınırına kadar takip edeceklerdi. Bu da suçlulara cesaret verecekti. Yukarıda belirtildiği gibi İskenderun'dan Karasu'ya kadar olan sınır içerisinde İskenderun merkezli bir sancak teşkil edilirse bu sorunlar tek elden aşılmış olacaktı. Ahmet Bey'e göre kurulacak İskenderun sancağı mutasarrıfına 28.000, naibine 2.500, mal müdürüyle tahrirat kâtibine iki biner kuruş maaş tahsis edilirse inzibat ve idare daha da kuvvetlenecekti.¹²⁸ Bütün bu taleplere rağmen İskenderun Belen'e bağlı, idaresinde bir Kaymakam'ın bulunduğu nahiye hüviyetini korumuştur. Fakat 93 Harbi'nden sonraki süreçte yine İskenderun'un en azından müstakil bir kaza yapılması için girişimlerde bulunulmuştu. Halep Vilayet Yönetimi İskenderun'un sadece bir kaymakamla idaresinin sakıncalı olduğu yönündeki yazısında, şehrin bir an önce birinci sınıf bir kaymakamlığa tahvil edilerek kaza idare meclisinin kurulmasını ve davalara bakması için de naibin atanmasını istemişti.¹²⁹

Nihayet hem Aziziye Kaymakamı Ahmet Bey'in¹³⁰ hem de Halep vilayet yönetiminin talebinin etkisiyle, yaklaşık bir yıl sonra 13 Mart 1879 (1 Mart 1295) tarihinde İskenderun bazı köylerle (Aşkarbeyli, Güvgüb (كوكب) ve Akçay)¹³¹ Belen'den ayrılarak kazaya dönüştürülmüştür.¹³²

¹²⁸ BA, ŞD, 2415-33.

¹²⁹ BA, BEO. AYN. d (Bab-ı Âli Evrak Odası Ayniyat Defterleri), 870, s. 35.

¹³⁰ BA, ŞD, 2215-37.

¹³¹ BA, ŞD, 2215-67; Aşkarbeyli, Akçay, Güvgüb (كوكب) köyleri daha önceden İskenderun'a tâbidir. Muhtemelen XIX. yüzyılın ikinci yarısında İskenderun'dan ayrılarak Adana Vilayetine tâbi Payas Sancağına bağlanmışlardır. Bunun en temel sebebi Payas Sancağına tâbi olan Abacılı köyü ahalisinin bahsettiğimiz üç köyü kışlak olarak kullanmasıdır. Fakat bu tarihlerde Aşkarbeyli, Akçay, Güvgüb köyleri sakinleri köylerinin Payas'a uzaklığından yakınlıkla herhangi bir resmi işlem yapmak istediklerinde mesafenin uzaklığından ötürü sıkıntılar yaşadıkları yönünde Bab-ı Âliye müracaatta bulunmuşlardır. Bu müracaat da ahalinin isteği köylerinin tekrar eskisi gibi İskenderun'a tâbi bir idari yapıya kavuşturulmasıdır.

¹³² BA, ŞD, 2217-9.

Bu idari düzenlemeden kısa bir süre sonra İskenderun'un sancağa tahvili düşünülmüştü. Özellikle şehirde on iki konsolos vekâletinin bulunması bu tercihte önemli rol oynamıştı.¹³³ Hususi bir memuriyet ile İskenderun'a giden Bekir ve Sait Paşalar konuyla ilgili hazırladıkları 5 Ocak 1880 (22 M 1297) tarihli layihada önerilerini Dâhiliye Nezaretine sunmuşlardır. Layihada on bir kazadan müteşekkil olan Halep vilayetinde, münasip kazaların ayrılmasıyla yeni bir sancak teşkil edilmesini isteyen paşalar yeni kurulacak sancağın merkezinin İskenderun olmasını uygun görmüşlerdir. Bu teklif Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesinde görüşülmüştür. Şura-yı Devlet, teşkil edilecek sancağa gerekecek meblağın ne kadar olacağı ve ne şekilde karşılanacağı hususunda Halep vilayeti ile yazışılması gerektiğini belirtmiş ve süreç bundan sonra sonuçsuz kalmıştır.¹³⁴

Bu gelişmeler ve İskenderun'un Belen'den ayrılarak kaza hüviyetine kavuşması, İskenderun ahalisini memnun ettiği halde, Belen ahalisinde hoşnutsuzluk meydana getirmiştir. Çünkü İskenderun kazası teşkil edilirken Payas sancağına tâbi köyleri sınırları içerisine aldığı gibi, Belen'e ait köylerden bazıları da buraya bağlanmıştı. Belen'de ikamet ettiği halde İskenderun kazasına bırakılan köylerde arazi ve emlakı bulunan mal sahipleri bu durumdan rahatsızlıklarını Belen yönetimine bildirmiştir. Bunun yanında kırk sekiz kişinin mührünü taşıyan 4 Mart 1881 (2 Şubat 1296) tarihli Adliye Nezaretine hitaben yazdıkları bir mahzarla da haklarını aramaya çalışmışlardır. Mal sahipleri mahzarlarında haklarını arayabilmek için İskenderun İdare Meclisi ve Bidayet Mahkemesinde Belen ahalisinden iki üye bulundurulmasını talep etmişlerdir. Aynı dilekçede, İskenderun'un kaza yapılmasından hiç hoşnut olmadıklarını *“üç dört yüz seneden beri Belen kazasına bağlı kalan ve büyüklük olarak sair kazaların bir nahiyesi derecesinde bile olmayan bir kaza ahali ve emlakının böyle iki kazaya taksimle bir diğerine bir buçuk iki saat mesafede iki kaymakamlık heyeti bulundurularak şöyle bir kıtlık zamanında hazineyi yıllık 200.000 kuruştan fazla masrafa sokulmasından ise adı geçen köylerin eskisi gibi Belen kazasına bağlılıklarının iadesi hem hazinenin bu misillü masraflardan ve hem de hukuku ve güvenliği ihlal eden durumlardan olmayacaktır.”* sözleriyle net bir şekilde ortaya koymaktadırlar.¹³⁵

¹³³ BA, ŞD, 2216-37.

¹³⁴ BA, ŞD, 2430-4; BA, ŞD, 2216-37.

¹³⁵ BA, ŞD, 2217-9.

Belen ahalisinin Adliye Nezaretine hitaben yazdıkları bu mahzar, Şura-yı Devlette görüşülmüştür. Şura-yı Devlet ise konu hakkında Halep vilayetinden bilgi istemiştir. Halep vilayeti, Belen kazası yönetiminden yana tavır takınarak İskenderun İdare Meclisine ve bidayet mahkemesine katılacak delegelerde aranılan sığata Belen ahalisinin İskenderun ahalisinden daha haiz olduğunu kaydetmiştir. Netice itibarıyla Belen'den İskenderun Bidayet mahkemesi ve İdare Meclisine üye gönderilmesinin sakıncalı olmadığı yönünde görüş bildirmiştir. Fakat bu görüş genel kural ve düzene aykırı olduğu gerekçesi ile reddedilmiştir.¹³⁶

1884-1891 yıllarında İskenderun kazası, Halep vilayetinin üç sancağından¹³⁷ biri olan Halep sancağına tâbi birinci sınıf bir kazadır. Aynı tarihlerde İskenderun kazası; Kastel¹³⁸, Çay¹³⁹, Hamidiye¹⁴⁰ ve Kilise¹⁴¹ isimli dört mahalleden oluşmaktadır. İskenderun kazası Arsuz nahiyesi ve yirmi altı köyü haavidir.¹⁴² 1890 senesinden itibaren İskenderun'a tâbi nahiye sayısı ikiye, köy sayısı ise yirmi altıya çıkmıştır.¹⁴³ Bir yıl sonra köy sayısı yirmi yediye çıkmıştır. Bu yıllarda Payas, İskenderun'a bağlanmış ve nahiye merkezi haline getirilmiştir. Bu da demektir ki Arsuz'a ilaveten Payas, İskenderun'un ikinci nahiyesi olmuştur.¹⁴⁴ Bu durum 1898 senesine kadar devam etmiştir.¹⁴⁵ Mevcut idari duruma ilaveten zaman zaman Abacılı köyü de İskenderun'a bağlı nahiye merkezi haline getirilmiştir.¹⁴⁶ Bahsi geçen yılda köy sayısı da tekrar yirmi dörde düşmüştür.¹⁴⁷ 1903 yılında şehrin büyümesine paralel "Yenişehir" isimli yeni bir mahalle daha teşkil edilmiştir.¹⁴⁸ İskenderun'un yirmi yedi köyü var iken tespit edebildiğimiz köylerin isimleri şöyledir: Farıtlı*, Arapderesi, Karaağaç, Karahüseyinli, Nergizlik, Pirinçlik, Çırtıman, Sakıt, Cebke, Abacılı, Uğurlu, Abacılıgözlü, Akçay,

¹³⁶ BA, ŞD, 2217-22.

¹³⁷ Halep Vilayeti, Halep, Maraş ve Urfa Sancaklarından oluşmaktadır.

¹³⁸ İŞS (İskenderun Şerhiye Sicilleri), 56/42.

¹³⁹ İŞS, 56/46.

¹⁴⁰ İŞS, 56/40.

¹⁴¹ İŞS, 56/42.

¹⁴² HS, 1302, s. 193; HS, 1303, s. 215; HS, 1305, s. 205; HS, 1307, s. 187; HS, 1308, s. 246.

¹⁴³ HS, 1309, s. 98.

¹⁴⁴ HS, 1309, s. 98; HS, 1310, s. 166, 266; Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie Geographie, Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonnee de Chaque Province de L'Asie Mineure*, Paris 1892, s. 159.

¹⁴⁵ HS, 1313, s. 296.

¹⁴⁶ *Annuaire Oriental Commerce* 1891, s. 892; *Annuaire Oriental Commerce* 1893-1894, s. 957; *Annuaire Oriental Commerce* 1895, s. 950; *Annuaire Oriental Commerce* 1896-1897, s. 1100; *Annuaire Oriental Commerce* 1901, s. 1321; *Annuaire Oriental Commerce* 1903, s. 1689; *Annuaire Oriental Commerce* 1905, s. 1719; *Annuaire Oriental Commerce* 1914, s. 1334.

¹⁴⁷ HS, 1316, s. 213, 327.

¹⁴⁸ İŞS, 56/41, 44; HS, 1321, s. 295.

* Farıtlı veya Fartısı, bugünkü adı Harlısu köyüdür.

Aşkarbeyli köyleri.¹⁴⁹ Hartman bu köylere ilaveten Kurtlu, Kurtlubag, Elmadağ, Akoluk, Büyükdere, Havut, Şufün, Beytelmüftü, Kayrak, Salıngaç, Bağlıtaş, Kışla, Kaşmar, Kavkard, Gökçebel, Hayvalı köylerini de kaydetmiştir.¹⁵⁰

İskenderun'a tâbi Arsuz nahiyesine bağlı köylerin isimleri ise şöyledir: Kabev, Elhub*, Arapçiftliği ile Nehr-i Siyad, Arapgediği, Güzellik, Kesrik, Haymasekisi, Hacıahmedli, Karagöz ile birlikte Kurtbağı, Ekbez, Kiliseönü, Çengan, Beyköy, Ağçalı, Gökmeşdan köyleri.¹⁵¹

Hartman bu köylere ilaveten Kabaeviskelesi, Tatarlı, Karaçay, Derekuyu, Hüyük, Kömürçukuru, Şarid, Çertçi Kaya, Es-Sayar, Eş-Şütüle, Şukluk, Şeyhli, Tulek, Bucak, Bekve, Gökcebel köylerini de sıralamaktadır.¹⁵²

1897 senesine gelindiğinde İskenderun civarında Ermeni olaylarının artması özellikle sahil kesiminde gizlice sahile silah ve insan çıkarılması bölgenin önemini daha da arttırmıştır. Bu sebeple İskenderun'dan saraya iletilen talepler doğrultusunda Sultan Abdülhamit İskenderun'un sancağa tahvilinin uygun olup olmadığının araştırılmasını emretmiştir.¹⁵³ Fakat bu idari değişim bir türlü gerçekleşmemiştir.

Buna rağmen 1901 senesinde ilginç bir idari düzenleme yapılmıştır. Maraş livasının merkezi irade gereği İskenderun'a nakil olunmuştur. Maraş İlave Alayı Kumandanlığına tayin olunun Nizamiye 40. Alayın Alay Emini Hayri Efendi de yönetimle birlikte İskenderun'a gelmiştir. Bu düzenleme geçici olmak kaydıyla bir müddet devam etmiştir.¹⁵⁴

1906 yılında İskenderun'un köy sayısı yirmi yediden yirmi dörde düşmüştür. Farıtlı, Arapderesi, Kesrek ve Haymesekisi köyleri İskenderun'dan ayrılmış Höyük isimli bir köy Arsuz nahiyesine tâbi hale getirilmiştir. Bu durum takip edebildiğimiz kadarıyla 1908 yılına kadar bu şekilde devam etmiştir.¹⁵⁵

¹⁴⁹ HS, 1321, s. 295; HS, 1322, s. 344; HS, 1323, s. 295.

¹⁵⁰ Martin Hartmann, "Das Liwa Haleb (Aleppo) und ein Teil des Liwa Dschebel Bereket", *Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft*, XXIX, 1894, s. 142-188 ve ikinci kısım aynı dergide s. 527-528.

* Alakop.

¹⁵¹ HS, 1321, s. 295; HS, 1322, s. 344; HS, 1323, s. 295.

¹⁵² Hartmann, "Das Liwa Haleb (Aleppo)", s. 529.

¹⁵³ 17 Aralık 1897 (22 B 1315/5 K. Evvel 1313) tarihli irade; BA, İ. HUS (İrade Hususi), 59-1315/B.074; BA, BEO (Bab-ı Âli Evrak Odası), 1055-79125.

¹⁵⁴ Serasker Rıza Paşa'nın konu ile ilgili 7 Ağustos 1901 (21 R 1319/24 Temmuz 1317) tarihli yazısı; BA, Y. PRK. ASK (Yıldız Perakende Askeri Maruzat), 172-37.

¹⁵⁵ HS, 1324, s. 279; HS, 1326, s. 276.

İskenderun, I. Dünya Savaşı öncesi kaza hüviyetini korumuş, sancak statüsüne kavuşamamıştır. İskenderun'un sancak statüsüne kavuşması işgal döneminde, Fransız mandasında iken mümkün olmuştur. Ancak savaş öncesinde İskenderun ulema ve ahalisi tarafından Dâhiliye Nezaretine 17 Kasım 1913 (4 T. Sani 1329) tarihli bir mahzarla İskenderun'un idari yapısı ile ilgili talepte bulunulmuştur. Bu şahıslar taleplerinde İskenderun'un eskiden olduğu gibi Adana'ya bağlanmasını arzu etmektedirler. Taleplerinde ilginç ayrıntılar ve vurgular olması bakımından metni aynen verme ihtiyacı hissettik. Talep kendi ifadeleri ile şöyledir: *“Halep merkezine nisbetle Adana'ya daha yakın olan İskenderun kasabasının coğrafi münasebeti icabınca kırk elli sene önce bağlı olduğu Adana vilayetinden, gelecek düşünülmenden ayrılması ve Halep'e bağlanması ile büyük bir siyasi hata yapılmıştır. İlk, İskenderun Adana vilayeti dâhilinde Dört Yol, Çukurova, Ceyhan, Hamidiye ve Osmaniye kazalarıyla Yumurtalık, Karataş ve Ayas gibi bir uçtan diğer uca körfezi muhit ve Türklerle dolu kuzey sahillerinin tarım ve imalat ürünlerinin alım satımının yapılmasından başka, ticari gelir için de emniyetli limanının Adana demir yolu ile Adana vilayetine bağlanması ile Adana'nın önemli bir limanı haline gelmiştir. İkinci olarak Adana sahillerindeki birçok iskele ve Mersin'e kadar uzanan iskeleler ile İskenderun sahillerinin ayrı ayrı iki vilayete tâbi olması iki vilayet suçlularının sahilden kayıklarla bir diğerine firarını kolaylaştırmakta ve suçluların iki vilayet arasında bu kadar haberleşmeye karşı yine yakalanmasına mani olmaktadır. Asayişin sağlanamaması hukuku ihlal etmektedir. Üçüncü olarak her biri medeniyet dağıtan yabancı okullar karşısında maarifin acınacak bir halde bırakılması dördüncü olarak ancak kendi dillerine, okullarına ehemmiyet veren çeşitli unsurların Osmanlılıktan yüz çevirerek iptidai mektebi ve rüştiye mekteplerindeki talebelerimiz babası dedesi TürkoğluTürk ve Arapça bir kelime konuşamaz ve okuyamaz iken ana dillerini terk ile bundan böyle okullarda Arapça eğitim için Türk memleketleri ile çevrili İskenderun'un Arabistan addıyla Maarif Nezaretinin gayr-i kabil-i tatbik emir vermesi mesela iptidai mekteplerinde Türkçe tahsil görmüş sonradan rüştiye mektebinde de Türkçe okumuş bir Türk evladını Türk memleketlerinde işe yaramayacak Arapça tahsilinden ise umumu lisan halini alan Fransızca tahsiline mecbur iderek bin-netice Türk mekteplerinin kapanmasına sebep olacak ve bu da Türklere olumsuz bir darbe ve yabancı okulların daha ziyade ilerlemesine hizmet edecektir. Beşinci olarak iklim itibarıyla yalnız garben Arabistan'la*

Anadolu'yu ayıran hatta tesadüf eden ve üç tarafı Türk memleketleriyle çevrili olan coğrafi vaziyeti Türk ilinden addedilen şu beldede Arabistan sahillerinden ayıran sonradan toplanmış bir mikdar Arap ailesinden başka kaza itibarıyla Türklerin ekseriyet teşkil etmektedir. Altıncı olarak İskenderun'un sahilinin önemine karşı, katiyen üstün bir yönü olmayan Ayıntab'ın sancak yapılmaya çalışılması üzüntü vericidir. İskenderun çoktan bir sancak teşkilini hak etmesine rağmen bu gerçekleşmemiş bilakis Antakya sancak yapılarak İskenderun'un maalesef oraya bağlanması düşünülmektedir. Yedinci olarak İskenderun'un etrafını çeviren umumi hayatı mahveden bataklığın Halep vilayetince yirmi beş senedir milyonlarca para sarf edildiği halde yürekler parçalayan lakaydi ve suistimal içinde terk ve ihmali ahaliyi teessüfe sürüklemektedir. Sekizinci olarak Adana'ya olan siyasi, idari, ictimai, iktisadi bağlılık ve ahalinin her yönü ile birbiriyle olan alaka ve irtibatı dikkate alınarak İskenderun'un Halep'ten ayrılarak Osmaniye'de bulunan Cebel-i Bereket sancağına ve yani Adana vilayetine bağlanması acil bir şekilde gerekmektedir. Bu değişiklik İskenderun'un hızlı bir şekilde ilerlemesini sağlayacağı gibi şimdi ve ileride nice büyük güzelliklere hizmet edecektir. Talebimiz budur."¹⁵⁶

Ancak ahalinin bu talebi dikkate alınmamış dolayısıyla İskenderun ne Adana'ya bağlanmış ne de sancağa tahvil edilebilmiştir. I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Halep'e bağlı bir kaza hüviyetini koruyan şehir, Mondros Ateşkes Anlaşması'ndan sonraki süreçte 6 Kasım 1918 tarihinde Belen ve Antakya kazaları ile birlikte geçici olarak Adana vilayeti yönetimine devredilmiştir.¹⁵⁷ Fakat bu durum çok kısa sürmüş ve üç gün sonra 9 Kasım'da İskenderun işgale uğramıştır.¹⁵⁸

İskenderun ancak işgale uğradıktan sonra merkezi Beyrut'ta bulunan Fransa Yüksek Komiserliği tarafından, 27 Kasım 1918 tarihli bir kararname ile Antakya, İskenderun, Belen, Harim ve Reyhaniye kazalarını içine alan bir sancağı dönüştürülmüştür. İdare merkezi İskenderun olan sancağa "İskenderun sancağı" ismi

¹⁵⁶ BA, DH. İD (Dâhiliye İdare), 183/2-2.

¹⁵⁷ Dâhiliye Nezareti Müsteşarı tarafından Hariciye Nezaretine hitaben yazılan 6 Kasım 1918 tarihli yazı; BA, HR. SYS (Hariciye Siyasi), 2460-94.

¹⁵⁸ Adana Valisi Nazım Bey tarafından 9 Kasım 1918 tarihinde Dâhiliye Nezaretine çekilen şifreli telgraf; BA, DH. ŞFR (Dâhiliye Şifre), 601-119; BA, HR. SYS, 2554-8; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991, s. 45-46.

verilmiştir.¹⁵⁹ 1939 yılında ana vatana bağlanana kadar konumunu korumuş 1939'dan sonra ise Hatay iline bağlı bir ilçe hüviyetine bürünmüştür.

1.1.1. İskenderun Mülkî Yöneticileri

İdari taksimat kısmında da değindiğimiz gibi İskenderun, bölgedeki konsolos vekillerinin iskelede söz sahibi olmak istemesi üzerine 1852 yılından itibaren Belen'e bağlı bir müdürlük haline dönüştürülmek istenmiştir.¹⁶⁰ Nihayet Adana eyaletinin de görüşüne binaen İskenderun İskeleyi müdürlük yapılmıştır. İskeleye ilk müdür olarak da 8 Eylül 1852 (23 ZA 1268) tarihinde 500 kuruş maaşla Adana muteberanından Halil Ağa atanmıştır.¹⁶¹ Fakat bu durum Belen yönetimini rahatsız etmiştir. Özellikle Belen sancağının yöneticilerinin gelirlerinin azalmasına sebep olan bu değişim, birtakım huzursuzluklara neden olmuştur.¹⁶²

Bu atamadan yaklaşık iki yıl sonra Adana Eyaleti İdare Meclisi, İskenderun'daki müdürlüğün lağvedilerek Belen ile birleştirilmesini Bab-ı Âliden talep etmiştir. Adana eyaletinin bu talebi kabul görmüş ve Sultan Abdülmecit'in 9 Mayıs 1854 (11 Ş 1270) tarihli emriyle İskenderun İskeleyi Müdürlüğü lağvedilmiştir.¹⁶³

Müdürlüğün lağvedilmesi İskenderun'daki asayişsizliği arttırmış ve hoşnutsuzluğa sebep olmuştur. Bu sebeple bir yıl sonra 1855 yılı sonlarına doğru İskenderun İskeleyi'nde tekrar müdürlük tesis edilmiştir.¹⁶⁴

Tesis edilen bu müdürlük iki yıl sonra Sultan Abdülmecit'in emriyle 13 Mart 1857 (1 Mart 1857) tarihinden itibaren tâbi olduğu Belen ile birlikte Adana eyaletinden ayrılarak Halep eyaletine bağlanmıştır.¹⁶⁵

1859 yılında İskenderun İskeleyi'nin müdürü Sadullah Bey'dir. Sadullah Bey, Kasım 1859'da maaşının yetersizliğinden yakınarak Dersaadet'e gitmiştir. Ya maaşı daha iyi bir yere tayin edilmesini ya da maaşının yükseltilmesini talep etmiştir.¹⁶⁶ Sadullah Bey, aslında sadece maaşın yetersizliğinden yakınmamaktadır. Daha ziyade

¹⁵⁹ Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s. 41.

¹⁶⁰ BA, İ. DH, 244-14880.

¹⁶¹ BA, İ. MVL, 245-8908.

¹⁶² BA, A. MKT. UM, 146-14.

¹⁶³ BA, İ. MVL, 305-12579.

¹⁶⁴ BA, HR. MKT, 124-21.

¹⁶⁵ BA, İ. MVL, 367-16102.

¹⁶⁶ BA, A. MKT. UM, 378-28.

şehrin bunaltıcı iklimine alışamamıştır.¹⁶⁷ Bu durum İskenderun'da görevlendirilecek memurların en fazla şikâyet edecekleri hususlardan biri olacaktır. Bölgede bulunan bataklıklar şehrin havasını daha da ağırlaştırmış ve birçok kişinin ölümüne neden olmuştur. Doğal olarak gelen görevli memurlar bir an önce bölgeden kaçmak için her türlü yolu kullanıyorlardı.

Sadullah Bey'in bu sızlanmaları sonuç vermiş ve 13 Mart 1860 (1 Mart 1276) tarihinden itibaren Eriha kazası müdürlüğüne tayin edilmiş. Boşalan İskenderun İskeleyi Müdürlüğüne de 2.000 kuruş maaşla Halep hanedanından Saadettin Efendi, aynı tarihten itibaren padişah emriyle atanmıştır.¹⁶⁸ Fakat Saadettin Efendi de İskenderun'un ağır havasına alışamamış ve çok kısa bir süre sonra tayin talebinde bulunmuştur. Bu talep olumlu karşılanmış ve Saadettin Efendi, 13 Ağustos 1860 (1 Ağustos 1276) tarihinden itibaren aynı maaşla Eriha Müdürlüğüne tayin edilmiştir. Yerine de aynı tarihten itibaren 2.000 kuruş maaşla vekâleten İbrahim Bey iskele müdürü olarak tayin edilmiştir.¹⁶⁹

Fakat İbrahim Bey de bu görevde fazla kalmamış daha önceki yöneticiler gibi kasabanın havası ve suyuyla uyşamama gerekçesi ile 13 Haziran 1861 (1 Haziran 1277) tarihinde görevinden istifa etmiştir. Gerçekten de İskenderun'un havası çekilecek gibi değildir. Bunun sıkıntının üstüne yöneticilerin aldıkları maaşların azlığı da eklenince şikâyetler daha artmaktadır. O tarihlerde kasabanın içme suyu dahi lezzetli değildir. İbrahim Bey'in istifası üzerine, yerine Mülkiye Mektebi öğrencilerinden tayin edilecek müdürün gelmesine kadar geçen sürede görev yapmak üzere, Halep hanedanından İsmail Ağa, 1.000 kuruş maaşla tayin edilmiştir.¹⁷⁰

Bu arada Bab-ı Âli, İskenderun İskeleyi'ne, Mülkiye Mektebi mezunlarından munasip birinin atanması için girişimlerde bulunmuş ve en uygun aday olarak Meclis-i Vâlânın 6 Ağustos 1861 (29 M 1278) tarihli önerisi ile Raif Paşazade Münir Bey'i tespit etmiştir.¹⁷¹ Merkezdeki bu yazışmalar esnasında 1.000 kuruş maaşla vekâleten müdürlüğe atanan İsmail Ağa da İskenderun'un bunaltıcı havasına alışamadığından hastalanmış ve daha ağır hastalığa yakalanmaktan endişe ederek 8 Eylül 1861 (27

¹⁶⁷ BA, İ. MVL, 431-18989.

¹⁶⁸ Sultan Abdülmecit'in 4 Mayıs 1860 (13 L 1276) tarihli irade-i seniyyesi; BA, İ. MVL, 431-18989.

¹⁶⁹ BA, MVL (Meclis-i Vâlâ Evrakı), 757-48; BA, A. MKT. MVL, 120-77.

¹⁷⁰ BA, BEO. VGG. d. 285, s. 1; BA, MVL, 758-105.

¹⁷¹ BA, MVL, 758-105.

Ağustos 1277) tarihli bir dilekçe ile görevinden istifa etmiştir.¹⁷² Bu istifa üzerine Halep Eyaleti İdare Meclisi, yine 1.000 kuruş maaşla 13 Eylül 1861 (1 Eylül 1277) tarihinden itibaren Hüseyin Ağa'yı vekâleten müdür tayin etmiştir. İdare meclisine göre İskenderun'a tayin edilen memurlar havasının vahametinden dolayı hastalanarak istifa etmektedirler. Bu yüzden oraya tayin edilecek memurlar 2.000 kuruş maaşla ya asaleten atanmalı ya da münasip birinin Bab-ı Âli tarafından atanması sağlanmalıydı. Maaşın 2.000 kuruştan az olması durumunda müdürlerin mağduriyeti artmakta, bu durumun da etkisi ile müdürler İskenderun'da kalmak istememekteydiler.¹⁷³

Bu talep üzerine Bab-ı Âli, Mülkiye Mektebi mezunlarından Münir Bey'i 1861 Eylül'ünün sonuna doğru ivedi bir şekilde İskenderun'a göndermiştir.¹⁷⁴ Kısa bir süre sonra İskenderun İskeleyi Müdürlüğü görevine başlayan Münir Bey, sekiz dokuz ay içerisinde ahali ve tüccar tarafından sevilen bir yönetici olmuştur. Bu sebeple otuz bir mührü taşıyan 2 Mayıs 1862 (3 ZA 1278) tarihli bir mahzarla ahali Münir Bey'den duydukları hoşnutluklarını Sadarete bildirmişlerdir.¹⁷⁵

Fakat İskenderun civarındaki haydutluk olaylarının artmasından sonra İskenderun Müdürü eşkıyalık olayları karşısında zapturapta muktedir olmamakla suçlanmış ve görevinden alınmıştır. Onun görevden alınması ile 18 Temmuz 1862 tarihinde yerine Halep İdare Meclisinin önerisi, Meclis-i Vâlânın onayı ile İdlip Kasabası Müdürü Ahmet Efendi tayin edilmiştir.¹⁷⁶ Ahmet Efendi, bu sırada Fırka-i Islahiye'nin İskenderun'a konuşlanmasında ve hareketinde gösterdiği özveriden dolayı 26 Kasım 1865 (7 Recep 1282) tarihinde beşinci rütbeden bir Mecidiye nişanı ile ödüllendirilmiştir.¹⁷⁷

Tespit edebildiğimiz kadarıyla 1869 yılında Belen sancağı, Payas sancağına bağlı bir kaza haline dönüştürülmüş, İskenderun ise Belen kazasına bağlı bir nahiye halini almıştır. Bu dönüşümden sonra artık müdürlük yerine kaymakamlık ile idare olunacak İskenderun'a, tayin edilen ilk kaymakam, Reşit Ağa'dır. Reşit Ağa, bu görevi 1870 yılına kadar sürdürmüştür.¹⁷⁸

¹⁷² BA, MVL, 759-98.

¹⁷³ Halep Eyaleti İdare Meclisinin 8 Eylül 1861 (3 RA 1278) tarihli tutanağı; BA, MVL, 759-98; BA, BEO. VGG. d. 285, s. 3.

¹⁷⁴ BA, MVL, 759-98.

¹⁷⁵ BA, MVL, 762-83.

¹⁷⁶ BA, MVL, 762-120; BA, BEO. VGG. d. 285, s. 23.

¹⁷⁷ BA, A. MKT. MHM (Sadaret Mektubî Mühimme Kalemi Evrakı), 346-14.

¹⁷⁸ HS, 1286, s. 82-83.

Reşit Ağa'dan sonra 1870-1871 yıllarında Belen'e bağlı İskenderun nahiyesinin kaymakamı Ahmet Bey'dir.¹⁷⁹

1872-1874 yıllarında nahiye'nin kaymakamı ise İbrahim Bey'dir.¹⁸⁰ İbrahim Bey'in kaymakamlığı döneminde birtakım uygunsuzluklar ahali arasında hoşnutsuzluğa sebep olmuştur. Ahali İbrahim Efendi'nin görevini layıkıyla yerine getirmediğini düşünmektedir. Bu hal İbrahim Bey'in şikâyet edilmesine sebep olmuştur. Şikâyetler üzerine İbrahim Bey, 23 Mart 1874 (11 Mart 1290) tarihinden itibaren görevinden alınmıştır. Boşalan kaymakamlık görevine aynı tarihten itibaren Pazarcık Kaymakamlığından ayrılmış olan Mustafa Ferit Efendi tayin edilmiştir.¹⁸¹ Görevinden alınan İbrahim Bey ise 16 Ağustos 1874 tarihinde Birecik Kaymakamlığına tayin edilmiştir.¹⁸²

10 Nisan 1874 (22 S 1291/28 Mart 1290) tarihinde İskenderun nahiyesinin kaymakamlığına Mustafa İzzet Efendi tayin edilmiştir.¹⁸³ Mustafa İzzet Efendi, 2 Mayıs 1876 (20 Nisan 1292) tarihinde İskenderun Kaymakamlığından alınarak Pazarcık Kaymakamlığına tayin edilmiştir.¹⁸⁴

1876-1877 (1293) yılında Halep sancağının Belen kazasına bağlı İskenderun'un kaymakamı Mehmet Ali Efendi'dir.¹⁸⁵

13 Mart 1879 (1 Mart 1295) tarihinde İskenderun bazı köylerle (Aşkarbeyli, Akçay ve Güvgüb (كوكب))¹⁸⁶ Belen'den ayrılarak müstakil birinci sınıf bir kazaya dönüştürülmüştür.¹⁸⁷

İskenderun birinci sınıf bir kazaya dönüştürüldükten sonra Mustafa Ali Bey, kaymakam olarak tayin edilmiştir. Fakat Mustafa Ali Bey'in bir süre sonra adı birtakım

¹⁷⁹ HS, 1287, s. 44; HS, 1288, s. 43.

¹⁸⁰ HS, 1290, s. 54-55; BA, Y. EE, 35-94.

¹⁸¹ BA, BEO. AYN. d. 869, s. 51.

¹⁸² BA, BEO. AYN. d. 869, s. 75.

¹⁸³ BA, BEO. VGG. d. 289, s. 3.

¹⁸⁴ BA, BEO. AYN. d. 870, s. 61.

¹⁸⁵ HS, 1293, s. 65.

¹⁸⁶ BA, ŞD, 2215-67; Aşkarbeyli, Akçay, Güvgüb (كوكب) köyleri daha önceden İskenderun'a tâbidir. Muhtemelen XIX. yüzyılın ikinci yarısında İskenderun'dan ayrılarak Adana Vilayetine tâbi Payas Sancağına bağlanmışlardır. Bunun en temel sebebi Payas Sancağına tâbi olan Abacılı köyü ahalisinin bahsettiğimiz üç köyü kışlak olarak kullanmasıdır. Fakat bu tarihlerde Aşkarbeyli, Akçay, Güvgüb köyleri sakinleri köylerinin Payas'a uzaklığından yakınlıkla herhangi bir resmi işlem yapmak istediklerinde mesafenin uzaklığından ötürü sıkıntılar yaşadıkları yönünde Bab-ı Âliye müracaatta bulunmuşlardır. Bu müracaatta ahalinin isteği köylerinin tekrar eskisi gibi İskenderun'a tâbi bir idari yapıya kavuşturulmasıdır.

¹⁸⁷ BA, ŞD, 2217-9.

uygunsuzluklara karışmıştır. Bu sebeple tahkikat için Dersaadet'e çağrılarak¹⁸⁸ soruşturmaya tâbi tutulmuştur. Bu soruşturmadan bir müddet sonra 24 Şubat 1880 (12 Şubat 1295) tarihinde görevinden alınmıştır.¹⁸⁹ Mustafa Ali Bey, kaymakamlığı sırasında Latoş Trevil isimli Fransız vapurunun mürettebat ve yolcularının İskenderun'da çıkardığı arbede esnasında İspanya konsoloshanesini muhafaza etmiştir. Kaymakam tutumundan dolayı takdir görmüş ve İspanya kralı tarafından 26 Mart 1881 tarihinde, "İzabel La Katolik" nişanının "Komandor" rütbesi ile ödüllendirilmiştir.¹⁹⁰

Mustafa Ali Bey'in görevden alınmasından sonra yerine Halep Vilayeti İdare Meclisi tarafından vekâleten İdlip Kaymakamı Mümtaz Efendi tayin edilmiştir. Mümtaz Efendi'nin asaleti 17 Mart 1880 (5 R 1297) tarihinde padişah tarafından onaylanmıştır.¹⁹¹ Fakat Mümtaz Efendi'nin asaleten atanması hususunda padişah emrinin gecikmesini fırsat bilen Halep yönetimi tavır değiştirerek İskenderun kaymakamlığına Bakizade Hüsnü Efendi'yi kaymakam vekili olarak göndermiştir. Ardından da Hüsnü Efendi'nin ismini, asaleten tayin edilmesi için Dersaadet'e göndermiştir. Bu ani fikir değişikliğini izah için de; Hüsnü Efendi'nin birkaç aydır icra ettiği kaymakamlık görevinde oldukça olumlu intiba bıraktığını ileri sürmüştür. Aynı zamanda Hüsnü Efendi'nin Türkçe ve Arapçadan başka yabancı lisanlara da aşinalığı ciddi bir dayanak olarak kullanılmıştır. Vilayetin bu talebi, İntihab-ı Memurin Komisyonu tarafından uygun bulunmuştu. Hüsnü Efendi, 16 Nisan 1880 (6 CA 1297) tarihli irade ile asaleten İskenderun kaymakamlığına tayin edilmiştir. İskenderun kaymakamlığından alınan Mümtaz Efendi ise Antakya Kaymakamlığına atanmıştır.¹⁹²

Hüsnü Efendi, İskenderun Kaymakamlığı görevini 19 Mayıs 1881 (19 C 1298/7 Mayıs 1297) tarihine kadar sürdürmüş, bu tarihten itibaren Ayıntab Kaymakamlığına tayin edilmişti. Ondan boşalan yere ise aynı tarihte Haçin Kaymakamlığından ayrılmış olan Rüstem Efendi asaleten tayin edilmiştir. Aynı dönemde Abdülhamit yönetiminin yaşadığı en büyük sorunlardan biri nitelikli ve dürüst yönetici bulamamaktır. Normalde Hüsnü Efendi, Ayıntab'a becayiş yolu ile kaymakam olmuştur. Dolayısıyla Ayıntab Kaymakam'ının İskenderun'a tayin edilmesi gerekmektedir. Ancak sicilinin bozukluğu ve yolsuzluk yaptığına dair ithamlar Ayıntab Kaymakam'ının azline sebep olmuştur.

¹⁸⁸ BA, BEO. AYN. d. 870, s. 130.

¹⁸⁹ BA, İ. DH, 802-64999.

¹⁹⁰ BA, İ. HR (İrade Hariciye), 335-21590.

¹⁹¹ BA, İ. DH, 802-64999.

¹⁹² BA, İ. DH, 807-65231; BA, Y. PRK. ŞH (Yıldız Perakende Şehremaneti Maruzatı), 1-34.

Onun yerine İskenderun Kaymakamlığına tayin edilmek istenen Elbistan Kaymakamı Sabri Efendi'nin de kaymakamlık yaptığı dönemde kaymakamlığın tahsisatına bakmaması, mahiyetinde çalışan memurların maaşlarını zimmetine geçirmeye kalkışması, ambarlarda depolanan oşür buğdayını böcekledi diye satması gibi birtakım yolsuzlara adı karışmıştır.¹⁹³

Rüstem Efendi, bu görevini iki yıl sürdürdükten sonra kendi rızasıyla Ayıntab Kaymakamı olan Hüsnü Efendi ile becayiş yapmak istemiştir. Bu talep uygun görülmüş ve 19 Nisan 1883 (11 C 1300/7 Nisan 1299) tarihli padişah iradesiyle Rüstem Efendi, Ayıntab, Hüsnü Efendi¹⁹⁴ ise 3.000 kuruş aylıkla İskenderun Kaymakamlığına tayin edilmiştir.¹⁹⁵

Hüsnü Efendi'nin kaymakamlığı döneminde Beyrut'tan patent almaksızın yola çıkan bir gemi İskenderun İskeleyi'ne yanaşmak istemiştir. Hüsnü Efendi'nin gelen bu gemiyi aldığı emre binaen engellenmesi yönünde gösterdiği gayret, ödüllendirilmesine sebep olmuştur. Ödüllendirilmesine sebep olan bir diğer hadise, İskenderun yolunun inşasında yaptığı özverili hizmetlerdir. Hüsnü Efendi'nin ikinci sınıf rütbesi bu gelişmelerden sonra 23 Haziran 1884 (28 Ş 1301/10 Haziran 1300) tarihinde sınıf-ı mütemayize terfi etmiştir.¹⁹⁶

Hüsnü Efendi, kaymakamlık makamında 8 Ocak 1887 (12 R 1304/27 K. Evvel 1302) tarihine kadar kalmıştır. Aynı tarihten itibaren Antakya Kaymakamlığına tayin edilen Hüsnü Efendi'nin yerine Kilis Kaymakamı Sedat Bey¹⁹⁷ tayin edilmiştir.¹⁹⁸

Sedat Bey, İskenderun Kaymakamlığı görevinde 16 Temmuz 1888 (7 ZA 1305/4 Temmuz 1304) tarihine kadar kalmıştır. Belirtilen tarihten sonra Antakya Kaymakamı Hüsnü Bey ile becayiş yapmıştır. Bunun neticesinde Antakya Kaymakamı Hüsnü Bey

¹⁹³ BA, İ. DH, 829-66746; BA, İ. DH, 882-70315; HS, 1299, s. 78.

¹⁹⁴ Hüsnü Efendi, Halep hanedanından olup 8 Ocak 1844 (17 Z 1259) doğumludur. Buradan da anlaşılacağı üzere Hüsnü Efendi, İskenderun'a kaymakam olarak atandığında otuz dokuz yaşındadır. Hüsnü Efendi, Türkçe ve Arapça bilmenin yanında İtalyanca ve Fransızcaya aşinadır. Halep eyaletinin vilayete tahvilinde bölgede memur olarak görev yaptığı için İskenderun ve çevresi hakkında bilgi sahibidir. Bunun yanında "Mayısta Bir Bahar" adlı bir roman ve "İskenderun İskeleyi'nin Bir Senelik İhracat ve İthalatını Beyan Eder İstatistik Cedvel'i" kaleme almıştır; BA, İ. DH, 1017-80258.

¹⁹⁵ BA, İ. DH, 882-70315; BA, İ. DH, 1017-80258; HS, 1300, s. 74. sayfada Rüstem Efendi kaymakam olarak gözüксе de tashih kısmında Hüsnü Efendi kaymakam olarak kayıtlıdır.

¹⁹⁶ BA, İ. DH, 920-72979.

¹⁹⁷ Sedat Bey, 4 Ekim 1838 (15 B 1254) tarihinde Dersaadet'de dünyaya gelmiştir. İki yıl Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de eğitim görmüş ancak sağlık sorunlarından dolayı okuldan ayrılmak zorunda kalmıştır. Sonrasında Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'de iki yıl daha tahsil görmüştür. İskenderun kaymakamı olduğu tarihte 49 yaşındadır; BA, İ. DH, 1017-80258.

¹⁹⁸ BA, İ. DH, 1017-80258; BA, DH. MKT, 1389-38; HS, 1303, s. 154.

İskenderun, İskenderun Kaymakamı Sedat Bey de Antakya Kaymakamlığı görevine atanmışlardır.¹⁹⁹

Hüsnü Bey, İskenderun Kaymakamlığına ikinci kez atandıktan sonra adı sık sık işret meclisleri ile anılır hale gelmiştir. 1888 senesinde Rus prensleri ile birlikte İskenderun Limanı'na gelen Padişah Yaveri Kenan Bey ve Ahmet Paşa Kaymakam Hüsnü Bey'i görememişlerdir. Bunun üzerine kaymakamı çağırması için bir çavuş görevlendirilmiştir. Çavuş aldığı emre binaen kaymakamı çağırmaya gittiğinde, Kaymakam'ın belediye reisi ile birlikte bir bahçe içerisinde dansöz oynatıp içki içtiğine şahit olmuştur. Sonrasında Kaymakam Hüsnü Bey'in, Yaver Kenan Bey'in karşısına sarhoş bir şekilde çıkması, kaymakam hakkındaki şikâyetlerin derecesini arttırmıştır.²⁰⁰

Hüsnü Bey, bu şikâyetler üzerine bir müddet sonra kaymakamlık görevinden alınmış ve yerine 22 Ağustos 1892 (10 Ağustos 1308) tarihinde 2.500 kuruş maaşla Mehmet Ziya Bey tayin edilmiştir. Mehmet Ziya Bey bu göreve Yemen vilayetinin Muha Kazası Kaymakamlığından tayin edilmiştir. Fakat göreve gelmesinden kısa bir süre sonra Mehmet Ziya Bey hakkında da şikâyetler ortaya çıkmıştır. On beş kişinin mührünü taşıyan tarihsiz bir şikâyet dilekçesinde Mehmet Ziya Bey'in de Hüsnü Bey gibi işret âlemlerine düşkün olduğu ve sürekli sarhoş dolaştığı kaydedilmiştir. Bunun yanında belediye başkanı Yusuf Çenbret Efendi ile iş birliğine giderek kumarbazlara serbestiyet tanıdığı, çalgıcı takımıyla düşüp kalkarak sürekli eğlence peşinde olduğu yönünde şikâyetle bulunulmuştur. Konsolos vekillerinin, yabancı tüccarların fazlasıyla bulunduğu önemli bir noktada iktidara haiz olmayan bir Kaymakam'ın istihdamı hem devletin saygınlığı açısından hem de siyasi manada gerçekte de sakıncalıydı.²⁰¹

Bu şikâyetlerin doğrudan Yıldız Sarayı'na ulaşması bizatihi Sultan Abdülhamit'in mesele ile ilgilenmesine sebep olmuş ve Sultan'ın emriyle Mehmet Ziya Bey hakkında 6 Aralık 1892 (16 CA 1310/24 T. Sani 1308) tarihinde tahkikat başlatılmıştır.²⁰² Sultan'ın böyle bir tahkikat başlatmasında rol oynayan etmenlerden bir diğeri de Ermenilerin İskenderun Körfezi'ndeki yerleşmeler üzerinden silah ve mühimmat

¹⁹⁹ BA, İ. DH, 1089-85401; BA, DH. MKT, 1520-40; HS, 1305, s. 153; HS, 1306, s. 132; *Annuaire Oriental Commerce 1889*, s. 752; HS, 1307, s. 117; HS, 1308, s. 132; HS, 1309, s. 96.

²⁰⁰ BA, DH. MKT (Dâhiliye Mektubî Kalemi), 1563-28.

²⁰¹ BA, DH. MKT, 1-49.

²⁰² BA, Y. EE, 87-72.

naklettiği istihbaratını almasıdır. Netice itibariyle yapılan tahkikatta Kaymakam'ın vasat derecede bir yönetici olduğu sonucu çıkmıştır.²⁰³

Çıkan sonuç muhtemelen Mehmet Ziya Bey'i cesaretlendirmiştir. Hakkında yapılan tahkikattan ders almayan Mehmet Ziya Bey, 1894 Haziran'ında tekrar birtakım uygunsuz hareketlerde bulunmuştur. 26 Haziran 1894 (14 Haziran 1310) tarihinde bir gün önce ölen Fransa Cumhurbaşkanı Sadi Carnot'un anısına İskenderun'da üç top attırmıştır. Ardından, ölen cumhurbaşkanı için düzenlenen ayine katılmak için resmi elbise ile Katolik Kilisesine, ayin bitiminde de Fransa Konsolos Vekâletine gitmiştir. Oysa yasalara göre özel gün olmadığı müddetçe ve topçu alayı olmayan bölgelerde top atılması yasaktı.²⁰⁴

Yaşanan bu olaylar üzere Ziya Bey'in azledilmesi gündeme gelmiştir. Ondan boşalacak kaymakamlığa; Kilis Kaymakamı Mahmut Bey, Yafa Kaymakamlığından ayrılmış olan Mustafa Hikmet ve Zeytun Kaymakamı Tevfik Beylerden birinin tayini düşünülmüştür. Fakat İskenderun Kaymakamı Ziya Bey mağdur olur endişesi ile azledilmemiştir. Dolayısıyla onun yerine İskenderun Kaymakamlığına tayin edilmesi düşünülen Mustafa Hikmet Efendi, Mahmut ve Tevfik Beylerden herhangi biri bu göreve getirilememiştir. Uzun yazışmalara rağmen bir türlü İskenderun'a muktedir bir kaymakam atanamamıştır.²⁰⁵ 1894 Aralık'ında başlayan bu süreç 1895 Haziran'ında dahi neticeye kavuşturulamamıştır. Ancak 1895 senesi sonlarına doğru Ziya Bey görevinden alınarak yerine Halep Vilayeti İdare Meclisi Başkâtibi Sami Bey vekil olarak tayin edilmiştir.²⁰⁶ Ziya Bey'in tekrar kaymakamlık görevine iade edilmesi ise sıkıntılara sebebiyet vereceği için kabul görmemiş ve Halep vilayet yönetiminin itirazıyla karşılaşmıştır.²⁰⁷ Bunun yanında vekil olarak bulunan Sami Bey ise sıtma ve benzeri hastalıklara yakalanmaktan endişe ettiği için sürekli görevden alınmasını talep etmiştir.²⁰⁸

Özellikler bölgede Ermeni komitacıların hareketlilik gösterdiği bir zamanda İskenderun'un bu şekilde idare edilmesi kazaya daha dirayetli bir Kaymakam'ın atanmasını mecburi hale gelmiştir. Bunun yanında İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin

²⁰³ BA, Y. MTV (Yıldız Mütenevvi Maruzat), 72-2.

²⁰⁴ BA, BEO, 435-32614; BA, Y. A. HUS (Yıldız Sadaret Hususi Maruzat), 303-105.

²⁰⁵ BA, DH. MKT, 319-42; BA, DH. MKT, 338-54; BA, ŞD, 2229-2.

²⁰⁶ BA, ŞD, 2229-2.

²⁰⁷ BA, İ. DH, 1325-1313/S-9; BA, ŞD, 2229-2.

²⁰⁸ BA, BEO, 644-48278.

sık sık bölgeye gelmesi huzursuzluk meydana getirmiştir.²⁰⁹ İngiliz ve Fransızların bu tutumlarındaki amaç, yaşanan olaylardan dolayı Ermeni cesaretlendirmek, Osmanlı Hükümetine ise gözdağı vermektir. Halep Valisi neticelendirilemeyen bu süreçte Haziran 1895’de İskenderun’a dirayetli, muktedir, lisan bilen ve siyasetten anlayan bir Kaymakam’ın atanmasını tekrar talep etmiştir.²¹⁰

Gelen İngiliz savaş gemilerinin İskenderun açıklarında top atışı taliminde bulunması endişeleri arttırmıştır. Bu sebeple bölgeye öncelikle muktedir iki memurun atanması kararlaştırılmış, fakat bu tek başına bir çözüm olmamıştır.²¹¹

Nihayet Sultan II. Abdülhamit’in 24 Temmuz 1895 (1 S 1313/11 Temmuz 1311) tarihli emriyle İskenderun Kazası Kaymakamlığına liyakat sahibi olduğu düşünülen, Mülkiye Mektebi mezunlarından olup Zeytun Kaymakamlığında bulunan Ziya Bey tayin edilmiştir.²¹²

Ziya Bey bir yıllık görev süresinden sonra 25 Temmuz 1896 yılında Hakkâri Sancağı Mutasarrıflığına tayin edilmiştir.²¹³ Ondan boşalan kaymakamlığa ise 12 Ağustos 1896 (3 RA 1314/31 Temmuz 1312) tarihli irade ile Boyabat Kazası Kaymakamı Mahmut Kâmil Bey tayin edilmiştir.²¹⁴

Mahmut Kâmil Bey’in kaymakamlığı döneminde de birtakım uygunsuz davranışlar vuku bulmuştur. 1898 Şubat’ında Kaymakam’ın Belen ahalisinden Ali isimli birini darp ederek şahsa silah göstermesi ve kötü söz söylemesi saraya iletilince kaymakamla ilgili tahkikat başlatılmıştır.²¹⁵

1898-1899 yılında İskenderun Kazasının Kaymakamı İsmail Bey’dir.²¹⁶

1900-1902 yıllarında İskenderun Kazasının Kaymakamı Ali Nesip Bey’dir.²¹⁷ Ali Nesip Bey, yaşlılığından dolayı gevşek bir idare sergilemiştir. Bu yüzden hakkında çokça şikâyet ortaya çıkmış ve onun görevinden alınması talep edilmiştir. Fakat Dâhiliye Nezareti, Ali Nesip Bey’in usulsüz bir işe kalkışmadığı ve yolsuzluk yapmadığı gerekçesi ile görevden alınamayacağını beyan etmiştir. Dâhiliye Nezaretine

²⁰⁹ BA, BEO, 644-48278.

²¹⁰ BA, BEO, 645-48338; BA, İ. AS (İrade Askerî), 12-1313/M-09.

²¹¹ BA, İ. DH, 1325-1313/S-9.

²¹² BA, İ. DH, 1325-1313/S-9.

²¹³ BA, İ. DH, 5-1314/S-5.

²¹⁴ Mahmut Kâmil Bey Merzifonlu olup 1848 doğumludur. İskenderun kaymakamlığına tayin edildiğinde 48 yaşındadır.; BA, İ. DH, 1337-1314/RA-25; HS, 1315, s. 202.

²¹⁵ BA, İ. HUS, 61-1315/N.57; BA, BEO, 1081-81023.

²¹⁶ HS, 1316, s. 210; BA, MF. MKT (Maarif Mektubî Kalemi), 401-30.

²¹⁷ BA, DH. MKT, 2489-113.

göre işlerdeki gevşekliğin nedeni Kaymakam'ın yaşlılığıdır ki bu durum görevden alınmasını gerektirmemektedir.²¹⁸ Ali Nesip Bey, 5 Mayıs 1902 (26 M 1320) tarihinde İskenderun'un havasına alışamamaktan kendi isteğiyle Kilis Kaymakamı Reşit Bey ile becayiş edilmiştir. Kısa bir süre sonra da görevinden ayrılan Ali Nesip Bey'in yerine Reşit Bey getirilmiştir.²¹⁹

1903-1906 yıllarında İskenderun Kazasının Kaymakamı Mehmet Hanefi Bey'dir.²²⁰

1906-1907 yılında İskenderun Kazasının Kaymakamı Salih Efendi'dir.²²¹

1908-1909 yılında İskenderun Kazasının Kaymakamı Refet Bey'dir.²²²

İskenderun'un 1912 yılındaki kaymakamı Sait Bey'dir. Sait Bey'in görev yaptığı 1912 yazında İskenderun'da iki büyük inşaat başlatılmıştır. Bunlar İskenderun-Toprakkale demir yolu ile İskenderun Limanı inşaatlarıdır. Sait Bey, çalışmalar yapılırken inşaatlarla alakalı olarak bazı yerleri istimlâk etmiştir. Fakat istimlâk birtakım şikâyetlere sebep olmuştur. 30 Temmuz 1912 tarihinde İskenderun'dan müteveffa Yusuf Karalı'nın annesi Meryem ismiyle çekilen bir telgrafta Sait Bey'in, toprağını düşük bedelle istimlâk ettiği yönünde şikâyetle bulunulmuştur. Fakat yapılan tahkikatta kadının şikâyetinin yersiz olduğu ortaya çıkmıştır.²²³ Sait Bey hakkında bundan başka bir şikâyet daha yapılmıştır. 5 Ağustos 1912 (23 Temmuz sene 328) tarihinde vatanına, dinine, devletine ve milletine bütün mevcudiyetiyle bağlı bir Osmanlı imzasıyla Dâhiliye Nezaretine bir mektup gönderilmiştir. Gönderilen bu mektupta Sait Bey'in şehrin en önemli sorunu olan bataklıkların kurutulması işi ile uğraşmak yerine kira geliri elde etmek için bina inşasıyla ya da Alman şirketinin demiryolu inşaat güzergâhında kalan araziyi düşük ücretle istimlâk işiyle uğraştığı yönünde şikâyet edilmiştir.²²⁴

I. Dünya Savaşı'nın bitiminde ve İskenderun'un işgale uğradığı dönemdeki kaymakamı ise Mehmet Ali Bey'dir.²²⁵

²¹⁸ BA, DH. MKT, 2489-113; BA, ŞD, 2239-31.

²¹⁹ BA, İ. DH, 1396- 1320/M-30; BA, ŞD, 2239-31; HS, 1320, s. 251.

²²⁰ HS, 1321, s. 279; HS, 1322, s. 333; HS, 1323, s. 279.

²²¹ HS, 1324, s. 266.

²²² HS, 1326, s. 263.

²²³ BA, DH. MTV (Dâhiliye Mütenevvia), 22.1-76.

²²⁴ BA, DH. MTV, 22.2-5.

²²⁵ BA, HR. SYS, 2554-8.

Tablo 1. 1. İskenderun Mülki Yöneticileri

Müdürlük Dönemi	
1852-1854 ²²⁶	Halil Ağa
1859-1860 ²²⁷	Sadullah Bey
Mart 1860-Ağustos 1860 ²²⁸	Saadettin Efendi
Ağustos 1860-Haziran 1861 ²²⁹	İbrahim Bey
Haziran 1861-Eylül 1861 ²³⁰	İsmail Ağa (vekâleten)
Eylül 1861 ²³¹	Hüseyin Ağa (vekâleten)
Eylül 1861 tarihinden itibaren asaleten-Temmuz 1862 ²³²	Münir Bey
Temmuz 1862 ²³³	Ahmet Efendi
Nahiye Merkezi 1869 sonrası 3 sınıf bir kaymakamlık merkezi	
1869-1870 ²³⁴	Reşit Ağa
1870-1871 ²³⁵	Ahmet Bey
1872-1874 ²³⁶	İbrahim Bey
Mart 1874 ²³⁷	Mustafa Ferit Efendi
1874-1876 ²³⁸	Mustafa İzzet Efendi
1876-1877 ²³⁹	Mehmet Ali Efendi
13 Mart 1879 (1 Mart 1295) tarihinden itibaren birinci sınıf müstakil bir kaza	
1879-24 Şubat 1880 ²⁴⁰	Mustafa Ali Bey
24 Şubat 1880-1880	Mümtaz Efendi
1880-1887	Hüsnü Efendi

²²⁶ BA, İ. MVL, 245-8908.

²²⁷ BA, A. MKT. UM, 378-28; BA, İ. MVL, 431-18989.

²²⁸ BA, İ. MVL, 431-18989; BA, MVL, 757-48; BA, A. MKT. MVL, 120-77.

²²⁹ BA, MVL, 757-48; BA, A. MKT. MVL, 120-77.

²³⁰ BA, BEO. VGG. d. 285, s. 1; BA, MVL, 758-105; BA, MVL, 759-98.

²³¹ Halep Eyaleti İdare Meclisinin 8 Eylül 1861 (3 RA 1278) tarihli tutanağı; BA, MVL, 759-98; BA, BEO. VGG. d. 285, s. 3.

²³² BA, MVL, 759-98.

²³³ BA, MVL, 762-120; BA, BEO. VGG. d. 285, s. 23.

²³⁴ HS, 1286, s. 82-83.

²³⁵ HS, 1287, s. 44; HS, 1288, s. 43.

²³⁶ HS, 1290, s. 54-55; BA, Y. EE, 35-94.

²³⁷ BA, BEO. AYN. d. 869, s. 51.

²³⁸ BA, BEO. AYN. d. 870, s. 61.

²³⁹ HS, 1293, s. 65.

²⁴⁰ BA, BEO. AYN. d. 870, s. 130; BA, İ. DH, 802-64999.

Ocak 1887 ²⁴¹ -Temmuz 1888 ²⁴²	Sedat Bey
Temmuz 1888 ²⁴³ -Ağustos 1892 ²⁴⁴	Hüsnü Bey
Ağustos 1892 ²⁴⁵ -1895 ²⁴⁶	Mehmet Ziya Bey
1895 ²⁴⁷ -1895	Sami Bey (vekâleten)
Temmuz 1895 ²⁴⁸ - Temmuz 1896 ²⁴⁹	Ziya Bey
Ağustos 1896-1897 ²⁵⁰	Mahmut Kâmil Bey
1898-1899 ²⁵¹	İsmail Bey
1900-1902 ²⁵²	Ali Nesip Efendi
Mayıs 1902 ²⁵³	Reşit Bey
21 Haziran 1902 ²⁵⁴	Mehmet Hakkı
5 Temmuz 1902 ²⁵⁵	Mehmet Lütî Bey (vekâleten)
1903-1906 ²⁵⁶	Mehmet Hanefi Bey
1906-1907 ²⁵⁷	Salih Efendi
1908-1909 ²⁵⁸	Refet Bey
1912 ²⁵⁹	Sait Bey
1918 ²⁶⁰	Mehmet Ali Bey

²⁴¹ BA, İ. DH, 1017-80258; BA, DH. MKT, 1389-38; HS, 1303, s. 154.

²⁴² BA, İ. DH, 1089-85401; BA, DH. MKT, 1520-40.

²⁴³ BA, İ. DH, 1089-85401; BA, DH. MKT, 1520-40; HS, 1305, s. 153; HS, 1306, s. 132; *Annuaire Oriental Commerce 1889*, s. 752; HS, 1307, s. 117; HS, 1308, s. 132; HS, 1309, s. 96.

²⁴⁴ BA, DH. MKT, 1-49.

²⁴⁵ BA, DH. MKT, 1-49.

²⁴⁶ BA, ŞD, 2229-2; *Annuaire Oriental Commerce 1893-1894*, s. 960.

²⁴⁷ BA, ŞD, 2229-2.

²⁴⁸ BA, İ. DH, 1325-1313/S-9.

²⁴⁹ BA, İ. DH, 5-1314/S-5; *Annuaire Oriental Commerce 1896-1897*, s. 1103.

²⁵⁰ Mahmut Kâmil Bey Merzifonlu olup 1848 doğumludur. İskenderun kaymakamlığına tayin edildiğinde 48 yaşındadır; BA, İ. DH, 1337-1314/RA-25; HS, 1315, s. 202; BA, MF. MKT, 374-12; BA, ŞD, 2234-1.

²⁵¹ HS, 1316, s. 210; BA, MF. MKT, 401-30.

²⁵² BA, DH. MKT, 2489-113; BA, ZB (Zabtiye Nezareti Evrakı), 306-8; HS, 1319, s. 248; *Annuaire Oriental Commerce 1901*, s. 1325'te İskenderun kaymakamı Mahir Bey olarak kayıtlıdır.

²⁵³ BA, İ. DH, 1396- 1320/M-30; BA, ŞD, 2239-31; HS, 1320, s. 251.

²⁵⁴ BA, MF. MKT, 785-42.

²⁵⁵ BA, MF. MKT, 554-41.

²⁵⁶ HS, 1321, s. 279; HS, 1322, s. 333; HS, 1323, s. 279; *Annuaire Oriental Commerce 1905*, s. 1726.

²⁵⁷ HS, 1324, s. 266.

²⁵⁸ HS, 1326, s. 263.

²⁵⁹ BA, DH. MTV, 22.1-76.

²⁶⁰ BA, HR. SYS, 2554-8.

1.2. ARSUZ NAHİYESİNİN İDARİ YAPISI

Daha öncede belirtildiği üzere Arsuz, II. Mahmut döneminde Halep eyaletine bağlı bir kaza haline getirilmiştir. 1 Ocak 1815 tarihinde ise Arsuz kazası Halep eyaletinden ayrılarak Adana eyaletine bağlanmıştır.²⁶¹ Fakat bu idari düzenleme çok uzun sürmemiş İskenderun ve Arsuz, kaza statüsünden Belen'e bağlı müdürlük statüsüne indirilmiştir.²⁶² 27 Şubat 1857 (3 B 1273) tarihli irade ile Arsuz, İskenderun ile birlikte Halep eyaletine bağlanmıştır.²⁶³

13 Mart 1879 (1 Mart 1295) tarihinde İskenderun'un Halep sancağına tâbi bir kaza merkezi olması ile birlikte Arsuz da İskenderun'a bağlı bir nahiye yapılmıştır.²⁶⁴ Ancak bir müddet Arsuz nahiyesine yönetici ataması yapılmamıştır. Bu münasebetle İskenderun'a tâbi olan Arsuz nahiyesinin muhtar ve ihtiyar heyeti 1880 yılı sonuna doğru nahiye bir müdür atanması için İskenderun kazasına müracaatta bulunmuşlardır. Arsuz muhtarı ve ihtiyar heyetine göre nahiye müdür bulunmadığı için güvenlik sağlanamamakta ve tahsilâtlar zamanında yapılamamaktadır. Ayrıca Kabev iskelesinin de nahiye sınırları içerisinde olması ve gelen giden kimselerin durumlarının tahkik edilmesi gerekliliği müdür tayinini zaruri hale getirmiştir. Arsuz nahiyesi muhtar ve ihtiyar heyetinin talebini 7 Kasım 1880 (4 Z 1297/25 T. Evvel 1296) tarihli toplantıda görüşen İskenderun İdare Meclisi, talebi haklı bularak Arsuz'a münasip miktar maaşla bir müdür, gerektiği kadar süvari ve piyade zaptiyenin atanması talebini Halep vilayetine iletmiştir. Halep Vilayeti İdare Meclisi de 8 Mart 1881 (6 R 1298/24 K. Sani 1296) tarihinde konuyu görüştüktan sonra Arsuz'a 500 kuruş maaşla bir müdürün tayinini ve müdürün maiyetine de vilayet jandarma alayından altı-yedi nefer jandarmanın verilmesini kararlaştırmıştır. Bu karar Şura-yı Devlette görüşülmüş ve uygun bulunmuştur.²⁶⁵ Şura-yı Devletin bu görüşünden sonra mesele sadrazam tarafından 1 Nisan 1882 (21 CA 1299/29 Mart 1298) tarihinde Sultan Abdülhamit'e arz edilmiştir. Sultan'ın bir gün sonra verdiği sözlü olur ile de Arsuz'a 1882 Mart'ından

²⁶¹ Bayraktar, *XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti*, s. 15-16.

²⁶² HS, 1288, s. 112.

²⁶³ BA, İ. MVL, 367-16102.

²⁶⁴ BA, ŞD, 2215-67; BA, ŞD, 2217-9.

²⁶⁵ Şura-yı Devletin 1 Nisan 1882 (12 CA 1299/20 Mart 1298) tarihli tutanağı; BA, ŞD, 2217-2; BA, İ. ŞD (İrade Şura-yı Devlet), 58-3320.

(1298 Mart) itibaren 500 kuruş maaşla bir müdür ile altı-yedi nefer zaptiyenin tayini gerçekleşmiştir.²⁶⁶

Yapılan idari düzenlemeden sonra Arsuz'un tayin edilen ilk müdürü 1882-1883 yıllarında bu görevde bulunmuş İbrahim Efendi'dir.²⁶⁷ 1884-1893 yıllarında Arsuz Nahiyesi Müdürlüğüne Burhanettin Efendi riyaset etmiştir.²⁶⁸ 1895-1898 yıllarında Osman Remzi Efendi nahiye müdürlüğü görevini yerine getirmiştir.²⁶⁹ 1898-1899 yıllarında Arsuz Nahiye Müdürü İzzettin Efendi'dir.²⁷⁰ 1902-1909 yıllarında ise Nahiye Müdürü Musa Fehmi Efendi'dir.²⁷¹

1.3. BELEDİYE TEŞKİLATI

1.3.1. Osmanlı Devleti'nde Belediyeciliğin Başlaması

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde şehirlerin yöneticisi olan kadı, o şehrin hukuki, mülki ve belediye işlerinden sorumlu idi.²⁷² Bunun yanında loncalar, vakıflar, kent ileri gelenleri belediye hizmetlerinin bir kısmını üstlenen birimler idi.²⁷³ Anlaşılabacağı üzere Tanzimat'tan önce Osmanlı Devleti'nde belediye hizmetlerini bu kurumlar yerine getirmektedir.²⁷⁴ Ancak modernleşme ve yönetimde merkezileşme anlayışının egemen olduğu Tanzimat Dönemi'nde, bu yapı yerini, söz konusu hizmetlerin tek elden yürütüldüğü belediye yapılarına bırakmıştır.²⁷⁵

Belediyecilik alanındaki ilk gelişmeler 1855'te İstanbul Şehremaneti ve 1858'de Altıncı Daire-i Belediyenin kurulması ile yaşanmıştır. 1864'te çıkarılan Vilayet Nizamnamesi, 1867'de çıkarılan iki talimatname ve 1871 yıllarında yapılan düzenlemelerle taşradaki bazı belediye uygulamalarına yasal bir zemin sağlamıştır.²⁷⁶

²⁶⁶ BA, İ. ŞD, 58-3320.

²⁶⁷ HS, 1300, s. 75.

²⁶⁸ HS, 1302, s. 153; HS, 1303, s. 214; HS, 1305, s. 181; HS, 1306, s. 134, HS, 1307, s. 117; HS, 1308, s. 155; HS, 1309, s. 98; HS, 1310, s. 166.

²⁶⁹ HS, 1313, s. 196; HS, 1314, s. 201; HS, 1315, s. 205.

²⁷⁰ HS, 1316, s. 213.

²⁷¹ HS, 1320, s. 256; HS, 1321, s. 288; HS, 1322, s. 338; HS, 1323, s. 288; HS, 1324, s. 272; HS, 1326, s. 269.

²⁷² Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, s. 124-125.

²⁷³ Musa Çadırcı, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara 1997, s. 273.

²⁷⁴ Kemal Kaya, "Tanzimat'tan Önce Belediye Hizmetleri ve Voyvodalar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVI/41, 2007, s. 101-102.

²⁷⁵ Tarkan Oktay, "Osmanlı Belediye Tarihi Araştırmaları ve Kaynak Malzeme Üzerine Notlar" *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, III/6, 2005, s. 257.

²⁷⁶ Oktay, "Osmanlı Belediye Tarihi Araştırmaları", s. 258.

XIX. yüzyılın ortalarında özellikle dış dünya ile irtibatı artan Doğu Akdeniz’de bulunan Osmanlı liman şehirleri diğer şehirlere nispetle daha hızlı bir değişim ve etkileşim içerisindeydi. Ülkenin değişmekte olan ekonomik ve toplumsal yapısına bağlı olarak şehir yönetimi ve belediye hizmetlerinde ciddi sıkıntıların ortaya çıkmıştır. Bu sıkıntılar özellikle bu tür yerlerdeki belediye hizmetinde yeni düzenlemeleri gerektirmişti. Bu liman şehirlerinde, tüccar gemileri için karantina ve konaklama tesisleri, ulaşım ve haberleşme sistemlerini kurmak ve düzenli bir şehir ulaşımı oluşturmak için yapılan çalışmalar yeni belediye idarelerinin kurulmasına sebep olmuştur.²⁷⁷

Ancak bu sanıldığı kadar kolay olmamıştır. Yeni birtakım hukuki düzenlemeler yapılmış ve belediye teşkilatlarının kurulması için hukuki alt yapı hazırlanmaya çalışılmıştır. Bunu nedenle İstanbul için “Dersaadet Belediye Kanunu” ve taşra için “Vilayet Belediye Kanunu”nu çıkarılmıştır. Hukuki alt yapı buna karşın 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi’nden dolayı kesintiye uğramıştır. İstanbul’da Şehremaneti aracılığıyla sorun aşılmaya çalışılmışsa da taşrada uygulama belli başlı şehirler dışında yaygınlaşma imkânı bulamamıştır.²⁷⁸

Yayınlanan bu talimatnameler, belediyelere özerklik vermekten çok, belediyelerin vazifelerini tayin etmekte idi. Buna göre cadde, sokak, meydan tanzimi, kaldırım, su yolu, kanalizasyon yapım ve onarım işleri belediyelerin sorumluluğu altına alınmıştı. Bunun dışında yoksullara yardımda bulunmak, aydınlatma, pazar kurma, yangın önleyici tedbirler alma gibi hizmetler de belediyelere bırakılmıştır.²⁷⁹

Öte yandan vilayet teşkilatını düzenleyen 1871 Nizamnamesinin bir faslı bütünüyle kent ve kasabalardaki Belediye Daire Meclislerine ayrılmıştı. Nizamnamenin 111. Maddesine göre vali, mutasarrıf ve Kaymakam’ın bulunduğu her kentte bir belediye meclisi oluşturulacaktı. Meclis başkanı olan belediye reisi, öncesindeki gibi memurlar arasından seçilip, mutasarrıfın ataması ve Vali’nin onayı ile işe fahri olarak bakacaktı. Belediye meclisi başkan, başkan yardımcısı ve seçilen altı üyeden oluşacaktı. Hükümet mühendisi ile tabibi meclisin müşavir üyeleri idiler.²⁸⁰

1.3.2. İskenderun Belediye Teşkilatının Kurulması

²⁷⁷ Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, s. 123; Çadırcı, *Tanzimat Dönemi’nde Anadolu Kentleri*, s. 272.

²⁷⁸ Çadırcı, *Tanzimat Dönemi’nde Anadolu Kentleri*, s. 275.

²⁷⁹ Çadırcı, *Tanzimat Dönemi’nde Anadolu Kentleri*, s. 276.

²⁸⁰ Çadırcı, *Tanzimat Dönemi’nde Anadolu Kentleri*, s. 275-277.

Belediye teşkilatının erken bir tarihte tesis edilmesine rağmen İskenderun'da belediye teşkilatının kurulması daha ileri bir tarihte mümkün olmuştur. Bunun temel sebebi XIX. yüzyılın sonuna kadar İskenderun'un köy veya kasaba görünümünden kurtulamamış olmasıdır. Bölgedeki bataklıklardan dolayı gelişme/genişleme ancak bataklıkların kurutulması ile mümkün olmuştur. Bu işe ise 1850'li yıllardan sonra başlanmıştır. Yıllar süren bu çalışmalar çeşitli sebeplerden dolayı aksamış ve bir kısım müesseselerin İskenderun'a geç gelmesine neden olmuştur.

İskenderun'un tespit edebildiğimiz ilk belediye reislerinden biri 1881-1882 yıllarında görevde bulunan Şeyh İsmail Efendi'dir. Belediye yönetiminde İsmail Efendi ile Azalar Antanyos Efendi, Dimitri Efendi, Hanna Efendi, İbrahim Ağa, Kâtip Mesut Efendi, Sandık Emni Serkis Efendi, Jandarma Mülazımı Mehmet Efendi bulunmaktadır.²⁸¹ Aynı yıllarda İskenderun Belediye Tabibi Doktor Şibonozor Efendi'dir.²⁸²

Teşkil edilen İskenderun Belediye Meclisi nizamnameye göre haftada iki gün toplanırdı. Bu toplantılarda imar denetimi, yol, kaldırım yapım onarımı, su yollarının bakımı, kazanın düzenli temizliğinin sağlanması gibi konuları görüşürlerdi. Meclis bunlarla birlikte bölgede yangın tulumbaları bulundurmakla yükümlü idi.²⁸³ Ancak İskenderun'da belediye teşkil edilmeden bir itfaiye birimi oluşturulmuştur. Bunun temel sebebi yukarıda da izah edildiği üzere liman kenti olan İskenderun'un ticari trafiğinin yoğun olmasıdır. 1873 yılında İskenderun Rüşumat Dairesinin yanında çıkan yangın neticesinde iki üç hane ile otuzdan fazla dükkân yanmıştır. O tarihlerde kazada yangın tulumbası bulunmaması nedeniyle yangın tehlikeli bir boyuta ulaşmış ve Rüşumat Dairesinin deposunda bulunan külliyetli ticari emtia yanmaktan son anda kurtarılmıştır. İşte bu hadiseden sonra İskenderun'a bir adet levazımatı ile birlikte yangın tulumbası gönderilmiştir.²⁸⁴

Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde 1890'lı yıllarda İskenderun'u yangından korumak maksadı veya çıkan yangını haber vermesi amacıyla bekçi tayin edilmiştir. Ancak bu bekçilere ödenen ücret devletin ekonomik darboğaza girmesinden dolayı

²⁸¹ HS, 1299, s. 78.

²⁸² İskenderun ahalisi ile şehre çıkan askerler arasında cereyan eden bir kavgadan sonra darp edilen İskenderun Kaymakam'ına, belediye tabibi Şibonozor, 2 Ocak 1880 (25 K. Evvel 1295) tarihli darp raporu vermiştir. BA, ŞD, 2217-8

²⁸³ Çadırcı, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentleri*, s. 277.

²⁸⁴ Sadarettin Halep Vilayetine yazılan 30 Aralık 1873 (10 ZA 1290) tarihli şukka; BA, BEO AYN. d. 869, s. 12.

akşamaya başlamıştır. Hükümet çare olarak 1895 Nisanından itibaren İskenderun'da satılan etin her “kıyyesinden” 10 para tahsil edilmesini ve bu sayede bekçilerin ücretlerinin ödenmesini kararlaştırmıştır.²⁸⁵

1882-1883 yıllarında İskenderun Belediye İdaresi; Belediye Reisi Yusuf Çenbret Efendi ile Azalar Şeyh İsmail Efendi, Antonyos Efendi, Dimitri Efendi, Hanna Efendi, İbrahim Ağa, Katib Mesut Efendi, Sandık Emni Serkiz Efendi'den oluşmakta idi.²⁸⁶

1884-1885 yıllarında ise Belediye Reisi Garabet Efendi ile azalar Mehmet Efendi, Antonyos Efendi, Hanna Efendi, Dimitri Efendi, Manuk Ağa belediye idaresinde bulunmaktadır.²⁸⁷

1885-1888 yıllarında Belediye Meclisi, Belediye Reisi Garabet Efendi ile azalar Mehmet Efendi, Antonyos Efendi, Hanna Efendi, Dimitri Efendi, Manuk Ağa, Şeyh İbrahim Efendi, Kâtip Mahmut Efendi ve Sandık Emni Abdullah Efendi'den²⁸⁸ oluşmaktaydı.²⁸⁹

1888-1889 yıllarında Belediye Meclisi, Belediye Reisi Hani Zerik Efendi, Azalar; Keşşaf Mehmet Efendi, Hanna Efendi, Manuk Ağa, Necip Efendi, Petro Efendi, Ali Sayhate Efendi, Tabip Kâmil Rauf Efendi, Kâtip Hasan İzzet Efendi'den oluşmaktaydı.²⁹⁰

1889-1890 yıllarında İskenderun Belediye Meclisi, Belediye Reisi Garabet Efendi, Azalar; Keşşaf Mehmet Efendi, Şeyh İbrahim Efendi, Şeyh Alizade Necip Efendi, Zerikzade Sami Efendi, Hanna Mutantan Efendi, Sandık Emni ve Kâtip Abdullah Efendi'den oluşmaktaydı.²⁹¹

1890-1891 yıllarında Belediye Meclisi, Belediye Reisi İbrahim Zerik Efendi²⁹², Azalar Keşşaf Mehmet Efendi, Hanna Efendi, Manuk Ağa, Necip Efendi, Petro Efendi, Ali Efendi, Kâtip Hasan İzzet Efendi ve Tabip Kâmil Rauf Efendilerden oluşmaktadır.²⁹³ 1891-1892 yıllarında belediye reisi ve diğer üyeler aynı kalmakla

²⁸⁵ BA, DH. MKT, 367-16; BA, ŞD, 2228-14.

²⁸⁶ HS, 1300, s. 75.

²⁸⁷ HS, 1302, s. 153.

²⁸⁸ Sandık Emni Abdullah Efendi'nin Belediye Meclisine üyeliği 1887-1888 yıllarında olmuştur. HS, 1305, s. 154.

²⁸⁹ HS, 1303, s. 154-155; HS, 1305, s. 154.

²⁹⁰ HS, 1306, s. 134.

²⁹¹ HS, 1307, s. 118; *Annuaire Oriental Commerce* 1889, s.753.

²⁹² *Annuaire Oriental Commerce* 1891, s. 895'de Belediye Reisi olarak “Hany Zreick Effendi” yani Hanna Zerik Efendi kayıtlıdır. Oysa BA, İ. DH, 1187-92926'de Belediye Reisi İbrahim Zerik'tir. Sami ve Hanna Zerik ise İbrahim Zerik'in oğullarıdır.

²⁹³ HS, 1308, s. 134.

birlikte, Belediye Meclisi azası Manuk Ağa yerine İbrahim Ağa, Kâtibi Hasan İzzet Efendi yerine de Abdullah Efendi göreve gelmiştir.²⁹⁴

Belediye Reisi İbrahim Zerik, 15 Ocak 1890 (3 K. Sani 1305) tarihli bir dilekçesiyle yaptığı hizmetlerden dolayı hem oğulları Hanna ve Sami'nin hem de kendinin rütbe-i salise ile ödüllendirilmesini talep etmiştir. Talep, Teftiş-i Askeri Komisyonu Reis-i Sanisi İsmail Hakkı Paşa²⁹⁵ tarafından uygun görülmesinden sonra sadrazam tarafından Sultan Abdülhamit'e arz edilmiştir. Sultan'ın 27 Temmuz 1890 (9 Z 1307/14 Temmuz 1306) tarihli iradesi ile İbrahim Zerik, dördüncü rütbeden mecidi nişanı ile oğulları Sami ve Hanna Efendiler ise rütbe-i salise ile ödüllendirilmiştir.²⁹⁶

1892-1893 yıllarında İskenderun Belediye Dairesi üyelerine Sandık Emmini ve Karantina Memuru da dâhil edilmiştir. Buna göre Belediye Dairesi üyeleri, Belediye Reisi Hani Zerik Efendi, Azalar Mehmet Efendi, Necip Efendi, Petro Efendi, Hanna Efendi, İbrahim Ağa, Ali Efendi, Tabip Necip Efendi, Kâtip Abdullah Efendi, Sandık Emmini Yusuf Efendi ve Karantina Memuru Konti Efendi'den oluşmaktadır.²⁹⁷

1893-1894 yıllarında İskenderun kazasının Belediye Reisi Espiro Hori Efendi'dir.²⁹⁸

1895 yılında Belediye Reisi ise Manuk Papazyan Efendi'dir.²⁹⁹

İskenderun Belediye Reisi Manuk Efendi'nin Dönemi'nde idare meclisi üyelerinden Çenbret Efendi, meyan kökü memuru Mahmut Efendi, belediye azası Vanlı İbrahim Ağa, Belediye Sandık Emmini Ermenak (ارمناك) Efendi ve Gaz Deposu Memuru Sulu (صولى) Ağa'nın içinde bulunduğu bir ekip, Kaymakam Ziya Bey'in evinde geceleri toplanarak birtakım yolsuz evrak hazırladıkları ve usulsüzlük yaptıkları yönünde şikâyetler ortaya çıkmıştır.³⁰⁰ Bu şikâyetler üzerine Belediye Reisi Manuk Efendi, görevinden istifa etmiş ve onun yerine İskenderun İdare Meclisi tarafından 27 Şubat 1893 (15 Şubat 1308) tarihinde Espirozade Nikola Efendi getirilmiştir. Ancak bu kararı

²⁹⁴ HS, 1309, s. 98.

²⁹⁵ Hatunoğlu Kurt İsmail Hakkı Paşa, uzun süre devlet hizmetinde bulunduktan sonra 1865 yılında Fırka-i Islahiye Kumandanlığına getirilmiş 1868 yılında da Diyarbakır Valiliğine atanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Selahattin Tozlu, "Karapapaklar Hakkında Bazı Notlar II", *Karadeniz Araştırmaları*, IX, Bahar 2006, s. 98-99.

²⁹⁶ BA, İ. DH, 1187-92926.

²⁹⁷ HS, 1310, s. 166.

²⁹⁸ *Annuaire Oriental Commerce 1893-1894*, s. 960'da Belediye Reisinin ismini Nicoli Spiro Khouri Effendi olarak kayıtlıdır.

²⁹⁹ BA, ŞD. 2229-17; *Annuaire Oriental Commerce 1895*, s. 952'de Manouk Papazian Effendi olarak kayıtlıdır.

³⁰⁰ BA, ŞD. 2229-17.

uygulamayan İskenderun Kaymakamı Ziya Bey, bahsi geçen şahsın İdare Meclisi mazbatasında kayıtlı ismini karalayarak yerine Belediye Azası Yusuf Çenbret Efendi'yi 31 Mart 1893 (19 Mart 1309) tarihinde belediye reisliği görevine getirmiştir. Bu hadiseler üzerine yapılan tahkikatta; Kaymakam Ziya Bey'in, Belediye Reisliğine Yusuf Çenbret Efendi'yi getirmesi, yolsuzluk eylemlerini daha rahat yapmak istemesine bağlanmıştır. Gerçekten de bu tarihlerde yapılan iş ve işlemlerde birtakım yolsuzluklar ve zimmete para geçirmeler yaşanmıştır.³⁰¹

1896 yılında Belediye Dairesi: Belediye Reisi Zerik Efendi, Azalar Hanna Efendi, Derviş Suhte Ağa, Vanlı İbrahim Ağa, Kâtip Hüseyin Sıtkı Efendi, Belediye Tabibi Apostolidis Efendi, Sandık Emni İskender Efendi ve Karantina Memuru Konti Efendilerden müteşekkildir. Üç aza kadrosu ise münhal kalmıştır.³⁰²

1896 yılında İskenderun Belediye Reisi Petro Filip Efendi'dir.³⁰³

1897 yılında İskenderun Belediye Dairesi, Belediye Reisi Petro Efendi, Azalar Ahmet Efendi, Derviş Efendi, Hanna Efendi, Aleksan Berber Efendi, İskender Efendi, Niyaci Luke (نياجي لوقه) Efendi, Tabip Arşadi Apostolidis (ارشادي ابوستولديس) Efendi, Kâtip Cemil Türkmanî Efendi, Sandık Emni İskender Efendi, Karantina Memuru Konti Efendi'den oluşmaktadır.³⁰⁴

1898 yılında İskenderun Belediye Başkanı Mehmet Ebue'n-Nur Efendi'dir.³⁰⁵ Belediye Dairesinin diğer üyeleri ise Aza Tahir Efendi, Can Efendi, Kâtip İskender Efendi, Tabib Arşidi Apostolidis Efendi, Aza Hanna Efendi, Sandık Emni, Salim Emni, Karantina Memuru Konti Efendi'dir.³⁰⁶ Bu dönemde İskenderun'daki bataklıkların kurutulması, kanal ve yol inşası gibi büyük inşaatlardan ötürü belediye reisi, belediye mühendisi ile kaymakam arasında suçlamalar olmuş ve bu nedenle işler aksamıştır. Şahıslar birbirlerini rüşvet yeme ve zimmete para geçirme gibi suçlarla itham etmektedirler. Durum o kadar ileri boyuta gitmiştir ki, İskenderun'da bulunan Kolağası İlhami Bey tarafından Yıldız Sarayı'na rapor edilmiştir.³⁰⁷

³⁰¹ BA, ŞD. 2229-17.

³⁰² HS, 1313, s. 196.

³⁰³ *Annuaire Oriental Commerce 1896-1897*, s. 1103'de Petro Philippi Effendi olarak kayıtlıdır.

³⁰⁴ HS, 1314, s. 200.

³⁰⁵ *Annuaire Oriental Commerce 1898*, s. 1135.

³⁰⁶ HS, 1315, s. 204.

³⁰⁷ BA, Y. PRK. ASK, 146-84.

1899 yılında İskenderun Belediye Dairesi, Belediye Reisi Mehmet Ebue'n-Nur Efendi ise de bir ara bu görevi Doktor Apostolidis Efendi yürütmüştür.³⁰⁸ Azalar; Tahir Efendi, Can Efendi, Esperu Efendi, Hanna Efendi, Kâtip Mişyel Efendi, Tabip Apostolidis Efendi, Sandık Emni İstefan Efendi, Karantina Memuru Konti Efendi'den oluşmaktaydı.³⁰⁹ Yukarıda da görüldüğü üzere Doktor Apostolidis Efendi, bir ara hem belediye reisliğini hem de belediye tabipliğini birlikte yürütmüştür. Ancak her iki göreve yetişememesi üzerine Dâhiliye Nezaretine hakkında şikâyet ulaştırılmıştır. Dâhiliye Nezareti yaptığı tahkikatta Apostolidis Efendi'nin tıbbiye ve mülkiye mekteplerinden yetişip yetişmediği konusunda bir malumata ulaşılammıştır. Dâhiliye Nezareti, hem bu sebeple hem de İskenderun'un büyüklüğü, ehemmiyeti ve ahalisinin çoğunluğunun Müslüman olmasına binaen İskenderun'a Müslüman bir doktor tayin edilmesi yönünde Askeri Okullar Müdüriyetine talepte bulunmuştur.³¹⁰

Bu süreçten sonra bir iki yıllık zaman zarfında İskenderun Belediye Tabipliğinin boş kalmasından ve ardından Bahaeddin Efendi'nin doktor olarak tayin edilmesinden talebin kabul gördüğünü anlıyoruz.³¹¹

1901-1902 yıllarında İskenderun Belediye Dairesi, Belediye Reisi Yusuf Çenbret (چنبرت) Efendi, Azalar Hani Zerik Efendi, Nikola Efendi, Hacı Sait Efendi, Derviş Efendi, Şeyh Hızır Efendi, Sandık Emni Mişyel Efendi, Kâtip Yusuf Efendi'den oluşmaktaydı.³¹²

1902-1903 yıllarında Belediye Dairesi, Belediye Reisi Mehmed Ebue'n-Nur Efendi, Azalar Hani Zerik Efendi, Nikola Efendi, Hacı Sait Efendi, Derviş Efendi, Şeyh Hızır Efendi, Kâtib-i Evvel Mişyel Efendi, Kâtib-i Sani Yusuf Efendi ve Sandık Emni İstefan Efendi'den oluşmaktadır.³¹³

Belediye şehrin büyümesiyle birlikte halk sağlığını ilgilendiren hususlarla daha yakından ilgilenmeye başlamıştır. Bu münasebetle de 15 Şubat 1903 (17 ZA 1320/2

³⁰⁸ BA, DH. MKT, 2285-9.

³⁰⁹ HS, 1316, s. 212.

³¹⁰ BA, DH. MKT, 2285-9.

³¹¹ HS, 1321, s. 281

³¹² HS, 1319, s. 251; *Annuaire Oriental Commerce* 1901, s. 1325'de İskenderun Belediye Reisi Dr. Apostolides Efendi olarak kayıtlıdır.

³¹³ HS, 1320, s. 254; *Annuaire Oriental Commerce* 1903, s. 1696'da Belediye Reisi olan Ebuennur Efendi, "Abounour Efendi" şeklinde kaydedilmiştir.

Şubat 1318) tarihinde kiralanan bir ev eczaneye dönüştürerek resmi açılışı yapılmıştır.³¹⁴

1903-1904 yıllarında İskenderun Belediye Dairesi, Belediye Reisi Yakup Efendi, Azalar Habip Efendi, Mehmet Beşir Efendi, Halil Ruzvan Efendi, Cebra Hanna, Aleksan Berber Efendi ile Kâtib-i Evvel Mişyel Efendi, Kâtib-i Sani Yusuf Efendi, Sandık Emmini İstefan Efendi, Doktor Bahaeddin Bey ve Gazhane Memuru İbrahim Hilmi Efendi'den oluşmaktadır. Bir aza kadrosu da boş gözükmetedir.³¹⁵

1904-1905 yıllarında Belediye Dairesi; Belediye Reis Vekili Yakup Efendi³¹⁶, Azalar Hani Zerik Efendi, Nikola Efendi, Hacı Sait Efendi, Derviş Efendi, Şeyh Hızır Efendi ile Kâtib-i Evvel Mişyel Efendi, Kâtib-i Sani Yusuf Efendi ve Sandık Emmini İstefan Efendi'den oluşmaktadır.³¹⁷

1905-1906 yıllarında Belediye Dairesi; Belediye Reisi Yakup Efendi, Aza Habib Efendi, Mehmet Beşir Efendi, Halil Rızvan (رضوان) Efendi, Cebra Hanna (جبرا حنا) Efendi, Aleksan Berber Efendi ile Kâtib-i Evvel Mişyel Efendi, Kâtib-i Sani Yusuf Efendi, Sandık Emmini İstefan Efendi, Doktor Bahaeddin Bey ve Gazhane Memuru İbrahim Hilmi Efendi'den oluşmaktadır. Bir aza kadrosu da boş gözükmetedir.³¹⁸

1906-1907 yıllarında Belediye Dairesi; Reis Vekili Hacı Ahmet Efendi, Azalar Cebra Hanna Efendi, Safvet Efendi, Mehmet Beşir Efendi, Aleksan Efendi, Kâtib-i Evvel Mişyel Efendi, Kâtib-i Sani Yusuf Efendi, Sandık Emmini İstefan Efendi ve Doktor Yahya Efendi'den oluşmaktadır.³¹⁹

1908-1909 yıllarında Belediye Dairesi; Reis Ahmet Sabuni Efendi, Azalar Tahir Efendi, Derviş Efendi, Can Espiro Efendi, Kirob Efendi, Simon Efendi, Kâtip Mişyel Efendi, Sandık Emmini İstifan Efendi, Tabip Yakup Yahya Efendi, Eczacı Zühtü Efendi, Eczacı Muavini Yordan Efendi, Aşı Memuru Mihran Efendi, Müfettiş Hamdi Efendi, Tenzifat Memuru Beşir Efendi'den oluşmuştur.³²⁰

³¹⁴ BA, DH. MKT, 653-57.

³¹⁵ HS, 1321, s. 281.

³¹⁶ *Annuaire Oriental Commerce* 1905, s. 1726'da Belediye Reisi Yakup Efendi'nin adı "Yacoub Sodik Efendi" olarak kayıtlıdır.

³¹⁷ HS, 1322, s. 336.

³¹⁸ HS, 1323, s. 281.

³¹⁹ HS, 1324, s. 269.

³²⁰ HS, 1326, s. 266.

İKİNCİ BÖLÜM

BAYINDIRLIK FAALİYETLERİ

2.1. BATAKLIKLARIN KURUTULMASI

İskenderun geniş bir bölge için iskele olabilecek bir yapıya sahipken başka limanların rekabeti, Amanos yollarının emniyetsizliği ve civarında bulunan bataklık ve sazlıklar yüzünden gerekli önemi kazanamamıştır. 1638 senesi sonbaharında İskenderun'a gelen Tavernier, şehrin bataklıklardan dolayı havasının berbat olduğunu kaydetmiştir. Aynı seyyah bataklıklardan yaz aylarında çok tehlikeli gazlar çıktığından ve bu kötü ortamdan dolayı İskenderun'da yaşayan ahalinin bir kısmının aşırı sıcaklar başlar başlamaz kötü havanın etkisinden kurtulabilmek için bol kaynak sularının ve lezzetli meyvelerin bulunduğu Belen Yaylası'na çıktığından bahsetmektedir.³²¹ Şehre gelen seyyahların en çok vurguladığı nokta şehrin etrafındaki bataklıkların bölgenin havasını vahamet derecesinde kötüleştirdiğidir. Bataklıklar hem havayı ağırlaştırmakta hem de hastalık yayabilecek sivrisineklerin yaşaması ve üremesi için uygun ortam sağlamaktadır. Bu nedenle şehirde başta sıtma (malarya) gibi yüzlerce kişinin ölümüne neden olan birçok hastalık görülmektedir. Anlatılanlara bağlı olarak şehre gelenlerin buluştukları diğer bir ortak nokta, yazın İskenderun'a gitmenin oldukça tehlikeli olduğudur. Çünkü buraya gelen kişiler ölümden kurtulsalar dahi çok tehlikeli hastalıklara yakalanacaklardır.³²² Ölümcül hastalıklardan dolayı İskenderun'un Avrupalı tüccarlar arasında bir ara adı "Frank Mezarlığı" olarak anılmıştır.³²³

XIX. yüzyılın sonlarına doğru özellikle Sanayi Devrimi'nden sonra gemi teknolojisinin ve üretim metallerinin taşınmasının kolaylaşmasıyla liman şehirleri önem

³²¹ Jean Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, Editör: Stefanos Yerasimos (Çev. Teoman Tunçdoğan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 165-166.

³²² Birkaç örnek verilecek olursak; Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin*, I, (Haz: Mehmed Çetin Börekçi), TTK, Ankara 1999, s. 143, 1910 Şubat'ında bölgeye gelen Ahmet Şerif bataklıkları şu cümleler ile anlatmaktadır: "İskenderun'un etrafında bulunan bataklık, havayı bozuyor. Rutubet pek fazladır. İğneleri pek keskin olan sivrisinekler, kış mevsiminde bile, insanı rahatsız ediyorlar.; Ali Cevad, *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lûgati*, s. 96, "Kasabanın civar ve havalisi bataklık ve semt-i şimalisi Cebel-i Bereket denilen dağlarla mesdud olduğundan havası gayet vahimdir. Binaenaleyh muteberan hengâm-ı sayfa kaza-yı mücavereden letafet-i ab u hava ile müştahir olan Belen'e nakl ile üç dört ay kadar ikamet ile yazın sıcağıyla...." Ali Bey, *Seyahat Jurnalı*(İstanbul'dan Bağdad'a ve Hindistan'a), İstanbul 1314, s. 5, "İskenderun Limanı mühim ve cesim tabii bir limandır. Memleket her ne kadar kaymakamlık merkezi ise de civarı bataklık ve binaenaleyh havası vahim olmak hesabıyla tevsi edemediğinden küçük bir kasaba halindedir."

³²³ Suraiya Faroqi, "Traders and Customs Officials in 1660s İskenderun", *New Perspectives on Turkey*, Fall 1991, 5-6, s. 112.

kazanmıştır. Yukarıda bahsettiğimiz olumsuzluklara rağmen İskenderun ticaretinde yavaş yavaş bir gelişme görülmüştür. Bu gelişmede rol oynayan bir diğer etken, yüzyılın sonuna doğru limanın oldukça iyi bir yol ile Halep ve civarına bağlanmasıdır.³²⁴ İskenderun Limanı'nın önem kazanmasıyla birlikte başlangıçta köy demekte bile zorlanacağımız İskenderun'un doğal olarak nüfusu da artmıştır. Yabancı devletlerin konsolosluklar açması da bunda önemli rol oynamıştır. Tabii nüfusun artması şehirdeki bina sayısının da artmasına neden olmuştur. Bu nedenle ilk başta sahilin kenar mahallinde gelişen İskenderun, zamanla Amanos Dağları'na doğru genişleme ihtiyacı duymuştur. Bu ihtiyacı karşılamanın tek yolu şehrin etrafındaki bataklıkların kurutulması ile mümkündü. Çünkü İskenderun'un etrafı sahilten Amanos Dağları'na doğru yarım saat, sahil hizasınca da bir saat mesafede bataklık ve sazlıklarla çevriliydi.³²⁵ Şehrin sahil kesimi yabancılar tarafından işgal edildiği için bataklık kısım daha ziyade yerli ahalinin yaşadığı yer olacaktı. Yerli ahalinin bataklıklar içerisinde hastalıklara açık bir şekilde yaşaması kabul edilebilir bir durum değildi. Ayrıca şehrin gelişmesi, alt yapı hizmetlerinde istihdam edilen nüfusun bataklıkların sebep olduğu öldürücü havadan kurtulabilmeleri, şehrin kalıcı nüfusunun artması için de bataklıkları kurutulması gerekiyordu. Çünkü sırf bu yüzden şehirde kimse kalmak istememekteydi. İskenderun nahiyesi teşkil edildikten sonra bazen altı ayda bazen bir yılda bir müdür değişmekteydi. Tüccarların en çok şikâyet ettiği hususlardan biri, bataklıkların neden olduğu ağır havadan dolayı gümrükte çalışan memur sayısının az olması veya hiç olmayıştıydı. İskelede bu ağır havadan dolayı hamal bulmak bile çoğu zaman güç bir işti.³²⁶

Burada ikamet eden insanları en çok muzdarip eden hususlardan başında sıtma hastalığı ve diğer hastalıklar gelmekteydi. Bu hastalıkların başlıca sebebi bahsettiğimiz gibi şehrin etrafını saran bataklıklardı. Evliya Çelebi'nin tabiriyle bataklıklar İskenderun'un müzmin derdiydi.³²⁷ Buradan da anlaşıldığı üzere İskenderun Limanı'na önem kazandırmanın ve bu şehri ön plana çıkarmanın en önemli şartı bataklıkları kurutmaktan geçmekteydi. Çünkü İskenderun hemen hemen deniz seviyesinde alçak bir saha ile kuşatılmış olup, bu sahalar bataklıkların bulunduğu yerdi. İskenderun, bir

³²⁴ Tuncel, "İskenderun", s. 580-582.

³²⁵ BA, İ. HR, 75-3632.

³²⁶ BA, A. MKT, 95-96; BA, MVL, 241-25

³²⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s. 33.

tarafından deniz ve diğer taraftan bu bataklıkların meydana getirdiği sığ su sahası ile adeta bir ada gibi çevrilmiş durumdaydı. Kışın sel suları ile kabaran bataklıklar, denizin dalgaları ile birleşerek kasabanın kenarlarına yayılmaktaydı. Yazın ise tam manası ile bir sıtma yatağı hüviyeti kazanmaktaydı. Bu durum ayrıca İskenderun'un havasının ağır bir vaziyet almasına sebep olmaktaydı.³²⁸

İskenderun'un müzmin derdi olan bataklıklarla eski devirlerden beri mücadele edilmişti. XIX. yüzyılda da Osmanlı Devleti önem kazanan İskenderun'un etrafındaki bataklıkları temizleme ve kurutma çabası içerisine girmiştir.

XIX. yüzyılda İskenderun civarındaki bataklıkların kurutulması ile ilgili ilk girişimler Mısır Valisi İbrahim Paşa'nın 1832-1840 yıllarında İskenderun'a hâkim olduğu dönemde başlamıştı. Bu dönemde şehrin dağ tarafında ortaya çıkan ve bataklıkların oluşmasına sebebiyet veren sular küçük kanallar vasıtasıyla denize akıtılmıştı. Bu sayede bataklıkların olumsuz etkisi önemli ölçüde ortadan kaldırılmıştı. Fakat bu kanallar zamanla taş ve toprakla dolarak işlevini yitirmişti. Ancak ileriki dönemde dahi İbrahim Paşa'nın açtırttığı küçük kanallar İbrahim Paşa kanalı olarak isimlendirilmiş ve zaman içerisinde çoğu defa temizlenip kullanılmıştır.³²⁹

Bu süreçten sonra gelen şikâyetler üzerine bataklıkların tekrar temizlenmesi için ilk teşebbüs Sultan Abdülmecit Dönemi'nde yapılmıştır. Bahsi geçen dönemde Meclis-i Vâlâ kararıyla Halep³³⁰ valisinden 19 Mart 1847 (1 R 1263) tarihinde bataklıklar ile ilgili malumat istenmiştir. Bunun neticesinde Halep Valisi Mustafa Şerif Paşa, bölgede yaptığı incelemeleri 24 Mart 1847 (6 R 1263) tarihli bir yazı ile Sadaret'e bildirmiştir. Halep Valisi, yazısında; İskenderun'da bataklık mahalli kurutmak için daha önceki dönemde inşa edilmiş kanallar olduğunu, bu kanalların şehrin dağ tarafından çıkan kaynak sularını denize akıttığını ve bu sayede İskenderun'da yaşayan ahalinin ovada her türlü mahsul ekerek yeteri kadar gelir elde ettiğini, bataklıktan hâsıl olan hastalıklardan da kısmen korunduğu belirtilmiştir. Fakat zamanla kanalın denize dökülen ağız kısmı, denizin getirdiği toprakla, diğer kısımları da taş ve toprakla dolmuş ve kanal kullanılamaz bir hale gelmiştir. Paşa, kanalın bu hale gelmesini dağdan gelen suyun şehrin iki tarafına yayılmasına ve yayılan suyun ovanın bataklık bir hale gelmesiyle

³²⁸ Darkot, "İskenderun", s. 1090-1093.

³²⁹ Birçok vesikada İbrahim Paşa kanalı diye zikredilmekte bunun yanında ileride görüleceği gibi çizilen haritalarda da İbrahim Paşa kanalı olarak gösterilmektedir.

³³⁰ İskenderun'un o tarihte Adana Eyaletine bağlı olmasına rağmen Halep Valisinden bilgi istenmesi İskenderun'un Halep'in dış dünya ile bağlantısını sağlayan doğal limanı konumunda olmasındandır.

açıklamaktadır. Tabii arazinin bu hale gelmesi ve bataklıkların sivrisinek yuvası haline dönüşmesi ahalinin perişan bir hale düşerek İskenderun'dan ayrılmasına neden olmuştur.³³¹

Halep Valisi'nin şehri ziyareti esnasında şehirde ancak on beş, yirmi hane ve bir iki konsolos evi mevcuttur. Durumun düzeltilebilmesi için kanalların bir an önce tamir edilerek yenilenmesi ve bir iki mahalle gerektiği kadar setler inşa edilmesi gerekmektedir. Bunun maliyeti de Halep Valisi'ne göre tahminen 15.000 kuruştur. Son olarak bataklıkların kurutulması hususunda irade buyrulduğu takdirde İskenderun'un bağlı bulunduğu Adana eyaleti valisinin de desteğiyle çalışmaların hızlanabileceğini kaydetmiştir.³³²

Halep Valisi'nin verdiği bu bilgiler Maliye Nezaretine bildirilerek tekrar ne kadar masraf olacağı keşfettirilmiştir. Halep Valisi'nden ayrı olarak Maliye Nezaretinin yaptırdığı ikinci keşfe göre bataklıkların kurutulması için inşa edilecek set ve kanallara sarf edilmesi gereken miktar ise 13.110 kuruştur. Bu yazışmalardan sonra konu Meclis-i Vâlâda görüşülerek sadrazama sunulmuştur.³³³ Fakat bundan önce İngiltere'nin İskenderun Konsolosu, 9 Haziran 1847 tarihinde Sadaret'e gönderdiği mektubunda; İskenderun'da yeniden inşa edilecek kanalların bölgeye faydadan daha çok zarara sebebiyet vereceğini belirtmiştir. Hatta bu tedbirin hazineye zarar vermekten başka bir sonucunun olmayacağını öne sürmüştür. Konsolos'a göre evvela daha önceki dönemden kalıp, taş ve kumla dolmuş olan kanallar temizlenip yenilenmelidir. Oysa Belen yöneticileri bu teklife karşıdırlar. Onların önerisine göre, mevcut dolmuş olan kanallardan başka açılacak kanallar vasıtasıyla kaynak sularının şehrin doğu tarafındaki bataklıklara akıttırılması bölgenin daha da kötü bir hale gelmesine sebep olacaktır. Buradan anlaşılacağı üzere Belen yöneticileri daha önce şehirdeki bataklıkların kurutulmasında farklı bir yöntem izlenilmesini önermişlerdir. Fakat İngiltere Konsolosu, bu farklı öneriye karşı çıkmaktadır. İngiltere Konsolosu'na tek karşı çıktığı bataklıkların kurutulması yöntemi değil, şehrin Adana'ya bağlı olmasıdır. Konsolos'a göre güvenliğin sağlanması ve çalışmaların hızlanması için İskenderun idari anlamda Halep eyaletine bağlı olmalıdır.³³⁴

³³¹ BA, A. MKT, 76-26.

³³² BA, A. MKT, 76-26.

³³³ BA, İ. MVL, 98-2098.

³³⁴ BA, A. DVN, 27-39.

İngiltere Konsolosu'nun bu beyanatına rağmen sadrazam, Meclis-i Vâlânın bu konuda vermiş olduğu karara binaen bataklıkların kurutulması için sarf edilmesi gereken meblağı ve hazırlanan planı uygun bulmuş ve 19 Haziran 1847 (5 B 1263) tarihinde Sultan Abdülmecit'e arz etmiştir. Sultan Abdülmecit ise 22 Haziran 1847 (8 B 1263) tarihli iradesi ile bu hususta gerekenlerin yapılmasını emretmiştir.³³⁵

Bu iradeden sonra Sadaret, Belen sancağına gönderdiği yazıda inşaatın ne kadara mal olacağı, ahaliye ne kadar fayda sağlayacağı, bölgeyi ne kadar etkileyeceği, inşa edilecek olan set ve kanalların ne kadar müddet sağlam kalabileceği, belirtilen mahallin uzunluğunun ve genişliğinin ne kadar olduğu hususunda teferruatlı bilgi istenmiştir. Bunun üzerine Belen Sancağı İdare Meclisi, 17 Temmuz 1847 (3 Ş 1263) tarihinde toplanarak konuyu tahkik etmiş ve Adana Valisi'ne takdim etmiştir. Buna göre Usta İbrahim ve Usta Yusuf adlı kişilerin de bölgede yaptığı keşfe dayanılarak hazırlanan raporda belirtilen üç adet set için 13.110 kuruş masraf çıkarılmıştır. Buna ilaveten bu setlerin yanına bataklıktan hâsıl olan suyu emmesi için her biri onar paradan 7.500 adet kavak, söğüt ve çınar fidanı dikilmesi kararlaştırılmıştır. Bunun değeri de 1.875 kuruştur. Toplamda 14.985 kuruşa mal olacak bu setler ustalara göre elli yıldan daha fazla bir süre sağlam bir şekilde kalacaktır. Belirtilen setlerin uzunluğu 3.000, eni beş, derinliği ise on iki zira olacaktır. Belen İdare Meclisine göre İskenderun'da bulunan İngiltere Konsolosu'nun savunduğu durumda ise kış mevsiminde denizin getirdiği kumlar nedeniyle mevcut kanalların önü dolacak ve bataklıktan akıttırılan sular şehrin iki yanına yayılacaktır. Çünkü daha önce de böyle olmuştu. Bu sebeple her altı ayda bir mevcut açılmış olan kanalın içine dolan kumu ve taşı temizlemek için köylerden ikişer yüz kişi toplanmaktadır, bu ise halkı bezdirmektedir. Eğer idare meclisinin önerdiği şekilde bataklıklar kurutulursa İskenderun'daki ahali muzdariplikten kurtulmakla kalmayıp işine gücüne rahatlıkla sarılabilecektir. Bataklıkların sebep olduğu illetlerden çekinerek 1847 yılının Haziranı'ndan Eylülü'nün ortalarına kadar bölgeye gelmekten çekinen gemiciler bundan sonra rahatlıkla bölgeye gelip gidecektir. Ayrıca İskenderun İskelesi sadece oranın değil aynı zamanda Halep, Bağdat, Diyarbakır ve Maraş'ın da iskelesidir. Bu sebeple yakın zamanda bölgeye çok sayıda tüccar gelip yerleşecek ve bölge bu sayede mamur olacaktır. Bataklıkların kurutulmasıyla bölgede 10.000 dönüm arazi ortaya çıkacaktır ki burada ziraatın âlâsı yapılacak, bu da hem bölge halkını hem

³³⁵ BA, İ. MVL, 98-2098.

de devlet hazinesini zenginleştirecektir. Bölgede çok miktarda limon ve dut bahçeleri yetiştirilecektir. Özellikle dutun yetiştirilmesi ipek üretimini de arttıracaktır. Belki tek sıkıntı kaptanların gemilerine aldıkları suyun otuz hatve üst tarafına varıp almalarıdır. Bu durum da mahzur doğuracak bir şey değildir. İdare meclisine göre, bu değerlendirmeleri ve kanalların bu şekilde akıttırılmasının gemilere her hangi bir zararının dokunmayacağını Avusturya'nın İskenderun Konsolosu Yonaş da onaylamaktadır.³³⁶

Adana Valisi, bu değerlendirmeyi 28 Temmuz 1847 (14 Ş 1263) tarihinde Sadarete göndermiştir. Sadaretin Meclis-i Vâlâya havale ettiği bu değerlendirme Meclis-i Vâlânın da mütalaasıyla birlikte 16 Ağustos 1847 (4 N 1263) tarihinde padişahın sözlü olurlarına sunulmuştur. Sultan Abdülmecit ise 22 Eylül 1847 (11 L 1263) tarihinde sözlü olur ile bu hususta yapılması gerekenler için izin vermiştir.³³⁷

Bu irade üzerinden dört yıl geçmesine rağmen ciddi bir çalışma yapılmamıştır. Aslına bakılırsa bataklıkların kurutulması işi ile yabancı tüccarlar da fazlasıyla ilgiliydi. Yabancı tüccarlar daha ziyade bulundukları bölgedeki konsolos vekilleri veya konsolosları aracılığıyla İstanbul'da bulunan sefirlerine bilgi vererek Bab-ı Âli nezdinde bataklıkların kurutulması hususunda girişimde bulunmaktaydılar. Bölgedeki ticaretin büyük çoğunluğu İngiliz ve Fransız tüccarların ellerinde idi. İskenderun'daki bataklıkların ortaya çıkardığı mazarrattan dolayı ticaretleri sekteye uğrayan yabancılar, özellikle de İngiltere ve Fransa, çoğu zaman konuya müdahil olmakta idiler. Mesela İskenderun'daki bataklıkların kurutulmasından bir netice çıkmadığı bilgisini alan İngiltere Umur-ı Ecnebiye Nazırı Lord Palmerston, 9 Temmuz 1851 tarihinde İngiltere'nin İstanbul'da bulunan büyükelçisi aracılığıyla gönderdiği yazısında, İskenderun'daki bataklıkların kurutulması için birkaç kanalın açılarak bataklık sularının akıtılmasının uygun olacağını belirtmişti. Bu noktada İngiltere'nin İskenderun bataklıklarının kurutulması hususunda daha önce belirtmiş oldukları fikirden vazgeçtiği görülmektedir. Ayrıca İngiliz Nazırı, bataklıkların kurutulması için harcanacak paranın daha önce olduğu gibi paşalardan birine gönderilerek heba edilmemesini istemektedir. Bunun yerine mahir ve dürüst bir mühendisin tayin edilerek bölgede istihdam edilmesini önermiştir. Bu cümleden bataklıkların kurutulması çalışmalarında daha

³³⁶ BA, A. MKT, 95-96.

³³⁷ BA, A. MKT, 95-96.

önceki dönemde birtakım yolsuzlukların yapıldığı ve sarf edilmesi gereken paraların birtakım kişilerin zimmetine geçtiği anlaşılmaktadır.³³⁸

Bu talep üzerine 17 Eylül 1851 (21 ZA 1267) tarihinde Sadaretten, Arabistan Ordusu müşirine gönderilen yazıda, İngiliz Nazırının belirttiği gibi, İskenderun'daki bataklıkların kurutulması için birkaç kanal açılması ve bu işlerin yürütülmesi için de mahir ve dürüst bir mühendisin görevlendirilmesi istenmiştir.³³⁹ Arabistan Ordusu Müşiri Mehmet Paşa, istek doğrultusunda İskenderun bataklıklarının kurutulması için hendese ve mimari alanında yeterli derecede bilgisi olan ve Halep'te bulunan Macar mültecilerinden Ferhat Paşa'yı³⁴⁰ 24 Kasım 1851(29 M 1268) görevlendirmiştir. Ferhat Paşa bölgeye gidip incelemeler yaptıktan sonra Fransızca bir rapor kaleme alarak bölgedeki bataklık mahalleri ve şehri gösterir ayrıntılı bir harita çizmiştir.³⁴¹

³³⁸ BA, MVL, 241-25.

³³⁹ BA, A. MKT. UM, 75-96.

³⁴⁰ Ferhat Paşa; asıl adı Stein, Müslüman olmadan önceki unvanı generaldir. 1848 Macar özgürlük savaşından sonra Osmanlı Devletine iltica eden Macar mültecilerindendir. 1850 yılında maiyetinde bir hizmetçi ile Halep'e gönderilmiştir. İslamiyet'i benimsedikten sonra Ferhat Paşa ismini almıştır. Osmanlı ordusunda mirliya unvanında istihdam edilerek kendisine 5.000 kuruş maaş bağlanmıştır. Bayram Nazır, *Macar ve Polonyalı Mülteciler-Osmanlı'ya Sığınanlar*, İstanbul 2006, s. 92, 108, 119, 128, 368, 369, 370; Bayard Taylor, *The Lands of The Saracen or Pictures of Palestine, Asia Minor, Sicily, And Spain*, New York 1862, s. 214.

³⁴¹ BA, İ. DH, 244-14880.

Harita 2. 1. Ferhat Paşa'nın Çizdiği, İskenderun ve Çevresindeki Bataklıkları Gösterir Harita

Ferhat Paşa'nın tuttuğu rapora göre bataklıkların kurutulması için gereken meblağ 16.000 kuruştur. Paşanın, Sadareten izin alınmadan alelacele bölgeye gönderilmesinin sebebi mevsimin kışa yaklaşmasıydı. İlkbaharda da bölgedeki bataklık mahallerin suları çoğalacaktı. Gereken meblağın hemen gönderilmemesi durumunda bataklıkları kurutma işi ertesi sene ilkbaharına kalacaktı. Oysa meblağ, Sadarete göre fazla bir miktar değildir. Sarf edilecek meblağın şimdiden Maliye Nezaretine bildirilmesi ve kurutma işlemi bittikten sonra da bölgeye gönderilmesi planlanmıştır.³⁴² Plan, Meclis-i Vâlâda kabul edilmiş ve sadrazam tarafından Sultan Abdülmecit'in onayına sunulmuştur. Sultan Abdülmecit ise 12 Aralık 1851 (17 S 1268) tarihinde sözlü olur vererek

³⁴² BA, A. AMD, 34-16.

gerekenlerin yapılmasını onaylamıştır.³⁴³ İradeden sonra 16 Aralık 1851 (21 S 1268) tarihinde sarf edilecek meblağ hususunda Maliye Nezaretine, diğer hususlarda ise Arabistan Ordusu Müşiri'ne bilgi verilmiştir.³⁴⁴ Sadaret bu yazışmaların sonrasında da işin takipçisi olmuştur. 1852 yılının Temmuz ayında Arabistan Ordusu Müşiri'ne bölgedeki bataklıkların kurutulup kurutulmadığı, kurutma işlemi eksik kaldı ise ne miktar daha para gerektiğini sormuştur. Arabistan Ordusu Müşiri Mehmet Paşa ise 8 Temmuz 1851 (20 N 1268) tarihinde verdiği cevapta, bölgede belirtilen mahallerdeki bataklıkların kurutulduğunu, hatta bu konuda İskenderun'da bulunan konsolos vekillerinin teşekkür mektubu gönderdiğini bildirmiştir. Aynı hususta Sultan Abdülmecit, 29 Haziran 1852 (11 L 1268) tarihinde sadrazam tarafından bilgilendirilmiştir.³⁴⁵

Fakat alınan tedbirler kısa ömürlü olmuş, yapılan çalışmalar köklü olmayıp sadece o yılları kurtarmaya dönük kalmıştır. Bu nedenle daha önceki kanalların temizlenmesi ve yeni kanalların açılmasına rağmen, kanallar bir süre sonra denizin ve sel sularının etkisiyle taş ve toprakla dolmuştur. Dolayısıyla kanallar işlevini kaybedince bataklık mahaller tekrar eski duruma dönmüş ve konu 1855 yılında tekrar gündeme gelmiştir. İskenderun'daki konsolos vekilleri, vapur müdürleri, tüccarlar ve ahali tarafından 14 Temmuz 1855 tarihinde verilen dilekçede, bataklıkların verdiği sıkıntılar ve kendilerince bir çözüm yolu ortaya konmuştur. Buna göre; İskenderun'da ikamet eden herkes bataklığın neden olduğu kötü havadan dolayı muzdariptir. Bu nedenle hem kendilerini hem de ailelerini muhafaza edebilmek için bölgeyi terk etmektedirler. Yalnız tüccar ve memurlar değil limanda çalışan ameleler dahi hastalığa dayanamadıklarından dolayı İskenderun'u terke mecbur kalmışlardır. Limanda barınan veya limana gelen gemilerdeki mürettebat müşkül duruma düşmektedir. Bölgeye gelen gemiler mallarını karaya indirmek veya gelen malları gemiye yüklemek için amele, hamal ve mağazacı bulamamaktadır. Bu olumsuzluklar ticareti sekteye uğratmaktadır. Deveciler dahi havanın vahametinden bölgeye gelmekte tereddüt etmekte, gelseler dahi iki üç misli ücretle gelmektedirler. Amelelere, devecilere ve diğer hizmet koluna ödenen yüksek ücret, ister istemez ithal veya ihraç edilen mala yansımakta, bu da ticari emtiayı çok pahalı yapmaktadır. Eğer durum böyle devam ederse birkaç yıl sonra ticaret durma

³⁴³ BA, İ. DH, 244-14880.

³⁴⁴ BA, A. MKT. MHM, 41-47.

³⁴⁵ BA, İ. DH, 255-15722.

noktasına gelecek, tüccarlar da doğal olarak İskenderun'u terk edecektir. Bunun olmaması için dilekçeyi veren topluluk, ithalat ve ihracat vergisinden ayrı; bataklıkların kurutulması için gemiye yüklenen veya gemiden indirilen her yükten belli bir miktar vergi vermeyi önermişlerdir. Aksi durumda kayıpları daha fazla olacaktı. Öneri iskele reisi ile Sicilyateyn Devleti Konsolosu Nikola Markopolo'nun daveti üzerine iskele reisi ile belirtilen Sicilyateyn konsoloshanesinde 9 Ağustos 1855 tarihinde mütalaa edilmiştir. Bu mütalaya göre biri Halep'te diğeri İskenderun'da olmak üzere iki komisyon oluşturulacaktı. Toplanan meblağ bataklıklar için bu komisyon tarafından harcanacaktı. Komisyonların üyeleri tüccarlar tarafından seçilecekti. İthal ve ihraç mallardan alınması düşünülen vergiler de bu komisyon tarafından idare edilecekti. Bu görüşmede hangi maldan ne kadar vergi alınacağı da belirlenmişti. Bu miktar şöyledir: İnce emtianın her yükünden 2 kuruş, susam ve kendir tohumunun her kantarından (yani 200 kıyyesinden) 1 kuruş; kaba eşyanın (yapağı, pamuk, cehri, şeker, kahve vb.) her yükünden 20 para alınacaktır. Zahire ve hububatın her şinikinden beşer para alınması düşünülmektedir. Karara vapurları İskenderun Limanı'na gelen Avusturya ve Fransa Vapur Kumpanyaları da rıza göstermektedir.³⁴⁶

Fransa'nın Halep Konsolosu, İskenderun'daki bataklıkların neden olduğu sıkıntıları ve mevcut durumu ve girişimleri, İstanbul'da bulunan Fransa elçisine aynen bildirerek bir anlamda elçiden Bab-ı Âli nezdinde girişimde bulunulmasını istemiştir. Fransa konsolosuna göre İskenderun Limanı'nın havasının düzelmesi halinde yalnız Halep eyaletinin ticaretine olumlu şekilde etki etmeyecektir. Aynı zamanda Irak, Arap ve bölgedeki diğer mahallerin mahsulâtı dahi bu iskeleden ihraç edilerek, bölgenin ihtiyaç duyduğu eşya da İskenderun İskeleyi'nden karşılanacaktır. Fransa'nın Halep Konsolosu ayrıca İskenderun'un Halep'in doğal iskeleyi olmasına rağmen Adana'ya bağlı olmasının bu işleri aksattığını bildirerek, çalışmaların hızlandırılabilmesi için İskenderun'un Halep'e bağlanmasını talep etmiştir.³⁴⁷

Bu girişimlere rağmen bataklıkların kurutulması hususunda mevcut çalışmalar dışında meseleyi köklü şekilde halledecek ciddi bir teşebbüs olmamıştır. Sadece daha önceki çabalardan farklı olarak yerli tüccardan mürekkep bir komisyon teşkil edilmiştir. 20 Ağustos 1857 (29 Z 1273) tarihinde Sadarettin, Arabistan Ordusu Müşiri'ne gönderilen yazıda; bölgedeki bataklıkların tam anlamıyla kurutulamadığı

³⁴⁶ BA, HR. TO, 196-34.

³⁴⁷ BA, HR. TO, 196-34.

duyumunun alındığı, bunun bir an önce mahalli bütçeden sarf edilecek meblağla tamamlanması istenmiştir. Daha başka ne tür çalışma yapılması ve tedbir alınması gerekiyorsa da Sadarete bildirilmesi istenmiştir. Çünkü bölgenin ticari açıdan önemi gittikçe artmıştır.³⁴⁸

Bu durumu yabancı tüccarların, özellikle İngiliz ve Fransız tüccarların konsolos vekillerine, konsoloslara ve sefaretlere şikâyetlerinden ve müracaatlarından anlamaktayız. Konsoloslarda bu şikâyetleri genellikle Dersaadet'te bulunan sefaretlere iletmektedir. Sefaretler ticari kaygılarından dolayı sürekli bu konuya müdahil olmuşlardır. Mesela 6 Mart 1858 (20 B 1274) tarihinde İngiltere'nin Halep Konsolosu tarafından verilen jurnal bunlardan biridir. Bu jurnalde, İskenderun bataklıklarının kurutulması için teşkil edilen komisyonun, bataklıkları kurutma işinin Beyrut tüccarından itibarlı ve oldukça güçlü bir sermayeye sahip olan Mösyö Nikola'ya vereceğini ve bunun için imtiyaz fermanı talep edileceğini Bab-ı Âliye mahremane bir şekilde bildirmiştir.³⁴⁹ Yine 31 Aralık 1867 (5 N 1284) tarihinde İngiltere'nin Halep Konsolosu: "İskenderun'daki bataklıklardan hâsıl olan kötü havanın orada bulunan gümrük memurlarına ve Halepli tüccarların orada bulunan adamlarına olumsuz şekilde tesir etmektedir." diye şikâyetle bulunmuştur. İlâveten şayet bu durum düzeltilmezse İskenderun gümrüğünün Halep'e naklini talep etmiştir. Fakat diğer taraftan da böyle bir durumda, orada bulunan gümrük binasının ve diğer binaların inşası için harcanan paranın heba olacağını belirtmiştir.³⁵⁰

Halep gümrüğü zaten çok yeni bir tarihte İskenderun'a taşınmıştı. Bu tahvilde devletin fazlasıyla menfaati vardı. Öncelikle tüccarlar eskisi gibi mallarının bir kısmını gösterip az vergi vermeyecekti. Çünkü İskenderun'da iskeleye indirilen ticari emtia hileye fırsat bırakılmadan anında vergiye tâbi tutuluyordu. Bu nedenle tüccarlar bir süre sonra Halep gümrüğünün İskenderun'a nakline çeşitli gerekçeler ileri sürerek itiraz edeceklerdir. İtirazlarda ileri sürülen husus, İskenderun'daki gümrükte yeterli personelin bulunmayışı ve İskenderun-Halep yolunun güvenliğinin sağlanamamasından dolayı mallarının gasp edilmesi gibi hususlardır. Oysa gümrükte yeterli personelin bulunmayışının en önemli nedeni bataklıklardan kaynaklanan bunaltıcı hava idi. Bu kötü havaya alışamayan memurlar, hamallar ve nakliyeciler İskenderun'da kalmak veya

³⁴⁸ BA, A. MKT. UM, 290-31.

³⁴⁹ BA, HR. TO, 229-47.

³⁵⁰ BA, MVL, 1060-50 .

İskenderun'a gelmek istememekte idiler. Gelseler dahi diğer yerlere kıyasla iki katı fazla para istemekteydiler. Durum yabancı tüccarların kâr oranını azaltmakta idi. Bab-ı Âli, şikâyetlere binaen İskenderun gümrüğünün Halep'e alınmasını, vergi geliri kaybına uğrayacağı için uygun görmemiş; bunun yerine acil bir şekilde bataklıkları kurutma işine girişmek istemiştir. Bu sayede tüccarların şikâyetlerinin önü alınmış olacaktı.³⁵¹

Bataklıkların kurutulması hususunda ciddi çalışmalar yapıldığı bir diğer dönem 1866-1868 (1283-1285) yıllarında Halep valiliği yapan Ahmet Cevdet Paşa dönemidir.³⁵² Bu dönemde İskenderun ahalisi 30 Nisan 1866 tarihli dilekçelerinde Ahmet Cevdet Paşa'nın tayinine sevindiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca bu vesile ile Suriye, Irak, İran ve Hindistan'ın iskelesi olan İskenderun İskeleyi'nin ticari kapasitesinin daha da artması ve bölgede yaşayanların muzdarip olmamaları için iskele civarında bulunan bataklık mahallerin kurutulmasını bir mahzarla talep etmişlerdir. İskenderun'da bulunan ahali ve tüccarlardan oluşan kırk sekiz kişinin mührünü taşıyan bu mahzarda; daha önce belirttiğimiz gibi, bataklıklardan kaynaklanan sıkıntılar tekrarlanmıştı. Buna ilaveten mahzar sahiplerine göre, bataklıkların neden olduğu sıtma gibi hastalıklar dolayı yılda her 100 kişiden onu ölmekteydi. Onlara göre: *"Mısır Valisi İbrahim Paşa zamanında yapılan kanallar sayesinde bataklıkların mazarratı kısmen bertaraf olmuştu. Fakat zamanla İbrahim Paşa'nın bataklıkları kurutmak için yaptırdığı kanalların tıkanmasıyla bölge tekrar eski haline dönmüştü. Ferhat Paşa zamanında da birtakım teşebbüslerde bulunulmuş ve tedbirler alınmışsa da sonrasında meseleyi çözüme kavuşturacak bir çalışma yapılmamıştı. Ancak bir müddet önce Miralay Mesut Bey adında bir mühendis, bölgeye gelerek incelemelerde bulunmuş ve bataklık mahallerin haritasını çizerek ne kadar masrafla, nelerin yapılacağı konusunda rapor hazırlamıştı."*³⁵³

Kısacası dilekçe sahipleri, Miralay Mesut Bey İskenderun'dan ayrılarak yakında İstanbul'a ulaşacağından bahisle onun tuttuğu rapora göre İskenderun bataklıklarının kurutulması için gereken tedbirlerin alınması noktasında ricada bulunmuşlardır. Bu dilekçe Ahmet Cevdet Paşa'ya ulaşmıştır. Ahmet Cevdet Paşa da bu mahzarı, Mesut

³⁵¹ BA, HR. TO, 201-77.

³⁵² HS, 1326, s. 79.

³⁵³ BA, MVL, 1059-12.

Bey'in çizdiği haritayı ve raporu 9 Haziran 1866 (25 M 1283) tarihinde Sadarete göndermiştir.³⁵⁴

Aslında Mesut Bey, İskenderun demir yolunun keşfi için bölgeye gelmişti. Bölgede demir yolunun inşa edilip, ticaretin gelişmesi için şüphesiz bataklıkların kurutulması da gerekliydi. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Miralay Mesut Bey raporunda doğal olarak bataklıkların kurutulması işine de temas etmiştir.³⁵⁵

Miralay Mesut Bey'in tahkikine göre bataklıkların tamamen kurutulabilmesi için 150.000 kuruş masraf gerekmektedir. Ahmet Cevdet Paşa'ya göre bu masraf sarf edilip bataklıklar kurutulursa devlet çok daha fazlasını kısa zamanda hazineye kazandıracaktır. Gerçekten de bataklıklar kurutulursa İskenderun'un ticaret kapasitesi oldukça artacaktı. Zaten aynı yıl, Halep Gümrüğünün İskenderun'a nakledilmesi bataklıkların kurutulmasını daha da gerekli bir hale getirmişti.³⁵⁶

Daha önceden bataklıkların kurutulması çalışmalarına girilmiş ve birtakım teşebbüslerde bulunulmuştu. İskenderun'da yerli ahaliye, üzerindeki bataklıkları kurutup imar etmek karşılığında bataklık mahalden tapu ile araziler verilmişti. Ancak belirtilen şartla arazilerini almalarına rağmen araziler yedi sekiz senedir imar edilmemiştir. Bu sebeple buralarda ziraat yapılamadığı için devlet ve ahali açısından ilave bir gelir de elde edilememiştir. Dolayısıyla hazine de zarara uğratılmaktaydı. Oysa Arazi Kanunnamesine göre üç yıl arazisinde ziraat yapmayan kişinin arazisi elinden alınıyordu.³⁵⁷ Fakat bu arazi sahipleri içerisinde nüfuzlu kimseler vardır, bu yüzden öncelikle yapılacak iş, bir ilanname çıkarmaktır. İlannameye göre; altı ay içerisinde arazilerinin üzerindeki bataklık mahalleri temizleyip, imar edip, ziraata başlamayan kişilerin ellerinden arazileri alınacaktı. Süre içerisinde bu şartı yerine getirmeyen kişilerden alınan araziler yeni taliplerine satılarak devlet gelir elde edecekti. Elde edilen gelir de bataklıkların kurutulması için sarf edilecekti.³⁵⁸

³⁵⁴ BA, MVL, 1059-12.

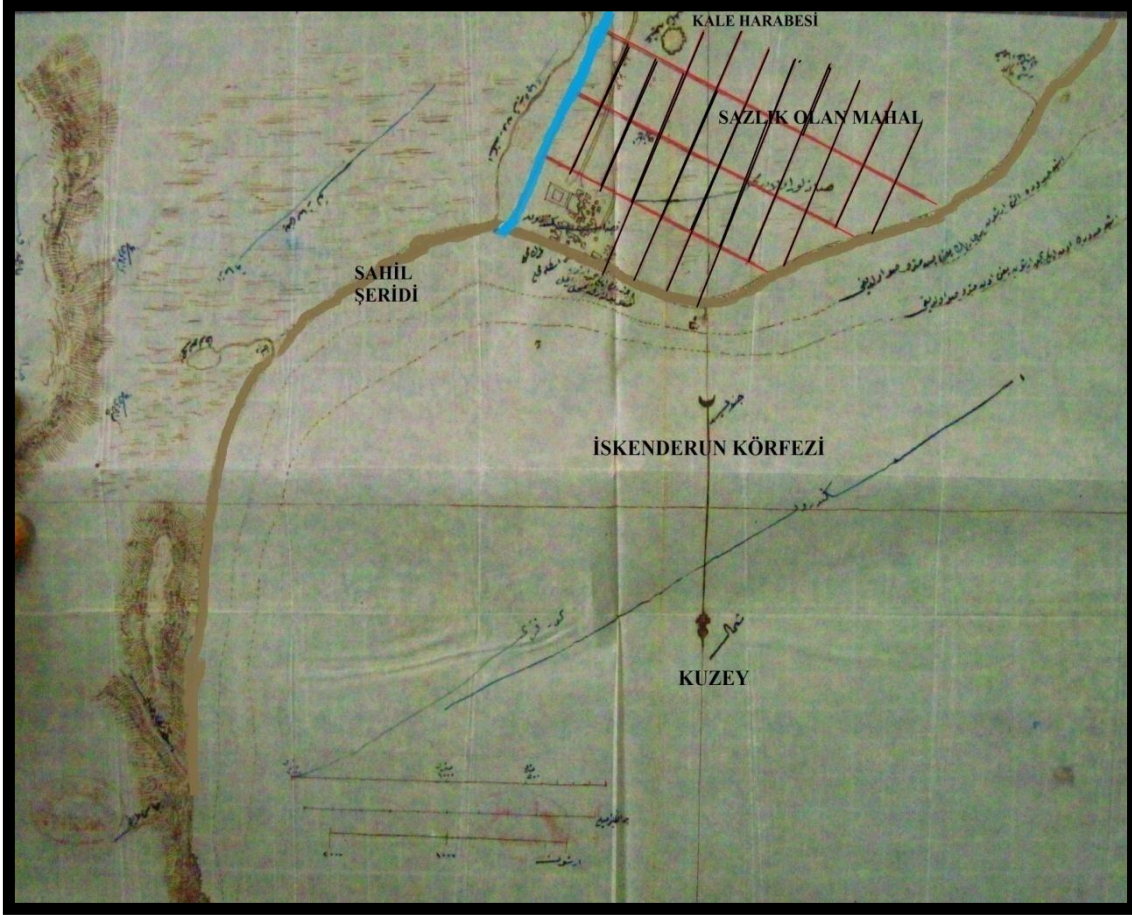
³⁵⁵ Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s. 228.

³⁵⁶ BA, MVL, 1059-12.

³⁵⁷ Arazi Kanunnamesi "68. Madde mutasarrıfı ziraat itmeyüb ve iare veya icar suretiyle dahi itdirmeyübde üç sene alet-tevali tatil ider ise gerek arazinin olduğu mahalde olsun ve gerek müddet sefer-i baid olan mahalde bulunsun ol tarla müstahikk tapu olub mutasarrıf-ı sabıkı müceddeden tefvize talib olur ise bedel-i misliyle yeniden ona tefviz olur talib olmaz ise ol vakit bil-müzayede talibine ihale kılınur." *Düstur*, Birinci Kısım, s. 183.

³⁵⁸ BA, T. TRM (Ticaret-Nafia-Ziraat-Orman-Meâdin Nezaretlerine Ait Dosyalar), 1762-119.

Harita 2. 2. Miralay Mesut Bey'in İskenderun Bataklıklarını Kurutmak İçin Hazırladığı Harita³⁵⁹

Bataklıkların kurutulması için görevlendirilen Miralay Mesut Bey'in hazırladığı haritaya göre ilk önce küçük kanallar (haritadaki siyah çizgiler) açılacaktır. Açılan kanallarda biriken suların daha sonra açılacak olan birbirine paralel üç kanala (kırmızı çizgiler) akıttırılması sağlanacaktır. Birbirine paralel olan ve kırmızı renk çizgi ile gösterilen kanalların aralarındaki uzaklık 400 metredir. Bu üç kanalda biriken su ise Kodfura Kalesi tarafından geçerek, Nemlerek (نملرك) boyunca uzandıktan sonra gümrüğün doğu tarafı istikameti ile denize akıttırılan, 1.200 metre uzunluğunda ve üç metre küp genişliğinde düz ana kanalete (haritada mavi renk ile gösterilen) akıttırılacaktır.³⁶⁰ Haritada mavi renkteki çizgi ile gösterilmiş olan büyük kanalların uzunluğunun 6.600 metre olacağı tahmin edilmiştir.³⁶¹

³⁵⁹ BA, T. TRM, 1762-119.

³⁶⁰ Cevdet Paşa, *Tezâkir* 21-39, s. 231; BA, T. TRM, 1762-119.

³⁶¹ Halep Valisi Ahmet Cevdet Paşa tarafından Sadarete gönderilen 25 M 1283/28 Mayıs 1282 tarihli yazıda büyük kanalın uzunluğu 6.600 olarak zikredilmekte iken, aynı zat tarafından kaleme alınmış

Mavi renkle gösterilmiş olan ana kanal ile kırmızı renkle gösterilmiş olan küçük kanalların toplam uzunluğu 50.600 metredir. Birbirine 400 metre uzaklıkta olan kanallara iki yüz arşın aralıklarla küçük süzdürme kanalları (siyah renkteki çizgi) açılacaktır. Yarım metreküp derinliğinde olacak süzdürme kanallarının toplam uzunluğu ise 10.000 metre olarak tasavvur edilmektedir. Rapora göre açılacak bu kanallar sayesinde çevresindeki arazi kurutulacaktır. Kanalların kenarlarına ağaçlar dikilerek kanalların korunması sağlanacak, kanallar arasında kalan arazi de taliplerine satılarak gelir elde edilecektir. Bunun yanında kanallar ve açılacak derinliği az (altmış santimetre) kuyular vasıtasıyla arazi sulanacak ve tarım üretimi artış gösterecektir.³⁶² Bu çalışmadan başka deniz kenarı ile bataklık mahalli birbirinden ayıran taşlık alanda birkaç ağaç köprü ile üç adet taş köprü ve ufak dere tarafına da dökme bir set inşa edilecektir.³⁶³ Kurutulacak bataklığın kuzeydoğusunda kalan büyük bataklığın kurutulması ise zamana yayılmak istenmiştir. Zira Mesut Bey'e göre kurutulan alanın üç katı olan bu sahanın ahali açısından mazarratı pek azdı.³⁶⁴

Rapora göre büyük kanalların açılması 10.000 yevmiye, küçük kanalların açılması ise 5.000 yevmiye ile gerçekleştirilebilecektir. Ayrıca set ve köprü inşaları için de günlük 500 işçinin bir ay çalışması gerekecektir. İnşaatta çalışacak işçilere yevmiye 10 kuruş kâfi olup bu hesaplara 150.000 kuruşa ihtiyaç olacağı düşünülmektedir. Bu sayede çok fazla şikâyet konusu olan bataklıklar bir kerede yüklü miktar para sarf edilerek kurutulmuş olacaktır. Konu Meclis-i Vâlâda 5 Temmuz 1866 (21 S 1283) tarihinde mütalaa edilmiştir. Mütalaada, bataklıkların kurutulmasının birçok fayda sağlayacağı, sarf edilecek meblağın da çok yüksek olmadığı vurgulanmıştır. Bunun yanında sarf edilecek meblağın ortaya çıkan arazinin satışıyla karşılanabileceği ileri sürülmüştür. Ancak, Meclis-i Vâlâ bu işin sadece Mesut Bey'in tahkikatına göre yapılamayacağı, konunun Ticaret Nezareti aracılığıyla Meclis-i Meabire havale edilmesi ve yeni bir keşfin yapılması yönünde görüş bildirmiştir.³⁶⁵

Halep Valisi Ahmet Cevdet Paşa, bu girişimleri yeterli bulmamış olacak ki bu konu hakkında Sadarete hitaben 13 Şubat 1868 (19 L 1284) tarihinde tekrar bir yazı

Tezakir isimli eserde 1.200 metre olarak kayıtlıdır. Karşılaştırma için; Cevdet Paşa, *Tezakir* 21-39, s. 231; BA, T. TRM, 1762-119.

³⁶² Cevdet Paşa, *Tezakir* 21-39, s. 231.

³⁶³ BA, T. TRM, 1762-119; Cevdet Paşa, *Tezakir* 21-39, s. 231.

³⁶⁴ Cevdet Paşa, *Tezakir* 21-39, s. 232.

³⁶⁵ BA, T. TRM, 1762-119.

kaleme almıştır. Paşa'ya göre, İskenderun'un Halep'in tabii bir mahreci ve giriş noktasıdır. Bu münasebetle burada bulunan bataklıkların kurutulmaması evvela Halep şehrini ve ticaretini sıkıntıya düşürecektir. Bunun yanında İskenderun İskeleyi, Bağdat ve Hint kafilelerinin de iskelesidir. Bu durumdan ikinci olarak bu noktalar muzdarip olacaktır. Havaşının fena bir durumda olması ticareti başka yönlerden de zora sokmaktadır. Dışarıdan İskenderun'a gelip yerleşen halk bir süre sonra hastalanıp ölmekte veya İskenderun'dan firar etmektedir. Bu yüzden kasabanın sakini 200 nüfustan ibarettir. Nüfus bu kadar az olmasına rağmen sırf geçen yıl sıtmadan otuz beş kişi hayatını kaybetmiştir. Havanın fenalığı o kadar ileri boyuttadır ki limanda birkaç gün bekleyen gemilerdeki şahıslardan bile vefat edenler olmaktadır. Paşa'ya göre bütün bunların sebebi; limanın arkasındaki göl, bataklık ve sazlıklardır. Buranın imar olabilmesi için bir an önce bataklıkların ıslah edilmesi gerekmektedir. Bu yerlerin temizlenmesi için her ne kadar keşif yapan mühendis 150.000 kuruşa ihtiyaç olduğunu belirtse de, aslında 250.000 kuruşa ancak temizlenecektir. Halep Valisi Ahmet Cevdet Paşa'ya göre bu paranın hazineden karşılanması mümkün değildir. İskenderun'un ahalisi az olduğu için bölgeden de temin edilemeyecektir. Bu masrafın karşılanabilmesi için en uygun yol gelip geçen gemilerden iskele resmi namıyla geçici olarak yirmişer kuruş alınmasıdır. Bu sayede kısa bir sürede bu para tedarik edilecektir. Çünkü 1867-1868 senelerinde sırf Avrupa'dan Halep'e 280.000 yük ticari emtia gelmiştir.³⁶⁶

Halep Valisinin bu mütalaaları 13 Şubat 1868 (19 L 1284) tarihinde Şura-yı Devlette görüşülmüştür. Görüşmede bataklıkları kurutmanın devlete ne gibi faydalar saylayacağı belirtildikten sonra, devletin İskenderun'daki bataklıkları kurutmak için harcayacağı 250.000 kuruşun bataklıkların kurutulması neticesinde ortaya çıkan arazinin satışı ile sağlanabileceği ileri sürülmüştür. Ayrıca bataklıkların kurutulması neticesinde ortaya çıkan arazilerde yapılan ziraat neticesinde de devlet aşar vergisi elde edecekti. Neticede Şura-yı Devlet bataklıkları kurutmak için sarf edilmesi gereken meblağ için Maliye Nezareti, mühendis ve memurların temini için de Nafia Nezareti ile muhabere ederek işe bir an önce başlanmasına karar vermiştir. Şura-yı Devletin bu kararı sadrazam tarafından padişahın bilgisine sunulmuştur. Sultan Abdülaziz de yapılması gerekenleri 9 Nisan 1868 (16 Z 1284) tarihinde onaylamıştır.³⁶⁷ Bu mütalaa

³⁶⁶ Halep Valisi Ahmet Cevdet Paşa'nın Sadarete gönderdiği 13 Şubat 1868 (19 L 1284/1 Şubat 1283) tarihli yazısı; BA, İ. ŞD, 1-31.

³⁶⁷ BA, İ. ŞD, 1-31.

ve irade 15 Nisan 1868 (22 Z 1284) tarihinde Halep vilayetine bildirilerek bir an önce gerekenlerin yapılmasına başlanması istenmiştir.³⁶⁸

Bu sırada Ahmet Cevdet Paşa, Halep Valiliğinden ayrılmış, yerine Raşit Paşa atanmıştı. Raşit Paşa da bataklıkların kurutulması ile yakından ilgilenmiştir. Bataklıkların kurutulması için gerekli levazımatı hazırlayarak bizzat kendisi de İskenderun'a gitmiştir. Ancak beklenen mühendisler bir türlü bölgeye intikal etmemiştir. Nafia Nezareti, 12 Temmuz 1868 (21 RA 1285) tarihinde Halep vilayetine çektiği telgrafta, bataklıkların kurutulması için Tahir Efendi'nin tayin edildiğini bildirmişse de, Halep Valisinin Nafia Nezaretine 15 Ağustos 1868 (3 Ağustos 1284) tarihinde çektiği telgraftan mühendisin bölgeye intikal etmediği anlaşılmaktadır. Bu sebeple bataklıkların kurutulması işine Ağustos'un ilk haftasında başlanması düşünülürken Ağustos ayı geldiği halde hâlâ başlanamadığını bildirmiştir. Fakat Halep Valisi, gönderilecek mühendisin İskenderun-Halep yolunun inşası için mi yoksa bataklık temizlenmesi işi için mi gönderildiğinden emin olamamıştır. Vali, çok acil bir şekilde bölgeye bir mühendis gönderilmesini veya Avrupa'dan getirtilmesini istemiştir. Nafia Nezareti 12 Eylül 1868 (31 Ağustos 1284) tarihinde Halep vilayetine verdiği cevapta, Tahir Efendi'nin bataklıkları kurutmak için tayin edildiğini ve 10-12 Eylül 1868 tarihlerinde bölgeye hareket edeceğini bildirmiştir. Ayrıca Nafia Nezareti, mevsimin bataklıkları temizleme mevsimi olmadığını ve bu işin uygun vakte bırakılmasını istemişti.³⁶⁹ Fakat Tahir Efendi Kastamonu vilayetindeki yol inşasında gösterdiği gayretlerden dolayı bölgede istimdan edilmiş, İskenderun'a gönderilmemişti. Sonrasında ise Turuk ve Meabir Müdürü Mösyö Ritter tarafından Konya vilayetindeki yol inşasında çalışması için Konya'ya tayin edilmiştir. Halep vilayetine ise Mösyö Zök (ذوک) başmühendis olarak tayin edilmiştir. İnşaat mevsiminin geçmesi yüzünden yeni mühendis ancak 1869 senesi ilkbaharında bataklıkları temizleme işlemine başlayabilecektir.³⁷⁰

Bataklıkların kurutulması, düşünüldüğü gibi ilkbaharda başlatılmak istenmiştir. Fakat ilkbaharda İskenderun'da su seviyesinin yüksek olması ve kazılan her yerden su çıkması inşaatı bir süre daha geciktirmiştir. Mösyö Zök, Turuk ve Meabir Müdürü Ritter'e çektiği telgrafta, İskenderun'da suların yüksekte olmasından ötürü inşaatı iki

³⁶⁸ BA, BEO. AYN. d. 868, s. 47.

³⁶⁹ BA, T. TRM, 1762-119.

³⁷⁰ BA, T. TRM, 1764-88.

aydan önce başlamanın mümkün olmadığını bildirmiştir. Bu sebeple de İskenderun'dan Halep'e döneceğini kaydetmiştir.³⁷¹ İki ay sonra inşaat başlayınca bu kez de başka bir sorun ile karşılaşmıştır. Amele olarak çalışan kişiler havanın vahametinden dolayı hasta olup firar etmekteydiler. Bu sebeple civar köylerden birkaç gün yardım etmek üzere zaruri bir miktar amele sevk edilmiştir.³⁷² Yine Halep Başmühendisliğinde İskenderun bataklıklarının kurutulmasından sorumlu olan Mühendis Mösyö Zök İskenderun'da yakalandığı sıtma hastalığından muzdarip olarak Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayeti başmühendisliğine tayin edilmiştir.³⁷³ Aslında Mösyö Zök hastalıktan dolayı tayin edilmemiş, bu bir gerekçe olarak sunulmuştur. Asıl sebep Mösyö Zök'ün vilayet yönetimi ile uyuşamama ve vilayetin mühendisle çalışmak istememesidir. Vilayet yönetimi, öncesinde Mösyö Zök hakkında iş bilmez yönünde dedikodu çıkararak bunu Bab-ı Âliye bildirmişti.³⁷⁴

Bu olumsuzluklara rağmen, bölge halkından bataklıkların kurutulması işine önemli derecede katkı sağlayan kişiler de olmuştur. Mesela İskenderun tüccarlarından İbrahim Zerik Efendi, gösterdiği gayretlerinden ötürü 20 Kasım 1869 (15 Ş 1286) tarihinde rütbe-i rabiadan rütbe-i selaseye terfi etmiştir.³⁷⁵

Bataklıkların kurutma işinden mesul olan Mösyö Zök'ün bölgeden ayrılması üzerine yerine tayin edilen Mösyö Haro İskenderun bataklıklarının kurutulması hususunda Fransızca bir rapor hazırlayarak 9 Nisan 1871 (18 M 1288) tarihinde Halep Valisine teslim etmiştir.³⁷⁶ Raporda inşaatın 100.600 kuruşa mal olması planlanmış, hafriyatın “amele-i mükellefeden”* sağlanarak işçilere verilmesi planlanan meblağdan 50.800 kuruş tasarruf edilmesi düşünülmüştür. Bu hesaba göre bataklıkların kurutulması için 49.800 kuruş masraf edilecekti. Ancak raporda meblağın hazineden karşılanması talep

³⁷¹ BA, T. TRM, 1764-62.

³⁷² BA, BEO. VGG. d. 285, s. 197, 7 Ş 1286.

³⁷³ BA, T. TRM, 1765-66.

³⁷⁴ Bu hususta Turuk ve Meabir Müdürü Ritter'in 5 Mayıs 1869 (24 S 1286/24 Mayıs 1285) tarihli yazısı için; BA, T. TRM, 1764-88 .

³⁷⁵ BA, İ. DH, 602-41954.

³⁷⁶ BA, BEO. VGG. d. 285, s.244.

* *Bir yerde mal sahibi veya onun vekili, bir mülkte kiracı olanlarla bunların hizmetçileri ve ailelerinden 18 ila 60 yaş arasındaki her erkek Osmanlı tebaası, yol yapım ve onarımında çalışmak zorundadır. Bunların yük ve araba hayvanları da bu hizmeti yerine getirmekle mükelleftir. Devlet memurları, imamlar, mektep hocaları, gayrimüslim mezheplerinin papaz ve hahamları ile yol personelinin defterlerini düzenleyenler mükellefiyet dışında olup; bunların hizmetçileri çalışmak zorundadır. Mükellefiyetini yerine getirmeyenler, yerlerine ücret karşılığı başkasını gönderebileceklerdir. Bunu da yapmayanlar, devletçe belirlen ücreti ödeyebileceklerdir. Yukarıdaki şartlar çerçevesinde yolların yapım ve onarımında çalışmak zorunda olanlara “amele-i mükellefe” denir.* Selahattin Tozlu, “Osmanlı Yol Düzenlemeleri (1839-1908)”, Osmanlı, III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 650.

edilmiştir. Talep Şura-yı Devlet, Maliye, Nafia ve Defter-i Hakanî Nezaretleri arasında yapılan yazışmalarla görüşülmüştür. Neticede Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesinden konuyla ilgili alınan karar göre; bataklıkların kurutulması hıfz-ı sıhhat ve memleketin mamuriyeti açısından önem arz etmektedir. Fakat bataklıkların kurutulması ile ortaya imar edilmiş araziler çıkacaktır. Bu araziler umum ahalinin istifadesinde değildir. Zamanında üzerindeki bataklık mahalli kurutmak karşılığında tapu mukabili arazi elde eden kişilerden bu masrafların bir kısmının tahsil edilmesi gerekmektedir. Defter-i Hakanî kaydına göre 1.283 dönümlük bu arazinin meblağı 14.647 kuruştan ibaretti. Bu da yapılan masraf karşısında çok büyük bir meblağ değildi. Bu sebeple bu arazilerin bedeli hazineden ödenerek, sahiplerinden satın alınması ve ilerde bataklıkların kurutulması ile ortaya çıkacak diğer arazilerle birlikte taliplerine satılması kararlaştırılmıştır. Bu şekilde bataklıkların kurutma masrafının tamamen hazineden karşılanması uygun görülmüştür. 4 Nisan 1872 (25 M 1289) tarihinde Defter-i Hakanî kaydından çıkarılarak sahiplerinden alınması planlanan araziler şunlardır.³⁷⁷

Tablo 2. 1. Daha Önce Üzerindeki Bataklıkların Kurutulması Karşılığında Ahaliye Verilen Sazlık Arazi

Bedel	Dönümü	
7.940	14	Halil Ağa tarafından 13 Ocak 1855 (23 R 1271) tarihinde Azmi Paşa satılmıştır.
100	10	Sahipsiz, hali olduğu cihetle devlet arazisinden Hafız Ahmet Efendi'ye ihale kılındığına dair vürud iden mazbata gereğince 3 Ağustos 1855 (19 ZA 1271) tarihli tapu senedi verilmiş olduğu.
-	24	Mutasarrıfı Bidatçioğlu isimli elinde bulunan atik senedinin tebdili iltimasına bulunduğu cihetle 3 Ağustos 1855 (19 ZA 1271) tarihinde tahriren tapu senedi verilmiş olduğu.
100	10	Sahipsiz, hali olduğu cihetle devlet arazisinden Köri zımmiye ihale kılındığına dair vürud iden mazbata gereğince 3 Ağustos 1855 (19 ZA 1271) tarihli tapu senedi verilmiş olduğu.
57	5	Sahipsiz, hali olduğu cihetle devlet arazisinden Hoca İbrahim Zirik zımmiye ihale kılındığına dair vürud eden mazbata gereği 3 Ağustos 1855 (19 ZA 1271) tarihli tapu senedi verilmiş olduğu.
500	100	Azmi Paşa on seneyi aşkındır elinde tasarrufunda olup hak kararı sabit olduğuna vürud iden ilmühaber gereğince 7 Ağustos 1855 (23 ZA 1271) tarihli tapu senedi verilmiş olduğu.
150	15	Sahipsiz, hali olduğu cihetle devlet arazisinden Miramin ve Mehmet Efendi'ye ihale kılındığına dair vürud iden mazbata

³⁷⁷ BA, ŞD, 2212-70.

		gereği 13 Eylül 1859 (15 S 1276) tarihli tapu senedi verilmiş olduğu.
100	5	Sahipsiz, hali olduğu cihetle devlet arazisinden Antakyalı kiremitçi Abdullah ihale kılındığına dair vürud iden mazbata gereği 26 Ekim 1862 (2 CA 1279) tarihli tapu senedi verilmiş olduğu.
700	100	Sahipsiz, hali olduğu cihetle devlet arazisinden Fethullah zımmiye ihale kılındığına dair vürud eden mazbata gereğince 26 Ekim 1862 (2 CA 1279) tarihli tapu senedi verilmiş olduğu.
5.000	1.000	Sahipsiz, hali olduğu cihetle devlet arazisinden Fethullah bin Ersan zımmiye ihale kılındığına dair vürud eden mazbata gereğince 30 Temmuz 1863 (13 S 1280) tarihli tapu senedi verilmiş olduğu.
14.647	1.283	Toplam

Bu çalışmaların devam ettiği sırada Sadaretin emri üzerine Erkân-ı Harbiye Miralayı Tahir Bey, İskenderun'da havayı bozan göl ve bataklıkların ortadan kaldırılması ile ilgili 31 Temmuz 1872 (19 Temmuz 1288) tarihli bir rapor tanzim etmiştir. Bu rapor tanzim edilirken İskenderun Kaymakamı İbrahim Bey, Rusya ve Fransa Devletleri konsolosları ve İskenderun tüccar ve muteberanından İbrahim Zerik ile görüşülmüş ve mütalaa edilmiştir.³⁷⁸

Öncelikle kasabanın doğu/dağ tarafında İskenderun deresini teşkil eden sular menbaında toplanarak bir kanal vasıtasıyla şehrin içinden geçirildikten sonra denize akıtılmalıdır. Bu sayede şehrin gittikçe artan su ihtiyacı karşılanacak, bataklıkların neden olduğu sıtma illeti de bertaraf edilecektir. Bunun için daha önceden bu yolda 2.500 lira sarf olunması hakkında çıkarılan irade gereği işe başlanmışsa da daha sonra terk edilmiştir.³⁷⁹

İkinci olarak, güney tarafta bulunan ufak bataklıkları şehirden tecrit etmek için kasabanın etrafına yaklaşık 2.000 metre uzunluğunda geniş yeni bir yol inşa edilmesi planlanmaktadır. Bu yolun iki tarafına karaağaç ve ıhlamur ağaçları dikilmeli, bunlar bulunamazsa kavak ağaçları dikilmelidir. Bu sayede bataklık mahal ile şehir birbirinden ayrılacak, bataklık mahallin mazarratı da azaltılacaktır. Daha sonra dışarıda kalan bu bataklık mahallin, sahipleri tarafından imar edilmesi sağlanarak bu arazi parçalarının

³⁷⁸ BA, Y. EE, 35-94.

³⁷⁹ BA, Y. EE, 35-94.

etrafına belirtilen ağaçlar dikilecekti. Bu sayede kişilerin elinde bulunan arazi parçaları bahçe hüviyeti kazanacak, bataklıklar da haylice ıslah edilmiş olacaktı.³⁸⁰

Harita 2. 3. İskenderun Çevresindeki Bataklıklar³⁸¹

Üçüncü olarak, kasabanın arkasında bulunan bataklıklar sahipleri tarafından doldurularak maksada ulaşmak mümkün ise de, bunlar ahalinin gücünün yeteceği şekilde küçük küçük parçalara ayrılıp düşük fiyatta satılmalıdır. Etrafına hendek açılarak çıkan toprağı arazinin iç kısımlarını doldurmak ve yetmediği takdirde başka bir bölgeden hükümetin uygun bulduğu bir mahalden toprak getirerek bu küçük parça araziler bataklıklardan temizlenecektir. Ayrıca bataklıklar hakkında Arazi Kanunnamesinin 68. maddesi* hükmü vakit geçirilmeksizin bir an evvel icra edilir ise kasabanın suyu ve havasını mahveden göller kolaylıkla ortadan kaldırılmış olur.³⁸²

³⁸⁰ BA, Y. EE, 35-94.

³⁸¹ BA, ŞD, 2212-74.

* 68. Madde: *Arazinin daha ziyadece mücerred dinlendirmek veyahud tarlayı su basub bir müddetden sonra su çekilerek ziraate salahiyyet kesb idinceye kadar ol tarlayı hali bırakmağa lüzum görünmek ve esir olmak gibi a'zâr-ı sahihaden biri tahakkuk itmeksizin bir tarlayı mutasarrıfı ziraat itmeyüb ve iare veya icar suretiyle dahi itdirmeyübde üç sene alet-tevali tatil ider ise gerek arazinin olduğu mahalde olsun ve gerek müddet-i sefer baid olan mahalde bulunsun ol tarla müstahikk tapu olub mutasarrıf-ı sabıkı*

Dördüncü olarak, kasabanın doğu/dağ tarafında bulunan büyük göl, havayı ağırlaştırmaktadır. Bunun imhası için daha önce çalışmalar yapılmıştır. Hatta Frenk Çay adlı mahalde, büyük gölden denize doğru kısımda bir su arkı açılmış ise de bu arkın layıkıyla açılmamış olması ve daha sonra haylice dolması nedeniyle bir fayda sağlanamamıştır. Şayet bu ark daha derince kazılır ve temizlenirse belirtilen büyük göl kolaylıkla kurutulacaktır.³⁸³

Bu rapordan bir yıl sonra Halep Valisi Ahmet Paşa, İstanbul'dan Halep'e dönüşünde İskenderun İskeleyi'ne inmiş ve bölgede yapılan çalışmaları yakından görme fırsatı bulmuştur. Paşa gördüklerini ve önerilerini 12 Aralık 1873 (21 Şevval 1290) tarihinde rapor olarak Sadarete sunmuştur.³⁸⁴

Rapora göre, İskenderun civarındaki sazlık ve bataklık, oradan çıkan kaynak suyunun denize düzenli bir şekilde akmayıp araziye yayılmasından kaynaklanmaktadır. Ortaya çıkan bataklık alan yörenin havasını bozarak sıhhat açısından çekilmez bir hale gelmesine neden olmuştur. Oysa bataklıkların temizlenmesi için daha önce hazineden 250.000 kuruş tahsis edilmişti. Bataklıkların temizlenmesine başladıktan sonra 114.000 kuruş harcanmış fakat sonra yapılan yolun fenalığı ortaya çıkınca çalışmalar tehir edilmiştir. Ancak burada ortaya çıkan kaynak suyu gayet lezizdir. İskenderun kasabası ahalisinin gittikçe suya olan ihtiyacı artmaktadır. Bu sebeple bu temiz suyun büyük bir kısmı künkler vasıtasıyla yeni bir mecradan kasabaya akıtılmalıdır. Bu sayede hem ahalinin zaruri ihtiyacı karşılanacak hem de bataklıklara sebep olan bu su daha faydalı bir hale gelecektir. Halep Valisi bu inşaat için Belen Kaymakamlığına bilgi verilmiş ve ilaveten vilayet başmühendisi bölgeye gönderilmiştir. 1.017 masuralık su, kasabanın bitişiğinde taksim edilerek kasabanın içine ve denize kadar akıttırılacak mecralar yapılmıştır. Her ne kadar bu inşaat için sarf edilen meblağ bataklıkların kurutulması için gönderilen paradan harcanmışsa da mühim değildir. Neticede sarf edilen meblağ bölge halkı ve kasabanın mamuriyeti açısından çok büyük önem arz etmektedir. Ayrıca bataklıkların kurutulması ile ortaya çıkacak arazinin satılmasıyla elde edilecek gelire ek olarak getirilen suyun her masurasının makul bir meblağ karşılığında ahaliye satılmasıyla da ikinci bir gelir elde edilmiş olacaktır. Getirilen su ile

müceddeden tefvize talib olur ise bedel-i misliyle yeniden ona tefviz olunur talib olmaz ise ol vakit bil-müzayede talibine ihale kılınur. Düstur, I, s. 182-183.

³⁸² BA, Y. EE, 35-94.

³⁸³ BA, Y. EE, 35-94.

³⁸⁴ BA, A. MKT. MHM, 473-85.

kasabanın kenarından denize kadar da üç çeşme yaptırılacaktır. Böylelikle hem ahali hem de gelip geçenler bu çeşmelerden faydalanacaktır.³⁸⁵

Halep Valisi'nin verdiği bu bilgiler, Meclis-i Hass-ı Vükelada görüşülerek mütalaa edilmiştir. 9 Şubat 1874 (21 Z 1290) tarihinde Halep vilayetine verilen cevapta, künkler vasıtasıyla suyun kasabaya getirilmesi ve İskenderun'un su ihtiyacının karşılanması olumlu bir durumdur. Fakat İskenderun civarındaki bulunan bataklıkların bir anda doldurulması için hayli akçe sarfı gerekmektedir, bu ise şu an için mümkün değildir. Bu sebeple bataklıkların kurutulması için bataklık mahalle moloz nakledilmesi gerekmektedir. Nakledilecek bu molozlar hazineye ilave masraf çıkarmayacak şekilde taşınmalıdır. Bunun için de sahile emtia ve zahire nakleden develerin dönüşlerinde oraya taş götürerek belirtilen bataklığın parça parça, azar azar doldurulması istenmiştir. Yahut hazineyi sıkıntıya sokmayacak başka yollar bulunursa mütalaa edilerek uygulanması tavsiye edilmiştir. Ayrıca kasabaya getirilen suyun icrası için yapılan yol masrafının miktarıyla, bunlar nereden ve ne suretle tesviye olunduğu hususunda Bab-ı Âliye bilgi verilmesi istenmiştir.³⁸⁶

Çalışmalar devam etmiş fakat belirtilen çabalar da bataklıkların köklü bir şekilde temizlenmesini sağlamamıştır. Tabii bataklıkların kurutulması ile ilgili önerilerin de arkası kesilmemiştir. Aziziye Kaymakamı Ahmet Bey de bunlardan biridir. Ahmet Bey, Mithat Paşa'nın ilk Sadaretinde, bataklıkların kurutulması hususunda, Paşa'ya layiha sunmuştur. Layihaya göre İskenderun İskeleyi, mevkice birinci sınıf bir iskeledir. Suriye sahilinde ondan daha âlâ ve münasip bir liman yoktur. Cebel-i Lübnan ve Şam için Beyrut Limanı nasıl bir önem arz ediyorsa, İskenderun Limanı da Halep, Irak, bazı Anadolu vilayetleri ve hatta İran açısından da odur. Fakat şimdiye kadar imar edilmemesinden dolayı pek gelişme imkânı bulamamıştır. Ahmet Bey'e göre bunun iki sebebi vardır: Bunlardan ilki, orada bulunan bataklık ve sazlık mahallin temizlenememesi; diğeri de orada bir hükümet merkezi kurulmayışıdır. İkinci husus konumuz dışında kaldığı için ilgili bölümde değerlendireceğiz. Ancak şu bakımdan değerlendirmeye değerdir. Şayet İskenderun bir kasaba hüviyetinden kurtarılır ve bir mutasarrıflığa dönüştürülürse bu tür imar işleri daha hızlanacaktır. Sazlığın temizlenmesi için şimdiye kadar birçok teşebbüse girişilmişse de bunlar bir fayda

³⁸⁵ BA, A. MKT. MHM, 473-85.

³⁸⁶ BA, BEO. AYN. d. 868, s.160.

sağlamamıştır. Bunun en önemli sebebi sazlık mahallin deniz seviyesinden alçakta bulunmasıdır. Sazlık mahalden kanallar açılarak buradan cereyan eden su denize akıtılmaktadır. Deniz seviyesi bu kanaldan ve sazlık mahalden yüksek bulunduğundan, denizde fırtına olduğu anda dalgalar bu açılan hendekleri doldurmaktadır. Su hendek vasıtasıyla terse akmakta ve sazlığın kurutulmasına izin vermemektedir. Sazlıkta yaz günleri kuruyan yerler bu hendeklerin açılmasından sonra kurumayarak daha da kötü bir hal almaktadır. Onun için bu sazlığın temizlenmesinde öncelikle ikmal edilmesi gereken yer, açılan bu hendeklerde bulunan çukurların doldurulmasıdır. Fakat çukur yerlerin doldurulup deniz seviyesinden yükseğe çıkarılması o mahalle epeyce toprak naklini gerektirmektedir. Bunun en kolay yolu ise, oraya gelip giden nakliye hayvanlarının her bir seferde birer yük toprağı çukur olan yerlere taşımasıdır. Ancak bu yükümlülüğü oradaki müdüriyet yaptırmaya muktedir değildir. Müdüriyet mutasarrıflığa tahvil edilirse yükümlülüğü dikte etmek mümkün olacaktır. Teşkil edilecek yeni mutasarrıflığa Payas ve Belen'in de bağlanması ile sancağın hududu genişleyecek ve bu sayede gelir de artacaktır. İskenderun'da nüfuzlu bir hükümet meydana getirilmesi ile hükümetin oradaki nakliyecilere sözü geçmiş olacaktır. Tasavvur edilen değişikliğin gerçekleşmesi durumunda sazlık mahallin iki yılda kurutulacağı tahmin edilmektedir. Tahmine temel teşkil eden husus ise İskenderun'a senede en az 150.000 nakliye hayvanının gelmesidir. 150.000 nakliye hayvanının iki senede taşıyacakları 300.000 yük toprak, sazlık mahalle giden hendeklerin yükseltilmesini sağlayacaktır. Şayet daha toprak nakli gerekirse bu da taliplerine ihale edilecektir ve bunun örneği de vardır. Ahmet Bey'in Belen kaymakamlığında bulunduğu esnada Belen merkezine yakın olan yerler iki sene içerisinde doldurulup ıslah olunmak şartıyla parça parça satılmıştır. Bu durum da ahali arasında rekabete neden olmuştur. Bataklığı doldurma karşılığında araziye alan şahıslar her taraftan moloz çekmeye başlamışlardır. Hatta han içlerinde biriken süprüntülerin alınmasında bile müşteriler arasında rekabete sebep olmuştur. Önceden han içinde biriken süprüntülerin temizlenmesi için hancılar masraf yaparken şimdi bu durumdan istifade etmektedirler. Bu sayede sazlığın yarısından fazlası toprak temelle doldurulmuştur.³⁸⁷

Anlatılan süreçten sonra bölgedeki bataklık mahaller ahali tarafından satın alınarak araziler imar edilmiş olacaktır. Ayrıca memleketin uç noktalarında bir yerde bulunan

³⁸⁷ BA, ŞD, 2415-33.

İskenderun'un, yol ve kanalının tamamlanması, bina adedinin arttırılması, temiz içme suyunun sağlanması elzem bir durumdu. Bu gibi hizmetlerin sağlanabilmesi için de 70.000 kuruş kâfi gelecekti. Ayrıca bu suyollarının kontrol altına alınmasıyla kasabadaki zirai kazancın artacağını malum olup bu husustan bahsedilmemiştir.³⁸⁸

Ahmet Bey'in raporu vilayet aracılığıyla 3 Temmuz 1878 (3 B 1295) tarihinde Şura-yı Devlete takdim ve burada mütalaa edilmişti. Şura-yı Devlet, Ahmet Bey'in bu önerilerinin kabul edilebilmesi için öncelikle Halep vilayeti tarafından konunun araştırılması gerektiği kararına varmıştı. Şura-yı Devletin kararı üzerine tetkikat yapılması için 12 Temmuz 1878 (12 B 1295) tarihinde Halep vilayetine talimat verilmişti. Fakat Şura-yı Devlet bu talimatı verirken, Ahmet Bey'in önerisini devre dışı bırakacak bir uyarıda bulunmuştu. Bu uyarı İskenderun'a gelip giden nakliyecilere zorunlu olarak yük taşıtılmasının yasak oluşuydu. Diğer bir uyarı da, arazinin kendilerinde kalmak şartıyla parça parça müteahhitlere ihale edilmesi durumunda kolay yerlerin doldurulup asıl bataklıktan temizlenmesi gereken yerlerin terk edileceği, daha sonra zor yerlere de talip çıkmayacağı için bataklıkları kurutma işinin akıbeti kalacağıydı.³⁸⁹

Halep Valisi Kâmil Paşa ise, sadece inşası yarım kalan yolun inşaatına tekrar başlanmasının yakın olduğu ve burada istihdam edilecek mühendis marifetiyle bataklıklarında kurutulabileceği cevabını vermiştir.³⁹⁰ Dolayısıyla Ahmet Bey'in bu girişimi sonuçsuz kalmıştır.

Bu teşebbüsün sonuçsuz kalması en çok bölgede yaşayan ve ticaret yapan yerli ve yabancı kişileri etkilemektedir. Bu sebeple İskenderun'da yerli ve yabancı elli dokuz tüccar ve ileri gelen bir araya gelerek bu konudaki mütalaa ve önerilerini Halep Valisi aracılığıyla 7 Ağustos 1879 (18 Ş 1296) tarihinde Sadarete göndermişlerdir. Onlara göre; İskenderun kasabası Halep, Bağdat, Diyarbakır ve Musul gibi yerlerin iskelesi ve Halep vilayetinin de ticaretçe en mühim noktasıdır. Buna binaen şehrin mamuriyetinin üst seviyede olması gerekirken durumu kötüdür. Bunun da en önemli sebebi bir türlü kurutulamayan bataklıklardır. Bataklıklar sebebiyle İskenderun sakinleri yazın bir iki aylarını Belen'de geçirmek mecburiyetinde kalmaktadır. Bataklıkların kurutulması

³⁸⁸ BA, ŞD, 2415-33.

³⁸⁹ BA, ŞD, 2415-33.

³⁹⁰ BA, ŞD, 2415-37.

normalde mahalli belediyenin vazifeleri arasında ise de İskenderun'da bulunan mahalli belediye, bataklıklardan dolayı halkın varlıklı olmaması sebebiyle, ekonomik gücünü arttıramamıştır. Bu yüzden İskenderun Belediyesi böyle büyük bir yükün altına giremez. Belediyece bu işin halli için başka bir karşılık tedarikine teşebbüs edilse dahi, konsolos vekilleri, belediyenin zayıflığından dolayı bu işi için fiili bir yardımda bulunmayacaklardır. Bu yüzden bataklıkların kurutulmasının takibi için, bazı mahallerde olduğu gibi, İskenderun'da da hususi bir heyet oluşturulmalıdır. Oluşturulacak hususi heyetin, bataklıkların kurutulması için sarfiyat yapabilecekleri bir de bütçesi tesis edilecektir. Bütçeye karşılık olmak üzere İskenderun kasabasının hâlihazırdaki 25.000-30.000 kuruş civarında olan emlak vergisi inşaatın süreceği üç yıl boyunca tahsis edilecektir. Bunun dışında Avrupa'dan ithal edilip kantarda tartılan hırdavat eşya yükleriyle pirincin her çuvalından yirmişer, manifatura yükleriyle gazın her dört sandığından kırkar para; ihracattan, yani baharattan 10 kuruş, Halep mamulâtı olan her yükten 20, susam ve buğdayın her çuvalından 10 para, kara sığırdan 100 para, koyundan 10 para, yüklü olarak gelen beygir ve katırın her birinden 20 para vergi tahsil edilmesi durumunda ortaya çıkacak yaklaşık 200.000 kuruşun da bütçeye hasredilmesi planlanmıştır. Tasavvur edilen bütçenin büyük kısmını teşkil eden verginin tahsilini ise mahalli kaymakamlığın kontrolünde üçü Osmanlı Devleti'nden, üçü de yabancı devlet tebaası ileri gelenlerinden oluşan bir komisyonun yapması düşünülmektedir. Bu sayede bölgedeki bataklıkların kurutulması için rahatlıkla gelir elde edilecektir. Komisyona özellikle yabancı tüccarlardan üye kabulü oldukça önemlidir. Çünkü bu sayede onların yardımı sağlandığı gibi, belirtilen verginin onların rızası alınmadan konması da mümkün olmayacaktır. Yabancı tüccarlar ticari anlaşmalara dayanmayan ve onlarda yer almayan bu uygulamayı hemen reddedeceklerdir.³⁹¹

Bu öneriler üzerine Halep Valisi bölgedeki konsolos ve konsolos vekillerinin rızasını almak için onlarla görüşmüş ve bunda da başarılı olmuştur. Fakat Halep Valisi, bunların yetkisinin çok geniş olmadığına farkındadır. Bu sebeple kararı netleştirmek için Bab-ı Âlinin başkentteki sefaretlerle görüşmesini teklif etmiştir. Bu yapılırken de bölgedeki bataklıkların kurutulmasından ve bölgenin mamur edilmesinden yalnız bölge halkının istifade etmeyeceği vurgulanmıştır ki gerçekten de vaziyet öyledir. Daha önce bahsedildiği üzere, bataklıkların kurutulması İskenderun'daki ticaret hacminin artması

³⁹¹ BA, ŞD, 2215-65.

dolayısıyla bölgede ticaret yapan Avrupalı tüccarların daha fazla gelir elde etmesi anlamına gelecektir. Halep Valisi'nin ihtimamla vurguladığı da devletten daha ziyade yabancı tüccarların fayda sağlayacağıdır.³⁹²

Bu öneriler 2 Ekim 1879 (15 L 1296) tarihinde Şura-yı Devlette görüşülmüş ve olumlu karşılanmıştır. Bu hususta her hangi bir sıkıntı çıkmaması için Hariciye Nezaretine, vergi hususunda da Rüşumat Nezaretine bilgi verilmesi tavsiye edilmiştir.³⁹³

Şura-yı Devletin tavsiyesi sadrazam tarafından 8 Kasım 1879 (23 ZA 1296) tarihinde Sultan Abdülhamit'e arz edilmiştir. Fakat sadrazam Şura-yı Devletin kararını sultana arz ederken bir noktaya itiraz etmiştir. O da kurulacak olan komisyona yabancı tüccarlardan üye kabul edilmemesidir.³⁹⁴ Sadrazama göre komisyona ancak Osmanlı tebaasından olan kişiler kabul edilebilir. Bu gibi dâhili işlere yabancılar iştirak ve müdahale ettirilmemelidir. Sadrazamın bu önerisi bir gün sonra aynen Sultan Abdülhamit tarafından kabul edilmiş, gerekenlerin yapılması ve bir an önce inşaata başlanması için de Rüşumat Nezareti ile Halep vilayetine bilgi verilmiştir.³⁹⁵

Komisyonun teşkili ve ileride de görüleceği üzere vergi muafiyetinin sağlanması, bataklıkların kurutulması için yeterli gelmemiştir. Bu işte en büyük problem, ahlaki yozlaşmadır. İnşaat komisyonunda görev yapan şahısların zimmetine para geçirmesi, rüşvet, yolsuzluk gibi hususlardan dolayı çok fazla mesafe kat edilememiştir. Mesela, önceden alınan karar üzerine İskenderun'a gelip giden develerin her birinden 50 para vergi alınmıştı. Zaman içerisinde belediye tarafından toplanıp biriktirilen bu verginin 58.300 kuruş olması gerekmekteydi. Oysa toplanan bu paranın ancak 4.000 kuruşu ortadaydı. Daha sonra bu verginin İskenderun'a gelip giden her katırlardan alınmasıyla da epeyce bir para tahsil edilmiştir. Halep vilayetinden Dâhiliye Nezaretine bu konuda yazılan 19 Temmuz 1880 (11 Ş 1297) tarihli yazıda, İskenderun'da toplanan bu paranın nafia için harcandığı anlaşılmıştı. Hâlbuki bu para tamamıyla bataklıkların kurutulması için toplanmaktadır. Vilayet İdare Meclisi, bu yüzden halka da ağır gelen bu verginin artık hiçbir faydasının olmadığını iddia ederek kaldırılmasını istemiştir. Meclis, verginin şu şekilde yeniden düzenlenmesini istemiştir: Ahalinin her çeşit hayvanı bu vergiden muaf tutulmalı, yalnız İskenderun'a gidecek yük, binek, kiracı deve ve katırlarından

³⁹² BA, ŞD, 2215-65.

³⁹³ BA, ŞD, 2215-65.

³⁹⁴ BA, İ. ŞD, 48-2674.

³⁹⁵ BA, İ. DH, 794-64458/6.

kırcar para vergi alınmalıdır. Toplanacak bu meblağ da İskenderun bataklığının temizlenmesi ve vilayet dâhilinde tesviye edilmesi gereken köprü, yol gibi nafia eserlerinin inşaat ve tamiratına sarf edilmelidir. Bununla beraber, İskenderun Belediyesinin varidatı zorunluluk arz eden masrafları için kifayet etmeyecek derecede olduğu için, lüzum görüldüğünde bir kısmı kaza idare meclisinin tasdikiyle buraya aktarılmalıdır. Ayrıca toplanacak verginin kontrolü için 250 kuruş maaşla bir memur ve 150 kuruş maaşla da kolcu istihdam edilmelidir. Bu kişiler, İskenderun İdare Meclisi erkânından oluşan bir komisyon denetiminde çalışacaklardır. İstihdam edilecek bu kişiler, ilk iş olarak da daha önce toplanmış olup birilerinin zimmetinde olan 58.000 kuruşu toplayacaktır. Aslında bu son cümle dahi bataklıkların kurutulmasının neden geciktiği hakkında önemli bir bilgidir.³⁹⁶

Halep vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen bu yazı, 1 Ağustos 1880 (24 Ş 1297) tarihinde Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesinde görüşülmüştür. Tanzimat Dairesi, verginin tahsilâtı ve sarfiyatının kanunen belediyenin vazifeleri arasında olduğunu, dolayısıyla görevin başka bir komisyona bırakılamayacağına hükmetmiştir. İkincisi, İskenderun Belediyesi orada bulunan bataklığın temizlenmesi, yol ve köprü inşası gibi bayındırlık işlerinden sorumlu olduğu gibi, yeri geldiğinde büyük inşaat işlerini ifa etmekle de mükelleftir. Tanzimat Dairesi son olarak mevcut vergi gelirinin İskenderun'daki bataklıkları kurutmak ve imar işlerinde harcanmak maksadıyla toplandığını dolayısıyla tüm vilayetin bayındırlık işlerine sarf edilemeyeceğine karar vermiştir. Bu sebeple mevcut verginin idaresinin eskisi gibi mahalli belediyede kalması gerekmektedir. Belediyenin toplamış olduğu, fakat birtakım kişilerin zimmetinde bulunan paranın da bir an önce tahsil edilmesi elzemdir.³⁹⁷

Bataklıkların kurutulması için bu teşebbüslerin yapıldığı esnada, Nafia Nazırı Hasan Fehmi Paşa, 5 Haziran 1880 (26 C 1297/24 Mayıs 1296) tarihinde Anadolu'nun bayındırlık işlerine dair tafsilatlı bir rapor kaleme alarak Sadarete sunmuştur. Raporda bütün Anadolu coğrafyasında bataklıkların kurutulması ve kurutma işlemi sonrası ortaya çıkacak arazinin devlet açısından ehemmiyetinden de bahsetmiştir. Paşa, öncelikle deniz kenarındaki bataklıkların kurutulmasına başlanması görüşündedir. Böyle düşünmesinin temel sebebi ise, sahilde bulunan bataklıkların daha az emek ve masrafla kurutulacağı ve neticede epeyce arazi elde edileceğidir. Temizlenecek olan

³⁹⁶ BA, ŞD, 2216-52.

³⁹⁷ BA, ŞD, 2216-52.

arazinin beher dönümü için ortalama 4 kuruş 14 paranın sarf edileceğini tahmin etmektedir. Paşa, son olarak Sis, Payas ve İskenderun bataklıklarının kurutulması neticesinde 495.000 dönüm tarım arazisinin ortaya çıkacağını hesaplamıştır.³⁹⁸ Paşa'nın verdiği rakamlara göre İskenderun, Sis ve Payas bataklıklarının kurutulması için 2.153.250 kuruş sarf edilmesi gerekmektedir. 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'nden sonra devletin mali bunalıma girdiği bir dönemde zikredilen meblağın devlet tarafından karşılanması mümkün gözükmemektedir. Hasan Fehmi Paşa, finansman sorununun da çözümünü bulmuştur. Bataklıkların kurutulması için çalıştırılacak ahaliye hak ettiği yevmiyeye karşılık bataklıktan kurutulan arazi verilecektir. Eğer kişiler bataklık inşaatında çalışmak istemezler ise onların hissesi de gönüllü olanlara havale edilecek ve kurutulan araziden pay edilecektir.³⁹⁹

Paşa, sunduğu layihada sahil bölgesinde bulunan bataklıkların nasıl kurutulması gerektiği konusunda da bilgi vermiştir. Buna göre deniz kenarında bulunup da denizin ve nehrin getirdiği kumlar vasıtasıyla sahilin kenarında set oluşması nedeniyle bataklığa dönüşen yerlerde öncelikle küçük kanallar açılacaktır. Küçük kanallarla tahliye edilen sular nehirlerle akıtılacak, nehirlerin önünün ve deniz kenarında oluşan yapay setlerin temizlenmesi ile de denize cereyan edecektir. Böylece bataklık mahal kurutulmuş olacaktır.⁴⁰⁰

2.1.1. Bataklıkları Kurutmak İçin Gereken Malzemelerin Temini

Deniz seviyesinden düşük İskenderun'daki bataklıkların kurutulabilmesi için öncelikle arazinin deniz seviyesinden yükseltilmesi gerekmekteydi. Bu da dolgu malzemesinin çekilmesi ile mümkün olacaktı. Dolgu malzemesi olarak toprak ve büyük kaya parçaları kullanılmaktadır. Toprak ve kaya parçalarının alındığı ana merkez Pınarbaşı* isimli mevkidir.⁴⁰¹ Hatta bahsi geçen yerden hafriyat alınırken eski eserlere tesadüf edilmiş ve bulunan eserler hususunda saraya rapor verilmiştir.⁴⁰² Dolgu

³⁹⁸ Celal Dincer, "Osmanlı Vezirlerinden Hasan Fehmi Paşa'nın Anadolu'nun Bayındırlık İşlerine Dair Hazırladığı Layiha", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, V-VIII/9-12, Ankara 1971, s.161, 188.

³⁹⁹ Dincer, "Osmanlı Vezirlerinden Hasan Fehmi Paşa'nın Layihası", s. 191.

⁴⁰⁰ Dincer "Osmanlı Vezirlerinden Hasan Fehmi Paşa'nın Layihası", s. 188.

* Pınarbaşı, günümüzde İskenderun'un mahallelerinden biridir. Yüksek bir mevki olduğu için bataklıkları kurutmak maksadı ile buradan hayli moloz alınmıştır. Bu yer aynı zamanda bataklık inşaatının istasyonudur.

⁴⁰¹ BA, ŞD, 2229,17.

⁴⁰² Kolağası İlhami Bey'in Mabeyn-i Hümayun Başkitabetine çektiği 16 Mart 1898 (4 Mart 1314) tarihli telgraf; BA, Y. RPK. MF (Yıldız Perakende Maarif Nezareti Maruzatı), 4-6.

malzemesi daha ziyade yüksek yerlerden alınarak deniz suyunun girdiği veya derelerin taşıdığı suyun yayıldığı araziye çekilmektedir. Fakat dolgu malzemesinin çekilmesinden önce yapılan bir iş vardır, o da araziye çakılacak kazıklar vasıtasıyla arazide kalan suyun emilmesini sağlamaktır.⁴⁰³

Bataklıkların kurutulması için gereken kazıkların İskenderun'un güneyinde bulunan Arsuz ormanlarından temin edilerek nakledilmesi düşünülmüştür. Bu sebeple İskenderun İdare Meclisi, İskenderun Rüsumat Nezaretinden bu kazıkların gümrük vergisinden muaf tutulmasını talep etmiştir. Bunun üzerine İskenderun Rüsumat Nezareti, Rüsumat Emanetine çektiği telgrafla, bataklıkların kurutulması için gereken kazıkların temini sırasında gümrük vergisinden muafiyet uygulanıp uygulanmayacağını sormuştur. Rüsumat Emaneti, bu soruya 13 Aralık 1892 (23 CA 1310/1 K. Evvel 1308) tarihinde verdiği cevapta ahalinin yardımı ile vücuda getirilecek bu tür bir inşaat için gereken inşaat malzemesinin vilayet Nafia Başmühendisinin tedkik ve İdare Meclisinin tasdiki altında olması durumunda vergiden muaf tutulabileceği cevabını vermiştir. Zaten bu tür muafiyetler 5 Ocak 1886 (24 K. Evvel 1301) tarihli Sadaret buyuruldusuna göre, Şura-yı Devlet mazbatası icabındandı. Buyurulduya rağmen Şura-yı Devlet, bataklıkların kurutulmasının ahalinin menfaatine olduğunu düşünse de, inşaat için sarf olunacak meblağın ahaliden iane adıyla toplanmış olmaması münasebetiyle Sadaretin vereceği cevabın esas olacağını belirtmiştir. Şura-yı Devletin izin konusunda çekingen kalması süreci belirsizliğe itmiştir.⁴⁰⁴ Belirsizlik üzerine konu bu kez de Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesine havale edilmiştir. Tanzimat Dairesi, sarf edilecek paranın halktan iane adıyla toplanmayıp vergi olarak alınmasına rağmen, sarf edilecek meblağın tamamıyla ahalinin faydası için harcanacak olmasından dolayı vilayet başmühendisinin incelemesi ve Vilayet İdare Meclisinin onayı dâhilinde vergiden muaf tutulabileceği kararını vermiştir. Bu karar sadrazama sunulmuş, sadrazam da konuyu 22 Ocak 1893 (4 B 1310/11 K. Sani 1308) tarihinde Sultan Abdülhamit'e sunmuştur. Sultan Abdülhamit ise, aynı gün verdiği sözlü olurda izin talebine salahiyyet vermişti.⁴⁰⁵

Fakat İskenderun bataklıkların kurutulması için sadece Arsuz ormanlarından getirilecek olan kazıklar yeterli değildir. İnşaatta kullanılmak üzere Avrupa'dan getirilmesi düşünülen amele vagonları ve diğer levazımat da vardır. Bu sebeple

⁴⁰³ BA, ŞD, 582-13; BA, İ. RSM (İrade Rüsumat), 1-1310./B-1.

⁴⁰⁴ BA, ŞD, 582-13.

⁴⁰⁵ BA, İ. RSM, 1-1310./B-1.

belirtilen malzemelerin de gümrük vergisinden muaf tutulması için Halep Valisi Osman Paşa, 24 Mayıs 1893 (12 Mayıs 1309) tarihinde Dâhiliye Nezaretinden izin istemiştir. Dâhiliye Nezareti ise, Ticaret ve Nafia Nezaretiyle yazışarak, oradan gelen cevaba göre yukarıda belirtilen şartlar dâhilinde vergiden muaf tutulabileceğini 16 Haziran 1893 (1 Z 1310) tarihinde Halep vilayetine bildirmiştir.⁴⁰⁶ Ticaret ve Nafia Nazırı, bu yazışma üzerine konuyu Fen Müşavirliğine havale ederek tetkikat yaptırmıştır. Fen müşavirliğinin tetkikatı sonucu, vagonların ve diğer malzemelerin İskenderun bataklıklarının kurutulması için gerekli levazımattan olduğu kararına varılmıştır. Fakat Ticaret ve Nafia Nazırı, bu tip levazımattan kaydının tutulduğu defterin öncelikle Fen Müşavirliği ve Şura-yı Devletçe tetkik ve tasdik olunduktan sonra Meclis-i Vükelanın kararı üzerine çıkarılacak olan irade ile vergiden muaf tutulacağını 6 Eylül 1893 (24 S 1311/24 Ağustos 1309) tarihli cevabında vermiştir. Bu sebeple konu daha sonra Şura-yı Devlete havale edilmiştir. Şura-yı Devlet ise konuyu görüşerek ameliyatın emaneten mi yoksa müteahhit aracılığıyla mı yapılacağını müteahhide ihale olunmuş ise hangi şartlarda mukavele yapıldığını ve demiryol malzemesi denilen eşyanın neden ibaret olduğunu Halep vilayetine sormuştur.

Halep vilayeti ise inşaatın emaneten icra kılınacağı ve demir yol malzemesi dahi lokomotifli şimendifer tarzında şeyler olmayıp dekovil⁴⁰⁷ usulünde her biri bir metreküp toprak vagonu ile iki bin beş yüz (2.500) metre tulünde demir raydan ibaret olduğu belirtmiştir. Mezkûr bataklığın imlasına ait muamelat ve ameliyatın icrasının da zaten vilayetin nezaretinde mahalli beledi idaresine tevdi kılınmış bulunduğu cevabını vermiştir.⁴⁰⁸ Gelen bu cevap üzerine Şura-yı Devlet, (17 CA 1311/14 K. Evvel 1309) tarihli kararında böyle bir muafiyetin kanunda olmadığı ancak irade ile muafiyetin sağlanacağını belirtilmiştir. Bu karar üzerine sadrazam, konuyu Sultan Abdülhamit'e sunmuş. Sultan Abdülhamit de 13 Mart 1894 (6 N 1311/1 Mart 1310) tarihinde istenen vergi muafiyetini onaylamıştır.⁴⁰⁹ Bu işi yoluna koyması için de Ticaret ve Nafia, Dâhiliye, Rüsumat Nezaretleri ile Halep vilayetine malumat verilmiştir.⁴¹⁰

⁴⁰⁶ BA, DH. MKT, 53-26.

⁴⁰⁷ Eni 0,40 m ile 0,60 m arasında değişen bu demir yolu hatları, yaratıcısı Fransız sanayici Paul Decauville'in (1846-1922) adını taşımaktadır; Mert Sandalcı, "İskenderun Dekovil Hattı", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, VI/2, 2005, s. 287.

⁴⁰⁸ BA, ŞD, 1199-15.

⁴⁰⁹ BA, İ. RSM, 2/1311.N-5; *Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası*, III/9, 1 Şevval 1311 (7 Nisan 1894), Aded(sayı): 67, s. 418.

⁴¹⁰ BA, BEO, 376-28139; BA, DH. MKT, 220-32.

Yayımlanan iradeden sonra Avrupa'dan bataklık inşaatında kullanılması maksadı ve dekovil hattı tesis etmeye yarayacak vagon ve demir ray gibi malzeme ithal edilmiştir. Malzeme hususunda ayrıntı verilecek olur ise her biri bir metreküp toprak alacak, her altısı demir raylar üzerinden bir beygir ile çekilebilecek nispette, yirmi dört adet demir vagon ile 2.500 metre uzunluğunda demir çubuk ithal edilmiş ve neticede dekovil hattı inşa edilmiştir.⁴¹¹ İleride de bahsedileceği üzere zamanla dekovil hattının 200 metresi tahrip olmuştur. Dekovil hattına 1899 yılının ilkbaharında 500 metre ray ile yirmi vagon daha ilave edilmiş ve hat için yeni bir lokomotif getirtirilmiştir.⁴¹²

2.1.2.Bataklıktan Kurutulmasında Yaşanan Zorluklar

Vergi muafiyeti ve komisyon teşkilinden sonra bataklıkları kurutma inşaatı hızlanmış fakat bu defa da farklı meseleler ortaya çıkmıştır. Toplanan paralar başka yerlere harcanmakta veya zimmete geçirilmiş, yolsuzluk gibi hadiseler meydana gelmiştir. Hatta bu yüzden mahalli yöneticiler mahkeme bile edilerek görevden alınmıştır. İskenderun Kaymakamı Ziya Bey Dönemi'nde, inşaat işlerinde birtakım yolsuzluklar yapılmıştır. Yapılan yolsuzluğun üstünü kapatmak için, kimi zaman köylere gönderilen jandarma gücüyle zorla amele getirtilmiştir. Ameleler ücret karşılığı çalışmış gibi gösterilerek, gece yarılarına kadar angarya çalıştırılmıştır. Zaman zaman çalışmak istemeyen kişiler yetkililerce darp edilmişlerdir. Örneğin; İskenderun Kaymakamı Ziya Bey, Karacaağaç köyünden Rıdvan oğlu Ahmet'i yeteri derecede amele göndermediği için inşaat merkezi olan Pınarbaşı'nda herkesin gözü önünde bayılana kadar kırbaçlamıştır.⁴¹³

İnşaat mevsimi çoğu zaman yazın en sıcak zamanına tesadüf ettiği için iki sorun ortaya çıkmaktaydı. Birincisi; işçilerin havanın aşırı sıcaklığından dolayı inşaatta çalışmak istemeyişi ve inşaattan kaçışı, ikincisi ise harman mevsimi olduğu için kendiışlerini yapmak isteyen köylülerin inşaata gelmeyişleridir. Son husustan dolayı Akçay ve Abacılı köylerinin muhtarları önderliğinde birçok köy ahalisinden on sekiz kişi, Halep Valisine 15 Kasım 1894 (3 T. Sani 1310) tarihli bir dilekçe ile şikâyetle

⁴¹¹ BA, ŞD, 1199-15; BA, ŞD, 2229-17; BA, İ. RSM, 2/1311.N-5; BA, DH. MKT, 220-32; *İkdam Gazetesi*, Numara: 1793, 3 Temmuz 1899, İskenderun dekovil hattının kısa bir serüveni için bkz; Sandalcı, "İskenderun Dekovil Hattı", s. 287-297, Sandalcı, dekovil hattının ne zaman inşa edilip, çalışmaya başladığını, rayın uzunluğunu ve dekovilin kaç vagondan oluştuğunu tespit edememiştir.

⁴¹² BA, ŞD, 2234-27; Bahsi geçen hattın birkaç fotoğrafı için bkz. ekler.

⁴¹³ BA, ŞD, 2229-17.

bulunmuşlardır.⁴¹⁴ Bahsi geçen şikâyet dilekçesinde İskenderun kaymakamı, Abacı köyünden Kerkes'e kadar olan ahaliye harman zamanında bataklıkların kurutulması için kesilip getirilen her kazığın 5 kuruş 10 paraya alınacağını duyurmuştur. İnşaatta, her birinin etrafı yetmiş beş santim, uzunluğu ise üç buçuk metre olmak koşulu ile toplam 30.000 kazığa ihtiyaç vardır. Bunu duyan ahali para kazanma hevesiyle ormanlara girip izinli izinsiz, çoğu zaman işaretli olmayan çam ağaçlarını kesmiştir. 100.000'den fazla çam ağacı kesen ahali bunun ancak 20.000 kadarını teslim etmiş, kalanlar arazide öylesine kalmıştır. Netice itibariyle ormanların bir kısmı telef olmuştur. Kazıklar getirildiğinde, teslim edildiğinde orman vergisi düşüldükten sonra her kazık için ya 2 kuruş 15 para ödeme yapılmış ya da hiç yapılmamıştır. Bundan sonra orman memuru tekrar vergi alması için İskenderun Kaymakamı tarafından kazıkları kesip getiren ahaliye gönderilmiş ve ahali ikinci kez vergi vermek zorunda bırakılmıştır. Dolayısıyla para kazanma hevesiyle ağaç kesen ahali, para kazanmak şöyle dursun, çoğu zaman zarara uğramıştır. Ahaliden alınan ağaçların 1.000 kadarı çeşitli fiyatlarla satılmış kalanı ise bataklık mahalle rekz edilmiştir. Öyle anlaşıyor ki bataklığı kurutma komisyonu, reisinin bilgisi dâhilinde yolsuzluk yapmıştır.⁴¹⁵

1895 yılının Eylül ayında bölgedeki kolera hastalığından dolayı İskenderun'a gelen Sıhhiye Müfettişi Şerafeddin Mağmumi Bey, Tarsus'tan tanıdığı, yolsuzluğa adı karışan İskenderun kaymamı Ziya Bey'i fazlasıyla övmektedir. Fakat bataklıklarla ilgili yapılan çalışmayı münasip görmemiştir. Birkaç yıldan beri toplanan müruriye vergisiyle bataklığın imlasına başlanmışsa da, fenni bir usul takip edilmediği için sonuç alınamayacağını kaydetmiştir. Daha karamsar bir tablo çizerek, inşaatın bu şekilde devam etmesi durumunda da bataklıkların yirmi senede dahi kurutulamayacağını iddia etmiştir. Onun İskenderun'a geldiği tarihlerde kasabanın ancak iç kısımları ve sokakları doldurulup tefriş edilmiştir. Şerafettin Efendi, daha da ileri giderek bataklıkları kurutmak için yapılan çabanın boşuna olduğu, İskenderun yerine Süveydiye'nin iskele yapılması gerektiğini savunmuştur.⁴¹⁶ Şerafeddin Efendi'nin bu görüşü doğru değildir. İskenderun yüzyılların tecrübesi ile Halep'in doğal bir çıkışı olmuştur. Süveydiye aynı konuma sahip değildir. Ayrıca İskenderun civar limanlara göre daha korunaklıdır.

⁴¹⁴ BA, ŞD, 2229-17.

⁴¹⁵ BA, ŞD, 2229-17.

⁴¹⁶ Şerafeddin Mağmumi, *Seyahat Hatıraları*, Kahire 1327, s. 283.

Kaymakam Ziya Bey döneminde birtakım yolsuzluklar yapılmasına rağmen bataklık mahal veya yol geçen bölümlerin bir kısmı da doldurulmuştur.

Tablo 2. 2. Bataklıktan Doldurulan Alanlar⁴¹⁷

No	Metrekare si	
1	4.505	İskenderun'un Çay Mahallesi'nde bulunan bataklığın üzerinde açılan yol
2	5.800	Pınarbaşı'ndan Halep yoluna uzanan kısımda inşa edilen dekovil hattı güzergâhı. genişlik: 8 uzunluk: 725
3	2.550	Bataklığa sebep olan suyun Halep yolundaki köprüye ve diğer taraftan denize akıttırılmaı için inşa edilmiş iki adet taş duvar. guruş: 0,50 ve tahta arabalar ile nakl idilen kireç ve kum ve bir buçuk saat mesafeden nakl edilen taşların arabası adet: 5000
4	1.450	Pınarbaşı'ndan Halep yoluna kadar inşa idilen iki taraflı su mecrası duvarları. kuruş: 0,80 diğer tarafı kuruş: 0,40
5	1.440	Hükümet konağı yanında esterli arabalar ile imla edilen yol: 7
6	650	Fener caddesinde esterli arabalar ile imla edilen yol: 6
7	6.250	Fener tarafında deniz kenarında getirilen 14.631 aded kazık ile inşasına başlanan fakat sonradan inşaatı terk olunan set. kuruş: 5 uzunluk metre: 1250
8	1.700	Su mecrası duvarlarının arkasına bir buçuk metre genişliğinde esterli arabalar ile imla edilen mahalli
9	45.864	27 Kasım 1892 (15 T. Sani 1308) tarihinden 11 Kasım 1894 (30 T. Evvel 1310) tarihine kadar imla olunan mahal
	70.209	Toplam
10	26.065	Kaymakam Vekili Mahmut Bey'in 22 Ekim 1894 (10 T. Evvel 1310) ile 20 Şubat 1895 (8 Şubat 1310) tarihleri arasında imla ettirdiği alan 17.377 vagon malzeme çekilmiş
	96.274	Yekûn

Ziya Bey'in döneminde 27 Kasım 1892 (15 T. Sani 1308) tarihinden 23 Eylül 1894 (11 Eylül 1310) tarihine kadar, 55.112 metrekare bataklığın kurutulması için 209.708 kuruş sarf edilmiştir. 24 Eylül 1894 (12 Eylül 1310) tarihinden 12 Mart 1895 (28 Şubat 1310) tarihine kadar 41.162 metrekare bataklık alanın kurutulması için 88.209 kuruş harcanmıştır. Toplamda 96.274 metrekare bataklık alan için 298.017 kuruş hasredilmiştir. Kurutulan 96.274 metrekare sahanın 4.505 metrekaresi Çay mahallesindeki yolun doldurulmasından ibarettir. Oysa mahalle arasında kalan bu iş

⁴¹⁷ BA, ŞD, 2229-17.

belediyeye ait bir işti. Düzeltilmesi gereken bahsi geçen caddenin bataklık arasında gösterilmesi yolsuzluk olarak addedilmiştir.⁴¹⁸

5.800 metrekaresi inşa edilecek dekovil güzergâhı olarak Pınarbaşı'ndan Halep yoluna kadar uzanan kısım olarak gösterilmiştir. Fakat bu güzergâh aslında 2.900 metrekareden ibarettir. Bu kısım sekiz metre genişliğinde 725 metre uzunluğundadır dense de güzergâhın genişliği dört metredir.⁴¹⁹

Yağmur ve kaynak sularının doğrudan denize veya Halep caddesindeki köprüye akıtılması için yüzeyi 4.000 metrekare (aslında 2.340 metrekare) genişliği elli santimetre yüksekliği altmış santimetre olan iki hat şeklinde taş duvar inşa edildiği beyan edilmiştir. Oysa inşa edilen duvarın yapılan teftiş neticesinde yüzeyinin 2.340 metrekare, genişliği yerine göre kırk ve elli santimetre olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun yanında, yapılan settin bazı noktaları gerekli yükseklikte inşa edilmediği için birçok yerin içi dolmuş ve sular yine eskisi gibi araziye dağılmış, önceden bataklık olmayan mahaller dahi bataklık haline dönüşmüştür. 1.440 metrekaresi hükümet konağı yanındaki yolun doldurulmasından ibarettir. Fakat bu işlemin de düzgün yapılmadığı tespit edilmiştir. 6.250 metrekaresi fener tarafında ve deniz kenarında 14.631 adet kazıkla inşasına başlanan beş metre genişliğinde 1.250 metre uzunluğunda set inşası. Bu işi için 44.422 kuruş sarf edilmiştir. 1.700 metrekare ise su tahliye kanallarının duvarının yanındaki bir buçuk metre genişliğindeki bölgenin imlasıdır.⁴²⁰

Netice itibarıyla Bataklık İnşaat Komisyonu Kaymakam Ziya Bey ve vekili Mahmut Bey zamanında 26.065 ve 45.864 metrekare ki toplam 71.929 metrekare bataklık mahallin kurutulduğunu rapor etmiştir. Fakat yapılan tahkikatta 48.984 metrekare alanın kurutulduğu tespit edilmiştir. Bu da demektir ki beyan edilen rakamdan 22.945 metrekare yolsuzluk yapılmıştır.⁴²¹

13 Mayıs 1894 (1 Mayıs 1310) tarihinden 23 Eylül 1894 (11 Eylül 1310) tarihine kadar bataklıkları kurutmak için yapılan inşaat çalışmalarında 20.140 metrekare yer doldurulmuştur. Bahsi geçen arazinin doldurulabilmesi için 6.986 vagon malzeme sevk edilmiştir. Çalışan personele harcanan maaş miktarı toplam 8.347 kuruş 7 paradır.

⁴¹⁸ Halep Vilayeti Başmühendisi Mustafa Celaleddin Efendi'nin Halep Vilayetine gönderdiği 9 Temmuz 1895 (27 Haziran 1311) tarihli tutanağı; BA, ŞD, 2229-17.

⁴¹⁹ Halep Vilayeti Başmühendisi Mustafa Celaleddin Efendi'nin Halep Vilayetine gönderdiği 9 Temmuz 1895 (27 Haziran 1311) tarihli tutanağı; BA, ŞD, 2229-17.

⁴²⁰ BA, ŞD, 2229-17.

⁴²¹ BA, ŞD, 2229-17.

İnşaat sırasında kırılan edevat için sarf edilen meblağ 1.430 kuruş, inşaatta çalışan amelelere verilen ücret toplamı ise 19.879 kuruş 31 paradır. İnşaatta çalıştırılan hayvanlar için alınan arpa ve saman bedeli 2.055 ve çeşitli masraflar için 1.007 kuruş 20 para sarf edilmiştir. Özetle beş ay zarfında toplam 20.140 metrekare arazi bataklıktan arındırılmış bunun karşılığında 32.719 kuruş 18 para sarf edilmiştir.⁴²²

Yapılan yolsuzluk ve usulsüzlüklerin olumsuz etkisi her zaman olduğu gibi şehrin gelişimine ve şehirde yaşayan ahaliye yansımıştır. Halkın, tüccarların ve görevli memurların bataklıklardan kaynaklanan şikâyetleri ve sızlanmaları 1899 yılında Halep Valisi olan Raif Paşa'yı rahatsız etmiştir. Vali Raif Paşa, İskenderun bataklıklarının bu kadar uzun sürede kurutulamamasından müteessif olarak, Bab-ı Âliden bu işin kesin bir şekilde halli için 15 Haziran 1899 (3 Haziran 1315) tarihinde yardım talep etmiştir. Artık İskenderun'daki bataklıkların tam anlamıyla kurutulması mahalli belediyenin mali olarak gücünü aşmış durumdadır. Halep Valisi'nin bu isteği üzerine Bab-ı Âli, bölgeye bir tahkikat komisyonu gönderme ve komisyon tarafından tutulacak rapora göre de inşaata başlama kararı almıştır.⁴²³

Bu sebeple daha önce talep edildiği üzere Halep vilayeti başmühendisi Mösyö Şarl Şartiye (شارتيه), İskenderun'da yaptığı incelemeler sonrasında 1 Ağustos 1896 (20 Temmuz 1312) tarihinde bataklıkları kurutmak için bir tekrar bir komisyon kurulmasını talep etmiş ve talebi kabul görmüştür. Bu tarihten sonra İskenderun bataklıklarının kurutulması işinde öncelikle bu komisyon sorumlu olacaktı.⁴²⁴

Komisyon göreve başladıktan birkaç yıl sonra 15 Haziran 1899 (3 Haziran 1315) tarihli bir rapor kaleme almıştır. Bu raporda bataklıkların neden kurutulamadığı üzerinde durularak çözüm yolları üretilmeye çalışılmıştır. Komisyona göre bataklıkları kurutmak için 1871 yılına kadar yapılan çalışmalar tamamen tasavvurdan ibaret olup, fiiliyatta bataklık mahallerin kurutulması karşısında birtakım kişilere tapu karşılığı arazi verilmesi dışında hiçbir teşebbüste bulunulmamış ve bu çaba da sonuçsuz kalmıştır. Çünkü bataklığı kurutma karşılığı arazi alan kişilerin çok az bir kısmı aldıkları arazilerdeki bataklığı kurutabilmiştir. Sonrasında ise bataklıkları kurutmak için sarf edilecek meblağı karşılamak için Payas ve Halep civarından İskenderun'a gelen yüklü hayvanlardan bir meblağ alınması kararlaştırılmıştır. Fakat komisyona göre bu da

⁴²² BA, ŞD, 2229-17.

⁴²³ BA, ŞD, 2234-27.

⁴²⁴ BA, ŞD, 2234-27.

çözüm olmamıştır. Çünkü toplanan bu meblağ çok büyük bir para olmamakla beraber harcanması gereken yerlere harcanmıştır. Bazı idareciler tarafından bataklık mahalle alakası olmayan Pınarbaşı'ndan sahile kadar akmakta olan derelerin iki tarafına duvar çekilmiştir. Yine birtakım kişilerin üzerindeki bataklıkları kurutmak şartıyla aldığı arazi karşılıksız bir şekilde toplanan para sarf edilerek doldurulmuştur. Zaten müruriye vergisi adı altında toplanan verginin büyük bir kısmı da Halep vilayetinin talebi üzerine vilayete gönderilmiştir. Anlaşılacağı üzere toplanan para sonuçsuz bir şekilde heba edilmiştir. Ayrıca komisyona göre bataklıkların kurutulamamasında rol oynayan en büyük etmen, şu ana kadar işin uzmanı ile çalışılmamış oluşudur. Rast gele kişilerle bataklık kurutma işine girilmesi ehil olmayan kişilere rapor ve harita hazırlanması, bir netice elde edememenin diğer bir sebebidir. Komisyona göre meselenin özü şimdiye kadar teşhis konmadığı için tedavi yapılamamasıydı. Bu sebeple komisyon ilk iş olarak mesleğinin erbabı olan kişilere rapor hazırlatmış ve muntazam bir harita çizdirmiştir. Bir müddet sonra da bataklıkları kurutma işine girişmiştir.⁴²⁵

Harita 2. 4. İskenderun Çevresindeki Bataklıklar⁴²⁶

⁴²⁵ BA, ŞD, 2234-27.

⁴²⁶ BA, ŞD, 2234-27.

Bu çalışmalarda öncelikle bölgeye gönderilen mühendisin tuttuğu rapor esas alınmıştır. Raporu tutan mühendis, başta İskenderun ve Belen dağları eteğinde bulunan büyük bataklığın hangi sebeplerden dolayı bataklık mahal olduğunun tam anlamıyla ortaya konması gerektiğini öne sürmüştür. Mühendise göre öncelikli olarak bu husus etraflıca araştırılıp tespit edilmelidir.

Bu tespit edildikten sonra bataklıkların kurutulması için üç kademeli bir planın tatbik edilmesi gerekmektedir: Planın ilk aşamasında İskenderun'un doğu tarafında deniz kenarından 950 metre içerde Kaptan Yorgi Kahvehanesi denilen noktadan deniz kenarında kadar 2.300 metre uzunluğunda ve on metre genişliğinde ve bir metre seksen santimetre yüksekliğinde bir set yapılarak kasabanın bu sayede büyük bataklıktan ayrılması sağlanacaktır. Dağlardan gelen sellerin tecavüzünden muhafaza edilmiş ve settin kasaba tarafında bıraktığı bataklık sularını denize akıtmak için biri doğu ve diğeri batı tarafında, üstü kapalı iki taş cetvel inşasına zaten başlanmıştır. Bunlardan 500 metre uzunluğunda olup bir sene önce yapılıp tamamlanmış olan doğu tarafında bulunan diğeri 500 metrelik kanalın ise 291 metresi inşa edilmiş kalan 209 metresi de sonbahara tamamlanacaktır.⁴²⁷

İnşaatin ikinci kısmında deniz kenarından iç tarafa yani belirtilen sette kadar biri şehrin doğu tarafında diğeri batı tarafında ortası kemerli taştan iki lağım yapılacaktır. Bu lağım lar vasıtasıyla asıl bataklık mahallin dışında, şehir tarafında kalan bataklık mahallin suyu denize akıttırılmış olacaktır.⁴²⁸

Sonuncu kısımda belirtilen set haricinde kalan, yıllardır el sürülmemiş arazinin üzerine Belen Dağlarından gelen Şükre (شکره) ve Şakibeyli (شقی بکلی) derelerinin selleriyle gelen kumların inşa edilecek kanal ve setlerle dökülmesidir.⁴²⁹

Komisyon üç kademeli plandan sonra çalışmalarına başlamış ve daha önceki dönemden kalan 2.300 metre ray ve yirmi adet toprak nakline mahsus vagonlara 500 metre ray ve yirmi vagon daha ilave edilerek yeni bir lokomotif getirttirilmiştir. Getirtilen bu vasıtalarla, birinci derecede belirtilen büyük set inşaatına 16 Temmuz 1897 (4 Temmuz 1313) tarihinde başlanıp ve set nihayet 22 Ocak 1899 (10 K. Sani 1314)

⁴²⁷ 15 Haziran 1899 (3 Haziran 1315) tarihli raporun sureti; BA, ŞD, 2234-27; BA, İ. DH, 1374-1318.M/38; *İkdam Gazetesi*, Numara: 1793, 3 Temmuz 1899.

⁴²⁸ 15 Haziran 1899 (3 Haziran 1315) tarihli raporun sureti; BA, ŞD, 2234-27; BA, İ. DH, 1374-1318.M/38; *İkdam Gazetesi*, Numara: 1793, 3 Temmuz 1899.

⁴²⁹ 15 Haziran 1899 (3 Haziran 1315) tarihli raporun sureti; BA, ŞD, 2234-27; BA, İ. DH, 1374-1318.M/38; *İkdam Gazetesi*, Numara: 1793, 3 Temmuz 1899.

tarihinde tamamlanmıştır. Kasaba tarafında kalan bataklıkların sularını akıtmak için doğu tarafındaki 500 metrelik taştan lağım da 6 Ağustos 1898 (25 Temmuz 1314) tarihinde tamamlanmıştır. Doğu tarafında yapılması gereken kanalın da hâlihazırda 291 metresi yapılmış olup, kalan 209 metresi inşa edildiğini daha önce belirtmiştir. Memleketin, tanzim ettirilen haritası gereğince sahilten, inşa edilen sette doğru açılacak birçok yolun bataklığa denk gelen kısımları belirtilen set yüksekliğinde doldurulacaktır. Bu suretle bataklığa denk gelen birçok yol, haritada gösterildiği üzere, araziye kısımlara ayıracaktır. Yükseltilmiş yollar ve büyük kanal arasında kalacak olan çukur arsalar/arazilerde kalan suların tahliyesi için arazilere gereği kadar toprak çekilerek araziler yükseltilecektir. Yükseltilen arazilerde kalan su birikintileri daha önce inşa edilmiş olan lağımlara akıtılacaktır. Böylelikle belirtilen büyük settin kasaba tarafında kalan arsalarda bataklık kalmayacak, kasabanın temiz havasını ihlal eden bütün mazarrat ortadan kaldırılmış ve ahalinin sıhhati de bu sayede temin edilmiş olacaktır.⁴³⁰

Yapılan inşaat çalışmalarından biri de kasaba zemininin alçak olması sebebiyle bu alçak zeminin gerektiği kadar yükseltilmesidir. Bu hususta da tarihlere kadar 37.280 metrekaare olan yol, çarşı ile kasaba civarındaki iki parça bataklık arazi tamamen doldurulup yükseltilmiştir. Ancak haritada da görüldüğü üzere Forbes Fabrikası önünden körfeze doğru, sahil ile paralel uzanıp gelmekte ve limanın ötesine kadar olan bölge olduğu gibi durmaktadır ve acilen düzeltilmelidir. Bu bölgeyi denizin getirdiği kum yığıntısı tehlikeye düşürmektedir. Sahilde biriken kum yığınları bataktan hâsıl olan suyun denize dökülmesini engellemekte dolayısıyla biriken su bölgeyi de batağa dönüştürmektedir. Haritada gösterildiği üzere denize doğru 100 metre uzunluğunda Mart 1898 (Mart 1314)'te bir rıhtım inşasına başlanmış ve bir kısmı inşa edilmiştir. Bölgedeki kum yığıntısının bir an önce alınması bu yüzden de elzemdi. Esasta bir metre doksant santimetre olan suyun derinliği komisyonun görev yaptığı anda altmış santimetre düşmüştür. Bu demek oluyor ki müdahale edilmediği zaman yapılan iskele boş yere yapılmış olup muattal kalacaktır. Yine haritada gösterildiği üzere denize doğru yapılmakta olan rıhtımın bitmesiyle birlikte sahilde bulunan binaların önünde sağlam bir hat inşa edilmiş olacaktır. Ancak bölgede yapılması planlanan inşaat işi için müruriye vergisi artık kifayet etmemektedir. Sadece müruriye vergisinden gelen gelire dayanarak inşaat sürdürülecek olur ise yılları bu iş yılları alacaktır. Komisyon sorun

⁴³⁰ 15 Haziran 1899 (3 Haziran 1315) tarihli raporun sureti; BA, ŞD, 2234-27; BA, İ. DH, 1374-1318.M/38; *İkdam Gazetesi*, Numara: 1793, 3 Temmuz 1899.

teşkil edecek kaynak meselesine iki yol bulmuştur. Bunlardan birincisi, vaktiyle Arazi Kanunnamesi gereğince kurutmak şartıyla ahaliye bedelsiz tapu ile tahsis edilen arazinin verilen süre dâhilinde kurutulmamasıyla devletin eline geçen arazinin kurutulduktan sonra satılarak komisyonun bütçesine eklenmesidir. İkinci yol ise müruriye vergisinin sadece ihraç edilen maldan değil ithal edilen yüklerden de alınmasıdır. Bu temin edildiği takdirde bataklıkların kurutulması için gerekli meblağ sağlanmış olacaktı.⁴³¹

Komisyonun hazırladığı bu rapor Halep Valisi Raif Paşa tarafından 17 Haziran 1899 (7 S 1317/3 Haziran 1315) tarihinde Sadarete sunulmuştur. Raif Paşa, komisyonun isteklerini olumlu karşılamış olacak ki İskenderun'un öneminden bahsederek *“Basra'ya kadar bir hatt-ı ticaretin uzun ve yakın inşası zaruri olan demir yolunun mebdei ve iskelesi olmak gibi bir ehemmiyet-i azimeyi haiz İskenderun kasabasının umranına delalet ve inayet buyurulması”* demiştir.⁴³²

Halep Valisi'nin Sadarete gönderdiği raporu, komisyon şu nedenle kaleme almıştır. Komisyonun yaptığı ve yapmayı düşündüğü işin boyutu oldukça büyüktür. Belen ve Payas'tan İskenderun'a gelen yüklü hayvanlardan alınan mevcut vergi senelik 181.000 kuruştan ibaret olup, bu iş için yeterli gelmemektedir. Daha önce bataklık mahallerin kurutulması ile ortaya çıkacak arazi, Arazi Kanunnamesine göre⁴³³ her ne kadar mahalli belediyeye aittir dense de, arazi satışından belediyenin eline ne kadar paranın geçeceği belli olmadığı gibi, satış işleminin ne zaman sonuçlanacağı da belirsizdir. Bu sebeple Payas ve Belen taraflarından İskenderun'a gelen yani ihracat maddesi taşıyan hayvanlardan alındığı gibi İskenderun'dan Payas ve Belen tarafına giden yani ithalat maddesi taşıyan hayvanlardan da 40 para vergi alınması talep edilmiştir.⁴³⁴

Halep Valisi'nin Sadarete gönderdiği bu yazı Ticaret ve Nafia Nezaretine havale edilmiştir. Ticaret ve Nafia Nezareti de kalan inşaatın ne kadar masrafa ihtiyaç duyduğu, Payas ve Belen'den İskenderun'a gelen yüklü hayvanlardan alınan verginin

⁴³¹ 15 Haziran 1899 (3 Haziran 1315) tarihli raporun sureti; BA, ŞD, 2234-27; BA, İ. DH, 1374-1318.M/38; *İkdam Gazetesi*, Numara: 1793, 3 Temmuz 1899.

⁴³² Halep Valisinin Sadarete gönderdiği 17 Haziran 1899 (7 S 1317/3 Haziran 1315) tarihli yazı; BA, ŞD, 2234-27.

⁴³³ Arazi Kanunnamesi için; *Düstur*, Birinci Kısım, Dersaadet 1289, s. 165-199; 8 Safer 1300 (19 Aralık 1882) tarihli Bataklıkların kurutulmasına dair nizamname için ayrıca bkz. BA, T. NFİ (Ticaret-Nafia-Ziraat-Orman-Meâdin Nezaretlerine Ait Dosyalar), 1322-38.

⁴³⁴ Halep Valisi Raif Paşa'nın Ticaret ve Nafia Nezaretine gönderdiği 26 Ağustos 1899 (18 R 1317/12 Ağustos 1315) tarihli yazı; BA, ŞD, 2234-27.

neden ibaret olduğu, ne suretle toplandığı, İskenderun'dan Payas ve Belen taraflarına gidecek yüklü hayvanlardan alınması talep edilen verginin geçici olup olmadığı hususunda Halep vilayetinden bilgi istemiştir. Halep Valisi, Ticaret ve Nafia Nezaretinin bu yazısına 26 Ağustos 1899 (18 R 1317/12 Ağustos 1315) tarihinde cevap vermiştir. Cevapta, verginin toplanma usulünü şu şekilde tarif etmiştir: Belediye tarafından açık arttırma usulü ile mültezimlere satılan vergi, mültezimlerin Belen ve Payas taraflarına giden yollar üzerinde görevlendirdikleri memurlar tarafından toplanmaktadır. İskenderun'a gelen yüklü hayvanlardan alınan vergi ortalama 181.000 kuruştur. Vali, bataklıkların kurutulmasından sonra hem ihracattan hem de ithalattan alınacak verginin kaldırılacağını da eklemiştir. Vali, ayrıca Ticaret ve Nafia Nezaretine gönderilmek üzere, vilayet başmühendisini İskenderun'a göndererek bir rapor hazırlatmıştır. Raporda bataklıkların kurutulması için neler yapılabileceği ve ne kadar para sarf edileceği hususunda bilgi verilmiştir.⁴³⁵

Halep Valisi Raif Paşa'nın talimatı üzerine İskenderun'a giden vilayet başmühendisi Şarl Şartıye hazırladığı raporu 23 Ağustos 1899 (11 Ağustos 1315) tarihinde vilayete teslim etmiştir. Raporda İskenderun'un önemine vurgu yapıldıktan sonra buradaki bataklıkların kurutulmasının ne kadar önemli olduğu üzerinde durulmuştur:

Buna göre bataklıkların mazarratının fazla olduğu dönemde havanın fenalığın da etkisiyle İskenderun'un nüfusu oldukça azalmıştı. Ancak bataklıkların kısmen kurutulmuş olması ve yakın dönemde kasabanın havasının düzelmesinden dolayı, İskenderun'un nüfusu epeyce artmıştır. Mühendis bundan sonra bataklıkların kurutulması için nelerin yapılacağını sıralamıştır. Mühendis'e göre; daha önce batı rüzgârlarının etkisini azaltmak için kazıklar vasıtasıyla denize doğru uzatılmış olan burun, taş ve harçla 100 metre daha uzatılmalı ve bataklık mahalle su sızmasını engellemek için Pınarbaşı'ndan denize kadar inşa edilmiş olan kanal boyunca harçlı bir duvar yapılmalıdır. Bu inşaat için tahminen 32.000 kuruş gerekmektedir. İnşaat başlayıp bataklık mahallin bir kısmı kurutulunca da daha önce havanın vahametinden dolayı sahil boyunca iskân olunmuş birtakım rençberlerin kulübeleri geriye alınarak

⁴³⁵ Halep Valisinden Ticaret ve Nafia Nezaretine gönderilen 26 Ağustos 1899 (18 R 1317/12 Ağustos 1315) tarihli yazı; BA, ŞD, 2234-27; ; BA, İ. DH, 1374-1318.M/38; İskenderun bataklıklarının kurutulması için kurulan komisyonun Ticaret ve Nafia Nezaretine gönderdiği raporun tamamı *İkdam Gazetesinde*, "İskenderun Bataklığı" başlığı altında yayımlanmıştır. *İkdam Gazetesi*, Numara: 1793, 3 Temmuz 1899.

boşalttıkları yerlerin zemini düzelterip daha muntazam binalar inşa edilecektir. Bataklık arazi kurutulmaya devam edildikçe kolmataj kanalları açılmalı ve bataklıktan kurtarılan arazi üzerine bataklık suyunu emebilecek ağaç dikilmelidir. Eğer belirtilen işler tamamlanırsa kasaba iki üç sene zarfında en meşhur şehirler arasına girecektir. Mühendis'e göre 32.000 kuruşun sarf edileceği yerler aşağıdaki gibidir.⁴³⁶

Tablo 2. 3. İskenderun Bataklıklarının Kurutulması İçin Sarf Edilecek Meblağ

Osmanlı lirası		Metre küp	Uzunluk	Genişlik	Derinlik
5.600	Kasabanın batı tarafında bulunan bataklığın doldurulması	160.000	800	400	50
3.500	Doğu tarafında bulunan bataklığın doldurulması	100.000	1.000	200	50
1.750	Kible tarafından bulunan bataklığın doldurulması	50.000	500	200	50
720	Aşkarbey kolmataj kanalının inşası	16.000	3.000	4	50
1.080	Bu dahi Şükre (شكره) Deresinin kolmataj kanalı		4.500	4	50
500	Bahsi geçen arazi üzerine dikilecek ağaç masrafı				
500	Doldurulan arazinin eksik kısımlarının tamamlanması				
500	Kolmataj kanallarının geçeceği bazı mevkiilerde inşası gerekli bent ve set masrafı				
7.000	Bir kilometre uzunluğunda kasabanın boyunca inşası gerekli rıhtım masrafı				
1.200	İnşa edilecek rıhtım ile kasaba arasında çukur kalacak yerlerin imlası				
1.500	Rıhtım kenarında inşası gerekli kaldırımlar masrafı				
180	Suları boşatmak için ikinci derecede inşası gerekli kanallar masrafı				
500	Mevcut yerinin 100 metre miktarı daha denize temdidıyla taş ve hariçten tahkimi				
1.500	Alınması gerekli bir lokomotif ve yüz vagon bedeli				
1.500	Beş kilometre uzunluğunda raylar pahası				
500	Pınarbaşı'ndan gelen suların sızıntısını kesmek için inşası gerekli harçlı duvar masrafı				
2.500	İki sene zarfında istihdam kalınacak bir mühendis ve iki kondüktör ve iki makinist ve bir demirci bir kâtip maaşı				
1.470	Çeşitli masraflar ve hatıra gelmeyenler için				
32.000	Yekûn				

Halep Valisi Raif Paşa tarafından Ticaret ve Nafia Nezaretine gönderilen bu yazı, Nezaret tarafından 25 Eylül 1899 (19 CA 1317/13 Eylül 1315) tarihinde Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesine havale edilmiştir. Ticaret ve Nafia Nazırı, yazıyı havale ederken,

⁴³⁶ Halep Vilayeti Başmühendisinin 23 Ağustos 1899 (11 Ağustos 1315) tarihli raporu; BA, ŞD, 2234-27.

konuyla ilgili birtakım düşüncelerini de belirtmiştir. Halep vilayeti başmühendisinin raporuna güvenilebilecek, işinin erbabı ve layıkıyla çalışan bir zat olduğunu vurgulaması, Ticaret ve Nafia Nezaretinin burada alınması planlanan vergiyi tasvip ettiğini göstermektedir. Fakat yabancı tüccarların bataklıkları kurutmak ve vergi tahsil etmek için kurulacak komisyona alınması durumunda, toplanması düşünülen vergi hususunda sıkıntı çıkacağı endişesine sebebiyet vermiştir. Verginin geçici bir süre ve tüccarların menfaatine yapılacak çalışmalar için harcanacağını gerekçe göstererek bunun da önünün alınacağını düşünmektedir.⁴³⁷

Ticaret ve Nafia Nazırının konuyu Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesine havale etmesine rağmen Halep vilayetinin beklediği karar bir türlü çıkmamıştır. Bu sebeple Halep Valisi Raif Paşa, 4 Ocak 1900 (23 K. Sani 1315) tarihinde Sadarete ve 15 Şubat 1900 (3 Şubat 1315) tarihinde Şura-yı Devlete iki telgraf çekerek meselenin bir an önce sonuçlandırılmasını talep etmiştir. Halep Valisinin endişesi inşaat mevsiminin başlayacak olmasıydı. İnşaat ilkbaharda başlamazsa işin gelecek seneye tehiri söz konusu olacaktı.⁴³⁸

Halep Valisi'nin isteği geç de olsa 19 Nisan 1900 (18 Z 1317/6 Nisan 1316) tarihinde Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesinde görüşülmüştür. Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi de, ithalattan, yani İskenderun'dan Halep ve Adana taraflarına giden yüklü hayvanlardan 40 para gümrük resmi alınmasını uygun bulmaktadır. Fakat her sene Şubat ayı sonunda ithalat ve ihracat yüklerinden alınan vergi ile o sene zarfında inşaata sarf olunan meblağın miktarlarını gösteren komisyon ve mahalli belediye dairesinden düzenlenecek defterler, Vilayet İdare Meclisi tarafından da tetkik edildikten sonra Ticaret ve Nafia Nezaretine gönderilecektir. Yine o sene zarfında bataklıktan temizlenen arazinin yüzölçümünü gösterir bir harita da nezarete yollanmalıdır. İnşaat biter bitmez de alınacak vergi ilga edilmelidir. Şura-yı Devlet, ancak bu şekilde bahsi geçen ithalat vergisinin alınmasına müsaade edileceği ve bataklıkları kurutma işi ve diğer inşaat işlerine devam olunacağı kararını vermiştir.⁴³⁹

Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesinin bu kararı Meclis-i Mahsus-ı Vükelada görüşülmüş ve aynı karar sadrazama sunulmuştu. Sadrazam da konuyu Sultan II.

⁴³⁷ BA, ŞD, 2234-27.

⁴³⁸ Halep Valisinin Sadaret'e gönderdiği 17 Haziran 1899 (3 S 1317/3 Haziran 1315) tarihli yazısı; BA, ŞD, 2234-27.

⁴³⁹ BA, İ. DH, 1374-1318.M/38.

Abdülhamit'in onayına sunmuştu. Sultan II. Abdülhamit ise 25 Mayıs 1900 (25 M 1318/11 Mayıs 1316) tarihinde İskenderun'dan Adana ve Halep taraflarına giden yüklü hayvanlardan alınması planlanan verginin toplanmasını uygun bulduğunu bildirmişti.⁴⁴⁰

Bu kararın akabinde 31 Mayıs 1900 (1 S 1318/17 Mayıs 1316) tarihinde bu hususta gerekenlerin yapılması için Dâhiliye, Ticaret ve Nafia ile Defter-i Hakanî Nezaretlerine bilgi verilmiştir.⁴⁴¹ Dâhiliye Nezareti de 26 Haziran 1900 (27 S 1318/12 Haziran 1316) tarihinde aynı hususta Halep vilayetini bilgilendirmiştir.⁴⁴²

Bataklıkları kurutma işine başlandıktan sonra başka bir sorunla karşılaşmıştır. O sorun da hile ile birtakım yabancıların bataklıkları kurutma karşılığında geniş topraklar ele geçirmeleridir. Yabancılar ele geçirdikleri bu arazinin üzerinde bulunan bataklık kurutmamış, fakat ellerinden alınmasın diye birçoğu her yıl düzenli olarak ekilip biçildiğine delalet eden aşar vergisini ödemiştir. Bu sebeple Sultan Abdülhamit, 22 Aralık 1900 (30 Ş 1318/9 K. Evvel 1316) tarihinde hususi bir irade yayınlayarak, tüm vilayetlerde hile yoluyla yabancıların eline geçmiş bu tür arazilerin acilen yabancı elinden kurtarılması talimatını vermiştir. Sultan Abdülhamit'e göre; geniş araziler yabancı eline geçtiğinde tasarruflarındaki arazilere öncelikle yabancıları iskân edilecektir. Bu durum da siyaseten ve devletin geleceği açısından mahzurlu idi.⁴⁴³ Bu iradeye rağmen yabancılar da boş durmamışlardır. Şirket kurarak bataklıkları kurutmaya veya demir yolu, rıhtım gibi inşaatlar yaparak geniş araziler istimlak etmeye çalışmışlardır. Bu nedenle Dâhiliye Nazırı tarafından tüm vilayetlere, mahalli yönetimlerce böyle bir şeye girişileceğinde muhakkak Bab-ı Âliye bilgi verilip gelen cevaba göre işe başlanması talimatı 16 Ekim 1901 (3 T. Evvel 1317) tarihli yazı ile bildirilmiştir. İmzalanacak şartnamelerde belirtilen miktardan fazla arazinin istimlakine izin verilmemesi de emredilmiştir.⁴⁴⁴

İskenderun bataklıkları kurutulurken, zamanında üzerindeki bataklık mahalli kurutması karşılığında arazi aldıkları halde bu işi yapmayanların arazilerinin alınması birtakım sorunlar doğurmuştur. 1900 yılında İskenderun'un Yenişehir Mahallesi'nde mutasarrıf olduğu haneyi tamir etmek isteyen İskenderun Rüsumat Ambar Memuru

⁴⁴⁰ BA, İ. DH, 1374-1318.M/38; Bu irade için ayrıca bkz. *Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası*, 16. Sene, 15 Safer 1318, Aded(sayı): 213, s. 824-825.

⁴⁴¹ BA, BEO, 1494-112045.

⁴⁴² BA, DH. MKT, 2365-38.

⁴⁴³ BA, İ. HUS, 85-1318/Ş-8.

⁴⁴⁴ BA, DH. MKT, 2545-67.

Mehmet Garip Efendi'nin bu tür bir girişimi engellenmiştir. Mehmet Garip Efendi engellemeye itiraz etmiş ve resmi makamlara başvurmuş ancak itirazı kabul görmemiştir. Bunun sebebi, zamanında üzerindeki bataklığı kurutmak şartıyla aldığı arazinin üzerindeki batağı aradan epeyce bir müddet geçmesine rağmen kurutmamasıdır. Bu durumda arazi/arsa Arazi Kanunnamesine göre sakıt sayılmış ve devlet arazisi addedilmiştir.⁴⁴⁵

Aslında yeni teşkil edilen Yenişehir Mahallesi'nde arazi ile ilgili tek sorun bu değildir. 1899 yılından sonra İskenderun'a yoğun şekilde Girit, Kafkas, Kırım muhaciri sevk edilmiş ve muhacirlerin büyük bir kısmı bahsi geçen arazilere yerleştirilmeye başlanmıştır. Bunun yanında yerli fakir aileler de boş buldukları bu araziye yerleşmişlerdir. Fakat muhacirler ve yerli aileler, yerleştikleri arazilerde bina tesis etmek veya eski barakalarını tamir etmek istediklerinde karşılığın önemli bir sorun çıkmıştır. Bunun yanında İskenderun'a toplandıktan sonra sevk edilen askerler için inşa edilen redif kışlası da aynı nitelikteki arsa üzerine inşa edilmişti. Yani tapu ile üzerindeki bataklığın kurutması karşılığında bir kısım ahaliye devredildiği halde üzerindeki bataklığı kurutulmadığı için sakıt sayılan arazi. İşte böyle addedilen arsalardan biri de aslen Levanten olan ve 1855-1871 yıllarında İtalya'nın İskenderun konsolos vekilliği görevinde bulunan Kozmo Belfante'nin 1879 yılında tapu karşılığı aldığı arsasıdır.⁴⁴⁶ Kozmo Belfante öldükten sonra arsa Almanya'nın İskenderun Konsolos Vekili Theodor Belfante, Killiya Belfante, İtalya Süvari Yüzbaşlarından Carlo Belfante isimli üç çocuğuna intikal etmiştir. Çocuklar intikal eden arsanın üzerindeki bataklığı kurutmadıkları halde, düzenli olarak arazinin aşar vergisini ödemişlerdir. Bu nedenle bataklık kurutulmadığı halde üzerinde ziraat yapıyor gibi göstermişlerdir. Ancak mahalli yönetim bunu dikkate almadan, sahada inceleme yaparak sonra bahsi geçen şahısların arsasını sakıt addetmiştir. Yukarıda anlatıldığı üzere sakıt olan yani devlet arazisi addedilen arazinin bir kısmına redif kışlası inşa edilmiş, bir kısmına da muhacirler ve yerli ailelerden altmış aşkın hane yerleşmiştir. Durum üzerine Belfante ailesi ve bir de Carlo Belfante'nin en büyük çocuğu olan kızı Killiya ile evli İngiltere konsolos vekili Augustin Catoni müdahil olarak, hem kışla hem de muhacirler aleyhine davacı olmuşlardır. Netice itibarıyla konu yazışmalardan sonra Şura-yı Devlete intikal etmiştir. Şura-yı Devlet, aileyi haklı bulmuş ve her yıl düzenli

⁴⁴⁵ BA, ŞD, 2238-21.

⁴⁴⁶ BA, ŞD, 2238-18.

şekilde aşar vergisi ödendiği için arazinin sakıt sayılamayacağına hükmetmiştir. Lakin redif kışlasının ve muhacirlerin yerinden kaldırılması da pek münasip gözükmemektedir. Şura-yı Devlet bu sebeple, üzerindeki bataklığı kurutulmuş muadil bir arsanın hak sahiplerine verilmesi kararını vermiştir. Ancak bir sorun daha vardır, arazi nereden, kaç dönüm verilecektir. Mahalli yönetim ve Seraskerlikle yapılan yazışma neticesinde askeri/stratejik açıdan mahzuru olmayan ve fiyat ve ölçü bakımından muadil bir sahadan arazi bulunarak mesele çözüme kavuşturulmuştur. Sultan'ın 3 Kasım 1901 (21 B 1319/20 T. Evvel 1317) tarihinde kararı uygun bulması ile yerli ahali ve muhacirlerin işgali altında bulunan arazi karşılığında bataklıktan arındırılan başka bir arazi, hak sahiplerine teslim edilmiştir. Redif Kışlasının inşa edildiği arazi karşılığında ise, yine bataklıktan kurutulan başka bir muhit verilmiş ve Sultan Abdülhamit tarafından 16 Eylül 1902 (12 C 1320/2 Eylül 1318) tarihinde uygun görülmüştür.⁴⁴⁷

Bu sırada Ticaret ve Nafia Nezareti İskenderun bataklığı mühendisliğine Halep vilayeti mühendislerinden Sami Efendi'yi tayin etmişti.⁴⁴⁸

Bataklıkların kurutulmasında işinde usulsüz maddi kayıplar da yaşanmaktaydı. Padişah iradesine binaen alınan müruriye vergisinin 54.070 kuruşu 1900-1901 (r. 1316) senesi mülteziminin elinde kalmıştı. Üç ayda bir gönderilen raporlardan meselenin anlaşılması üzerine, Ticaret ve Nafia Nezareti genel bir çağrı yaparak, gerek bahsi geçen mültezimin gerekse başka mültezimin zimmetlerinde veya başka taraflarda alınamamış tutarların derhal tahsil edilmesini Halep vilayetine emretmişti.⁴⁴⁹

1898 yılından sonra başlayan bataklıkları kurutma süreci kısmen de olsa 1904 yılının sonlarına doğru yavaşlamıştır.⁴⁵⁰ Her ne kadar Ticaret ve Nafia Nezareti, Halep vilayetine yaptığı tebligatla inşaatın devam ettiğini gösterir aylık raporlar istemişse de, inşaat eski hızını kaybetmiştir.⁴⁵¹ Bu tarihten sonra bataklıkların kurutulması için herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Meşrutiyet döneminde de bataklıkların kurutulması

⁴⁴⁷ Bu mesele daha ayrıntılı bir şekilde Almanya konsolos vekilleri bölümünde tetkik edildiği için bu kadarını yeterli bulduk. BA, BEO, 1625-121820; BA, BEO, 1743-130706; BA, BEO, 1817-136268; BA, BEO, 1923-144155; BA, DH. MKT, 511-62; BA, DH. MKT, 2435-22; BA, DH. MKT, 2470-97; BA, DH. MKT, 2551-27; BA, ŞD, 2238-18; BA, Y. A. RES (Yıldız Resmi Maruzat), 113-49; BA, İ. DFE (İrade Defter-i Hakanî), 11-1319/B-02; BA, İ. DFE, 13-1320/C.04.

⁴⁴⁸ *Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası*, 17. Sene, 1 Rebiyülahır 1319 (18 Temmuz 1901), Aded(sayı): 240, s. 1366.

⁴⁴⁹ *Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası*, 17. Sene, 15 Şevval 1319 (25 Ocak 1902), Aded(sayı): 253, s. 1481.

⁴⁵⁰ BA, BEO, 2420-181460; BA, BEO, 2422-181642.

⁴⁵¹ *Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası*, 20. Sene, 1 Şevval 1322 (9 Aralık 1904), Aded 324, s. 294.

için herhangi bir çalışma olmadığı için eski yapılanlar da zamanla heba olur bir vaziyete gelmiştir. 1910 Şubat'ında İskenderun'a gelen Tanin gazetesi yazarı Ahmet Şerif, bu durumu şöyle izah eder: *“İskenderun'un etrafında bulunan bataklık, havayı bozuyor. Rutubet pek fazladır. İğneleri pek keskin olan sivrisinekler, bu mevsimde bile, insanı rahatsız ediyorlar. Bataklığın kurutulması için “Bataklık Kurutma İdaresi” diye bir şirketin çalışmakta olduğu görülüyorsa da, epeyce seneler evvel ise başlayan bu idarenin büyük bir şey yapamadığı anlaşılamıyor. Toprak doldurulan pek çok yer zamanın geçmesiyle, yine bataklık halini almış olmasına göre, çalışmaların daha hayli zaman devam edeceği anlaşıyor. Bataklığın arasında, hatta içinde kulübeler var. Yerli halkın oturdukları söylenen bu kulübelerde nasıl yaşıyorlar, havanın ağırlığına, bataklıktan geleceği pek tabii olan hastalıklara karşı ne ile kendilerini koruyorlar bilinmez. Fakat bu adamlar, hastalıkla, sefalet ve pislikle, ahlakın kötülükleri ile artık kaynaşmışlar, pek tabii bulunuyorlar.”*⁴⁵²

Ahmet Şerif'ten bir yıl sonra İskenderun, Antakya, Belen, Kilis ve Ayıntab kazalarını teftiş eden Halep Valisi Hüseyin Kâmil Bey de, İskenderun'daki bataklıklar hakkında benzer şekilde değerlendirmelerde bulunmuş ve bu değerlendirmelerini Dâhiliye Nezaretine sunmuştur. Hüseyin Kâmil Bey, Vali Raif Paşa zamanında başlayan bataklıkları doldurma çalışmalarıyla epeyce yol alınmış olduğunu kaydetmektedir. Bataklıktan kurtarılan arazinin binlerce dönüme ulaştığını ve kasabanın havasındaki vahametinin hissedilir derecede azaldığını belirtmiştir. Vali: *“Şu kadar ki inşaat başladığında muntazam ve makul bir usul takip idilemediği ve hesapsız ve plansız geliş güzel iş görüldüğü için şimdiye kadar epeyce para sarf edilmiştir. Ancak yapılan çalışmalar su toplanan yerlerin zeminini biraz yükseltmekten başka bir işe yaramamıştır. İşe başlamadan önce bu yerlerin haritası yapılacak ve suların cereyanı için hangi noktalardan kanallar bırakılacağı anlaşılabilecekti. Nafia Nezareti bütün bu işlerin boşuna olduğunu anlayarak inşaatı bu sene başından beri tatil ettirmiştir. Dekovil hatlarının birçoğu toprak üzerinde bırakılmış ve lokomotifler ile toprak arabaları birçok alat ve edevat bataklık idare hanesinde kimi açık kimi kapalı yerlerde atılmıştır.”* diyerek durumu anlatmıştır.⁴⁵³

⁴⁵² Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin*, s. 141; Bu mektup, 534 numaralı, 17 Safer 1328 Hicri, 14 Şubat 1325 Rumi, 27 Şubat 1910 miladi tarihli Tanin Gazetesi'nde yayınlanmıştır. Gazetede yayınlanan mektubun sonunda Ahmet Şerif'in adı vardır.

⁴⁵³ Halep Valisi'nin Belen, Antakya, İskenderun, Kilis, Ayıntab kazalarını teftişi neticesinde hazırladığı 9 Ocak 1911 (8 M 1329/26 K. Evvel 1326) tarihli oldukça ayrıntılı rapor; BA, DH. İD, 44/1-30.

Anlaşılabacağı üzere 1910 yılında bataklık kurutma inşaatı sonlandırılmış, inşaatla kullanılan dekovil gibi alet ve edevat da terk edilmiştir. Vali'ye göre bataklıkların tam anlamıyla kurutulamamasının önemli sebeplerinden biri, daha önce gelir olması maksadıyla gelip geçen yolculardan alınan müruriye vergisinin miktarının azalmasıdır. Azalmanın sebebi ise Halep ile Beyrut demir yolu hattıdır. Artık yolcu ve tüccarlar demir yolunun bulunduğu Beyrut-Halep güzergâhını kullanmaktadırlar. Bu nedenle bir an önce İskenderun'a da bir demir yolu inşa edilmelidir. O tarihlerde İskenderun-Toprakkale demir yolu inşa edilmediği için Vali bundan yakınmıştır.⁴⁵⁴

Halep Valisinin bu yazısı Dâhiliye Nezaretine ulaştıktan sonra, mesele ile doğrudan alakalı olan Ticaret ve Nafia Nezaretine de bilgi verilmişti. Ticaret ve Nafia Nezareti gelen bilgi üzerine, açıkta bırakılan alet ve edevatın korunmasının mahalli yönetime ait olduğunu ve bataklıklara ait yeni projeler hazırlatıldığını, bunlar tamamlandığında tekrar inşaatla başlanarak inşaatın nihayete erdirileceğini Dâhiliye Nezaretine bildirmişti. Nazır, bunun yanında Bağdat Demir yolu hattının bir şube ile İskenderun Körfezi'ne bağlanması imtiyazının Anadolu Osmanlı Demir yolu şirketine ait olduğunu bildirerek, yakında bu hattın inşa edileceği bilgisini vermiştir. Kısa bir süre sonra da yolculardan alınan müruriye vergisi ilga edilmişti.⁴⁵⁵

Yukarıda da belirtildiği üzere bataklıkların kurutulması için artık gelip geçen yolculardan alınan müruriye vergisi yetersiz kalmış ve kaldırılmıştı. Bu nedenle Osmanlı Hükümeti bölgedeki bataklıkların kurutulmasını Bağdat Demir yolu Şirketine ihale etmeyi düşünmekteydi. Fakat bu plana mahalli yönetim haklı olarak karşı çıkmıştı. Mahalli yönetime göre, İskenderun'un sahil kesimi zaten yabancıların eline geçmişti. Bunun üstüne bataklıkların kurutulmasının yabancı bir şirkete ihalesi, kasabanın sahile yakın kesimlerinin de şirket sahiplerinin eline geçmesine yol açacaktı. Bu durumda da şehrin tüm ahalisine üçte bir oranında arazi kalacaktır ki, bu oldukça mahzurlu idi.⁴⁵⁶ Mahalli yönetimin bu çekincesi, Nafia Nezaretine ulaşınca, nezaret, bataklıkların kurutulmasının nihayete erdirilmesi için Haydarpaşa Liman ve Rıhtım Şirketine şifahen teklifte bulunmuştur. Ancak bu hususta kesin bir karara varılamamıştı.⁴⁵⁷

⁴⁵⁴ BA, DH. İD, 44/1-30.

⁴⁵⁵ Ticaret ve Nafia Nazırının Dâhiliye Nezaretine hitaben 19 Nisan 1911 (19 R 1329/5 Nisan 1327) tarihli yazısı; BA, DH. İD, 44/1-30.

⁴⁵⁶ BA, DH. İD, 44/-2-18.

⁴⁵⁷ Nafia Nazırının 6 Ağustos 1912 (22 Ş 1330/24 Temmuz 1328) tarihli yazısı; BA, DH. İD, 44/-2-18.

Yaşanan bu süreçten sonra I. Dünya Savaşının çıkması ile ve Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle bataklıkların kurutulması tamamlanamadan kalmıştır. Hatta bataklıkları kurutmakla meşgul olmadığı gerekçesiyle İskenderun Kaymakamı Dâhiliye Nezaretine ve Sadarete şikâyet edilmişti. Vatanına ve dinine bağlı bir Osmanlı imzasıyla, 5 Ağustos 1912 (23 Temmuz 1328) tarihinde yapılan şikâyetle şunlar vardı: *“İskenderun kasabası henüz ilerlemeye yüz tutmuş bir mahaldir. Yaz mevsiminde boğucu ve şiddetli sıcaklığı etrafındaki bataklık ve mahalleler arasında temerküz eden murdarlıktan temizliğin olmayışından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle memlekette sıtma, tifo, humma-yı habise ve emsali malarya hastalıklarının olanca vahşet ve kuvvetiyle ortaya çıkmaktadır. Bu kötü ortamdan dolayı kurban giden vatan evlatlarının acısına yürek dayanmaz. Oysa kaza kaymakamı kasabanın şiddetle muhtaç olduğu temizlik ve bataklık tathirâtı ile hiç bir şekilde alakalı değildir. Belediyenin mevcudu olan 3.000 kûsur lira ile (2.000 kûsur lirası bataklığın imlası için İskenderun'a gelip giden yüklü hayvanlardan alınan müruriye vergisinden birikmiştir) şimdilik katiyen lüzum ve aciliyeti olmayan ve İskenderun'un en geniş caddesinden biri olan bir sokağın güya genişletilmesi için emlak istimlakına kullanılmıştır. Bu gibi şeylerin şehrin genel havasının düzeltilmesinden sonra yapılması daha uygun olacaktır. Güya belediyeye akar namıyla iki bin liralık bina inşaatına başlanıyor. Memleketin vahim havasına ve umum sıhhati korumaya dönük bunca çalışma varken bol bol masraf kapıları lüzumsuz ve gayr-i müstecel istimlakat ve inşaatı tevessül idiliyor.”*⁴⁵⁸

İşgal döneminde Fransızların birtakım çalışmaları olmuştu. Bu durum ayrı bir tetkik konusudur.

2.1.3. Bataklıkların Kurutulması İçin Teşkil Edilen Komisyon Yıllara Göre Üyeleri

Tablo 2. 4. 9 Kasım 1879 Tarihinde Kurulan Bataklık İnşaat Komisyonunun Yıllara Göre Üyeleri.

1894 ⁴⁵⁹	Reis Kaymakam Ziya Bey, azalar Mal Müdürü Vekili, Sermühendis Muavini Hasan Hüseyin, Kâtip Vekili Ali Efendi, Hanna Efendi, Petro Efendi, Corci Efendi.
1902-1903 ⁴⁶⁰	Reisi Kaymakam Bey, azalar Mösyö Catoni, Hoca Şaravi, Mösyö Garelli, Mühendis Sami Bey, Mahzumi Efendi, Necip Efendi, Ebuennur Mehmet

⁴⁵⁸ BA, DH. MTV, 22.2-5.

⁴⁵⁹ BA, ŞD, 2229-17.

⁴⁶⁰ HS, 1320, s. 253.

	Efendi, Tercüman Doktor Abustolidis Efendi. Kâtip Hüseyin Sıtkı Efendi.
1903-1904 ⁴⁶¹	Reisi Kaymakam Bey, azalar Mösyö Belfanti Catoni, Mühendis Sami Bey, Mahzumi Efendi, Hoca Şuravi, Mösyö Garelli, Doktor Apostolidis Efendi, Kâtip Hüseyin Efendi.
1904-1905 ⁴⁶²	Reisi Kaymakam Bey, azalar Mösyö Catoni, Mühendis Sami Bey, Mahzumi Efendi, Hoca Şuravi, Mösyö Garelli, Mehmed Efendi Ebunnur, Doktor Abostolidis Efendi, Kâtip Hüseyin Sıtkı Efendi.
1905-1906 ⁴⁶³	Reisi Kaymakam Bey, azalar Mösyö Belfanti Catoni, Mühendis Sami Bey, Mahzumi Efendi, Hoca Şuravi, Mösyö Garelli, Doktor Apostolidis Efendi, Kâtip Hüseyin Efendi.
1906-1907 ⁴⁶⁴	Reisi Kaymakam Bey, azalar Mösyö Belfanti Catoni, Mühendis Sami Bey, Mahzumi Efendi, Hoca Şuravi, Mösyö Garelli, Doktor Apostolidis Efendi, Kâtip Hüseyin Efendi.
1908-1909 ⁴⁶⁵	Reisi Kaymakam Bey, azalar Mösyö Catoni, Mösyö Garelli, Rızkullah Mahzumi Efendi, Yusuf Şaravi Efendi, Hani Zerik Efendi, Mühendis Oton Veber (اوطنون وه بر) Efendi, Kâtip Hüseyin Sıtkı Efendi, Sandık Emmini İstefan Efendi.

Tablo 2. 5. Bataklık İnşaat İdare Heyeti

1903-1904 ⁴⁶⁶	Bataklık İmlaiye Mühendisi Sami Bey, Muavini Hasan Efendi, Kâtip Hüseyin Efendi, Tercüman Doktor Apostolidis Efendi, Sandık Emmini İstefan Efendi.
1904-1905 ⁴⁶⁷	Ameliyat-ı İnşaiye Mühendisi Sami Bey, Muavini Hasan Efendi, Kâtip Hüseyin Sıtkı Efendi, Sandık Emmini İstefan Efendi, Sermakinist Ahmet Usta, Yigor Usta Lazari, Münavere Memuru Nikolaki Efendi.
1905-1906 ⁴⁶⁸	Bataklık İmlaiye Mühendisi Sami Bey, Muavini Hasan Efendi, Katib Hüseyin Efendi, Tercüman Doktor Apostolidis Efendi, Sandık Emmini İstefan Efendi.

2.2. İSKELE VE LİMAN İNŞASI

XVI. yüzyıla kadar bölgede daha çok Tarablusşam'ı liman olarak kullanan Avrupalılar, devletin denetimi dışında kalan yerel güçlerin kendilerinden alabildikleri kadar fazla para almaları üzerine bu liman aracılığıyla yapılan ticareti İskenderun'a kaydırmışlardır. Bu ticaretin İskenderun'a kaymasının nedenleri arasında bölgenin Halep'e olan yakınlığı ve her ne kadar yol güzergâhı dışında kalsa da Antakya gibi

⁴⁶¹ HS, 1321, s. 282.

⁴⁶² HS, 1322, s. 335.

⁴⁶³ HS, 1323, s. 282.

⁴⁶⁴ HS, 1324, s. 269.

⁴⁶⁵ HS, 1326, s. 267.

⁴⁶⁶ HS, 1321, s. 282.

⁴⁶⁷ HS, 1322, s. 335.

⁴⁶⁸ HS, 1323, s. 282.

güvenli bir şehrin bulunması da sayılabilir. İskenderun'un bu hususta ön plana çıkmasının bir diğer nedeni de, doğrudan Halep valilerinin kontrolü altında olmasıdır. Halep valileri devletin aksi emirlerine karşın, Avrupalı tüccarların mallarını körfeze indirmelerine göz yumuyordu. Halep valilerinin böyle bir tutum sergilemelerinin nedeni, gelen tüccarlardan hem İskenderun'da hem de Halep'te gümrük vergisi almalarıydı.

XVI. yüzyılın sonlarında Avrupalılar artık Halep ile yaptıkları deniz ticaretinde neredeyse sadece İskenderun'u kullanıyorlardı. Bunun üzerine devlet 1593 senesinde bölgede bir gümrük tesis etmiştir. Fakat bu gelişme Tarablusşam'daki yerel nüfuzlu aileleri rahatsız etmiş ve bu ailelerin baskısıyla 1605 senesinde İskenderun'da tesis edilen gümrük kapatılmıştır. Halep valilerinin bu kararı dikkate almaması ve bölgede ticaret yapan Avrupalı tüccarların devlete baskı yapması yüzünden 1612 senesinde gümrük merkezi yeniden çalışmaya başlamıştır. Özellikle bu tarihten itibaren İskenderun Halep'in doğal bir kapısı olmuştur.⁴⁶⁹

XIX. yüzyılın ortalarında küçük bir köy hüviyetinde bulunan İskenderun, sanayi devriminden sonra liman şehirlerinin önem kazanmasıyla birlikte daha da ön plana çıkmaya başlamıştır. Özellikle Halep, Bağdat, Basra ve Güney Anadolu'nun giriş ve çıkışı olan bu bölgede, önceleri sadece konsolos vekilleri ile on yirmi kadar hane bulunmaktaydı. İskenderun, büyük bir yerleşme olmamasına binaen idari taksimatta da bahsettiğimiz üzere Adana eyaletinin Payas sancağına tâbi Belen kazasına bağlı bir köy statüsündeydi. Köy hüviyetinde olan bu yer, hızla büyüyüp elli yıldan daha kısa bir süre içerisinde kaza hüviyeti kazanacaktır. İşte bu kısa sürede gelişimin en önemli sebebi hiç şüphesiz bölgenin bu saydığımız özelliğinden kaynaklanmaktadır. Bahsi geçen yıllardan itibaren İskenderun'da bir iskele inşası ilkin konsoloslar tarafından hayata geçirilmiştir. 1850 yılının ortalarında yabancı devlet konsolosları üç adet iskele inşa etmiş ve iskeleye çıkan her yük başına yirmişer para iskele ücreti almaya başlamışlardır. Hâlbuki bu tarihlerde Osmanlı Devleti'nde yabancıların mülk edinmesine izin verilmiyordu. Konsoloslar, Belen kazası kaymakamlarından Abdullah ve Mustafa Beyler döneminde, İskenderun İskelesi'nin yöneticisi olan Hüsrev ve Kasım Ağaların zamanında bu arazinin zirasını ikişer paraya satın almış, fakat araziye doğrudan kendi üzerlerine

⁴⁶⁹ Bruce Masters, "Halep: Osmanlı İmparatorluğu'nun Kervan Kenti", *Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, (1999), (Çev. Sermet Yalçın), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 19-87.

yapmamışlardır. Bir miktarını Küçük Alizade yeğeni Ömer Bey, Luviz (لوز) isimli kimseyle müştereken alırken, bir miktarını da Rikâb-ı Hümayun Kapıcıbaşılarından Abdullah Bey ile Nüfus Mukayyidi Ali Efendi üzerine müştereken almıştır. Böylelikle Osmanlı tebaasından olanların üzerine arazi kaydedilerek bu yasak delinmiştir. Yabancılar, aldatılmamak için de adı geçen şahıslardan senet almışlardır. Bu durum Osmanlı askeri birliklerinin bir miktarının İskenderun üzerinden Halep'e gönderilmesi sırasında ortaya çıkmıştır. Bu husus Serasker tarafından 5 Ocak 1851 (2 RA 1267) tarihinde Sadarete bildirilmiştir. Serasker ifadesinde, İstanbul'dan Halep'e İskenderun üzerinden asker sevkiyatı sırasında iskele yapıldığı tespit ile bu iskelelerden usulsüz şekilde ücret karşılığı geçişe müsaade edildiğinin öğrenildiğini bildirmiştir. Serasker ayrıca, *“şayet bahsedilen arazi miri araziden olup Osmanlı tâbiyetinden birine satılarak imar edilmişse bunun iyi bir durum olduğu, ancak ecnebinin eline geçmiş ve bir de iskele yapılıp para karşılığında geçişe müsaade ediliyorsa bunun hem zararlı hem de hukuka aykırı bir durum”* olduğunu belirtmiştir.⁴⁷⁰

Sadrazam Mustafa Reşit Paşa, durumdan haberdar olunca, meseleyi daha derinlemesine tahkik edebilmek gayesiyle Halep eyaletinden bilgi alınmasını istemiştir. Mustafa Reşit Paşa yazısında, bu tür iskelelerin umumi bir mahalde olduğu için kimsenin mülk ve malı addedilemeyeceğini, bu sebeple kimsenin bu tür yerlerden vergi almasının doğru olmadığını belirterek durumun menedilmesini emretmiştir. Bu iskelelerin inşası için şayet bir meblağ sarf olunmuş ise hazineden karşılığı ödenerek kamulaştırma yapılması talimatı verilmiştir. İskele kenarında birtakım arazinin birileri tarafından alınıp satılması ve imar edilmesi memnuniyet vericiydi, ancak bu işlemin nasıl yapıldığına dair malumat olmaması endişeye yok açmaktaydı. Çünkü gelen bilgiler doğruysa bu araziler yabancılara satılmıştır. Hâlbuki Osmanlı Devleti'nde yabancıların mülk edinimi yasaktır diyerek, şayet yabancılara mülk satıldı ise bu usulsüz işin nasıl yapıldığının araştırılarak derhal Bab-ı Âliye bilgi verilmesini istemiştir.⁴⁷¹ Mustafa Reşit Paşa, bu kanaatini ve alınması gereken tedbirleri Sultan Abdülmecit'e 25 Ocak 1851 (22 RA 1267) tarihinde arz etmiş, Sultan Abdülmecit ise iki gün sonra bu hususta gerekenlerin yapılmasını için gereken irade çıkmıştır.⁴⁷²

⁴⁷⁰ Seraskerin 5 Ocak 1851 (2 RA 1267) tarihli yazısı; BA, İ. HR, 73-3565.

⁴⁷¹ Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'nın bu husustaki 19 Ocak 1851 (16 RA 1267) tarihli yazısı için; BA, A. MKT. UM, 46-24, 25 Ocak 1851 (22 RA 1267) tarihli yazısı için; BA, İ. HR, 73-3565.

⁴⁷² BA, İ. HR, 73-3565.

Bunun üzerine Halep Valisi, 22 Şubat 1851 (20 R 1267) tarihinde konuyla ilgili yaptığı incelemeleri rapor halinde Sadarete sunmuştur. Bu raporda ilginç ayrıntılar göze çarpmaktadır. Bu iskeleleri Fransa Devleti Konsolos Vekili Şarlo (شارلو), İngiltere Devleti tebaasından Bornarino (بورنارينو) Covanni (جواني) isimli şahıslar inşa etmişti. Hatta Covanni, yapmış olduğu iskelenin başına büyük bir mağaza dahi inşa ettirmişti. Bu mağaza ve iskelesi de hâlihazırda mülkü olarak görülmektedir. İngiltere konsolosu, Mısırlı İbrahim Paşa'nın, bölgeye hâkim olduğunda tapu elde etmiş ve buraya bir konak inşa etmiştir. Fakat İbrahim Paşa, bölgeden çekilmek zorunda kaldığında, İngiltere konsolosu da gemiye binerek bölgeden ayrılmıştır. Bu esnada İbrahim Paşa, İngiltere Konsolosu'nun inşa ettirdiği konağı çekilirken yaktırmıştı. Bölge tekrar Osmanlı Hükümetinin eline geçince İngiltere konsolosu da geri dönerek yeni bir bina inşa etmiş ve inşa ettirdiği bu konağı konsoloshane hüviyetine sokmuştu. Dolayısıyla daha önce İbrahim Paşa döneminde elde ettikleri tapu ile de bölgede mülkiyet iddiasında bulunmaktaydılar. Ayrıca aynı sıkıntılı dönemde Belen, Payas ve Arsuz Dağlarından kereste kesmeye memur olanlar için İskenderun'da sahile bitişik bir mahalde büyükçe bir zahire ve mühimmat ambarı inşa edilmişti. Fakat bu ambar İngiltere gemilerinden atılan toplar neticesinde kısmen tahrip olmuştu. Daha sonra tahrip olan bu ambar Belen Meclis Azası Mustafa ile İskenderun'da ikamet eden Osmanlı Devleti tebaasından Bedros isimli şahıslar tarafından çok düşük bir fiyata satın alınmıştı. Satın aldıkları bu ambarı tamir edip 5.000 kuruş bedel karşılığında Avusturya Konsolos Vekili Yonas (يوناس) isimli şahsa üç seneliğine kiralamışlardı. Yonas bir müddet bu binayı kullanmışsa da kalan süresini yabancı devlet tebaasından olan Cüstinyani (جستنياني) isimli kişiye kiralamıştı. Bu esnada binanın asıl sahibi olan Mustafa Bey ile Bedros, bahsedilen bina civarındaki araziden haylice bir kısmını, arşını* dörder paraya Belen Meclisinden mazbata çıkartarak satın almışlardı. Cüstinyani'den epeyce kira parası almışlardı. Aldıkları bu para ile yine Cüstinyani'ye kiraya verecekleri bir konak ile birkaç büyükçe mağaza daha inşa etmişlerdi. Fakat Cüstinyani konak ve mağazayı kiralarken, kendine binalardan çık denildiğinde bina sahipleri tarafından 50.000 kuruş tazminat verileceğine dair senet imzalatmıştı. Dolayısıyla bu parayı bahsi geçen şahıslar hiçbir zaman Cüstinyani'ye veremeyeceğinden binaların Cüstinyani'nin mülkü olduğu

* 1881 yılında 1 duvarcı arşını 0,758 metredir. Halil İnalcık, "Osmanlı Metrolojisine Giriş", (Çev. Eşref Bengi Özbilen), *Türk Dünyası Araştırmaları*, LXXIII, İstanbul 1991, s. 44.

sonucu ortaya çıkmaktaydı. Halep Valisi'nin raporunda meselenin bu kadar karmaşık olmasına binaen konu sadrazam tarafından Meclis-i Vâlâya havale edilmiş bu durumun 12 Mart 1851 (9 CA 1267) tarihinde Sultan Abdülmecit tarafından da uygun bulunmuştu.⁴⁷³

Bu irade üzerine konu Meclis-i Vâlâya taşınmış ve 27 Nisan 1851 (25 C 1267) tarihinde mecliste görüşülmüştür. Meclis-i Vâlâda, İskenderun'da konsolos vekilleri tarafından inşa edilen iskelelerin derhal bedeli ödenerek umumi iskele hükmüne sokulması ve bu şahısların ellerinde bulunan emlak bedellerinin verilerek derhal Osmanlı tebaasından talip olanlara satılması kararı çıkmıştır. İskenderun bu tarihlerde Adana eyaletine tâbi olduğu için Adana valisine bu konuda bilgi verilmesi ve bir daha asla yabancılara emlak satılmaması talimatı verilmişti.⁴⁷⁴ Fakat bu iradeye rağmen iskeleler yabancı şahıslardan alınamamış ve bölgeden gelen şikâyetler günbegün artmıştı. Bu süreçten iki yıl sonra devletin yapamadığını şiddetli dalgalar yapmış ve bahsi geçen iskelelerden ikisi yıkılmıştı. Buna rağmen iskele sahipleri olan konsolos vekilleri ve tüccarlar, yıkılan iskeleleri tekrar tamir ve inşa etmeye girişmişler, ancak mahalli yöneticiler ruhsat vermeyerek bunu engellemişlerdi. Ancak daha köklü çözüm devletin bölgede iskele yapmasıydı. Çünkü yabancı devlet konsolosları sürekli bölgede yeniden iskele inşa etmek için mahalli yönetime müracaat edip durmaktaydılar. Paşaya göre şayet devlet tarafından bölgede iskele inşa edilirse bu talepler daha rahat geri çevrilebilecekti.⁴⁷⁵

Bu ihtiyaçtan ötürü İskenderun'da yıkılan bu iki iskelenin yerine, yeniden bir ahşap iskele inşası için irade çıkarılmış ve bu hususta Adana Valisi'ne talimat verilmiştir. Adana Valisi, Belen Kaymakamı, Belen meclis üyeleri ve İskenderun Müdürü'nün gayretleriyle yeni bir ahşap iskele inşasına başlanmıştır. 16 Şubat 1853 (7 CA 1269) tarihinde Mersin'den gönderilen Mehmet Efendi isimli mühendis vasıtasıyla iskelenin inşası tamamlanmış ve iskele inşası için sarf edilen meblağı gösterir bir pusula hazırlanmıştır. Pusulaya göre iskelenin inşası için sarf edilen meblağ 8.389 kuruştur.

⁴⁷³ BA, İ. HR, 75-3632.

⁴⁷⁴ BA, İ. MVL, 210-6807; Aynı hususta Adana Valisine ve Maliye Nazırına yollanan tebligat için, BA, A. MKT. MVL, 42-10.

⁴⁷⁵ Adana Valisinin 8 Mart 1853 (27 CA 1269) tarihli yazısı; BA, İ. MVL, 269-10311; BA, C. DH, 295-14719.

Gümrük mahallinin yanından denize doğru uzanan iskele, 8 arşın* uzunluğunda büyük ağaç kazık çakılıp birbirlerine büyük çivilerle raptedilerek üzeri taban tahtasıyla kaplanmıştır. Taban tahtası da demir halkalarla sağlamlaştırılmıştır. İnşa edilmiş olan bu iskelenin uzunluğu kırk, genişliği altı, yüksekliği ise sekiz arşındır. Bu iskele inşa edildikten sonra 8.380 kuruşa ikinci bir iskelenin yapılması düşünülmüştür. Ancak ikinci iskelenin de inşa edilecek olması Adana Eyalet yönetimine ek yük getirmiştir. Bu nedenle Adana Valisi Mehmet Ziya Paşa, masrafları karşılamak için tıpkı konsolos vekilleri ve tüccarların yaptığı gibi iskeleyi kullananlardan beşer para vergi alınması için izin talep etmiştir.⁴⁷⁶ Mehmet Ziya Paşa'nın verdiği bilgiler ve İskenderun İskeleyi'ne çıkan tüccarların yüklerinden beşer para alınması talebi Meclis-i Vâlâya havale edilmiş ve Meclis-i Vâlâ bu talebi uygun bulmuştur. Ancak verginin Osmanlı tebaasından ve yabancılardan eşit alınması ve yabancılar bu vergiyi ödemekte zorluk çıkarır ve vermezse Osmanlı tebaasından alınmaması şartlarıyla uygun bulmuştur. Bu karar sadrazam tarafından Sultan Abdülmecit'e arz edilmiştir. Sultan Abdülmecit 10 Nisan 1853 (1 B 1269) tarihinde bu kararı uygun bulmuş ve karar Adana Valisi'ne tebliğ edilmiştir.⁴⁷⁷ İkinci ahşap iskelenin inşasına ancak Ekim 1853 (M 1270) tarihinde bölgeye mühendis gönderilmesiyle başlanılabilmektedir.⁴⁷⁸

İnşa edilen iskelelerden biri, üç yıl sonra şiddetli dalgalara dayanamayarak yıkılmıştır. İskelenin eskisine kıyasla daha işlek olması nedeniyle, Adana Valisi Sadarete bölgede acilen yeni bir iskele yapılması gerektiğini bildirerek, bunun için keşif yaptırmıştır. Yapılan keşfe göre, iskele 19.715 kuruşa inşa edilecekti. Sadaret bu talebi Maliye Nezareti iletmış ve İskenderun'da yeni bir iskele inşası süreci başlamıştır.⁴⁷⁹ Sadarete göre bu iskelenin tekrar ahşap olarak inşa edilmesi kısa sürede yıkılmasına neden olacaktı. Bu sebeple bölgeye bir mühendis gönderilip iskelenin taştan (kârgir) inşasının uygun olup olmayacağı tahkik edilmeliydi. Bu tahkikatı yapmak ve inşaatı başlatmak gayesiyle 24 Ocak 1858 (8 C 1274) tarihinde Mühendishane-i Berrî-i Şahane

* 1881 yılındaki standartizasyondan sonra 1 duvarcı arşını 0,758 metreye eşdeğer kabul edilmiştir. İskele 1853 yılında yapıldığı için bu rakam esas kabul edilemez. Ancak okuyucuta fikir vermesi bakımından rakam belirtme ihtiyacı duyuldu. İnalçık, "Osmanlı Metrolojisine Giriş", s. 44.

⁴⁷⁶ Adana Valisinin 8 Mart 1853 (27 CA 1269) tarihli yazısı; BA, İ. MVL, 269-10311; BA, C. DH (Cevdet Dâhiliye), 295-14719.

⁴⁷⁷ Meclis-i Vâlânın 7 Nisan 1853 (27 C 1269) tarihli tutanağı; BA, İ. MVL, 269-10311.

⁴⁷⁸ BA, A. MKT. UM, 146-14.

⁴⁷⁹ BA, A. MKT. NZD, 209-71.

Kolağalarından Mehmet Efendi tayin edilmiştir.⁴⁸⁰ Fakat aradan yedi ay geçmesine rağmen mühendis İskenderun'a gelmemiş ve inşaat başlamamıştır. Halep Valisi bu iskelenin Halep'i dış dünyaya bağlaması yüzünden bir an önce yapılmasını isteyerek tekrar mühendis gönderilmesini talep etmiştir.⁴⁸¹ Beklenen mühendis nihayet gelmiş ve bölgede inceleme yaparak inşa edilecek iskele için 132.000 kuruş meblağ çıkarmıştı. Ancak bu meblağ beklenenin çok üzerinde bir rakamdı. Çünkü Halep Valisi, iskelenin 30 ilâ 40.000 kuruşa inşa edilebileceğini düşünüyordu. Meblağın bu kadar yüksek olması, iskelenin hazine tarafından inşa edilmesini tehlikeye atmıştır. Bu sebeple Halep Valisi, iskelenin hazine tarafından inşa edilmesi yerine, açık eksiltme (münâkasa) yoluyla başka bir kumpanyaya inşa ettirilmesini önermiştir. Bahsi geçen kumpanya bölgede daha önce de muntazam bir iskele yapılması gerekliliğini bildiren Fransız Masejeri (Messageries Imperiales Maritimes) Kumpanyasıydı. Bu plana göre iskeleye çıkan her yükten vergi alınacak ve kumpanyaya ödenecekti. Bu sayede bir müddet sonra kumpanyanın iskele inşası için sarf ettiği meblağ karşılanmış olacaktı. Ayrıca bu verginin toplanması için hem Halep'te hem de İskenderun'da birer komisyon kurulması da teklif edilmiştir.⁴⁸² Fakat Halep Valisi'nin bu önerisi, bölgede her halükârda bir iskele inşası elzem olduğu halde, Meclis-i Vâlâ ve Meclis-i Hass-ı Vükela tarafından uygun görülmemiştir. Liman bu tarihlerde bataklıktan cereyan eden suların taşıdığı kum ve taşlarla dolarak sığlaşmıştı ve bundan dolayı gemiler iskeleye yanaşmakta artık güçlük çekmekteydi.⁴⁸³ Zaten her durumda iskelenin temizlenmesi için emek ve para harcanacak, dolayısıyla bu esnada iskele de inşa edilebilirdi. Netice itibariyle Meclis-i Vâlâ ve Hass-ı Vükelaya göre, bölgede bir iskele yapılacaksa, masrafların hazine tarafından karşılanarak kimseden vergi alınmadan devletçe inşa edilmesi gerektiği kararına varılmıştır. Açıkçası yabancılar tarafından bölgede bir iskele yapılması devlet tarafından mahzurlu görülüyordu. Bu karar 20 Ekim 1859 (23 RA 1276) tarihinde Sultan Abdülmecit tarafından da uygun bulunarak onaylanmıştır.⁴⁸⁴

⁴⁸⁰ BA, A.MKT. NZD, 250-43.

⁴⁸¹ Halep Valisi Mehmet Kâmil Paşa'nın 11 Temmuz 1858 (29 ZA 1274) tarihli yazısı; BA, A. MKT. UM, 318-63.

⁴⁸² BA, İ. MMS (İrade Meclis-i Mahsus), 16-677.

⁴⁸³ BA, A. MKT. MHM, 179-97; 22 Ekim 1859 (25 RA 1276) tarihli belge.

⁴⁸⁴ BA, İ. MVL, 482-21849.

Çıkarılan iradedden sonra Halep Valisi⁴⁸⁵ bilgilendirilerek, bölgede iskele inşasına başlanması talimatı verilmiştir.⁴⁸⁶ Bu esnada inşa edilecek iskelenin planı çizilerek Halep Valisi'ne gönderilmiş ve bu plana uygun bir şekilde inşa edilmesi istenmiştir. Eğer bu plana uyulamayacaksa, mahallince uygun görülen surette inşa edilmesi istenmiştir.⁴⁸⁷ Halep Valisi ise bölgeye iskele inşasını yürütmek için bir mühendis gönderilmesini istemiştir. Halep Valisinin bu isteği üzerine Sadaret, Ticaret Nezaretinden İskenderun İskelesi'nin inşasını yürütmek için bir mühendis tayin edilmesini istemiştir.⁴⁸⁸ Fakat bir türlü mühendis tayin edilememiş, aradan yaklaşık beş ay geçmesine rağmen inşaata başlanamamıştır. Bu durum bölgede ticaret yapan yabancı tüccarları, özellikle Fransız tüccarları rahatsız etmiştir. Tüccarlar ve İskenderun'da bulunan Fransız konsolos vekili şikâyetlerini sefaretlerine iletmışlerdir. Fransa sefaretinde bu şikâyetleri hem Sadarete hem de Sadaret aracılığıyla Halep Valisi'ne iletmıştır.⁴⁸⁹ Bu durumdan rahatsızlık duyan Sadaret, İskenderun İskelesi'nin fazlasıyla işlek bir mahal olmasına rağmen iskele inşasının neden geciktiği hususunda Halep Valisinden bilgi istemiştir.⁴⁹⁰ Halep Valisi Mehmet Reşit Paşa ise, 1 Nisan 1860 (10 N 1276) tarihinde verdiği cevapta; iskelenin inşasına başlamak için gereken mühendisin bir türlü tayin edilmeyişini ve 23 Ocak 1860 tarihinde Bab-ı Âliye müracaat edilmesine rağmen bir sonuç alınamamasını iskelenin inşasının gecikmesine gerekçe olarak göstermiştir. Vali, inşaata başlanması için ya daha önce iskele mahallini keşif için gönderilen Mustafa Efendi'nin yahut bu konuda becerikli bir mühendisin tayinini talep etmiştir.⁴⁹¹ Sadaret bu talebi Ticaret Nezaretine iletmış⁴⁹², Ticaret Nezaretinde durumu Tophane-i Amire Askeri Meclisine bildirmiştir. Meclis ise, 25 Nisan 1860 (4 L 1276) tarihinde daha önce keşif için bölgeye gönderilen Mustafa Efendi'nin tekrar atanmasını uygun görerek meseleyi çözüme kavuşturmuştur. Mustafa Efendi'nin tayini ayrıca Seraskerliğe de onaylatılmıştır.⁴⁹³ Bu kararı Ticaret Nezaretinde ancak 10 Mayıs 1860 (19 L 1276)

⁴⁸⁵ İskenderun bu tarihlerde Adana'ya bağlı olmasına rağmen, talimat Halep Valisi'ne yollanmıştır. Çünkü İskenderun İskelesi Halep'in doğal iskelesi olup, daha çok Halep eyaletini ilgilendirmektedir.

⁴⁸⁶ BA, A. MKT. MHM, 171-10.

⁴⁸⁷ Halep Valisi'ne gönderilen 28 Kasım 1859 (3 CA 1276) tarihli belge; BA, A. MKT. UM, 382-5.

⁴⁸⁸ Ticaret Nezaretine yazılan 23 Ocak 1860 (29 C 1276) tarihli yazı; BA, A. MKT. MHM, 175-76.

⁴⁸⁹ BA, A. MKT. MHM, 179-97.

⁴⁹⁰ Halep Valisi'ne yazılan 17 Mart 1860 (24 Ş 1276) tarihli belge; BA, HR. MKT, 329-57.

⁴⁹¹ BA, A. MKT. NZD, 313-19.

⁴⁹² BA, A. MKT. MHM, 181-65; BA, A. MKT. NZD, 313-19.

⁴⁹³ BA, A. MKT. MHM, 182-71.

tarihinde Sadarete bildirmiştir.⁴⁹⁴ 1 Haziran 1860 (12 ZA 1276) tarihinde de Halep Valisine, Mustafa Efendi'nin mühendis olarak tayin edildiğine dair tebligat yapılmıştır. Buna rağmen yine inşaaata başlanamamıştır. Bunun en temel sebebi iskelenin inşası için gereken meblağın bir türlü tedarik edilememesiydi çünkü devletin girdiği ekonomik buhran bölgeyi de etkilemişti.⁴⁹⁵

İskele inşasının düşünüldüğü ilk zamanda iskeleden nakledilen her yükten belirli bir verginin alınması düşünülmüştü. Hatta alınacak bu verginin hangi eşyadan ne miktar alınacağı hususunda Meclis-i Vâlânın kararına binaen 14 Kasım 1859 (18 R 1276) tarihinde çıkarılan padişah iradesiyle Halep ve Adana valilerinden bilgi istenmiştir.⁴⁹⁶ Herhalde tüccarlarının kâr oranının düşmesinden endişe eden Fransa'nın baskısı neticesinde, bu verginin alınmasından vazgeçilmişti. Çünkü bölgede en fazla ticaret yapan yabancı tüccarlar Fransızlardı, bu durumda da ilk etkilenecek yine onlardı. Tabii 1853-1855 yılları arasında yaşanan Kırım Harbi ve akabinde ilan edilen Islahat Fermanı ile Fransızların Osmanlı Devleti üzerinde elde etmiş oldukları nüfuzu da unutmamak gerekir. Fransızlar bu nüfuzdan faydalanarak, inşa edilmesi planlanan iskeleden alınacak vergiyi engellemekle kalmamış, bölgedeki ticaretin aksamasını da gerekçe göstererek, iskelenin kendileri tarafından inşası imtiyazını almak istemişlerdir. Bu talepleri olumlu karşılık bulmuş ve Sultan Abdülmecit'ten, böyle bir imtiyazı çıkarılan bir irade ile elde etmişlerdir. Böylelikle daha önceki girişiminden sonuç alamayan Fransız Masejeri Emperyal Kumpanyası, bu teşebbüsünden netice elde etmeyi başarmıştır. Anlaşılabacağı üzere hem Bab-ı Âli hem de sultan daha önce, yabancıların bölgede bir iskele inşa etmelerinin mahzurlu olduğu yönünde görüş bildirmelerine rağmen, iskelenin inşasını Fransızlara vermişlerdir.⁴⁹⁷

Fransızlara ihale edilen iskele inşasında, şirket iskeleyi kendi bütçesinden para harcayarak inşa edecek, daha sonra bu masraf iki taksit şeklinde şirkete mal sandığı tarafından ödenecekti. Taksitlerin ilki inşaatın bitiminden üç ay sonra, ikincisi ise altı ay sonra ödenecekti. Şayet bölgede inşaat için herhangi bir hazırlık yapılmışsa bunların da dökümü çıkarılarak kumpanya görevlisine teslim edilecek ve taksitlerden düşülecekti.

⁴⁹⁴ BA, A. MKT. NZD, 313-19.

⁴⁹⁵ BA, A. MKT. MHM, 184-31.

⁴⁹⁶ Meclis-i Vâlâ 2 Kasım 1859 (6 R 1276) tarihli kararı ve çıkarılan irade-i seniyye için; BA, İ. MMS, 16-677.

⁴⁹⁷ BA, HR. MKT, 347-53; Ayrıca aynı hususta 2 Eylül 1860 (15 S 1277) tarihli emirname-i sami sureti için, BA, İ. MVL, 482-21849.

İnşaata, 1861 yılı baharında başlanması düşünülmüştü. Bu sebeple inşaata gerekli malzemeleri temin etmesi ve hazırlıkların yapılması için 28 Ağustos 1860 (10 S 1277) tarihinde Bab-ı Âli tarafından Halep Valisine emirname ile inşa edilecek iskelenin bir de planı gönderilmiştir.⁴⁹⁸ Bu emirnameden bir müddet sonra Halep Valisi'ne bir emirname daha gönderilmiştir. Yeni emirnamede, yapılacak iskelenin daha önceki iskele mahallinin 140 kırk adım batısında olacağı bildirilmiştir. İnşa edilecek yeni iskelenin belirtilen mahallinde yapılmasına muhalefet edilmemesi hususunda da talimat verilmiştir.⁴⁹⁹ Anlaşıldığı üzere iskeleyi inşa edecek Fransızlar böyle bir itirazın geleceğini düşünerek bu durumdan endişe etmekteydi ve bu düşüncelerinde haklıydılar. Çünkü İskenderun'daki yaşayan ahali ve tüccar bu karar üzerine şikâyetlerini Bab-ı Âliye bildirmişler ve iskelenin eski mahalline inşa edilmesini talep etmişlerdir. Tüccar ve ahaliye göre Fransız Masejeri Kumpanyası; iskeleyi, İskenderun'un Fransız konsolos vekilinin evinin önünde inşa edecekti. Vekilin evinin bulunduğu yer ise beldenin uç kısmındaydı. Ayrıca bahsi geçen vekil, iskelenin kendi evinin önünde inşa edilmesi için evinin yanında bulunan iki üç hane ve mağaza sahibiyle de ittifak etmişti. Bu durumdan rahatsız olan tüccar ve ahaliden yirmi beş kişi bir mahzarla sıkıntılarını ve şikâyetlerini ortaya koymuşlardır. Arzuhal sahiplerine göre, iskelenin buraya yapılması İskenderun'da yaşayan tüm ahaliyi muzdarip edeceği gibi türlü meşakkat ve masrafa da sebebiyet verecekti. Ahaliye göre, iskelenin memleketin ortasında olması, yürürlükteki kanun gereği idi. Kısacası ahali bu arzuhallerinde, iskelenin Masejeri Kumpanyası vasıtasıyla beldenin uç noktasında değil, eski yeri olan orta noktasında inşa edilmesini istemiştir.⁵⁰⁰ Bu arzuhalin Bab-ı Âliye ulaşması üzerine Fransa Sefareti de durumdan haberdar olmuştur. Sefaret, karşı bir girişimde bulunarak Bab-ı Âliye baskı yapmış ve iskelenin kendi planladıkları noktada inşa edileceğinde kararlı olduklarını beyan etmiştir. Bab-ı Âli bu girişim üzerine 8 Ekim 1860 (22 RA 1277) tarihinde tekrar Halep Valisi İsmail Paşa'ya bir emirname göndererek, iskelenin inşa edileceği mahalle hiçbir şekilde muhalefet edilmemesi gerektiğini bildirmiştir.⁵⁰¹ Buna rağmen inşaata başlanıldığında ahali ve tüccar, inşaatta çalışan memurlara, iskelenin eski yerine inşa edilmesi hususunda baskı yapmışlardır. Durum Fransa'nın İskenderun konsolos vekili

⁴⁹⁸ BA, HR. MKT, 347-53; Ayrıca aynı hususta 2 Eylül 1860 (15 S 1277) tarihli emirname-i sami sureti için, BA, İ. MVL, 482-21849.

⁴⁹⁹ Halep Valisine gönderilen 17 Eylül 1860 (1 RA 1277) tarihli emirname için; BA, HR. MKT, 349-36

⁵⁰⁰ BA, İ. MVL, 482-21849.

⁵⁰¹ BA, HR. MKT, 347-53; Aynı emirnamenin başka bir sureti için BA, HR. MKT, 351-32.

tarafından sefarete bildirilmiş, sefaret de konuyu Bab-ı Âliye ileterek şikâyetle bulunmuştur. Bab-ı Âli sefaretin bu şikâyeti üzerine Halep Valisine yine benzer bir talimat yollayarak, inşaatın daha önce belirtilen mahalle yapılacağına ve buna muhalefet edilmemesi gerektiğini belirterek vakit geçirmeden inşaata başlanılmasını emretmiştir.⁵⁰² İnşaatın başladığı yıl olan 1861 senesinin Mayıs ayında Halep Valisi İsmail Paşa, görevinden ayrılmış ve yerine Ahmet Paşa tayin edilmişti. Ahmet Paşa, İskenderun Limanı'na yapılacak olan iskele hususunda İsmail Paşa'dan kalma herhangi bir kaydın olmadığını bildirerek, bu hususta Bab-ı Âliden bilgi istemiştir. Aksi takdirde inşaatın nereye yapılacağı hususundaki sorun çözülemeyecekti.⁵⁰³ Gerçekten de iskelenin eski mahalline değil de konsolosların hanesinin önüne inşa edilmesi; ahaliyi ve bölgedeki tüccarları rahatsız etmiş ve bu sıkıntılara sebebiyet vermiştir. Fransa Sefaretinin ve Bab-ı Âlinin Halep Valisine verdiği kesin emre rağmen, tüccarlar ve ahali sık sık şikâyetlerini Bab-ı Âliye bildirerek bu duruma bir çözüm bulunmasını talep etmişlerdir. İskenderun gümrük memuru ve yirmi dört tüccarın mührünü taşıyan ve o tarihlerde Beyrut'ta bulunan Mehmet Fuat Paşa aracılığıyla Bab-ı Âliye iletilen bu arzuhallerden birinde; iskelenin devlet tarafından inşa ve tamir edileceğine dair çıkarılan irade ve yollanan mühendise rağmen iskelenin inşasının nasıl olup da bir Fransız şirketine ihale edildiği sorulmaktaydı. Tüccar ve ahali artık bu mesele ile de ilgilenmemekte, her kim tarafından yapılsa yapılsın iskelenin eski mahalli olan şehrin orta kısmına inşa edilmesini istemekteydi. Onlara göre iskelenin yeni mevkisi şehre uzaktı ve sadece konsolosların çıkarları gözetilmekteydi. Bu arzuhalde ayrı, İskenderun İskele Meclisi üyeleri olan İskenderun İskelesi Müdürü, İskenderun İskelesi Naib Vekili ve dört azanın mührünü taşıyan bir diğer arzuhalde de aynı hususlara değinilerek, iskelenin eski mahalline inşası talep edilmişti. Bu arzuhalde iskelenin planlanan yere inşa edilmesi durumunda ahalinin ve tüccarların gereksiz yere hammaliye ücreti ödeyecekleri ve bunun da bölgedeki ticarete sekte vuracağı belirtilmişti. Ayrıca iskelenin eski yerinin karantina ile bitişik olduğu, hâlbuki iskelenin inşa edileceği yeni mahallin karantinaya oldukça uzak kaldığı vurgulanarak, bu durumun da sıkıntılara sebebiyet verileceği öne sürülmüştü.⁵⁰⁴

⁵⁰² BA, HR. MKT, 375-16.

⁵⁰³ BA, HR. MKT, 378-87; BA, HR. MKT, 379-18.

⁵⁰⁴ BA, HR. MKT, 383-6.

Bu şikâyetler üzerine Bab-ı Âli hem Halep Valisi'ni hem de İskenderun'daki ahali ve tüccarı bilgilendirip ikna etmek maksadıyla, 22 Mayıs 1861 (12 ZA 1277) tarihinde yeni bir emirname göndermiştir. Buna göre iskelenin eski mahalline yapılması artık mümkün değildi. Bab-ı Âli iskeleyi inşa edecek şirketin verdiği bilgiye dayanarak bu imkânsızlığı şöyle açıklamaktaydı: Şayet iskele eski mahalline yapılırsa deniz dalgalarının sürekli getirdiği kumlar beş altı ay zarfında iskeleyi dolduracaktı. Bu sebeple iskeleye kayık bile yanaşamayacaktı. Oysa şirketin iskeleyi inşa etmek istediği mevki bu tehlikeden bertaraftı ve daha uygundu. Bab-ı Âli, burada bulunan iskelenin hiçbir zaman kullanılamaz bir durumda olmasının istenmediğini, dolayısıyla harcanacak meblağın boş yere gitmemesi için şirketin iskeleyi inşa etmek istediği yere inşa edilmesi gerektiği kanaatindeydi. Çünkü iskelenin inşa edileceği yeni yer mühendislerce de uygun görülmüştü. Ayrıca Bab-ı Âliye göre; eski iskele mevkisi ile yeni iskele mevkisinin arası yalnızca 140 kademdi, bu da sıkıntı çıkaracak kadar büyük bir mesafe değildi. Buna benzer bir yazı da bölgede daha önce halkın şikâyetlerini dinlemiş olan Fuat Paşa'ya da gönderilmişti.⁵⁰⁵

Ahali bu cevaba rağmen otuz dokuz mühürlü 6 Nisan 1861 (25 N 1277) tarihli benzer nitelikte bir arzuhal daha kaleme almış ve Sadarete iletmişlerdi. Fakat bu arzuhal de Bab-ı Âlinin bu fikirden vazgeçmesini sağlayamamıştır. Bu arada Fransa'nın İskenderun Konsolos Vekili ve Halep Konsolosu da boş durmamıştır. Ahali ve tüccarın engellemesinden dolayı iskele inşaatına başlanamamasından yakınarak, daha önce bölge yöneticilerine inşaatta lazım olabilecek levazımat hazır edilsin talimatı verilmesine rağmen hazır edilmeyişini, Halep Valisi Ahmet Paşa'ya şikâyet etmişlerdir.⁵⁰⁶ Fakat Halep Valisi bu hususta ahali ve tüccardan yana bir tavır sergilemekteydi. Konsolos vekili ve konsolostan gelen şikâyete rağmen, Sadarete yazdığı yazıda; bu kişilerin kendi çıkarları için memleketin uç noktasında kendi hanelerinin yanını şenlendirmek için iskeleyi o noktaya inşa etmeyi planladıklarını bildirmiştir. Bundan ayrı dikkatleri başka bir yöne çekmek için bahsi geçen yabancı şahısların ve konsolos vekillerinin bu haneleri nasıl mülkiyetlerine geçirdiklerinin araştırılması gerektiğini kaydetmiştir. Yazının nihayetinde de iskelenin memleket ortasında ve karantina civarında inşasının daha

⁵⁰⁵ BA, HR. MKT, 383-6.

⁵⁰⁶ Fransa Devleti'nin İskenderun Konsolos Vekilinin 12 Nisan 1861 ve Halep Konsolosunun 15 Nisan 1861 tarihli belgeleri için; BA, İ. MVL, 482-21849.

uygun olacağını bildirmiştir.⁵⁰⁷ Halep Valisi'nin bu yazısına rağmen Bab-ı Âli daha önce gönderilen emirnameyi işaret ederek iskelenin yeni mevkie inşa edilmesinin uygun olduğu hususundaki görüşünü tekrarlamıştır ve iskelenin Fransızlar tarafından yeni mevkiine inşa edilmesini kesinleştirmiştir.⁵⁰⁸

Bu kesinlikten sonra inşaat için gereken meblağın temini sorunu ortaya çıkmıştı. 132.000 kuruşa inşa edilecek iskelenin masrafları devlet tarafından karşılanacak ve iskeleye gelip gidenlerden vergi alınmayacaktı. Hazinesin bu meblağı karşılayamaması üzerine iskelenin inşası gecikmiş ve meblağ Fransız şirket tarafından karşılanarak inşa edilmesi görüşü benimsenmişti. 132.000 kuruşluk meblağ da 90.000 kuruşa indirilmişti. İnşaat için Fransızlara geri ödenmesi gereken meblağın bir kısmının mahalli mal sandığından, kalan kısmının da iskeleden inip çıkan yüklerden gümrük vergisi haricinde, uygun bir vergi alınarak karşılanması düşünülmüştü. Bunun neticesinde iskele 1862 senesi yazında inşa edilmişti.⁵⁰⁹ Ancak Fransız şirket bu defa da inşa için sarf edilen meblağı devletten talep etmişti. Mesele bu yüzden 13 Şubat 1863 (23 Ş 1279/30 K. Sani 1278) tarihinde Meclis-i Mahsus'ta görüşülmüş ve Fransız şirketin bu talebinin kabul edilemeyeceği ve meblağın önceden belirlenen şartlara göre karşılanacağı kararı çıkmıştı. Bu karar sultan Abdülaziz tarafından da onaylanarak yürürlüğe girmişti.⁵¹⁰

Buna rağmen Halep'te bulunan Fransa Konsolosu, Fransa Sefaretine, 9 Temmuz 1863 tarihli bir yazı göndererek haklarının aranmasını talep etmiş ve konuyu kendi açılarından şöyle özetletmiştir: İskelenin inşası için gereken meblağın devlet tarafından verilmesi gerektiği halde bunun bir miktarı ödenmiş, ancak 18.977 kuruşu ödenmemiştir. Devlet bu meblağı ödemek yerine, iskeleye çıkacak tüccarlardan gümrük vergisi haricinde iskele kullanım vergisi alınmasını önermiştir. Bu sayede toplanacak vergi ile eksik kalan 18.977 kuruş ödenmiş olacaktı. Verginin tahsili için bir komisyon teşkil edilmeye çalışıldığı halde kumpanyadan kimsenin haberi olmamış ve üye verememiştir. Bunun yanında iskeleye çıkan her yükten vergi alındığı takdirde bu ticaret hacmini daraltacak ve tüccarları zor duruma sokarak beldede daha az gümrük geliri elde edilmesine sebep olacaktı. Bu sebeple bölgede iskeleye çıkanlardan vergi almak yerine,

⁵⁰⁷ Halep Valisinin Bab-ı Âliye yazdığı 22 Nisan 1861 (11 L 1277) tarihli yazı için; BA, İ. MVL, 482-21849.

⁵⁰⁸ BA, İ. MVL, 482-21849.

⁵⁰⁹ BA, İ. MVL, 482-21849.

⁵¹⁰ 18 Şubat 1863 (28 Ş 1279) tarihli irade-i seniyye için; BA, İ. MVL, 482-21849.

masrafın devlet tarafından karşılanması gerektiği belirtilerek, bunun neticesinde ticaret hacminin artmasıyla gümrük gelirlerinden bu meblağın karşılanacağı iddia edilmiştir.⁵¹¹

Fransa'nın Halep konsolosunun Fransa Sefirine gönderdiği bu yazıdan sonra, sefir, durumu Bab-ı Âliye bildirerek sıkıntının giderilmesini talep etmişti. Bu talep üzerine konu 3 Ekim 1863 (19 R 1280) tarihinde Meclis-i Vâlâda görüşülmüş, fakat bu hususta Meclis-i Vâlâ tarafından bir hükme varılamayacağı kararı çıkarılarak konu sadrazama gönderilmişti.⁵¹² Bunun üzerine sadrazam da konuyu anlamak için eski yazışmaların birer nüshasını çıkarttırarak incelemelerde bulunmuştu. Neticede Fransız şirketin itirazı haklı bulunarak, iskeleye çıkan her yükten vergi alınması kararından vazgeçilmiş ve şirkete ödenmesi gereken masrafın hazine tarafından ödenmesi kararlaştırılmıştı. Sadrazam, bu kararı 11 Kasım 1863 (29 CA 1280) tarihinde Sultan Abdülaziz'e sunmuş, Sultan'ın bu kararı bir gün sonra onayıyla da mesele çözüme kavuşturulmuştur.⁵¹³ Konuyla ilgili Halep Valisi'ne de bilgi verilerek, çıkarılacak yüklerden vergi alınması ve komisyon teşkili fikrinden vazgeçildiği bilgisi verilmiştir.⁵¹⁴

2.2.1. Rüsumat Nezareti Tarafından İnşa Edilen Gümrük İskelesi

1863 senesinden 1868 senesine kadar İskenderun'da bulunan iskele Fransızlara münhasır olmuştu. İskelenin hacminin artması üzerine önce Fransız Mesajeri Emperyal Kumpanyası tarafından küçük bir iskele daha inşa edilmiş ancak bu iskele de kısa bir süre sonra harap olmuştu. Bu sebeple sıkıntılara son vermek için rüsumat idaresi tarafından rüsumat idaresi binasının bitişiğine umuma mahsus seksen metre uzunluğunda bir iskele daha inşa edilmiştir.⁵¹⁵ Zamanla bu iskelenin önünün kumla dolması ve ticaret gemilerinin iskeleye yanaşamaması şikâyetlere sebebiyet vermiş ve bu durum Sadarete kadar ulaşmıştır. Sadaret bu şikâyetlere son verebilmek için 8 Ekim 1871 (23 B 1288) tarihinde, mahallî mühendise talimat göndererek bu sorunun çözülmesini istemiştir. Talimatı alan mühendis iskelenin yirmi metre uzatılmasıyla sorunun çözüleceği tespitini yapmıştır. Bu inşaatın ise 10.000 kuruşa tamamlanacağını

⁵¹¹ BA, HR. TO, 200-27; İ. MMS, 27-1187'de konunun Meclis-i Vâlâda görüşüldüğü tarih olarak 10 Ekim 1863 (26 R 1280/28 Eylül 1279) tarihi kayıtlıdır.

⁵¹² BA, MVL, 768-7.

⁵¹³ BA, İ. MMS, 27-1187.

⁵¹⁴ BA, A. MKT. MHM, 284-82.

⁵¹⁵ Halep Rüsumat Nezaretinin bu konudaki 15 Eylül 1868 (27 CA 1285) tarihli yazısı; BA, BEO. VGG. d. 285, s. 149.

bildirmiştir.⁵¹⁶ Gelen bu cevap Sadaret tarafından Rûsumat Emanetine iletilmiş ve Emanetin bu husustaki mütalaası istenmiştir. Bu talepten sonra konu Meclis-i Rûsumatta görüşülmüştür. Bu görüşmeden inşaatın keşiften daha düşük masrafla yaptırılması ve inşaat masrafının, masraf defteri teslim edildikten sonra, gelecek seneki vergi hâsılatından karşılanması koşullarıyla iskelenin uzatılmasına izin verilebileceği kararı çıkmıştır. Meclis-i Rûsumatın bu kararı sadrazam tarafından 2 Ocak 1872 (20 L 1288) tarihinde Sultan Abdülaziz'e arz edilmiştir. Sultan da bir gün sonra bu kararı onaylayarak iskelenin uzatılması için gerekenlerin yapılması için talimat vermiştir.⁵¹⁷ Fakat iskele inşasına bir türlü başlanamamıştır. Bunun en temel sebebi, iskelenin uzatma işini 10.000 kuruşa kimsenin almak istememesiydi. Oysa Rûsumat Meclisi bu meblağı bile fazla bulmuş ve daha düşük bir fiyata yapılması durumunda iskelenin inşasına izin vermişti. Bu karar da iskelenin uzatılmasını geciktirmiştir. İskelenin uzatılmasının gecikmesi şikâyetleri arttırdığı gibi, bölgedeki ticarete de sekte vurmuştur. Bunun üzerine mahalli hükümet tekrar iskelenin uzatılması için teşebbüste bulunmuş, yeniden bir keşif yaptırarak 15.000 kuruş masraf çıkarılmıştır. Şikâyetler yüzünden Bab-ı Âli, keşif bedelini makul görüp bütçeden bunun için tahsisat ayırmış, inşa işine başlanılmasını kararlaştırmıştır. Bab-ı Âli buna rağmen, Halep vilayeti mühendisine yeniden bir keşif yaptırma ihtiyacı duymuştur. Bab-ı Âlinin isteği üzerine inceleme yapan mühendis, iskelenin kırk metre uzatılmak yerine elli metre uzatılmasının daha uygun olacağını kaydetmiştir. Ancak mühendisin raporuna göre iskelenin elli metre uzatılması için 38.517 kuruş 20 para gerekmektedir. Herhalde mahalli hükümet meblağı fazla bulmuş olacak ki yapılan bu keşifle yetinmeyerek ikinci bir keşif yaptırmıştır. Fakat sonuç bekledikleri gibi çıkmamış, meblağ daha da yükselerek 44.605 kuruşa çıkmıştır.⁵¹⁸ Bu meblağın bütçeden karşılanması hâlihazırda pek mümkün gözükmemektedir. Daha önce verilen karar üzerine, iskelenin inşası için bütçeden 15.000 kuruş tahsis edilmiştir. Rûsumat Emaneti ise kalan meblağın gelecek sene bütçesine aktarılması ile meselenin çözüme kavuşturulmasını istemiştir. Rûsumat

⁵¹⁶ Halep Vilayetinden 26 Kasım 1871 (13 N 1288/13 T. Sani 1287) tarihinde Sadarete yazılan yazı için; BA, İ. DH, 644-44761.

⁵¹⁷ BA, İ. DH, 644-44761.

⁵¹⁸ İskelenin elli metre uzatılması için her biri altı metre genişliğinde sekiz metre uzunluğunda 120 kuruş kıymetinde elli bir adet kazıklık kiriş 6.120 kuruşa temin edilmiştir. Bu kazıkları sağlamlaştırmak için her biri dörder kıyye ağırlığında 20 kuruş kıymetinde 51 adet demir 1.020 kuruşa temin edilmiştir. İskele üzerinde 20 adet döşemelik tahta kullanılmıştır; BA, ŞD, 255-35.

Emanetine göre, diğer sene bütçesinin kabulüne çok az bir zaman kalmıştı. Rüsumat Emanetinin bu teklifi Şura-yı Devlete sorulmuştur.⁵¹⁹

Şura-yı Devlet, Maliye Nezaretiyle yaptığı yazışma neticesinde, iskelenin tekrar keşfinin yaptırılarak, daha önceki keşif meblağının bir miktar daha düşürülmesinden sonra çıkan masrafa göre ya devlet eliyle veya ihale ile inşa edilmesi kararını vermiştir.⁵²⁰ Bu karar üzerine mahalli yönetim ile yazışılarak cevap istenmiştir. Belen İdare Meclisi, konuyu 27 Ocak 1874 (8 Z 1290/14 K. Sani 1289) tarihinde görüşmüş ve daha önce Fransız mühendis aracılığıyla hazırlanan Fransızca keşif pusulasını Türkçeye çevirterek Halep Valisi aracılığıyla Şura-yı Devlete göndermiştir. İdare meclisine göre, hiç kimse hesaplanan tutardan aşağı bir meblağa iskele inşası işine girmek istemediğini belirttikten sonra, iskelenin ancak 44.605 kuruşa inşa edilebileceği cevabını vermiştir. Belen İdare Meclisinden gelen bu cevap üzerine Şura-yı Devlet, 2 Nisan 1874 (14 S 1291/20 Mart 1290) tarihli kararında, iskelenin mahalli hükümet nezaretinde ve İskenderun rüsumat müdürü marifetiyle emaneten inşa edilmesi yönünde görüş bildirmiştir. İskele için sarf edilecek meblağın 1874 senesi bütçesine dâhil olan inşaat ve tamirat tahsisatından karşılanması gerektiği de belirtilmiştir. Bu süreçte sadrazam ve Rüsumat Emaneti arasındaki yazışmadan sonra⁵²¹ konu 6 Ağustos 1874 (23 C 1291/25 Temmuz 1290) tarihinde Şura-yı Devlet Dâhiliye Dairesinde görüşülerek, iskelenin yukarıda tasavvur edildiği gibi inşası uygun bulunmuştur. Bu görüş 13 Ağustos 1874 (29 C 1874) tarihinde sadrazam tarafından Sultan Abdülaziz'e arz edilmiştir. Sultan da bir gün sonra bu kararı onaylamıştır.⁵²² Sultan'ın onayıyla çıkarılan iradede üç gün sonra Sadaret tarafından Halep vilayetine tebliğ edilmiş ve iskelenin inşasına başlanmıştır.⁵²³

Bu arada Bağdat ve Diyarbakır yollarının ticari açıdan daha işlek hale gelmesi, İskenderun İskelesi'nin önemini arttırdığı gibi, ticaret hacminin de eskiye nazaran büyümesine yol açmıştı. Bu nedenle bölgede ticaret yapan tüccar ve esnaf, ticari bağlantıları daha rahat kontrol edebilmek gayesiyle İskenderun'da ikamet etmeye

⁵¹⁹ Rüsumat Nezaretinin Şura-yı Devlete havale ettiği 5 Şubat 1873 (7 Z 1289/24 K. Sani 1288) tarihli belge; BA, ŞD, 255-35.

⁵²⁰ Şura-yı Devletin 25 Şubat 1873 (29 Z 1289/13 Şubat 1288) tarihli tutanağı için; BA, ŞD, 255-35.

⁵²¹ Sadrazamın Rüsumat Emanetine yazdığı 14 Haziran 1874 (28 R 1291/1 Haziran 1291) tarihli yazı ve Rüsumat Eminiinin Sadrazama yazdığı 9 Temmuz 1874 (24 CA 1291/26 Haziran 1290) cevap için; BA, ŞD, 255-35.

⁵²² BA, İ. ŞD, 28-1355.

⁵²³ BA, BEO. AYN. d. 868, s. 173, 174 numaralı kayıt.

başlamışlardır. Bu durum da iskelenin yanında şehrin de büyümesi için önemli bir adım olmuştur. Bu gelişmeyle birlikte ahali ve tüccar, İskenderun'un müstakil bir kaymakamlık merkezi olmasını istedikleri gibi, hukuki işlere bakmak üzere naip atanması ve ticaret mahkemesi kurulması talebinde bulunmuşlardır.⁵²⁴

1874 yılında inşa süreci başlayan bu gümrük iskelesi İskenderun'un yaklaşık dokuz yıl ihtiyacına cevap vermiştir. Fakat 1883 senesine gelindiğinde iskelenin kazıkları, döşeme ve taban tahtaları dalgaların ve tuzlu suyun etkisiyle çürümüş ve yıkılmaya yüz tutmuştur. Bu sebeple İskenderun İdare Meclisi, mahalli belediye kalfasına iskelenin tamiri için keşif yaptırarak 42.050 kuruş masraf çıkarmıştır. Bu meblağın yüksek bulunması üzerine konu belediye meclisine iletilmiştir. Belediye meclisinin meblağı düşürmek için yaptırdığı keşifte ise 41.100 kuruş masrafa ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir. Bu meblağı karşılamakta güçlük çeken İskenderun Rüsumat Nezareti, konuyu neticeye kavuşturabilmek için Rüsumat Emanetine bildirmiştir.⁵²⁵ Rüsumat Emni de bu meblağın 1891 senesi tamirat ve inşaat bütçesinden karşılanmasını önererek konuyu Şura-yı Devlete havale etmiş ve Şura-yı Devlet bu öneriyi uygun bulmuştur.⁵²⁶ Bu karar sadrazam tarafından Sultan Abdülhamit'e arz edilmiş, Sultan'ın 12 Şubat 1884 (14 R 1301/31 K. Sani 1299) tarihinde onayı ile Rüsumat Emininin önerisi yürürlüğe girmiş ve İskenderun İskelesi'nin tamiri sürecine başlanmıştır.⁵²⁷

Tamir edilen ve bir kısım aksamı yenilenen iskele, daha önce olduğu gibi yine dalgaların şiddeti ve tuzlu suyun etkisiyle altı yıl içerisinde tekrar çürümüştür. Bu sebeple İskenderun Rüsumat Nezareti iskelenin tamir edilmesi için keşif yaptırmış ve bu keşif neticesinde 20.000 kuruş masraf çıkarılmıştır. İskeleyi bu meblağa tamir için Usta Mıgırdıç isimli bir şahıs talip olmuştur. Diğer taraftan iskelenin kazıkları da çürümeye yüz tutmuş ve her an yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Bu kazıkların yenilenmesi için de 5.000 kuruşa ihtiyaç vardı. Bu meblağ tasarrufa riayet edilmek amacıyla 15.000 kuruşa düşürülmüştür. Neticede İskenderun Rüsumat Nezareti bu tamirat ve yenileme çalışmalarının acil bir şekilde yapılabilmesi için telgrafla Rüsumat Emanetinden izin istemiştir. Rüsumat Emaneti bu izin talebini uygun görmüş ve

⁵²⁴ Bu husus idari bölümde inceleneceği için burada irdelenmeyecektir. Ahaliden 59 kişinin mührünü taşıyan 26 Şubat 1876 (30 M 1293/13 Şubat 1291) tarihli arzuhal; BA, ŞD, 2886-12.

⁵²⁵ İskenderun İdare Meclisinin 17 Aralık 1883 (5 K. Evvel 1299) tarihli yazısı; BA, ŞD, 2886-12.

⁵²⁶ Şura-yı Devletin 2 Şubat 1884 (4 R 1301/21 K. Sani 1299) tarihli karar yazısı; BA, İ. ŞD, 67-3927.

⁵²⁷ BA, İ. ŞD, 67-3927.

iskelenin 1891 senesi tamirat ve inşaat bütçesinden emaneten inşası gerektiğini belirterek konuyu Şura-yı Devlete iletmıştır.⁵²⁸ Şura-yı Devlet, konuyu görüşerek İskenderun Rüşumat Nezareti ve Rüşumat Emininin görüşlerini uygun bulmuştur. Şura-yı Devletin bu kararı sadrazam tarafından 21 Aralık 1890 (9 CA 1308/10 K. Evvel 1306) tarihinde Sultan Abdülhamit'e arz edilmiş, Sultan Abdülhamit de bir gün sonra izni onaylamıştır.⁵²⁹ Bu tamirat da yeterli gelmemiş olacak ki iskele üç yıl içerisinde tekrar yıkılmaya yüz tutmuştur. İskenderun Rüşumat Nezareti yine keşif yaptırtarak ahşap iskelenin⁵³⁰ tamirâtı için 18.094 kuruş 20 paranın sarfına ihtiyaç olduğunu tespit ettirmiştir. Meblağ bir miktar daha düşürülerek 17.000 kuruşa indirilmiştir. Bu fiyata iskeleyi inşa edecek şahıs yine Usta Mıgırdıç'tır.⁵³¹ Rüşumat Emanetine iletilen bu talep, Rüşumat Emni tarafından Şura-yı Devlete havale edilerek görüş alınmıştır.⁵³² Şura-yı Devlet Rüşumat Emininin görüşünü uygun olduğunu kaydetmiştir.⁵³³ Şura-yı Devletin kararı, sadrazam vasıtasıyla Abdülhamit'e arz edilmiş, 20 Aralık 1893 (11 C 1311/11 K. Evvel 1309) tarihinde bu karar sultan tarafından onaylanmış⁵³⁴ ve Rüşumat Emanetine tebliğ edilerek iskelenin tamirine başlanması istenmiştir.⁵³⁵ Ancak iskele, 1895 senesi sonbaharına doğru inşa edilebilmiştir. Fakat iskeleyi inşa eden müteahhidin hesaplarının kontrol edilmesi neticesinde yolsuzluk yaptığı tespit edilmiş ve müteahhit İskenderun Rüşumat Nezareti tarafından mahkemeye verilmiştir. Bunun neticesinde bidayet mahkemesi yolsuzluk yapıldığı sonucuna vararak, müteahhidi 5.000 kuruş ceza ödemeye mahkûm etmiştir. Bu karar üzerine Rüşumat Emaneti, İskenderun gümrük iskelesinin bazı kısımlarının yıkılmaya yüz tuttuğundan bahisle, ileride daha büyük masrafa yol açmaması için şimdiden ceza olarak kesilen 5.000 kuruşun acil bir şekilde bahsi geçen yere sarfını talep etmiştir.⁵³⁶ Bu talepten üç yıl sonra gümrük iskelesinin denizde bulunan kazıkları deniz suyunun etkisiyle çürüyüp yıkılmaya yüz tutmuştur. Bu

⁵²⁸ BA, ŞD, 578-43.

⁵²⁹ Şura-yı Devletin 15 Aralık 1890 (3 CA 1308/3 K. Evvel 1306) tarihli karar tutanağı ve Sadrazamın arzı için; BA, İ. ŞD, 104-6194.

⁵³⁰ İskelenin 65 metre uzunluğunda 6 metre genişliğinde ve bir buçuk ayı geçmeyecek şekilde inşa edilmesi düşünülmektedir. ; BA, ŞD, 583-57.

⁵³¹ İskenderun idare meclisinin 12 Ekim 1893 (30 Eylül 1309) tarihli keşif pusulası ve tutanağı için; BA, ŞD, 583-57.

⁵³² Rüşumat Emininin 7 Kasım 1893 (27 R 1311/26 T. Evvel 1309) tarihli yazısı; BA, ŞD, 583-57.

⁵³³ Şura-yı Devletin 5 Aralık 1893 (26 CA 1311/23 T. Sani 1309) tarihli tutanağı için; BA, İ. RSM, 2-1311/C-1.

⁵³⁴ BA, İ. RSM, 2-1311/C-1.

⁵³⁵ BA, BEO, 333-24912.

⁵³⁶ Rüşumat Emininin 21 Ekim 1895 (2 CA 1313/9 T. Sani 1311) tarihli yazısı; BA, ŞD, 585-53.

durum mahalli hükümeti bıktırmış ve bu kez iskelenin geçici olarak tamir edildikten sonra demirden yapılması fikrine yöneltmiştir. Mahalli hükümet bu yüzden iskelenin çürüyen kazıklarının tamiri için keşif yaptırtmış ve keşfin sonucunda 11.975 kuruş masraf çıkarılmıştır. Bu masraf Rüsumat Emanetine gönderilerek, Emanetin 1898 senesi bütçesinden karşılanması talep edilmiştir. Rüsumat Emni, 1898 senesi bütçesinin inşaat ve tamirat kısmının bu masrafı karşılamaya müsait olmadığını, ancak bu konuda izin verildiği takdirde bütçeden karşılanacağından bahisle meseleyi çözümü kavuşturmak gayesiyle Şura-yı Devlete havale etmiştir.⁵³⁷ Şura-yı Devlet, söz konusu inşaat masrafinin Rüsumat Emanetinin 1898-1899 (r. 1314) senesi bütçesinden karşılanmasının uygun olduğu yönünde görüş bildirmiştir. Bu görüş daha sonra sadrazam tarafından Sultan Abdülhamit'e arz edilmiş ve nihayet sultan da teklifi 18 Şubat 1899 (7 L 1316/6 Şubat 1314) tarihinde onaylamıştır.⁵³⁸ Çıkan iradenin sadrazam tarafından Rüsumat Emanetine tebliğ edilmesiyle de iskelenin tamirini başlanmıştır.⁵³⁹ Bu son tamirat ve düzenlemeyle iskele komisyonuna mahsus odanın da yeri değişmiştir.⁵⁴⁰

2.2.2. Hayvan Nakli İçin İnşa Edilen İskele

İskenderun'daki ticaret hacminin artması beraberinde ticari çeşitliliğini de getirmiştir. Bu sebeple mevcut iskeleler istiaba kâfi gelmediği gibi, bu çeşitliliğin doğurduğu ihtiyacı da karşılayamaz olmuştur. Özellikle bölgede sığır, koyun ve keçi gibi hayvanların ticaretini yapan tüccarlar, hayvanları gemiden indirmek veya gemiye bindirmek için uygun bir iskelenin olmamasından şikâyetçiydi. Hayvan nakliyatı, çoğunlukla gemilerin sahile yanaşamaması dolayısıyla denizin ortasında gerçekleşmekteydi. Bu durum da çoğu zaman birçok hayvanın telef olmasına sebebiyet veriyordu. Ayrıca yükleme veya indirme sırasında kontrolden çıkan hayvanlar şehrin içlerine doğru koşarak can ve mal kaybına sebep olmaktaydı.⁵⁴¹

Halep İdare Meclisi, bu sıkıntıları bertaraf edebilmek için hayvan nakline mahsus bir iskele inşa edilmesini düşünmüş ve bunun için bölgede bir keşif bile yaptırtmıştır. Yapılan keşfe göre iskelenin inşası için 14.625 kuruş gerekmektedir. İdare meclisine

⁵³⁷ Rüsumat Emininin 6 Aralık 1898 (22 B 1316/24 T. Sani 1314) tarihli yazısı; BA, ŞD, 590-8.

⁵³⁸ BA, İ. RSM, 9-1316/L-1; BA, BEO, 1271-95253.

⁵³⁹ BA, BEO, 1271-95253.

⁵⁴⁰ BA, DH. MKT, 2263-18.

⁵⁴¹ Dâhiliye Nezaretinin 30 Mayıs 1894 (25 ZA 1311/19 Mayıs 1310) tarihinde meseleyi Sadrazama ilettiği evrak; BA, DH. MKT, 243-68.

göre bu meblağ geçici olarak belediye varidatından karşılanabilirdi. İskele yapıldıktan sonra da nakledilecek sığırlardan kırk, koyunlardan da beşer para iskele vergisi alınarak, hem iskelenin inşası için sarf edilen meblağ hem de iskelenin her sene tamirâtı ve bulundurulacak hademe maaşı karşılanmış olacaktı. İdare meclisi, bu gelirin fazlasının da belediyeye bırakılarak şehrin diğer sıkıntıları için ilave bir gelir elde edilmesini uygun bulmuştu. İdare Meclisi, bu önerilerini ve izin taleplerini Dâhiliye Nezaretine bildirmiştir. Dâhiliye Nezareti de konuyu hem sadrazama⁵⁴² iletmış hem de fikir alabilmek gayesiyle Şura-yı Devlete havale etmiştir. Şura-yı Devlet, bunun üzerine konuyu daha etraflıca tahkik etmek için; Halep Valisinden, bir sene zarfında iskeleden ne kadar hayvanın nakledildiği, bu hayvanların naklinden alınacak verginin tahminen ne kadar meblağ tutacağı ve alınması düşünülen iskele vergisinden başka vergi alınıp alınmadığı hususunda bilgi talep etmiştir. Bu talep üzerine Halep Valisi iskeleden bir yıl zarfında nakledilen koyunun tahminen 80.000, sığırın ise 12.000 baş olduğu cevabını vermiştir. Bu hayvanlardan alınması planlanan nakliye ücretinin ise 30.000 kuruş olacağı tahmin edilmekteydi. Ayrıca nakledilen hayvanlardan herhangi bir vergi alınmadığı bilgisi de iletilmiştir. Şura-yı Devlet Dâhiliye Dairesi, bu cevap üzerine iskelenin inşa edilmesi ve inşa masraflarının karşılanması için alınması düşünülen verginin alınmasını uygun görmüştür. Mesele bu süreçten sonra Meclis-i Mahsus-ı Vükelada görüşülerek küçük bir ilave ile onaylanıp sadrazama iletilmiştir. Bu ilave, sığır naklinden alınacak 40 paranın 20 paraya, koyunlardan alınması düşünülen 5 paranın iki paraya düşürülmesiydi. Sadrazam bu kararı Sultan Abdülhamit'e arz etmiş ve 30 Kasım 1894 (1 C 1312/18 T. Sani 1310) tarihinde Sultan Abdülhamit'in arz edilen konuyu onaylamasıyla iskelenin inşası ve vergi alınması için gereken izin çıkmıştır.⁵⁴³ Bu irade sadrazam tarafından Dâhiliye Nezaretine bildirilmiş ve gerekenlerin yapılması talimatı verilmiştir.⁵⁴⁴ Dâhiliye Nazırının da çıkarılan bu izni Halep Valisine tebliğ etmesiyle iskelenin inşasına başlanmıştır.⁵⁴⁵

⁵⁴² Dâhiliye Nezaretinin 30 Mayıs 1894 (25 ZA 1311/19 Mayıs 1310) tarihinde meseleyi Sadrazama ilettiği evrak; BA, DH. MKT, 243-68.

⁵⁴³ BA, İ. DH, 1318-1312.C.2.

⁵⁴⁴ Sadrazamın 5 Aralık 1894 (6 C 1312/23 T. Sani 1310) tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazı için; BA, DH. MKT, 243-68; BA, BEO, 528-39569.

⁵⁴⁵ BA, DH. MKT, 243-68.

İnşa sürecinin başlamasından birkaç ay sonra İstinaf Mahkemesi Üyesi İsmail Hakkı, Yıldız Sarayı'ndan İskenderun Limanı'nın temizlenmesi, rıhtım ve iskele inşa edilmesi hususunda imtiyaz talebinde bulunmuş ancak bu talep kabul görmemiştir.⁵⁴⁶

2.2.3. Gümrük İskelesini Demirden İnşa Etme Teşebbüsleri

XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında ticari potansiyeli artan İskenderun Limanı bölgenin en hareketli ve işlek limanlarından biri haline gelmiştir. Bu gelişme limanın oldukça iyi bir yol ile Halep şehrine bağlanmasından da kaynaklanmaktadır. Bu sayede liman, başta Halep olmak üzere; Güneydoğu Anadolu, Bağdat ve Basra'nın limanı haline de dönüşmüştür. 1890 senesine gelindiğinde limana giren gemi sayısı 600, hacmi 400.000 tonilato, 1905 senesinde ise gemi sayısı 711, hacmi de 517.000 tonilato seviyesine çıkmıştır. Gümrük iskelesinin birkaç yılda bir tamir edilmesi, İskenderun'da yaşayan tüccarlardan William Karali'nin dikkatini çekmiştir. William Karali, hem bu sorunu çözüme kavuşturmak hem de ticari bir gelir elde etmek gayesiyle İskenderun'a bir demir iskele inşa etme hususunda, 10 Mayıs 1900 (27 Nisan 1316) tarihinde Sadarettin imtiyaz talebinde bulunmuştur. Adı geçen tüccar, bu talebinde hem iskelenin bu kadar kısa sürede nasıl yıkılmaya yüz tuttuğunu izah etmiş hem de mantıklı gerekçeler ileri sürmüştür. Karali'ye göre iskele, dalgaların şiddeti, yüklerin ağırlığı, eşya nakleden gemilerin iskeleye bağlanması sırasında iskeleye verdikleri zarar ve ahşap iskele kazıklarının suda çürümelerinden ötürü çok kısa sürede yıkılmaya yüz tutmaktadır. Bu sebeple iskelenin birkaç yılda bir ya tamamen yahut kısmen inşa edilmesi zaruriyeti doğmaktaydı. Bu durum da hazineyi zarara uğratmaktaydı. Karali'ye göre, son on beş sene zarfında iskelenin tamir ve inşası için 250.000 kuruş sarf edilmişti. Ayrıca tamirat sırasında ticari malların nakledilmesinde çok büyük güçlükler yaşanmaktaydı. İskelenin büyük ve geniş olmayışı, bazen eşya ve yolcu nakliye kifayet etmemesine sebebiyet vermekteydi. Bu durum da iskelede hem izdihama hem de muamelelerin tehir edilmesine sebebiyet vermekteydi. Karali, imtiyaz talebinde, sekiz maddeden oluşan birtakım şartlar ileri sürerek, inşa etmeyi planladığı demir iskelenin muntazam bir planını da Bab-ı Âliye sunmuştur. Bu şartlara göre; inşa edilecek demir iskelenin tüm masrafı Karali tarafından karşılanacaktır. İskele inşa edildikten sonra, ithal ve ihraç olunan bütün malların ve iskeleye uğrayan tüm yolcuların yegâne giriş

⁵⁴⁶ İsmail Hakkı'nın imtiyaz talebi için yazdığı 31 Ocak 1895 (19 K. Sani 1310) tarihli dilekçesi için; BA, Y. MTV, 114-23.

çıkışı olacaktır. İskele başında bulunmaları gereken tüm memurların ikametleri için uzunluğu on iki, genişliği üç metre olmak üzere, üstü kiremitle kaplı Avrupa tuğlasından örülü ayrı ayrı daireler, imtiyaz sahibi tarafından inşa edilecektir. İmtiyaz müddetinin bitmesiyle birlikte iskele gibi bu daireler de hazineye devredilecektir. Yine bu şartlara göre imtiyaz sahibinin haklarını gözetmek için, iskelede bulunacak memurların ikametleri için altı metre uzunluk ve iki metre eninde bir de kulübe inşa edilecektir. İskeleden geçen büyük küçük tüm eşya yüklerinin her bir parçasından onar para vergi almaya imtiyaz sahibinin hakkı olacaktır. Tüccarların hususi iskelesinden hiçbir şekilde mal indirilip bindirilmeyecektir. Şayet indirilirse buradaki yüklerin her birinden de beşer para vergi alınacaktır. Devletin resmi görevlilerinden (asker-memur vs.) hiçbir şekilde vergi alınmayacak ve imtiyaz müddeti yirmi yıl olacaktır. Yirmi yıl sonra ise iskele ve inşa edilen daireler devlete bırakılacaktır. İskeleden elde edilen vergi gelirinin, memur maaşları ve kırtasiye masrafları çıktıktan sonra, % 15'i hazineye teslim edilecektir. İmtiyaz verildikten sonra, imtiyaz sahibi tarafından 500 lira teminat akçesi verilecek; şayet iskelenin başta sunulan plana uygun yapılmadığı tespit edilirse teminat akçesi devlete bırakılarak işten el çektirilebilecektir.⁵⁴⁷

William Karalı'nın belirttiği şartlar dâhilindeki imtiyaz talebi Sadaret tarafından Rüsumat Emanetine bildirilmiş ve görüş istenmiştir.⁵⁴⁸ Rüsumat Emaneti, Sadaretin görüş istemine şu cevabı vermiştir: Bahsi geçen iskeleden gelip geçenlerden vergi alınması, tüccar tarafından, gümrük resminden başka bir vergi olarak adlandırılacaktır. Bu durum ticaret eşyasından gümrük vergisinden başka vergi alınamayacağı hükmüne ve teminatına aykırı olacağı gibi şikâyetlere de sebebiyet verecektir. Bunun yanında vergiden kaçmak isteyen tüccarların, mallarını bölgedeki kontrol dışı başka iskelelerden nakletmelerine neden olacaktır. Netice itibarıyla iskeleye devlet haricinde birinin müdahale etmesi uygun görülmemekteydi. Rüsumat Emanetine göre, yapılacak en önemli çalışma, iskelenin üzerinin demirle döşenerek güçlendirilmesi ve ihtiyaca göre tamir edilip genişletilmesidir.⁵⁴⁹

⁵⁴⁷ William Karalı'nın imtiyaz talebi dilekçesi için; BA, BEO, 1502-112588.

⁵⁴⁸ Sadaret tarafından Rüsumat Emanetine yazılan 14 Haziran 1900 (15 S 1318/31 Mayıs 1316) tarihli yazı; BA, BEO, 1502-112588.

⁵⁴⁹ Rüsumat Emanetinin 20 Aralık 1900 (27 Ş 1318/7 K. Evvel 1316) tarihli yazısı için; BA, BEO, 1502-112588.

Rüsumat Emanetinin bu cevabından sonra William Karali, 8 Mayıs 1901 (25 Nisan 1317) tarihli bir dilekçe ile Sadarete tekrar müracaat etmişse de olumlu cevap alamamış ve talep karşılıksız kalmıştır.⁵⁵⁰

William Karali'ye 1901 senesinde olumsuz cevap verilmesine rağmen, 1906 senesinde bu kez mahalli hükümet tarafından bir demir iskele planı ve rapor hazırlanmıştır. İskenderun Bataklık Kurutma İdaresinin Başmühendisi tarafından hazırlanan raporda, benzer bir demir iskelenin Kıbrıs'ın Larnaka şehrinde yirmi beş sene önce inşa edildiği ve iskelenin mühendislik bilimine uygun inşa edilmesinden dolayı hâlâ sağlam kaldığını yerine müşahade ettiğini belirtmiştir. Başmühendis, Larnaka'daki iskelenin inşa edildiği yerin İskenderun'daki gibi kumluk ve denizinin hareketli olduğunu belirten mühendis, buna rağmen inşa edilen iskelenin şimdiye kadar tamir görmediğini de ifade etmiştir. İskenderun'un liman itibarıyla Larnaka'yla aynı özellikleri taşıdığını dolayısıyla demir iskele inşasının yerinde olacağını ilave etmiştir.⁵⁵¹ Rapor üzerine Rüsumat Emaneti, Halep vilayetinden, böyle bir iskelenin gerçekten gerekip gerekmediği, inşa edildiği takdirde kime ihale edilebileceği, kaç paraya mal olacağı ve iskelenin ölçülerinin ne olacağını sormuştur. Halep Valisi de İskenderun Rüsumat Nezaretinden konuyla ilgili bilgi istemiştir.⁵⁵²

Bu üzerine İskenderun Rüsumat Nezareti, Rüsumat İdaresi önündeki ahşap ve köhne iskelenin ortalama 6 metre genişliğinde ve 50 metre uzunluğunda olduğunu, yıllık en az 500.000 parça eşya ve 80.000 civarında yolcunun nakline artık kifayet etmediğini belirtmiştir. Askerlerin sevkiyatı zamanında bu sıkıntılar daha da artmaktaydı. Kış mevsiminde şiddetli fırtınalardan dolayı denizdeki kumların iskele etrafına yığılmasıyla iskelenin etrafı sığlaşmış olup, iskelenin baş tarafı dışında hiçbir yerine gemilerin yanaşamaması durumu ortaya çıkmaktadır. Bu durum da yerli ve yabancı tüccarların şikâyetlerine sebep olmaktadır. Bu gerekçeleri ileri süren İskenderun Rüsumat Nezareti, demirden bir iskele inşasının bölge için çok gerekli olduğu kaydetmiştir. Şayet iskelenin inşası için izin çıkarsa büyük bir sıkıntı bertaraf edilmiş olacaktır.⁵⁵³

⁵⁵⁰ BA, BEO, 1502-112588.

⁵⁵¹ İskenderun Bataklık İmlaiye Nafia Başmühendisinin 18 Ağustos 1906 (5 Ağustos 1322) tarihli yazısı için; BA, ŞD, 600-84.

⁵⁵² BA, ŞD, 600-84.

⁵⁵³ BA, ŞD, 600-84.

İskenderun Rüşumat Nezareti, bundan başka demir iskele ve vincin inşası için İskenderun'da ihaleye girecek kimsenin olmadığını, sadece Rus Acentesi Mösyö Peristiany kardeşler tarafından bir teklifin verildiğini beyan etmiştir. Bu teklife göre; iskele 300 metre uzunluğunda, yirmi kadem eninde olacak şekilde inşa edilecektir. Ayrıca inşa edilecek iskelenin eklentileri olarak iki merdiven, dört ton kotunda bir vinç, dört adet araba, 1.200 kadem demiryol da bu taahhüdün içerisindeydi. Son olarak iskelenin, 8.800 İngiliz lirasına inşa edileceği hesaplanmıştır. Rus Acentesi Mösyö Peristiany Freres kardeşlerin bu teklifi Rüşumat Emaneti Mimarı Valori (والورى) Efendi tarafından incelenmiş ve fiyatın fahiş olduğu tespiti yapılmıştır. Mimara göre İstanbul'da bu işin ihalesi yapılırsa ya da Avrupa fabrikalarına müracaat edilirse iskele ve eklentileri daha düşük fiyata inşa edilebilirdi.⁵⁵⁴ Mimarın bu tespiti üzerine konu Şura-yı Devlet Maliye Dairesinde görüşülmüş ve ihalenin yeniden yapılarak sarf edilecek meblağın biraz daha düşürülmesinden sonra iskele inşasının başlamasına izin çıkmıştır. Şura-yı Devletin bu kararı sadrazam tarafından Sultan Abdülhamit'e arz edilmiş, Sultan'ın 3 Mart 1907 (18 M 1325/18 Şubat 1322) tarihinde kararı onaylamasıyla da demir iskele yapılması için inşa süreci başlamıştır.⁵⁵⁵

2.2.4. Karantina Binasının Yanında İnşa Edilen İskele

1907 senesinde İskenderun karantinasının yanına bir iskele inşası düşünülmüş ve bunun için Sıhhiye Nazırından görüş talep edilmiştir. Sıhhiye Nazırı, söz konusu iskelenin karantina binasının yanına inşasının uygun olduğunu ve iskelenin 9.415 kuruşa inşa edileceğini bildirmiştir. Bu meblağ 1907 (r. 1323) senesi inşaat ve tamirat bütçesinden karşılanarak Adana vilayetine havale edilecektir.⁵⁵⁶ Sıhhiye Nazırının bu görüşü Şura-yı Devlet Maliye Dairesinde görüşülmüş ve tasdik edilmiştir. Şura-yı Devletin bu izin talebini onaylamasıyla konu sadrazam tarafından Sultan Abdülhamit'e arz edilmiştir. Sultan 21 Kasım 1907 (15 L 1325/8 T. Sani 1323) tarihinde beklenen izin talebini onaylamış ve karantinanın yanında iskele inşası için süreç başlamıştır.⁵⁵⁷

⁵⁵⁴ Rüşumat Emaneti Mimarı Valori Efendi'nin raporu için; BA, ŞD, 600-84.

⁵⁵⁵ Şura-yı Devletin 2 Mart 1907 (17 M 1325/17 Şubat 1322) tarihli kararı için; BA, İ. RSM, 26-1325.M.08.

⁵⁵⁶ Sıhhiye Nazırı'nın bu husustaki 28 Ağustos 1907 (19 B 1325/15 Ağustos 1323) tarihli yazısı için; BA, ŞD, 2766-50.

⁵⁵⁷ BA, İ. SH (İrade Sıhhiye), 5-1325/L-3.

2.2.5. İskenderun Limanı'nın Haydarpaşa Liman Şirketi Tarafından İnşa Edilme ve İşletilme Teşebbüsü

1903 yılında Bağdat Demir yolu imtiyaz anlaşmasını alan Almanlar, bir şube hattı ile İskenderun'u bu güzergâha bağlama hususunda vaatte bulunmuşlardı. Böylelikle Bağdat Demir yolunun Akdeniz'den bir bağlantısı ve çıkışı olacak, bu sayede Bağdat Demir yolunun ticaret potansiyeli de artacaktı. Çünkü o tarihlerde çok büyük yükleri nakletmenin en ucuz yolu deniz taşımacılığıydı.⁵⁵⁸ Dolayısıyla Avrupalı tüccarlar İskenderun'un Bağdat Demir yolu hattına bağlanması ve burada büyük bir liman inşa edilmesiyle mallarını limana indirecek, demir yolu vasıtasıyla da rahatlıkla ucuz bir şekilde sevk edebileceklerdi. Tabii bu tek taraflı bir ticaret değildi. Bağdat Demir yolunun İskenderun'a bağlanmasıyla bölgede üretilen toprak mahsulleri ve çeşitli ürünler rahatlıkla ihraç edilebilecek; bu da üreticinin ve köylünün ekonomik olarak rahatlamasını sağlayacağı gibi devlete de yeni bir gelir kapısı açacaktı.⁵⁵⁹ Bu liman İskenderun açısından da büyük bir kazanç olacaktı. Çünkü 1910 yılında Beyrut'un bir demir yolu ile Halep'e bağlanması, İskenderun üzerinden yapılan ticareti buraya kaydırmıştı. Hâlbuki Beyrut-Halep arası 400 km. İskenderun-Halep arası ise 158 kilometreydi. Buna rağmen demir yolunun olması tüccarın malını hem sıkıntısız hem ucuz hem de hızlı bir şekilde nakletmesine sebep olduğu için Beyrut Limanı tercih edilmeye başlanmıştı.⁵⁶⁰

Bağdat Demir yolu imtiyazını Almanlar aldığı için, İskenderun'da büyük bir liman inşa etme ve işletme imtiyazına da Almanlar talip olmuş ve bu talebi Sultan Abdülhamit de uygun görmüştür. Fakat Sultan Abdülhamit'in 31 Mart Vakası ile tahttan indirilmesi ve yönetimin değişmesi üzerine Almanların da devlet nezdindeki durumu değişmiştir. Bu süreçten sonra Türk hükümetleri Fransız ve İngiliz yanlısı bir tavır içine girmiştir. Fakat bu iki devletin Osmanlı Devleti üzerindeki kötü emellerinin yavaş yavaş ortaya çıkması üzerine, Almanlar tekrar eski konumlarına dönmeye başlamışlardır. Özellikle 1910 yılında İngiliz ve Fransızlardan borç alınamaması üzerine Almanlarla bir kredi anlaşmasının imzalanması, Almanları, Osmanlı Devleti nezdinde tekrar güçlendirmiştir. Almanlarla kredi anlaşması imzalanırken aynı zamanda Bağdat

⁵⁵⁸ Mehmet Beşirli, "Haydarpaşa Liman Şirketi'ne Verilen İskenderun Limanı İnşa ve İşletme İmtiyazı ve Liman Tarifesi (1911)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XI, 2004, s. 179-203.

⁵⁵⁹ BA, İ. MMS, 137-1329/Ra-20.

⁵⁶⁰ Beşirli, "İskenderun Limanı İnşa ve İşletme İmtiyazı", s.181-182.

Demir yolunun geleceği de gündeme girmiştir. Almanlar, İskenderun’u bir şube hattı ile Bağdat Demir yoluna bağlama ve İskenderun’da bir liman inşa etme ve işletme imtiyazını hatırlatarak Türk hükümetinin uygun görmesi durumunda bahsi geçen inşaatlara başlanabileceğini belirtmişlerdir.⁵⁶¹

Bu olumlu hava neticesinde görüşmeler hızlanmış ve birtakım yeni imtiyazların verilmesi gündeme gelmiştir. Bu yeni imtiyazlar, Bulgurlu İstasyonu’ndan Helif’e kadar 840 kilometrelik Bağdat Demir yolu hattı ile İskenderun’a bir şube hattı imtiyazlarıdır. Nafia Nezareti, Bağdat hattının Mustafa Bey yahut Osmaniye-Toprakkale mevkiinden ayrılarak İskenderun’a bağlanmasının uygun olacağını öne sürmüştür. Yine bu hattın ucunda da Bağdat Demir yolunu dış dünyaya bağlayacak modern bir liman ve eklentiler inşa edilmesi tasavvur edilmiş ve bu imtiyazın da Haydarpaşa Liman Şirketine verilmesi düşünülmüştür. Nafia Nezaretine göre, inşa imtiyazı verilen iskelenin masrafları tamamen şirket tarafından karşılanacak ve hazineye herhangi bir yük getirilmeyecekti. Şirketin sarf edeceği bu para Toprakkale-İskenderun tren hattı ve inşa edilecek olan İskenderun Limanı’ndan elde edilen gelirden karşılanacaktır. Bu meblağ kapatıldıktan sonra hem şubenin hem de limanın gelirinin yarısı hükümete bırakılacaktır.⁵⁶²

Nafia Nezaretinin 16 Mart 1911 tarihinde Bab-ı Âliye yazdığı bu hususlar, bir gün sonra Meclis-i Mahsus-ı Vükelada görüşülüp karara bağlanmıştır. Aynı gün bu karar sadrazam tarafından Sultan Mehmet Reşat’a arz edilmiş, 18 Mart 1911 (17 RA 1329/6 Mart 1327) tarihinde Sultan’ın bu kararı onaylamıştır.⁵⁶³

On iki maddeden müteşekkil imtiyaz anlaşması 21 Mart 1911 (20 RA 1329) tarihinde sadrazam ve vekâleten Ticaret ve Nafia Nezaretine bakan Hakkı Paşa ile Haydarpaşa Limanı Şirketi Meclisi Üyesi Mösyö Edward Hugenin arasında imzalanmıştır. Hatta inşa edilecek limandan geçecek 405 kalem eşyadan ne miktar vergi alınacağına dair liman tarifesi dahi hazırlanmıştır.⁵⁶⁴

⁵⁶¹ Beşirli, “İskenderun Limanı İnşa ve İşletme İmtiyazı”, s.183.

⁵⁶² 17 Mart 1911 (16 RA 1329/5 Mart 1327) tarihli Meclis-i Mahsus-ı Vükela Tutanağı; BA, İ. MMS, 137-1329/Ra-20.

⁵⁶³ BA, İ. MMS, 137-1329/Ra-20.

⁵⁶⁴ İmzalanan mukaveleler ve teferruatlı bir şekilde hazırlanmış liman tarifesi için; BA, İ. MMS, 137-1329/Ra-20; Ayrıca *Düstur*’da 84 numaralı kanun metninin başlığı “İskenderun Limanı Hakkında Haydarpaşa Limanı’na Mütadair 11 Mart 1315/23 Mart 1899 Tarihli Mukavelenameye Müzeyyel Mukavelename ve Tarife” şeklinde olup, adından da anlaşılacağı üzere mukavele ve tarifeler burada da aynen yer almıştır. *Düstur*, 2/III, Dersaadet 1330, s. 227-248; Beşirli, “İskenderun Limanı İnşa ve İşletme İmtiyazı”, s.184; *Takvim-i Vekayi*, Numara: 808, 27 RA 1329/13 Nisan 1327; *Takvim-i Vekayi*, Numara: 807, 26 R 1329/12 Nisan 1327.

Bu imzadan sonra Haydarpaşa Liman Şirketi, İskenderun Limanı'nı inşa etmek ve mali konularda sıkıntı yaşamamak için bir şirket kurmuştur.⁵⁶⁵ Ayrıca şirket, hâlihazırdaki sermayesini 19 Şubat 1913 (12 RA 1331) tarihinde Hissedarlar Genel Heyeti kararıyla bir kat arttırılmıştır. Buna bağlı olarak da şirketin iç nizamnamesinin altıncı maddesi düzenlenmiştir.⁵⁶⁶

Haydarpaşa Liman Şirketi; limana ilaveten rıhtım, vinç, kömür deposu ve antrepo da inşa edecektir. Ayrıca liman şirketine devlet toprakları ücretsiz verilecek, şirketin almak istediği mülk topraklar ise özel bir kanunla kamulaştırılacaktı. Şirket bundan başka liman tesisleri içerisinde güvenliği sağlamak için özel bir polis kuvveti bulundurma imtiyazına sahip olacaktı.⁵⁶⁷

Limanın inşasına 1912 yazında başlanması düşünülüyordu. Bu sebeple İskenderun Kaymakamı Sait Bey, 5 Haziran 1912 (23 Mayıs 1328) tarihinde Dâhiliye Nezaretine çektiği telgrafta, liman inşasında istihdam edilmesi düşünülen mühendisin maaşı olan 1.000 kuruşun belediye bütçesine aktarıldığı ve bu sebeple liyakatlı bir mühendisin tayininin beklendiğini bildirmiştir. Dâhiliye Nazırı da konuyu Nafia Nezaretine bildirerek, süratle bir mühendisin tayin edilmesi için girişimde bulunmuştur.⁵⁶⁸ Hem Toprakkale-İskenderun demir yolu şubesi hem de İskenderun Limanı inşaatı için ilk kazma 10 Haziran 1912 tarihinde vurulmuştur. İnşaatın başlaması için düzenlenen törene ahali, asker ve sivil memurlarının yanında liman inşaatı yüksek mühendisi Ruhtz, İskenderun Alman Konsolosu ve diğer görevliler katılmıştır.⁵⁶⁹

Bu törenden yaklaşık bir yıl buçuk yıl sonra Toprakkale-İskenderun hattı inşa edildiği halde, liman inşaatı tam anlamıyla başlamamıştı. İlk olarak liman inşaatında kullanılacak malzemelerin güvenli bir şekilde sevki için bir iskele inşasına başlanmıştır. Bir de liman inşaatı için bir taş ocağı açılmış ve taşların nakli için de dekovil hattı inşa edilmek istemiştir. Dekovil hattı inşa edilecek güzergâh üzerindeki arsalar, istimlâk edilmiştir. Akçay köyünde bulunan arsası, kendisinden habersiz istimlâk olunduğu için Konsolos Vekili Menaşi 16 Ocak 1913 (3 K. Sani 1328) tarihli bir telgrafla Hariciye Nezaretine şikâyetle bulunmuştur.⁵⁷⁰

⁵⁶⁵ Beşirli, "İskenderun Limanı İnşa ve İşletme İmtiyazı", s. 185.

⁵⁶⁶ BA, MV (Meclis-i Vükela Evrakı), 229-92.

⁵⁶⁷ Beşirli, "İskenderun Limanı İnşa ve İşletme İmtiyazı", s. 185.

⁵⁶⁸ BA, DH. İD, 4/2-14.

⁵⁶⁹ Beşirli, "İskenderun Limanı İnşa ve İşletme İmtiyazı", s. 186.

⁵⁷⁰ BA, HR. TO, 543-70.

İmtiyaz verilirken liman inşasının 1914 sonlarında tamamlanması düşünülmüştü. Fakat I. Dünya Savaşı'nın çıkması bu planı sonuçsuz bırakmıştır.⁵⁷¹ I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve İskenderun'un işgale uğraması, 1939 yılına kadar Fransız idaresinde kalan İskenderun'da liman inşasını daha da geciktirmiştir. İskenderun'un modern, gelişmiş bir limana sahip olması bütün bu nedenlerden dolayı ancak 1972 yılında gerçekleşmiştir.

2.3. LİMANIN TEMİZLENMESİ

İskenderun'da civarında bulunan Cebel-i Bereket Dağı'ndan cereyan eden ve özellikle yağışlı mevsimlerde suyu çoğalan derelerin taşıdığı kum ve taşlar zamanla limanın dolmasına sebebiyet vermektedir. Bunun yanında deniz tarafından eser şiddetli rüzgârlar da limanı doldurmakta ve çoğu zaman sıkıntılara neden olmaktadır. Limanın dolması hem gemilerin iskele mahallini sığlaştırdığı için hem de iskeleyi kullanılamaz hale düşürdüğü için müşkülât çıkarmaktadır. XIX. yüzyılda bölgenin ticaret hacminin yavaş yavaş artması, İskenderun İskeleyi'nin işlekliğini arttırdığı gibi trafiği de yoğunlaştırmıştır. Bu yoğunlaşmada yabancı tüccarların payı büyük olup özellikle Fransız tüccarlar ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla limanın dolarak iskelenin işlevsiz bir hale düşmesinden de en fazla Fransızlar rahatsız olmuş ve bu konuda ticaretleri devam ettiği müddetçe Bab-ı Âliye şikâyetinde bulunmuşlardır. Eylül 1855'te İskenderun Limanı'nın dolmasından dolayı, gemilerin buraya yanaşamamasının sıkıntısını yaşayan ve limanın temizlenmesini talep eden konsolos vekilleri, vapur müdürleri ve tüccarlar, bölgede bulunan Fransız tüccarların önderliğinde hazırladıkları arzuhalî Fransa'nın Halep konsolosuna iletmışlerdir. Halep konsolosu tarafından Fransa sefirine iletilen arzuhal üzerine; sefir, bu şikâyeti Bab-ı Âliye bildirmiş ve gerekenlerin yapılmasını talep etmiştir. Bununla yetinmeyen sefir, yapılacak işin masrafı için de iskeleden geçen yüklerden vergi alınmasını önermiştir.⁵⁷² Bu öneri üzerine konu Sadaret tarafından Meclis-i Vâlâya havale edilmiştir. İlâveten Kaptan Paşa'dan limanın temizlenmesi ile alınacak hususi vergi mevzularının liman meclisinde görüşülmesi ve bu konudaki mütalaaların gönderilmesi istenmiştir.⁵⁷³ Bu talep üzerine yapılan değerlendirmede alınması düşünülen hususi verginin toplanmasına ve harcanmasına nezaret etmek için Halep'te ve İskenderun'da bir komisyon kurulması önerilmiş ve bir mühendis talep

⁵⁷¹ Beşirli, "İskenderun Limanı İnşa ve İşletme İmtiyazı", s. 185-186.

⁵⁷² BA, HR. TO, 196-38.

⁵⁷³ Sadaretten Kaptan Paşa'ya yazılan 13 Eylül 1855 (1 M 1272) tarihli yazı; BA, A. MKT. NZD, 163-41; Sadaretten Kaptan Paşa'ya yazılan 26 Eylül 1855 (14 M 1272) tarihli yazı; BA, A. MKT. NZD, 164-58.

edilmiştir. Sadaret bu görüşmeler neticesi 1856 yazında limanın temizlenmesi için teşebbüste bulunmuştur. Öncelikli olarak Ticaret Nezareti tarafından limanın temizlenmesine ve bakmak üzere Tersane-i Amire'de çalışan bir mühendis tayin edilmiştir. Akabinde de tarak vapuru göndermek için girişimlerde bulunulmuştur.⁵⁷⁴ Araştırmalar neticesinde Londra'dan bir tarak vapurunun getirildiği bunun İstanköy Adası Limanı'nın temizlenmesine tahsis edildiği, fakat hâlihazırda vapurun tamirlik duruma geldiği anlaşılmıştır. Ayrıca vapur tamir edilse bile ancak İstanköy Limanı'nı temizledikten sonra İskenderun İskeleyi temizlenmesi işine tahsis edileceği öğrenilmiştir. Bab-ı Âlinin yaptığı bu tahkikatı öğrenen Kaptan Paşa bu duruma itiraz etmiş ve tarak vapurunun bir an önce tamir edilerek İskenderun Limanı'nın temizlenmesine tahsis edilmesini istemiştir.⁵⁷⁵ Bu gelişmeler sırasından bütün çabaları boşa çıkaracak başka bir gelişme yaşanmıştır. O da, 1862 yılında iskelenin Fransızlar tarafından şehrin başka bir tarafına inşa edilmesidir. İskenderun'da iskele inşa etme imtiyazını alan Fransızlar yeni iskeleyi şehrin kuzeyinde bir mevkide inşa etmek istemiş ve bunu hayata geçirmişlerdi. Dolayısıyla iskele mahallinin yenilenmesiyle limanın sık sık temizlenmesi ihtiyacı ortadan kalkmıştır. Eski mahalde dalgaların getirdiği kumlar beş altı ay zarfında limanı doldurup iskeleyi kullanılamaz hale getirmekteydi. Yeni yerin bu konuda daha uygun olduğu, hem iskeleyi inşa imtiyazını alıp inşa eden Fransızlar hem de bölgede inceleme yapmak için gönderilen mühendis tarafından tasdik edilmiştir.⁵⁷⁶ Ancak iskele mahallinin değiştirilmesi hiçbir zaman tek başına çözüm olmayacaktır.

İskelenin inşasından beş yıl sonra 1867 senesinde iskelenin yeni yeri de dalgaların getirdiği kumlarla dolmuş ve iskele kullanılamaz hale gelmişti, bu yüzden limanın temizlenmesi gerekmektedir. İskenderun İskeleyi'nin işletme imtiyazını alan Messengerie Maritime Kumpanyası'nın İstanbul'da bulunan baş acentesi Mösyö Rove'ye (روو), Fransız tüccarlardan tarafından gönderildiğini tahmin ettiğimiz Fransızca bir yazıda, limanın dolmasından dolayı yaşanan sıkıntılar çok güzel bir şekilde özetlenmiştir. Şöyle ki; limanın dolması nedeniyle iskeleye tam anlamıyla yanaşamayan vapurlar, yük istiaplarının yarısı kadar yükü gelmek zorunda kalmaktadır. Zaman ve para kaybına sebep olan bu durumdan başka, hammallar iskeleye

⁵⁷⁴ BA, A.MKT. UM, 183-4.

⁵⁷⁵ BA, A.MKT. MHM, 179-97.

⁵⁷⁶ BA, İ. MVL, 482-21849.

yanaşamayan gemilerin yüklerini bellerine kadar suya girerek sahile taşımaktadırlar. Mevsime bakmaksızın yaz kış yapılan bu nakil işi birçok sıkıntılara sebep vermektedir. Yüklerin suya düşüp zayi olması, zaman kaybı, fırtınalı havalarda yüklerin ıslanması bu sıkıntıların başında gelmektedir. Bazen hayvan nakleden gemilerin taşıdığı hayvanların kontrollü bir şekilde yüzerek karaya çıkması için salıverilmesi neticesinde ya hayvan telefata yaşamakta ya da kontrolden çıkan hayvanlar şehrin içlerine dalıp insanlara zarar vermektedir. Böyle bir durumda bölgede ticaret yapan tüccarlar doğal olarak sıkıntılarını dile getirmek için sık sık şikâyetle bulunmaktadır. Fakat tüccarlar bununla yetinmeyip, zarar ve ziyanlarının karşılanması için devlete tazminat davaları açabilirlerdi. Hem bu davaların hem de zarar ve ziyanın önüne geçebilmenin yolu iskeleyi uzatmak veya sahile bir kanal açarak gemilerin yanaşacağı bir yer inşa etmek olabilirdi. Fakat liman sürekli dolacağı için her defasında iskeleyi uzatmak mümkün olmayacaktı. Dolayısıyla böyle bir girişim boşuna para sarf etmekten başka bir mana taşımayacaktır. Bunun yerine daha ucuza mal olacak yöntem ise, limanın getirilen bir tarak vapuru ile temizlenmesidir. Ayrıca rıhtım rekziyle havuz yaptırılır ise bir daha limanı temizleme ihtiyacı hâsıl olmayacaktır.⁵⁷⁷ Yazıdan sonra Halep Valisi limanın ne kadar bir meblağa temizleneceğine dair tahkikat yaptırmıştır. Yapılan tahkikata göre bu işin gerçekleştirilebilmesi için 150.000 ilâ 200.000 kuruş arasında bir meblağ gerekmektedir. Fakat bu meblağ hem yüksekti hem de hazinenin bu meblağı karşılamaya gücü yoktu. Ahaliden de böyle bir meblağ toplanamayacaktır. Bu sebeple Halep Valisi iskeleye gelip giden gemilerden yirmişer kuruş alınmasını önermiştir.⁵⁷⁸

Halep Valisinin bu önerisi üzerine Şura-yı Devlet, bölgede inceleme yapmak üzere yeni bir mühendisin görevlendirilmesini Nafia Nezaretinden talep etmiştir. Fakat Nafia Nezareti bölgede inceleme yapmak üzere mühendis görevlendirilmesinin hazineye ek bir yük getireceğini ileri sürmüştür. Bunun yerine, Halep vilayeti başmühendisinin liman temizlenmesi hususunda tecrübesinin olmasından bahisle, onun görevlendirilmesinin daha uygun olacağı yönünde görüş beyan etmiştir.⁵⁷⁹ Bu görüş kabul edilmiş ve bölgede Halep vilayeti başmühendisi tekrar bir incele yapmıştır. Fakat başmühendisin yaptığı incelemeden sonra yaptığı öneri farklıdır. O, limanın

⁵⁷⁷ BA, ŞD, 556-11; BA, DH. MKT, 243-68.

⁵⁷⁸ Halep Valisinin 23 Şubat 1869 (29 Ş 1284/9 Şubat 1283) tarihli yazısının özeti için: BA, BEO. VGG. d. 285, s. 126.

⁵⁷⁹ Nafia Nezaretinin 20 Eylül 1871 (5 B 1288/8 Ağustos 1287) tarihli yazısı; BA, ŞD, 556-11.

temizlenmesi yerine 10.000 kuruş sarf edilerek iskelenin yirmi metre uzatılmasını teklif etmiştir.⁵⁸⁰ Bu meblağ Bab-ı Âli tarafından makul görülmüş ve dolayısıyla limanın temizlenmesinden vazgeçilerek mühendisin önerisine uyulması kararı çıkmıştır. Bu karar 2 Ocak 1872 (20 L 1288) tarihinde sadrazam tarafından Sultan Abdülaziz'e arz edilmiş ve sultan bir gün sonra kararı onaylamıştır.⁵⁸¹ Sultan'ın emir 8 Ocak 1872 (26 L 1288) tarihinde Halep vilayetine tebliğ edilerek uygulanmaya konulmuştur.⁵⁸²

Bu girişimlerden başka 31 Ocak 1895 (19 K. Sani 1310) tarihinde İstinaf Mahkemesi azalarından İsmail Hakkı, İskenderun'a bir rıhtım inşa etme ve İskenderun Limanı'nı temizleme imtiyazı talep etmiş, fakat bu talep kabul edilmediği için hayata geçirilememiştir.⁵⁸³ Limanın tam anlamıyla temizlenememesi iskeleye yük getiren gemiler sık sık karaya oturmalarına sebep oluyordu. Mesela 17 Ekim 1903 tarihinde İngiliz bandıralı bir gemi iskeleye yanaşırken karaya oturmuş, ancak yükü boşaltıldıktan sonra tekrar yüzdürülebilmisti.⁵⁸⁴

Sonuç itibarıyla İskenderun Limanı bütün girişimlere rağmen temizlenememiş ve sürekli alternatif çözümler daha doğrusu ekonomik çözümlerle geçiştirilmişti.

2.4. AMBAR İNŞASI

Daha önce de bahsedildiği üzere XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İskenderun hızla önem kazanan bir liman olmuştur. Halep ve ardının ticaretinin artması doğal olarak İskenderun'un da ticaret hacminin artmasına sebebiyet vermekteydi. 1866 senesinde Halep Gümrüğünün İskenderun'a kaydırılmasıyla birlikte çok daha mühim bir mevki haline gelen iskelenin ciddi altyapı eksiklikleri vardı. Gümrük İskeleyi, yol, karantina, gelen ticaret eşyalarının muhafaza edileceği ambar vs. bunların başında yer almaktadır. 1866 yılında gümrüğün İskenderun'a kaydırılması tüccarları rahatsız etmiştir. Çünkü gümrük vergisi kaçırma ihtimalleri ortadan kalkmıştır. Bu sebeple on iki tüccar; gümrük memurunun yetersizliği, getirdikleri ticari emtiaların yağmur ve güneş altında zayi olması, yolda başlarına gelen hırsızlık vakaları ve yolun bozukluğundan ötürü mallarının yolda nehre veya uçuruma düşmelerini gerekçe göstererek bu duruma itiraz etmişlerdir. Aslında tüccarların temel meselesi, fazla vergi

⁵⁸⁰ Halep Vilayetinden Rüşumat Emanetine gönderilen 26 Kasım 1871 (13 N 1288/13 T. Sani 1287) tarihli belge kaydı; BA, BEO. VGG. d. 285, s. 253.

⁵⁸¹ BA, İ. DH, 644-44761.

⁵⁸² BA, BEO. AYN. d. 868, s. 121.

⁵⁸³ BA, Y. MTV, 114-23.

⁵⁸⁴ *İkdam Gazetesi*, Numro: 3352, 20 Ekim 1903; *İkdam Gazetesi*, Numro: 3355, 23 Ekim 1903.

ödemek istememeleridir. Durum böyle olsa bile tüccarların haklı oldukları hususlar da vardı. Çünkü bu tarihlerde İskenderun Gümrüğünde bir memur bulunmakta, o da hasta olduğunda bütün gümrük işlemleri durmaktadır. Böyle durumlarda doğal olarak tüccarlar ve malları ambar olmaması nedeni ile günlerce tabiat şartları altında iskelede beklemektedir.⁵⁸⁵

Bu ihtiyaçtan dolayı İskenderun Gümrük Dairesi için alınmış olan mahallin avlusuna iki odalı bir ambar inşa edilmesi düşünülmüştü. Ambarın taş döşemeleri, sundurma ve kaldırım inşası, memur odalarının genişletilmesi için 15.612 kuruş gerekmektedir. Mahalli yönetim bu paranın Payas kasabasında bulunan Cin Kulesi'nin gümrük mahalli olması için tahsis edilen meblağdan karşılanmasını talep etmiştir. Çünkü Cin Kulesi hâlihazırda imar edilmeyecekti. Rüsumat Emanetine gönderilen bu öneri Meclis-i Vâlâda görüşülmüş ve uygun olduğu yönünde karar verilmişti. Verilen karar sadrazam tarafından Sultan Abdülaziz'e arz edilmiş ve nihayet Sultan'ın 5 Mart 1867 (28 L 1283) tarihinde sözlü oluru ile de inşaatı başlanmıştı.⁵⁸⁶ Böylelikle tüccarların mağduriyet yaşamasına sebep olan bir eksiklik ortadan kalkmıştı.

Fakat iskelenin ticaret hacmi arttıkça inşa edilen ambar gelen eşyanın istiafabına kâfi değildi. Mevcut ambarın doğu tarafındaki duvar iki-üç zira yükseltilerek tam anlamıyla bir ambar hüviyetine kavuşturulmak istenmiştir. Ambarın iç kısmı ile ön tarafına kesme taştan müteaddit sütunlar konularak üzeri kapatılması halinde 15.000 balya istiap eder bir ambar haline dönüştürülmesi düşünülmüştür. Tasavvur edilen inşaatın masrafı 42.918 kuruştur. İskenderun Rüsumat İdaresi, inşaat için tahsis edilen meblağdan, emaneten inşa edilmesi isteğini Rüsumat Emanetine göndermiştir. Emanet de konuyu Şura-yı Devlete havale etmiştir. Şura-yı Devletin talebi uygun bulmasıyla inşaat talebi sadrazam tarafından Sultan Abdülhamit'e arz edilmiştir. Sultan'ın 7 Şubat 1877 (23 M 1294) tarihinde kararı onaylamasıyla ambar inşaatı için izin çıkmıştır.⁵⁸⁷ Bu emir Halep vilayetine tebliğ edilerek ambarın inşaatına başlanması sağlanmıştır.⁵⁸⁸

İnşa edilen ambar 1881 senesinde gümrük mahallinde kasten çıkarılan⁵⁸⁹ bir yangında mahallin diğer kısımları gibi büyük ölçüde tahrip olmuştur. Bu tahribatın

⁵⁸⁵ BA, MVL, 1059-12.

⁵⁸⁶ BA, İ. MVL, 567-25506.

⁵⁸⁷ BA, İ. ŞD, 33-1614.

⁵⁸⁸ Sadarettin Halep Vilayetine 13 Şubat 1887 (29 M 1294) tarihinde tebliğ edilmiştir; BA, BEO. AYN. d. 868, s. 218.

⁵⁸⁹ BA, ŞD, 580-12; BA, İ. ŞD, 116-6990.

bertaraf edilmesi yani ambar ve diğer kısımların tamiri için tayin edilen keşif bedeli 10.010 kuruş 6 paradır. Sarf edilecek meblağ için İskenderun Rüşumat Nezareti, Rüşumat Emanetinden izin talebinde bulunmuştur. Rüşumat Emanetinin konuyu Şura-yı Devlete havalesiyle gereken onay alınmıştır.⁵⁹⁰ Şura-yı Devletin kararının sadrazam tarafından Sultan Abdülhamit'e arz edilmesi ve sultan tarafından da 13 Aralık 1881 (21 M 1299/1 K. Evvel 1297) tarihinde sözlü olur vermesi ile gümrük müştemilatı ve ambarın onarım ve yenilemesi için gereken irade çıkmıştır.⁵⁹¹

1886 senesine gelindiğinde İskenderun'da Rüşumat Nezareti ve Gümrük İdaresi mevkilerinin yenilenmesi gerekmiştir. İdareler yenilenince de ambar ve eşya-yı ayniyne mağazalarının onarılıp genişletilmesi ve iskeleden ambara kadar da bir demir yolunun inşası düşünülmüştür. Bu inşaatın hayata geçirilmesi için gereken meblağ ise 194.450 kuruştur. Mahalli yönetim, bu meblağın iskeleden ambara kadar uzanan demir yolunda taşınacak ticari emtia denkleminin her birinden yetmiş para vergi alınarak karşılanmasını önermiştir. Bu teklif ve öneriler Rüşumat Emaneti tarafından Şura-yı Devlete havale edilmiş ve görüş istenmiştir.⁵⁹² Şura-yı Devletin öneriyi uygun bulması ile konu önce 20 Ekim 1886 (21 M 1304) tarihinde Meclis-i Vükelada⁵⁹³ ardından da 27 Ekim 1886 (28 M 1304/ 15 T. Evvel 1302) tarihinde Meclis-i Mahsus-ı Vükelada görüşülerek onaylanmıştır. Meclis-i Mahsus-ı Vükelanın verdiği karar aynı gün sadrazam tarafından Sultan Abdülhamit'e arz edilmiştir. Sultan'ın bir gün sonra sözlü oluru ile gümrük müştemilatı ve ambar inşası için gereken izin çıkmıştır.⁵⁹⁴ Bu emrin Halep vilayetine tebliğiyle ambar ve gümrük müştemilatının inşaatına başlanılmıştır.⁵⁹⁵

İskelede ticaret hacmi arttıkça ve teknolojik gelişmeler yaşandıkça birtakım değişikliklerin yapılması kaçınılmazdı. Tonlarca ticari yüklerin gemilerden ambarlara nakli hem meşakkatli hem de zaman almaktaydı. Bunu kolaylaştırmanın yolu iskeleye bir vinç tesisi ve gümrük iskelesinden ambara uzanan güzergâha demir hat döşenmesidir. Bahsedilen inşaat işine mühendis Rudelof isimli bir şahıs talip olmuş ve iş için 7.965 frank yirmi santim teklifte bulunmuştur. Fakat Dersaadet'teki Muradyan isimli başka bir tüccar iş için 7.400 frank yani 32.560 kuruş teklif vermiştir. İskenderun

⁵⁹⁰ BA, ŞD, 569-26.

⁵⁹¹ BA, İ. ŞD, 56-3211.

⁵⁹² BA, İ. MMS, 85-3693.

⁵⁹³ BA, MV, 13-35.

⁵⁹⁴ BA, İ. MMS, 85-3693.

⁵⁹⁵ Dâhiliye Nezaretinden Halep Vilayetine gönderilen 11 Kasım 1886 (13 S 1304) tarihli yazı; BA, DH. MKT, 1377-59.

Rüsumat Nezaretinin inşaat işi Rüsumat Nezareti tarafından görüşülmüş ve bu haliyle görüş almak için Şura-yı Devlete havale edilmiştir. Şura-yı Devlet ise inşaatın Muradyan isimli tüccara verilmesinin daha yerinde olacağı yönünde görüş bildirmesiyle konu sadrazam tarafından Sultan Abdülhamit'in onayına sunulmuştur. Sultan'ın 12 Mart 1890 (20 B 1307/28 Şubat 1305) tarihinde verdiği sözlü oluru ile inşaat için gereken izin çıkmış ve inşaaata başlanmıştır.⁵⁹⁶

Bu inşaattan sonra mevcut deponun kullanımı daha kolaylaşmıştır. Fakat inşaattan bir yıl sonra meydana gelen bir fırtına neticesinde ambarın taş direkleri kırılmış ve kırılanların yerine iki direk dikilmesi gerekmişti. Bu direkler ve fırtına nedeni ile tahrip olan diğer aksamın tamiri için 5.950 kuruş gerekmiş ve Usta Aleks adında bir şahsa ihale edilerek tamirat tamamlanmıştır.⁵⁹⁷

Fakat artık bu depo da gümrükten gelen ticari emtiaların istiabına kâfi değildi. İthal veya ihraç edilmek için iskeleye götürülen ticari emtiayı şehirde istiap edecek büyük mağazalar olmadığından, ticari emtia yükleri sokak ortasında ve ötede beride dağınık bir vaziyette görünmekteydi. Yukarıdaki inşaat için çıkarılan iradeden bir yıl sonra İskenderun'dan Halep'e giden yolun daha da düzgün bir şekilde inşa edilmesi ve ulaşımın eskiye oranla kolaylaşması ticareti hızlandırmıştır. Doğal olarak bu durum da İskenderun gümrüğüne yansımıştır. Ticari büyümenin neticesinde mevcut deponun yanında gelip giden ticari emtianın muhafaza edilebileceği yeni bir antrepo inşa edilmesi gerekmekteydi. Antreponun inşasıyla hem yukarıda belirttiğimiz sıkıntılar giderilecek hem de belediye bu sayede ticari emtiaların antrepoda muhafazasından dolayı tüccardan kira geliri elde edilecekti.⁵⁹⁸

Aynı tarihlerde İskenderun'dan başka Cidde, Bağdat, Basra, İzmir, Selanik, Trabzon, Edirne, Üsküp'e birer antrepo yapılması düşünülmüştür. Bu işe Serkez Bey talip olmuştur. Fakat saray, bu antrepoların ne surette, hangi malzemeyle ve ne kadar masrafla yapılacağı hususunda malumat almak istemiş ve İskenderun'da inşa edilecek antreponun keşfini yapmak için mühendis Kigork Mersemetçiyan Efendi'yi görevlendirmiştir.⁵⁹⁹ Keşif sonucunda hazırlanan defter, antreponun resim ve planı 8 Eylül 1891 (3 S 1309) tarihinde Sadarete sunulmuş, Sadaret de konuyu Sultan

⁵⁹⁶ BA, İ. ŞD, 99-5917.

⁵⁹⁷ Konu ile ilgili 9 Eylül 1891 (4 S 1309/27 Ağustos 1307) tarihli irade; BA, İ. ŞD, 109-6547.

⁵⁹⁸ BA, İ. DH, 1410-1321.RA/4.

⁵⁹⁹ BA, Y. MTV, 54-7.

Abdülhamit'e arz etmiştir. Sultan bahsi geçen antreponun bir an önce inşaatın başlaması yönünde talimat vermiştir.⁶⁰⁰ Çıkarılan iradeye rağmen, inşaatı iki yıldan fazla bir süre başlanamamıştır. Bunun önündeki en büyük engel muhtemelen inşa edilecek olan antrepoya münasip bir arsanın bulunamamasıydı. Çözüm olarak deniz kenarında, hükümet konağı ile gümrük dairesinin arasında üzerinde Sıhhiye İdaresine ait bir ahşap barakanın bulunduğu arsa alınmak istenmişti. Çevresi 5.800 zira uzunluğunda olan bu arsa antrepo inşası için oldukça uygundu. 1893 yılında Defter-i Hakanî Nezareti ile yapılan yazışmalarda bu boş arsanın devlete ait bir arazi olduğu ortaya çıkmıştı. Sıhhiye Nezareti ile yazışılarak üzerindeki barakanın başka tarafa kaldırılması ve arsaya inşa edilmesi planlanan karantinahanenin sahilde başka uygun bir noktaya nakledilmesi gerektiği belirtildikten sonra inşaatı başlanacaktı.⁶⁰¹

Çalışmaların yavaş gitmesinden dolayı antrepo inşasına ancak 1903 Mayıs'ında başlanabilmişti.⁶⁰² Aynı yılın Temmuz ayında antreponun, duvarları üç metreye çıkarılmış ve çatısı da atılmıştır.⁶⁰³

Antreponun tamamlanmasından sonra bu kez de eski gümrük ambarı yıkılmaya yüz tuttuğu için acilen tamir edilip bazı kısımlarının yenilenmesi gerekmişti.⁶⁰⁴ Ticari mallar bahsettiğimiz deponun harap bir halde olmasından dolayı çoğu zaman açık havada bırakılmakta ve yağmur altında ıslanmaktadır. Bu da malların zarar görmesine sebep olmaktaydı. Bazen gümrük işlemleri ve kontrollerin uzaması mağduriyeti daha da arttırmaktadır. Bu hususta tüccarların da şikâyetleri çoğalınca gümrük ambarının tamiri ve yenilenmesi için keşif yaptırılarak ihale edilmiştir. Yapılan keşif neticesinde inşaat için biçilen bedel 126.098 kuruştur. Fakat Kirkor ve kardeşi Mardiros da ihaleyi almak için bu fiyatı 89.000 kuruşa düşürmüştür. Emanet mimarı Mösyö Valori'nin de fiyatı ve ihaleye verilen şahısları uygun görmesi ile daha etraflı görüş almak için konu Rüşumat Emaneti tarafından Şura-yı Devlete havale edilmiştir.⁶⁰⁵ Aslında ambarların tamirini gerektiren süreç şehrin sokaklarının düzenlenmesiyle başlamıştır. Yapılan yol düzenlemelerinden sonra yol tarafındaki iki ambarın çatısı alçakta kalmıştır. Bunun

⁶⁰⁰ BA, İ. DH, 1249-97941.

⁶⁰¹ BA, BEO, 339-25359; BA, BEO, 536-40149; BA, BEO, 548-41030.

⁶⁰² BA, İ. DH, 1410-1321.RA/4; BA, DH. MKT, 703-41; BA, BEO, 2086-156427.

⁶⁰³ BA, DH. MKT, 738-2; İnşaat devam ederken Mahmut isminde biri yapılan antreponun geniş bir şekilde inşa edilmediğini bunun da ileride sıkıntılara sebebiyet vereceği yönünde şikâyetle bulunmuştur. Ancak şikâyet dikkate alınmamış olacak ki projede değişikliğe gidilmemiştir. BA, DH. MKT, 761-3.

⁶⁰⁴ BA, BEO, 2280-170992.

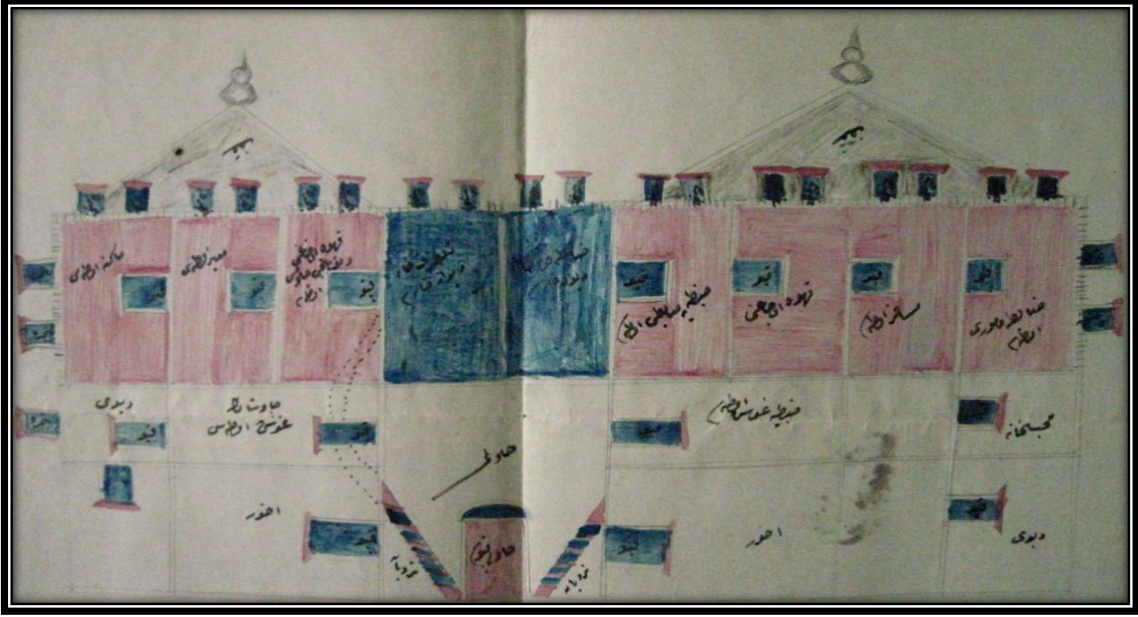
⁶⁰⁵ BA, ŞD, 597-2.

gerektiği ve yapıların inşası için gereken meblağ hususunda Sadarete malumat vererek izin istemiştir. Buna göre İskenderun'da hükümet konağı ve telgrafhane olmadığı için her sene birtakım binalar kiralanmaktadır. Kiralanan bu binalar hem istiaba kâfi değildir hem de Hazine'yi daimi bir masrafın içerisinde sokmaktadır. Bu sebeple buraya devlet tarafından bahsi geçen binaların yapılması hem Hazineyi daimi bir masraftan kurtaracak hem devletin itibarını arttıracak hem de mahalli yönetimin işlerini kolaylaştıracaktır.

Vali, ayrıca inşa edilecek binaların bir resminin yapıldığını ve yapılan keşif neticesinde de inşaat için 72.259 kuruş 5 paraya ihtiyaç duyulduğunu kaydetmiştir. Bu meblağın 40.113 kuruş 20 parası hükümet konağı, 32.145 kuruş 25 parası da üç odadan müteşekkil olacak telgrafhane inşası içindir. Halep Valisi'nin verdiği bilgiler doğrultusunda, talebi Sadaret tarafından Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye havale edilmiştir. Meclis, İskenderun'da hükümet konağı ve telgrafhane bulunmamasının, bu ihtiyacı gidermek için bazı mahaller kiralanmasının, kiralanın yerlerin istiaba kâfi bulunmayışı ve bu durumun Hazineyi daimi bir masrafın içine sokmasının rahatsız edici bir durum olduğunu belirtmiştir. Ancak Hazinesinin hâlihazırda böyle bir inşaata para ayıracak gücünün olmadığını kaydettikten sonra inşa teklifini reddederek şimdilik böyle şeylerden kaçınılmasını tavsiye etmiştir.⁶¹⁰

⁶¹⁰ Hükümet Konağı ve Telgrafhane inşasının teferruatlı keşif masrafları için; BA, MVL, 1059-95; BA, BEO. VGG. d. 285, s. 79.

Plan 2. 2. İnşası Düşünülen Üç Odadan Müteşekkil Telgrafhane ve Hükümet Konağı⁶¹¹

Bu teşebbüsün sonuçsuz kalmasından sonra mevcut durum 1881 senesine kadar aynı şekilde devam etmişti. 22 Ağustos 1879 (4 N 1296/9 Ağustos 1295) tarihinde Halep'ten Galip Paşa, Mazhar Paşa ve Noryan Efendi imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen bir yazı ile tekrar İskenderun'a bir hükümet konağı inşa edilmesi süreci başlatılmıştır. Yazıda 1879 senesine kadar müdürlük olarak idare edilen İskenderun, bu tarihten sonra öneminin artmasından dolayı oraya yakın köylerin ilhakıyla birinci sınıf bir kaza hüviyeti kazandığı belirtilmişti. Ancak kaza teşkil edilmesine rağmen hâlâ hükümet memurlarının ikameti için birkaç küçük hane kiralınmaya devam edilmekteydi. Bundan başka telgrafhane, belediye dairesi, zaptiye askerleri için de başka başka yerler kiralanarak bina ihtiyacı giderilmeye çalışılmaktaydı. Bu dört birim için tutulan hanelerin yıllık kira bedeli yaklaşık 10.000 kuruştı. Kira için ödenen bu meblağ hazineye her yıl boşuna yük getirmekte ve böyle bir görüntü devletin itibarını da zedelemekteydi. Çünkü yerli ve yabancı tüccarların uğrak mevkisi haline gelen İskenderun'da 1879 senesi itibarıyla on iki konsolos vekili bulunmaktaydı. Yabancıların bölgede binaları olduğu halde devlete ait bir bina dahi bulunmamaktaydı. Bu sorunların üstesinden gelebilmenin en kolay yolu bölgeye bir hükümet konağı inşa edilmesiydi. Ayrıca İskenderun'un etrafında, temizlenmesi tasavvur edilen bataklıklar şayet temizlenir ve oradan Halep'e kadar muntazam bir yol inşa edilirse iskelenin ve şehrin

⁶¹¹ BA, MVL, 1059-95.

önemi birkaç kat daha artacaktı. Böyle bir durumda şehir mutasarrıflığa bile dönüştürülebilirdi. Böyle bir durumda hükümet konağının inşasını geciktirerek, sorunu kiralama yöntemiyle halletmenin yakışık almadığı ortadaydı.⁶¹²

Masraf bahsine gelinecek olunursa, Kâmil Paşa zamanında bu iş için teşebbüste bulunulmuş ve keşif çalışmaları yaptırılıp resmi çizdirilmişse de bu iş sonuçsuz kalmıştı. Yukarıda da bahsedildiği üzere o tarihlerde yapılan keşif sonucunda 150.000 kuruş masraf çıkarılmıştı. Şu halde halktan bağış yoluyla toplanan 20.000 kuruş bulunmaktaydı. Buna ilaveten devlet hazinesinden 130.000 kuruş daha tahsis edilirse bina inşa edilebilecekti. Şayet hazine sıkıntıya sokulmamak isteniyorsa bölgede devlet arazisi olup satışından gelir elde edilecek yerler vardı. Bunların satışından elde edilen gelir ile ihtiyaç duyulan meblağ karşılanır ve bu sayede inşaat mevsimi geçmeden binanın inşasına başlanabilirdi. Bu yazının sahipleri ileri sürdükleri gerekçeler ile Sadarettin inşaatın başlaması için müsaade istemektedirler.⁶¹³ Sadaret gelen bu yazı üzerine konuyu Şura-yı Devlete havale etmiş, Şura-yı Devlet ise gelen yazıya binaen hükümet konağının resmiyle keşif defterini istemiştir. Ayrıca satılacak arsaların mahiyetinin ve kıymetinin ne olduğu hususunda Halep vilayetinden bilgi istemişti.⁶¹⁴ Bu talep üzerine İskenderun İdare Meclisi, hükümet konağı ve diğer ilave binaların inşası için yeniden bir keşif yaptırmıştı. 10 Ocak 1880 (29 K. Evvel 1295) tarihinde yapılan keşif neticesinde, binaların inşası için 173.000 kuruş masraf çıkarılmıştı. Halep İdare Meclisi, İskenderun İdare Meclisinin hazırladığı bu keşif defterine ilaveten, satılması düşünülen arsaların denizin çekilmesiyle ortaya çıkan yer, 27.000 kuruş kıymetinde olduğu bilgisini 22 Mart 1880 (10 R 1297/9 Mart 1296) tarihinde Şura-yı Devlete iletmışti.⁶¹⁵ Bu arada Sadaretin görevlendirmesiyle Bekir ve Sait Paşalar idari incelemelerde bulunmak için bölgeye gönderilmişlerdi. Onların özellikle İskenderun hususundaki kayıtları hükümet konağının inşasının hızlanması açısından önemlidir. Bekir ve Sait Paşalar, on bir kazayı havi Halep sancağında, münasip olanlarının ayrılmasıyla yeni bir sancak daha teşkil edilmeliydi. Konu açısından en mühim husus, bu sancağın merkezinin önemli bir ticarî kavşak noktası haline gelen İskenderun olarak tasavvur edilmesi idi. Paşalar, tekliflerinin getireceği mali yükün bütçede karşılığı

⁶¹² BA, ŞD, 2216-37.

⁶¹³ BA, ŞD, 2216-37.

⁶¹⁴ BA, ŞD, 2216-7.

⁶¹⁵ BA, ŞD, 2216-37.

olması durumunda gerçekleşmesini arzu etmekteydi. Talep üzerine konu Şura-yı Devlette görüşülmüş ve meselenin daha derinlemesine incelenmesi için Halep vilayetiyle yazışılmıştır. Ayrıca daha önce yapılan keşif neticesinde belirlenen 173.000 kuruş meblağı da fazla bulan Şura-yı Devlet, İskenderun'un sahilde bulunması münasebetiyle meblağın daha düşük olması gerektiğini düşünmekteydi. Şura-yı Devlet son olarak, bölgedeki bir kısım devlet arazisinin yabancı veya yerliden birilerine satmanın mahzurlu olacağını belirtmişti. Daha sonraki yıllarda, bölgede devletin bina inşa etmek istediğinde yer bulamamasına neden olacak bu durumun kabul edilemeyeceği kararına varmıştı. Hükümet konağının inşası için sarf edilecek paranın karşılanması için daha önce yapıldığı gibi halktan istekli olanlarından bağış toplanmasını önermişti.⁶¹⁶

Şura-yı Devletin sual ettiği hususlara ya Halep vilayetinin olumsuz cevap vermesi veya Bab-ı Âlinin bu dönüşümü uygun bulmaması yüzünden İskenderun sancağa çevrilememiştir. Bundan başka bütçenin müsait olmadığı gerekçesiyle hükümet binası inşası mahalli hükümete bırakılmış, bu durum da konak inşasının sonuçsuz kalmasına sebebiyet vermiştir.⁶¹⁷ Aynı yıllarda devletin iflasını açıklaması ve Avrupalı Devletlerin Muharrem Kararnamesi ile Osmanlı Devleti'nin maliyesine el koymaları ve Deyun-ı Umûmiyye İdaresini tesis ederek maliyeyi kontrol altına almaları bu süreci bir müddet daha sekteye uğratmıştır.⁶¹⁸

1883 senesinde hükümet konağı inşa etmek için Halep vilayeti tarafından bir teşebbüste daha bulunulmuştur. Mahalli yönetime göre İskenderun'da hükümet memurlarının ikameti için her yıl 14.000 kuruş masrafla yer kiralanmaktadır. Üstelik kiralanmış bu binalar harap durumda olup kış aylarında barınılamayacak hale gelmektedir. Birçok seyyah, tüccar ve yabancı devlet memurlarının geçiş güzergâhında olan İskenderun'da hükümet memurunun ikamet edeceği bir binanın bulunmayışı mahcubiyete sebebiyet vermektedir. Oysa hem bu yılın kira bedeli hem de gelecek yılın kira bedeli ile daha önce hükümet konağı inşası için biriktirilmiş olan 19.000 kuruş bir araya getirilip elde edilecek 47.000 kuruşla inşaata başlanarak bu sorun halledilebilirdi. Şayet bu meblağ inşaat için yeterli gelmez ise hükümete ait arsaların bir kısmının

⁶¹⁶ BA, ŞD, 2216-37.

⁶¹⁷ BA, ŞD, 2216-37.

⁶¹⁸ Donald C. Blaisdell, *Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Malî Denetimi DüyunuUmumiye*, (1929), (Çev. Ali İhsan Dalgıç), Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 1979, s. 86-94.

satışıyla inşaat tamamlanır ve bu sayede hazine de zora sokulmamış olurdu. Halep İdare Meclisinin Dâhiliye Nezaretine sunduğu bu öneri 15 Şubat 1883 (3 Şubat 1298) tarihinde Şura-yı Devlete havale edilmiştir. Şura-yı Devlet, konuyu görüşerek 13 Mart 1883 (4 CA 1300) tarihinde Halep vilayetine yazdığı cevapta, inşası 5.000 kuruşu geçen binaların muhakkak ilk keşif defteri ve resminin gönderilmesinin nizamname gereği olduğu halde bunların hâlâ ulaşmadığını kaydetmiştir. Ayrıca iki senelik kira bedelinin inşaata sarf olunmasının ve hükümete ait bir bina için halktan yardım toplanmasının münasip olmayacağını belirtmiştir. Son olarak, şayet bir yardım toplanacaksa, irade gereği, toplanan bu yardımın mektep, hastane gibi umuma ait tesislere harcanması gerektiğini kaydetmiştir.⁶¹⁹

Nihayet 1884-1885 yıllarında hükümet konağı inşasına başlanmış⁶²⁰ ve 1887-1888 senesinde tamamlanabilmiştir. Hükümet Konağı deniz kenarında gümrük dairesi hizasında inşa edilebilmiştir.⁶²¹ Sonuç itibariyle 1866 senesinde başlayan bu süreç ancak yaklaşık yirmi iki yıl sonra tamamlanabilmiş ve İskenderun bir hükümet konağına kavuşmuştur.

2.6. ASKERİ DEPO VE KIŞLA İNŞASI

1897 senesinde yaşanan Osmanlı-Yunan Harbi'nde Osmanlı Devleti birçok yerden asker sevkıyatı yapmıştır. Osmanlı-Yunan Harbi için asker sevkıyatı yapılan yerlerden biri de İskenderun İskeleyi'dir. Bundan başka özellikle Halep ve Adana vilayetleri dâhilinde bulunan redif dairelerinden ihtiyaç nispetinde çeşitli bölgelere İskenderun İskeleyi üzerinden sevkıyat yapılmaktaydı. Sevk edilen askerlerinin bir de dönüşü olacaktı ki, bu da Adana ve Halep havalisinin iskeleyi olan İskenderun üzerinden gerçekleşecekti. Bölgeden sevk edilen asker sayısı dönem dönem farklılaşmakta ve gittikçe artmaktadır. 1897 yılında bu sayı binlere kadar çıkmıştır. Şehirde Mısırlı İbrahim Paşa zamanından kalma askeri kışla, daha doğrusu ikameti için askeri bir konak bulunmasına rağmen, önemsenecek boyutta değildir.⁶²² Dolayısıyla askerlerin İskenderun'da kaldıkları süre içerisinde kalmaları için hanlar kiralanmaktadır. Tutulan hanlar istiaba kâfi gelmediği gibi, kira bedeli olarak yüklü miktarda para

⁶¹⁹ BA, ŞD, 2218-28.

⁶²⁰ HS, 1302, s. 208.

⁶²¹ HS, 1305, s. 182.

⁶²² Macar Mültecilerinden Ferhat Paşa'nın bataklıkları kurutmak için hazırladığı 18 Kasım 1851 tarihli haritasında İbrahim Paşa'ya ait askeri konağın yeri net bir şekilde görülmektedir. BA, İ. DH, 244-14880.

ödenmektedir. Gemilerin geç gelmesi veya bekleyenlerin tamamını alamaması da askerlerin aylarca şehirde kalmasına sebebiyet vermektedir. Uzun bekleme süresinde hanlarda yer bulamayan askerler; dükkân, mağaza ve ahır gibi yerlerde kalmakta veya şehrin iç bölgelerine geçerek gecelemeekteydiler.⁶²³ Yaz mevsiminde havanın aşırı sıcaklığı ve askerlerin barınacak yer bulamaması firarlara sebep olmaktadır. Doğal olarak bu durum birçok sıkıntılara sebebiyet vermektedir. Halkla münakaşa, kavga gibi hadiseler olabileceği gibi, sarkıntılık vakaları da ortaya çıkabiliyordu. Asayişin bozulmasına sebep olan bu hadiselerin engellenmesinin tek yolu, gelip giden askeri istiba kâfi ve sevk edilen silah ve mühimmatı muhafaza edebilecek depo mahiyetinde bir kışla inşasıdır. Kışla inşası hem şehrin güvenliğinin bozulmasını engelleyecek hem de hazineyi han vs. için ödenen kira giderlerinden kurtaracaktı. Ayrıca İskenderun'un redif taburu merkezi olması nedeniyle zaten uygun büyüklükte bir kışlaya da ihtiyacı vardı.⁶²⁴

Bu gerekçelerden ötürü İskenderun'un askeri anlamda bağlı olduğu 5. Ordu Komutanlığı, kışla inşaatı için keşif yaptırarak Seraskerliğe göndermiştir. Keşfe göre kışla inşasına sarf edilecek meblağ 320.961 kuruş 20 paradır. Seraskerlik, 5. Ordu Komutanlığının gerekçelerini haklı bulmuştur. Fakat 1897 senesi bütçesinin böyle bir masrafı karşılayacak durumu olmadığını ileri sürerek, Sadareten meselenin önemine binaen başka bir çözüm bulması noktasında yardım istemiştir.⁶²⁵ Bu talep üzerine Sadaret de konuyu Maliye Nezaretine bildirmiştir.⁶²⁶ Maliye Nezareti; Sadarete, olağanüstü bir durum olmadığı müddetçe, planlanan bütçenin dışına çıkılmaması hususunda Sultan Abdülhamit'in kesin talimatı olduğu cevabını vermiştir. Dolayısıyla kışla masrafını bütçeye eklemek mümkün gözükmemekteydi. Ancak 1898 bütçesinde nizamiye tahsisatına aktarılacak karşılanabileceği bilgisini vermiştir. Bu cevap Sadaret tarafından da Seraskere tebliğ edilmiş ve sonrasında da Sultan'a arz edilerek gereken irade çıkarılmıştır.⁶²⁷

Bu iradeye rağmen 1899 senesi geldiği halde bir türlü tahsis edilen meblağın ödemesi yapılmamıştır. Serasker bu kadar acil bir yapının inşasının gecikmesinin doğru

⁶²³ Şerafeddin Mağmumi, *Seyahat Hatıraları*, s. 282.

⁶²⁴ BA, BEO, 1013-75922.

⁶²⁵ BA, BEO, 1013-75922.

⁶²⁶ Sadrazamın Maliye Nezaretine yazdığı 24 Ağustos 1897 (25 RA 1315/13 Ağustos 1313) tarihli yazısı BA, BEO, 997-74751.

⁶²⁷ Sadrazamın Seraskere yazdığı 26 Eylül 1897 (28 R 1315/14 Eylül 1313) tarihli yazı; BA, BEO, 1013-75922.

olmayacağını, bu sebeple bir an önce bir yıl gecikme ile de olsa 1899 senesi bütçesinden ödemenin yapılması talebiyle 19 Haziran 1899 (9 S 1317/5 Haziran 1315) tarihinde Sadarete müracaat etmiştir. Sadaret de doğal olarak konuyu Maliye Nezaretine bildirerek, mağduriyetin giderilmesi yönünde nezarete talimat vermiştir.⁶²⁸ Gecikmenin sebep olduğu sıkıntılar bu sırada Sultan Abdülhamit tarafından da öğrenilmiştir.⁶²⁹ Bu gelişme üzerine saray 3 Kasım 1899 (28 C 1317/22 T. Evvel 1315) tarihinde hususi bir irade ile sorumluları uyarmış ve Sadarete bir an önce gerekenlerin yapılması hususunda kat'i bir emir vermiştir.⁶³⁰ Sadaret bu kat'i emir üzerine Seraskerlik ve Maliye Nezaretine hem 1897 senesinde çıkarılan iradeyi hem de yayınlanan hususi iradeyi işaret ederek, bir an önce kışla inşasına başlanması talimatını vermiştir.⁶³¹ Sarayın bu uyarısı üzerine kışla inşaatına başlanmıştır. Fakat inşaat başladıktan bir müddet sonra Bakizade Hüsnü Efendi, kendi arsasına izinsiz kışla inşa edildiği gerekçesiyle Bidayet Mahkemesine şikâyetle bulunduğu gibi, Seraskerliğe de arzuhal yazmıştır. Bunun üzerine Seraskerlik, mahalli yönetimden bu hususta bilgi talep etmiştir. Gelen cevapta; Hüsnü Efendi'nin hak talep ettiği arsalardan birinin askeri kışla için yedi sekiz sene önce (1893-1894 yılları) İskenderun ahalisinden Nikola ve Abdullah Zerik isimli şahıslardan satın alınan arsa olduğu bilgisi vardır. Alınan bu arsanın geniş olmayışından dolayı bitişğinde Hüsnü Efendi adına kayıtlı 15 dönüm arsanın da istimlak edilmesi kararlaştırılmıştır. Aynı zamanda bu arsanın devlet arazisi olduğu, ekip biçmesi ve her sene devlete aşarının verilmesi karşılığında 150 kuruş bedelle 1875 senesinde Hüsnü Efendi'ye tahsis edildiği bildirilmiştir. Aradan yirmi altı sene geçmesine rağmen Hüsnü Efendi araziye ekip biçmemiş ve dolayısıyla aşar vergisi de ödememiştir. Bu sebeple arsa Vilayet İdare Meclisi tarafından sahipsiz varsayılarak askeriye kışla inşası için tahsis edilmiştir. Böyle olmasa bile milletin menfaatine olacak bir durumda istimlakın kanunen uygun olduğu bilgisini vermiştir.⁶³² Halep Valisi'nden gelen bu yazıya rağmen, bidayet mahkemesi Hüsnü Efendi'yi haklı bulmuştur. Bu karar Dâhiliye Nezareti tarafından 30 Nisan 1901 (11 M 1319/17 Nisan 1317) Seraskerliğe iletilmiş ve Hüsnü

⁶²⁸ BA, BEO, 1327-99502.

⁶²⁹ BA, Y. MTV, 193-131.

⁶³⁰ BA, İ. HUS, 77-1317.C/50; BA, Y. EE, 150-104.

⁶³¹ BA, BEO, 1395-104573.

⁶³² BA, DH. MKT, 2467-93.

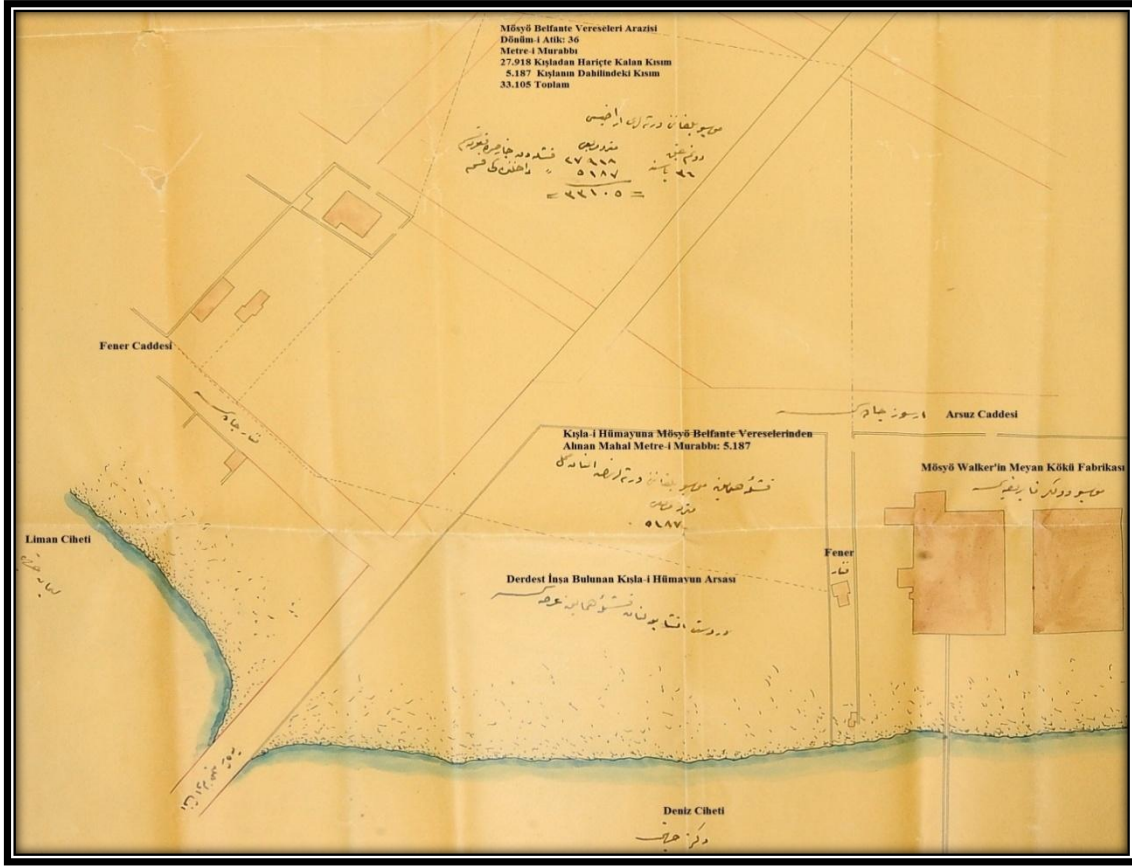
Efendi'nin istimlâk bedelinin ödenmesi talimatı verilmiştir. Hüsnü Efendi'nin istimlâk bedeli ödendikten sonra da arsa kışla inşası için kamulaştırılmıştır.⁶³³

Arsanın bir kısmının kamulaştırılmasından sonra kışla inşa edilecek arsanın diğer kısmının sahipleri ortaya çıkmış ve hak iddia etmişlerdir. Babaları Belfanti'den intikal eden otuz altı dönüm arsanın 5.187 metrelik mahallinin kışla inşası için işgal edildiğini ileri süren varisler, mahalli yönetime başvurarak bir an önce durumun düzeltilmesini istemişlerdir. İskenderun Almanya konsolosu Theodor, İskenderun İngiliz Konsolosu Catoni'nin eşi Killiye ile İtalya süvari yüzbaşılardan Karlo isimli üç kardeş iddialarını ispatlamak için ellerinde bulunan 13 Haziran 1880 (5 B 1297) tarihli tapu senedini sunmuşlardır. Durumun Bab-ı Âli tarafından öğrenilmesi üzerine konu Şura-yı Devlete taşınmıştır. Şura-yı Devlet, sağlıklı karar verebilmek için mahalli yönetimle yazışarak nasıl böyle bir karışıklık olduğu hususunda bilgi istemiştir. Gelen cevapta, bu arsanın babaları adına tapusunun olmaması ve uzun süredir üzerinde ziraat edilmemesinden ötürü 1895 yılında mahlûl sayılarak kışla inşası için tahsis edilmiştir. Fakat bu yerin babaları Belfanti'den intikal ettiğini ileri süren bu şahısların arsanın tapu senedini sunmaları ve üzerinde ziraat yapmamalarına rağmen 1899 senesine kadar düzenli bir şekilde aşar vergisini ödediklerine dair makbuzları beyan etmeleri üzerine haklıkları tescil edilmiştir. Mahalli yönetim bu sıkıntının bertaraf edilmesinin, ancak varislere bataklıkta doldurulan yerden muadil bir arsa verilerek değiştirilmesi ile mümkün olacağı fikrini ileri sürmüş ve bu fikir kabul görmüştü. Fakat değiştirilecek arsanın her bakımdan muadil olmasına özen gösterilmesi ve değiştirilen arsanın askeri açıdan önemli bir yer olmaması şartları konmuştu. Mahalli yönetim bu uyarıları dikkate alarak, üzerinde kışla inşa edilecek arsalarına karşılık, ilgili şahıslara bataklıktan doldurulan muadil arazi tahsis etmişti. Durum Şura-yı Devlet tarafından da uygun bulununca Meclis-i Mahsus-ı Vükelaya sunulmuştur. Meclisin 3 Eylül 1902 (30 CA 1320/21 Ağustos 1318) tarihinde kararı onaylamasıyla konu sadrazam tarafından aynı gün Sultan Abdülhamit'e arz edilmiştir. Sultan'ın verilen kararı 16 Eylül 1902 (12 C 1320/2 Eylül 1318) tarihinde uygun bulmasıyla da kışla inşa edilecek arsa sorunu çözüme kavuşturulmuştur.⁶³⁴

⁶³³ BA, DH. MKT, 2478-110.

⁶³⁴ BA, BEO, 1817-136268; BA, DH. MKT, 2551-27; BA, DH. MKT, 511-62; BA, İ. DFE, 13-1320/C-04.

Plan 2. 3. Redif Kışlasının İnşa Edileceği Arsa⁶³⁵

Kışlanın inşasına başlanılmasından sonra ikinci bir sorun daha çıkmıştır. Daha önce inşa edilen Mösyo Walker'e ait meşin kökü fabrikası deniz fenerinin önünü kesmişti. Fenerin diğer tarafına da kışla inşa edilecekti. Dolayısıyla kışla inşa edildiğinde deniz feneri, meşin kökü fabrikası ile kışlanın arasında kalacaktı. İnşaat bittiğinde artık deniz fenerinin ışığı bu iki yapı yüzünden geceleri gemiciler tarafından görülemeyecekti ve bu da tehlikeli sonuçlar doğurabilecek bir durumdu. Aynı zamanda fenerin yanına tuvaletler de inşa edilmekteydi. Fenerin yerinin değiştirilmesine sebep olan bu gelişme sonrasında kışla inşaatına ara verilmeden devam edilmiştir. 2 Aralık 1903 (12 N 1321/19 T. Sani 1319) tarihine gelindiğinde kışla inşasının yavaşladığı görülmektedir. Serasker, kışla inşasının yavaşlamasının ve bir türlü tamamlanamamasının nedeni olarak, tahsis edilen 450.000 kuruşun tam anlamıyla havale edilmemesini göstermiştir. Bu yüzden eksik kalan kısımların tamamlanması için bir an önce bu havalenin yapılmasını talep etmiştir.⁶³⁶ Kışla, 1904 senesine doğru, tam

⁶³⁵ BA, İ. DFE, 13-1320/C.04.

⁶³⁶ BA, Y. MTV, 253-90; ŞD, 2239-26.

olarak olmasa da nihayete kavuşturulmuştur.⁶³⁷ İşgal döneminden sonra Şükrü Kanadlı Kışlası ismiyle adlandırılan bina bir müddet daha varlığını devam ettirmiştir.⁶³⁸

İnşa edilen kışlanın ilk ciddi faydası Yemen'deki isyanları bastırmak için Yemen'e gönderilecek olan alayların İskenderun'da toplanmasında görülmüştür. Gelen askerler İskenderun'a çıkarılmış ve gemi bekledikleri süre içerisinde de bu kışlada ikamet etmişlerdir. Fakat kışlanın tamamen inşa edilmemiş olması askerleri mağdur etmekteydi. Askerler döşemesiz, camsız, sadece üstü örtülü kaba inşaatı tamamlanmamış koğuşlarda, hanlarda ve toprak yığınlarının üzerinde perişan olmuşlardır. Bu imkânların elverişsiz olduğu zamandır ve zor koşullar altında yorgun argın İskenderun'a gelen askerlerin sıkıntıları daha da artmıştır. Dolayısıyla bekleyen alaylardaki askerlerin bir kısmı firar etmiştir. Bu şartlardan ötürü 1903 yılının Mart ayından 1905 yılının Mart ayına kadar geçen sürede İskenderun'a gelen 8.296 askerden 1.613'ü firar, yirmi yedisi ise vefat etmiştir.⁶³⁹ Yemen'e giden bu askerler dönüş yolunda da İskenderun'a indirilmiş ve kara yolu ile memleketlerine gitmeleri temin edilmiştir.⁶⁴⁰ 1907 yılında Yemen'den dönen on bir tabur İskenderun'a çıkarılmış ve buradan memleketlerine sevk edilmek istenmiştir. Memleketlerine gönderilmek için gelen askeri kabilelerin sıkıntıları sadece konaklama değildi. Askeri harekât boyunca yirmi ay maaşlarını alamayan askerler mahalli yönetimden maaşlarını talep etmişlerdir. Mahalli yönetimin biriken bu parayı karşılayacak güçte olmamasından dolayı Sadareten acil surette yardım istenmiştir. Aksi takdirde askerin İskenderun'da uzun süre beklemesi şehre sıkıntı verecekti. Mesele Sadaret tarafından Maliye Nezaretine iletilmiş ve oradan da Meclis-i Mahsus-ı Vükelaya havale edilerek çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Meclis-i Mahsus-ı Vükela 24 Mart 1907 (9 S 1325/11 Mart 1323) tarihinde yaptığı görüşmede Halep Osmanlı Bankası aracılığıyla 500.000 kuruş gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kararın bir gün sonra Sultan Abdülhamit tarafından onaylanmasıyla da sorun çözüme kavuşturulmuştur.⁶⁴¹

⁶³⁷ HS, 1321, s.292.

⁶³⁸ Abdurrahman Konuralp, "Hatırladığım İskenderun", *Güneyde Kültür*, VI/60, Şubat 1994, s. 7.

⁶³⁹ Cengiz Çakaloğlu, Yemen'den Dönemeyen Bir Karapapak: 40. Hamidiye Süvari Alayı Komutanı Mihrali Bey, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011, s. 147.

⁶⁴⁰ Cengiz Çakaloğlu, "Yemen İsyanı ve Trabzon Redif Taburu (1905-1906)", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, IX/I, 2007, s. 99-122; Çakaloğlu, *Mihrali Bey*, s. 213-214.

⁶⁴¹ BA, İ. AS, 64-1325/S.08 .

2.7. İSKENDERUN DENİZ FENERİ

Deniz fenerleri, kıyıya yakın bölgede seyreden deniz araçlarına yardımcı olmak için genellikle sahilde tepelik bir alanda inşa edilmiş kule biçiminde yapılardır. Osmanlı Devleti'nde özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren deniz ticaretinin gittikçe artması üzerine birçok sahile deniz feneri inşa edilmiştir. Bu fenerlerin denetimi için Bahriye Nezaretine bağlı Fenerler İdare-i Umûmiyyesi Müdürlüğü kurulmuştur. Bu teşkilatın kurulmasından sonra devletin tüm kıyıları boyunca deniz fenerleri inşa edilmeye başlanmıştır. Öyle ki 1856-1904 yılları arasında 205 kadar deniz feneri inşa edilmiştir.⁶⁴²

İnşa edilen deniz fenerlerinden biri de İskenderun Deniz Feneri'dir. İnşa edilen deniz fenerlerinden biri de İskenderun deniz feneridir. İskenderun'da ilk deniz feneri 1 Nisan 1864 tarihinde hizmete açılmıştır. Deniz feneri açık havalarda beş mil uzaktan görünebilecek iki sabit beyaz lambaya sahipti.⁶⁴³ Geceleri sahile yanaşmaya çalışan gemilere yön gösteren bu fener, 1890'lı yıllarda birtakım sorunlarla karşılaşmıştır. Bu sorunlardan en önemlisi fenerin çevresine, ışığını kesecek şekilde binalar inşa edilmesi idi. Meyan kökü fabrikaları kısmında da bahsettiğimiz üzere, XIX. yüzyılın sonlarına doğru İskenderun'da meyan kökü ticareti artmıştır. Bu artış iskele yakınlarında Halep vilayetinin çeşitli yerlerinden gelen meyan köklerinin balya şekline dönüştürülerek sevk edilmesi için fabrika/depo ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. 1891 yılında inşa edilmek istenen Amerikan meyan kökü fabrikası inşaatı, sahilde bulunan fenerin ışığını keseceği endişesiyle engellenmiştir. Bu durum Halep vilayeti tarafından Dâhiliye Nezaretine rapor edilmiştir. Fakat her nedense Halep vilayeti inşaatı engellemekten vazgeçmiş ve inşa edilen binanın fenerin ışığını kesmediğini Dâhiliye Nezaretine bildirmiştir.⁶⁴⁴ Bir müddet sonra da fenerin bir tarafına bahsettiğimiz fabrika inşa edilmiştir.

Sekiz yıl sonra fenerin diğer taraflarına da bina inşa etme girişiminde bulunulmuştur. İnşa edilen binaların fenerin ışığını kesmesi, hem fener memuru hem de Loyd ve Hidiviye kumpanyalarının acenteleri tarafından Dâhiliye Nezaretine şikâyet edilmiştir. Şayet inşa edilen binalardan dolayı fenerin yerinin değiştirilmesi gerekirse

⁶⁴² M. Vefa Toroslu, *Denizciye Göz Kırpan Sevdalar Deniz Fenerleri*, İzmir Deniz Ticaret Odası Yayınları, İzmir 2008, s. 16-40-41.

⁶⁴³ *The London Gazette*, 6 May 1864, 2465.

⁶⁴⁴ BA, DH. MKT, 1937-64.

bu işin masrafı Bahriye Nezareti tarafından karşılanacaktı. Böyle bir durum da hazinenin zararına neden olacaktı. Bahriye Nezareti bu nedenle, Dâhiliye Nezaretinden, yapılan binaların inşaatının derhal durdurulması istemiştir. Bu talebi uygun bulan Dâhiliye, Nezareti Halep vilayetine talimat göndererek, fener civarında yapılan binaların inşaatının durdurulmasını emretmiştir.⁶⁴⁵

Bu emir üzerine Halep vilayeti fenerin ışığının yapılan binalardan dolayı değil, Amerikan meyan kökü fabrikasından kaynaklandığını bildirmiştir. Yapılan binaların inşaatının durdurulmasının uygun olmayacağını belirten vilayet yönetimi, meyan kökü fabrikası yapılırken fenerin ışığını keseceği hususunda verilen bilgiye rağmen engelleme yapılmamasından ötürü de sitem etmiştir. Oysa fabrika inşasında engelleme yapılmamasının nedeni Halep vilayeti idi.⁶⁴⁶

Neticede vilayet yönetimi fenerin ışığının denizden görülememesinden doğan şikâyetleri engellemenin tek yolunun fenerin daha uygun bir mevkie inşa edilmesi olduğunu ileri sürmüştür. Halep vilayetine göre zaten fenerin inşa edildiği yer uygunsuz bir yerdi.⁶⁴⁷

Diğer taraftan İskenderun kumandanlığı da fenerin yerinin değiştirilerek başka bir yere nakledilmesinin uygun olacağını görüşündeydi. Fakat Dâhiliye Nezareti, fenerin, inşası düşünülen iskelenin üst tarafına nasıl konuşlandırılacağını tam anlamıyla tespit edilememesi dolayısıyla bunun uygun bir çözüm olmayacağını bildirmiştir.⁶⁴⁸ Bu çözümsüzlük şikâyetlere de sebebiyet vermiştir. Fenerler İdaresi de bu durumdan yakınarak, yaşanacak herhangi bir kazada sorumluluktan kurtulmak için meseleyi Bahriye Nezaretine iletmiştir. İnşaatın devam etmesiyle duvarlar altı metre kadar yükselmişti. Duvarların yükselmesi fenerin ışığını keserek ancak direğinin görünebilir bir hale gelmesine sebep olmuştu. Bu sebeple gemiler geceleri sahili tam olarak tespit edememekteydi.⁶⁴⁹ Bahriye Nezareti, Fenerler İdaresinin tebliği üzerine mahalli yönetimle yazışarak fenerin ilerde sıkıntı vermeyecek daha uygun bir yere naklini istemiştir. Fakat fenerin başka bir muhite nakli için 1.150 Osmanlı lirası gerekmektedir. Bu mesele de, Bahriye Nezaretinin bütçesinin müsait olmaması nedeniyle Maliye

⁶⁴⁵ Dâhiliye Nezaretinin 27 Mayıs 1899 (16 M 1317/15 Mayıs 1315) tarihinde Bahriye Nezaretine gönderdiği tezkire ve Halep Vilayetine gönderdiği tahrirat için; BA, DH. MKT, 2206-100.

⁶⁴⁶ BA, DH. MKT, 2256-93.

⁶⁴⁷ BA, DH. MKT, 2256-93.

⁶⁴⁸ BA, DH. MKT, 2477-106.

⁶⁴⁹ BA, ŞD, 11-22.

Nezareti ile yazışıarak çözüme kavuşturulmuştur.⁶⁵⁰ Bu süreçten sonra Fenerler İdaresi başmühendisi, fenerin nakledileceği yeri ve feneri gösterir bir plan hazırlamıştır. Fakat fenerin yerini değiştirmek için yapılan çalışmalar sonlandığında, mevsimin kış oluşu dolayısıyla, inşaatın mart ayına tehir edilmesine sebebiyet vermiştir.⁶⁵¹ Mart ayında da fenerin nakli için inşaat başlamıştır.⁶⁵² Kışla inşası bölümünde fenerin eski yeri ve yeni yeri görülmektedir.

2.8. KARANTİNA TEŞKİLATI

Tarih boyunca çeşitli salgın hastalıklardan dolayı milyonlarca insan hayatını kaybetmiştir. Bu durum insanlar arasında çok büyük korkulara sebebiyet verdiği gibi, insanların birtakım tedbirler almasını da gerektirmiştir. Başlangıçta bulaşık yerlerin kordon altına alınması, hastalığın görüldüğü yerlerde sokaklarda ateş yakmak, evlerin duvarlarını absent veya sirke ile ıslatmak gibi basit yöntemlerle bu salgınların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Fakat bu tedbirlerin de tam anlamıyla salgınların önüne geçememesi, yeni tedbirlerin alınmasına sebebiyet vermiş ve karantina uygulamalarına başlanılmıştır. İlk karantina uygulaması XIV. yüzyılın son çeyreğinde Doğu'dan gelen gemilere karşı Akdeniz limanlarında tatbik edilmiştir. Karantina uygulanan bu mahallerde bekleme süresi genellikle kırk gün olduğu için bu usule kırk (quarante)'dan esinlenerek karantina denilmiştir.⁶⁵³

Osmanlı Devleti'nde de ülkeye salgın girmesini engellemek için ilkin limanlarda karantina teşkilatı kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nde ilk düzenli karantina tatbiki, karantinanın dinen caiz olduğu fetvası alınmasından sonra II. Mahmut devrine rastlar. Bu manada sıhhi korunma ve korumaya resmen 1838 yılında başladığı görülmektedir.⁶⁵⁴

1841 senesinde taşra karantinalarında görevli müdür, memur ve tabiplerin maaşlarında bir düzenleme yapılmıştı. Bu düzenleme sayesinde taşrada nerelerde karantinanın var olduğu hakkında bilgi edinebilmekteyiz. Bu tarihlerde Osmanlı

⁶⁵⁰ BA, DH. MKT, 535-50.

⁶⁵¹ *İkdam Gazetesi*, Numara: 3071, 2 Ocak 1903.

⁶⁵² BA, BEO, 1970-147739; *İkdam Gazetesi*; Numara: 2921, 2 Ocak 1903.

⁶⁵³ Gülten Sarıyıldız, "Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Belleten*, LVIII/222, Ankara 1994, s. 329-330.

⁶⁵⁴ Selahattin Tozlu, *Trabzon-Erzurum-Bayezid Yolu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Erzurum 1996, s. 179; Nuran Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, V, İletişim Yayınları, İstanbul s. 1319-1338.

coğrafyasının birçok yerinde karantina teşkilatı varken, İskenderun'da bir karantina teşkilatına rastlanılmamaktadır.⁶⁵⁵ Ancak İskenderun İskeleyi'nde de 1848 yılında bir karantina teşkilatının var olduğu görülmektedir. Ne zaman kurulduğu hakkında tam bir malumat bulamadığımız İskenderun karantinası hususunda ilk yazışmalardan biri, Karantina Müdürü Mahmut Efendi'nin uygunsuz hareketlerinden dolayı 17 Temmuz 1848 (15 Ş 1264) tarihinde azledilmesi vakasıyla ilgilidir. Onun azliyle yerine aynı miktar maaşla Tahaffuz Meclisi tarafından Mehmet Ağa tayin edilmiştir.⁶⁵⁶

İskenderun'da mevcut olan karantina teşkilatı çok muntazam ve istiaplı bir karantina değildi. Zaten İskenderun bu tarihlerde on, on beş hane ve yeni inşa edilmiş bir iskeleden ibaretti. Bu sebeple 8 Mart 1853 (27 CA 1269) tarihinde yeni bir karantinahane ve karantina iskeleyi inşa edilmişti.⁶⁵⁷ Ticaret hacminin artması ve liman şehirlerinin önem kazanmasına paralel olarak İskenderun'da bulunan karantina teşkilatı da genişletilecekti. Bunun için öncelikle karantina binasının genişletilmesi düşünülmüştü. Genişletme çalışmaları için 69.000 kuruş masraf çıkarılmıştı. Binanın genişletilmesine kadar, şimdilik 5.000-6.000 kuruş masrafla bir küçük iskele ve memurların ikameti için üç adet oda inşası ve yerel eşraftan Belenli Mustafa Beyzade Bekir Bey'in orada bulunan mahzenlerinin senelik 500 kuruş bedelle kiralanması yoluna gidilmesi, Maliye Nezareti tarafından Meclis-i Vâlâya önerilmişti.⁶⁵⁸ Meclis-i Vâlâ bu öneriyi 27 Şubat 1854 (29 CA 1270) tarihinde uygun görmüş ve Maliye Nezaretine bilgi vermiştir. Maliye Nezaretinin teklifi sadrazama iletilmesiyle öneri sadrazam tarafından padişahın onayına sunulmuştu. Sultan Abdülmecit arz edilen bu öneriyi 12 Mart 1854 (12 C 1270) tarihinde onaylamış ve karantinahane ve eklentilerinin genişletilmesi için ilk ciddi teşebbüsler başlamıştır.⁶⁵⁹

Bu tarihlerde Adana eyaletine bağlı olan İskenderun'da karantinahane yapılması düşünülen mahalde Halepli bazı tüccarlar bina yaptırmaya kalkışmıştır. 1856 yılında gerçekleşen bu olay üzerine, Sadaretten Adana Valisi'ne yazılan yazıda, bu durumun bir an önce araştırılması, inşa edilen hanelerin şayet inşası düşünülen karantinahaneye bir mazarratı varsa men edilmesi talimatı verilmiştir.⁶⁶⁰ Buradan anlaşılaacağı üzere 1854

⁶⁵⁵ Sarıyıldız, "Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", s. 362-373.

⁶⁵⁶ BA, A. DVN, 38-78.

⁶⁵⁷ BA, İ. MVL, 269-10311.

⁶⁵⁸ BA, MVL, 340-4.

⁶⁵⁹ BA, İ. MVL, 299-12175.

⁶⁶⁰ BA, A. MKT. MHM, 101-24.

senesinde yapılması kararlaştırılan karantinahane üzerinden iki yıl geçmesine rağmen inşa edilmemiştir.

Bu arada geçici karantinahanede olumlu çalışmalar da görülmektedir. İskenderun İskeleyi karantina tabipliği hizmetinde bulunan Avusturya Devleti tebaasından Doktor Garabışayd (غرابيشايد), İskenderun'a gelip gitmekte olan hasta askerleri hanesine alarak tedavi etmiştir. Ayrıca yabancı devletlerin konsolos vekillerinin müdahalelerine karşı mahalli hükümete destek olması sebebiyle 5. Ordu Müşiri Miralay Eşref Bey, adı geçen doktorun mecidiye nişanıyla taltifi teklif edilmiştir. Bu teklif gerekli yazışmaların yapılmasından sonra Sultan Abdülaziz'in 6 Mart 1865 (8 L 1281) tarihinde sözlü oluru ile uygun bulunmuş ve nihayet Doktor Garabışayd mecidi nişanıyla ödüllendirilmiştir.⁶⁶¹ Aynı tarihlerde Kuşadası, Sisam bölgedeki diğer ada ve sahillerde hastalık baş göstermesi üzerine bahsi geçen yerler bulaşık addedilmiştir. Bu nedenle İskenderun İskeleyi'nde de sıkı karantina tedbirleri alınmıştır.⁶⁶² Bu tedbirler sonuç vermiş ve hastalık zuhur eden gemiler iskeleden uzaklaştırılmıştır. Örneğin, 1865 Ağustos'unda İskenderun'a gelen Mecidiye Vapuru'nda hastalık ortaya çıkınca adı geçen gemi hastalığı yaymaması için gözetim altında tutularak bölgeden uzaklaştırılmıştır.⁶⁶³

Aradan geçen zamana ve çıkarılan iradeye rağmen İskenderun İskeleyi'nde bir türlü karantinahane inşasına başlanamamıştır. Bu sebeple ahşaptan iki küçük oda ve iskeleyi içeren bir yapı inşası için gerekli keşif miktarı 8.060 kuruşa indirilmiştir. 7 Kasım 1867 (10 B 1284/26 T. Evvel 1283) tarihinde sadrazam, Maliye Nezaretine konunun araştırılarak inşaatın neden geciktiğini sormuş ve bir an önce inşaata başlanmasını istemiştir. Maliye Nazırı 1 Aralık 1867 (4 Ş 1284/18 T. Sani 1283) tarihinde verdiği cevapta; inşaatın başlaması için zamanında gerekli tedbirlerin alındığı kayıtlardan anlaşıldığını belirtmekteydi. İnşaatın başlaması için Adana Valiliğine tebligat verildiği halde, Adana Valiliğinden inşaatın başladığına dair bir yazı gelmemiştir. Dolayısıyla inşaat için gerekli meblağın hazinece ödendiğine dair bir kayda rastlanamamıştır. İlaveten inşaatın kararlaştırıldığı tarihten on yıl geçmesinden dolayı şu anda aynı meblağa inşaatın yapılıp yapılamayacağı bilinmemektedir. Bu sebeple belirtilen mahalde tekrar keşif yaptırılarak sarf edilecek meblağın yeniden

⁶⁶¹ BA, İ. DH, 534-37023.

⁶⁶² BA, A. MKT. MHM, 339-97.

⁶⁶³ BA, A. MKT. MHM, 340-3.

hesaplanması gerekmektedir.⁶⁶⁴ Aradan geçen bu on yıl zarfında İskenderun İskeleyi Adana'dan ayrılarak Halep vilayetine bağlanmıştır. Bu nedenle Maliye Nazırının verdiği bilgi üzere, 5 Aralık 1867 (8 Ş 1284) tarihinde Halep vilayetine yazı yazılarak karantinahane inşaatı için yeniden keşif yapılarak masraf dökümünün Maliye Nezaretine gönderilmesi istenmiştir.⁶⁶⁵ Aynı tarihlerde İskenderun karantinasında görev yapan tabibin istifa etmesi üzerine üç dört senedir orada doktorluk yapmakta olan Yunanlı Niyaloni (نيالوني) 28 Şubat 1868 (5 ZA 1284) tarihinde karantina tabibi olarak tayin edilmiştir.⁶⁶⁶

Yukarıda da bahsedildiği gibi gelen emir üzerine Halep Valisi, İskenderun İskeleyi'nde inşa edilmesi düşünülen karantinanın tekrar keşfinin yapılması için Belen Kaymakamlığına talimat vermiştir. Belen İdare Meclisi, Halep Valisi'nin bu talimatı üzerine keşif yapılmıştır. 22 Nisan 1868 (29 Z 1284/10 Nisan 1284) tarihinde yapılan keşfe göre; boyu altı, eni dört arşın ahşap iki odadan ve uygun bir iskeleden müteşekkil bu yapıya sarf edilmesi planlanan meblağ 14.268 kuruştur.⁶⁶⁷ Daha önce yapılan keşifteki meblağ 8.060 kuruş iken, bu keşifle meblağda 6.208 kuruşluk bir artış söz konusudur. Bu artışın en önemli sebebi daha önce karantinahane yapılması düşünülen arsanın gümrük dairesine alınmasıdır. Karantinahane inşası için bulunan yeni arsa ise daha fazla masrafa muhtaçtır. Keşif bedelinin belirlenmesi üzerine Halep vilayeti, karantinahanenin bir planını göndererek Bab-ı Âliden inşaata başlanması için 10 Mayıs 1868 (17 M 1285/27 Nisan 1284) tarihinde izin talep etmiştir.⁶⁶⁸ Bu izin talebi Ticaret Nezareti tarafından Şura-yı Devlete havale edilmiştir. Konuyu görüşen Şura-yı Devlet, 4 Temmuz 1868 (13 RA 1285/22 Haziran 1284) tarihinde inşaatın başlamasını uygun bulmuş ve sarf edilecek meblağın hazine tarafından karşılanması için de Maliye Nezaretine tebligat verilmesini kararlaştırmıştır. Şura-yı Devletin bu kararı 12 Temmuz 1868 (21 RA 1285) tarihinde sadrazam tarafından Sultan Abdülaziz'in onayına sunulmuştur. Sultan Abdülaziz ise bir gün sonra karantinahane inşaatı için gerekenlerin

⁶⁶⁴ BA, A. MKT. MHM, 393-11.

⁶⁶⁵ BA, BEO. AYN. d. 868, s. 38.

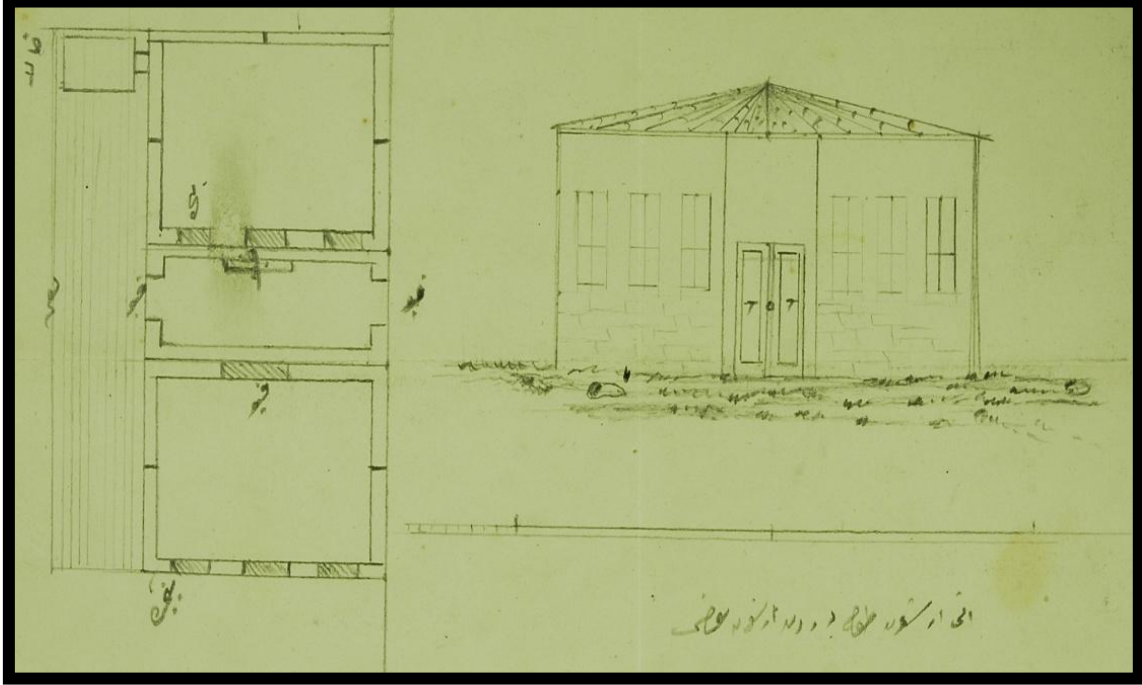
⁶⁶⁶ BA, BEO. VGG. d. 285, s. 124.

⁶⁶⁷ BA, İ. ŞD, 7-355.

⁶⁶⁸ BA, BEO. VGG. d. 285, s. 138.

yapılmasına olur vermiştir.⁶⁶⁹ Padişahın bu emri, karantinahanenin inşaatına başlanması gayesiyle Sıhhiye ve Maliye Nezaretleriyle Halep vilayetine tebliğ edilmiştir.⁶⁷⁰

Plan 2. 4. İnşası Düşünülen İki Odalı Karantinahane⁶⁷¹

İskenderun'da inşa edilen bu karantinahane 1896 senesine kadar iskeledeki ihtiyaca kâfi gelmiş ve karantina muamelelerinin yapıldığı yer olmuştur. İskelenin genişlemesine ve istiaabının artmasına binaen karantinahanenin genişletilmesi ve yenilenmesi gerekmişti. Sıhhiye Nezaretinin talebi üzerine eski karantinahanenin arsası üzerine üç odadan oluşan bir karantina inşa edilmesi düşünülmüştür. Buna binaen bölgede keşif yaptırılmış ve yeniden inşa edilecek karantinahanenin için ne kadar para sarfedileceği tespit edilmiştir. Keşfe göre, karantinahane inşası 14.960 kuruşa mal olacaktı. Bu meblağın ise 1896 senesi Sıhhiye bütçesinden karşılanması planlanmaktaydı. Sıhhiye Nezaretinin bu görüşü 23 Mart 1896 (8 L 1313/11 Mart 1312) tarihinde sadrazama iletilmiştir.⁶⁷² Sadrazam, Sıhhiye Nazırının bu kararını Şura-yı Devlete havale etmiş ve konu Şura-yı Devlette görüşülerek 14 Nisan 1896 (1 ZA 1313/2 Nisan 1312) tarihinde karara bağlanmıştır. Şura-yı Devletin kararında Sıhhiye Nezaretinin teklifinin uygun bulunduğu bildirilmiştir. Sadrazam, Şura-yı Devletin bu kararını Sultan Abdülhamit'e arz etmiştir. Bunun üzerine Sultan Abdülhamit, 29 Nisan

⁶⁶⁹ BA, İ. ŞD, 7-355.

⁶⁷⁰ BA, A. MKT. MHM, 413-86; BA, BEO. AYN. d. 868, s. 59.

⁶⁷¹ BA, İ. ŞD, 7-355.

⁶⁷² BA, ŞD, 2666-23.

1896 (16 ZA 1313/17 Nisan 1312) tarihinde gerekenlerin yapılması için sözlü olur vermiştir.⁶⁷³ Çıkan bu emirden sonra Maliye ve Sıhhiye Nezaretlerine gerekenlerin yapılması hususunda tebligat yapılmıştır.⁶⁷⁴

2.8.1. Karantina Görevlileri

İskenderun karantinasının tespit edebildiğimiz ilk görevlisi 1848 senesinde karantina müdürlüğü yapmış olan Mahmut Efendi'dir. Fakat Mahmut Efendi uygunsuz hareketlerinden dolayı 17 Temmuz 1848 (15 Ş 1264) tarihinde görevinden azledilmişti. Onun azliyle yerine aynı miktar maaşla Tahaffuz Meclisi tarafından Mehmet Ağa tayin edilmiştir.⁶⁷⁵ Bu zatın belirtilen görevden ayrılmasıyla yerine İskenderun karantina müdürü olarak Kâmil Efendi tayin edilmiştir. Fakat Kâmil Efendi de 30 Mart 1851 (27 CA 1267) tarihinde görevinden azledilmiş ve yerine Bahr-i Sefid Boğazı Tahaffuzhanesi memurlarından Arif Ağa karantina müdürü olarak atanmıştır.⁶⁷⁶

Bu görevde daha sonra bulunan müdürlerden biri de Hacı Mustafa Ağa'dır. Hacı Mustafa Ağa'nın vefatı üzerine 10 Şubat 1853 (1 CA 1269) tarihinde yerine Meclis-i Sıhhiye kararıyla ve 800 kuruş maaşla Meclis-i Sıhhiye mülazimlerinden Salih Ağa tayin edilmiştir.⁶⁷⁷ 1870-1871 senelerinde İskenderun Karantina Tabibi Vekili Mösyö Hokaz (خوکان), Kâtibi Abdullah Selca, Gardiyan Mehmet Ağa'dır.⁶⁷⁸ 1871-1872 senelerinde İskenderun Karantina Tabibi Ecinni Efendi'dir.⁶⁷⁹ 1881-1882 senelerinde Edvarcos Efendi'dir.⁶⁸⁰ 1882-1883 senelerinde karantina memuru Arorcis (ارورجس) Efendi'dir.⁶⁸¹ 1884-1885 senelerinde Karantina Memuru Mösyö Karado⁶⁸² 1885-1886 senelerinde Karantina Memuru Edvar Efendi.⁶⁸³ 1887-1889 senesinde Karantina Memuru Bandalaki (باندلاكي) Efendi'dir.⁶⁸⁴ 1889-1899 senelerinde Karantina Memuru

⁶⁷³ BA, İ. SH, 2-1313.ZA.1.

⁶⁷⁴ BA, BEO, 777-58252.

⁶⁷⁵ BA, A. DVN, 38-78

⁶⁷⁶ BA, A. DVN, 67-84.

⁶⁷⁷ BA, A. DVN, 85-25.

⁶⁷⁸ HS, 1287, s. 44.

⁶⁷⁹ HS, 1288, s. 43.

⁶⁸⁰ HS, 1299, s. 93.

⁶⁸¹ HS, 1300, s. 75.

⁶⁸² HS, 1302, s. 153.

⁶⁸³ HS, 1303, s. 154.

⁶⁸⁴ HS, 1305, s. 154; HS, 1306, s. 154.

Konti Efendi'dir.⁶⁸⁵ Konti Efendi, İskenderun'da en uzun süre karantina memurluğu yapmış şahıstır. 1902-1907 yılları arasında Karantina Tabibi Mösyö Libret'tir.⁶⁸⁶

2.8.2. Tahlilhane

İskenderun Gümrüğünde bir tahlilhane gerektiği için İskenderun Rüsumat Nezareti, bölgede keşif yaptırmış ve inşaat için gerekli meblağı hesaplatarak Rüsumat Emanetine göndermiştir. Yapılan keşfe göre tahlilhane 5.904 kuruş 20 paraya inşa edilecektir. İnşaat bu meblağa ihale edilmişse de inşaatı talip çıkmamıştır. Bu sebeple inşaatın 5.000 kuruşa devlet eliyle yapılması düşünülmüştü. Konu hakkında görüş almak için Rüsumat Emni, meseleyi Şura-yı Devlete havale etmiş⁶⁸⁷, Şura-yı Devlet Maliye Dairesi de 25 Aralık 1907 (20 ZA 1325/13 K. Evvel 1323) tarihinde inşaatın belirtilen koşullarda inşasının uygun olduğu hususunda karara varmıştı. Şura-yı Devletin bu kararı sadrazam tarafından Sultan Abdülhamit'e arz edilmişti. Nihayet Sultan II. Abdülhamit, 28 Ocak 1908 (24 Z 1325/15 K. Sani 1323) tarihinde sözlü olur vererek gerekenlerin yapılmasını istemişti.⁶⁸⁸

2.9.HAMİDİYE GUREBA HASTAHANESİ VE ECZANE

İskenderun'un nüfusunun artması ve bölgenin önemli limanı haline gelmesi, şehirde bir hastane ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Şehre çok miktarda yolcunun gelmesi, ahalinin ve gelen bu yolcuların bazen hastalıklardan ötürü muzdarip ve şehirde sıkıntılara neden olmaktaydı. Aynı zamanda İskenderun askeri bir aktarma noktasıydı, bu sebeple çoğu zaman binlerce asker İskenderun'a gelip aktarma yapılacak gemileri beklemekteydi. Bu askerlerin hastalanması durumunda da oldukça sefil bir manzara ortaya çıkmaktaydı. Bu muzdaripliği gidermek için Mart 1897'de hükümet konağı ile rüsumat dairesi arasında, sahildeki bahçelerin içinde, etrafı açık ve havası mutedil bulunan, karantinanın terk ettiği, iki katlı boş bir bina hastaneye çevrilmiştir. Bu binanın üst katı hastane, alt katı ise eczane yapılmıştır. Hastane addedilen yerde beşer yataklı iki koğu, hizmetli odası ve bir de mutfak bulunmaktaydı. Hastaneye çevrilen bu binanın tamirati belediye tarafından yapılmıştır. Hastanede öncelikle redif taburlarında bulunan askerler muayene edilecekti. Fakat bu tesisin ciddi bir eksiği vardı: O da bir doktor ve

⁶⁸⁵ HS, 1307, s. 118; HS, 1308, s. 133; HS, 1309, s. 97; HS, 1310, s. 166; HS, 1313, s. 194; HS, 1315, s. 204; HS, 1316, s. 212.

⁶⁸⁶ HS, 1320, s. 254; HS, 1322, s. 337; HS, 1324, s. 269.

⁶⁸⁷ BA, ŞD, 601-62.

⁶⁸⁸ BA, İ. RSM, 30-1325-Z.14.

eczacıdır. 5. Ordu Komutanı durumu Bahr-i Sefid Filo Komutanlığına bildirmiştir. Komutanlık ise durumu doğrudan saraya çektiği 3 Nisan 1897 (22 Mart 1313) tarihli telgrafla sultana arz etmiştir.⁶⁸⁹ Açılan bu hastane İskenderun şehrinin ihtiyacına kâfi gelmemektedir ve şehrin gün geçtikçe genişlemesine paralel olarak yeni bir hastane inşası da gerekmektedir. Çünkü halk sağlık hizmetleri hususunda ciddi sıkıntılar çekmektedir. Bu durumun farkına varan yabancılar ise bölgede bir hastane yapmayı tasavvur etmekteydi. Böylesine önemli bir iskelenin bulunduğu yerde ihtiyaca kâfi bir hastanenin olmaması Halep Valisi'ni rahatsız etmiştir. Bu arada İskenderun belediyesi bir bina kiralarak burayı eczaneye dönüştürmüş ve 15 Şubat 1903 (17 ZA 1320/2 Şubat 1318) tarihinde açılışını yapmıştır.⁶⁹⁰

İhtiyaçtan dolayı Halep Valisi'nin de talebiyle, İskenderun'da eczanesiyle birlikte otuz altı yataklı bir hastane inşa edilmesi kararlaştırılmıştır. Buradan anlaşılacağı üzere ya belediye eczanesi yeterli gelmemektedir veya mevcut belediye eczanesi hastane binasına alınmak istenmiştir. Hastane ve eczane inşaatının başlaması 4 Mayıs 1903 (21 Nisan 1319) tarihinde memur, asker, ahali ve yabancı ileri gelenlerin katılımıyla gerçekleşmiştir. Halep Valisine göre, eczanenin ve hastanenin inşaat masrafları ve daimi ihtiyaçları belediye varidatından ve ahalinin yardımıyla karşılanacaktı. Vali, inşa edilecek olan bu hastaneye Sultan II. Abdülhamit'e izafeten "Hamidiye Gureba Hastahanesi" isminin verilmek istendiğini Dâhiliye Nezaretine bildirmiştir.⁶⁹¹ Dâhiliye Nezareti konuyu sadrazama bildirmiş⁶⁹², Sadrazam ise bu teklifi padişaha arz etmiştir. Sultan Abdülhamit bu teklifi 3 Haziran 1903 (7 RA 1321/21 Mayıs 1319) onaylamıştır.⁶⁹³

Hastanenin iki katlı olarak inşa edilmesi düşünülüyordu. 7 Haziran 1903 (25 Mayıs 1319) tarihinde hastanenin birinci katının taş kısmı tamamlanmış, ikinci katının da korniş taşlarına kadar olan duvarı mozaik usulünde inşa edilmiştir. Pencereleleri ise yeni tarzda yontma taştan yapılmış, gereken yerlerine de demir borular döşenerek inşaat tamamlanmaya çalışılmıştır.⁶⁹⁴

⁶⁸⁹ BA, Y. PRK. ASK, 120-26.

⁶⁹⁰ BA, İ. DH, 1410-1321.RA/4.

⁶⁹¹ BA, İ. DH, 1410-1321.RA/4.

⁶⁹² BA, DH. MKT, 703-41; BA, İ. DH, 1410-1321.RA/4.

⁶⁹³ BA, İ. DH, 1410-1321.RA/4; BA, BEO, 2086-156427; BA, DH. MKT, 703-41; *İkdam Gazetesi*, Numara: 3230, 10 Haziran 1903 tarihli nüsha.

⁶⁹⁴ BA, DH. MKT, 722-57.

Hastane açıldıktan sonra hastaneye müdür olarak Naşit Efendi tayin edilmiştir.⁶⁹⁵

2.10. HAMİDİYE VE MECİDİYE ÇEŞMELERİ

Halep Valisi'nin İskenderun'da inceleme yapması üzerine, özellikle Çay Mahallesi'ndeki ahalinin içme suyu hususunda sıkıntı yaşadıklarını tespit etmiş ve bölgede iki çeşme yapılması için girişimlerde bulunmuştur. Bu sebeple 4 Mayıs 1903 (21 Nisan 1319) tarihinde Dâhiliye Nezaretine yazdığı yazıda, beş altı yüz haneden müteşekkil, suyu az olan ve sakinleri fakirlerden oluşan Çay Mahallesi'nde bu çeşmelerin inşası için izin istemiştir. İnşa edilecek çeşmelerden birine padişaha atfen "Hamidiye" isminin verileceğini, diğerine de padişahın vereceği bir ismin konulacağı bildirmiştir. İnşa edilecek bu çeşmelere, beş yüz metre mesafeden demir borularla su getirilmesi planlanmaktaydı.⁶⁹⁶ Su getirilmesi düşünülen yer ise Pınarbaşı idi. Buradan daha önce bataklıkları kurutmak için toprak ve taş alınırken bir su kaynağı ortaya çıkmıştı. Halep Valisi'nin bu talebi dâhiliye nazırı tarafından sadrazama iletilmiştir.⁶⁹⁷ Sadrazam konuyu padişaha arz etmiştir. Sultan Abdülhamit, 3 Haziran 1903 (7 RA 1321/21 Mayıs 1319) tarihinde, bu iki çeşmeden birinin "Hamidiye", diğerinin isminin de "Mecidiye" olmasını istemiştir.⁶⁹⁸ Padişahın bu iradesi sadrazam tarafından Dâhiliye Nezaretine bildirilmiş Dâhiliye Nezareti tarafından da 8 Haziran 1903 (22 R 1321/5 Haziran 1319) tarihinde Halep vilayetine bildirilmesiyle birlikte çeşmelerin bu isimle inşasına başlanmıştır.⁶⁹⁹

2.11. KAPTAN PAŞA CAMİSİ

İskenderun XIX. yüzyılın ikinci yarısında itibaren gelişme gösteren bir yerleşim yeri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun öncesinde elli altmış haneden müteşekkil bir köy hüviyeti taşıyan bu yerleşim yerinde Müslümanlar için 1866 senesinde "Kaptan Paşa Camii" denilen bir ibadethane inşa edilmiştir.⁷⁰⁰ Cami çok büyük olmayıp, ancak kırk elli kişinin ibadet edebileceği bir mekândı. Fakat inşa edildiği tarihlerde ihtiyaca

⁶⁹⁵ HS, 1321, s. 281.

⁶⁹⁶ BA, İ. DH, 1410-1321.RA/4.

⁶⁹⁷ Dâhiliye Nazırının 6 Mayıs 1903 (8 S 1321/23 Nisan 1319) tarihli yazısı için; BA, DH. MKT, 703-41; BA, İ. DH, 1410-1321.RA/4.

⁶⁹⁸ BA, İ. DH, 1410-1321.RA/4; *İkdam Gazetesi*, Numara: 3230, 10 Haziran 1903.

⁶⁹⁹ BA, DH. MKT, 703-41; BA, BEO, 2086-156427.

⁷⁰⁰ Fuat Şancı, *Hatay İlinde Türk Mimarisi I*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, s. 632.

kâfi gelmekteydi.⁷⁰¹ Günümüzde ibadete açık olan caminin, orijinal kalan tek yeri minaresidir.

2.12. HAMİDİYE CAMİSİ

İskenderun'un büyüüp gelişmesi ve şehirdeki nüfusun artması, ibadethaneye olan ihtiyacı da arttırmıştır. Özellikle 1890 yıllardan sonra İskenderun'da yaşayan Nusayrîlerin de camilere gitmek istemeleri, yeni bir cami inşasını oldukça gerekli kılmıştır.⁷⁰² Fakat inşa edilecek bu cami için 1.000-1.500 liraya ihtiyaç duyulmaktaydı. Askeri Teftiş Komisyonu İkinci Reisi İsmail Hakkı Paşa, hazinenin bu meblağı karşılamak için müsait olup olmadığını 24 Mart 1892 (12 Mart 1308) tarihli bir yazı ile sormuştur. Hazine-i Hassa Nazırı, 12 Nisan 1892 (14 N 1309/30 Mart 1308) tarihinde verdiği cevapta; bu tür hayır kurumlarının inşası için ayrılan meblağın sınırlı olduğu ve bunun da diğer hayır kurumlarının inşasına tahsis edildiği gerekçesiyle hazinenin müsait olmadığını bildirmiştir. Fakat cami inşaatının mahallince başlandığı takdirde, padişahın en azından şimdilik 250 lira yardım yapacağı bilgisini vermiştir.⁷⁰³ Bu cevap üzerine cami inşası süreci sonuçsuz kalmıştır. Ancak yedi yıl sonra meselenin 4 Mayıs 1899 (23 Z 1316/21 Mart 1318) tarihinde Şura-yı Devlet Maliye Dairesinde görüşülmesiyle tekrar gündeme gelebilmiştir. Şura-yı Devlet Maliye Dairesi, inşa edilmesi düşünülen caminin keşfini yaptırmış, bu keşif neticesinde 184.403 kuruş masraf çıkmıştır. Ayrıca 400 lira bedel ile bir mağaza istimlâk edilerek caminin buraya inşa edilmesi planlanmıştır. İstimlâk edilen mağazanın enkaz bedeli 200 kuruştur dolayısıyla mağaza fiyatından düşüldüğünde 200 kuruş arsa bedeli tutmaktaydı. Şu halde enkazın bedeli ve inşaat masrafı olmak üzere toplam 204.403 kuruş masraf çıkarılmıştır. Şayet cami yapılmasına müsaade edilirse inşaat masrafı Evkaf Hazinesinin 1898 senesi bütçesinden karşılanacaktır. Ayrıca inşa edilecek cami, Sultan Abdülhamit'e isnaden "Hamidiye Cami-i Şerifi" olarak isimlendirilmesi kararına varılmıştır.⁷⁰⁴

Fakat cami yapımının bu kadar uzun bir sürece yayılması İskenderun ahalisinin bu hususta mağduriyetini devam ettirmiştir. XX. yüzyılın ilk yıllarına geldiğimizde

⁷⁰¹ BA, ŞD, 156-60.

⁷⁰² BA, BEO. AYN. d. 867, s. 141; Tozlu "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Antakya ve İskenderun Nusayrîleri", s. 84; Ali Sinan Bilgili, Selahattin Tozlu, Uğur Akbulut, Naim Ürkmez, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayrîler ve Nusayrîlik (1745-1920)*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 2010, s. 70-71; Sünnileşme talebini Nusayrîler muhtarları aracılığıyla yazdırdıkları dilekçelerinde belirtmişlerdir.

⁷⁰³ BA, Y. MTV, 61-42.

⁷⁰⁴ BA, İ. EV (İrade Evkaf), 31-1320/M-19.

nüfusun bir miktar daha artması ibadethane ihtiyacını daha da elzem hale getirmiştir. Bu sebeple, muhtemelen Şura-yı Devletin bu kararından haberdar olmayan Muhtar, Kabzımal Şaban ve iki cami imamı bir arzuhalde durumu 28 Şubat 1900 (27 L 1317) tarihinde doğrudan saraya bildirmiştir. Bu şahıslar arzuhalde bu husustaki dertlerini şöyle anlatmışlardır: *“İskenderun küçük bir köy iken bir cami var idi fakat şimdi birinci sınıf bir kaymakamlık teşkil edilmiş nüfusu da günbegün artmıştır. Zaten var olan mescit, daimi cemaate yetmez iken bir de Nusayrî taifesinin Sünnileşmesiyle sadece Cuma namazlarında değil vakit namazlarında bile camide yer kalmamaktadır. Bu yüzden cemaatin bir kısmı sokak ortasında yağmur ve çamur içerisinde namazlarını kılmak mecburiyetinde kalmaktadırlar. Bir kısmı ise caminin dışında bile yer bulamayarak ibadet edemedi geri dönmektedirler.”*⁷⁰⁵

Bu durumun üzüntü verici olduğunu belirten şahıslar, yedi sekiz sene evvel bir cami yapılması kararlaştırılmışsa da henüz inşaata başlanmamasından bahisle bir cami yapılmasını tekrar talep etmişlerdir.⁷⁰⁶ Arzuhal üzerine yazışmalar hızlanmış; Evkaf Nezareti, Şura-yı Devletin bu kararını 17 Aralık 1901 (6 N 1319/4 K. Evvel 1317) tarihinde aynen kabul ettikten sonra Sadarete sunmuştur.⁷⁰⁷ Sadrazam da konuyu aynen Sultan Abdülhamit’e arz etmiştir. Sultan Abdülhamit 6 Mayıs 1902 (27 M 1320/23 Nisan 1318) tarihinde sözlü olurunun vererek bu hususta gerekenlerin yapılmasını istemiştir.⁷⁰⁸ Bu iradeden sonra Hamidiye Camisinin inşaatına başlanmış ve bir müddet sonra cami ibadete açılmıştır. İleriki dönemlerde cami yıkılarak tamamen yenilenmiştir. Bu caminin ismi vakfiyede Cami-i Cedid ve Hamidiye olarak geçmektedir.⁷⁰⁹

2.13. KÖMÜR DEPOSU İNŞASI

XIX. yüzyılın sonuna doğru İskenderun’un ticaret hacmi ve limana uğrayan vapur kumpanyalarının sayısı artmıştır. Örneğin 1890 senesi Mart’ından Şubat’ı sonuna kadar İskenderun’a gelip giden gemi adedi 181’dir. Bundan başka vapur ve küçük büyük 241 adet yelkenli gemi limana uğramıştır.⁷¹⁰ 1889-1890 senelerinde bölgeye uğrayan

⁷⁰⁵ BA, Y. PRK. AZJ (Yıldız Perakende Arzuhal ve Journaller), 39-117.

⁷⁰⁶ BA, Y. PRK. AZJ, 39-117.

⁷⁰⁷ BA, ŞD, 156-60.

⁷⁰⁸ BA, İ. EV, 31-1320/M-19.

⁷⁰⁹ Şancı, *Hatay İlinde Türk Mimarisi*, s. 682.

⁷¹⁰ HS, 1309, s. 176.

kumpanya sayısı üç iken⁷¹¹, 1890-1891 senelerinde bu sayı beşe çıkmıştır.⁷¹² 1895-1896 senelerinde ise kumpanya sayısı yediye çıkmıştır.⁷¹³

Bu artış bölgede birtakım altyapı eksikliklerini de gündeme getirmiştir. Bölgeye gelip giden gemilerin büyük bir kısmının özellikle kömür enerjisiyle hareket etmesi yakıt ikmali hususunda sıkıntılar yaşanmasına sebebiyet vermektedir. Kömürü biten gemiler zorunlu olarak bölgede beklemektedir. Bu durum hem ticari hem de yolcu nakli açısından mağduriyetler yaşatmaktaydı. Bu ihtiyaçtan dolayı 1901 senesinde İskenderun'da bir kömür deposu inşası gündeme gelmiştir. İskenderun liman reisinin girişimleri ile başlayan bu süreç neticesinde, İdare-i Mahsusanın İskenderun eski Acente Memuru Ebunnur Mehmet Efendi, arsasını kömür deposu inşası için bağışlamıştır. Yapılan keşfe göre bu arsanın üzerine bir kömür deposu inşa edebilmek için 20.426 kuruş gerekmektedir. Bu görüş Bahriye Nazırı aracılığıyla Şura-yı Devlete iletilmiş ve Şura-yı Devlet de gelecek sene bütçesinden karşılanmak üzere deponun inşa edilmesinde herhangi bir sakıncanın olmadığı görüşünü bildirmiştir. Şura-yı Devletin bu kararı sadrazam tarafından Sultan Abdülhamit'e arz edilmiş ve nihayet 30 Ağustos 1901 (15 CA 1319/16 Ağustos 1317) tarihinde Sultan'ın onayı ile de İskenderun'a bir kömür deposu inşa süreci başlamıştır.⁷¹⁴

İnşa edilen bu kömür deposundan başka İskenderun'da Rusya'nın da bir kömürlüğü mevcuttur.⁷¹⁵

⁷¹¹ HS, 1307, s. 185.

⁷¹² HS, 1308, s. 250-251.

⁷¹³ HS, 1313, s. 297.

⁷¹⁴ BA, İ. BH (İrade Bahriye), 4-1319.CA.04; BA, BEO, 1713-128440.

⁷¹⁵ BA, BEO, 1462-109629.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEMOGRAFİK YAPI VE HAREKETLER

3.1.DEMOGRAFİK DURUM

XVI-XVIII. yüzyıllarda kalıcı nüfusun pek olmadığı İskenderun'da sadece iskele görevlileri bulunmaktaydı.⁷¹⁶ İskenderun ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu gecikmenin en önemli sebeplerinden biri bölgede bulunan bataklıklardır. Bataklıkların neden olduğu kötü hava ve hastalıklar sebebiyle şehrin nüfusu gümrükte çalışan memurlar ile yörede bulunan çok az sayıda kişiden ibaret kalmıştır. 1831 yılı sayımında İskenderun'un tâbi olduğu Belen'de 702 Müslüman, 481 gayrimüslim (Ermeni-Rum), 1586 Kıpti (fella) olmak üzere toplam 2.769 erkek bulunmaktadır.⁷¹⁷ Verilen rakamlarla hem Belen'in tam manasıyla gerçek nüfusuna ulaşmamız hem de İskenderun'un nüfusunu tespit etmemiz oldukça güç gözükmektedir.

Mart 1847'de bölgede inceleme yapan Halep Valisi Mustafa Şerif Paşa, İskenderun'da ancak on beş, yirmi hane ve bir iki konsolos evinin mevcut olduğunu kaydetmiştir.⁷¹⁸

1865 yılında Fırka-i Islahiye'de görevlendirilen Ahmet Cevdet Paşa, Halep eyaletinin düzenlenmesi sırasında İskenderun'un da tâbi olduğu Belen'in 312 gayrimüslim, 1.729 Müslüman olmak üzere 2.041 haneden oluştuğunu ifade etmiştir.⁷¹⁹ Ahmet Cevdet Paşa, 1868 yılında bu kez Halep Valisi olarak göreve geldiğinde, önce İskenderun'a inmiş ve buranın 200 nüfustan ibaret olduğunu kaydetmiştir. Ahmet Cevdet Paşa'ya göre İskenderun, Halep şehrinin doğal bir çıkışı ve Bağdat ile Hindistan kafilelerinin en uğrak yeri olmasına rağmen, kasabanın nüfusunun az olmasını şu sözlerle açıklamaktadır: *“Dışarıdan bu şehre gelen oluyorsa da hastalıktan dolayı ya vefat etmekte ya da firar edip kaçmaktadırlar. Durumu daha iyi izah etmesi açısından 1867 yılında sıtmadan otuz beş kişinin vefat ettiğini belirtmek kâfidir.”*⁷²⁰

Bu geçen yıllarda Belen kazasına bağlı olan İskenderun'un nüfusu hakkında kesin bilgi yoktur. Ancak 1869-1870 yıllarında Belen'in toplam nüfusu 6.373 kişiydi. Bunun

⁷¹⁶ Faroqi, “Traders and Customs Officials in 1660s İskenderun”, s. 107-108.

⁷¹⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1995, s. 174, 213.

⁷¹⁸ BA, A. MKT, 76-26.

⁷¹⁹ Cevdet Paşa, *Tezakir*, 21-39, s. 223.

⁷²⁰ BA, İ. ŞD, 1-31.

5.164'ü, 1.735 hanede ikamet eden Müslümanlardan, 1.209'u ise 323 hanede ikamet eden Hristiyanlardan ibaretti.⁷²¹

1882-1883 senesinde ise İskenderun merkezinin nüfusu 1.866⁷²², 1884-1885 yılında ise 3.227 kişiden ibaretti.⁷²³ 1887-1888 yılında İskenderun merkezinde 1.577 Müslüman, 1.675 Hristiyan, yirmi iki kişi de Yahudi olmak üzere toplam 3.227 kişi bulunmaktadır.⁷²⁴ Kaza, 1889-1890 yılında 12.569 nüfustan oluşmaktadır.⁷²⁵ Aynı yıllarda Katolik Rum milletinin mevcudu yirmi bir hanede elli bir,⁷²⁶ kasaba merkezi ise 3.728 nüfustan ibaretti.⁷²⁷

Vital Cuinet de İskenderun kazasının 1890 yılındaki nüfusunu 23.330 olarak kaydetmiştir. Bu nüfusun 12.500'ü Müslüman, 10.788'i Hristiyan, kırk ikisi ise Yahudi'dir. Aynı yerde, İskenderun merkezinin nüfusu ise 6.850'dir. Bu rakamın 3.255'i Müslüman, 3.553'ü Hristiyan kırk ikisi ise Yahudi'dir.⁷²⁸

Tablo 3. 1. Cuinet'e Göre 1890 Yılında İskenderun'un Nüfusunun Dağılımı⁷²⁹

Müslümanlar				Hristiyanlar									Yahudi	Topla m
				Katolik					Diğer					
Arap	Nu sa yır Arap	Türk	Kürt	Ru m Ka tol ik	Er me ni Ka tol ik	Arap	M aru nî	Keld ani	Rum Ortodox	Erme ni Greg orye n	Yakubi Arap	Keldan î		
10.000	-	1.000	1.500	2.646	1.500	1.000	-	500	1.000	1.142	1.500	1.500	42	23.330

İskenderun'un nüfusu hususunda daha ayrıntılı bilgilere kaza olduktan sonraki 1890'lı yıllarda tesadüf edilmektedir. Bu yıllardan sonraki nüfus tabloları yıllara göre aşağıdaki gibidir.

⁷²¹ HS, 1286, s. 228.

⁷²² HS, 1300, s. 90.

⁷²³ HS, 1302, s. 175.

⁷²⁴ HS, 1305, s. 182.

⁷²⁵ HS, 1307, s. 140.

⁷²⁶ BA, İ. DH, 1141-89009.

⁷²⁷ *Annuaire Oriental Commerce* 1889, s. 752.

⁷²⁸ Cuinet, *La Turquie D'Asie*, s. 201-202.

⁷²⁹ Cuinet, *La Turquie D'Asie*, s. 114.

Tablo 3. 2. 1890-1893 Yıllarında İskenderun Kazasının Nüfusu

1890-1891 ⁷³⁰			1891-1892 ⁷³¹			1892-1893 ⁷³²			
Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	
4.812	5.695	10.507	4.684	5.303	9.987	4.684	5.303	9.987	İslâm
94	149	243	39	48	87	39	48	87	Ermeni Katolik
521	687	1.208	454	546	1.000	454	546	1.000	Rum
214	373	587	201	214	415	201	214	415	Ermeni
9	13	22	7	6	13	7	6	13	Yahudi
16	45	61	Belirtilmemiş			16	45	61	Ecnebi
Belirtilmemiş			Belirtilmemiş			265	802	1.067	Yabancı
5.666	6.962	12.628	5.385	6.117	11.502	5.666	6.964	12.630	Yekûn

Tablo 3. 3. 1895-1899 Yıllarında İskenderun Kazasının Nüfusu

1895-1899 Yıllarında İskenderun Kazasının nüfusu									
1895-1896 ⁷³³			1897-1898 ⁷³⁴			1898-1899 ⁷³⁵			
Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	
5.090	6.073	11.163	5.427	5.986	11.413	5.427	5.986	11.413	İslâm
115	183	298	110	150	260	Belirtilmemiş			Ermeni Katolik
544	723	1.267	485	635	1.120	485	635	1.120	Rum Ort.
Belirtilmemiş			Belirtilmemiş			110	150	260	R. Katolik
208	353	561	122	300	422	122	300	422	Ermeni
9	8	17	9	16	25	9	16	25	Yahudi
Belirtilmemiş			Belirtilmemiş			Belirtilmemiş			Yabancı
5.966	7.340	13.306	7.087	6.153	13.240	6.153	7.087	13.240	Yekûn

Tablo 3. 4. 1902-1905 Yıllarında İskenderun Kazasının Nüfusu

1902-1903 ⁷³⁶			1903-1904 ⁷³⁷			1904-1905 ⁷³⁸			
Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	
5.593	5.927	11.520	5.711	6.022	11.733	5.640	5.974	11.614	İslâm
538	751	1.289	547	782	1.329	548	763	1.311	Rum Ortodoks
128	320	448	151	353	504	136	132	268	Ermeni

⁷³⁰ HS, 1308, s. 172; *Annuaire Oriental Commerce 1891*, s. 895'de İskenderun kazasının toplam nüfusu 12.629 olarak kayıtlıdır. Bu nüfusun 10.507'si Müslüman, 22'si Yahudi, 2.100'ü Hristiyan'dır. Kasaba merkezinin nüfusu ise 6.000'dir.

⁷³¹ HS, 1309, s. 174.

⁷³² HS, 1310, s. 199.

⁷³³ HS, 1313, s. 200.

⁷³⁴ HS, 1315, s. 210; *Annuaire Oriental Commerce 1893-1894*, s. 960, *Annuaire Oriental Commerce 1895*, s. 952, *Annuaire Oriental Commerce 1896-1897*, s. 1103 ve *Annuaire Oriental Commerce 1898*, s. 1135'de İskenderun kazasının toplam nüfusu 12.749 olarak kayıtlıdır. Bunun 10.598'i Müslüman, 2.122'si Hristiyan, yirmi dokuzu Yahudidir. Kazanın genelinde 1.976 hane var iken, kasaba merkezinde 6.050 nüfus 950 hanede ikamet etmektedir.

⁷³⁵ HS, 1316, s. 225

⁷³⁶ *Annuaire Oriental Commerce 1901*, s. 1321, 1325'de 1901 yılına ait İskenderun nüfusu 12.417 olarak kayıtlıdır. İskenderun merkezinde 1.500 hane kazanın genelinde ise 3.986 hane bulunmaktadır; HS, 1320, s. 261; *Annuaire Oriental Commerce 1903*, s. 1689

⁷³⁷ HS, 1321, s. 296

⁷³⁸ HS, 1322, s. 346; *Annuaire Oriental Commerce 1905*, s. 1719'da 13.628 olarak kayıtlıdır.

127	142	275	135	151	286	130	149	279	Katolik
Belirtilmemiş			5	3	8	5	3	8	Latin
9	26	35	9	26	35	9	26	35	Yahudi
Belirtilmemiş			16	45	61	Belirtilmemiş			Ecnebi
6.411	7.217	13.628	2.574	7.382	13.956	6.468	7.047	13.515	Yekûn

Tablo 3. 5. 1905-1909 Yıllarında İskenderun Kazasının Nüfusu

1905-1906 ⁷³⁹			1906-1907 ⁷⁴⁰			1908-1909 ⁷⁴¹			
Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	
5.711	6.022	11.733	6.786	7.954	14.740	6.758	7.748	14.406	İslâm
547	782	1.329	1.021	1.179	2.200	991	1.023	1.942	Rum Ortodoks
Belirtilmemiş			101	131	232	73	94	167	Rum Katolik
151	353	504	547	870	1.417	498	606	1.104	Ermeni
Belirtilmemiş			3	4	7	45	35	80	Ermeni Katolik
135	151	286	Belirtilmemiş			Belirtilmemiş			Katolik
Belirtilmemiş			35	43	78	35	43	78	Süryani Katolik
Belirtilmemiş			37	66	103	9	11	20	Protestan
5	3	8	57	46	103	19	11	30	Latin
9	26	35	72	57	129	36	22	58	Yahudi
Belirtilmemiş			63	83	146	38	46	84	Marunî
16	45	61	52	99	151	570	970	1.540	Ecnebi
2.574	7.382	13.956	8.774	10.532	19.306	8.900	10.609	19.509	Yekûn

Tablo 3. 6. Çeşitli Kaynaklara Göre İskenderun Kazasının Nüfusu

1872 tarihli kayıt ⁷⁴²		1914 yılı nüfusu ⁷⁴³			1914 yılı nüfusu ⁷⁴⁴			
Nüfusa oranı	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	
%74,9	14.140	6.254	8.233	14.487	-	-	14.140	İslâm
%13,7	2.586	1.060	1.312	2.372	-	-	2.373	Rum Ortodoks
%8,5	1.617	594	956	1.550	-	-	1.519	Ermeni
%2,9	532	28	37	65	-	-	65	Ermeni Katolik
		100	124	224	-	-	213	Rum Katolik
		14	18	32	-	-	33	Protestan
		30	40	70	-	-	70	Latin

⁷³⁹ HS, 1323, s. 296.⁷⁴⁰ HS, 1324, s. 280; *Diplomatic and Consular Reports Turkey Report for The Year 1906 of The Vilayet of Aleppo*, Foreign Office, London 1907, s. 10.⁷⁴¹ HS, 1326, s. 277.⁷⁴² BA, HRT. H (Harita Katalogu), 408, 29 Z 1288 (10 Mart 1872).⁷⁴³ *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri I*, s. 655; *Annuaire Oriental Commerce 1914*, s. 1334'de İskenderun'un nüfusu 19.306 olarak kayıtlıdır. Aynı yerde nüfusun 4.000'i Türk, 4.500'i Hristiyan, 500'ü Yahudi, 3.000'i Fellah Nusayrî olarak kaydedilmiştir. Dikkat çekici nokta Hristiyanlar Ermeni, Rum vs. olarak ayırt edilmezken Müslümanlar Fellah ve Türk olarak ayrı ayrı gösterilmiştir.⁷⁴⁴ Orhan Sakin, *Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu*, Ekim Yayınları, İstanbul 2008, s. 203; Adem Tutar, "XIX. Yüzyılın Sonlarında İskenderun Kazasında Müslümanlar ve Gayrimüslimler", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII, 2002, s. 66.

		72	56	128	-	-	129	Yahudi
		67	86	153	Belirtilmemiş			Marunî
		46	53	99	-	-	102	Keldani
		36	43	79	-	-	78	Süryani
		52	99	151	Belirtilmemiş			Ecnebi
					-	-	153	Yakubi
%100	18.875	8.353	11.057	19.410	-	-	18.875	Yekûn

Tablo 3. 7. İskenderun'un Savaş Öncesi ve Savaş Sonrası Nüfus Durumu

I. Dünya Savaşı öncesi nüfus durumu ⁷⁴⁵			I. Dünya Savaşı sonrası nüfus durumu ⁷⁴⁶			
Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	
6.223	8.386	14.609	8.223	11.482	19.705	Müslüman
79	104	183	-	-	-	Rum Katolik
26	33	59	-	-	-	Ermeni Katolik
994	1.224	2.218	1.302	1.490	2.792	Rum Ortodoks
530	684	1.214	116	-	116	Ermeni kadim
49	61	110	66	105	171	Marunî
9	6	15	-	-	-	Keldani
35	43	78	193	209	402	Süryani Katolik
30	40	70	-	-	-	Latin
10	10	20	-	-	-	Protestan
49	35	84	67	56	123	Yahudi
593	1.094	1.687	-	-	-	Yabancı
52	99	151	-	-	-	Tebaa-i Ecnebiye
8.679	11.819	20.498	9967	13.342	23.309	Genel Toplam

Tablo 3. 8. İskenderun Kazasının Yıllara Göre Nüfus Durumu

Yıllar	Toplam Nüfus
1889-1890	12.569
1890-1891	12.628
1891-1892	11.502
1892-1893	12.630
1895-1896	13.306
1897-1898	13.240
1898-1899	13.240
1902-1903 ⁷⁴⁷	13.628
1903-1904 ⁷⁴⁸	13.956

⁷⁴⁵ BA, DH. EUM. 2. Şb (Dâhiliye Emniyet-i Umûmiyye 2. Şube), 73-69.

⁷⁴⁶ BA, DH. EUM. 2. Şb, 73-69.

⁷⁴⁷ HS, 1320, s. 261.

1904-1905 ⁷⁴⁹	13.515
1905-1906 ⁷⁵⁰	13.956
1906-1907 ⁷⁵¹	19.306
1908-1909 ⁷⁵²	19.509
I. Dünya Savaşında Önceki Durum ⁷⁵³	20.498
I. Dünya Savaşında Sonraki Durum ⁷⁵⁴	23.309

3.1.1.İskenderun'un Köyleri

1906 yılına kadar köylerle ilgili resmi kayıtlara şimdilik tesadüf edilememiştir. 1906-1909 yılında İskenderun'a tâbi Karaağaç köyünde 285, Karahüseyinli köyünde kırk beş, Nergizlik köyünde kırk dört, Pirinçlik köyünde otuz dört, Çırtıman köyünde yirmi altı, Sakıt köyünde altmış dört, Cebke köyünde yirmi üç, Abacılı⁷⁵⁵ köyünde 230, Akçay köyünde sekiz, Aşkarbeyli köyünde ise yirmi üç hane bulunmaktadır. Aynı yıllarda İskenderun'a tabi Uğurlu, Abacılıgözlü⁷⁵⁶, Arapderesi⁷⁵⁷ köylerinin nüfuslarına dair herhangi bir kayıt yoktur.

Hartman'a göre İskenderun'a bağlı Karaağaç köyü doksan Nusayrî aile, Nergizlik köyü yirmi Türk aile, Karahüseyinli köyü yirmi Türk, Akçay köyü on Türk ve Nusayrî aile, Aşkarbeyli köyü on sekiz Türk ve Nusayrî aile, Cebke on beş Türk aile, Çırtıman köyü otuz Türk aile, Sakıt köyü altmış Türk aile, Abacılı köyü elli Türk aile, Kurtlu köyünde yirmi Türk aile, Kurtlubag köyünde on beş Türk aile, Kavkard köyü otuz Türk aile, Gökçebel köyü 15 Türk aile, Elmadağ köyü on beş Türk aile, Kayrak köyü yirmi Türk aile, Salıngaç köyü üç Türk aile, Akoluk köyü on Türk aile, Bağlıtaş köyü sekiz Türk aile, Arapderesi köyü on Türk aileden, Havut köyü beş Türk aileden, Şufün köyü on Nusayrî aileden, Beytelmüftü köyü on Türk aileden oluşmaktaydı. Aynı yerde

⁷⁴⁸ HS, 1321, s. 296.

⁷⁴⁹ HS, 1322, s. 346.

⁷⁵⁰ HS, 1323, s. 296.

⁷⁵¹ HS, 1324, s. 280.

⁷⁵² HS, 1326, s. 277.

⁷⁵³ BA, DH. EUM. 2. Şb, 73-69.

⁷⁵⁴ BA, DH. EUM. 2. Şb, 73-69.

⁷⁵⁵ Abacılı, Uğurlu bir köy olarak kayıtlıdır; İŞS, 56, Hüküm No: 79.

⁷⁵⁶ HS, 1324, s. 279; HS, 1326, s. 276.

⁷⁵⁷ İŞS, 56, Hüküm No: 48.

İskenderun diğer köyleri olan Büyükdere, Fartısı, Güzellik, Kışla, Kaşmar, Hayvalı köylerinin nüfusu hakkında bir malumat bulunmamaktadır.⁷⁵⁸

Arsuz nahiyesine tâbi Kabev köyünde yetmiş dokuz, Elhub köyünde 145, Arapçiftliği köyünde otuz beş, Höyük köyünde yetmiş yedi, Nehr-i Siyad köyünde otuz beş, Kesrik köyünde 189, Hacıahmedli köyünde altmış dört⁷⁵⁹, Karagöz köyünde kırk üç, Ekbez köyünde elli dokuz, Kiliseönü köyünde yetmi iki, Çengan köyünde yetmiş yedi, Beyköy köyünde otuz dört, Ağçalı köyünde 159, Gökmeydan köyünde ise otuz beş hane bulunmaktadır.⁷⁶⁰

Hartman'ın eserinde Arsuz'a bağlı köylerin nüfusun durumu ve etnik yapısı daha teferruatlı bir şekilde oltaya konmuştur. Bahsi geçen yerde Arsuz'da otuz bir köy bulunmaktadır. Köylerin hangisinin Nusayrîlerden hangisinin Türklerden oluştuğu ve aile sayıları hakkında bilgi verilmiştir. Buna göre: Ağçalı köyü 100 Nusayrî aileden, Kabaeviskelesi köyü yetmiş Rum aileden, Kesrik köyü yetmiş Türk aileden, Elhub köyü altmış Nusayrî aileden, Nehr-i Siyad köyü kırk Nusayrî aileden, Hüyük köyü kırk Nusayrî aileden, Hacı Ahmedli köyü kırk Nusayrî aileden, Kurtbağı köyü otuz Türk aileden, Kömürçukuru köyü* otuz Türk aileden, Kiliseönü köyü otuz Nusayrî aileden, Beyköy köyü yirmi altı Nusayrî aileden, Çengan köyü yirmi Türk aileden, Gökmeydan köyü yirmi Nusayrî aileden, Çertçıkaya köyü yirmi Türk aileden, Karagöz köyü on beş Türk aileden, Ekber köyü on beş Nusayrî aileden, Arapçiftliği köyü on Nusayrî aileden, Şukluk köyü on Türk aileden, Şarid köyü on Türk aileden oluşmaktaydı.

Hartman'da Arsuz'a tâbi Arapgedik, Tatarlı, Derekuyu, Haymasekisi, Karaçay, Tulek, Şeyhli, Bucak, Es-Sayar, Eş-Şütüle, Bekve, Gökçebel köyleri hakkında ise malumat verilmemiştir.⁷⁶¹

3.1.2.İskenderun Nüfusunda Değişime Neden Olan Göçler

İskenderun'a tespit edebildiğimiz ilk muhacir kafilesi Aralık 1860 tarihinde gelmiştir. Halep eyaletine bağlı Bab ve Cubbul nahiyyelerinde iskân olunmak gayesi ile İskenderun İskeleyi'ne gelen muhacir kafilesi 1.184 kişiden ibaretti. Kış mevsimi geçene kadar geçici olarak Halep merkezi, Antakya ve Kilis tarafında kalması

⁷⁵⁸ Hartman, "Das Liwa Haleb (Aleppo)", s. 527-528.

⁷⁵⁹ Hacıahmedli köyü 56 Numaralı İskenderun Şeriyeye Sicilinde İskenderun'a tabi olarak kayıtlıdır; İŞS, 56, Hüküm No: 38.

⁷⁶⁰ HS, 1324, s. 279; HS, 1326, s. 276.

* Günümüzde Hatay ilinin Belen ilçesine bağlı bir köydür.

⁷⁶¹ Hartmann, "Das Liwa Haleb (Aleppo)", s. 529.

kararlaştırılan bu muhacirlerin İskenderun'a iskânı düşünülmemiştir. Çünkü bu tarihlerde İskenderun'daki bataklıklar kurutulmadığı gibi, bu bataklıkların sebep olduğu kötü koku ve havadan dolayı İskenderun iskâna elverişli değildi. Nereden geldikleri hakkında bir malumat olmayan bu muhacir kafilesinin İskenderun İskeleyi'nden alınması için nakliye hayvanı ve araçlarının hazır tutulması Sadaret tarafından Belen Kaymakamlığına emredilmiştir.⁷⁶²

Bir yıl sonra Ekim 1861 tarihinde Dağıstan'dan Hoca Hasan⁷⁶³ ailesinden olan ve kırk üç kişiden oluşan on üç aile, Urfa taraflarında iskân edilmek için 26 Eylül 1861 (21 RA 1278) tarihinde İskenderun İskeleyi'ne gönderilmişlerdir. Sefalet içinde olan bu kafileden ellerinde fukara pusulası olanlara günlük yirmişer kıyye ekmek veya bedelinin verilmesi emredilmiştir.⁷⁶⁴

İskenderun'a bir diğer muhacir kafilesi 1877-1878 (93 Harbi) Osmanlı Rus Harbi'nden sonra gelmiştir. O tarihlerde bataklıklarla çevrili olan İskenderun iskâna elverişli değildi. Bu sebeple Temmuz 1878 tarihinde gelen bu muhacirler İskenderun-Belen güzergâhıyla Urfa sancağının Birecik kazasına nakledilmiştir. Bunları Birecik'e nakleden mekkareci taifesi, nakliye ücretinin tamamını alamamalarından ötürü şikâyetle bulunmuş ve kalan ücretlerini talep etmişlerdir.⁷⁶⁵

93 Harbi neticesinde Kafkasya ve Balkanlarda birçok Müslüman Türk, Rus baskısından kaçarak İstanbul'a sığınmıştı. İstanbul'da çok fazla muhacir birikmesi üzerine Sadaret; Hüdavendigâr (Bursa), Adana, Halep, Suriye ve İzmir vilayetlerine talimat yollayarak, İstanbul'da biriken muhacirlerin bu vilayetlerdeki iskelelere yollanacağı ve bunların uygun yerlere iskân edilmesini istemiştir. İşte bu emir üzerine İskenderun İskeleyi'ne gönderilen bir kısım muhacir bu yolla çeşitli mahallerde iskân edilmiştir.⁷⁶⁶

3.1.2.1.Girit Muhacirleri

1897 Osmanlı-Yunan Harbi sırasında Yunanistan'ın Girit Adası'nı işgaliyle, Girit'te çoğunluğu Rumca konuşan Müslüman Türkler adadan göçe zorlanmıştır.⁷⁶⁷

⁷⁶² BA, A. MKT. UM, 441-96.

⁷⁶³ BA, BEO. VGG. d. 285, s. 6.

⁷⁶⁴ BA, A. MKT. UM, 504-32.

⁷⁶⁵ BA, BEO. AYN. d. 870, s. 35.

⁷⁶⁶ BA, A. MKT. UM, 483-43.

⁷⁶⁷ Ayşe Nühhet Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, TTK, Ankara 2000, s. 270.

İleriki zamanlarda bu zorlama adadaki Müslüman Türklere karşı Rumların boykot uygulamasına kadar varacaktı. Belirtilen yıldan sonra Girit'ten başlayan göç daha ziyade Ege Adalarına ve Anadolu'nun batı ve güney kıyılarına doğru olmuştur. Osmanlı Devleti, 1899'da sayıları daha da artan bu muhacirleri yerleştirmek ve üretici konuma geçirmek için, özellikle Doğu Akdeniz liman ve iskelelerine sevk etmiştir. Bunların büyük bir kısmı ilkin Ege Adalarına, daha sonra da özellikle İzmir'e sığınmışlardır. Bu sebeple bunların bir an önce asıl yerleşecekleri yere iskânı gerekmektedir. İzmir'deki Girit muhacirlerinin zamanla Akdeniz sahillerindeki liman ve iskelelere gönderilerek iskânları sağlanmaya çalışılmıştır.⁷⁶⁸ Girit muhacirlerinin gönderildiği yerler arasında Adana ve Halep vilayetleri de vardı. Adana vilayetine gönderilen muhacirlerin Mersin, Adana ve Tarsus'a yerleştirilmesi planlanırken⁷⁶⁹, Halep vilayetine gönderilenlerin ise İskenderun, Belen ve Antakya'ya yerleştirilmesi düşünülmüştür.⁷⁷⁰

İskenderun'a da ilk Girit muhaciri kafilesi 1899 senesinde gelmiştir. İskenderun'a gelen kafileler başlangıçta İzmir'de toplanan muhacirlerdi. Söz konusu muhacirler, 11 Temmuz 1899 (2 RA 1317/28 Haziran 1315) tarihinde "İnayet" vapuruyla İskenderun'a sevk edilmiştir. Sevk edilen ilk kafiledeki muhacir sayısı 305 hanede 1.195 kişiden oluşmaktaydı. İzmir'de bulunan padişah yaveri Ferik Haydar Paşa, bu muhacirlerle birlikte 278 koyun ve altı katırı gemiye bindirerek İskenderun'a sevk ettiğini, Yıldız Sarayı bildirmiştir. Gönderilen bu kafileye ayrıca bir zabıt ve bir de tabip refakat etmiştir.⁷⁷¹

Fakat bu sevkiyattan kısa bir süre sonra bir sıkıntı ortaya çıkmıştır. O da İskenderun'a yerleştirilen 270 kişinin akrabasının Antalya'ya yerleştirilmiş olmasıydı. Devlet bu hususta muhacirlerin talebini de göz önünde bulundurarak, İskenderun'a yerleştirilmiş olup akrabası Antalya'ya yerleştirilen 270 nüfusu Antalya'ya sevk etme kararı almıştır. Sadarete göre Antalya açısından da şöyle bir sıkıntı vardı: O da bölgeye çok sayıda Girit muhacirinin yerleştirilmesi idi. Bu sebeple Muhacirin-i İslamiye Komisyonu'na 20 Ağustos 1899 (12 R 1317/7 Ağustos 1315) tarihinde, İskenderun'da bulunup akrabaları Antalya'da olan 270 muhacir dışında Antalya'ya muhacir sevk

⁷⁶⁸ Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı*, s. 271-272.

⁷⁶⁹ Fahriye Emgili, "Tarsus'ta Girit Göçmenleri", *Ankara Üniversitesi DTCE. Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXV/39, 2006, s. 189-197.

⁷⁷⁰ BA, Y. PRK. KOM (Yıldız Perakende Komisyonlar Maruzatı), 10-33.

⁷⁷¹ BA, Y. PRK. KOM, 10-33.

edilmemesi talimatını vermiştir.⁷⁷² Bu arada İskenderun'da kalan muhacirlerin iskânında gayret gösteren ve önemli hizmetleri bulunan İskenderun Polis Komiseri Ahmet Ragıp Efendi'nin beşinci rütbeden mecidî nişanıyla taltifi için Zaptiye Nezareti Dâhiliye Nezaretine girişimde bulunmuştur.⁷⁷³

Muhacirlerin İskenderun'a sevkinden sonra ortaya çıkan bir diğer sorun da muhacirlerin ikamet edebileceği hane ve geçimlerini sağlamak için harcırah verilmesiydi. Sadaret, hem hane inşa masrafının hem de muhacirlere verilecek yevmiyelerin mahalli yönetim tarafından karşılanacağını düşünmekteydi. Fakat mahalli yönetimin bütçesinin buna kifayet etmesi söz konusu değildi. Bu sebeple muhacirlerin günlük masraflarını karşılayabilmek için İskenderun yönetimi, Halep vilayetinin diğer kazalarının bütçelerinden pay almak zorunda kalmıştır. Günlük masrafları karşılayamayan yönetim, muhacirler için hane de inşa edemeyecek durumdaydı. Bu sebeple Halep vilayeti İskân ve Muhacirin Memuru Muhlis Efendi, 21 Haziran 1900 (8 Haziran 1316) tarihli yazısıyla hanelerin inşası için Sadarettten yardım talebinde bulunmuştur. Çünkü muhacirler için inşa edilecek hanelerin ihalesi yapılmış ve müteahhide peşin olarak 30.000 kuruş ödeneceği teminatı verilmişti. Bunun 5.000 kuruşu Halep, 9.000 kuruşu ise Antakya mal sandıklarından karşılanmasına rağmen, 16.000 kuruş eksik kalmıştı. Bu eksik kısmın da vilayet tarafından yedi sekiz ay gibi kısa bir sürede tamamlanması mümkün gözükmemektedir. Bu da muhacirlerin sefaletlerine sebep olacak, iskân tam anlamıyla yapılamadığı için de devletin sürekli iaşe temininde bulunması hazineyi zarara sokacaktı. Vilayet İskân ve Muhacirin Memuru Muhlis Efendi'ye göre bunun çözüm yolu, bölgedeki pul hâsılatının tamamen muhacirlerin iskân masrafına tahsis edilmesidir. Fakat Muhlis Efendi'nin bu önerisi Sadaretin sorusu üzerine Maliye Nezaretinin Muhasebe-i Umûmiyye dairesi tarafından, askerî erkânın maaşlarının ödenmesini engelleyeceği gerekçesiyle, 11 Temmuz 1900 (13 RA 1318/27 Haziran 1316) tarihinde kesin bir şekilde reddedilmiştir.⁷⁷⁴

Bu ekonomik sıkıntıdan dolayı muhacirler bir yıl evleri olmadan İskenderun'a ikamet etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Yevmiyelerini de vaktinde alamamaları yüzünden Mart 1900 tarihinde ayaklanarak İskenderun hükümet konağını yürümüş ve tehditler savurmuşlardır. Hükümet konağında bulunan Mal Müdürünü itip kakmışlar ve

⁷⁷² BA, DH. MKT, 2235-100.

⁷⁷³ BA, DH. MKT, 2254-68.

⁷⁷⁴ BA, A. MKT. MHM, 509-33.

ancak askeri güç kullanılarak dağıtılabilmişlerdi. Bu olaydan birkaç gün sonra kırk günlük yevmiyelerini alamamalarını gerekçe gösteren muhacirler, yine ayaklanmış ve hükümet konağına yürümüşlerdir. Bunlara sandıkta mevcut olan 7000 kuruşun verileceği söylenmiş ve geri çevrilmişlerdir. 17 Mart 1901 tarihinde aynı şekilde yine hükümet üzerine yürümüş ancak mahalli polis komiserinin gayretiyle sandıktaki mevcut paranın dağıtılmasıyla yatıştırılabilmişlerdir. Fakat muhacirlerin her istedikleri gün böyle hükümet konağı üzerine yürümeleri İskenderun Kumandanlığını rahatsız etmiş ve bu durum Halep ve Adana Fevkalade Kumandan Vekili Ferik Ali Muhsin Paşa'ya bildirilmiştir. Ferik Ali Muhsin Paşa ise böyle bir durumun özellikle yabancı şahısların çok bulunduğu bir yerde yaşanmasının rahatsız edici olduğu, bu sebeple bir an önce padişahın da himayesiyle gerekli evlerin inşasını talep etmiştir. Ayrıca emir verilirse İskenderun'da bulunan 200 mevcutlu bir bölük nizamiye askerinin de sayısının arttırılacağını belirterek, konuyu 18 Mart 1901 (27 ZA 1318/5 Mart 1317) tarihinde Yıldız Sarayı'na arz etmiştir.⁷⁷⁵ Bu konu saray tarafından öğrenilince Sadarete bu hususta talimat verilerek meselenin halledilmesi istenmiştir. Sadaret de aynı mevzuda 21 Mart 1901 (30 ZA 1318/8 Mart 1317) tarihinde Dâhiliye ve Maliye Nezareti, Muhacirin-i İslamiye Komisyonu Birinci Azalığı ile Halep vilayetine talimat vererek gerekenlerin yapılmasını istemiştir. Seraskere de bu konuda bilgi verilmiş olacak ki; Seraskerlik, 24 Mart 1901 (3 Z 1318/10 Mart 1317) tarihinde İskenderun'da bulunan bir bölük nizamiye askerine ilaveten Halep'ten bir bölük asker daha gönderilmesi talimatını vermiştir. Durumun bu boyuta ulaşması üzerine, özellikle Maliye Nezareti, meselenin kökenini öğrenmek için 7 Mayıs 1901 (18 M 1319/25 Nisan 1319) tarihinde Halep Vilayeti Defterdarlığından bilgi istemiştir. Halep Vilayet Defterdarlığı, meselenin muhacirlerin yerleştirilememesinden kaynaklandığını, bunun da mali sıkıntılar yüzünden zamanında gerçekleşemediği cevabını vermiştir.⁷⁷⁶ Halep Valisi bu konuda Sadareti daha teferruatlı bilgilendirmek için 2 Haziran 1901 (20 Mayıs 1317) tarihinde bir telgraf çekmiştir. Buna göre; zamanında Girit muhacirlerini sahil kenarında iskân etmek için 200 haneyi istiap edecek bir yer tahsis edilmişti. Ancak zamanla bölgeye gönderilen muhacirlerin sayısı 340 haneye ulaştınca mevcut yer kâfi gelmemiş ve çeşitli sıkıntılar yaşanmıştı. Buna karşın Aydın ve Adana vilayetlerinden de hâlâ muhacir gönderilmekteydi. Hâl böyle iken mahalli yönetim, yeni gelen muhacirlere yer bulmakta

⁷⁷⁵ BA, Y. PRK. ASK, 167-126.

⁷⁷⁶ BA, A. MKT. MHM, 513-4.

zorlanmakta ve mecburen önce gelen muhacirlerin yanına yerleştirmek zorunda kalmaktaydı. Bu durum doğal olarak yerleri zaten yetersiz olan muhacirlerin sorunlarını ve sızlanmalarını bir kat daha arttırmıştı. Yaşanan olaylar üzerine gelen muhacir ailelerinden bir kısmı Belen ve Antakya'ya yerleştirilmek üzere gönderilmişse de bu köklü bir çözüm olmamıştı. Bu yüzden bölgeye kesin bir şekilde artık muhacir gönderilmemesi istenmiştir.⁷⁷⁷

İskenderun'da bulunan 340 aile muhacir için 340 hane inşa edilmesi gerektiği halde, ancak otuz üç hane yapıp muhacirlere teslim edilmişti. Muhacirlerin İskenderun'a geldiği tarih olan Temmuz 1899 tarihinden Haziran 1901 tarihine kadar geçen sürede otuz üç hanenin inşası gerçekten çok yetersizdi. Muhacirler iki yıla yakın bir süre hane inşasını bekledikleri halde, hanelerin inşa edilmemesi hakikaten rahatsız edici bir durumdu. Fakat devlet de ekonomik olarak sıkıntı içerisindeydi. Vali, on hanenin daha yakında muhacirlere teslim edileceğini bildirdikten sonra kalan 292 hanenin, para yetiştirilirse bir yıl içerisinde inşa edilebileceğini kaydetmişti. Kalan hanelerin inşası için 18.000 lira civarında bir paraya ihtiyaç duyulmaktaydı. Ayrıca yerleştirilen 1.240 nüfus muhacire ayda 52.000 kuruş civarında yevmiye verildiği, bunun da bir sene de 25.000 lira tuttuğu, hâlbuki bir an önce muhacirlerin hanelerinin yapılarak yerleştirilmesi neticesinde bu yevmiye yükünden kurtulmuş olunacağını belirtilmişti. Ayrıca vilayetin mevcut masraflarının üstüne bu masrafların da eklenmesi vilayet bütçesini zora sokacaktı. Vali'nin diğer bir isteği de İskenderun'da pek de lüzum olmadığı halde istihdam edilen iskân memurunun görevinin sonlandırılarak ona verilen maaş ve harcırahın da bu yolda sarf edilmesiydi.⁷⁷⁸

Halep Valisi'nin bu talepleri uzayan bürokratik yazışmalardan ötürü oldukça gecikmiş, İskenderun ve Belen'e yerleştirilen Girit muhacirlerinin yevmiyelerini alamamalarından ötürü ayaklanacakları duyumu alınmıştı. Bu duyumu alan Halep Valisi Enis Paşa, 5 Nisan 1902 (23 Mart 1318) tarihinde Dâhiliye Nezareti Muhacirin İdaresine çektiği telgrafta; İskenderun ve Belen'deki muhacirlerin haftalık olarak aldıkları yevmiyelerini derhal verilmesi için izin istemişti. Enis Paşa, ayrıca muhacirler için tahsis edilen haftalık 10.000 kuruşun yeterli olmadığını, sırf yevmiyelerin yaklaşık 12.000 kuruş tuttuğunu belirterek, kaza idarelerinin bütçelerine maddi destek talebinde bulunmuştur. Fakat beklenen cevap gecikmiş olacak ki Halep Vilayeti Defterdarı,

⁷⁷⁷ BA, A. MKT. MHM, 514-8.

⁷⁷⁸ BA, A. MKT. MHM, 514-8.

Vali'nin de emri üzerine, muhacirlerin yevmiye masraflarını vilayet bütçesinden karşılamıştı. Ancak bunun üzerine Defterdar, Maliye Nezareti tarafından soruşturmaya tâbi tutulmuştu. Aslında bu durum bütçede karşılığı olmayan muhacir yevmiyelerinin karşılanmasıyla asıl verilmesi gereken yerlere ödemelerin yapılamayacağı anlamına gelmekteydi ve Maliye Nezaretini rahatsız etmişti.⁷⁷⁹ Ancak Maliye Nezareti, muhacir yevmiyelerinin bekletilmeden zamanında ödenmesi için kaynak naklettiği gibi, bir daha muhacirlerin rahatsız edici bu tutum ve davranışları sergilememesi için İskenderun Mal Sandığına talimat vermişti. Muhacirlerin bu türlü davranışları, iskân edildikleri diğer bir yer olan Belen'de de vuku bulmuştu. Belen'de de aynı şekilde, muhacirler yevmiyelerini alamamalarından dolayı hükümet konağına yürümüş ve yevmiyelerini almadıkça da oradan ayrılmayacaklarını belirtmişlerdi. Durumun Halep vilayeti tarafından öğrenilmesi üzerine, muhacirlerin yevmiyelerini karşılamak için İskenderun Mal Sandığına gönderilen meblağın Belen'deki muhacirlerin yevmiyelerine karşılık olarak gönderilmesi emredilmişti. İskenderun Mal Sandığı müdürüne de bir daha böyle bir olayın vuku bulmaması yönünde tembihte bulunulmuştu. Fakat alınan tedbirler yeterli olmadığından İskenderun'daki muhacirler yevmiyelerini alamamalarından ötürü toplanarak tekrar hükümet binasına yürümüşlerdi. Muhacirler, aldıkları meblağın borçlarını kapatmaya bile kifayet etmediğini belirterek, biriken yevmiyelerinin verilmesini istemişlerdi. İskenderun yönetimi ise Maliye Nezaretinden alınan izinle yevmiyelerin ancak % 60'ının ödeyebilmiş ve kalan meblağın ödenmesinin mümkün olmadığını Halep vilayetine bildirmişti. Ayrıca yevmiyelerin haftadan haftaya ödenmemesi durumunda muhacirler arasında açlık ve sefaletin ortaya çıkacağı, bu durumun da yağma olaylarına kadar varabileceği belirtilmişti. İskenderun gibi yabancı memur ve gemilerin çok bulunduğu bir yerde bu tür olaylara meydan vermenin sakıncalı olacağı da özellikle bildirilmişti. Dâhiliye Nezareti, Halep vilayeti aracılığıyla bu durumdan haberdar olunca, gerekli tedbirleri almaya çalışmıştı. Dâhiliye Nezareti, Sadarete yazdığı 26 Nisan 1902 (17 M 1320/13 Nisan 1318) tarihli yazıda; İskenderun'da iskân edilen Girit muhacirlerinin biriken yevmiyelerinin zamanında, haftadan haftaya ödenmesi için Maliye Nezareti tarafından Halep Defterdarlığına izin verilmesini istemişti.⁷⁸⁰

⁷⁷⁹ BA, BEO, 1829-137101.

⁷⁸⁰ BA, A. MKT. MHM, 513-4.

Bu esnada Girit Muhacirleri adına Ali isimli bir şahıs, muhacirlerin çektiği sıkıntıları izah etmek için 28 Nisan 1902 (15 Nisan 1318) tarihinde Sadarete bir telgraf çekmişti. Telgrafta; altmış gündür yevmiyelerini alamamalarından bahisle, hanelerinin inşasının yarım kalması üzerine İskenderun Mal Müdürü'nün haklarındaki kötü sözlerinin kendilerini rahatsız ettiğini de bildirilmişti. Muhacirlerin talepleri üzerine ancak on günlük yevmiyelerini alabilmişlerdi, fakat bu meblağ da geçimleri için yeterli olmamaktaydı. İskenderun'un havasının vahameti de ayrıca muhacirleri muzdarip etmekteydi. Muhacirler, şayet durum bu şekilde devam edecek olursa ailelerinin perişan bir halde ölmelerinden endişe etmekteydi. Bu sebeple bir an önce evlerinin yapılarak iskân edilmelerini ve otuz dokuz günlük biriken yevmiyelerinin verilmesini istemişlerdi. Muhacirlerin bu istekleri 29 Nisan 1902 (20 M 1320/16 Nisan 1318) tarihinde gerekli tedbirlerin alınması için Sadaret tarafından Dâhiliye ve Maliye Nezaretlerine iletilmişti.⁷⁸¹ Muhacirlerin İskenderun'da yaşadıkları sıkıntılar yukarıdakilerle kalmamaktaydı. Girit muhacirlerinin büyük bir kısmı Türkçe bilmiyordu ve bu nedenle de dertlerini anlatamıyorlardı. Mallarının büyük bir kısmını Girit'te bıraktıklarından ekonomik olarak zorlanıyorlardı ve bunların satılması için de çaba sarf ediyorlardı.⁷⁸² Örneğin Girit muhacirlerinden Abdulkadir, Hakkı ve İsmail Efendiler Türkçe bilmedikleri için mahkemede kendilerine tercüman tutulmuştu.⁷⁸³

Aradan bir yıl geçtiği halde gerekli tedbirlerin hâlâ alınmamış olması muhacirlerin mağduriyetini iyice arttırmıştı. Muhacirler bu sebeple, 27 Mayıs 1903 (14 Mayıs 1319) tarihinde Sadarete elli dokuz kişinin mührünü taşıyan bir arzuhal ile yine isteklerini ve mağduriyetlerini izah etmişlerdi. Muhacirler arzuhallerinde, dört yıldan bu yana iskân edilememelerinden bahisle, son altı aylık yevmiyelerini de alamamalarından yakınmışlardır. İskenderun'da bulunan memurların tutumundan da iskânın çok yakın bir tarihte olamayacağını tahmin etmektedirler. Muhacirlerin arzuhallerinden mahalli yönetim tarafından kiralanan hanelerde iskân edildikleri ve bunun da geçici bir tedbir olduğu anlaşılmaktadır. Muhacirler eşlerinin ve çocuklarının bu mağduriyet ve perişanlıktan kurtulabilmeleri için, hemen iskânlarının sağlanarak yevmiyelerin

⁷⁸¹ BA, A. MKT. MHM, 513-4.

⁷⁸² İŞS, 63/124.

⁷⁸³ Girit muhacirlerinin Türkçe bilmediğine dair İskenderun Şerhiye Sicillerinde fazlasıyla kayıt bulunmaktadır; İŞS, 63/28; İŞS, 63/36; İŞS, 63/103; İŞS, 63/133; İŞS, 62, s. 119; Jülide Akyüz, "19. Yüzyılda Antakya-İskenderun Bölgesinde Nüfus Hareketliliği", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XVIII/2, Elazığ 2008, s. 391.

muntazaman verilmesini istemişlerdir. Bu isteğin gerçekleşmemesi durumunda da bir vapur tahsisiyle başka bir vilayete nakillerini talep etmişlerdir.⁷⁸⁴

Bu son istek Sadareti harekete geçirmiş ve 6 Haziran 1903 (10 RA 1321/24 Mayıs 1319) tarihinde Muhacirin-i İslamiyye Komisyonu Birinci Azalığına bir an önce muhacirlerin iskânının ve yevmiyelerinin düzenli bir şekilde ödenmesinin temininin sağlanması talimatı vermiştir.⁷⁸⁵ Bu arada 16 Haziran 1903 tarihinde Akçay ve Pirinçlik köylerinde muhacirler için inşa edilen evlere kırk bir hane Girit muhaciri yerleştirilmiştir. İskân edilen bu muhacirlerden tarımla uğraşanlarına ziraat yapmaları için çift alet ve edevatı, zanaat erbabı olanlara ise bir miktar sermaye olabilecek malzeme temin edilmiştir.⁷⁸⁶

Girit muhacirlerinin ciddi bir kısmı Akçay⁷⁸⁷ ve Pirinçlik⁷⁸⁸ köylerine yerleştirilmiştir. Bir kısmı da Çay⁷⁸⁹, Hamidiye⁷⁹⁰ mahalleleriyle Belen kazasına⁷⁹¹ yerleştirilmiştir. Bunlardan bazıları mektepte öğretmenken bir kısmı da gümrük dairesinde muayene memurluğu yapmıştır.⁷⁹²

Diğer yandan 21 Temmuz 1903 (8 Temmuz 1319) tarihinde Halep vilayetine de dört yıl önce bölgeye gönderilen doksan kadar hanenin şimdiye kadar iskânının yapılamaması ve yevmiyelerinin düzenli ödenememesinin sebebi sorulmuştur. Fakat bu yazışmalar ve alınması düşünülen tedbirler bir türlü muhacirlerin sıkıntılarına çözüm olmamıştır. Bu sebeple muhacirler mağduriyetlerinin boyutunu ve durumun vahametini anlatmak için 2 Ağustos 1903 (20 Temmuz 1319) tarihinde Ali ve dört refiki adına Sadarete bir daha telgraf çekmişlerdir. Muhacirler, bugüne kadar birkaç kez telgraf ve arzuhallerle şikâyetlerini belirtmelerine rağmen sorunlarına çözüm bulunmamasından yakınıyorlardı ve dört yıldır iskân edilememeleri mağduriyetlerini arttırmıştı. Onlara göre dört yıl zarfında İskenderun kasabasında kulübe vasfında on üç hane yapılmış sonra ise böyle birkaç hane daha inşa edilmişse de ancak 130 haneden kırk hane iskân edilebilmiştir. Kalan doksan hane ailenin sokak aralarında kalmasından yakınan muhacirlerin, günlük altmışar paradan ibaret yevmiyelerinin de sekiz aydır verilmemesi

⁷⁸⁴ BA, A. MKT. MHM, 522-29.

⁷⁸⁵ BA, İ. RSM, 25-1324/N-01.

⁷⁸⁶ *İkdam Gazetesi*, Numara: 3236, 16 Haziran 1903.

⁷⁸⁷ *İŞS*, 63/113.

⁷⁸⁸ *İŞS*, 63/125.

⁷⁸⁹ *İŞS*, 62, s. 119.

⁷⁹⁰ *İŞS*, 62, s. 148.

⁷⁹¹ *İŞS*, 62, s. 140.

⁷⁹² *İŞS*, 62, s. 123.

mağduriyetlerini arttırmıştı. Muhacirler çektikleri telgrafın parasını bile eski elbise, halı ve kilim gibi eşyalarını satarak karşıladıklarını özellikle belirtmişlerdi. Bu telgraftan sonra muhacirlerin mağduriyetlerini yerinde incelemek isteyen Halep Valisi Mecit Paşa, Temmuz 1903 (Temmuz 1319)'de İskenderun'a gelmiş ve incelemelerini raporlaştırmıştı. Mecit Paşa incelemelerinde, kendinden önceki vali döneminde muhacirlerin iskân ve iaşesi için Vilayet İdare Meclisi kararıyla 2.068.944 kuruş tahsis edildiğini, bu meblağın 1902 senesi sonuna doğru yollandığını ancak havale edilen paranın bu iş için harcanmadığını tespit etmişti. 1903 senesi bütçesine de bu iş için 1.679.011 kuruş havale yapılmışsa da bu meblağın da diğer masraflar için harcandığını ve muhacirlerin iskânının bu sebeple gerçekleşemediğini görmüştü. Paşa'ya göre İskenderun ve Akçay köyünde kırk üç hane inşa edilmiş ancak buraya yerleştirilen muhacirlere sermaye, çift ve tohumluk parası verilmediği için bu muhacirler de misafirlikten kurtulamamıştı. Bu yüzden İskenderun'a gittiği sırada iskân edilen bu kırk üç haneye çift, sermaye ve tohum parası olarak 1.000'er kuruş vererek yevmiyeleri kestirmişti. Mecit Paşa'ya göre, muhacirlerin misafirlikten kurtarılıp iskân edilmeleri için, İskenderun'a gönderilecek meblağa ilaveten muhacirlerin iskân masraflarına tahsis edilmiş olan iane pullarının gelirinden de İskenderun'a gönderilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde yaklaşık 270 hane olan muhacirlerin kısa bir sürede iskânı mümkün olmayacaktı. Bu durumda da hem muhacirler sefalet içerisine düşerek misafirlikten kurtulamayacak hem de hazine sürekli tahsisatta bulunduğu için zarara uğrayacaktı. Ayrıca muhacirlerin buna daha fazla tahammül edememelerinden dolayı hoş olmayan durumlar ortaya çıkacaktı. Mecit Paşa'nın bu önerilerine karşılık 12 Ekim 1903 (29 Eylül 1319) tarihinde verilen cevapta, Halep vilayetinin gönderilecek meblağa ilaveten kendi çabasıyla ilave bir gelir elde etmesi tavsiye edilmişti.⁷⁹³ Mahalli yönetim bu sıkıntıları çözmek için çareler aramış ve bazen de şehrin ileri gelenlerinin yardımına ihtiyaç duymuştu. Mesela, Arsuz nahiyesi Meclis Azası Corci Efendi'nin muhacirlerin iaşelerinin sağlanmasında önemli katkıları olmuştu. Bu gayretlerinden dolayı kendisi rütbe-i salise ile taltif edilmişti.⁷⁹⁴

Halep vilayeti, bu arada muhacirlerin iskânı için sarf edilecek meblağı aşağı yukarı hesap ederek Maliye Nezaretine göndermişti. Maliye Nazırı bu sarfiyat kalemlerini inceledikten sonra, 11 Mayıs 1906 (18 R 1324/28 Mayıs 1322) tarihinde

⁷⁹³ BA, A. MKT. MHM, 513-4.

⁷⁹⁴ BA, DH. MKT, 1206-71.

onaylamış ve sarfına izin vermişti. Buna göre muhacirlerin iskânı için inşa edilmesi düşünülen altmış bir hanenin her birine 1.500 kuruş sarf olunacaktı ki bunun toplamı 91.500 kuruştı. Bu ailelerden bazılarına verilmesi düşünülen sermaye ve ziraat edevatının bedeli 21.000 kuruştı. İhtiyar ve kimsesiz dokuz kadın ile iki yetim kız çocuğunun senelik iaşeleri için 3.600 ve inşası düşünülen sarnıç için 6.000 olmak üzere toplam 121.100 kuruş gerekmekteydi.⁷⁹⁵ Maliye Nazırı'nın bu sarfiyatı uygun bulmasından sonra hanelerin inşası için girişimde bulunulmuştu. İnşa edilecek bu hanelerde kullanılacak kereste Arsuz ormanlarından kesilerek getirilmesi düşünülmekteydi. Bu sebeple kerestelerin gümrük vergisinden muaf tutulması için İskenderun Rüşumat İdaresi tarafından girişimde bulunulmuş ve konu 2 Ağustos 1906 (11 C 1324/19 Temmuz 1322) tarihinde Şura-yı Devlete taşınmıştı.⁷⁹⁶ Şura-yı Devlet, kerestelerin dışarıdan getirilmesi durumunda %8 gümrük resminden istisnasını, ülke içinden nakledildiğinde ise askeri teçhizat yardımı yapılmasını 26 Eylül 1906 (7 Ş 1324/12 Eylül 1322) tarihinde uygun bulmuştu. Bu karar sadrazam tarafından Sultan Abdülhamit'e arz edilmiş ve sultan, istenen muafiyeti 19 Ekim 1906 (1 N 1324/5 T. Evvel 1322) tarihinde onaylamıştı.⁷⁹⁷

Bu girişim sonucunda çıkarılan iradeye rağmen, muhacirlerin iskânı için inşa edilecek haneler 1910 yılına kadar hâlâ inşa edilmemiş veya tamamlanamamıştı. Muhacirlere mağduriyet yaşatan bu olay muhacirler tarafından müteaddit defalar Dâhiliye Nezaretine veya Sadarete arz edilmişti. Bu sebeple Dâhiliye Nezareti 5 Mayıs 1910 (24 R 1328/21 Nisan 1326) tarihinde Halep vilayetine bu hanelerin derhal inşa edilmesi yönünde talimat vermişti.⁷⁹⁸

3.1.2.2.Kırım ve Kafkas Muhacirleri

Rusya'nın Kırım ve Kafkasya'ya doğru yayılcı bir politika izlemesi buradaki insanların göç etmesindeki temel sebepti. Rusya bölgeye daha rahat hâkim olabilmek için bölgede yaşayan Türk ve Müslüman unsuları bölgeden uzaklaştırıp yerine Hristiyan Rus nüfusu yerleştirme politikası gütmüştür. Bu sebeple bölgede baskı ve asimilasyon politikalarına maruz kalan Türk ve Müslümanlar kendilerini daha güvende hissedebilecekleri Osmanlı topraklarına göç etmişlerdir. Bu bazen bölgede bulunan

⁷⁹⁵ BA, A. MKT. MHM, 514-8.

⁷⁹⁶ BA, ŞD, 600-22.

⁷⁹⁷ BA, İ. RSM, 25-324/N.01.

⁷⁹⁸ BA, DH. MUİ (Dâhiliye Nezareti Muhaberât-ı Umûmiyye İdaresi Belgeleri), 91/1-36.

Osmanlı şehbenderlerine resmi müracaatla olduğu gibi, bazen de kaçak yollarla Osmanlı topraklarına girilmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. 1903 senesinde bu göç dalgası daha da artmıştır. Çünkü 1900 yılında Çin’de çıkan bir ayaklanmayı bahane eden Rusların Mançurya’yı işgal etmeleri, 1904 senesinde Rus-Japon harbine sebebiyet vermiştir. İşte bu harpte Rusya, Kırım Türklerini bölgeye asker olarak göndermiş ve Kırımlı gençlerin epeyce ölmesine sebebiyet vermiştir. Bu hadiseler Kırım Türkleri arasında tedirginliğe yol açmıştı. 1902 senesinden itibaren ayaklanan binlerce Kırımlı bu yüzden Osmanlı Devleti’ne göç etmeye başlamıştır.⁷⁹⁹ Osmanlı Devleti bölgeden gelen muhacirleri, İstanbul’da sosyal sorunlar yaşanmaması için bir an önce Anadolu’da nüfusu seyrek veya iklimi uygun bölgelere iskân etme yoluna gitmiştir. Kırım muhacirleri Anadolu’nun çeşitli yörelerine yerleştirildiği gibi, özellikle Adana⁸⁰⁰, Konya⁸⁰¹ ve İskenderun gibi şehirlerde iskân edilmişlerdir. İşte gelen bu Kırım muhacirlerinin İskenderun’a ilk iskân teşebbüsleri Kasım 1903 tarihinde başlamıştır.⁸⁰²

Ekim 1903 (T. Evvel 1319) tarihinde Sivastopol’dan gelmiş olan 347 nüfus muhacir izinsiz ve habersiz bir şekilde Osmanlı Devleti’ne iltica etmişti. Bab-ı Âli aslında bu gibi hallerden rahatsızdı. Bu sebeple bundan sonra izinsiz gelen muhacirler olursa geldikleri mahallere iade edilmesi gibi tedbirlere bile başvurabileceğini ima etmişti. Ayrıca muhacirler arasında şayet gayrimüslim nüfus varsa bunların kabul edilmemesi yoluna da gidilmiştir. Sadaret, gelen bu 347 nüfus Kırım muhacirinin içlerinde gayrimüslim unsur bulunmamasından bahisle bu defalık kabullerinin gerektiğini Muhacirin-i İslamiye Komisyonu, Dâhiliye ve Bahriye Nezaretleriyle, Seraskerliğe 12 Kasım 1903 (21 Ş 1321/29 T. Evvel 1319) tarihinde talimat vermiştir. Verilen bu talimata göre, 347 nüfus muhacirin İskenderun’a yerleştirilmeleri kararlaştırılmıştır.⁸⁰³ Sadaretin bu talimatına rağmen bir iki gün içerisinde muhacirlerin sevk edilmemeleri saraya ulaşmıştır. Bu yüzden Sultan Abdülhamit 13 Kasım 1903 (22 Ş 1321/30 T. Evvel 1319) tarihli hususi bir irade ile ekmeksiz bırakılarak aç bir halde kalan muhacirlerin derhal iaşelerinin teminiyle İskenderun’a sevk edilmeleri emrini

⁷⁹⁹ Mehmet Yılmaz, *Konya Vilayetinde Muhacir Yerleşmeleri (1854-1914)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1996, s. 121-122.

⁸⁰⁰ Hilmi Bayraktar, “Kırım ve Kafkasya’dan Adana Vilayeti’ne Yapılan Göç ve İskânlar (1869-1907)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (22), 2007, s.405-434.

⁸⁰¹ Yılmaz, *Konya Vilayetinde Muhacir Yerleşmeleri*, s.122.

⁸⁰² BA, A.MKT. MHM, 523-45.

⁸⁰³ BA, A.MKT. MHM, 523-45.

vermiştir.⁸⁰⁴ Bu emir üzerine sadrazam muhacirlerin iaşelerinin temini ve bir an önce İskenderun'a yerleştirilmesi hususunda Muhacirin-i İslamiye Komisyonu ve Dâhiliye Nezaretine talimat vermiştir.⁸⁰⁵ Bu esnada Bahriye Nezaretinden gelen 14 Kasım 1903 (23 Ş 1321/31 T. Evvel 1319) tarihli cevapta, muhacirlerin naklinin gecikmesinin sebebi ortaya çıkmıştır. İdare-i Mahsusa vapurlarının askeri nakliyyeye tahsis edilmiş olmasından dolayı muhacirleri İskenderun'a sevk edecek gemi bulunmamaktaydı. Muhacirlerin sevki için posta vapurlarına müracaat edilmişse de İskenderun Sahili'nin bulaşık addedilmesinden ve beş gün karantinaya tâbi tutulmasından dolayı hiçbir posta vapuru bölgeye uğramadığı gibi bölgeye gitmek de istememekteydi. Bu sebeple muhacirlerin İskenderun'a sevki için bir vapur kiralanmasından başka bir yol kalmamıştı. Bahriye Nazırı'nın verdiği cevaba göre bu durum uzun bir süre alacaktı. Dolayısıyla muhacirlerin Mersin'e kadar gitmekte olan Hacı David ile Pandelion Kumpanyalarına ait vapurlardan biriyle sevkleri yoluna gidilebilirdi.⁸⁰⁶

Bu öneri Dâhiliye Nazırına bağlı olan Muhacirin İdaresi tarafından tahkik edilmiş ve bölgeye gidecek gemiler ve talep ettikleri ücret 16 Kasım 1903 (25 Ş 1321/2 T. Sani 1319) tarihinde sadrazama sunulmuştur. Buna göre Hacı David Kumpanyası 25.000 kuruş verildiği takdirde 17 Kasım'da İstanbul'dan hareket edecek Mesari (مساري) isimli vapuruyla muhacirleri İskenderun'a götürüleceğini bildirmiştir. Pandelion Kumpanyası ise 25.000 kuruş ücret verildiği takdirde, sadece muhacirlerin sevkine tahsis edeceği Helen isimli vapuruyla İskenderun'a nakli gerçekleştirebileceğini bildirmiştir. Son olarak Hidiviye kumpanyasından da bir fiyat alınmıştır. Hidiviye Kumpanyası da 21.600 kuruş verildiği takdirde büyük gemilerinden biriyle bu nakli gerçekleştirebileceğini beyan etmişti. Ayrıca muhacirler için günlük tahsis edilen 100 kıyye ekmek padişahın emri üzerine 400 kıyyeye çıkarılmıştı.⁸⁰⁷

Bu sırada Kafkasya'dan yine bir kısım muhacir Osmanlı Devleti'ne iltica etmişti. Gelen muhacirler aslen Kafkasya ahalisinden olup, Osmanlı Devleti'ne sığınmak için İran'daki Osmanlı sefaretine müracaat etmişti. Çinevenizade (چينه وني داده) Harden (هاردن) Bey isimli bir şahıs elli nüfustan müteşekkil on hane ile Bayezit ve Erzurum yoluyla İstanbul'a gelmişlerdi. Harden Bey, eşinin kendisini Tebriz'de beklediğinden

⁸⁰⁴ BA, İ. HUS, 111-1321.Ş/61.

⁸⁰⁵ BA, Y. A. HUS, 461-69.

⁸⁰⁶ BA, Y. A. HUS, 461-74.

⁸⁰⁷ BA, A. MKT. MHM, 523-45.

bahisle ilticasının kabul edilmesini istemiştir. Bu tarihlerde Ermeni isyanları devam ettiği için devlet bu konuda temkinli yaklaşmaktaydı. Gelen muhacirlerin arasında kesinlikle gayrimüslim nüfusun olmaması, olduğu takdirde kabul edilmemesi tekrar tekrar belirtilmişti. Buna aksi hareket edenlerin ise doğrudan doğruya mesul tutulacakları ikazı yapılmıştı. Çünkü Osmanlı tebaasından olmayan bir kısım Ermeniler bu yolla Anadolu topraklarına girerek hem nüfus çoğunluğunu ele geçirmeyi amaçlamakta hem de asayişin bozulmasına hizmet etmekteydi.⁸⁰⁸

Bunlardan başka 16 Kasım 1903 (2 T. Sani 1319) tarihinde yine Sivastopol'den 400 nüfusa yakın muhacir izinsiz olarak İstanbul'a gelmişti. Muhacirin İdaresi bunların kabul edilmemesini ve İskenderun'a gönderilmek üzere geçici olarak gemilerde bekletilen muhacirlerle birleştirilmesinin sakıncalı olduğundan bahisle geldikleri yerlere geri gönderilmelerini istemiştir. Fakat Dâhiliye Nezareti aksi görüş bildirerek gelen Tatar muhacirlerin Sivastopol'den daha önce gelen muhacirlerle birleştirilerek İskenderun'a sevkini uygun bulmuştu.⁸⁰⁹

İstanbul'da biriken ve İskenderun'a sevk edilmesi gereken bu muhacirler için Hidiviye Kumpanyası vapuru tercih edilmiş ve muhacirlerin bu kumpanyaya ait bir vapur ile sevk edilmesi kararlaştırılmıştır. Peyderpey gelen Kırım muhacirlerinin miktarı da bu arada yetişkin ve çocuk olmak üzere 820 nüfusa ulaşmıştır. Bu nüfusun İstanbul'dan İskenderun'a sevk esnasında beş gün sürecek yolculuk için 3.000-4.000 kıyye ekmek tahsis ve muhacirler 24 Kasım 1903 (4 N 1321/10 T. Sani 1319) tarihinde İskenderun'a sevk edilmişlerdi.⁸¹⁰

Fakat muhacirlerin arkası kesilmemekteydi. 26 Kasım 1903 (6 N 1321/13 T. Sani 1319) tarihinde Sivastopol'den yetmiş, Kırım ve Batum'dan kırk bir, yine kırk iki nüfus Batum'dan toplam 153 Kırım ve Kafkas muhaciri İstanbul'a gelmişti. Sadaret bu muhacirlerin de İskenderun İskeleyi'ne çıkarılarak yerleştirilmesini istemişti. Bu muhacirler için de Fransız Loyd Kumpanyası ile anlaşarak 7.500 kuruş olan yiyecek ve navlun masrafları ödendikten sonra muhacirler İskenderun'a sevk edilmişti.⁸¹¹ 2 Aralık 1903 (12 N 1321/19 T. Sani 1319) tarihinde Sivastopol'den altmış bir nüfustan ibaret on iki aile ve Dağıstan'dan yetmiş iki nüfustan ibaret on yedi aile toplamda 133

⁸⁰⁸ BA, A. MKT. MHM, 523-45.

⁸⁰⁹ BA, DH. MKT, 799-25.

⁸¹⁰ BA, A. MKT. MHM, 523-45.

⁸¹¹ BA, A. MKT. MHM, 523-45.; İkdâm Gazetesinde İskenderun'a sevk edilen muhaciri 154 kişi olarak verilmiştir. *İkdâm*, Numara: 3395, 2 Aralık 1903.

nüfus İstanbul'a iltica etmişti. Sultan Abdülhamit'in hususi iradesiyle bu muhacirler de 4 Aralık 1903 (14 N 1321/21 T. Sani 1319) tarihinde İskenderun'a sevk edilmişti.⁸¹² Bu muhacirler için de Fransız Mesajeri Kumpanyası ile anlaşılmış ve 7.500 kuruş masrafla gönderilmişlerdi. Fakat bu masraflar zaten zayıf olan bütçeyi zora sokmaktaydı. Bu sebeple Rusya'dan böyle kendi başlarına muhacir gelmemesi için Rusya Devleti nezdinde girişimde bulunularak oradaki Osmanlı şebenderlerine de bu yönde talimat verilmişti.⁸¹³

Neticede İskenderun'a sevk edilen 1.106 nüfus Kırım ve Kafkas muhacirleri için 47.500 kuruş sarf edilmiştir.

3.2. GAYRİMÜSLİMLER

3.2.1. Ermeni Kilisesi

İskenderun bataklıklarının kurutulup şehrin gelişmesiyle birlikte nüfus da buna paralel olarak artmıştı. Buna dışarıdan göç edip İskenderun'a yerleşenleri de dâhil etmek gerekir. İskenderun'da yaşayan Ermeni milletinin de mevcudu eş zamanlı olarak artmıştı. Bu sebeple kendilerine bir mektep ve kilise inşa etmek için Halep vilayetinden izin istemişlerdir. Halep İdare Meclisi konuyu görüşerek, İskenderun'da yaşayan Ermeni milletinin gerçekten bir kiliseye ihtiyaçları olduğunu ve kilise yapmalarında herhangi bir sakıncanın bulunmadığı hükmüne varmıştı. Konuyu 30 Ekim 1871 (15 Ş 1288/18 T. Evvel 1287) tarihinde de Bab-ı Âliye bildirerek Ermeni milletinin inşa etmeyi düşündükleri kilise için ruhsat çıkarılması teşebbüsünde bulunmuştu.⁸¹⁴

İnşa edilmesi düşünülen kilisenin arsasını Osmanlı tebaası bir Ermeni olan Manuk Malkisyanan kendi rızasıyla bağışlamıştı. Kilisenin uzunluğunun otuz, eninin on dört buçuk, yüksekliğinin altı zira olması düşünülmekteydi. Halep İdare Meclisi, ayrıca inşa edilecek kilisenin ve girişinin, Müslüman mahallesinin içinde olmadığını vurgulamıştı. İnşa edilecek kilisenin mevki itibarıyla kimseye mazarratı bulunmamaktaydı. Halep İdare Meclisi, inşaat masrafları da daha önce padişah iradesinde belirtilen usul ve esaslara aykırı olmaması, kilisenin inşası sırasında belirtilen ölçüler aşılmaması, inşaat için Ermeni milletinden cebren para toplama veya milleti sonradan zorlama gibi olaylar

⁸¹² BA, İ. HUS, 111-1321.N/19.

⁸¹³ BA, A. MKT. MHM, 523-45.

⁸¹⁴ BA, İ. HR, 252-14986.

meydana gelmemesi koşuluyla inşaata herhangi bir engellemede bulunulmayacağını kaydetmişti.⁸¹⁵

Sonraki süreçte talep Divan-ı Hümayun kaleminde görüşülmüştü. Uzunluk olarak yirmi üç buçuk, genişlik olarak da dört buçuk zira olan ve kilise inşa edilmesi planlanan bu arsa, Halepli Zerikan ve Belenli Karamus Sarkis isimli kimselerin tasarruflarında iken, 6 Şubat 1871 (15 ZA 1287) tarihinde Osmanlı Devleti tebaasından olan Hoca Manuk Malkisyanan'a satılmıştır notu düşülerek Sadarete takdim edilmişti. *(Yapılacak kilisenin muacceli tulen yirmi ve arzen on dört buçuk ve irtifaen altı zira aşarı)* Sadaret de kilise inşasının herhangi bir sakıncasının görülmediğini belirterek konuyu padişaha arz etmişti. Sultan Abdülaziz de 6 Kasım 1871 (22 Ş 1288) tarihinde kilisenin inşası için istenen ruhsat talebini onaylamıştı.⁸¹⁶ Böylelikle İskenderun'da bir Ermeni kilisesi vücuda getirilmişti.

Bir müddet sonra İskenderun'da belediye tarafından kaldırım inşası ve tanzimi sebebiyle Ermeni Kilisesinin duvarları ve binası aşağıda kalmıştı. Bu sebeple Ermeni milleti, Ermeni patriği aracılığıyla kiliselerinin duvarlarını ve çan kulesinin kaidesini yükseltmek için izin istemişlerdi. Buna göre kilisenin dört taraf duvarı iki metre yükseltilecek ve çan mahallinin zeminden yüksekliği beş metre yüksekte bulunan tabanının dört metre kare olması planlanmıştı. Kuleye üç metre yükseklikte ve dört metre kare genişliğinde bir de kapı takılacaktı.⁸¹⁷

İskenderun'da yaşayan Ermeniler, mevcut kiliselerinin çan kulesini tamir ettirmek için 1890 senesinde girişimde bulunmuşlardı. Bürokratik sürecin uzaması Ermeni cemaatinin kaymakam hakkında olumsuz düşünmesine sebep olmuştur. Hatta Kaymakam'ın çan kulesini inşa etmeye izin vermediği şayiasına bile dönüşmüştü. İskenderun kaymakamı, hem bu durumdan hem Ermenileri ruhani reislerinin Kaza İdare Meclisine kabul etmeyişinden hem de Ermeni kilisesine hakaret etmesinden dolayı, 2 Nisan 1891 (21 Mart 1307) tarihli ve Ermeni Papası Karabet ile yedi kişinin imzasını taşıyan bir telgrafla saraya şikâyet edilmişti.⁸¹⁸ Durumun Sultan Abdülhamit tarafından öğrenilmesi üzerine Temmuz ayında kaymakam hakkında soruşturma açılmıştır.⁸¹⁹ Bu emrin Halep Valisi Arif Paşa'ya ulaşması üzerine Vali durumu açıklığa kavuşturan bir

⁸¹⁵ BA, İ. HR, 252-14986.

⁸¹⁶ BA, İ. HR, 252-14986.

⁸¹⁷ BA, İ. ŞD, 120-7210.

⁸¹⁸ BA, Y. MTV, 52-40.

⁸¹⁹ BA, Y. PRK. BŞK, 22-30.

tahkikat yapmıştı. Buna göre çan kulesinin inşasına Kaymakam'ın herhangi bir karşı koyuşu söz konusu değildi. Çan kulesini inşa izni için verilmiş dilekçenin Adliye Nezaretinde olduğu bilgisini veren vali, Kaymakam'ın, Amerika'ya kaçmak isteyen bazı Ermenilerin geçişlerini izin verilmeyerek memleketlerine geri gönderilmesinden dolayı iftiraya maruz kaldığını kaydederek kaymakama sahip çıkmıştı.⁸²⁰ Vali'nin bu cevabından başka, oluşturulan komisyon tarafından hazırlanan raporda; Ermeni cemaatinin ruhani reisinin aslında idare meclisine üye seçimi için yapılan müzakerede bulunduğu, müzakere mazbatasındaki imzasıyla ortada olduğu kaydedilmişti. Dolayısıyla Kaymakam'ın Ermeni ruhani reisinin idare meclisine kabul etmemesi gibi bir durum söz konusu değildi.⁸²¹ Saraya iletilen bu cevaplar neticesinde sultan kilisenin çan kulesinin inşası için istenen izin talebinin bir an önce olumlu bir şekilde sonuçlanması talimatını vermişti.⁸²²

Belirtilen hususlar 29 Haziran 1892 (3 Z 1319/16 Haziran 1308) tarihinde Şura-yı Devlet Dâhiliye Dairesinde görüşülerek kilisenin tamirinde herhangi bir mahzurun olmadığı belirtilmiş ve konu Divan-ı Hümayun Kalemine havale edilmiştir. Adliye ve Mezahip Nezaretine de bu hususta malumat verilmiştir. Divan-ı Hümayun Kalemî inşaatın herhangi bir mahzurunun olmadığını belirterek meseleyi sadrazama sunmuştur. Sadrazam Cevat Paşa arzı Sultan II. Abdülhamit tarafından 21 Temmuz 1892 (25 Z 1309/7 Temmuz 1308) tarihinde uygun bulunmuş⁸²³ ve iradenin bir sureti de Adliye ve Mezahip Nezaretine gönderilmişti.⁸²⁴ Bahsi geçen bu kilise İskenderun'da günümüzde de mevcut olup ibadete açıktır.

3.2.2. Rum Katolik Kilisesi

İskenderun'da bulunan Katolik Rum milletinin ibadetleri için 15 Temmuz 1855 (29 L 1271) tarihinde ruhsat alınmış bir kilise mevcut ise de, burası muntazam bir ibadethane değildi.⁸²⁵ Bu sebeple İskenderun'daki Katolik Rum milleti kendilerine bir kilise inşa etmek için izin talebinde bulunmuşlardı. Yapılması planlanan kilise için de

⁸²⁰ Halep Valisi Arif Paşa'nın 11 Temmuz 1891 (29 Haziran 1307) tarihli Yıldız Sarayına iletildiği cevabi yazı; BA, Y. MTV, 52-40.

⁸²¹ Üç kişiden oluşan komisyonun 13 Temmuz 1891 (6 Z 1308/30 Haziran 1307) tarihli tutanağı; BA, Y. MTV, 52-40.

⁸²² Sultan Abdülhamit'in 16 Temmuz 1891 (9 Z 1308/3 Temmuz 1307) tarihli iradesi; BA, İ. DH, 1237-96858.

⁸²³ BA, İ. ŞD, 120-7210.

⁸²⁴ BA, BEO, 47-3469.

⁸²⁵ BA, ŞD, 2238-6.

İskenderun Belediye Kalfası Yorgi Efendi'ye keşif yaptırtarak sarf edilecek meblağ çıkarılmış ve bir de plan çizdirilmişti. Sarf edilmesi planlanan bu meblağ 26 Ekim 1886 (2 K. Evvel 1302) tarihli keşif defterine göre 29.960 kuruştur.⁸²⁶

Bu izin isteği İskenderun İdare Meclisi tarafından Halep vilayetine iletilmişti. Halep vilayeti ise kilise inşaatı hakkında mahalli yönetimden daha teferruatlı bilgi istemişti. Bunun üzerine 26 Ekim 1888 (20 S 1306/14 T. Evvel 1304) tarihinde toplanan İskenderun İdare Meclisi, kilise inşaatı ile tahkikat yapmış ve sonucu vilayet yönetimine iletmişti. Buna göre; kilisenin inşa edileceği arsa devlet arazisi olup, Katolik Rum milleti ruhani reisi Girigoryus Yosef Efendi'nin senetli mülküdür ve bu arsayı kendi rızasıyla bağışlamıştı. Arsa, İslam mahallesinde olmayıp cami yakınlarında da değildir. Arsanın dört tarafında Mersim, Espirohozi, Torik ve Şekerci Ali adlı kişilerin mülkleri bulunmaktaydı. Girigoryus Yosef Efendi bu arsayı Telgraf Müdürü Ali Bey'den 15.500 kuruş mukabilinde 17 Temmuz 1873 (5 Temmuz 1289) tarihinde almıştı. Bu sebeple idare meclisine göre kilisenin inşa edileceği mahal açısından hiçbir mahzur görülmemektedir. Bu konuda mahalle muhtarı ve ihtiyar heyetinden şahadetname de alınmıştı. Arsanın senelik aşar bedeli 15 kuruştur. İnşaat masrafı da ruhani reis tarafından karşılanacaktı. Kilise 15 metre 85 santimetre uzunluğunda, 8 metre genişliğinde ve 7 metre yüksekliğinde olacaktı. Doğu tarafına bir kapı ile üçü büyük altısı ise küçük dokuz pencere açılacaktı. Kilisenin hizmet vereceği Katolik Rum milletinin mevcudu ise yirmi bir hanede elli bir nüfustan ibaretti.⁸²⁷

Halep vilayetine gönderilen bu yazı, Vilayet İdare Meclisi tarafından Adliye ve Mezahip Nezaretine oradan da kilisenin inşasında herhangi bir mahzur ve siyasi bir maksat bulunmadığını beyanıyla Sadarete iletilmiştir. Sadrazam da kilise inşasında herhangi bir mahzurun olmadığını belirterek konuyu 5 Haziran 1889 (6 L 1306/23 Mayıs 1305) tarihinde Sultan Abdülhamit'e arz etmiştir. Sultan Abdülhamit de bir gün sonra kilisenin inşası için istenen ruhsata sözlü olur vermiştir.⁸²⁸

Kilisenin inşasından yaklaşık on yıl sonra, İskenderun'da yaşayan Katolik Rum milleti, İskenderun İdare Meclisine müracaat edip, kiliselerde çalan çanın ufak olduğunu belirterek büyük bir çan taktırmak istediklerini belirtmişlerdir. Çanın büyümesiyle doğal olarak çan yeri olan kulenin de büyütülmesi gerekmektedir. Çan kulesi kilisenin

⁸²⁶ BA, İ. DH, 1141-89009.

⁸²⁷ Tapu sureti için; BA, İ. DH, 1141-89009.

⁸²⁸ BA, İ. DH, 1141-89009.

kapısının üstüne yapılacak ve bir buçuk metre yüksekliğinde olacaktır. Bunun için mühendis Sami, 24 Temmuz 1900 (11 Temmuz 1316) tarihli bir plan hazırlamıştır.⁸²⁹ Burada sadece çan kulesi büyütülecek ve kilisenin asli binasında her hangi bir inşaat yapılmayacaktı. Bu talep Halep İdare Meclisine gönderilmiştir. Talep Halep Vilayetinden sonra Dâhiliye ve Adliye ve Mezahip Nezaretleri ile Sadarete görüşülmüş oradan da Şura-yı Devlete havale edilmişti. Fakat Adliye ve Mezahip Nezareti, bu kulenin inşasının mahzurlu olup olmadığı ve kulenin kaç kuruşa ve ne şekilde inşa edileceği hususunda her hangi bir bilgi olmadığını belirterek, bu hususlarda mahallinden bilgi alınmasını istemişti. Bu talep üzerine İskenderun İdare Meclisi 21 Şubat 1901 (2 ZA 1318/8 Şubat 1316) tarihli toplantısında kule inşaatında her hangi bir mahzurun olmadığını tahkik ettiklerini kaydetmişlerdi. Ayrıca çan kulesi için de sarf edilecek meblağın 2.000 kuruş civarında olacağı ve Rum Katolik Patriği tarafından gönderildiği bildirilmişti.⁸³⁰ Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi, 19 Ağustos 1901 (4 CA 1319/6 Ağustos 1317) tarihinde konuyu görüşerek, çan kulesinin inşasında herhangi bir sakınca olmadığı kanaatine varmış ve meseleyi sadrazama havale etmişlerdi. Sadrazam da konuyu Sultan Abdülhamit'e arz etmiş ve Sultan II Abdülhamit kulenin inşası için istenen ruhsatı 8 Eylül 1901 (24 CA 1319/26 Ağustos 1317) tarihinde sözlü oluru ile onaylamıştı.⁸³¹ Çıkarılan irade hakkında Adliye ve Mezahip ve Dâhiliye Nezaretleriyle Halep vilayetine bilgi verilmiştir.⁸³² Bu kilise günümüzde mevcut olup ibadete açıktır.

3.2.3. Katolik Kapusen (Kapuçin) Kilisesi

İskenderun'daki Katolik Latinler için Fransa maslahatgüzarı Benedetti tarafından 3 Haziran 1855 tarihinde bir kilise inşası talebinde bulunulmuştur. Ancak bu talepten çok önceleri 1750'li yıllarda bölgeye gelen Fransiskanlar, Avrupalı tüccarların bulunduğu İskenderun'da çalışmalara başlamış ve kâmiş ve odundan bir kilise inşa etmişlerdi. Sefalet içerisinde yaşayan Fransiskanların ilkel kiliselerinde, üzerinde yemek yiyecekleri masadan başka bir meta bulunmamakta ve kilisenin içi sık sık yağmur suları ile dolmaktaydı.⁸³³ Fransiskanlar çoğu zaman denetim dışında kalan iskelede uzun bir müddet gayri resmi bir şekilde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ancak Fransız ve

⁸²⁹ BA, İ. AZN (İrade Adliye ve Mezahib), 43-1319.CA.17.

⁸³⁰ BA, ŞD, 2238-6.

⁸³¹ BA, İ. AZN, 43-1319.CA.17.

⁸³² BA, BEO, 1728-129537.

⁸³³ *A Collection of Voyages and Travels*, s. 855.

İngilizlerin Osmanlı Devleti nezdinde denetiminin arttığı Tanzimat Dönemi'nde resmi bir müracaatla İskenderun'da bir kilise inşa etmek istemişlerdir.⁸³⁴

Burada yapılması düşünülen kiliseyi Kapusen adlı ruhban taifesi inşa edecekti.⁸³⁵ Bu talep öncelikle Divan-ı Hümayun'da görüşülmüş ve Divan-ı Hümayun Kaleminden 17 Haziran 1855 (1 L 1271) tarihli kiliseye inşa izni veren bir ferman hazırlanmıştı.⁸³⁶ Belirtilen talep sadrazam tarafından Sultan Abdülmecit'e arz edilmiş ve Sultan Abdülmecit de 5 Temmuz 1855 (19 L 1271) tarihinde istenen ruhsatı onaylayarak kilisenin inşasına izin vermişti.⁸³⁷

Bu izin üzerine kilisenin inşaatına başlanmıştı. Fakat kilise inşa edilecek yer ve yakınlarında inşaat için kullanılabilecek miktarda taş bulunmamaktaydı. Bu sebeple uzak yerlerden daha fazla para sarf edilerek taş nakledilmesi gerekiyordu ve bu durum da inşaatı zora sokmaktaydı. Çözüm olarak İskenderun'da haçlılar zamanından kalma harap bir kulenin taşlarının kilise inşasında kullanılması, Karmelitan (Carmelitani) Reisi Parmarok tarafından Bab-ı Âliden talep edilmiştir. Talepte İskenderun'da ikamet eden insanların evlerini inşa ederken bu harabe kulenin taşlarından faydalandıkları belirtilerek, bu konuda bir müşkilat çıkarılmaması istenmişti. Kulenin müstahkem bir mevki olmadığı da ayrıca belirtilmişti.⁸³⁸

1891 yılında inşa edilen bu kilisenin avlusuna başka bir mabet yapma girişiminde bulunulmuştu. Bu teşebbüs, inşa edilen kilisenin ruhsatsız olmasından dolayı İskenderun Kaymakamı tarafından engellenmişti. Kiliseyi inşa eden Latin Katolikler, bu engellemeyi Fransa'nın Halep konsolosuna şikâyet etmişlerdi. Çünkü onlara göre; inşa edilen kısım yeni bir kilise olmayıp eski kilisenin eskiyen kısımlarıydı. Bunun için de daha önce izin alınmıştı. Fakat İskenderun Kaymakamlığının teşhisi bu yönde değildi. Kaymakamlığa göre, inşa edilen kilise yeni bir kilise olup bunun için yeniden ruhsat çıkarılması gerekmekte ve bu sebeple inşaat engellenmişti. Bu engellemeden dolayı Fransa'nın Halep Konsolosu meseleyi Halep Valisi'ne bildirmiş ve bir çözüme kavuşturulmasını talep etmişti. Halep Valisi de bu istek üzerine meselenin aslını İskenderun kaymakamlığına sormuştu. İskenderun Kaymakamlığı; "*Zamanında*

⁸³⁴ BA, ŞD, 2593-8.

⁸³⁵ Kapusenler hakkında bakınız; Avram Galanti, "Türkiye'de İlk Katolik Kapusin Manastırları", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, On dördüncü sene, Numro 2 (79), 1 Mart 1340, s. 125-128.

⁸³⁶ BA, ŞD, 2593-8.

⁸³⁷ BA, İ. HR, 122-6051.

⁸³⁸ BA, HR. TO, 446-22.

kilisenin avlusunda rahip ve rahibelere mahsus olmak üzere altlı üstlü bir bina inşa edildiğini, bu binanın bir katındaki iki odanın arasındaki duvarın kaldırılarak mabede dönüştürüldüğünü, şimdi ise ellerindeki fermana dayanarak usulsüz inşa edilen bu binayı yeniden kilise şeklinde inşa etmek istedikleri” cevabını vermişti. Ayrıca daha önce çizilen plana göre bir mabet yaptırıldığı ve bunun o esnada yaptırılmadığı belirtilmişti. Kendilerine “daha önce burayı neden inşa etmediniz” sorusu sorulduğunda ise, o zaman yeteri derecede paralarının olmadığı cevabını vermişlerdi. Halep Valisi bu yazışma üzerine inşa edilmesi düşünülen ikinci kiliseye ruhsat verilip verilmemesi meselesini 20 Aralık 1891 (18 CA 1309/7 K. Evvel 1307) tarihinde Adliye ve Mezahip Nezaretine sormuştu. Adliye ve Mezahip Nezareti de Sadarettin konu hakkında görüş istemişti. Sadaret meseleyi 27 Mart 1892 (27 Ş 1309) tarihinde Şura-yı Devlete, 31 Mart 1892 (2 N 1309) tarihinde de Divan-ı Hümayun Kalemine havale etmiştir. 11 Mayıs 1892 (13 L 1309) tarihinde konuyu görüşen Divan-ı Hümayun Kalemî, daha önce verilen fermana göre orada ancak bir kilisenin inşa edilebileceğini, inşa edilen kilise ile de bu fermanda belirtilen iznin kullanıldığını belirtmişti. Bu sebeple kilise avlusu içinde inşa edilecek kilise, yeni kilise olup bunun için yeniden bir ruhsat çıkartılması gerektiği kararını vermişti.⁸³⁹ Divan-ı Hümayun Kalemindeki bu derkenarı da dikkate alan Şura-yı Devlet, konuyu 25 Mayıs 1892 (27 L 1309/12 Mayıs 1308) tarihinde görüşmüş ve Divan-ı Hümayun Kaleminden çıkan kararın aynısını tekrarlayarak çıkan cevabı Adliye ve Mezahip Nezaretine bildirmişti.⁸⁴⁰

Bu gelişmeler yaşanırken İskenderun belediyesi de 16 Ağustos 1892 (4 Ağustos 1308) tarihinde konuyla ilgili bir yazı kaleme almıştı. Buna göre, İskenderun’da Latin Katolikler için mevcut bulunan kilise artık cemaate kâfi değildi. Bu sebeple yeni bir kilise inşasının her hangi bir mahzuru bulunmamaktaydı. İnşa edilecek kiliseye sarf edilecek meblağ kilise cemaatinden toplanmayıp, Latin Milletinin Karmelitan rahipleri reisi Papas Pavlov tarafından karşılanacaktı. Bu meblağ 40.000 frank olup ruhsat talep edilen kilisenin planı da hazırlanmıştı. Konu 18 Ekim 1892 (26 RA 1310/5 T. Evvel 1308) tarihinde İskenderun İdare Meclisinde görüşülerek talep kayıt altına alınmış ve Halep Vilayetine bildirilmiştir. Halep vilayeti ise 27 Aralık 1892 (15 T. Evvel 1308) tarihli yazısında, İskenderun Kaymakamlığından, böyle büyük/ikinci bir kilise inşa edilmesinde siyasi, mülki herhangi bir maksadın ve mahzurun olup olmadığının tahkik

⁸³⁹ BA, ŞD, 2593-8; BA, ŞD, 2594-7.

⁸⁴⁰ BA, A. MKT. MHM, 702-6.

edilmesini istemiştir. İskenderun İdare Meclisi, 30 Mart 1893 (18 Mart 1309) tarihinde konuyu görüşerek, bu büyük kilisenin inşa edilmesinde asıl maksadın Cizvit Mektebi olduğunu bunun da mahzurlu olacağı cevabını vermiştir. Halep vilayeti, İskenderun İdare Meclisinin verdiği bu cevabı Adliye ve Mezahip Nezaretine bildirmiştir. Adliye ve Mezahip Nezareti ise İskenderun İdare Meclisinin yazısını özetleyerek kilisenin inşa edilmesinin mahzurlu olacağını 11 Mayıs 1893 (24 L 1310/29 Nisan 1309) tarihinde Sadarete bildirmiştir. Sadaret bu konudaki bilgiyi daha da derinleştirmek için Dâhiliye Nezaretinden İskenderun'daki Katolik Latinlerin nüfusu ve bölgedeki nüfusa oranı, kaç kilise ve mekteplerinin olduğu, bunların kaçının yerli kaçının yabancılar tarafından inşa edildiği ve mevcut bulunan nüfusun tâbiyetleri hususunda bilgi istemiştir. Dâhiliye Nezareti ise bu hususta Halep vilayetinden bilgi istemiştir.⁸⁴¹ Halep vilayeti ise, 17 Aralık 1893 (8 C 1311/4 K. Evvel 1309) tarihinde verdiği cevapta; İskenderun'da 143 yerli, 156 yabancı Katolik, 61 de Latin nüfus bulunduğunu kaydetmiştir. Bunlardan yerli Rum Katoliklere mahsus bir, Latinlere mahsus bir olmak üzere toplam iki kilisenin mevcut olduğunu, ayrıca Latinlerin kilise civarında bir de mekteplerinin bulunduğu bilgisini vermiştir. Bu tarihlerde yabancıların ve Katoliklerin İskenderun nüfusuna oranı ise %3,5 civarındadır.⁸⁴²

Bu bilgi Bab-ı Âliye ulaşmasına rağmen kilise inşası için beklenen iznin bir türlü çıkmaması Fransa Sefaretini rahatsız etmiştir. Bu sebeple sefaret 19 Nisan 1896 tarihinde Hariciye Nezaretine hitaben bir yazı kaleme almıştır. Bu yazıya göre, İskenderun'da yaşayan kapuçin rahipleri daha önce kilise inşası için izin almış, fakat paralarının olmamasından dolayı kiliseyi inşa edememişlerdir. Mahalli yönetim tarafından inşa edildi denilen kilise ise aslında geçici olarak kilise sayılan ve oradaki rahiplerin ikamet ettikleri odadır. Buna rağmen rahipler Şura-yı Devletin kararına saygı duymakla birlikte, yeniden bir izin talebinde bulunmuş fakat beklenen izin çıkmamıştır. Çünkü bu kez bu inşa edilen kilisenin Cizvit tarzı bir mektep olacağından endişe edilmekteydi. Fransa Sefareti bu konuda müsterih olunmasını istemiş ve kilisenin mektebe çevrilmeyeceği konusunda İskenderun rahibi Pol'un verdiği senedi buna delil göstermiştir. Fransız sefirinin şikâyet ettiği bir diğer husus da İskenderun'da bulunan Katoliklerin ayin esnasında kiliseye sığmamalarıdır. Kiliseye gelen kişilerin üçte birinden fazlası ayin esnasında mabedin avlusunda ve mevsime göre güneş ve yağmur

⁸⁴¹ BA, A. MKT. MHM, 702-6.

⁸⁴² BA, BEO, 905-67833.

altında durmaya mecbur kalmaktadırlar. Ayrıca geçici olarak inşa edilmiş kilisenin çatısı çürüdüğü için yağmur suları mabet içindekileri ve eşyaları ıslatıp kirletmektedir. Bu sebeple inşa edilmesi planlanan kilisenin bir planı da Bab-ı Âliye takdim edilmiştir.⁸⁴³

Aslında Fransa Sefirinin bu kadar teferruatlı bir şekilde şikâyetle bulunmasının temel sebebi, yapılacak kilisenin fazladan inşa edilen bir kilise olmadığı ancak orada yaşayan Latin Katoliklerin ibadetlerine yetecek bir kilise olduğunu ortaya koymaktır. Fransa Sefaretinin bu teşebbüsünden sonra İskenderun İdare Meclisi kilisenin inşasını mahzurlu görmesine rağmen, işin yönü değişmiştir. Konu Şura-yı Devlette tekrar görüşüldükten sonra Meclis-i Mahsus-ı Vükelaya yollanmıştır. Meclis-i Mahsus-ı Vükela heyeti, aslında orada bir kilise inşasının çok gerekli olmadığına kanaat getirdikleri halde usulüne uygun şekilde talep edilen kilise inşasını Fransa baskısı yüzünden de reddedemeyeceklerini biliyorlardı. Bu sebeple 27 Aralık 1896 (22 B 1314/15 K. Evvel 1312) tarihinde kilisenin inşasının uygun bulunduğu yönünde görüş bildirerek, konunun Divan-ı Hümayun kalemine havalesi, Adliye ve Mezahip, Hariciye ve Dâhiliye Nezaretlerine de tebliğ edilmesini istemişlerdir. Meclis-i Mahsus-ı Vükelanın bu kararı aynı gün sadrazam tarafından Sultan II. Abdülhamit'e arz edilmiştir. Sultan II. Abdülhamit ise 31 Aralık 1896 (26 B 1314/19 K. Evvel 1312) kilisenin inşası için beklenen izni onaylamıştır.⁸⁴⁴ Ancak burada da inşa edilecek kilisenin mektebe dönüştürülmeyeceği şartı Adliye ve Mezahip, Dâhiliye ve Hariciye Nezaretlerine bildirilmiştir.⁸⁴⁵ Bu tarihten itibaren kilisenin inşasına başlanılmıştır.

Fakat bu kez de 1897 yılında inşa edilen kilisenin tabya şeklinde inşa edildiği, bunun da mahzurlu olduğu İskenderun İskele Komisyonu memuru tarafından Sadarete iletilmiştir. Sadaret bu şikâyet üzerine durumu 21 Aralık 1897 (26 B 1315/8 K. Evvel 1313) tarihinde Dâhiliye Nezaretine bildirerek tahkik etmesini istemiştir. Çünkü gelen şikâyetle Katolik Kilisesinin baş tarafındaki duvarın tabya şeklinde, bir metre genişliğinde, gayet sağlam bir surette inşa edildiği bildirilmiştir. Sadaretin isteği daha önce verilen ruhsatta belirtilen hususların dışına çıkılmamasıydı.⁸⁴⁶

⁸⁴³ Kilisenin planı için bkz. ekler.

⁸⁴⁴ BA, İ. AZN, 23-1314.B.19.

⁸⁴⁵ BA, BEO, 905-67833.

⁸⁴⁶ BA, BEO, 1055-79125.

İnşa edilen ve Fransa'ya bağlı bulunan bu kilise 22 Şubat 1913 (9 Şubat 1328) tarihinde Fransa'nın müracaatıyla İtalya'ya bırakılmak istenmiş, bu talep Hariciye Nazırı tarafından sadrazama iletilmişti. Sadrazam ise konuyu Divan-ı Hümayun kalemine havale ederek araştırılmasını istemişti. Divan-ı Hümayun İskenderun'da bir eski ve bir de yeni olmak üzere iki adet Karim Kilisesinin bulunduğu ve bunların İtalya'ya bağlanmasında her hangi bir sakınca görülmediğini beyan etmişti. Divan-ı Hümayun Kaleminden çıkan bu görüş 29 Mart 1913 (20 R 1331/16 Mart 1329) tarihinde Meclis-i Mahsus-ı Vükelada görüşülmüş ve benzer bir karar çıkmıştı. Meclis-i Mahsus-ı Vükelanın bu kararı Sultan Mehmet Reşat'a arz edilmiş, padişahın da bu kararı 31 Mart 1913 (22 R 1331/18 Mart 1329) tarihinde onaylamasıyla İskenderun'daki Kapusen rahiplerine mahsus bu kiliselerin Fransa'dan ayrılarak İtalya'ya bağlanmıştı.⁸⁴⁷

3.2.4. Yahudi Cemaati

İskenderun'da Rum ve Ermeni milletinin dışında az sayıda Yahudi de bulunmaktaydı. 1887 yılında yirmi iki nüfustan ibaret olan⁸⁴⁸ Yahudilerin, 1894 yılında Ziya Bey'in kaymakamlığı sırasında ve onun izniyle İskenderun'a gelen birkaç kişi ile birlikte nüfusları bir miktar daha artmıştı. Aslında İskenderun'a göç eden bu birkaç Yahudi'den oluşan grup sefalet içerisindeydi. Öyle ki açıkta kalmamaları ve gecelemleri için Halepli Hoca Lion adında birisinin, mülkü olan evinin bir odasını bunlara terk etmiştir. Bunlar bilahare harap bir haneyi tamir ederek havraya dönüştürmüşlerdir. Kaymakamlığın izinsiz bir şekilde bir hanenin mabede dönüştürülmesine müsaade etmemesi gerekirken bu olaya göz yumulmuş ve ruhsatsız ve usulsüz bir ibadethane açılmıştır. Bu sebeple Kaymakam Ziya Bey hakkında tahkikat dahi yapılmıştır.⁸⁴⁹ 1909 yılında Yahudilerin nüfusu 58⁸⁵⁰ I. Dünya Savaşı öncesinde 84, sonrasında ise 123'e yükselmiştir.⁸⁵¹

⁸⁴⁷ BA, İ. MMS, 161-1331.R.02; Kilise yetkilileri ile yaptığımız görüşmeye göre bu kilise günümüzde hâlâ Vatikan'a bağlıdır.

⁸⁴⁸ HS, 1305, s. 182.

⁸⁴⁹ BA, ŞD, 2229-17

⁸⁵⁰ HS, 1326, s. 277.

⁸⁵¹ BA, DH. EUM. 2. Şb, 73-69.

3.3.SALGIN HASTALIKLAR

3.3.1. Kolera Salgını

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılda birçok sorunla uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu sorunlar arasında salgın hastalıklarla mücadele de vardır. Bu yüzyılda İskenderun, Halep ve Güney Anadolu'nun önemli limanlarından biri olduğu için salgın hastalıkların yayılma ihtimali daha yüksek bir yerd. Özellikle Hindistan'dan tüm dünyaya ticaret yollarını izleyerek yayıldığı düşünülen kolera da İskenderun'da ölümlere sebebiyet veren salgın hastalıklardan biri olmuştu. Hindistan'da zuhur eden bu hastalık, genellikle Basra Körfezi üzerinden Bağdat yoluyla Akdeniz sahillerine ulaşıyordu. İskenderun'da ortaya çıkan kolera ise genellikle Halep üzerinden sirayet ediyordu. 1865 senesinde Halep vilayetinde çok ciddi kayıplar verilmesine sebep olan bir salgın yaşanmıştı. Yaklaşık 91.000 nüfuslu Halep şehrinde 9.000 kişi hayatını kaybetmiştir. Hastalığın Payas ve Adana civarına sirayet etmesine rağmen, konsolos raporlarına göre, İskenderun'da herhangi bir vefat olmadığı görülmekteydi.⁸⁵²

Hastalık bazı durumlarda da uluslar arası taşımacılık yapan gemilerin İskenderun Limanı'na hastalıklı bölgelerden getirdikleri kirli suları boşaltmaları neticesinde salgın şekline dönüşmekteydi. Bunun yanında gelen göçmenlerden de hastalık sirayet ediyordu. Bulaştığı yerlerde çok büyük insan kayıplarına sebebiyet veren bu salgınlar, İskenderun'u da çoğu zaman tehdit etmişti. İncelediğimiz bölgede kolera salgınlarının sık sık görülmesinin sebeplerinden biri de, bölgenin sıcaklık ortalamasının yüksek olmasıydı. Kolera mikrobu sıcak ve nemli ortamlarda daha çok yayıldığı için, Halep civarında sık sık salgın şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Genellikle yaz aylarında rastlanan salgınlar, kış mevsiminin gelmesiyle ya tamamen ortadan kaybolmuş veya kışın etkisini kaybetmekteydi.⁸⁵³

3.3.1.1. 1890-1891 Salgını

İskenderun'da ilk ciddi kolera salgını 1890 senesinde Halep'te başlayan salgın neticesinde ortaya çıkmıştır. Halep'te başlayan bu salgından dolayı aynı yıl İskenderun Limanı bulaşık addedilerek, vapurların bu bölgede işlemesine mani olunmuştur. Öyle ki

⁸⁵² Charles Issawi, *The Fertile Crescent 1800-1914 (A Documentary Economic History)*, Oxford 1988, s. 52-53.

⁸⁵³ BA, DH. MKT, 1774-104; Mesut Ayar, *Osmanlı Devletinde Kolera İstanbul Örneği (1892-1895)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s.36; Issawi, *The Fertile Crescent*, s. 52-53.

İskenderun Limanı'ndaki ithalat ve ihracat durma noktasına gelmiştir. Ahalinin en temel ihtiyaçları bile gelmemeye başlamış hem Halep'te hem de İskenderun'da kıtlık ve pahalılık ahaliyi perişan bir hale getirmiştir. Ticaretle meşgul olan tüccarlar da maddi sıkıntıya düşmüştür. Bu nedenle Halep Valisi Arif Paşa, 1 Ekim 1890 (19 Eylül 1306) tarihinde Dâhiliye Nezaretinden sorunun çözümü için bir yol bulunmasını talep ederek, en azından İdare-i Mahsusa vapurlarından birinin karantina kurallarına uyarak bölgeye gönderilmesini istemiştir. Bu sayede hiç olmazsa ahalinin temel ihtiyaçları karşılanmış olacaktı.⁸⁵⁴ Dâhiliye Nezareti, Halep vilayetinden gelen bu talebi Sıhhiye Nezaretine ileterek görüş talebinde bulunmuştu.⁸⁵⁵ Konu 6 Ekim 1890 (21 S 1308/24 Eylül 1306) tarihinde Sıhhiye Dairesinde görüşülmüş ve İskenderun'da tüccarın hariçten ve dâhilden getirdiği eşyaları taşıyan vapurların, tahaffuz mevkisi olan Beyrut veya Klazomen (قلزومن) tahaffuzhanelerinde on gün karantinada kalmaları şartıyla oralara işleyebileceği görüşü çıkmıştı. Ancak, Avrupa'dan eşya getirecek yabancı vapurların yüklerini boşaltıp eşyalarını aldıktan sonra, Osmanlı Devleti'nin salgın hastalıktan korunmuş iskelelerinin hiçbirine uğramadan doğrudan doğruya Avrupa'ya gitmeleri istenmekteydi. Sıhhiye Nezaretinin bu cevabı Dâhiliye Nezareti tarafından Bahriye Nezaretine iletilmiş, fakat Bahriye Nezareti bu teklife karşı çıkmıştı. Nezarete göre, hastalıklı mahal olan İskenderun İskeleyi'ne vapur uğraması uygun değildi. Çünkü İdare-i Mahsusa gemilerinin on gün karantinada beklemeleri, asker sevkiyatını sıkıntıya sokacaktı. Bahriye Nezaretinin görüşü kabul edilirse karantina müddetine uyulmadığı için bu kez de hastalık daha fazla yayılacaktı.⁸⁵⁶

Bu arada Halep vilayetinden, Dâhiliye Nezaretine hastalığın seyri hakkında malumat da gelmekteydi. Dâhiliye Nezareti'ne gelen bilgiye göre 9 Ekim 1890 tarihinde koleradan kırk dört kişinin hastalığın pençesine düşmüştü. Hastalığın pençesine düşenlerden on altı ve daha önce hastalığa yakalanlardan yirmi altı kişi olmak üzere kırk iki kişi hayatını kaybetmişti. İskenderun'da ise bir kişi vefat etmişti. 10 Ekim'de elli sekiz kişi hastalığa yakalanmış, bunlardan on beşi vefat etmişti. Ayrıca daha önce hastalığa yakalanmış olanlardan on sekizi hayatını kaybetmişti. Toplamda iki gün içerisinde yetmiş altı kişi koleradan hayatını kaybetmişti. Bu bilgilerden Halep ve

⁸⁵⁴ BA, Y. PRK. DH (Yıldız Perakende Dâhiliye Nezareti Maruzatı), 4-6.

⁸⁵⁵ BA, DH. MKT, 1770-78.

⁸⁵⁶ BA, DH. MKT, 1774-104.

çevresinde kolera salgınının ne derece tehlikeli boyutlara ulaştığı anlaşılmaktaydı.⁸⁵⁷ 17 Ekim’de İskenderun İskeleyi hastalıktan dolayı bulaşık addedilmiş ve İskenderun’dan ihraç edilmek istenen tiftik ve yapağı gibi şeylerin temiz şahadetnamesi olsa bile ihracına müsaade edilmemesi talimatı verilmişti.⁸⁵⁸ Alınan tedbirlere rağmen hastalık Halep vilayetinin kuzeydeki komşusu olan Mamüretülaziz vilayetine de sıçramıştı.

Bu hastalığa sebep olan kolera mikrobu bağırsaklara yerleşerek uygun ortamda üremekle birlikte aşırı dışkı ve kusmaya neden olup, hastanın su ve tuz kaybetmesine yol açıyordu. Yaşanan su ve tuz kaybı neticesinde vücutta kuruma, kanda koyulaşma ve ürenin yükselmesi, kan basıncının düşmesi, idrarın azalması ve kesilmesi, kaslarda başlayan kramplar hastalığın başlıca belirtileri olup, uygun tedavi yapılmazsa hastalık ani ölümlerle sonuçlanabilmektedir.⁸⁵⁹ Bu sebeple salgının tedbirlerle önü alınmazsa çok fazla ölüm olayı yaşanacaktır.⁸⁶⁰

Alınan tedbirler yeterli gelmemiş olacak ki 1 Kasım 1890 Cumartesi günü İskenderun’a bağlı Karaağaç köyünde bir, Pazar günü Halep’te bir, Maraş’ta üç, Halep ve Hama’da ise on yedi kişi olmak üzere toplam yirmi iki kişi hayatını yitirmiştir.⁸⁶¹ Salgının bu boyutlara ulaşması ciddi tedbirlerin alınmasını gerektirmiştir. Bu sebeple bazı yerlerde ahali farklı mahallerde yeni inşa edilmiş kulübelere yerleştirilmiş ve hastalıktan ölenlerin elbise, yatak, halı gibi eşyaları da yakılmıştı. Mevsimin kışa dönmesi alınan tedbirlerin azaltılmasına sebep olmuştu. 4 Şubat 1891 tarihinde karantina müddeti on günden beş güne düşürülmüştü.⁸⁶² Beş gün süreyle karantinaya tâbi tutma 1891 yazında da devam etmiş ve Belen, Antakya’ya tâbi Yeniköprü, İskenderun’a tâbi Aşkarbeyli, Afrin Köprüsü, Ömerağa mevki ve Dana köyünde kordon teşkil edilmesi kararlaştırılmıştı.⁸⁶³

30 Haziran’dan itibaren Süveydiye ve Karataş ile İskenderun arasında herhangi bir noktadan ayrılan gemilerin de Mısır’da karantinaya tâbi tutulması

⁸⁵⁷ BA, DH. MKT, 1769-122.

⁸⁵⁸ BA, DH. MKT, 1776-78.

⁸⁵⁹ Mehmet Ak, “19. Yüzyılda Antalya’da Kolera Salgını”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4/17, Bahar 2011, s. 254-268.

⁸⁶⁰ BA, DH. MKT, 1860-87.

⁸⁶¹ BA, DH. MKT, 1778-3.

⁸⁶² *The London Gazette*, 6 February 1891, 680; *The London Gazette*, 17 February 1891, 882; BA, Y. PRK. DH (Yıldız Perakende Dâhiliye Nezareti Maruzatı), 4-33.

⁸⁶³ BA, Y. PRK. DH, 4-33.

kararlaştırılmıştı.⁸⁶⁴ 3 Temmuz'da da İskenderun'dan ayrılan gemilerin Beyrut veya Klazomen'de tâbi tutuldukları on günlük karantina süresi beş güne indirilmişti.⁸⁶⁵

Salgın, Halep vilayetinde ve İskenderun'da sadece ahaliyi etkilememiş, İskenderun'da görev yapan memurların da hastalığa yakalanmaları sonucu iskeledeki işleri aksatmıştır. Sadece İskenderun'da Rüşumat Nezareti başkâtibi, idare memuru ve hademesinden on üç kişi hastalanmıştır. Bu yüzden iskeleye gelen gemilerin ve indirilip yüklenen eşyaların muamelatında gecikmeler yaşanmıştır. İşlerin aksamasını istemeyen İskenderun Rüşumat Nazırı, kendisinin de hasta olmasından bahisle, 25 Temmuz 1891 (13 Temmuz 1307) tarihinde altı aylık istihdam edilmek suretiyle iki mubassır, bir arayıcı ve üç kolcu tayin edilmesini talep etmiş⁸⁶⁶ ve bu kabul görmüştür.⁸⁶⁷

Bu tedbirler salgının yayılmasını tam anlamıyla durduramamıştı. Dâhiliye Nazırı, saraya sunduğu 19 Ağustos 1891 (13 M 1309/6 Ağustos 1307) tarihli yazıda, Halep vilayetinde elli dokuz kişinin koleradan öldüğünü bildirilmişti. Vefat edenlerden ikisi İskenderun'a bağlı Karaağaç köyündendi.⁸⁶⁸ Eylül 1891'in dört ile altısı arasında Halep'te koleradan dolayı ölen herhangi bir kimse olmamıştı. Fakat İskenderun'da 4 Ekim'de, bir kişi koleradan dolayı hayatını kaybetmişti.⁸⁶⁹ Hastalık yüzünden 10 Ekim 1891 tarihinde İskenderun'da bir kişi daha ölmüştür.⁸⁷⁰ Mevsimin kışa girmesiyle hastalık etkisini kaybetmiş, fakat Halep vilayetinde tahribatı ağır olmuştu. Bu salgından dolayı Halep'te 200'ün üzerinde ölüm meydana gelmişti.⁸⁷¹

Hastalık havaların ısınması ile tekrar yüzünü göstermiş ve uzun bir süre bölgede etkisini sürdürmüştü. Osmanlı Devleti, bundan sonraki olası bir salgında ölüm vakalarını azaltmak için bölgeye 1895 yazında Sıhhiye Müfettişlik heyeti göndermiştir. Bundan maksat karantina noktalarındaki tahaffuzhanelerdeki eksikleri ikmal etmektir. Ancak bu tahaffuzhanelerdeki durum korkunçtur. Bölgeye teftiş için yollanan Sıhhiye Müfettişi Şerefeddin Efendi, İskenderun-Payas arasındaki Sakaltutan tahaffuzhanesinde, gelen yolcuların aynı mekânda perde ile ayrılmış kısımlarda karantinaya tâbi tutulduğunu kaydetmiştir. Tahaffuzhanede tuvalet bile bulunmadığı için uygunsuz

⁸⁶⁴ *The London Gazette*, 3 July 1891, 3528.

⁸⁶⁵ *The London Gazette*, 3 July 1891, 3528.

⁸⁶⁶ BA, ŞD, 579-35.

⁸⁶⁷ BA, İ. ŞD, 112-6721.

⁸⁶⁸ BA, DH. MKT, 1860-87.

⁸⁶⁹ BA, DH. MKT, 1875-70.

⁸⁷⁰ BA, DH. MKT, 1877-33.

⁸⁷¹ Ayar, *Osmanlı Devletinde Kolera*, s.36.

durumlar yaşanmakta, hastalığın salgına dönüşmesini an meselesi olmaktadır. Etraf temizlenmediği için kötü görüntü ve pis koku her tarafı kaplamıştı. Tahaffuzhanenin tek doktoru muayeneleri yapmak yerine, keyfine göre İskenderun'a gitmiş ve bir müddet dönmemiştir. Müfettişe göre tahaffuzhanede karantinaya tâbi tutulanlar tahaffuzhaneye nasıl girmişlerse öyle çıkmaktaydılar. Yani hastalığın yayılmasını engellemek için alınan bu tedbirler zaman kaybından başka bir işe yaramamaktaydı.⁸⁷² Bu arada 16 Ağustos 1895 tarihinden itibaren Halep'teki etkisini kaybetmesine rağmen aynı durum İskenderun için tam anlamıyla söz konusu değildi. Limanın bulunması hastalığın etkisini kaybetmesini geciktiriyordu. Bu münasebetle aynı tarihten itibaren Belen'de gelen giden yolcular beş gün müddetle karantinaya alınmışlardı. Anlaşılabacağı üzere hastalık birçok kişinin ölümüne neden olmuş zaman içerisinde de etkisini kaybetmişti.⁸⁷³

3.3.1.2. 1903 Salgını

1903 senesinde Halep ve Suriye vilayetlerinde kolera salgını başlamıştı. Bu sebeple özellikle Halep vilayetinin çeşitli yerlerinde tahaffuzhaneler kurularak, yolcuların beş gün karantinaya tâbi tutulması kararlaştırılmıştı. Karantinaya giren bu yolculara kükürt tütsülenerek hastalıktan arındırılmaya çalışılmıştı.⁸⁷⁴ Özellikle Beyrut'tan İskenderun'a kadar olan sahilin her hangi bir noktasından, hastalığın olmadığı başka bir yere giden gemiler vardıkları yerde muayeneye tâbi tutularak hastalığın yayılması engellenmeye çalışılmıştı. Ayrıca İskenderun'dan dışarı çıkacak veya İskenderun'a gelen yolcuların da İskenderun'da karantinaya tâbi tutulacaktı.⁸⁷⁵ Fakat bu oluşturulan kordonlarda karantina süresinin uzun olması gelip geçen şahısların karantina kurallarına uymadan kaçmalarına sebebiyet vermekteydi. Halep ve Adana Fevkalade Kumandanlığı, bunu bertaraf etmek için, 30 Temmuzda Doktor Leviç Efendi'nin başkanlığındaki sıhhiye heyetine İskenderun'dan Meskene'ye kadar uzanacak bir karantina kordonu teşkil ettirmişti. Bu hat üzerinde Belen, Heman, Tedif, Cebrin isimli mahallerde tahaffüziye mevkileri tesis olup hastalığın yayılması

⁸⁷² Sıhhiye Müfettişi Şerefeddin Efendi'nin 27 Haziran 1895 (15 Haziran 1311) tarihli yazısı; BA, A. MKT. MHM, 564-15.

⁸⁷³ *The London Gazette*, 16 August 1895, 4636.

⁸⁷⁴ BA, Y. PRK. SGE (Yıldız Perakende Mabeyn Erkânı ve Saray Görevlileri Arizaları), 10-6.

⁸⁷⁵ *İkdam Gazetesi*, Numara: 3288, 7 Ağustos 1903.

engellenmek istenmişti.⁸⁷⁶ Ancak oluşturulan bu hattı kaçak yolla geçenler olduğu için, İskenderun'dan Meskene'ye kadar tesis edilen hat üzerinde piyade ve süvari birliklerin bulunduğu karakollar inşa etme yoluna gidilmişti.⁸⁷⁷ Bu tedbirler hastalığın yayılmasını yavaşlatmıştı ancak 4 Eylül 1903 (22 Ağustos 1903) tarihinde hastalıktan dolayı İskenderun'da bir kişi vefat etmesine engel olunamamıştı. Bunun üzerine İskenderun'a gelip gidenler beş gün karantina altına alınmaya başlanmıştı.⁸⁷⁸ Başka bir tedbir olarak İskenderun taburunun icabı halinde tekrar toplanmak üzere dağıtılması da düşünülmüştü.⁸⁷⁹

Bu olaydan sonraki süreçte şehirde bir süre hastalığa yakalanan ve hastalık yüzünden vefat eden olmamıştı.⁸⁸⁰ Yalnızca Halep'ten İskenderun'a gelen bir devecinin koleraya yakalandığı tespit edilmişti. Son vakanın üzerinden beş gün geçmesine rağmen İskenderun'da kolera hastalığından emare görülmemiş fakat salgının seyri yavaşlamasına rağmen bölgede uygulanan beş günlük karantina müddetine devam edilmişti.⁸⁸¹ Salgının Adana ve Payas civarında görülmesi üzerine Tarablusşam'dan İskenderun ve Payas'a kadar olan Doğu Akdeniz Sahili'nde karantina tatbiki genişlemiş ve beş günlük süre uygulamasına devam edilmişti.⁸⁸² Bu uygulama Sıhhiye Meclisi tarafından 22 Eylül 1903 (9 Eylül 1319) tarihinde kırk sekiz saate indirilmişti.⁸⁸³ Hastalığın Birecik, Urfa ve Halep'te hâlâ görülmesinden dolayı İskenderun'dan ayrılan gemiler Port Sait'de kırk sekiz saat karantinaya tâbi tutulmaktaydı.⁸⁸⁴ Buna rağmen ihtiyat elden bırakılmamıştı. Özellikle Tarablusşam, Lazkiye ve İskenderun'dan gemi ile ayrılacak şahısların bölgedeki tabipler tarafından muayene edilmesi hastalıklı oldukları takdirde alıkonulmaları Sıhhiye Nezareti tarafından emredilmişti.⁸⁸⁵ Avrupalılar aynı tarihlerde İskenderun Limanı'nı bulaşık addetmekteydiler.⁸⁸⁶ Eylül ayının sonuna kadar İskenderun'da hastalıktan hiçbir belirti olmamasına rağmen⁸⁸⁷, Ekim ayının ortalarına doğru İskenderun'da toplanan redif taburlarında dört askerin

⁸⁷⁶ *İkdam Gazetesi*, Numara: 3297, 16 Ağustos 1903.

⁸⁷⁷ BA, A. MKT. MHM, 586-2.

⁸⁷⁸ BA, Y. MTV, 252-109.

⁸⁷⁹ *İkdam Gazetesi*, Numara:3312, 10 Eylül 1903.

⁸⁸⁰ *İkdam Gazetesi*, Numara:3312, 10 Eylül 1903.

⁸⁸¹ *İkdam Gazetesi*, Numara:3313, 11 Eylül 1903; *İkdam Gazetesi*, Numara: 3315, 13 Eylül 1903.

⁸⁸² *İkdam Gazetesi*, Numara:3318, 16 Eylül 1903.

⁸⁸³ *İkdam Gazetesi*, Numara:3326, 24 Eylül 1903.

⁸⁸⁴ *The London Gazette*, 11 September 1903, 5665.

⁸⁸⁵ *İkdam Gazetesi*, Numara:3327, 25 Eylül 1903.

⁸⁸⁶ *The London Gazette*, 11 September 1903, 5665.

⁸⁸⁷ *İkdam Gazetesi*, Numara:3330, 28 Eylül 1903.

şüpheli bir şekilde hastalanması tekrar bölgede endişeye sebebiyet vermişti. Hastalığın yayılmasını engellemek için 12 Ekim 1903 (29 Eylül 1319) tarihinden itibaren kırk sekiz saatlik karantina süresi tekrar beş güne çıkarılmıştı.⁸⁸⁸ Ayrıca burada toplanan askerlerin Rumeli'ye sevkleri salgını büyütür endişesiyle yasaklanmıştı.⁸⁸⁹

Bu arada Halep vilayetinde ve İskenderun'da salgının yayılmasını engellemek ve bölgede alınan tedbirleri yerinde görüp teftiş etmek için Başkimyager ve bütün Osmanlı vilayetlerinden sorumlu Hıfzıssıhha Başmüfettişi Mirliya Bonkofski Paşa İskenderun'a ve oradan da Halep'e hareket ederek bölgeye bir gezi yapmıştı. 16 Ekim'de Halep'in Mamuretülaziz vilayetiyle olan sınırında on gün olan karantina süresi on beş güne çıkarılmıştı.⁸⁹⁰ Paşa; İskenderun, Lazkiye ve Halep'teki salgın etkisini kaybedip⁸⁹¹, İskenderun'da salgından dolayı bir süre vefat olayı olmayınca, 22 Ekim 1903 (9 T. Evvel 1319) tarihinde İstanbul'a dönmüştü.⁸⁹² Paşanın bölgeden ayrılmasından sonra Kasım ayının ortalarına doğru bölgede herhangi vefat hadisesi olmadığı gibi hastalık emaresi de görülmemişti.⁸⁹³ Bu sebeple 18 Kasım 1903 tarihinde İskenderun'da uygulanmakta olan beş günlük karantina müddeti Sıhhiye Meclisi tarafından tekrar kırk sekiz saate indirilmişti. Fakat bölgede görev yapan sıhhiye çalışanlarına da karantina işlerinin titizlikle daha dikkatli yapılması noktasında uyarıda bulunulmuştu.⁸⁹⁴ Hastalığın emareleri büyük çoğunlukla ortadan kalkınca 24 Kasım 1903 (11 T. Sani 1319) tarihinde kırk sekiz saatlik karantina müddeti azami olarak yirmi dört saate indirilmişti.⁸⁹⁵ Ancak İskenderun ile Payas arasındaki yolcular için karantina müddeti beş gün olarak devam etmişti.⁸⁹⁶

Halep'te ve İskenderun'da 3 Ocak 1904 (21 K. Evvel 1319) tarihine kadar koleradan dolayı hastalanan ve vefat eden olmamıştır. Bu durum neredeyse Kasım ayından Ocak ayına kadar gün gün saraya rapor edilmiştir.⁸⁹⁷ Kış mevsimine girilmesiyle birlikte salgın bölgedeki etkisini kaybetmiştir. Fakat Halep'te ve İskenderun'da verdiği kayıplar epeyce fazladır. 19 Temmuz 1903 (6 Temmuz 1319)

⁸⁸⁸ BA, A. MKT. MHM, 586-17; *İkdam Gazetesi*, Numara:3348, 16 Ekim 1903.

⁸⁸⁹ BA, Y. MTV, 252-109.

⁸⁹⁰ *İkdam Gazetesi*, Numro: 3349, 17 Ekim 1903.

⁸⁹¹ *İkdam Gazetesi*, Numro: 3353, 21 Ekim 1903.

⁸⁹² *İkdam Gazetesi*, Numara: 3356, 24 Ekim 1903.

⁸⁹³ *İkdam Gazetesi*, Numara: 3377, 14 Kasım 1903.

⁸⁹⁴ Sıhhiye Nazırının 28 Ş 1321 tarihli yazısı için; BA, A. MKT. MHM, 586-17; *İkdam Gazetesi*, Numara: 3381, 18 Kasım 1903; ayrıca *İkdam Gazetesi*, Numara: 3384, 21 Kasım 1903.

⁸⁹⁵ BA, A. MKT. MHM, 586-17.

⁸⁹⁶ *The London Gazette*, 25 September 1903, 5913.

⁸⁹⁷ BA, Y. PRK. UM (Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahrirâtı), 67-107.

tarihinden 14 Aralık 1903 (1 K. Evvel 1319) tarihine kadarki sürede Halep vilayetinin tamamında 1.479 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu süre içerisinde İskenderun'da hayatını kaybedenlerin sayısı ise yirmi altıdır.⁸⁹⁸

3.3.1.3.1909 Salgını

1909 Kasımının son günlerinde İskenderun'da veba salgını baş göstermiştir ve 30 Kasım 1909 tarihinde iki kişi hastalanmıştır. Hastalanan bu kişiler tabipler tarafından muayene edildiklerinde şahısların veba hastalığına yakalandıkları tespit edilmiş ve durum bölgedeki yöneticileri telaşlandırmıştır. Salgının büyümemesi için Dört Yol'daki askeri tabip ile mahalli belediyece birtakım tedbirler alınmıştır. Ayrıca İskenderun'a yakın olması sebebiyle Payas ve Yumurtalık İskelelerine ve bölgedeki diğer küçük iskelelere gelip yük ve eşya bırakacak gemilerin sahile yanaşmalarının engellenmesi de düşünülmüştür. Gelenlerin ve gidecek olanların ayrıca tıbbi muayeneye tâbi tutularak bırakılması istenmiştir.⁸⁹⁹ Bu durum Dâhiliye Nezaretini de endişelendirmiştir. Adana valisine gerekli emir verilerek ilgili yerlere tebliğde bulunulmuştur. Ayrıca Halep vilayetine 1 Aralık 1909 (18 T. Sani 1325) tarihinde çekilen telgrafta hastalığın yayılmasını engellemek için alınan tedbirlerin itina ile peyderpey bildirilmesi emredilmiştir.⁹⁰⁰ Bölgeye yakın bulunan ve salgın tehdidi içinde kalan Adana vilayetinden de malumat istenmiştir. Bu talimattan bir gün sonra Adana valisi, İskenderun'dan gelenlere karşı Payas civarında Say Derbendinde bir kordon teşkil edilmesi için izin istemiştir.⁹⁰¹ Fakat alınan tedbirlere rağmen bir gün sonra hastalığa yakalanan bir kişi daha olmuştur. Tabipler hastalığın nereden bulaştığını tahkik ettikten sonra şu kanaate varmışlardır: Hastalık ilk olarak İskenderiye'den gelen zahirenin depolandığı yerin müstahdem ve hamallarında baş göstermiştir. Buna binaen hastalık İskenderiye'den bulaşmıştır.⁹⁰²

Durum böyle olunca bölgede bulunan tabipler öncelikli olarak zahire ambarını ve burada görev yapan müstahdem ve hamalların evlerini dezenfekte ederek kontrol altına almışlardır. Burada hasta olan iki kardeşin babalarının on beş gün önce şüpheli bir hastalıktan ölmesi hastalığın zannedilenden daha önce İskenderun'a sirayet ettiği fikrini

⁸⁹⁸ BA, Y. EE. d. 921, s. 4.

⁸⁹⁹ BA, DH. MUİ, 39/1-37.

⁹⁰⁰ BA, DH. MUİ, 39/2-11.

⁹⁰¹ BA, DH. MUİ, 39/1-37.

⁹⁰² BA, DH. MUİ, 39/2-11.

doğurmuştur. Bu gelişmeler üzerine Halep Valisi, hastalığın yayılmasını engellemek için İskenderun ve köylerini daima seyyar bir şekilde teftiş etmek için bir, İskenderun'dan kara yoluyla iç bölgelere gidecekleri tıbbi muayeneye tâbi tutmak için üç, Antakya için bir, Halep merkezinde Beyrut'tan gelecekleri muayene etmek için de bir olmak üzere toplam altı doktorun istihdam edilmesini istemiştir. Vali, bundan başka İskenderun için fenni teçhizat olarak üç dezenfektörün yanında doktor maaşlarını arttırmak ve diğer masraflar için 1.000 liralık bir tahsisat talep etmiştir. Bu meblağın da yirmi dört saat zarfında acilen tahsis edilmesini istemiştir. Bakteriyolog ile kâfi miktarda serumun da ilk vasıta ile İskenderun'a gönderilmesini istirham etmiştir. Ayrıca hastalığın ilk ortaya çıktığı ambar ve müstahdem ve hamal evlerinin Sıhhiye Komisyonunca yakılması uygun görülmüştür. Vali, bu sebeple izin verildiği takdirde ve bu emlaklerin istimlak bedellerinin ek tahsisatla ödenmesi durumunda bahsi geçen binaların yakılacağını bildirmiştir. Bu hususları yürütmek için biri İskenderun'da diğeri de Halep'te olmak üzere iki sıhhiye komisyonu teşkil edilmiştir.⁹⁰³ Bundan başka Arsuz yolu üzerinde kordon teşkil edilerek elinde belediye doktorundan hasta olmadığına dair rapor olmadıkça kimsenin gelip geçmesine müsaade edilmemesi kararlaştırılmıştır.⁹⁰⁴

Halep Valisinin yukarıda sıraladığı talepler Dâhiliye Nezareti aracılığıyla Sıhhiye Nezaretine de ulaşmıştı. Sıhhiye Nezareti talepleri değerlendirerek konuyla ilgili cevabını 6 Aralık 1909 (23 ZA 1327/23 T. Sani 1327) tarihinde Dâhiliye Nezaretine bildirmişti. Sıhhiye Nezaretine göre bölgeye beş doktor gönderilmesine gerek yoktu. Beyrut'tan gelenler zaten şehirden çıkarken muayene edilerek bırakılmaktaydı. Tekrardan bu iş için doktor istihdamı münasip değildi. Antakya'daki hastalık ise etkisini kaybetmiştir ve bu yüzden orada da doktor istihdamı uygun görülmemekteydi. İskenderun'a gelen ve İskenderun'dan giden yolcular ise karantina tabibi tarafından muayene edilerek salıverilmekteydi. Bütün bu sebeplerden ötürü birinci istek kabul görmemişti. İkincisi, İskenderun karantina tabibi bakteriyoloji fennine aşinadır, bu zata iki tütsü aleti ile yeteri derecede serum gönderildiği takdirde temizlik ve arındırma yapabilecekti. Üçüncüsü, hastalığın ortaya çıktığı hanelerin yakılması talebidir ki bu da uygun değildi. Çünkü haneler şehrin içerisinde bulunmasından ötürü, yakılacak olursa burada bulunan fareler şehirdeki diğer hanelere kaçacak, bu da hastalığın iyice

⁹⁰³ Halep Valisinin 2 Aralık 1909 (19 Teşrin-i sani 1325) tarihinde Dâhiliye Nezaretine çektiği telgraf; BA, DH. MUİ, 39/2-11.

⁹⁰⁴ BA, DH. MUİ, 39/2-11.

yayılmasına sebep olacaktı. Dolayısıyla asıl yapılacak şey, farelerin itlafıydı. Bu işlem uygun bir yöntemle yapılır ve haneler de dezenfekte edilirse hastalık ortadan kalkacaktı. Vali'nin taleplerinden yalnızca biri kabul edilmişti. Çeşitli giderler için talep ettiği 1.000 lira kabul edilerek Halep vilayetine tahsis edilmişti.⁹⁰⁵

Netice olarak bu hastalık salgın boyutuna ulaşmadan engellenmişti. Koleradan dolayı İskenderun'da bir kişi vefat etmiş, üç kişi de hastalığa yakalanmıştı. Hastalığın sirayetinin engellenmesi için de doktor maaşları dâhil olmak üzere toplam 6.432 kuruş 5 para harcanmıştı. Belediye bundan sonra şehrin temizliğine özen göstermek zorunda kalmıştı.⁹⁰⁶

Bu salgınların dışında 1912 yılında kolera hastalığı kendisini göstermiştir. 19 Temmuz 1912 tarihinde İskenderun ve Mersin'den ayrılan gemiler gittikleri yerde beş gün karantinaya tâbi tutulması ve bu gemilere karşı dikkatli olunması kararlaştırılmıştı.⁹⁰⁷

3.3.2.Çiçek Hastalığı

1909 yılının sonbaharında Adana vilayetinin güneyi ile Adana vilayetinin güney komşusu İskenderun'u içine alan bölgede çiçek hastalığı baş göstermiştir. Durum üzerine Sıhhiye Nezaretinin de izniyle Değirmendere ve Sarıseki köylerindeki 200 kadar çocuğa çiçek aşısı yapılarak hastalık bertaraf edilmeye çalışılmıştır.⁹⁰⁸

3.4.HAPİSHANE İNŞASI VE SUÇLULAR

XIX. yüzyıldan sonra Osmanlı Devleti'nde geleneksel cezalandırma yöntemlerinin terk edilmesi ve sistemin daha rasyonel olan birtakım kurallarla düzenlenmesi, mahkûmları belirli bir mekâna kapatarak cezalandırma uygulamasını da yaygın hale getirmiştir. Özellikle Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra kanunlaştırma hareketinin hızlanması ile birlikte kırk bir maddeden müteşekkil bir Ceza Kanunu kabul edilmiştir. Bu kanunun eksikliklerini gidermek için 1851 ve 1858 yıllarında yeni Ceza Kanunları kabul edilmiştir. Bu kanunlara bağlı olarak hapisanelerle ilgili düzenlemeler de yapılmıştır. En etraflı düzenlemeler II. Abdülhamit Dönemi'nde hazırlanmıştır. 1880 yılında doksan yedi maddeden oluşan Hapishane ve İslahevi Nizamnamesi adıyla

⁹⁰⁵ BA, DH. MUİ, 39/2-11.

⁹⁰⁶ BA, DH. MUİ, 39/2-11.

⁹⁰⁷ *The London Gazette*, 30 July 1912, 5638; *The London Gazette*, 25 June 1912, 4567.

⁹⁰⁸ BA, DH. MUİ, 42-38.

yapılan bir düzenlemede, her kaza, sancak ve vilayet merkezinde birer hapishane bulunması mecburi hale getirilmiştir. Kadınlar için de ayrı bir daire bulundurulması kanuna bağlanmıştır.⁹⁰⁹

İskenderun'a da bu nizamnameye bağlı olarak 1896 yılından sonra hapishane inşasına girilmiştir. Bundan önce şehirde hükümet konağının civarında bir hapishane var idiyse de ortamı çok sağlıklı değildi. Tevkif edilmiş olanlar bir nevi gözaltında tutulmaktadır. Böyle bir durumda hükümet konağına gelip gidenlerle sohbet eden ve binanın civarında gezip oturan, hatta kimi zaman yatan mahkûmlar hoş bir görüntü sergilememekteydi. Oysa mahkûmların hapishane ile toplumdan tecrit edilmesi esas olup, cezaevinde kalan kişilerin halkla iç içe oluşu adalet anlayışına sığmamaktadır.⁹¹⁰ İşin daha da kötüsü şehirde bulunan cezaevi görünümündeki mekânda kalan mahkûmlar bir koğuşa tikiş tikiş doldurulmuş, boşaltılan diğer koğuşa ise rüştiye mektebi için dersane yapılmış ve burada eğitim vermeye başlanmıştır. Böyle bir durum hem öğrenciler hem de mahkûmlar açısından sakıncalar doğurmaktaydı.⁹¹¹ Durumdan rahatsız olan kaza komisyon heyeti Dâhiliye Nezaretine hitaben 28 Kasım 1896 (16 T. Sani 1312) tarihli bir yazı kaleme alarak, sıkıntının giderilmesini ve bir an önce hapishane inşasını talep etmişlerdir. Bu süreçten sonra hıfzıssıhha riayetle, mahkûmların halktan tecrit edilebileceği bir hapishane inşası için çalışmalar başlamıştır.⁹¹²

Öncelikli olarak Sarayın isteği üzerine konuyu daha iyi mütalaa edebilmek için 1896 ve 1897 yıllarını kapsayan bir tutanakla hapishanede mahkûm olan ve gözetim altında tutulan şahısların kayıtları gönderilmiştir. Tutulan kayıta mahkûm ve tutuklu isimleri şöyledir.⁹¹³

Tablo 3. 9. 1896-1897 Yıllarında İskenderun Hapishanesinde Bulunan Tutuklu ve Hükümlülerden Bazıları⁹¹⁴

İsim ve şöreti	Suçun türü	Verilen ceza	Tevkif tarihi
Zinci Said Musli	Hırsızlık	Altı ay müddetle mahkûm	26 Aralık 1896(21 B 1314)
Cenabet? İstefan	Hırsızlık	Altı ay müddetle mahkûm	21 Ocak 1897 (17 Ş 1314)
Hadib oğlu Mihail	Hırsızlık	Altı ay müddetle mahkûm	21 Ocak 1897 (17 Ş 1314)

⁹⁰⁹ Hatice Akın, "Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatına Dair 1893 Tarihli Bir Nizamname Önerisi", *History Studies*, 3/3, 2011, s. 23-36.

⁹¹⁰ BA, DH. TMIK. M (Dâhiliye Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat), 24-41.

⁹¹¹ BA, MF. MKT, 374-12.

⁹¹² BA, DH. TMIK. M, 24-41.

⁹¹³ BA, Y. RPK. ZB (Yıldız Perakende Zabtiye Nezareti Maruzatı), 18-105.

⁹¹⁴ BA, Y. RPK. ZB, 18-105.

İskenderun'da geçici olarak ikamet eden Arab Said	Hırsızlık	Üç ay müddetle mahkûm	12 Mart 1897 (8 Ll 1314)
Antakyalı Abdo Şahin	Yaralama	Bir ay müddetle mahkûm	10 Nisan 1897(8 ZA 1314)
İskenderunlu Ahmet oğlu Mustafa	Hırsızlık	Geçici olarak tutuklu	26 Ekim 1896 (19 CA 1314)
Belenli Agob oğlu Serkis	Yaralama	Geçici olarak tutuklu	22 Mart 1897 (18 l 1314)
İskenderunlu Hasan oğlu Kâmil	Hırsızlık	Geçici olarak tutuklu	22 Nisan 1897 (20 ZA 1314)

Saraya gönderilen listede bulunan isimler haricinde beş kişi de şüpheli addedildikleri için nezarete tutulmaktadırlar. Bu şüphelilerden İran tebaasından Mirza oğlu Ali, Karahüseyinli köyünden Emin ve Osman silahlı bir şekilde Çengan köyü yakınlarında bir beygir çalmakla suçlanmaktadırlar. Bir diğeri İskenderiyeli olduğu halde kendini İskenderunlu diye tanıtmış, bunun tespiti üzerine de soruşturulmak üzere gözetim altına alınmıştır. Gözetim altında tutulan son kişi ise gelen telgraf üzere alıkonulmuş ve hakkında tahkikat yapılmaktadır.⁹¹⁵

1895-1897 yılları arasında İskenderun'da Bidayet Ceza Mahkemesinde görülen çeşitli davalar şöyledir. Yirmi beş alacak, on iki arsa, dokuz ceza-yı nakdi, altı zarar ve ziyan, beş aşar telefâtı, beş hakaretleşme, beş icar, iki arazi, iki hane, iki darp, iki darla, bir darp ve yaralama, bir hırsızlık, bir tütün kaçırma, bir silah çekme, bir bahçe, bir çocuk kaçırma, bir mağaza ve eşya, bir hayvanat, bir pencere, bir ortaklık, bir fekk-i haciz, bir orman idaresine ait alacak, bir resm-i ormandan kaçak, bir izinsiz taş ocağı açma. Görüldüğü üzere en fazla görülen dava alacak davası, ardından arsa davası, üçüncü olarak da ceza-yı nakdi davasıdır.⁹¹⁶

Bu suçların dışında 1902 yılında İskenderun'da çeşitli vukuatlar da meydana gelmiştir. 1 Mayıs 1902 tarihinde Haymeseki köyünden Hebab isimli bir kadın keçilerini otlatırken, aynı köyden Mustafa isimli silahlı birisinin tecavüzüne uğramıştır. Yine 5 Mayıs 1902 tarihinde Çay Mahallesi'nde Hatice isimli bir kadının evinin kapısı aynı mahallede oturan Hacı Ahmet isimli birisi tarafından hançerlenerek kırılmıştır. Hacı Ahmet, Hatice Hanım'a ait beş adet sim mecidi parayı gasp etmiştir. Bunun yanında Cebke Köyünden Hasan silahlı saldırıya uğramıştır. Hakkında tahkikat yapılan saldırganlar tutuklanarak hapis haneye gönderilmişlerdir.⁹¹⁷

⁹¹⁵ BA, Y. RPK. ZB, 18-105.

⁹¹⁶ BA, Y. RPK. ZB, 18-105.

⁹¹⁷ BA, ZB, 306-8.

Mevcut hapishanenin fiziki şartları zamanla bozulmuş ve sağlıklı olmayan ortamı, bulaşıcı hastalıkların yayılmasına sebep olabilecek bir duruma gelmiştir. Özellikle temizlik açısından oldukça kötü durumda olan hapishanenin durumunu düzeltmek için mahalli yönetim 22 Mayıs 1912 tarihinde tahsisat talebinde bulunmuştur. Tamir ve ıslahı için talep edilen meblağ 5.000 kuruş civarındaydı. Mahalli yönetimden gelen bu talep Dâhiliye Nezareti tarafından Maliye Nezaretine iletilmiştir. Bu talebi alan Maliye Nezareti, olağan üstü bir durumun olduğunu, bu sebeple de tahsisi istenen meblağın ancak gelecek sene icabına bakılacağı cevabını vermiştir. Çünkü aynı tarihlerde Osmanlı Devleti, Balkan Devletleri ile savaştaydı yaşamaktadır ve dolayısıyla bütçenin büyük bir kısmı buraya tahsis edilmişti. Bu sebeple İskenderun hapishanesinin tamir ve ıslahı, ancak 1913 senesi ortalarında gerekli meblağın sarfı için izin çıkmasıyla gerçekleşebilmiştir.⁹¹⁸

5 Mart 1917 (5 Mart 1333) tarihinde Halep vilayetinden vilayet dâhilindeki hapishanelerde on sekiz yaşından küçük mahkûmların adedi, mahkûmiyet süreleri ve kalan mahkûmiyet süreleri hususunda bilgi talep edilmiştir. Bu talep üzerine verilen cevapta; İskenderun hapishanesinde, Salih oğlu Ömer isimli on altı-on yedi yaşlarında bir erkek mahkûmun bulunduğu, altı ay cezaya çarptırıldığı ve bir aylık mahkûmiyet müddetinin kaldığı bilgisi verilmiştir.⁹¹⁹ I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru 1 Mart 1918 (1 Mart 1334) tarihinde İskenderun hapishanesinde bulunan toplam mahkûm sayısı dokuz olarak kaydedilmiştir.⁹²⁰

1900 yılının başında her sancakta olduğu gibi kazalarda da kadınlara mahsus birer hapishane tahsis edilmesi hususundaki kanun hükmü, Adliye Nezareti tarafından vilayetlere tebliğ edilmiştir. Burada cüzi miktar ücret ödenerek kiralanacak mahallerin tercih olunması da tavsiye edilmiştir. Tebliğ üzerine Halep Valisi de İskenderun'da mahkûm edilecek kadınların münasip yerde tevkifi için bir binanın tahsisi olunacağını ve bir gardiyan görevlendirileceğini, bu sebeple sarf edilecek meblağın karşılanmasını talep etmiştir. Dâhiliye Nezareti bu talep üzerine 8 Ağustos 1907 (28 C 1325/26 Temmuz 1323) tarihinde hapishane yapılmak için bir hanenin kiralanması ve bir gardiyanın tayini için istenen izni onaylayarak gereken meblağın hapishaneler

⁹¹⁸ BA, DH. MB. HPS (Dâhiliye Mebânî-i Emîriyye ve Hapishaneler Müdüriyeti Evrakı), 3-53.

⁹¹⁹ BA, DH. MB. HPS, 158-68.

⁹²⁰ BA, DH. HB. HPS, 160-44.

tahsisatından karşılanacağı bilgisini vermiştir. Bu süreçten sonra kiralanın bir hane kadın hapishanesi yapılmıştır.⁹²¹

⁹²¹ BA, DH. MKT, 1188-77.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ULAŞIM VE HABERLEŞME ALANINDAKİ GELİŞMELER

4.1.KARAYOLLARI İNŞASI

Yollar ile devletin büyük ve güçlü olması arasında, doğrudan bir ilişki vardır. Bu açıdan yollar, bir devlet için insan vücudundaki kan damarlarına benzer. Bir devlet inşa ettiği yol nispetinde hâkimiyetini tesis etmiştir ve yine o nispette siyasi ve ekonomik olarak güçlüdür.⁹²² Osmanlı Devleti de kurulduktan itibaren yol sistemine önem vererek derbent ve menzil teşkilatlarını kurmuştur. Klasik Dönem’de tesis edilen bu teşkilatlar zamanla ihtiyaca kifayet etmemiş, yeni ek sistemler tesis edilmiştir. II. Mahmut döneminde kurulan posta teşkilatı bu açıdan bir dönüm noktasıdır. Yol, haberleşme ve ulaşım sistemleri açısından önemli bir gelişme olan bu hadiseden sonra, 1840 senesinde Sultan Abdülmecit’in çabalarıyla Posta Nezareti kurulmuştur. Posta teşkilatının daha düzenli bir hale gelmesi yol sistemlerini de doğal olarak etkilemiştir. 1845 yılında Sultan Abdülmecit’in katıldığı Meclis-i Vâlâ toplantısında, bütün ülkede yollar inşa edilmesi kararlaştırıldı. Fakat bütçe yetersizliği ve yetişmiş eleman sıkıntısı gibi sebeplerden dolayı uygulanamadı.⁹²³ Yol inşası çalışmalarının hızlanmasında şu nokta da göz ardı edilmemelidir. Özellikle sanayi devriminden sonra Dünya’daki ticaret hacmi artmış, ham ve mamul maddelerin deniz ve kara yoluyla nakli hızlanıp kolaylaşmıştır. Nakliyatın yapıldığı ana üsler hiç şüphesiz liman kentleri olmuştur. XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra Avrupa’nın açık pazarı haline dönüşen Osmanlı Devleti’nden Avrupalı tüccarlar ham madde alıp, ülkeye mamul madde satmaktadırlar. Alınıp satılan bu maddelerin kolay ve ucuz şekilde liman şehirlerine ulaştırılması ancak nizami yolların inşası ile mümkün olacaktır. Dolayısıyla Osmanlı yol sisteminin gelişmesinde bu ticaretin hızlanması da etkili olmuştur. İlerde de işaret edileceği üzere Avrupalı tüccarlar sık sık ya konsolosları aracılığıyla ya da bizatihi Bab-ı Âliye müracaat ederek ticaret yaptıkları mahallerde yol inşasını talep ve teşvik etmişlerdir.

Osmanlı Devleti’nde ülkenin imarıyla ilgili girişimler Mustafa Reşit Paşa’nın Hariciye Nazırlığı esnasında Meclis-i Umur-ı Nafianın kurulmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu meclis sonradan Ticaret Nezareti bünyesine alınmıştır (Temmuz 1839). Fakat bu kurum da yetersiz görününce ülkenin yol, köprü ve bina inşası, koruların muhafazası vb.

⁹²² Tozlu, “Osmanlı Yol Düzenlemeleri”, s. 644.

⁹²³ Tozlu, *Trabzon-Erzurum-Bayezid Yolu*, s. 5-6.

işlere bakmak üzere Kasım 1848 (Zilkade 1264) tarihinde Nafia Nezareti kurulmuştur. İlk Nafia Nazır olarak da İzmirli Ekselans İsmail Paşa tayin edilmiştir. Bu arada Meclis-i Ziraat ve Sanayinin adı değiştirilerek Nafia Meclisi yapıldı ve Nafia Nezaretine bağlandı (Mart 1849). Aynı senenin Mart ayında Nafia Nezareti, Ticaret Nezareti adıyla değiştirilerek İsmail Paşa'ya tevcih edildi. Nafia Meclisi, kuruluş gayesine uygun çalışmadığı için işlerin bir kısmı Meclis-i Tanzimat'a kalıyor ve burada sonuçlandırılıyordu. Bunun üzerine yapılan bir düzenleme ile Nafia Meclisi'nin bir şubesi olmak ve ülkedeki yol, köprü kanal, bina vs. imar faaliyetlerinde bulunmak üzere Meclis-i Meabir (12 RA 1274/31 Ekim 1857) kuruldu. Nafia Meclisi'nin görevleri de tarım ve sanayi ile sınırlandırıldı ve bilahire bu meclis kaldırıldı.⁹²⁴

Yolların nasıl yapılacağı, 29 Kasım 1853 (27 S 1270) tarihli ilk yol yapım talimatnamesinde şu şekilde belirtilmekteydi: Fazla çamur ve bataklıktan dolayı gidiş gelişin tamamen kesintiye uğradığı yerlerde, altı arşın eninde şosa kaldırım yapıp iki tarafına birer buçuk arşın genişlik verilecek ve icap eden hendekler de bir buçuk arşın olacaktır. Yapılacak şosanın çamur olan yerleri yarım arşın derinliğinde ve daha kolay olan mahaller zemininin cinsine göre sekiz ve altı parmak derinliğinde kazılıp ceviz tanesi büyüklüğünde kırılmış taşlar ile yapılacaktır. Tabî sebeplerle yolun çamur olması halinde, yol eğer dar ise öncelikle arzı altı arşın üzere genişletilip, sonra suların akıttırılması için hendekler ve gerekir ise yola bitişik alçak yerlere lağımlar açılacaktır.⁹²⁵

İskenderun İskelesi'ni Halep'e, Halep'i de İskenderun İskelesi'ne bağlayacak yol bu nedenle yapılması gereken öncelikli yollar arasına alınacaktır. İskenderun İskelesi ile Halep arasındaki ticaret hacmi de düşünüldüğünde bu yolun lüzumu daha iyi ortaya çıkacaktır. İskenderun XIX. yüzyılın özellikle ikinci yarısında büyük bir ticaret merkezi ve mahreç haline geldiği için, bu limanla bağlantısı olan yerlere nizami yollar inşa edilmesi gerekiyordu. Bütün bunlar göz önüne alındığında İskenderun, "yol ağacı" gibi bir münakale ağında "kök" vazifesi görmektedir.⁹²⁶

Bu yolun güzergâhı ve menzilleri şu şekildeydi: İskenderun-Belen arası on beş kilometre; Belen-Topboğazı arası on beş kilometre; Topboğazı-Koyuncuk arası on beş

⁹²⁴ Tozlu, *Trabzon-Erzurum-Bayezid Yolu*, s. 7.

⁹²⁵ Tozlu, *Trabzon-Erzurum-Bayezid Yolu*, s. 9-10.

⁹²⁶ Selahattin Tozlu, "Bağdat-Halep-İskenderun Yoluyla İstanbul'a Bir Seyahat (1889)", *Fırat Üniversitesi I. Orta Doğu Semineri (Kavramlar Kaynaklar ve Metodoloji)*, Elazığ 29-31 Mayıs 2003, s. 376.

kilometre;⁹²⁷ (Belen'den Kırıkhan'a otuz yedi-otuz sekiz km.)⁹²⁸; Koyuncuk-Murat Paşa arası beş kilometre; Murat Paşa-Yeniköy arası on kilometre; Yeniköy-El-Hama arası on kilometre; El-Hama-Hacı İskender arası iki kilometre; Hacı İskender-Cinder altı kilometre; Cinder-Kefr Petra on iki kilometre; Kefr Petra-Ziyadiye-Turut arası on kilometre; Turut-Meşeli arası on kilometre; Meşeli-Alkancık arası on kilometre; Alkancık ile Deyr-i Cemel arası on kilometre; Deyr-i Cemel ile Magraouli arası on kilometre; Magraouli ile Haritan arası on kilometre; Haritan ile Halep arası on kilometre. İkinci rota olan Topboğazı-Antakya arası ise elli kilometreydi.⁹²⁹

Bu yolla ilgili ilk girişimler Arabistan Ordusu Müşiri'nin Halep İskenderun arasındaki yolu, özellikle Amik Ovası civarını 1845 senesinde teftiş ve etüt etmesiyle başlamıştır. Bu esnada Amik Ovası civarında yolun güvenliğinin sağlanabilmesi için de Reyhanlı Türkmen Aşireti bahsi geçen sahada iskân edilmişti⁹³⁰. Arabistan Ordusu Müşiri'nin yolu incelemesi üzerine, 1846 yazında konu Halep Eyaleti İdare Meclisinde görüşülmüştü. Yapılan incelemeler bir rapor halinde Halep Valisi Osman Paşa aracılığıyla Sadarete gönderilmişti. Bu raporda yolun durumu hakkında bilgi verildiği gibi, nelerin yapılabileceği ve yapılacak bu işler için ne kadar para sarf olunacağı sıralanmıştı. Rapora göre, yolun inşası en başta ticareti kolaylaştıracaktı. Bu sayede hem eyaletin hem de ülkenin serveti çoğalacaktı. İskenderun'dan Halep'e kadar olan yolun tamiri ve Belen geçidine bir araba yolu inşası için ise 750 kese akçeye ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu paranın, Halep'e gelen giden yükün her Halep kantarından⁹³¹ 4 kuruş 20 para kuruş akçe alınmasıyla temin edilmesi düşünülmüştür. Eyalet meclisinde ayrıca yolun inşasını yürütmek için bir komisyon kurulmuş ve bu komisyona Vali, taraf-ı şer'i ve eyalet meclisi tarafından birer olmak üzere toplam üç memur tayin edilmişti. Bu memurlar Halep mühendisi Valyan Efendi'nin başkanlık ettiği bir heyetle İskenderun'a gönderilmişlerdir. Mühendis zaten kendine tahsis edilen maaşı almaktadır. Memurlara da yol inşaatı bitene kadar münasip maaş verilmesi öngörülmüştü.⁹³²

⁹²⁷ Cuinet, *La Turquie D'Asie*, s. 149.

⁹²⁸ BA, DH. MKT, 738-2.

⁹²⁹ Cuinet, *La Turquie D'Asie*, s. 149.

⁹³⁰ BA, A. MKT, 32-10.

⁹³¹ 1 Halep Kantarı 180 kıyyedir; BA, A. MKT, 44-71. 1 Halep Kantarı 1881 yılında 250 okka yani 320.725 kilogramdır. İnalcık, "Osmanlı Metrolojisine Giriş", s. 45.

⁹³² Konu hakkında Halep Eyalet Meclisi'nin 14 Haziran 1846 (19 C 1262) tarihli tutanağı ve Halep Valisi Osman Paşa'nın aynı tarihli mazbatası için; BA, A. MKT, 44-71.

Fakat bu çabalar sonuçsuz kalmış ve Halep İskenderun yolunun en azından tesviyesine tam anlamıyla başlanamamıştı. 1849 senesi sonlarına doğru, yolun bozukluğundan ötürü şikâyetler artmıştı. Konu hakkında Sadarete şikâyetle bulunanlardan biri de Sayda Valisi'ydi. Vali, yoldan kaynaklanan sıkıntıları sıraladığı gibi, yolun neden tesviye edilmediğine dair de kendi düşüncelerini dile getirmişti. Öncelikle Halep İskenderun arasında önemli bir geçit olan Belen yöneticilerinin yakın bölgedeki yolları tesviye ederek gelip geçen tüccardan 10 para vergi aldığını kaydetmişti. Ayrıca yol üzerindeki Muratpaşa Köprüsü'nün bir gözünün yıkılmış olmasından dolayı özellikle yağışların arttığı dönemlerde tüccarların perişanlığından bahsetmişti. Tüccarlar böyle günlerde yüklerini geçirememekte veya geçirmeye çalıştığı esnada suya ve çamura düşürmekteydi. Vali'ye göre, Halep İdare Meclisinin bu konularla ilgilenmemesinin sebebi, can kaydı ile atanan idare meclisi üyelerinin taraf gözeterek başka başka işlerle meşgul olmalarıydı. Vali'ye göre tüccarların karşılaştığı bir diğer sorun da yolun emniyetsizliği ve tüccarların konaklayacak yer bulamamasıydı. Vali buna çözüm olarak İskenderun ile Halep yolu güzergâhında harabeleri bulunan Karamurt Hanı'nın, masrafları hazineden karşılanması koşuluyla onarılmasını ve içine birkaç nefer asker konulmasını önermişti. Bunun yanında Belen Geçidi'ne de bir han inşasının çok faydalı olacağını ileri sürmüştü.⁹³³

Sayda Valisi'nin yazısından bir iki yıl sonra Sadaret yolların inşası hususunda yeni bir yöntem getirmişti. Devlet hazinesi ülkenin her yerine şose yol inşa etmeye muktedir değildi. Bu sebeple Anadolu ve Rumeli'de öncelikli yol inşa edilecek güzergâhlarda şose yolu inşa edilmeliydi. Yol inşa edilecek güzergâhlarda tasarruf sağlanması için kumlu ve kıraç topraklara şose yapmak yerine tesviye usulü uygulanmalıydı. Kayalık bölgeler kırılıp düzeltilerek tesviye edilmeliydi. Yalnızca gevşek yapılı ve bataklık yerlerde şose inşa edilmeli, inşa edilen bu yollar diğerleri ile birleştirilmeliydi. Ayrıca yol üzerinde gereken yerlere köprüler inşa edilerek geçişler güvenli bir hale getirilmeliydi. Sadarete göre Doğu Akdeniz Sahili'nde yapılması öncelikli yollar Beyrut ve İskenderun yollarıydı. Sadaret bu nedenle de bölgenin askeri yöneticisi olan Arabistan Ordusu Müşiri'nden Beyrut ve İskenderun yol güzergâhı hakkında bilgi istemişti. Bu talepte; İskenderun-Halep arasında inşa edilecek yolun ne kadarının şose olacağını, ne kadarının sadece tesviye edilebileceğini ve hangi

⁹³³ Sayda Valisinin 7 Kasım 1849 (21 Z 1265) tarihli yazısı için; BA, A. MKT, 233-78.

mahallerde köprü yapılması gerektiği sorulmuştu. İlaveten bu yolların inşasında çalışabilecek on beş yaşından büyük, erkek nüfusun sayısı da istenmişti. Sadaret gelen bilgi üzerine, yolların inşasına başlanabilmesi ve inşaatın denetlenebilmesi için mühendishaneden muktedir mühendisler tayin edileceği bilgisi vermiş ve mühendis tayini hususunda irade çıkarmıştı.⁹³⁴

Bu tebliğden kısa bir süre sonra da Macar mültecilerinden olup Halep'e gönderilen Ferhat Paşa, hem İskenderun'daki bataklıkların kurutulması çalışmalarını yerinde yürütmek hem de İskenderun Halep arasındaki yolun ne surette inşa edilebileceğini tetkik için 1851 yazında İskenderun'a gönderilmişti.⁹³⁵ Arabistan Ordusu Müşiri Mehmet Paşa, yakın bir süre zarfında Ferhat Paşa'nın inşaatı hakkında düzenleyeceği defterin ve haritanın Sadarete gönderileceğini bildirmişti. Bu arada İskenderun'da bulunan konsolos vekilleri, Ferhat Paşa'nın gönderilerek yol inşası için tahkikata teşebbüs edilmesinden dolayı Arabistan Ordusu Müşiri Mehmet Paşa'ya teşekkür ve memnuniyet mektupları göndermişlerdi. Tayin edilen mühendis ve çalışmalar hususunda Sadrazam tarafından Sultan Abdülmecit'e de bilgi verilmişti.⁹³⁶ Tahkikatın yapıldığı sırada Arabistan Ordusu Müşiri tarafından Halep ve Şam eyaletlerinde yaşayıp, yol inşaatında bedenen ve bedelen çalışacak on beş yaşından büyük Müslüman erkeklerin miktarını gösterir defterler hazırlanarak Sadarete gönderilmişti.⁹³⁷

Bu süreçten sonra yol kısmen tesviye edilmiş ise de bu geçici bir çözümdü. Zamanla tesviye edilen kısımlar yağmur ve sel sularının da etkisiyle tahrip olmuştur. Tüccarların tekrar şikâyetine sebep olan bu durum özellikle Belen Geçidi'nde yoğunlaşmıştır. Tüccar ve yolcuların yolda meşakkat yaşaması ve yüklerinin yolların bozukluğundan ötürü zayi olması Belen Meclisinde de görüşülerek çözüm üretilmeye çalışılmıştır. Şikâyetlerin Bab-ı Âliye ulaşmasıyla da bölgede incelemelerde bulunması için Raşit Efendi hususi memur olarak görevlendirilmiştir. Bölgeye giden Raşit Efendi, Belen civarında bozuk olan yolun tesviyesi için 3.000 kuruşa ihtiyaç olduğunu rapor edince, Sadaret meblağın cüzi olmasından dolayı Maliye Nezaretinin Nafia bütçesinden karşılanması için Aralık 1856 tarihinde talimat vermiştir.⁹³⁸ Fakat bu çabalar yolun

⁹³⁴ BA, A. MKT. UM, 109-65; BA, İ. DH, 255-15722.

⁹³⁵ BA, İ. DH, 244-14880.

⁹³⁶ BA, İ. DH, 255-15722; BA, İ. DH, 255-15729.

⁹³⁷ BA, A. MKT. MHM, 49-31.

⁹³⁸ BA, A. MKT. NZD, 206-46.

düzgün bir hale getirilmesi için çözüm olmamıştır. Bunu fark eden Osmanlı tebaasından, Beyrut tüccarbaşı Mösyö Nikola adlı sermayedar, yerli tüccarlardan bir komisyon oluşturarak, İskenderun-Halep arasında taştan bir araba yolu inşasına talip olduğunu Halep İngiltere konsolosu ile paylaşmıştır. Konsolos da bu bilgiyi 6 Mart 1858 tarihinde Bab-ı Âliye göndermiştir.⁹³⁹ Ardından tüccar Nikola, Bab-ı Âliye şahsen müracaat ederek yol inşası için resmi imtiyaz talebinde bulunmuştur. İmtiyazı çok kısa bir sürede elde etmek isteyen tüccar, Halep Valisi'nden yazışmaların hızlanması yönünde Bab-ı Âliye ricada bulunmasını istemiştir. Halep Valisi Mehmet Kâmil Paşa, aradan fazla zaman geçmeden bu hususta Sadarete yazı yazarak imtiyaz talebinin akıbetini sorup bürokratik işlemleri hızlandırmak istemiştir.⁹⁴⁰ Fakat bu girişimden bir sonuç alınamamış ve Mösyö Nikola'nın talep ettiği imtiyaz aradan bir yıl geçmesine rağmen bir türlü çıkmamıştır. Adı geçen şahıs, bu sebeple 8 Mart 1860 tarihinde tekrar bir dilekçe ile Bab-ı Âliden imtiyaz talebinde bulunmuştur. İmtiyazı elde edebilmek için de daha önce Beyrut ile Şam arasına taştan inşa etmiş olduğu araba yolunu referans göstermiştir. Bu girişiminden de bir sonuç çıkmayınca imtiyazdan umudunu kesmiş, dolayısıyla yolun inşası sonuçsuz kalmıştır.⁹⁴¹

11 Kasım 1861 (8 CA 1278) tarihinde altı bab ve otuz bir maddeden oluşan “Memalik-i Mahruse-i Şahane Yollarının Tanzim ve Tesviyyesi Hakkında Nizamname”, Sultan'ın sözlü oluruyla yürürlüğe girmiştir. Birinci Bab (Madde 1-8), Yolların tarifıyla, sınıflandırılmasını içermektedir. Bu sınıflandırmaya göre yollar dört kısma ayrılmaktadır: Birinci sınıf yollar: eyalet merkezlerinden İstanbul'a ve iskelelere ve demiryollarına giden yollardır. İkinci sınıf yollar: eyaletler arası ve eyaletlerden sancak merkezlerine giden yollardır. Üçüncü sınıf yollar: kazadan kazaya giden yollarla kazalardan anayollara, iskelelere ve demiryollarına bağlanan yollardır. Dördüncü sınıf yollar ise: üçüncü sınıfta açıklanan yollar olup ancak devamlı olarak araba gidiş gelişine mahsus olmayan yollardır. Yani ilk üç sınıf yol, araba yolu, dördüncüsü ise yaya yoludur.⁹⁴²

Bu süreçten sonra yukarıda da bahsedildiği üzere eyaletleri iskelelere bağlayan yollar birinci sınıf yol addedildiği için, öncelikli inşa edilecek yollar arasına alınmıştır.

⁹³⁹ BA, HR. TO, 229-47.

⁹⁴⁰ Halep Valisi Mehmet Kâmil Paşa'nın 11 Temmuz 1858 (29 ZA 1274) tarihli yazısı için; BA, A. MKT. UM, 318-63.

⁹⁴¹ BA, A. DVN, 151-9.

⁹⁴² Tozlu, “Osmanlı Yol Düzenlemeleri”, s. 649-650.

İskenderun İskelesi'ni Halep'e, Halep'i de İskenderun İskelesi'ne bağlayacak yol da birinci sınıf yol hüviyeti kazanmıştı. Bu nedenle yapılması gereken öncelikli yollar arasına alınacaktı. İskenderun İskelesi ile Halep arasındaki ticaret hacmi de düşünüldüğünde bu yolun elzemiyeti daha da net ortaya çıkmaktadır.

Yolun inşa edilmemiş oluşu ve yol üzerindeki dere ve nehirlerin üzerindeki köprülerin tahrip olması doğal olarak en çok İskenderun-Halep arasında ticaret yapan tüccarları etkilemekteydi. Nizamnamenin yayımlanmasından sonra yolun bu durumunun düzeltilmesini isteyen altmış dokuz tüccar, 11 Aralık 1863 (29 C 1280) tarihinde Sadarete bir arzuhalde sıkıntılarını arz etmişlerdir. Aynı zamanda Halep Valisi Süreyya Paşa'ya da benzer nitelikte bir arzuhal sunmuşlardır. Tüccarlar arzuhallerinde, yolun bozukluğundan yakınmakla beraber, daha çok yol üzerinde bulunan dere ve nehir üzerindeki köprülerin harap olmasından dert yanmışlardır. Özellikle Murat Paşa köprüsünün harabiyeti, yüklerini katır ve atlar üzerinde sudan geçirmeye çalışan tüccarları zor duruma düşürmekteydi. Köprü'nün harap olmasından ötürü dere veya nehirden geçerken kimi zaman yükler suya düşerek mahvolmakta, kimi zaman da hayvanlar suda boğulmaktadır. Tüccarlara göre bunların yaşanması hem tüccarları sokmakta hem de ticaretin zorlaşmasından ötürü devleti zarara sokmaktadır.⁹⁴³ Tüccarların bu dilekçesi üzerine Sadaret, Halep eyaleti yöneticilerine talimat göndererek harap olan köprülerin öncelikle de Murat Paşa köprüsünün tamir edilmesini istemiştir. Fakat Murat Paşa köprüsünün tamirine bir yıl sonra başlanabilmiştir. Öncelikli olarak köprü'nün ne kadara tamir edileceğini hesaplatan idareciler döküm çıkararak ahali tarafından karşılanacak dülger bedeli ve amele ücretinin dışındaki meblağın mal sandığından karşılanması için izin istenmiştir. Mal sandığından karşılanacak meblağ 30.000 kuruştur.⁹⁴⁴ Bu izin talebi Sadaret tarafından Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye havale edilmiştir. Meclisin uygun bulması ile Maliye Nezaretine sunularak köprü için mal sandığından karşılanması düşünülen meblağa izin çıkmıştır.⁹⁴⁵

Yol güzergâhında bulunan köprülerin tamiri sırasında Bab-ı Âli önemli bir karar alarak Halep'teki gümrüğü İskenderun'a taşımıştır. Bundan sonra tüccarlar denizden karaya ayak bastıkları yer olan İskenderun'da eşyaları kontrol ettirerek gümrük vergisi vereceklerdir. Bu kararın alınmasındaki en başlı sebep, muhtemelen tüccarların vergi

⁹⁴³ BA, MVL, 433-100.

⁹⁴⁴ BA, BEO. VGG. d. 285, s. 64.

⁹⁴⁵ BA, MVL, 1059-38.

kaçırmak için yaptıkları yolsuzluklardır. Bu husus İskenderun ticareti bölümünde ayrıca irdelenecek olduğu için konu yolla ilintili bir şekilde incelenecektir. Gümrüğün İskenderun'a taşınması tüccarları rahatsız etmiştir. Bu rahatsızlıktan ötürü on üç tüccar bir arzuhalde İtalya konsolos vekiline şikâyetle bulunmuşlardır. İtalya Konsolos vekili, gelen bu şikâyet üzerine durumun eski haline döndürülmesi için Halep Valisi Ahmet Cevdet Paşa'ya hitaben bir yazı kaleme almıştır. Ahmet Cevdet Paşa'ya gönderilen şikâyetlerde, daha ziyade İskenderun İskeleyi'nin gümrük vazifesi görececek bir durumda olmadığı, yolun güvenliğinin tam sağlanamamasından ötürü soygunlar gerçekleştiği ve yüklerin yolun bozukluğundan dolayı zayi olduğu vurgulanmıştır. Yani gümrüğün Halep'ten İskenderun'a naklinin önündeki temel sorunlardan biri yolun güvenliğinin tam sağlanamaması ve bozukluğudur. Malının bir kısmını yolda zayi eden tüccar, haklı olarak zayi ettiği bu malın vergisini iskelede ödemek istememektedir. Tüccara göre vergi Halep'te ödenirse en azından yolda zayi olan eşya için vergi ödenmemiş olacaktı. Ahmet Cevdet Paşa, bu sebeple bu şikâyetlerin önünün alınabilmesi için, öncelikle İskenderun Halep arasındaki yolun derhal inşa edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.⁹⁴⁶ Paşa, bunun yanında Halep'te üretilen ipeğin veya bölgede hasat edilen mahsulün para edebilmesinin ancak yüklerin İskenderun'a ulaştırılması ile mümkün olacağını kaydetmiştir. Nakliyatın kolaylıkla yapılabilmesinin tek çözümü Halep-İskenderun arasına muntazam bir yol inşasıdır. Paşa bu hususta haklıydı, çünkü Halep şehrinin tek doğal çıkışı İskenderun'du. Bu iskelenin de bir an önce Halep'e muntazam bir yol ile bağlanması çok büyük fayda doğuracaktı. Ayrıca Halep Gümrüğünün İskenderun'a nakledilmesi yolun inşasını zaten zaruri bir hale getirmiştir. Fakat devletin mali sıkıntı içerisinde olması bu zaruretin bir süre ertelenmesine sebep olacaktır.⁹⁴⁷

Bab-ı Âli, bu sıkıntılara rağmen Halep Valisi'nin Halep-İskenderun yolu hususunda görüşlerini beyan etmesinden bir süre sonra, yapılması mühim olan yolların bir cetvelini hazırlatmıştır. Bu cetvelde 150 km. uzunluğundaki Halep-İskenderun yolu da mevcuttur.⁹⁴⁸

⁹⁴⁶ Halep Valisinin 2 Haziran 1866 (18 M 1283/21 Mayıs 1282) tarihli yazısı için; BA, MVL, 1059-12.

⁹⁴⁷ Halep Valisi Ahmet Cevdet Paşa'nın 13 Şubat 1868 (19 L 1284/1 Şubat 1283) tarihinde Sadarete gönderdiği yazı için; BA, İ. ŞD, 1-31.

⁹⁴⁸ Hazırlanan cetveldeki diğer öncelikli inşa edilecek yollar şöyledir: Karadenizdeki yollar; Sivas'tan Samsun'a 392 kilometre, Harput-Karahisar'dan Giresun'a 370 kilometre, Kayseri'den Sinop'a 500 kilometre, Ankara'dan İnebolu'ya 300 kilometre, Bartın'dan Safranbolu'ya 100 kilometre, Erikli'den Bolu'ya 100 kilometre. Akdeniz'de inşa edilecek yollar; Balıkesir'den Bandırma'ya 115 kilometre, Kırkağaç'tan Ayvalık'a 120 kilometre, Isparta'dan Antalya'ya 160 kilometre, Sayda'dan Şam'a 140

Bu arada İskenderun-Halep arasında bir demir yolu inşa edileceği söylentileri ortaya çıkmıştır. Halep Valisi Ahmet Cevdet Paşa'nın bu demir yolunun inşa edilmesi hususunda gayretleri vardır. Fakat bu durum Halep-İskenderun arasındaki yolu yap-işlet-devret modeliyle inşa etmek isteyen tüccarları çekimser bırakmıştır. Sermayedar tüccarlara göre böyle bir durumda kara yolunu inşa eden müteahhit doğal olarak zarara uğrayacaktır.⁹⁴⁹

Bu söylentilere rağmen Halep'te Osmanlı tebaasından on bir kişiden oluşan bir tüccar gurubu bir şirket kurarak, İskenderun ile Halep arasında bir araba yolu inşa edip üzerinde araba işletme imtiyazı alabilmek için Halep Valisi Ahmet Cevdet Paşa'ya müracaatta bulunmuşlardır. Yalnız tüccarlar, İskenderun-Halep arasında bir demir yolu inşa edilmesi durumunda yol inşası için sarf edilen meblağın demir yolunu inşa eden şirket veya şahıs tarafından karşılanmasını istemişlerdir. Bu koşulun kabul edilmesi durumunda, Beyrut-Şam arasında yol inşa eden şirkete hangi şartlar ileri sürülmüşse aynı şartlarda İskenderun-Halep yolunu inşa etmeye hazır olduklarını kaydetmişlerdir.⁹⁵⁰ Ahmet Cevdet Paşa'ya sunulan imtiyaz talebi, Paşa tarafından 11 Ağustos 1866 (29 RA 1283/30 Temmuz 1282) tarihinde Sadarete gönderilmiştir. Fakat bu talepten bir sonuç çıkmamıştır.⁹⁵¹

Aynı yıllarda Halep dâhilindeki yolların inşasına ve özellikle de İskenderun-Birecik arasındaki yolun inşaatına başlanması düşünülmekteydi. Fakat Halep vilayetinde yolların inşasını kontrol edip yürütebilecek liyakatli bir başmühendis bulunmayışı bu çalışmayı vilayet nezdinde yavaşlatmıştır. Durumun Halep Valisi tarafından Bab-ı Âliye bildirilmesi üzerine, Mösyö Vidal (ويدال) vilayet başmühendisi olarak tayin edilmiştir. Bunun yanında bir de kondüktör tayin edilmiştir.⁹⁵² Başmühendis döneminde yol inşaatına başlanmış ve hatta İskenderun'da yol inşaatında

kilometre, Şam'dan Akka'ya 180 kilometre, Kayseri-Niğde-Ulukışla'dan Mersin'e 290 kilometre, Konya-Karaman'dan Silifke'ye 200 kilometre, İzmit-Geyve-Taraklı-Torbalı-Beypazarı'ndan Ankara'ya 400 kilometre, Halep'ten İskenderun'a 150 kilometre, Maraş-Adana'dan Tarsus'a 130 kilometre, Harput-Ayıntab'tan Payas'a 450 kilometredir. Dâhilde inşa edilecek yollar ise şöyledir: Van-Bitlis-Muş'tan Marhatun'a 410 kilometre, Muş'tan Harput'a 180 kilometre, Diyarbakir'den Bitlis'e 200 kilometre, Gümüşhane-Erzincan-Harput'tan Diyarbakir'e 370 kilometre, Manisa'dan Akhisar'a 65 kilometredir. Toplamlara bakacak olursak: Karadenizde inşa edilecek öncelikli yollar 1.762 kilometre, Akdeniz'de inşa edilecek yollar 2.335 kilometre, dâhilde inşa edilecek yollar ise 1.225 kilometredir. BA, T. TRM, 1764-30.

⁹⁴⁹ BA, MVL, 1059-50.

⁹⁵⁰ Yol inşası için on bir tüccarın imtiyaz talebini içeren 10 Ağustos 1866 (28 RA 1283) tarihli arzuhal için; BA, MVL, 1059-50.

⁹⁵¹ BA, MVL, 1059-50.

⁹⁵² BA, MVL, 1059-9.

çalışacak memurların konaklayabileceği bir bina seneliği 1.000 kuruşa kiralanmıştır.⁹⁵³ Fakat Vali'ye göre, hâlihazırdaki bu memurlar da yol inşası için ihtiyaca kâfi değildir. Bu sebeple Halep vilayeti Bab-ı Âliden yol inşasını yürütecek mevcuttan başka kaliteli eleman talebinde bulunmuştur.⁹⁵⁴ Bu talep olumlu karşılanmış ve Trabzon vilayetinde kondüktör olan Mösyö Basla, 5 Mayıs 1867 (1 M 1284) tarihinde İskenderun-Birecik yolunda istihdam edilmek üzere bölgeye tayin edilmiştir.⁹⁵⁵ Tayinlerden sonra Halep Vilayeti İdare Meclisi yolda bedelen ve bedenen çalışan ahali ve hayvanın miktarını, mevcut gelir ve sarf edilen meblağı içeren bir çizelge hazırlatarak, İskenderun-Birecik arasında tesviye edilen yolun miktarını da gösteren bir kayıtla birlikte Sadarete göndermiştir.⁹⁵⁶ Eleman ihtiyacı giderilmiş iken Başmühendis Mösyö Vidal 15 Mart 1868 tarihinde Turuk ve Meabir İdaresinde görevli olarak bir süreliğine İstanbul'a gitmek zorunda kalmıştır.⁹⁵⁷ Döndüğünde ise yol inşası için sarf edilen meblağdan dolayı, yol komiseri ile arasında tartışma yaşanmış ve bu tartışma iki memur arasında husumete dönüşmüştür. Durumun Bab-ı Âli tarafından öğrenilmesi üzerine meselenin halli için komiserin görevinden alınması uygun görülmüştür.⁹⁵⁸ Fakat vilayet yönetimi komiserden yana tavır takınarak, başmühendisin bölgede bir işe yaramadığı şayiasını ortaya çıkarmıştır. Ardından durumu Bab-ı Âliye bildirip, mühendisin görevden alınarak yerine liyakatli başka bir mühendis atanması talep edilmiştir.⁹⁵⁹ Vilayetin görüşü ağır basmış olacak ki başmühendis Vidal, 14 Mayıs 1868 (20 ZA 1284) tarihinde Suriye yolları başmühendisi olarak tayin edilmiştir.⁹⁶⁰ Nafia Nezareti boşalan bu kadroya Mösyö Zök adlı bir mühendisi tayin etmiştir. Fakat vilayet yönetimi atanan bu mühendisle de uyuşamamış ve yol inşası hususunda bilgisinin yetersiz olduğunu ileri sürerek Nafia Nezaretinden 1869 senesi yazında mühendisin görevden alınarak yerine dirayetli bir mühendisin tayinini talep etmiştir.⁹⁶¹ Bu arada İskenderun-Halep yolu inşaatında çalışan işçiler için 100 adet çadır gönderilmiştir.⁹⁶² İnşaatın devam ettiği sırada, vilayet yönetiminin mevcut mühendis ile uyuşamaması işleri ister istemez

⁹⁵³ BA, T. TRM, 1762-143.

⁹⁵⁴ BA, MVL, 1059-9.

⁹⁵⁵ BA, T. TRM, 1760-10.

⁹⁵⁶ BA, BEO. VGG. d. 285, s.129; BA, MVL, 1060-61.

⁹⁵⁷ BA, BEO. VGG. d. 285, s. 133.

⁹⁵⁸ BA, MVL, 1060-45.

⁹⁵⁹ BA, BEO. VGG. d. 285, s. 118.

⁹⁶⁰ BA, T. TRM, 1762-6.

⁹⁶¹ BA, BEO. VGG. d. 285, s. 175.

⁹⁶² BA, A. MKT. MHM, 433-29.

aksatmaktaydı. Vilayet bu sebeple mevcut mühendisin yerine Kastamonu vilayetinde yol inşasında çalışan mühendis Tahir Efendi'yi veyahut onun vasfına denk bir mühendis talebinde bulunmuştur.⁹⁶³ Turuk ve Meabir Müdürü Mösyö Ritter, konunun kendine havale edilmesi üzerine tahkikat yaptırmış ve Halep vilayeti başmühendisi Mösyö Zök'ün kendi alanında iyi birisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Fakat vilayet yönetimi ile mühendisin anlaşılamamasının işleri aksatacağının farkında olan Ritter, Mösyö Zök ve yardımcılarının Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetine tayinlerinin uygun olduğu yönünde görüş bildirmiştir. Görünürde ise Mösyö Zök'ün tayininin yakalandığı hastalıktan ileri geldiği kaydedilmiştir. Bunun yanında Halep vilayetinin talep ettiği mühendis Tahir Efendi'nin Konya yollarının inşasında çalıştığı gerekçesiyle tayininin mümkün olmadığını, açıkta başka mühendis olmaması sebebiyle de şu an için bir mühendis tayin edilemeyeceğini Halep vilayetine bildirmiştir. Ritter, ayrıca vilayete bir de uyarıda bulunmuştur. Uyarısında İskenderun-Halep yolu inşasında çalışması gerektiği halde çalışamayan kişilerden alınan ücretlerde yolsuzluk olduğunu tespit etmiş ve bu usulsüzlüğe derhal son verilmesini istemiştir. Aksi takdirde daha büyük mesuliyetlerin doğacağını kaydeden Ritter yeni bir mühendis atanıncaya ve Turuk ve Meabir hakkında nizamname ilan edilinceye kadar Halep'te yapılmakta olan tüm yol inşaatlarının geçici olarak durdurulmasını istemiştir.⁹⁶⁴

Ritter'in bu yazısından bir müddet sonra en kapsamlı düzenleme olan 14 Ağustos 1869 (6 CA 1286) tarihinde Turuk ve Meabir Nizamnamesi ve yayımlanmıştır.⁹⁶⁵ Bu düzenleme ile yol ve köprü inşası belli kurallara bağlanmış, yol inşasında ve yol üzerinde görev yapacak kişilerin görevleri tespit edilmiştir.

Mösyö Zök'ün başmühendislikten ayrılmasından sonra Halep vilayeti yeni bir mühendis talebinde bulunmuştur. Vilayet yönetimi Mayıs 1869 tarihindeki talebin karşılık bulamamış olacak ki⁹⁶⁶, Haziran ayında tekrar talebi Sadarete iletmiştir.⁹⁶⁷ Halep Valisi Mehmet Emin Paşa, Ağustos ayında yolun tesviyesini teftiş etmek için

⁹⁶³ BA, T. TRM, 1764-75.

⁹⁶⁴ Turuk ve Meabir Müdürü Mösyö Ritter'in 5 Mayıs 1869 (24 S 1286/24 Mayıs 1285) tarihli yazısı için; BA, T. TRM, 1764-88.

⁹⁶⁵ BA, T. TRM, 1764-124; *Düstur*, 1. Tertip, II, 1289, nizamname s. 302-309 sayfalarında 18 CA 1286 tarihiyle yayımlanmıştır. Talimat-ı umûmiyye ise s. 310-317 sayfalarında 18 CA 1286 tarihiyle yayımlanmıştır.; BA, A. DVNS. MTAN. d. 2 (*Bab-ı Asaî Divan-ı Hümayûn Sicilleri Meclis-i Tanzimat Defterleri*), Nizamname s. 247-251, Talimat-ı Umûmiyye ise 251-255 sayfalarda yayımlanmıştır; Aynı hususta arşiv kayıtları ile araştırma eserler arasındaki farklılıkların bir değerlendirmesi için; Tozlu, *Trabzon-Erzurum Bayezid Yolu*, s.19.

⁹⁶⁶ BA, BEO. VGG. d. 285, s. 178.

⁹⁶⁷ BA, BEO. VGG. d. 285, s. 186.

inşaat mahalline gitmiştir.⁹⁶⁸ Vilayetin bahsettiğimiz talebi üzerine yol inşası için beklenen mühendis ve hizmetinde bulunan yedi neferin Eylül ayında tayinleri yapılmış⁹⁶⁹ ve aynı tarihlerde yol inşasına tekrar başlanmıştır. Ocak 1870 tarihinde de Halep-İskenderun yolunun bir kısmının tesviyesinin tamamlandığı rapor edilmiştir. Bunun yanında büyük ve küçük on altı adet köprü inşasına başlanıldığı ve yolun eksik kısımlarının mümkün olan en kısa sürede tesviye edileceği bildirilmiştir.⁹⁷⁰ Bir müddet sonra da yolun tesviye edilen kısımlarının haritası gönderilmiştir.⁹⁷¹ Mart 1870 tarihinde ilkbaharla birlikte tekrar yolun kalan kısımlarının tesviyesine başlanmıştır.⁹⁷²

Aynı tarihlerde yol inşasını müşahade eden Halep Valisi Mehmet Emin Paşa, hazırladığı raporu Dâhiliye Nezaretine yollanmıştır. Mehmet Emin Paşa, hem üç yıllık yol inşası sürecini tutulan defterlere müracaat ederek özetlemiş hem de mevcut durum hakkında bilgi vermiştir. Buna göre; İskenderun-Halep yolunun Halep'ten Afrin Nehri'ne kadar olan 55.650 metrelik kısmı tamamen şose olarak inşa edilmiş görülmektedir. Aynı tarafta 4.680 metrelik kısmın da tesviyesi yapılmış, fakat şosesi tamamlanamamıştır. İskenderun ile Belen arasındaki 12.000 metrelik kısım da şose olmayarak tesviye edilmiştir. Vali'nin incelediği deftere göre, yol inşası için tahsis edilen meblağ 395.000 kuruştur. Bunun 369.045 kuruşu bahsi geçen yol ile Halep-Birecik arasındaki yol inşası için sarf edilmiştir. Sarfiyattan sonra kalan meblağ ise 25.954 kuruştur. Oysa yol inşasında çalışan görevliler ve bir kısım ödemelerin yapılması için gereken meblağ ise 132.506 kuruştur. Dolayısıyla yol inşaatından dolayı mal sandığı 132.506 kuruş borçlu konumundadır. Vali'nin doğrudan gözlem yaptığı yerlerde ise durum şu şekildedir: İskenderun-Belen arasındaki yolun ameliyat-ı turabiyesi tamamlanmış olup pek az kısmı taş döşeli bir haldedir. Kışın şiddetiyle kalan kısmı taş döşenememiş, bu sebeple de toprağı bozulmuştur. Yağmurdan ve gidiş gelişten ötürü, birçok yeri bozulmuş ve çamur haline gelmiştir. Bu sebeple bu yerlerin yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Belen'den Halep tarafına doğru olan yolun ise büyük bölümü tesviye edilmiştir. Vali, Halep'e döndükten sonra Halep'ten Afrin Nehri'ne kadar olan yol hakkında da bilgi alarak Dâhiliye Nezaretine bildirmiştir. Bu yolun 60.000 metrelik kısmı şose şeklinde inşa edilmiş, aradaki 1.200 metrelik

⁹⁶⁸ BA, BEO. VGG. d. 285, s. 188.

⁹⁶⁹ BA, BEO. VGG. d. 285, s. 189.

⁹⁷⁰ BA, BEO. VGG. d. 285, s. 205.

⁹⁷¹ BA, BEO. VGG. d. 285, s. 207.

⁹⁷² BA, BEO. VGG. d. 285, s. 210.

kısımların henüz inşasına başlanamamıştır. Yine bu yol üzerinde inşa edilmesi planlanan otuz yedi köprüden on yedi tanesinin ihalesi yapılmış ve altı adedi inşa edilmiştir. Vali, işlerin yoluna girmesinden sonra ilk olarak köprülerin inşasına başlanacağını kaydetmiştir. Sonrasında ise inşaatına hiç başlanmamış olan ve Halep-İskenderun arasındaki yolun en zor kısmını oluşturan Belen'den Topboğazı'na kadarki kısmın inşasına başlanmasının düşünüldüğünü belirtmiştir. Ancak inşası böyle zor bir mahalle sarf edilecek meblağ da fazla olacaktır. Vali'nin bu konuda öngördüğü meblağ en az 200.000 kuruştur. Bunun içinde Dâhiliye Nezaretinden tahsisat talebinde bulunmuştur.⁹⁷³ Vali, yolun inşasını bizatihi teftiş etmek için aynı tarihlerde İskenderun tarafına hareket etmiştir.⁹⁷⁴

Belen'den Amik Ovası'na kadar olan kısmın inşasına civar köy ve kazalar ahalisinin katılımıyla başlanması düşünülmüştü. Nihayet 3 Temmuz 1870 (3 R 1287) tarihinde Belen ile Topboğazı arasındaki dağlık bölgedeki yolun inşasına başlanmış ve inşaat ertesi yıl Belen kazasının içine ulaşmıştı.⁹⁷⁵ Fakat yolun kazadan nizami bir şekilde geçebilmesi için bir kısım emlak ve arazinin kamulaştırılması gerekmektedir. Doğal olarak bu durum inşaata ek bir yük getirmektedir. Halep İdare Meclisi bu husustaki mütalaasını ve istimlâk edilmesi gereken yerlerin ve sarf edilecek meblağın listesini hazırlayarak Dâhiliye Nezaretine bildirmiştir. İdare Meclisi 12.230 kuruş tutan bu meblağın doğrudan hazineden karşılanmasını talep etmiştir.⁹⁷⁶

Tablo 4. 1. Belen'de İstimlâk Edilecek Arazi Miktarı ve Bedelleri⁹⁷⁷

Kuruş	Uzunluk	Genişlik	Mülkün türü ve sahibinin ismi	Kuruş	Uzunluk	Genişlik	Mülkün türü ve sahibinin ismi
	Zira	Zira			Zira	Zira	
900	70	1	Hakkı Bey'in bahçesi	200	17	6	Konyalıoğlu Hüseyin'in hanesi
750	42	7	Zabtiye Kürdoğlu Hacı'nın havlusuyla içince bulunan bahçesi	1.000	81	9	Kürdoğlu Hacı'nın bahçesi ile hane harabesi
1.000	32	8	Konyalıoğlu Hüseyin'in nisf odasıyla havlusunun bir parçası	1.600	28	9	Alagözlüoğlu Mustafa'nın hanesi
300	54	4	Gelin Hanım'ın harabesi	150	45	13	Hacı Mustafa Bey'in harabesi

⁹⁷³ Halep Valisi Mehmet Emin Paşa'nın 6 Mart 1870 (3 Z 1286/21 Şubat 1285) tarihinde Dâhiliye Nezaretine yazdığı rapor; BA, ŞD, 2212-74; BA, BEO. VGG. d. 285, s. 214.

⁹⁷⁴ BA, BEO. VGG. d. 285, s. 215.

⁹⁷⁵ BA, BEO. VGG. d. 285, s.223; BA, ŞD, 2212-67.

⁹⁷⁶ BA, ŞD, 2212-67; BA, BEO. VGG. d. 285, s. 243.

⁹⁷⁷ BA, ŞD, 2212-67; BA, BEO. VGG. d. 285, s. 243.

2.000	81	13	İzzet Bey'in harabesi	300	9	5	Hacı Mustafa Bey'in nalband dükkânı
450	112	2	Küplü oğlu Bogos'un dükkânı	950	112	5	Kilisenin vakıf bahçesi
350	28	2	Mustafa Efendi'nin harabesi	200	4	-	Aşağı fırın
850	32	5	Santar hanesiyle havlusu	200	16	2	Mustafa Bey'in harabesi
150	8	3	Atik suyu ve kızının harabesi	280	15	3	Çıraoğlu'nun harabesi
200	10	2	Artinoğlu Karabet'in harabesi	250	10	2	Muhlis Ali Mahallesi su vakfının harabesi
150	2	1	Cami-i Şerif vakfından aşağı kahvesi	Yekûn: 12.230 kuruş			

Bu talep üzerine Dâhiliye Nezareti konuyu Şura-yı Devlet Nafia Dairesine havale etmişti. Nafia Dairesi, sarf edilecek meblağın mahalli belediye varidatından karşılanması gerektiği yönünde görüş beyan ederek, belediyeden bu hususta bilgi alınmasını istemişti. Gelen cevapta belediye dairesinin bu iş için senelik sarf edebileceği meblağın 250 kuruş olduğu ve bu meblağın yolun inşası için yeterli gelmeyeceği bildirildi. Bunun anlaşılması üzerine durum Şura-yı Devlet Nafia Dairesinde tekrar görüşülmüş ve istimlâk edilecek yerlere verilecek paranın mahalli mal sandığından karşılanması uygun görülmüştü.⁹⁷⁸

İskenderun-Halep yolunun en sıkıntılı kısmı her ne kadar Belen'den Topboğazı'na kadar olan mevki idiyse de aslında maliyet açısından bütçeyi en çok zorlayacak bölüm Afrin Nehri'nden Halep'e kadar olan güzergâhtı. Çünkü bu güzergâhta irili ufaklı birçok nehir ve dere bulunmaktaydı. Dolayısıyla bunların her birinin üzerine küçük büyük otuz yedi köprü inşa etmek gerekmektedir ki bu da ciddi bir maliyet getirecekti. Vilayet İdare Meclisine göre hem köprülerin inşası hem de yolun tamamlanması için 1870 senesi içinde 1.000.000 kuruşa ihtiyaç duyulmaktadır. Bu paranın 227.787 kuruşu inşa edilecek köprülerin en büyüğü olan Afrin Köprüsü'ne sarf edilecekti. İlaveten hâlihazırda var olan Muratpaşa Köprüsü'nün tamiri için 31.175 kuruş, Karasu Nehri üzerinde yapılacak köprü için 25.605 kuruş, Hanziyareti civarında bulunan derenin üzerine inşa edilecek köprü için ise 22.895 kuruş harcanacaktı. Vilayet İdare Meclisi bu köprülerin ihale yöntemiyle yapılmasını uygun bulmuyordu. Çünkü daha önce

⁹⁷⁸ Şura-yı Devlet Nafia Dairesinin 2 Nisan 1871 (11 M 1288) tarihli mazbatasına için; BA, ŞD, 2212-67; aynı kararın 13 Nisan 1871 (22 M 1288/31 Mart 1287) tarihli diğer bir nüshası için BA, ŞD, 2212-74.

müteahhitlere yaptırılan birkaç küçük köprü kısa süre içinde tahrip olmuştu. Bu sebeple meclise göre tasarrufa dikkat edilerek hususi bir memurun gözetiminde ve idare meclisinin denetiminde köprülerin inşası daha doğru olacaktı. Ayrıca köprü inşaatlarına başlanabilmesi için 200.000 kuruşun acilen hazineden karşılanarak gönderilmesi gerekmektedir.⁹⁷⁹

Halep İdare Meclisinin yol inşası için para taleplerine karşın Dâhiliye Nezaretinden beş ay cevap gelmemişti. Bunun üzerine Halep Valisi, Dâhiliye Nezaretine Ocak 1871 ve Şubat 1871 tarihlerinde bu durumun sebebini sormuştur.⁹⁸⁰ Bir iki ay içerisinde inşaat mevsiminin başlayacak olması tahsisatın bir an önce havale edilmesini gerektirmekteydi. Dâhiliye Nezareti bu hatırlatma üzerine konuyu Turuk ve Meabir İdaresine havale etmiştir. İdare inşa edilecek olan Afrin Köprüsü'nün planında birkaç ayrıntının eksikliğini işaret ederek, ödemenin bir an önce yapılmasını uygun bulmuştu. Fakat Maliye Nezareti bu hususta sarf edilecek meblağın mal sandığından karşılanmasına, ancak haziran ayında izin vermiştir.⁹⁸¹ Geç çıkan bu izin inşaatın o yıl içerisinde gecikmesine neden olmuştu.

Bu arada yol inşaatı çalışmalarına yolsuzluk söylentileri karışmıştı. Bu hususta Sadarete ihbarda bulunan ilk kişi İngiltere'nin Halep Konsolosu Mösyö Eskin (اسكين)'dir. Konsolos, yol inşasına başlanan dört yıl zarfında 129 kilometre yol inşa edildiğini yazarak, mahalli yönetimin bu rakamı fazla gösterip Bab-ı Âliyi oyaladığını öne sürmüştü. Oysa Halep Valisi'nin yukarıda kaydettiğimiz raporunda da aşağı yukarı inşa edilen yol mesafesi aynıydı. Konsolosun en fazla yolsuzluk yapıldığını düşündüğü nokta ise yol inşasına sarf edilen amele ücretleriydi. Buna göre Belen'de 1870 senesinde yapılan yol inşası çalışmalarına 55.000 yevmiye ücreti ödendiği halde, ancak 3.500 metrelik mesafe inşa edilmişti. Yine Halep-Afrin Nehri güzergâhında 8.000 yevmiye ücreti ile 1.800 metrelik mesafe inşa edilebilmişti. Bu rakamların ortalaması alındığında yolun, her bir metresinin on iki günde inşa edildiği sonucu çıkar ki, Osmanlı topraklarının diğer kısımlarında inşa edilen yollarda bu rakam dört gündü. Yol inşası için o güne kadar sarf edilen 200.000 kuruşluk meblağı abartılı bulan Konsolos, inşa edilen yolun en fazla 122.000 kuruşa karşılık gelebileceğini kaydetmişti. Konsolos daha

⁹⁷⁹ Halep Vilayet İdare Meclisi'nin konuyla ilgili 31 Ağustos 1870 (3 C 1287/18 Ağustos 1286) tarihli mazbatası için; BA, ŞD, 2212-74.

⁹⁸⁰ BA, ŞD, 2212-74; BA, BEO. VGG. d. 285, s.241; BA, BEO. VGG. d. 285, s.285.

⁹⁸¹ BA, ŞD, 2212-74.

da ileri giderek, 200.000 kuruşla yolun baştan sona yapılabileceğini iddia etmişti. Yolun inşa usulünden yana da yakınan konsolos, tüccar tarafından nakliye masrafı olarak senelik 6.200.000 kuruş ödenen bu yolun bir an önce inşa edilmesini istemişti. Bu durum hem tüccara büyük kolaylık, hem de memleketin gelişimine ve devletin daha fazla vergi elde etmesine katkı sağlayacaktı.⁹⁸²

İngiltere'nin Halep Konsolosu Mösyö Eskin, özetlemeye çalıştığımız bu yazısını İngiltere'nin Beyrut konsolosuna göndermişti. Beyrut Konsolosu, gelen bu değerlendirme üzerine, hem Halep Konsolosu'nun görüşlerini mütalaa eden hem de yeni birtakım görüşler ileri süren yazısını Sadarete iletmmişti. Beyrut Konsolosu, yolun inşası ve yapılan yolsuzluklar hususunda Halep Konsolosu ile hemen hemen aynı fikirdeydi. Yolun inşasında öncelikle İngiltere devletinin menfaatini gözetken Konsolos, tasarrufa riayet edildiğinde yolun çok daha kısa bir sürede daha düşük meblağa inşa edilebileceğini ve bu sayede İngiltere'den gelen emtianın rahatlıkla iç bölgelere pazarlanabileceğini düşünmekteydi. Konsolos bundan başka farklı bir noktaya da temas etmişti: Halep ile İskenderun arasındaki yolun inşa edilmesinden sonra bahsi geçen yolun Birecik'e bağlanması, bu yolun Fırat Nehri üzerinde taşımacılık yapan vapurlara ulaşmasını da sağlayacaktı. Bu sayede Fırat Nehri ile taşınan yolcu vesaire yük Akdeniz'le irtibatlanmış olacaktı. Beyrut konsolosunun yol hususundaki son tavsiyesi ise yol inşasının komisyonlara ve meclislere yani bürokrasiye bırakılmamasıdır. Konsolos, bürokrasinin bu konuda nasıl sıkıntılı ve yavaş işlediğini de iki örnekle ortaya koymuştu. Buna göre Halep Hükümet Konağında hangi odanın mühendislerle tahsis edileceği mecliste iki ayda kararlaştırılmıştı. Bu odanın nasıl döşeneceği hususu ise iki ay tartışıldığı halde sonuçlandırılmamıştı.⁹⁸³

Yolsuzluk söylentileri ve konsolosların yol inşası hususundaki şikâyetlerine rağmen aynı yıl içerisinde inşaata devam edilmişti. Bab-ı Âli şikâyeti vilayete bildirerek bu tür şikâyetlerin pek önemsenmediğini, fakat şikâyetle belirtilen hususlarda yolsuzluklar varsa bunun da yeri geldiğinde hesabının sorulacağını bildirmişti.⁹⁸⁴

Halep Vilayeti İdare Meclisinin güzergâhta inşa edilecek köprüler ve bunun için gereken meblağ talebi Bab-ı Âliye ulaştıktan sonra mütalaa edilmişti. Mesele Dâhiliye Nezaretinden Turuk ve Meabir İdaresine havale edilmiş, idare tarafından Dâhiliye

⁹⁸² İngiltere'nin Halep Konsolosu'nun 27 Şubat 1871 tarihli yazısı için; BA, HR. TO, 246-13.

⁹⁸³ İngiltere'nin Beyrut Konsolosunun 8 Mart 1871 tarihli yazısı için; BA, HR. TO, 246-13.

⁹⁸⁴ BA, BEO. AYN. d. 868, s. 120.

Nezaretine inşaat hususunda görüş bildirilmiştir. İnşaatın hangi şekilde yapıldığında ne kadar masraf olacağı ve köprülerin ne şekilde inşa edilmesi durumunda sağlam kalacağı kaydedilmiştir. Turuk ve Meabir İdaresi köprünün demirden inşası halinde 235.422 kuruşa, taştan inşa edildiği takdirde 359.117 kuruşa, ahşaptan inşa edildiğinde ise 164.661 kuruşa mal olacağını hesaplamıştır. İdareye göre köprünün ahşaptan inşası edilmesi belki kısa vadede tasarruf sağlayacaktır, fakat kışın yağmur sularında çabucak yıpranıp yıkılacaktır. Bu sebeple köprünün demirden veya taştan inşasının daha doğru bir tercih olacağı yönünde görüş bildirmiştir. Ayrıca idareye göre köprünün planlandığı üzere üç metre kırk santimetre eninde değil de dört metre olması daha münasipti. Köprülerin şimdilik ayakları inşa edilmeli, 1872 senesinde de hem köprülerin kalan kısmının hem de yolun inşasına devam edilmelidir. Son olarak idare tarafından 1871 senesi için köprülerin imaline 200.200 kuruş tahsil edilmesi, köprülerin imali için kalan meblağ olan 477.462 kuruşun ise gelecek sene tahsis edilmesi yönünde beyanat verilmiştir. Bu görüşün Dâhiliye ve Maliye Nezaretlerine tebliğ edilmesi ve her iki nezaretten de onay alınması üzerine konu sadrazam tarafından 12 Ağustos 1871 (25 CA 1288) tarihinde Sultan Abdülaziz'e arz edilmiştir. Sultan'ın bir gün sonra sözlü emri üzerine köprü inşası için ve köprüye sarf edilecek meblağın ödemesi için izin çıkmıştır.⁹⁸⁵ Çıkarılan iradenin Halep vilayetine tebliğiyle de inşaat 1871 yılı sonbaharında başlamıştır.⁹⁸⁶

Aslında inşaata bu şekilde başlanması vilayetin de işine gelmiştir. Çünkü 1870 senesindeki kıtlık ve pahalılık halkı perişan bir hale getirmişti. Bu sebeple bahsedilen sıkıntıları yaşayan ve yol inşası ile de mükellef olan halk, yol inşaatı 1872 senesi ilkbaharında başlayacağı için en azından bir müddet dinlenmiş olacaktı.⁹⁸⁷

İnşaat 1872 ilkbaharında başlamış, fakat yine yolsuzluk ve usulsüzlük şikâyetleri Bab-ı Âliye ulaşmıştır. Bu defaki şikâyet Belen'den sonraki yolun perişan bir halde olması ile ilgilidir. Yolun bozukluğundan ve bazı kısımlarının bataklık olmasından ötürü tüccarlar hayvanlarını çok tehlikeli yerlerden geçirmek zorunda kalmaktadır. Kimi zaman hayvanlar sakatlanmakta, kimi zaman da hayvanların üzerinde bulunan yükler çamura ve suya düşerek zayi olmaktadır. Şikâyetle, yol inşası ile mükellef olan insanların çalıştırılmalarına rağmen inşaatta çalışmak istemeyen kişilerin ödediği bedel-i

⁹⁸⁵ BA, İ. ŞD, 21-912.

⁹⁸⁶ BA, BEO. AYN. d. 868, s. 112.

⁹⁸⁷ BA, BEO. AYN. d. 868, s. 118.

nakdide yolsuzluk yapıldığı da ileri sürülmüştü. Bab-ı Âli bu hususta 1 Mayıs 1872 (22 S 1289) tarihli bir yazı ile Halep vilayetini uyararak, tüccarların sıkıntılarına son verilebilmesi için bahsi geçen yolun inşasına başlanmasını, yolsuzluk söylentilerinin de bir an önce önünün alınmasını emretmiştir. Daha önce belirtilen görüşe rağmen 300.000 kuruşun yol inşaatına sarf edilmesi için yakında havalesinin yapılacağını kaydeden Sadaret, bu meblağın alınmasından sonra inşaatın daha da hızlanması gerektiğini kaydetmiştir.⁹⁸⁸ Bu arada 3 Mayıs 1874 (16 RA 1291/20 Nisan 1290) tarihinde yol emniyetine aylık 1.500 kuruş maaşla Halep hanedanından Abdulvahap Efendi tayin edilmişti.⁹⁸⁹

Alınan bu tedbirlere ve yol inşaatının hızlandırılması talimatlarına rağmen inşaat bir türlü hızlanmamıştı. Bunda en önemli sebep, yazın inşa edilen yolun kışın tekrar yağmur sularıyla tahrip olmasıydı. Yol inşası tamamlanamadığı için bu tahribatın boyutu artmaktaydı. Ayrıca 1875 senesine gelindiği halde irade gereği inşa edilmesi kararlaştırılan köprü inşaatları bir türlü tamamlanmamıştı. Bu münasebetle Vilayet yönetimi, Afrin Nehri üzerinde yapılan köprü inşaatı ve Halep-İskenderun arasında inşa edilen yolun eksik kısımlarını tamamlamak için tahsis edilen 200.000 kuruşun sarfı için izin talep etmişti. Aynı zamanda yolun bazı kısımlarında güvenliğin sağlanması için erkân-ı harbiye zabitanından bir zat ile dört beş zabitin tayin edilmesi Beşinci Ordu Komutanlığından istenmişti.⁹⁹⁰ Vilayetin bu son talebi, kısa bir süre sonra kabul edilmiş ve istenen personel gönderilmiştir.⁹⁹¹

Yol inşaatına 1866 senesinde başlandığı halde üzerinden yaklaşık on on bir yıl geçmesine rağmen bir türlü inşaat tamamlanamamıştı. Bunun en önemli sebeplerinden olan yolsuzluğu yukarıda belirtmiştik. Ancak Kudüs Sancağı Mutasarrıfı Kâmil Paşa'ya göre bu yolların tamamlanamamasının üç sebebi vardı. Birincisi yapılacak yola göre yolda çalışacak amele-i mükellefiyenin orantılı olmamasıydı. Örneğin, Halep-İskenderun yolu ana güzergâhlardan biri olmasından dolayı dokuz metre genişliğinde inşa edilmekteydi. Oysa bu inşaatın çevresindeki amele-i mükellefe sayısı bu iş için kâfi değildir. İkincisi yol inşasında çalışan amele-i mükellefe dört gün bu işe bakmaktadır. Yol inşası hususunda tecrübesi ve bilgisi olmayan bu ameleler biraz tecrübe kazandı

⁹⁸⁸ BA, ŞD, 498-7.

⁹⁸⁹ BA, BEO. VGG. d. 289, s. 6.

⁹⁹⁰ BA, BEO. AYN. d. 868, s. 187.

⁹⁹¹ BA, BEO. AYN. d. 868, s. 189.

derken mükellefiyetleri bittiği için bu işçilerin yerini başkaları almaktadır. Anlatılan durum doğal olarak inşaatın yavaş ilerlemesine sebep olmaktadır. Üçüncüsü ise, yol inşasının vilayetlerde devlete karşı mesul tutulacak bir daimi heyete verilmeyişidir. Açıkçası yol inşasında bir süreklilik söz konusu değildir. Yol inşasına başlayan bir Vali'nin halefi bu işe devam ettiği halde, ondan sonraki vali kendi adı baki kalsın diye devam eden yol inşasını bırakarak ya başka bir güzergâhtaki yolun inşasına başlamakta veya mektep, ıslahhane vb. başka bina inşasına girişmektedir. Bu durumda da tatil edilen yol inşaatında tesviye edilen tamamlanmak için hazırlanmış yollar tabiat şartlarından ötürü tekrar tahrip olmaktadır. Paşa'ya göre bu sıkıntıların üstesinden gelmenin bazı yolları vardır. İskeleleri vilayetlere bağlayan birinci sınıf addedilen yollar dokuz metre olan genişliğinin yanlara açılan hendekler hariç beş metre inşa edilse çok kısa bir sürede epeyce yol alınabilecektir. Yolun önemi ve üzerinde gidip gelen sayısı arttıkça yol daha sonra peyderpey genişletilmelidir. Bundan başka amele-i mükellefenin bizzat çalışması yerine ücret toplanması, toplanan bu ücretlerle de daimi işçi istihdam edilmesi tecrübeyi arttıracak gibi inşaatın hızlanmasını da sağlayacaktır. Paşa, son olarak saydığı uyarılara dikkat edildiğinde Halep-İskenderun arasındaki yol inşaatının bir buçuk yıl içerisinde tamamlanacağını ilave etmiştir.⁹⁹² Paşa'nın bu görüşleri Bab-ı Âlide görüşülmüşse de yol inşası hususunda herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir.

Halep İskenderun arasında inşa edilen 150 kilometrelik yolun on yıldan daha fazla bir süredir tamamlanamaması yöre halkını da perişan bir hale getirmiştir. Üç köy ahalisi adına Halep'ten 11 Haziran 1876 (30 Mayıs 1292) tarihinde Sadarete çekilen telgrafta bu durum açıkça ortaya konmuştur. İnşaatın bu kadar uzun sürmesi ahaliyi bıktırmıştır. Ahalinin sızlandığı nokta on senedir para ve amele-i mükellefe alınmasına rağmen yazın düzeltilen yerlerin kışın bozulması ve emeklerin boşa gitmesidir. Ayrıca içinde bulunulan yıl için yine köylerinden amele-i mükellefe talep edilmektedir. Talep edilen vaktin hasat mevsimine denk gelmesi mağduriyetlerini daha da arttırmaktadır. Köylülerin Sadarete iletilen bu dilekçesi Şura-yı Devlette görüşülmüş ve Halep vilayetine bu hususta köy ahalilerine haksızlık yapılmaması ve nizamaya aykırı davranılmaması konusunda emirname gönderilmiştir.⁹⁹³

⁹⁹² Kudüs-i Şerif Mutasarrıfı Kâmil Paşa'nın 3 Nisan 1875 (26 S 1292/22 Mart 1891) tarihli "Memalik-i Mahruse-i Şahanede Suhulet ve Az Külfetle Yollar Yapmanın Tariki" isimli layihası için; BA, T. NFM (Ticaret Nafia Orman Meâdin ve Ziraat Nezaretlerine Ait Dosyalar), 711-28.

⁹⁹³ BA, ŞD, 2214-59.

4.1.1.Yol İnşası İçin İmtiyaz Talepleri

4.1.1.1.Fransa'nın İskenderun Konsolos Vekili Mösyö Garelli'nin İmtiyaz Talebi

Yol inşasının bir türlü nihayete erdirilemeyişi, inşaata ara verilmesi ve yoldaki ticaret hacminin gittikçe artması, birtakım yerli ve yabancı tüccarların işin içine girmelerine yol açmıştır. Yap işlet devret modeli ile yolu inşa edip çok para kazanacaklarını düşünen tüccarlar, sık sız imtiyaz talebinde bulunmuşlardır. İskenderun-Halep güzergâhında yol inşası ve araba işletme imtiyazı isteyenlerden biri de İskenderun'un Fransa Konsolos Vekili olan Philip Garelli'dir.⁹⁹⁴

Mösyö Garelli, 1 Haziran 1878 tarihli bir dilekçe ile Sadarettin imtiyaz talebinde bulunmuştur. Tüccar, imtiyazı aldığı takdirde Antakya'ya da bir şubesi olacak yolu araba yolu şeklinde inşa etmeyi planlamaktadır. Garelli, yol inşa edilmediği için bir yıl içerisinde ancak 40.000 ton buğday ihraç edildiğini belirtmiş, yolun inşa edilip bu yolda araba işletilmesi halinde rakamın en az 80.000 tona çıkacağını ileri sürmüştür. Bu durumda da sırf ihraç edilen buğdaydan alınan aşar vergisi 8.000 ton buğday olacaktır, bu buğdayın bedeli de 1.600.000 frank demektir. Diğer emtiaların ihracından da 1.600.000 frank aşar elde edileceği düşünülürse oldukça yüklü bir meblağ ortaya çıkar ki, yol inşasına yapılan masraf kısa bir sürede karşılık bulacaktır. Garelli, son olarak imtiyaz verildiği takdirde Fransız sermayedarlarının yol inşasına hemen başlayacaklarını ve imtiyaz dâhilindeki tüm kural ve kaideler çerçevesinde inşaatın yapılacağını kaydetmiştir.⁹⁹⁵

4.1.1.2.Mösyö Sola'nın İmtiyaz Talebi

Mösyö Garelli'nin imtiyaz talebi kabul edilmemesine rağmen inşaata da tekrar başlanamamıştır. İnşaatın terk ve tatil edilişi⁹⁹⁶ yüzünden bu kez de Mösyö Sola tarafından yol inşası imtiyazı talep edilmiştir. Hatta bu hususta bir mukavelename layihası dahi tüccar tarafından takdim edilmiştir. 1879 senesi yazında Mösyö Sola tarafından Sadarete takdim edilen imtiyaz talebi 11 Kasım 1879 (26 ZA 1296/29 T. Evvel 1295) tarihinde Nafia Meclisinde görüşülmüştür. İstenen imtiyaz talebinde iznin çıkmasından sonra en geç iki yıl içerisinde inşaata başlanarak yedi yıl zarfında

⁹⁹⁴ BA, HR. TO, 464-44.

⁹⁹⁵ BA, HR. TO, 464-44.

⁹⁹⁶ BA, ŞD, 2215-37.

tamamlanacağı garanti edilmiştir. İnşaatın tamamlanmasından sonra yetmiş senelik bir imtiyaz verilmesi istenmiştir. İmtiyaz müddeti süresince de hem yolun hem de üzerinde atla çekilen veya buharlı tramvayın işletilmesi hakkını talep etmiştir.⁹⁹⁷ Yol inşa edildikten sonra İskenderun'u Halep'e bağlayan bir demir yolu inşa edildiği takdirde müteahhite 6.000.000 frank ve diğer alet edevatın masraflarının da tazminat olarak devlet tarafından müteahhite ödenmesi şartı ileri sürülmüştür. Özellikle bu son şarttan dolayı Meclis-i Nafia, Mösyö Sola'nın teklifinin kabul edilmesinin mantıklı olmadığı yönünde görüş bildirmiştir. Ayrıca inşaatın başlanması için iki yıl, inşaatın tamamlanması için yedi yıllık süre de uzun bir müddet olarak addedilmiştir. Meclis, bunun yerine iki sene başlama müddetinin altı aya, yedi yıllık tamamlama sürecinin ise beş yıla indirilmesini uygun görmüştür. Tazminat miktarını da fazla bulan Meclis-i Nafia, bu meblağın ancak 1.000.000 frank olabileceği kaydetmiştir.⁹⁹⁸ Bu tarihlerde imtiyaz talebinde bulunan müteahhitlerin tamamı Mösyö Sola gibi bölgeye demir yolu yapıldığında zararlarının tamamıyla karşılanmasını talep etmektedirler. Böyle bir durumu da Bab-ı Âli demir yolu inşasına kısıtlama getireceği endişesiyle kabul etmemektedir.⁹⁹⁹ Tekliflerin kabul edilemeyişi yolun tamamlanmasını güçleştirmekteydi. 1880 senesinde başmimar Serkez Bey de İskenderun veyahut Süveydiye'den* Halep'e, oradan da Bağdat'a gidecek bir demir yolu inşa etmek için imtiyaz talebinde bulunmuştur. Meclis-i Nafia bu konuda hem Nafia Nezaretine hem de Sadarete hangisinin faydalı olacağı hususunda bir öneride bulunmamış, faydalı olacağı düşünülen projeye imtiyaz verilmesi yönünde görüş bildirmiştir. Bab-ı Âli, yolun inşa masraflarının hazineден karşılanarak devlet eliyle yapılmasına sıcak bakmamaktadır. Bu tercihte devlet hazinesinden doğrudan para çıkmasının istenmemesi, yolsuzluklara engel olabilme ve daha hızlı şekilde inşa etmek gibi nedenler ağır basmaktadır. Bu sebeple yolun inşasına müteahhit ve büyük sermayedarların talip olması teşvik edilmektedir. Fakat yukarıda da bahsedildiği üzere sermayedarların güzergâha veya Süveydiye-Halep arasına demir yolu inşa edilmesini istememeleri inşa edildiği takdirde de tazminat talep etmeleri bunun gerçekleşmesini engellemektedir.¹⁰⁰⁰

⁹⁹⁷ BA, T. NFM, 716-49; BA, T. NFM, 715-39.

⁹⁹⁸ BA, T. NFM, 715-39; Meclis-i Nafia'nın konu hakkında 29 Aralık 1879 (15 M 1297/17 K. Evvel 1295) tarihli tutanağı için; BA, T. NFM, 716-49.

⁹⁹⁹ BA, T. NFM, 716-26.

* Günümüzde Hatay iline bağlı Samandağ ilçesi.

¹⁰⁰⁰ BA, T. NFM, 716-49; BA, T. NFM, 1322-61.

4.1.1.3.Yolun İnşasına Tekrar Başlanması

Netice itibarıyla Mösyö Sola ve diğer sermayedarların yol inşası hususunda talep ettikleri imtiyaz talepleri uygun bulunmamıştır. Umumi Islahat Komisyonu, devletin yolu bir an önce tamamlayabilmesi için gerekirse yolun eninin bir miktar azaltılabileceğini ve güzergâhta yapılacak köprülerin ahşaptan inşa edilerek maliyeye çok fazla yük getirmeden yapılmasını önermiştir. Bunun yanında yolun en önemli işi olan Afrin Köprüsü'nün inşaatına yerel mühendislerin de gayretleri ile bir an önce başlanması emredilmiştir. Yolun inşaatında kolaylık sağlanması amacıyla, yol civarındaki on iki saatlik mesafede bulunan tüm ahalinin çalıştırılması da gerekli görülmüştür.¹⁰⁰¹ Islahat Umumi Komisyonunun bu talimatlarının üzerinden bir yıl geçmesine rağmen Afrin Nehri üzerindeki Afrin Köprüsü ile Karasu Köprüsü'nün tamirine bir türlü başlanamamıştır. Bu durum köprülerin tabiat şartlarından dolayı daha da yıpranmasına, dolayısıyla tüccarların mağduriyetinin artmasına sebebiyet vermiştir. Halep Valisi Sait Paşa, 19 Mayıs 1880 (7 Mayıs 1296) tarihli telgrafnamesi ile durumu Dâhiliye Nezaretine bildirmiştir. Vali, köprülerin en kısa sürede tamir edilmemesi durumunda ileride tamiri için daha büyük meblağların sarf edileceğini ileri sürmüştür. Tedbir olarak da belediye sandığından inşaatın başlaması için gereken 6.000 kuruşun acilen sarfına izin istemiştir. Dâhiliye Nezareti izin talebini Şura-yı Devlete havale etmiştir. Şura-yı Devlet de köprülerin Halep şehir merkezine yakın olmaması durumunda bu meblağın belediye sandığından karşılanamayacağı yönünde karar vermiştir. Vilayet ise köprülerin Halep'e on beş yirmi saat mesafede olduğunu inşaat için sarf edilecek meblağın karşılanabileceği başka bir kaynağın da bulunmadığını bildirmiştir.¹⁰⁰² Şura-yı Devlet, Halep Valisi'nin bu cevabından sonra 6.000 kuruşun sarfının uygun olduğu yönünde görüş beyan etmiştir. Şura-yı Devletin bu kararı sadrazam tarafından 8 Ağustos 1880 (30 B 1297) tarihinde Sultan Abdülhamit'e arz edilmiştir. Sultan'ın üç gün sonra sözlü oluru ile de Afrin ve Karasu Köprülerinin tamirine tekrar başlanılmıştır.¹⁰⁰³

Çıkarılan irade ile 6.000 kuruşun sarfına izin verilmiş ise de bu meblağ inşaatın devam etmesi için yeterli değildi. Tüm köprülerin ve yol inşasının tamamlanabilmesi

¹⁰⁰¹ Islahat Komisyon-ı Umûmisinin elli dokuz mührü havi 7 Ağustos 1879 (26 Temmuz 1295) tarihli tutanağı için; BA, T. NFM, 716-26.

¹⁰⁰² BA, ŞD, 2216-40.

¹⁰⁰³ BA, İ. ŞD, 51-2824.

için 50.000 kuruş civarında bir meblağa ihtiyaç vardı. Bu meblağın ise belediye sandığından karşılanması mümkün değildi. Halep İdare Meclisi bu hususu 6 Haziran 1882 (19 B 1299/23 Mayıs 1298) tarihli toplantısında görüşerek Dâhiliye Nezaretine bildirmiştir. Görüşmede yol ve köprü inşası için sarf edilecek meblağın mahalli yönetimlerin bütçesinden veya ahaliden alınan öşür vergisi ile de karşılanmasının mümkün olmadığı ve bu hususta Hazine'den tahsisat yapılması görüşü kayıt altına alınmıştır.¹⁰⁰⁴

Bu yazışmalar sonrasında inşaat başlamış ve 1884 senesinde yol inşaatında kullanılmak üzere Avrupa'dan getirilecek alet ve edevatın gümrük resminden istisna tutulması için Sadarete müracaat edilmiştir. İthal edilecek aletlerin defterinin takdiminden sonra da bu hususta gerekli izin çıkmıştır.¹⁰⁰⁵

Bu çalışmalar neticesinde 1884-1885 yıllarına gelindiğinde yol inşasında durum şu şekildedir: 16.100 metre uzunluğunda olan Halep-İskenderun yolunun tesviye ve tanzimine başlanmasından itibaren 93.171 metrelik kısmı tesviye edilmiştir. 14.840 metrelik kısmının ise toprak tesviyesi yapılmıştır. Hâlihazırda yolun 1.200 metrelik bölümü kalmıştır. Yol üzerinde taş ve yarı taş yapı olarak doksan altı adet köprü ve yola 4.278 metre harçlı ve 1.000 metre harçsız destek duvarı ile üç adet su yolu yapılmıştır.¹⁰⁰⁶

Yolun bu şekilde inşa edilmesinden sonra iki tarafında bazı mahaller önem kazanmaya başlamıştır. Bu mahallerde nüfus yoğunluğunun artması üzerine 22 Nisan 1886 (18 B 1303) tarihinde toplanan Halep Vilayet Meclisi, Sultan Abdülhamit'in oğlu "Şehzade Selim" adına bir mahalle teşkil edilmesi kararını almış ve izin için Dâhiliye Nezaretine müracaatta bulunmuştur. Dâhiliye Nezaretin konuyu Şura-yı Devlete havale etmesi ve buradan da uygundur kararının çıkması üzerine konu sadrazam tarafından 5 Ağustos 1886 (15 ZA 1303/3 Ağustos 1302) tarihinde Sultan'ın görüşüne sunulmuştur. Sultan'ın bir gün sonra verdiği sözlü olur ile yol üzerinde Şehzade Selim adında yeni bir mahalle teşkili için gereken izin çıkmıştır.¹⁰⁰⁷ Yolun inşası Belen ile İskenderun arasındaki irtibatı da arttırmıştır. Yolun artık daha düzgün olması, İskenderun'un

¹⁰⁰⁴ BA, T. NFM, 718-2.

¹⁰⁰⁵ BA, ŞD, 505-7.

¹⁰⁰⁶ HS, 1302, s. 206.

¹⁰⁰⁷ BA, İ. ŞD, 82-4866, BA, DH. MKT, 1358-69; BA, DH. MKT, 1366-65; BA, DH. MKT, 1386-8.

bunaltıcı sıcaklarından kaçan sakinlerinin özellikle yaz mevsiminde Belen'e göç etmelerine de ortam hazırlamıştır.¹⁰⁰⁸

Yolun tamamlanmasından bir buçuk yıl kadar sonra Afrin Köprüsü'nün ahşap kısımları çıkan yangın sonucu tahrip olmuştur.¹⁰⁰⁹ Bundan başka bahsedilen yolun Diyarbakır veya Bağdat vilayetleri ile birleştirilmesi de gündeme gelmiştir. Bu sayede bölgede hem bir ticari canlılık olacaktır hem de ticari canlılığın neticesinde alınan vergi miktarı artış gösterecek ve bölgenin ulaşımı da kolaylaşmış olacaktır. Özellikle Halep'ten Bağdat'a daha rahat ulaşım sağlayabilmek için Meskene'ye kadar bir şose yol inşası, Meskene'den de Fırat Nehri vasıtasıyla bölgeye insan ve ticari emtia nakliyesinin kolaylaştırılması düşünülmüştür. Bunun yanında Fırat Nehri'nin sağ tarafında bir yol inşası ile İskenderun ile Bağdat arasında doğrudan kara yolu bağlantısının sağlanması gündeme gelmiştir. İnşa edilecek bu güzergâh üzerine de güvenliğin sağlanması maksadıyla otuz dört adet karakol inşası düşünülmüştür. Yapılan keşfe göre bu karakolların inşası 245.000 kuruşa mal olacaktı.¹⁰¹⁰ Bölgede inceleme yapan Mirliha Osman Nuri Paşa'nın bu önerisinden sonra konu 3 Şubat 1889 (2 C 1306/22 K. Sani 1304) tarihinde Meclis-i Vükelada görüşülmüştür. Görüşmede, Fırat Nehri'nde zaten gemi işletildiği, ancak Halep'ten Meskene'ye kadar bir yol inşasının gerekli olduğu kararı çıkmıştır. Bunun için Ticaret ve Nafia Nezaretine bilgi verilerek bu hususta tedbirlerin alınması sağlanmaya çalışılmıştır.¹⁰¹¹

1889 senesinde yolun inşasında önemli bir rol üstlenen Halepli Kavcızade Mehmet Burhanettin isimli müteahhit mağdur olduğuna dair Halep vilayetine şikayette bulunmuştur. Hatta bununla da yetinmeyip Ticaret ve Nafia Nezareti, Dâhiliye Nezareti, Meclis-i Hass-ı Vükela ve Sadarete mağduriyetinin giderilmesi için defaatle müracaatta bulunmuştur. Burhanettin Efendi, ihale aldığı 27.868 metrelik yolu tamamladığı halde, mukavelename şartına aykırı bir şekilde yolun silindir ücreti kendine yüklenmiştir. Ardından da Halep vilayet yönetiminin isteğiyle yolun eksik kalan 7.930 metrelik

¹⁰⁰⁸ BA, DH. MKT, 1393-75.

¹⁰⁰⁹ BA, Y. PRK. MYD (Yıldız Perakende Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi), 6-80.

¹⁰¹⁰ BA, DH. MKT, 1536-76.

¹⁰¹¹ BA, MV, 39-76; Fırat'ta, Meskene'den itibaren vapur ve gemi işletilmektedir, yukarı kısımda işlemez.

kısmını daha inşa etmiştir. Fakat silindir ücretinin kendine yüklenmesi ve bu son kısmın parasını alamamasından dolayı da ekonomik sıkıntı içerisine girmiştir.¹⁰¹²

Vilayet idaresi Ticaret ve Nafia Nezaretinden izin almayarak bir kısım yol inşasında sadece Burhanettin Efendi'yi mağdur etmemiştir. Aynı zamanda nezaretten izin alınmadan İskenderun-Halep yolu üzerindeki bazı köprüler yapan müteahhidi de mağdur etmiştir. Köprü inşasına sarf edilen 18.500 kuruşun köprüleri tamir ve inşa eden müteahhide ödenmesi, ancak Sultan Abdülhamit'in 10 Mayıs 1894 (5 ZA 1311/28 Nisan 1310) tarihli emriyle mümkün olmuştur.¹⁰¹³ Burhanettin Efendi'ye ödenmesi gereken meblağ Sultan Abdülhamit'in 29 Temmuz 1894 (25 M 1312/14 Temmuz 1310) tarihli iradesine¹⁰¹⁴ rağmen bir türlü ödenmemiştir. Ödeme hususunda yavaş davranılmasında vilayet yönetiminin etkisi söz konusudur. Vilayet yönetimine göre; Burhanettin Efendi, ödenmesini talep ettiği 126.900 kuruşa karşılık olarak ihale aldığı yolun hâlâ 2.588 metre mahallini inşa etmemiştir. Vilayet yönetiminin girişimleri ve sürecin tamamlanmasıyla Burhanettin Efendi'nin talep ettiği meblağın ödemesi yapılmıştır.¹⁰¹⁵

4.1.2. Köprülerin İnşası

Köprüler daha önce de inşa edilmek istenmişse de kesin bir sonuca ulaşılamamıştı. Yeniden inşa veya tamir edilen bir kısım köprüler de tabii şartlardan ötürü zamanla harap bir hale gelmişti. Ticaret ve Nafia Nezareti daha köklü bir çözüm olması için köprülerin taştan veya demirden inşasını düşünmektedir. Nezaret, bu iş için 22 Ekim 1895 (10 T. Evvel 1311) tarihinde ilanname yayımlamıştır. İlanlamede Halep-İskenderun yolu üzerinde dört metrelik yedi adet demir kirişli, yedi metrelik iki adet kemerli köprü ile iki adet kasisin ihale ile müteahhitlere verileceği, inşa edilecek bu köprü ve kasisler için de keşif bedeli olarak 204.311 kuruşun belirlendiği kaydedilmiştir.¹⁰¹⁶ İhaleye girecek müteahhitlere de bazı uyarılarda bulunulmuştu: İnşa edilecek köprülerin temellerinin çürük olması durumunda sağlam zemin bulununcaya kadar kazılması gerekmektedir. Bu halde dahi açılan temellerde su çıkarsa lüzumuna göre su kireci ve çimento kullanılarak sorun giderilmeye çalışılacaktır. Köprülerin

¹⁰¹² BA, T. NFM, 723-17; BA, T. NFM, 723-17; BA, ŞD, 1200-28; BA, ŞD, 1200-31; BA, DH. MKT, 276-17.

¹⁰¹³ BA, İ. TNF (İrade Ticaret ve Nafia), 3-1311.ZA/01; BA, BEO, 402-30141.

¹⁰¹⁴ BA, İ. TNF, 3-1312.M/03; BA, BEO, 448-33533.

¹⁰¹⁵ BA, DH. MKT, 276-17; BA, BEO, 448-33533.

¹⁰¹⁶ BA, T. NFM, 723-41.

inşaatı sırasında gelip geçenlerin mağdur olmaması için müteahhit gerekli tedbirleri alarak geçici köprüler inşa etmekle mükellef tutulacaktı. Her otuz günde bir inşaatın gidişatını fen memurları teftiş edecek ve ödemeler tutulan müfettiş raporuna göre peyderpey Halep Ziraat Bankası aracılığıyla yapılacaktır. Son olarak inşaatlar dokuz ay zarfında bitirilmiş olacaktı, bitirilmediği takdirde müteahhidin başlangıçta vereceği %10 depozitosu yanacaktı. Köprülerin inşası için ayrıntılı keşif bedeli aşağıdaki gibiydi.¹⁰¹⁷

Tablo 4. 2. İskenderun Halep Güzergâhında İnşa Edilecek Dokuz Köprü ile İki Kasisin Keşif Bedeli¹⁰¹⁸

Kuruş	İnşaatın Cinsi	Adet
125.769 kuruş	Dört metrelik demir kirişli köprü	7
78.873 kuruş	Yedi metrelik kemerli köprü	2
1.000 kuruş	Kasis	2
205.642 kuruş		
6.169 kuruş 26 para	İnşaat sırasında ortaya çıkacak ihtiyaca binaen çimento ve saire gibi malzeme bedeli için yüzde üç zam.	
211.811 kuruş 26 para		
7.500 kuruş	Köprülerde mevcut taş ve kereste gibi enkaz bedeli olup müteahhide ait olmakla, keşif bedelinden düşülmesi gereken	
204.311 kuruş 26 para		

Aynı gün çıkarılan başka bir ilanname ile de Halep'ten İskenderun'a doğru beşinci kilometreden yüz sekizinci kilometreye kadar olan güzergâhta inşa edilecek bir kısım yerler ihaleye çıkarılmıştı. Bu güzergâhta on adet altmış santimlik kapaklı, on sekiz adet tam ve basık kemerli menfez, iki metrelik iki, üç metrelik beş ve beş metrelik iki adet kemerli köprünün yukarıda köprülerin inşasınca geçerli olan şartlar dâhilinde inşası düşünülmekteydi. Bu köprüler için nezaretin yaptırdığı keşif bedeli aşağıdaki gibiydi.¹⁰¹⁹

Tablo 4. 3. Köprü ve Menfezlerin Keşif Bedeli

Kuruş	İnşaatın Cinsi	Adet
20.000 kuruş	Altmış santimlik kapaklı menfez	10
47.284 kuruş 1 para	Bir metrelik tam ve basık kemerli menfez	18
12.375 kuruş 78 para	İki metrelik tam ve basık kemerli köprü	2
53.323 kuruş 89 para	Üç metrelik tam ve basık kemerli köprü	5
57.787 kuruş 78 para	Beş metrelik tam ve basık kemerli köprü	2
190.771 kuruş 46 para		37
5.723 kuruş 14 para	İnşaat sırasında ortaya çıkacak ihtiyaca binaen çimento ve saire gibi malzeme bedeli için yüzde üç zam.	

¹⁰¹⁷ BA, T. NFM, 723-41.

¹⁰¹⁸ BA, T. NFM, 723-41.

¹⁰¹⁹ BA, T. NFM, 723-44.

196.494 kuruş 60 para	
15.000 kuruş	Köprülerde mevcut taş ve kereste gibi enkaz bedeli olup müteahhide ait olmakla, keşif bedelinden düşülmesi gereken
181.494 kuruş 60 para	

Yukarıdaki ihalelerden başka, Halep-İskenderun yolunda dört metrelik on adet tam ve basık kemerli köprülerin 22 Ekim 1895 (10 T. Evvel 1311) tarihinde aşağıdaki keşif bedeli karşılığında ilannamesi İkdam ve Sabah gazetelerinde yayımlanmıştı. İlannamede keşif bedeli aşağıdaki gibiydi.¹⁰²⁰

Tablo 4. 4. İskenderun Halep Arasında İnşa Edilecek On Adet Köprünün Keşif Bedeli

Kuruş	
195.632 kuruş 59 para	10 adet dört metrelik tam ve basık kemerli köprü
5.868 kuruş 97 para	İnşaat sırasında ortaya çıkacak ihtiyaca binaen çimento ve saire gibi malzeme masrafı olmak üzere yüzde üç zam
201.501 kuruş 56 para	
7.500 kuruş	Köprülerde mevcut taş ve kereste gibi enkaz bedeli olup müteahhide ait olmakla, keşif bedelinden düşülmesi gereken
194.001 kuruş 56 para	Açık Eksiltme Bedeli

Bu üç ihale ilanının yanında, İskenderun-Antakya yolu üzerinde bulunan ve on dört metre uzunluğunda olan iki gözlü bir köprü 10.041 kuruş keşif bedeli ile ihaleye çıkarılmıştır.¹⁰²¹

Ticaret ve Nafia Nezareti bu ilannamelerle yetinmemiş, son ilanname hariç, diğer üç ilannamenin birleştirilmiş halini de aynı tarihte ihaleye açmıştır. Bu ilannamedeki keşif bedeli de aşağıdaki gibiydi.¹⁰²²

Tablo 4. 5. İskenderun Halep Yolunda İnşa Edilecek Yirmi Sekiz Köprü ve Menfezin Keşif Bedeli

Kuruş		Adet
20.000 kuruş	Altmış santim boşluğunda kapaklı menfez	10
47.284 kuruş 1 para	Bir metre boşluğunda kemerli menfez	18
12.375 kuruş 78 para	İki metre boşluğunda kemerli köprü	2
53.323 kuruş 89 para	Üç metre boşluğunda kemerli köprü	5
195.632 kuruş 78 para	Dört metre boşluğunda kemerli köprü	10

¹⁰²⁰ BA, T. NFM, 723-46.

¹⁰²¹ BA, T. NFM, 723-45.

¹⁰²² BA, T. NFM, 723-47.

125.769 kuruş	Dört metre boşluğunda demir kirişli köprü	7
57.787 kuruş 78 para	Beş metre boşluğunda kemerli köprü	2
78.873 kuruş	Yedi metre boşluğunda kemerli köprü	2
1.000 kuruş	Sair malzeme	
592.046 kuruş		
17.761 kuruş	İnşaat sırasında ortaya çıkacak ihtiyaca binaen çimento ve saire gibi malzeme masrafı için yüzde üç miktarı zam	
609.807 kuruş		
30.000 kuruş	Köprülerde mevcut taş ve kereste gibi enkaz bedeli olup müteahhide ait olmakla, keşif bedelinden düşülmesi gereken	
579.807 kuruş	Açık Eksiltme Bedeli	

Fakat bu ihalelere talip çıkmamıştır. Bu sebeple vilayet yönetimi, Ticaret ve Nafia Nezaretinin desteği ve mahalli imkânları kullanarak yol inşaatına başlamıştır. Trabzon Eski Valisi ve Deyun-ı Umûmiyye Direktörü Âlî Bey, 1897 Şubat’ında İskenderun üzerinden Halep’e gittiği sırada, Halep yolunun İskenderun’dan Kırıkhan’a kadar olan kısmı şose olarak inşa edilmiş, Kırıkhan’dan Halep’e uzanan kısmının ise inşaatına yeni başlanmıştı.¹⁰²³

Yolun inşası için “bedel-i nakdi”¹⁰²⁴ uygulaması ile toplanan meblağ kâfi gelmeyince “bedel-i mükellefiyet” uygulanmış ve bölge halkı zorunlu olarak yol inşaatında çalışmıştı. Ancak bu mecburiyet birtakım şikâyetlere ve uygunsuz olaylara sebebiyet vermişti. Bunun yanında yol inşasında çalışmakla yükümlü işçiler, uzak mesafelerden bu yolda çalışmak için getirilmeleri ve mükellef oldukları sürenin uzaması gibi sebeplerle mağdur oluyorlardı. Özellikle hasat mevsiminde gelen işçiler, bu duruma itiraz etmekte ve mahsullerinin arazide kaldığından yakınmaktaydı. Gerçekten de o

¹⁰²³ Ali Bey, *Seyahat Jurnalı*, s. 6-7; Ali Bey yukarıdaki bilgiyi vermesine rağmen hemen hemen aynı tarihlerde eserini kaleme alan Ali Cevat Bey İskenderun ile Halep arasında 160 kilometrelik şose yolun mevcut olduğunu yazar. Doğru olan bizatihi bölgeye giden Ali Bey’in verdiği bilgidir. Ali Cevat, *Memalik-i Osmaniyyenin Tarih ve Coğrafya Lûgati*, s. 96.

¹⁰²⁴ 29 Kasım 1853 (27 S 1270) tarihli ilk yol nizamnamesinde amele-i mükellefeler sadece bedenlen çalışabilecekken, 11 Kasım 1861 (8 CA 1278) tarihli ikinci nizamnamede bu durum yeniden düzenlenmişti. Yeni düzenlemeye göre her mükellef beş yılda yirmi gün çalışacak, aksi halde bedel-i nakdi verilecekti. Çalışma mevsimi Mayıs ayı başıyla Kasım (Teşrin-i sani) başlarına kadar olup, Cuma ve Pazar günleri tatildi. 1869 nizamında ise bedel-i nakdi yerine, özürlü bulunanların bedel-i şahsî verebilecekleri kabul edilmiş iken, bu hüküm zamanla bedel-i nakdi alınacağı şekline dönüştürülmüş ve böyle uygulanmıştır. Bu yanlış uygulamayı düzeltmek maksadıyla Nafia Nezareti vilayetleri birkaç kez ihtar etmiş, hatta mükelleflerden bedel-i nakdi alınmasının kesinlikle yasak olduğu yolunda emirler yazılmıştı. Çünkü bedel-i nakdi alınmasının iki yönlü zararı vardı: Halk, inşaatta çalışmak yerine bedel veriyor ve neredeyse çalıştırılacak amele bulunamıyordu. Diğer yandan bedel-i nakdi iyi toplanamıyordu. Tozlu, “Osmanlı Yol Düzenlemeleri”, s. 648, 650, 654.

günün koşulları düşünüldüğünde, zirai işlerde insan gücü oldukça önemliydi. Her ne kadar çalışma müddeti yılda dört gün olsa da, bu bile mağduriyetlere sebep olabiliyordu.¹⁰²⁵

Mesela, kırk sekiz saat mesafeden getirilen Maarralı mükellefler, kaymakam hakkındaki şikâyetlerini 21 Mart 1898 (9 Mart 1314) tarihli bir telgrafla Sadarete iletmişlerdi. Telgraf üzerine Sadaret tarafından Halep vilayetine durumu tahkik için emir verilmiş ve vilayet de incelemelerini bir rapor halinde Sadarete sunmuştu. Vilayet yönetime göre, Maarra kazası mükellefleri, mükellefiyetlerini yerine getirmek istemedikleri gibi, bunun bedelini de ödemeyi kabul etmemekteydiler. Mahalli hükümet de durum üzerine yaptırım kararı aldığı anda, mükellefler para veremeyeceklerini, ancak bedenen çalışabileceklerini belirtmişlerdi. O bölgeye en yakın yol inşaatı İskenderun civarında olduğu için vilayet yönetiminin de izniyle, mükellefler doğal olarak o tarafa sevk edilmişlerdi. Ancak yola çıktıklarında kendilerine refakat eden süvarilerin sözlerini dinlemeyerek dağılıp evlerine dönmüşlerdi. Vilayet yönetimine göre şikâyetin kaynağı birkaç başıbozuğun uygunsuz hareketlerinin halka sirayet etmesinden başka bir şey değildi.¹⁰²⁶

Benzer sıkıntılar Belen ve Antakya kazalarında da yaşanmıştı. Belen'den Halep'e giden yolun inşası 15.000-200.000 kuruşa müteahhide ihale edilmişti. Mahalli yönetim de bunu karşılamak için ahaliden bedenen değil, bedelen mükellefiyet talep etmişti. Yani nakit para tahsiline gitmişti. Durumu iyi olmayan fukara halkı zora sokan bu istek, ahalinin şikâyetine sebebiyet vermişti. Ahaliye göre yapılacak iş 10.000-15.000 kuruş civarındaydı. Kaza yönetiminin ilgilenmemesiyle suiistimal fazlalaşmakta ve bu ahaliye yansımaktaydı.¹⁰²⁷

Bu şikâyet ve sızlanmalar üzerine Ticaret ve Nafia Nezareti bölgedeki çalışmalarını yerinde izlemek, yolsuzluk ve ahaliye haksızlık yapıp yapılmadığını teftiş etmek için Turuk ve Meabir Seyyar Müfettişi Olambiyos (اولامبيوس) Efendi'yi görevlendirmişti.¹⁰²⁸

4.1.2.1.Üç Demir Köprünün İnşası

Güzergâh üzerinde yapılacak üç köprünün, daha dayanıklı olması için ayaklarının taştan, üst kısmının da demirden inşa edilmesi planlanmıştır. Köprülerden biri on, diğeri

¹⁰²⁵ BA, BEO, 1096-82132.

¹⁰²⁶ BA, BEO, 1096-82132.

¹⁰²⁷ BA, DH. MKT, 2207-35.

¹⁰²⁸ *Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası*, sayı: 228, 16. Sene, 15 L 1318 (5 Şubat 1901), s. 1091.

on beş, üçüncüsü ise yirmi beş metre uzunluğunda olacaktır. Arkıkçe (ارقیکچه), Torun ve Karasu isimli bu köprülerin inşası için demir aksam, alet ve edevat Avrupa'dan ithal edilmiş, fakat inşaat mahalline götürülmemiştir. İhaleyi alan kişi, bu işi de yapmakla mükelleftir. Köprü yerlerinin Amik Ovası'nda ve gevşek zemine inşa edilecek olması, inşaat yapılırken su çıkmasını kaçınılmaz hale getirmektedir. Bu sebeple inşa edilecek köprünün planında gösterildiği üzere köprü temelini sudan muhafazası için temellerin etrafına batardo* inşası gerekmektedir. Bu batardoların iç kısımlarına da meşe ağacından kazıklar çakılacaktır. Şayet temel açılan yerden su çıkmaz ise bu tedbirlere gerek kalmayacak ve sarf edilmeyen bu meblağ ihale bedelinden düşülecektir. Bu köprünün ayakları için ihale bedeli olan 147.621 kuruş ise bedelat-ı nakdiyeden sarf edilecektir.¹⁰²⁹

Ticaret ve Nafia Nezaretinin köprüleri bu koşullarda ihaleye çıkarmasının üzerinden beş ay geçmesine rağmen inşaatı talip çıkmamıştır. Bu sebeple köprülerin devlet eliyle yapılması hususunda Ticaret ve Nafia Nezaretinden izin talep eden vilayet yönetimi olumlu cevap almıştır.¹⁰³⁰ İnşaatın başlamasıyla 147.621 kuruşa 20.000 kuruş daha eklenmiştir. Fakat bu meblağ da yetmemiş, vilayet yönetimi, Ticaret ve Nafia Nezaretinden 81.000 kuruş daha ilave para talep etmiştir. Nezaret 21 Ağustos 1902 (8 Ağustos 1318) tarihinde istenen meblağın bedelat-ı nakdiye gelirinden karşılaşmasına izin vermiştir.¹⁰³¹ Nihayet Karasu ve Torun Köprülerinin kuru ameliyatı 25.000 kuruş bedel ile ihale edilmiştir. Afrin köprüsünün ahşap kısımlarının yenilenmesi için de bedelat-ı nakdiyeden 4.000 kuruş sarf edilmiştir.¹⁰³²

Söz konusu üç köprünün demir kısımlarının inşasına 18 Aralık 1902 (5 K. Evvel 1318) tarihinde başlanılmıştır.¹⁰³³ Köprülerin demir aksamının inşası altı ay içerisinde tamamlanmış ve 19 Nisan 1903 (6 Nisan 1319) tarihinde resmi açılışı icra edilmiştir.¹⁰³⁴

* Batardo: Baraj, bağlama inşaatları sırasında; şantiye sahasından suyu drene etmek için, akarsuyun yönünü değiştirme amacıyla yapılan geçici ya da kalıcı set veya su kenarlarında ya da su seviyesinin altındaki yerlerde kazı yapılabilmesi için uygulanan suyun inşaat sahasına girmesini önlemek amacıyla yapılan bentler.

¹⁰²⁹ *Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası*, sayı: 228, 17. Sene, 1 RA 1319 (18 Haziran 1901), s. 1240.

¹⁰³⁰ BA, T. d (Ticaret Nafia Orman Meadin ve Ziraat Nezaretlerine Ait Defterler), 238, Numara: 114, 139.

¹⁰³¹ BA, T. d. 247, Numara: 179.

¹⁰³² BA, T. d. 249, Numara: 275.

¹⁰³³ BA, DH. MKT, 667-43; *İkdam Gazetesi*; Numara: 3146, 18 Mart 1903.

¹⁰³⁴ BA, DH. MKT, 690-1; *İkdam Gazetesi*; Numara: 3180, 21 Nisan 1903; *Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası*, Sayı: 300, 19. Sene, 1 L 1321 (21 Aralık 1903), s. 291; BA, DH. MKT, 845-69.

4.1.3.Belen-Kırıkhan-Turmanin-Halep Güzergâhının Tamir ve İnşası

Halep vilayet yönetimi 1902 senesi başında Belen'den Kırıkhan'a yirmi üç ve Amik Ovası'ndan Halep şehrine kadar doksan üç kilometrelik iki kısmın tamiri için Ticaret ve Nafia Nezareti nezdinde girişimde bulunmuştur. Vilayet başmühendisinin yaptığı keşfe göre, yol zemininin toprakla düzlenmesi için 136.774 kuruş gerekmektedir. Şose ve kum ile silindir masrafı olarak 1.099.803 kuruş, imalat-ı sınaie için 138.778 kuruş ki toplam 1.375.355 kuruş gerekmektedir. Şose yola döşenecek taşlar altı santimetre çapında, sert ve en iyi cinsten olacaktı. Tamirat müteahhitlere ihale edilecek ve iş sonunda yolun yirmi beş santimetre kalınlığında yapılıp yapılmadığı kontrol edilecektir. Yine iş sonunda müteahhit sözleşmede olmadığı halde fazladan yaptığı iş için para talep edemeyecekti. Köprü ve menfezlerde kullanılan taşlarda da yukarıdaki hususlara dikkat edilecekti.¹⁰³⁵

İhale bu koşullarda ilan edilmesine rağmen ve ilan tarihinin üzerinden yedi sekiz ay geçmesine rağmen ihaleye talip olan kimse çıkmamıştır. Vilayet yönetimi bu yüzden endişeye kapılmıştı. Çünkü yol o yıl içerisinde süratli bir şekilde tamir edilmediği takdirde ertesi seneye kadar yağışlar ve kışın etkisiyle kullanılamaz hale gelecekti. Bu durum da yolu kullanan ahalinin perişanlığına sebebiyet verecekti. Vilayet yönetimi mağduriyet doğuracak bu durumu bertaraf etmek için 362.928 kuruş bedelle yolun acilen tamirine talip olmuştur. Valilik, inşaatta işçiliğin amele-i mükellefeler ile yürütülmesi ve paranın sadece Avrupa'dan getirilecek alet ve edevata harcanmasını planlamaktadır.¹⁰³⁶ Ticaret ve Nafia Nezaretinden izin alındıktan sonra tamirata başlanmıştır. Bunun yanında Nezaret 18 Ağustos 1902 (5 Ağustos 1318) tarihinde, Amik Ovasından Halep'e kadar olan doksan üç kilometrelik yolu da 1.013.355 kuruşa inşa etmesi için Halep vilayetine izin vermiştir.¹⁰³⁷

Vilayet yönetiminin tamirine başladığı Belen-Kırıkhan arasındaki yolu, 12 Temmuz 1903 (29 Haziran 1319) tarihinde tamamlanmıştır. Bu çalışmada yolun tamir edilmesinin yanında, yol üzerinde bulunan hendeklerin temizliği ile köprülerin korkuluklarının tamiri de yapılmıştır.¹⁰³⁸

¹⁰³⁵ *Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası*, sayı: 256, 17. Sene, 1 Z 1319 (11 Mart 1902), s. 1530-1531.

¹⁰³⁶ BA, T. d. 247, Numara: 18.

¹⁰³⁷ BA, T. d. 247, Numara: 171.

¹⁰³⁸ BA, DH. MKT, 738-2.

1904 yılı sonlarına doğru Halep-İskenderun yolunun Halep şehrinden Hamam'a kadar ve Hamam'dan Turmanın ve Kırıkhan'a kadar olan kısmı da tamir edilmiştir. Vilayet yönetimi hem bu yüzden hem de bedel-i nakdiye tahsilâtını muntazaman yapmasından dolayı Ticaret ve Nafia Nezaretince takdir edilmiştir.¹⁰³⁹

1905 senesinde Halep-İskenderun yolunun tamirâtı için ihale ilanı çıkarılmıştır. Yapılan keşif neticesinde İskenderun'dan Kırıkhan'a kadar olan otuz yedi kilometrelik yolun tamirâtı için 215.549 kuruş, Kırıkhan'dan Halep şehrine kadar olan yolun tamiri için ise 931.886 kuruş kıymet biçilmiştir.¹⁰⁴⁰ Fakat açılan bu ihaleye de talip bulunamamıştır. Bu sebeple yol mahalli yönetimin gayretleri ile tamir ve inşa edilmiştir. Özellikle otuz kilometre uzunluğundaki Şeyh Abdurrahman mevkii ile Hamam mevkii arasındaki şosenin tamir ve inşası sırasında fahri olarak mimarlık vazifesi yapan Reyhanîye nahiyesi eşrafından Hamdi Bey ile oğlu Arif Bey, Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından ödüllendirilmiştir. Bahsi geçen kısım diğer kısımlara nazaran daha muntazam inşa edilmiştir. Hamdi Bey, hizmetlerinden ötürü haiz olduğu rikab-ı şahane kapıcıbaşılık rütbesinden mirül-ümerâlîğe terfi etmiştir. Arif Bey'e ise kapıcıbaşılık rütbesi tevcih olunmuştur.¹⁰⁴¹

1904-1905 senelerinde İskenderun-Halep arasındaki toplamda sekiz kilometrelik şose yol tamamlanmıştır. Bu yolun en meyilli mevkii % 6, genişliği ise beş metredir.¹⁰⁴²

İnşa edilen yolun her yıl düzenli bir şekilde bakıma ihtiyacı vardı. Tabiat şartları ve gelip gidenlerin etkisiyle yıpranan yol, ertesi sene tamir edilmediğinde bir müddet sonra üzerinde yürünemeyecek hale gelmekteydi. Özellikle kış mevsiminde yağışların da etkisiyle taş döşeme bozulup toprak zemin ortaya çıkmakta, bu da su cereyanının etkisiyle çamura dönüşmektedir. 1910 yılının sonlarına doğru İskenderun, Antakya, Ayıntab bölgesini teftiş eden Halep Valisi Hüseyin Kâmil, Dâhiliye Nezaretine yazdığı raporunda yolun durumu hakkında da bilgi vermektedir. Vali'nin bölgeye seyahat düzenlediği tarihlerde şose yol kötü bir hale gelmiştir. Vali'ye göre, büyük meblağlar sarf edilerek halkın özverisiyle inşa edilen yolun bu hale gelmesinde en büyük sebep işin mahalli yönetimler vasıtasıyla yapılmasıdır. Yolların uygun alet ve edevat ile uzman kişilerin gözetiminde ihale ile yapılmasının daha uygun olacağını kaydeden vali,

¹⁰³⁹ *Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası*, sayı: 324, 20. Sene, 1 L 1322 (9 Aralık 1904), s. 294.

¹⁰⁴⁰ *Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası*, Sayı: 330, 20. Sene, 1 M 1323 (8 Mart 1905), s. 2.

¹⁰⁴¹ 25 Temmuz 1905 (12 Temmuz 1321) tarihli müzekkire sureti için; BA, T. d. 251.

¹⁰⁴² HS, 1322, s. 498, HS, 1324, s. 514, HS, 1326, s. 508-509.

hâlihazırda yolun tamirinin ihalesini alan şirketin uygun metotlarla beş altı ay içerisinde tamiratı bitireceğini kaydetmiştir.¹⁰⁴³

1910 yılında Vali'nin ziyaretinden sonra su taşkınları neticesi Afrin Nehri üzerinde bulunan Afrin Köprüsü yıkılmıştır. Köprü'nün tamirinin gecikmesi ve yolların bir müddettir tamir edilmeyişi dolayısıyla İskenderun-Halep arasındaki ticari akış bir müddet kesilmiş ve bazı olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Artık tüccarların büyük kısmı Halep-Beyrut arasındaki demir yolunu kullanarak ithalat yapıyorlardı. Bu nedenle 1909 yılında 2.226.395 sterlin olan ithalat miktarı 1910 yılında 1.398.884 sterline gerilemiştir.¹⁰⁴⁴

Yaşanan bu tahribattan sonra İskenderun-Halep yolu bir türlü tam anlamıyla tamir edilememiştir. I. Dünya Savaşı'na gelindiğinde İskenderun-Halep şosesi geçen sürede bakım ve tamir görmeyişinden dolayı kullanılamaz hale gelmişti. 1914 Ekim'inde İskenderun'a gelen Cemal Paşa, Halep-İskenderun yolunun otomobil geçişine müsaade etmediğinden bahsetmektedir. Paşa, Halep havalisi, Kuzey Suriye, Urfa, Diyarbakır, Musul taraflarını Akdeniz'in en mühim iskelesi olan İskenderun'a bağlayan bu tek yolun otomobile geçit vermeyecek derecede oluşunu ağlanacak bir durum olarak görmektedir. Bağdat vilayetinden dönüşünden 1912 yılından sonra iki yıl içerisinde yolun tamir edilemeyişini de bürokrasiye bağlayan Paşa, yolun tamir durumunu şöyle özetlemektedir: “...asıl garibi, tamir edelim derken, eskiden mevcut bulunan aksami da tamamen bozmuşlardı. Çünkü mevcut şosenin bütün taşlarını çıkarmışlar ve yeniden tedarik olunan taşlarla beraber yolun iki tarafına şerit gibi istif etmişlerdi. Bu iki yığının ortasındaki toprak çukur ise, yağın yağmurlardan dolayı tamamen dolarak adeta bir kanal şeklini almıştı. İşte 1914 senesi Teşrin-i Sanisinde üzerinden otomobil ile geçmeğe muvaffak olamadığım İskenderun-Halep şosesi bu halde idi.”¹⁰⁴⁵

İskenderun-Halep yolunun I. Dünya Savaşı sırasında tamir ve inşası için Halep valiliği memur edilmiştir. İlaveten yol tamirinde istihdam edilecek subay, amele taburu ile tamirde kullanılacak alet ve edevat için ordu bütçesinden para tahsis edilmiştir. Bu

¹⁰⁴³ Halep Valisi Hüseyin Kâmil'in 9 Ocak 1911 (8 M 1329/26 K. Evvel 1326) tarihli raporu; BA, DH. İD, 44/1-30.

¹⁰⁴⁴ *Diplomatic and Consular Reports Turkey Report for The Year 1910 on The Trade of The Aleppo Vilayet*, Foreign Office, London 1911, s. 14-15.

¹⁰⁴⁵ Cemal Paşa, *Hatırat*, (Yayına Haz: Metin Martı), Arma Yayınları, İstanbul 1996, s. 152-153.

sayede yol kısa bir sürede kullanılabilir hale gelmiştir. Fakat işgal yüzünden inşa ve tamir edilen bu yol daha ziyade İtilaf Devletlerinin çıkarlarına hizmet etmiştir.¹⁰⁴⁶

4.1.4.İskenderun-Payas Yolu

İskenderun'un Adana vilayeti ile bağlantısını sağlayan bu yol, karadan kuzeye bir çıkış niteliğindedir. Vilayet düzenlemesine kadar bir sancak hüviyetinde bulunan Payas, sonrasında Cebel-i Bereket sancağına bağlı bir kaza merkezi olmuştu. İskelesinin önemini kaybetmesinden itibaren, deniz yolu ve Gâvur Dağlarından iç bölge ile irtibatı İskenderun-Belen güzergâhından sağlanıyordu. Özellikle posta tatarları için önemli ve işlek bir yer olan bu güzergâhın iyi bir yolla bağlanması gerekmektedir. 9.725 metre uzunluğundaki¹⁰⁴⁷ bu yolun düzgün bir şose şeklinde inşa edilmesi için ilk girişimler 1866 yılında olmuştur. Ancak bu girişimler yetersiz kalmış İskenderun-Payas arasında yol yapımı için tüccardan vergi toplanmasına rağmen tüccarların şikâyeti üzerine bu vergi kaldırılmış ve yol inşası sonuçsuz kalmıştır. Çünkü aynı anda birçok noktada vergi toplanmaktaydı ve bir tüccar bütün bu noktalarda vergi ödeyerek gideceği yere ulaştığında yaptığı ticaretten zarar etmekteydi.¹⁰⁴⁸

İskenderun Payas yolu inşası için ikinci önemli girişim, 1882-1883 senelerinde olmuştur. Yolun inşası için iki yerleşme arasındaki Say Derbendi'nde, gelip geçen tüccar ve yolculardan vergi alınması düşünülmüştü. Adana Vilayeti İdare Meclisi, gelip geçecek yüklü deve, at ve katırdan otuzar para, eşekten ise yirmi para geçiş vergisi alınmasını kararlaştırmıştır. Oysa aynı tarihlerde İskenderun kazası sınırları içerisinde Sakaltutan Geçiti'nde, İskenderun Belediyesi tarafından görevlendirilen memurlar geçiş vergisi almaktaydı. Dolayısıyla aynı güzergâh üzerinde iki noktada geçiş vergisinin alınması hakkaniyetli değildi. Adana vilayet idaresi bu durum hakkında bilgi sahibi olunca bir hususa da itirazlarını dile getirmişlerdir. Dâhiliye Nezaretine gönderilen şikâyetinde, Payas-İskenderun yolunda her kazanın kendi sınırları içerisinde aldığı vergiyi kendi istedikleri güzergâhlara harcaması, bahsedilen güzergâhtaki köprülerin harap bir hale gelmesine sebep olmaktadır. Oysa bu güzergâh üzerinde alınan vergiler aynı güzergâh için harcanırsa daha adaletli olacaktır. Payas ile İskenderun arasında hangi köprü ve mahal için tamirat ve inşaat yapılacaksa keşfi yapıp ne kadar para sarf

¹⁰⁴⁶ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi (Sina-Filistin Cephesi)*, IV/1, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1979, s. 671, 675.

¹⁰⁴⁷ *Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası*, Sayı: 240, 17. Sene, 1 R 1319 (18 Temmuz 1901), s. 1270.

¹⁰⁴⁸ BA, BEO. AYN. d. 868, s. 17.

edileceği tespit edilmeliydi. Vilayet yönetimi sarf edilmesi planlanan bu meblağın her iki tarafa paylaştırılarak güzergâh üzerinde aldıkları vergiden tahsis edilmesini önermişti. Fakat İskenderun tarafında durum farklıydı. Kaza yönetimi, Sakaltutan Geçiti'nde alınan geçiş vergisinin bataklıkları kurutmak için alındığını kaydederek bu öneriyi reddetmişti. Adana İdare Meclisi, Dâhiliye Nezaretine son olarak şu öneride bulunmuştu: Ya Sakaltutan'da alınan vergi iki kaza arasında paylaştırılmalı yahut Payas tarafındaki köprülerin yıkılmasındansa Sakaltutan'dan ayrı Payas'ta da geçiş vergisi alınmalıydı.¹⁰⁴⁹

Dâhiliye Nezaretinin Adana vilayetinden gelen bu yazı ile durumu öğrenmesi üzerine; Halep vilayetinden, İskenderun Sakaltutan Geçiti'nden alınan verginin miktarı, ne zamandan bu yana tahsil edildiği ve şu ana kadar ne kadar vergi toplandığı hususunda bilgi istemişti. Fakat bu sorunların çözüme kavuşturulamadığı anlaşılmaktaydı. Çözumsuzlukta, yolun İskenderun-Halep güzergâhına kıyasla çok fazla önem arz etmeyişinin etkisi olduğu gibi İskenderun kazasının Halep vilayetine, Payas kazasının ise Adana vilayetine bağlı olmasının da etkisi vardı.¹⁰⁵⁰

Yolun muntazaman inşası teşebbüsleri 1900 yılında tekrar başlamıştı. 1901 senesinde yolun inşa ve keşfiyle ilgili bilgileri Ticaret ve Nafia Nezaretine gönderen Halep vilayeti, bu hususta bazı tavsiyeler alarak yolun inşasına başlamıştı. Bu cümleden anlaşıldığı üzere yolun inşasını üstlenen Halep vilayeti idi. Oysa bu yol Halep vilayetine kıyasla Adana vilayeti için daha fazla önem arz etmekteydi. Vilayet yönetimi yaptırdığı keşifte 9.725 metrelik yoldaki toprak tesviyesi için 181.832 kuruş; şose, kum ve silindir çekme ücreti olarak 216.638 kuruş ve imalat-ı sınaîye için 311.379 ki toplam 703.849 kuruş masraf çıkarmıştı. Bunun yanında yedinci kilometrede, on metre uzunluğunda taştan bir köprü ile üç, beş ve yedi metre uzunluğunda üç adet taş köprü inşası planlanmıştı. Bu köprülerin keşif bedeli ise 34.506 kuruştı. Köprülerin inşa masrafı da eklenince İskenderun-Payas yolunun inşa ve tamiri için toplam 738.355 kuruş gerekiyordu. Ticaret ve Nafia Nezareti bu meblağın bedelat-ı nakdiye gelirinden karşılanarak bir an önce yolun inşasına başlanması talimatını vermiş¹⁰⁵¹ ve yolun inşasına 1901 yazında başlanmıştı. İnşaata başladıktan sonra Payas'tan İskenderun'a

¹⁰⁴⁹ Adana Valisi Abidin Paşa'nın Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 2 Ocak 1883 (22 S 1300/21 K. Evvel 1298) tarihli yazı: BA, ŞD, 2120-62; BA, ŞD, 2121-13.

¹⁰⁵⁰ BA, ŞD, 2120-62, BA, DH. MKT, 198-84.

¹⁰⁵¹ *Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası*, Sayı: 240, 17. Sene, 1 R 1319 (18 Temmuz 1901), s. 1270-1271; BA, T. d, 239, Numara: 23.

gelen yolun on birinci kilometresinden itibaren Halep vilayeti hududuna kadarki 580 metrelik kısmın güvenlik nedeni ile güzergâhı değiştirilmişti. Bunun yanında yolun 10.330 metrelik kısmında bulunan dört metre uzunluğundaki kemer köprüünün yerine, sekiz metrelik yarı taştan bir köprü inşa edilmesi düşünülmüştür. Köprüünün dört metre yerine sekiz metre inşa edilmek istenmesinin sebebi ise mevcut köprüünün altından geçen suya kıyasla yeterli olmayışındır. Özellikle su taşkını zamanlarında mevcut köprüden geçmek zorunda olan yolcular sıkıntı çekmekteydi. Köprüünün planında yapılan bu değişikliğin maliyeti ise 4.213 kuruştur. Köprüünün döşemesi ahşap, ayakları taş, kirişleri ise putrelden* (پوترل) inşa edilecekti. Bu hususta Adana vilayeti başmühendisi tarafından hazırlanan plan Ticaret ve Nafia Nezaretine gönderilmiş ve uygun bularak sarf edilecek meblağın bedelat-ı nakdiyeden karşılanması talimatını vermişti.¹⁰⁵² Yine Payas tarafından İskenderun'a doğru yolun 8.230. metresinde 12.246 kuruş bedelle bir köprü daha inşa edilmişti.¹⁰⁵³

Yolun İskenderun tarafından Payas'a sınırında bulunan Say Derbendi'ne kadarki 9.725 metrelik kısmının inşa çalışmaları da 1901 yazında başlamıştı. Fakat ihale bedeli olan 738.355 kuruşa talip çıkmadığı için; Adana vilayeti, ya meblağın %10 arttırılarak tekrar ihaleye çıkılması veya aynı meblağa mahalli hükümetin gayretleriyle yolun inşasına başlanması görüşlerinden hangisi uygunsa derhal hayata geçirilmesi hususunda Ticaret ve Nafia Nezaretinden malumat istemişti. Nezaret zaten keşif bedelinin başlangıçta 703.849 kuruş olduğunu sonradan 34.506 kuruş daha zam yapıldığını bildirerek tekrar bir artışın söz konusu olmayacağını kaydetmişti. Nezaret ayrıca yolun mahalli hükümet tarafından inşa edilmesinin uygun olmayacağı cevabını vererek civar vilayetlerde de ilanını duyurularak tekrar ihaleye çıkılmasını istemişti.¹⁰⁵⁴

Şubat 1903 tarihinde Payas ve İskenderun arasındaki yolun 11.500 kilometrelik kısmının tesviyesi yapılmıştı. Yine güzergâh üzerinde dört metre uzunluğunda bir, iki metre uzunluğunda iki ve bir buçuk metre açıklığında bir olmak üzere dört kemerli taş köprüünün inşası tamamlanmıştır. Aynı tarihte bir adet kapaklı menfez, iki adet sekizer metre uzunluğunda demir köprüünün taş ayakları ve 120 metre uzunluğunda istinat

* Yapılarda taşıyıcı olarak kullanılan ince demir profil.

¹⁰⁵² *Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası*, Sayı: 245, 17. Sene, 15 C 1319 (29 Eylül 1901), s. 1348-1349.

¹⁰⁵³ Ticaret ve Nafia Nezaretinin köprü inşası için Adana Vilayetine verdiği 11 Şubat 1902 (29 K. Sani 1317) tarihli iznin tebliği için; BA, T. d. 242, Numara: 341; *Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası*, Sayı: 255, 17. Sene, 15 ZA 1319 (23 Şubat 1902), s. 1517.

¹⁰⁵⁴ Ticaret ve Nafia Nezaretinin Halep Vilayetine gönderdiği 26 Şubat 1902 (13 Şubat 1317) tarihli cevabı yazı için; BA, T. d. 244, Numara: 656.

duvarının inşası da bitirilmiştir. Adana vilayeti inşasına devam edilen hendek, banket temizlenmesi ile iki adet demir köprünün döşemesinin de yakında tamamlanacağını Ticaret ve Nafia Nezaretine bildirmiştir.¹⁰⁵⁵

Bu yol üzerinde yolda inşa edilecek iki köprü müteahhide ihale edilmiştir. İhaleyi alan müteahhit, köprü inşasında kullanacağı malzemeyi Avrupa'dan ithal etmek istemiş ve bu sebeple gümrük resminden müstesna tutulmasını istemiştir. Şura-yı Devlet, bu talebi 30 Eylül 1889 (18 Eylül 1305) tarihinde uygun bulmuş ve gerekli malzemeler Avrupa'dan vergiden muaf olarak getirilmiştir. Fakat 1903 yazında ihaleyi alan tüccarın vefat etmesi işi aksatmıştır. Devreye mahalli yönetimin girmesiyle inşaat için getirilen malzemeler İskenderun'dan bölgeye nakledilerek inşaatla başlanmıştır.¹⁰⁵⁶

Tablo 4. 6. 1908-1909 Yıllarına Kadar İskenderun'dan Sair Noktalara Kadar İnşa Edilen Yollar¹⁰⁵⁷

	Mevcut olan	Derdest olan		Mübâzeret olunan		Hitam bulan		Meyl-i azamî	Tarikin arzı		Tarikin tulû	
	Mendel ve kıremidler	Km.	m.	Km.	m.	Km.	m.	Yüzde metre	Tesviye	Sose metre	Km.	metre
Haleb-İskenderun (Mencras tarafından)	152	-	-	-	-	15 8	-	6	8	5	158	-
(Haleb-Termanin-Hama) kısmı	1	54	292	-	-	-	70 8	6	8	5	55	-
Haleb-Diyerbakır tariki (Haleb-Birecik-Urfa Vilayet hududu)	120	11 0	-	22	770	10 7	23 0	6	8	5	240	-
Haleb-İskenderun tarikinın yüz on dördüncü kilometresinden infakak iden Secras?-Kilis-Ayıntab Maraş	230	29	856	1	62	14 0	75 0	6	8	5	171	6 6 8
Haleb-İskenderun tarikinın yirmi sekiz kilometre iki yüz doksan iki metresinden infakak iden Topboğazı-Antakya-Süveydiye	66	29	500	-	-	30	56 0	6	7	5	60	6 0
İskenderun-Payas Sırbükü (Adana hududunda vakı Sarı Derbendine kadar)	12	3	715	1	-	5	-	6	8	5	9	7 2 5
İskenderun-Maraş tariki (İskenderun-Haleb tarikinın Kırıkhan'dan itibaren Maraş'a doğru vilayet dâhili)	6	59	500	5	-	3	50 0	3	8	5	68	-
Yekûn	587	28 4	286 3	29	832	44 3	27 48	39	55	3 5	761	1 4 5 3

¹⁰⁵⁵ *Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası*, Sayı: 281, 18. Sene, 15 Z 1320 (15 Mart 1903), s. 2041; BA, T. d. 246, Numara: 71.

¹⁰⁵⁶ *Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası*, Sayı: 292, 19. Sene, 1 C 1321 (25 Ağustos 1903), s. 171.

¹⁰⁵⁷ HS, 1326, s. 508-509.

4.2.ARABA ŞİRKETİ KURMA TEŞEBBÜSLERİ

İskenderun, Halep'in doğal limanı ve dış dünya ile bağlantısını sağlayan çıkışıydı. Deniz aşırı ülkelerle ve birçok vilayetle ticaretini İskenderun üzerinden yapan Halep'in ticari hacmi büyüdükçe İskenderun ile bağlantısını sağlayan yolun önemi de o kadar artmıştır. Yol inşa edildiğinde bu yol üzerinde ticari bir rant ortaya çıkmış ve bu birçok tüccarın dikkatini çekmişti. XIX. yüzyılda ticari emtianın taşınması oldukça meşakkatli idi. Her ne kadar Avrupa artık iç ticaretini demir yolu ile yapsa da Osmanlı Devleti'nin çok az noktasında demir yolu inşa edilmişti. Bu sebeple İskenderun ile Halep arasında ticari emtianın taşınmasının kolaylaştırılması ancak araba şirketinin kurulması ile mümkün olabilecekti. Yolun inşası peyderpey tamamlandıkça yol üzerinde araba şirketi kurmak isteyen tüccarlar da girişimde bulunarak ticari gelir elde etmek istemişlerdir. Bu durum sadece araba şirketini işletecek şirketin kârına değildi. Aynı zamanda ticareti kolaylaştırdığı ve güçlendirdiği için ahalinin ve devletin de kârına idi. Yolda kurulacak araba şirketinin önemini 1881 senesinde araba şirketi kurmak için müracaatta bulunan Hüseyin Cemil Bey, şöyle ifade eder: *“İskenderun İskeleyi'nden Halep'e kadar araba işletilmesinin bu vilayetle beraber civar vilayetlerin dahi mamuriyet, ticaret ve ziraatının ne derece ilerlemesine hizmet, fayda sağlayacağı ortadadır.”*¹⁰⁵⁸

Bu güzergâhta ilk araba şirketi kurma teşebbüsü padişah yaveri Hüseyin Cemil Bey tarafından 1881 senesinde vuku bulmuştur. Hüseyin Cemil Bey'in isteği, kurulacak araba şirketi imtiyazının yabancılara değil yerli tüccarlara verilmesidir. Öncelikle vilayet yönetimi tarafından bir şirket kurulacağı haberini alan Hüseyin Cemil Bey, şayet şirket kuruluncaya kadar imtiyaz için başka birileri tarafından müracaat olur ise imtiyaz önceliğinin kendine verilmesini talep etmektedir.¹⁰⁵⁹

Hüseyin Cemil Bey'in duyumları gerçekten de doğrudu. Onun dilekçesinden altı yedi gün sonra Halep'in ileri gelenlerinden ve tamamı Osmanlı tebaasından olan on dört tüccar birleşerek, “Halep Vilayeti Şose Şirket-i Umûmiyye-i Osmaniyyesi” adında bir anonim şirket kurmuştur. Bu şirket hem İskenderun-Halep arasındaki yolun inşasına hem de bu yolda araba işletilmesi işine talip olmuştur. Kurulan şirket bunun için 6 Nisan 1881 (25 Mart 1297) tarihli bir şartname hazırlayarak Nafia Nezaretine

¹⁰⁵⁸ Hüseyin Cemil Bey'in Nafia Komisyonuna yazdığı 31 Mart 1881 (29 R 1298/18 Mart 1297) tarihli müracaat dilekçesi; BA, ŞD, 1188-3.

¹⁰⁵⁹ BA, ŞD, 1188-3.

sunmuştur. Araba işletilmesi için tüccarlar tarafından hazırlanan on dokuz maddelik şartnamenin muhtevası şöyledir:

1. Bu yolun imtiyazı müddeti imtiyaz fermanının hazırlanmasından itibaren elli yıldır.

2. Şirket arabalarından başka nakliyat için yolda diğer yük arabalarının işletilmesi katiyen yasak olacaktır.

3. Bu yol üzerinde nakliyatla hayvanlarını çalıştıracak olanlar, miktarı şirket tarafından tespit edilecek vergiyi şirkete vermekle mükellef olacaklardır.

4. Hangi şahsa ait olur ise olsun, özel arabaların yolu kullanması durumunda araba sahibi şirket tarafından tayin olunacak vergiyi ödemekle mükelleftir.

5. Her kim bu yol üzerinde yüklenmemiş her türlü hayvan geçirir ise şirket tarafından tayin olunacak vergiyi şirkete ödeyecektir.

6. Ahaliden yaya bir şekilde bu yol üzerinden geçenler bir şey vermekle mükellef olmayacaktır.

7. Bu yolun muhafazası için hükümet tarafından şirket kurucularıyla müzakere edilerek, icap eden noktalarda kâfi miktarda seyyar askerler ve dört karakol bulundurulacaktır. Şirket de yalnız imtiyazı için lazım gelen yerleri tamir edecektir.

8. Her tür nakliyatın ücreti daha sonra şirket kurucuları tarafından mutedil bir surette belirlenecektir.

9. Askerler ve askeri mühimmat için, kararlaştırılan nakliye ücretinin yarısından fazlası alınmayacaktır.

10. İmtiyaz müddeti içinde şirket ve yol üzerine hükümet tarafından vergi konulmayacaktır.

11. Bu şirketin idaresine, hükümetin müdahale ve memur tayin etmeye hakkı olmayacaktır.

12. Bu şirket Osmanlı şirketi olduğundan, lehinde veya aleyhinde ortaya çıkacak davalar yasal mercilerde görülecektir.

13. Bir araba yolu olacak bu yol, Halep'ten Afrin'e Afrin'den İskenderun'a kadar daha önce çizilmiş yol olup bu da hükümet tarafından ücretsiz şirkete terk ve teslim olunacaktır.

14. Denizden Halep'e kadar her hangi yol ve hat üzerinde olur ise olsun başka bir kimseye şose imtiyazı verilmeyecektir.

15. Denizden Halep'e demir yolu veya tramvay inşası imtiyazı için talipler olursa, imtiyaz işi öncelikle şirkete teklif edilecektir.

16. Bu yolun işlenmesi halinde zamanla civarındaki arazi ehemmiyet kazanacağı için; şirket tarafından merkez ve ahırlar yapılmak için şirkete lazım olacak araziler önceki fiyattan sahibinden alınacaktır.

17. Şirketi tesis edenler olarak; imtiyaz aldığımızda, tanzim edeceğimiz kontorato gereğince elli sene zarfında piyango suretiyle istihlak olunmak ve her bir hisse beş liraya ve her bir defası beşer bin hisse olmak üzere iki defada on bin hisse yazdırmaya hakkımız olacaktır. Valilik de birinci defada bu eshamın yüzde kırkını belediyeler geliri namına yazdıracaktır.

18. İmtiyazın verildiği tarihten itibaren bir sene içinde inşaata başlanmaz veya inşaat beş sene içerisinde tamamlanmaz ise imtiyaz lağvolunacaktır. Bu yol hükümet tarafından zapt olunacak ve kimsenin davaya hakkı olmayacaktır.

19. İmtiyaz müddeti olan elli seneden sonra, devlet bu yolu sair gayrimenkulü beraber alıp idare edecektir. Artık devletin mülkü olan yol hakkında şirketin hak ve dava hakkı olmayacaktır. Fakat yolda kullanılan araba ve hayvanat gibi menkul eşyası şirkete ait olacaktır.¹⁰⁶⁰

Tüccarların imtiyaz talebini hazırlamasından iki gün sonra Halep Valisi de tüccarları destekler nitelikte şartlarının mutedil olduğu yönündeki bir yazıyı hazırlayarak Nafia Nezaretinin Islahat Komisyonuna göndermiştir.¹⁰⁶¹

Fakat bu girişimlerin üzerinden bir yıl geçmesine rağmen Nafia Nezaretinden olumlu bir sonuç çıkmamıştır. Olumlu sonuç çıkmayışındaki en önemli sebep, şirketin bir anonim şirket hüviyetinde olmasıdır. Nafia Nezareti ve Komisyonuna göre, şirketin Osmanlı tebaasından olanlar tarafından kurulması tek başına yeterli gelmemektedir. Anonim şirkette hisseler, ismi şöhreti belli olmayan kişilerin eline geçebilmektedir. Sakıncalar doğurabilecek bu durumun netleştirilebilmesi için şirketin anonim namında olmayan, ismi, şöhreti ve tâbiyeti belli bir hüviyette olması gerekmektedir. Nafia Komisyonu anlattığı yapıya uyan iki de örnek göstermiştir: Şirket-i Hayriye ve Şam-Beyrut yolunun inşa şartnamesi.¹⁰⁶²

¹⁰⁶⁰ BA, ŞD, 1188-3.

¹⁰⁶¹ Halep Vilayetinden Islahat Komisyonuna gönderilen 8 Nisan 1881 (8 CA 1298/26 Mart 1297) tarihli yazı; BA, ŞD, 1188-3.

¹⁰⁶² BA, ŞD, 1188-3.

Yarım kalan bu teşebbüsten sonra yol üzerinde araba işletilmesi için müracaatta bulunulmamıştır. Bunun en temel sebebi aynı güzergâh üzerinde demir yolu inşa edileceği şayiasıdır. Yukarıda da görüldüğü üzere şirketlerin en büyük korkusu demir yolunun inşa edilmesinden sonra yatırımlarının karşılıksız kalacağıydı. Aynı yıl ortaya çıkan Mersin-Adana demir yolunun, Maraş ve Birecik'e uzanacağı şayiası bu tereddüdü arttırmıştır. Tüccarların araba şirketi kurması önünde engel teşkil eden bu tereddüt Dâhiliye Nezareti tarafından haber alınınca, Halep vilayetine nezaret tarafından kısa vadede böyle bir projenin hayata geçirilmeyeceği bilgisi iletilmiştir. Araba şirketi kurmak isteyen tüccarlardan uygun talep ile gelenlerinin taleplerinin değerlendirilmesinin gerektiğinin de altını çizilmiş ve teşvik edilmiştir.¹⁰⁶³

Bu uyarı ve teşvikten sonra daha önce araba şirketi kurmak isteyen Yaver Hüseyin Cemil Bey, 9 Aralık 1887 (23 RA 1305/27 T. Sani 1303) tarihinde tekrar bir teşebbüste bulunmuştur. Hüseyin Cemil Bey müracaatında, hem İskenderun-Halep arasında araba işletme hakkını hem de Süveydiye Limanı ile Süveydiye veya İskenderun'dan Halep'e inşa edilecek demir yolu imtiyazını talep etmekteydi. Bu teklifle Hüseyin Cemil Bey, kendini garantiye almak istiyordu. Aksi durumda Hüseyin Cemil Bey, İskenderun veya Süveydiye'den bir demir yolu inşa edilirse, imtiyazını aldığı araba işletme işinden zarar edecekti. Hüseyin Cemil Bey müracaatında; daha önce Nafia Komisyonun belirttiği gibi, araba şirketi için Beyrut Şam arasındaki yolun işletme hakkını elinde tutan şirketin şartnamesinin geçerli olacağını belirtmiştir.¹⁰⁶⁴

Bu girişiminden de bir sonuç elde edemeyen Hüseyin Cemil Bey, bir yıl sonra 1 Aralık 1888 (27 RA 1306/19 T. Sani 1304) tarihinde saraya başvurarak bu yolun imtiyazını almak için tekrar girişimde bulunmuştur. İskenderun'dan Halep'e yabancı sermaye ile bir demir yolu inşa edilmesinin bölgeye yabancı müdahalesini arttıracığını öne süren Hüseyin Cemil Bey, araba şirketi kurmak istemesinin temel nedeni olarak da bölgeye yabancı parmağının girmesini istemeyişi şeklinde izah etmektedir.¹⁰⁶⁵

Sultan Abdülhamit, bu son girişim üzerine konuyu Bab-ı Âliye havale ederek, bahsedilen şartlarda araba şirketi imtiyazının Hüseyin Cemil Bey'e verilip verilmemesinin tahkik edilmesini istemiştir.¹⁰⁶⁶ Padişahın bu isteği üzerine konu önce

¹⁰⁶³ BA, DH. MKT, 1407-105; Dâhiliye Nezaretinden Halep Vilayetine gönderilen 27 Nisan 1887 (3 Ş 1304/15 Nisan 1303) tarihli yazı; BA, DH. MKT, 1416-30.

¹⁰⁶⁴ BA, Y. PRK. MYD, 6-80.

¹⁰⁶⁵ BA, Y. A. RES, 46-8.

¹⁰⁶⁶ BA, İ. DH, 1114-87167.

Meclis-i Vükelada görüşülmüş ve olumsuz karar verilmiştir. Meclise göre; bahsi geçen yol diğer vilayetlerde olduğu gibi bölge halkı tarafından imal ve inşa edilmiştir. Dolayısıyla bu yol üzerinde araba işletmek hususunun imtiyaz suretiyle ihalesi uygun değildir. Bunun yanında ileride oralara demir yolu inşası, Hüseyin Cemil Bey ile eşit koşullarda bir talip ortaya çıkıp imtiyazı alamaz ise bazı sıkıntılara yol açacağı gibi, bu durum sermaye sahiplerinin şevkini de kırabilecekti. Meclis-i Vükelaya göre Hüseyin Cemil Bey, belirtilen hususlardan feragat edip; bu yoldan hayvan, araba ve sair şeylerin geçişine muhalefet etmez ve yolun tamiri için her sene belediye dairesine münasip miktar bir para verirse imtiyazı alabileceklerdir.¹⁰⁶⁷ Meclis-i Vükelanın bu kararından sonra konu Meclis-i Mahsus-ı Vükelada görüşülmüş ve orada da aynı doğrultuda görüş beyan edilmiştir.¹⁰⁶⁸ Sadrazam tarafından sultana arz edilen bu karar neticesinde Hüseyin Cemil Paşa'nın istemediği sonuç ortaya çıktığı için imtiyaz teşebbüsü sonuçsuz kalmıştır.¹⁰⁶⁹

Hüseyin Cemil Paşa, bu sonuca rağmen 1889 Aralık'ında imtiyazın İskenderun'da ikamet eden Rum milletinden İbrahim Zerik'e verileceğini duyduğundan bahisle, tekrar imtiyaz talebinde bulunmuş, fakat öne sürdüğü şartlar nedeniyle kabul görmemiştir.¹⁰⁷⁰

Bu sonuçsuz girişimlerin sonrasında ise Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesinin; *“ahali-i mükellefe vasıtasıyla yapılmış olan yolların her nasıl şerait ile olur ise olsun kumpanyalara tevdi mahzurdan ve mazarratdan salim”* olmadığı görüşünden dolayı, İskenderun-Halep yolunda Cemil Paşa'nın ileri sürdüğü şartlarda araba işletilmesine müsaade edilmemiştir.¹⁰⁷¹

1895-1896 senelerinde bölgede yaşanan kolera vakasından dolayı sıhhiye müfettişi olarak Halep'e giden¹⁰⁷² Dr. Şerafeddin Mağmumi, Halep'ten İskenderun ve Kilis'e yolcu nakli için dört atlı landonların olduğunu kaydetmiştir. Dr. Şerafettin, Halep'te kolera salgını etkisini kaybedince İskenderun'a gitmiş, yolda yaşadığı sıkıntı ve maceraları ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Halep'ten İskenderun'a seyahati esnasında yan yana dört beygirin çektiği bir landon kiralamıştır. Landon, beygirlerin fazlalığından dolayı şehrin içine girememektedir. Ayrıca bu landonların en zorlandığı nokta

¹⁰⁶⁷ Meclis-i Vükelanın 2 Ocak 1889 (29 R 1306/22 K. Evvel 1304) tarihli tutanağı; BA, MV, 38-67

¹⁰⁶⁸ Meclis-i Mahsus-ı Vükelanın 6 Ocak 1889, (4 CA 1306/25 K. Evvel 1304) tarihli tutanağı; BA, Y. A. RES, 46-8.

¹⁰⁶⁹ BA, Y. A. RES, 46-8.

¹⁰⁷⁰ BA, Y. PRK. MYD, 8-94.

¹⁰⁷¹ *Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası*, XXIII, 15 Zilhicce 1309 (11 Temmuz 1892), s. 706-707.

¹⁰⁷² BA, A. MKT. MHM, 564-15.

Kırıkhan'dan Belen'e giderken Topboğazı'ndan sonraki yokuştur. Arabacılar bu yüzden yokuşta yolcularını indirmekte ve arabaya yedek hayvan koşmaktadırlar.¹⁰⁷³

4.3.DEMİR YOLU PROJELERİ

4.3.1. İngiliz General Chesney Projesi (1862)

İngiltere, gelişen doğu ticareti dolayısıyla Ümit Burnu'na kıyasla üçte bir oranında kısa olan İskenderun-Basra arasında alternatif yollar ile yine aynı bölgede yeni kaynaklar aramaya koyulacaktır. Buharlı gemilerin uzun yolculuklarda kullanılmasında yeterince tecrübe sahibi olmayan İngilizler, Kızıldeniz üzerinden Hindistan'a yapılan yolculukları tehlikeli görmekteydiler.¹⁰⁷⁴ Bu münasebetle Osmanlı Devleti'nden nehirlerde gemilerle nakliye izni alan İngiltere, Colonel Francis Rawdon Chesney'i (1789-1872) bölgede nehir ulaşımı ve demir yolu inşası hususunda incelemeler yapmak üzere 1836 yılında görevlendirmiştir.¹⁰⁷⁵

“Fırat Nehri Keşifleri (Euphrates Expedition)” adlı özel keşifleri gerçekleştirmek için bölgeye gönderilen Chesney'in başkanlığındaki heyette şu kişiler vardı: H. B. Lynch, J. B. Bucknall Estcourt, R. F. Cleaveland, Hasting F. Murphy, Henry Eden, Robert Cockburn, Edward P. Charlewood, James Fitzjames, Dr. Charles Staunton, William (Francis) Ainsworth, Andrew A. Staunton ve Thomas T. Thompson.¹⁰⁷⁶

Chesney, incelemeleri neticesinde bölgede inşa edilecek bir demir yolunun Fırat Nehri'ne kadar uzatılacağı ve Fırat Nehri'ne nakledilen gemilerle de İskenderun körfezinden indirilen emtianın önce demir yolu sonra da nehir aracılığıyla Basra Körfezi'ne kavuşturulması için birtakım projeler üretmiştir. Bu projelerine mukabil Süveydiye'den Antakya'ya, oradan da Halep ve Bağdat'a nihayet Basra'ya kadar uzanacak bir demir yolu inşa ve işletme imtiyazı elde etmiştir. Bu Osmanlı Devleti'nde ilk demir yolu inşa teşebbüsüdür. İmtiyaz talebinde Süveydiye'de inşa edilecek limanın devlet tarafından yapılması şartını koymuştur. Chesney, demir yolu projesini İskenderun değil de Süveydiye'den başlatmasının sebebini şu şekilde izah etmekteydi: “*Hâlihazırda bölgenin ticaret merkezi İskenderun İskelesi'dir. Fakat İskenderun*

¹⁰⁷³ Şerafeddin Mağmumi, *Seyahat Hatıraları*, s. 271, 277.

¹⁰⁷⁴ Murat Özyüksel, *Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Arba Yayınları, İstanbul 1988, s. 7.

¹⁰⁷⁵ Selahattin Tozlu, *Antakya (Hatay) Tarihi Bibliyografyası*, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2009, s. 10-11; Vahid Çabuk, “Birinci Dünya Savaşı Öncesinde İskenderun'un Stratejik Durumu”, *I. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu Bildirileri* (Ayrı Basım), Antakya 1991, s. 5; BA, HR. TO, 55-79.

¹⁰⁷⁶ Tozlu, *Antakya (Hatay) Tarihi Bibliyografyası*, s. 11.

havasının fenalığı ve yolunun dolaşıklığı nedeniyle tüccarlara zorluk yaşatan bir limandır. Süveydiye ile Antakya arası ise sekiz saat mesafeden ibaret olup, gayet düzgün, etrafı bağ ve bahçelerle mamur olduğundan, az bir masrafla demir yolu inşa edilebilir. Antakya'dan Halep'e kadar olan kısım da inşa edildiği takdirde ticaret kolaylaşıp ticaretin hacmi artacaktır. Bu projenin en büyük eksikliği Süveydiye'nin büyük bir limana sahip olmayışındır."¹⁰⁷⁷

Chesney'in imtiyazının devam ettiği 1864 yılında Chesney'e İngiliz bir rakip çıkmıştı. Mösyö Jorj Lesam (ژورژ لثام) adlı bu İngiliz müteşebbis, Mösyö Layard¹⁰⁷⁸ aracılığıyla Bab-ı Âliye sunduğu mektubunda; Chesney'in Süveydiye'den Basra'ya uzanan demir yoluna alternatif olarak, İskenderun'dan Basra'ya uzanan bir demir yolu inşa ve işletme imtiyazı talep etmişti. Kendi projesinin birçok yönden Chesney'in projesinden üstün olduğunu ileri süren Jorj kendince güçlü dayanak noktaları da sunmuştu. Ona göre Süveydiye'de büyük bir liman inşası mümkün olmayıp, yapılsa bile çok maliyetli olacaktı. Süveydiye'nin sahili hem açık hem de sığ ve kumsallıktı. Şam'dan bir demir yolunun Basra'ya uzanması da uygun değildi. Liman hususunda Süveydiye için geçerli olan durum orası için de vakiydi. Müteşebbise göre bölgenin yegâne doğal limanı İskenderun'dur ve hazır bir iskele bulunmaktaydı. Chesney'in görüşünün tam tersi bir görüşü savunan Jorj, Süveydiye ile Antakya arasının hiç de düzlük olmadığını, bilakis on dokuz buçuk millik bu mesafenin gayet dağlık ve sarp olduğunu, bu yüzden her bir mil için 20.000 sterlinin gerekeceğini ileri sürmüştü. Ayrıca Antakya'nın ipekten başka üretiminin olmaması, inşa edilecek demir yolunda çok fazla ticari emtianın taşınamayacağı anlamına gelmekteydi. Süveydiye ile Halep arasındaki mesafe ise İskenderun-Halep arasındaki mesafeden on beş mil daha fazlaydı.¹⁰⁷⁹

İskenderun-Halep arasında bir demir yolu inşa edilmesi durumunda en çok zorlanılacak muhit Belen geçidiydi. Bu mevki altı mil mesafesindedir ki, her mil 20.000 sterlin masrafla inşa edilebilirdi. Oysa Süveydiye güzergâhında on dokuz buçuk mil mesafenin her mili için 20.000 sterline ihtiyaç vardı. Bundan başka demir yolunun

¹⁰⁷⁷ BA, İ. MVL, 467-21168; BA, İ. MMS, 26-1137; *The Perth Gazette and Independent Journal of Politics and News* (WA : 1848 - 1864), Friday 3 April 1857.

¹⁰⁷⁸ Babil ve Ninova kazıları yapmış, kazı sonuçlarını "Ninova ve Yıkıntıları" isimli kitapta yayımlamıştır. 93 Harbi sırasında Nisan 1877'de İngiltere'nin İstanbul sefiri olmuştur. Yuluğ Tekin Kurat, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği 1877-1880*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1968, s. 8, 9, 16.

¹⁰⁷⁹ BA, HR. TO, 55-79.

Süveydiye'ye inşa edilmesi durumunda bu hattın İstanbul'a bağlanması söz konusu olamayacak iken, İskenderun'a inşa edilecek bir demir yolu Adana vasıtasıyla Aydın hattına uzanabilecekti. Süveydiye, Beyrut ve Mersin İskelelerinde bir gemi çıkan bir fırtınalarda alabora olabilmekte iken İskenderun, İskelesi'nde böyle bir durum söz konusu değildi. Çünkü İskenderun İskelesi daha korunaklı bir iskeleydi. Mösyö Jorj, her bakımdan İskenderun-Halep arasında inşa edilecek demir yolunun daha üstün olduğunu dayanaklarıyla ispat etmeye çalıştıktan sonra imtiyaz talebinde bulunmuştu. Fakat Chesney'e imtiyaz verildiği için talep kabul görmemişti.¹⁰⁸⁰

Chesney'e bu alternatifin çıkması yine İngiliz politikasından ileri geliyordu. 1860'lı yıllarda Anadolu, Halep, Bağdat, Basra dolaylarını on iki yıl boyunca gezip incelemelerde bulunan Sir Henry Rawlinson İngiliz hükümete birçok demiryolu rotası önermişti. Onun ileri sürdüğü ilk rota Osmanlı Hükümeti tarafından da 1866 veya 1867 yılında imtiyazı verilen Üsküdar'dan başlayıp Basra Körfezi'ne uzanan rotaydı. Güzergâh Üsküdar-İzmit-Kütahya-Karahisar üzerinden Kayseri-Halep'e Halep'ten sonra Fırat Nehri'ni takiben Bağdat ve Basra'ya uzanacaktı. Ana hat Halep'ten 120 millik şube bir hatla İskenderun'a bağlanacaktı. Hattın yaklaşık uzunluğu 1.700 mil olarak hesaplanmıştı. Bunun 900 mili Üsküdar-Halep arası 800 mili ise Halep-Basra Körfezi arasındaki mesafeydi.¹⁰⁸¹

Rawlinson'un önerdiği ikinci hat "Andrews hattı" olarak bilinen Fırat Nehri'ni takip eden güzergâhtı. Bu hat diğer hattan önemli bir farkla ayrılıyordu. O da hattın başlangıç noktasının Üsküdar yerine İskenderun olmasıydı. İkinci hattın uzunluğu 850 mil olarak hesaplanırken gerçekte 1000 mildi. Üçüncü demiryolu hattı ise Arap coğrafyasında siyasi ajanlık yapan Albay Herbert tarafından İngiliz hükümete ehemmiyetle önerilen hattı. Önerilen demiryolu hattı, İskenderun'dan başlayarak Birecik veya Urfa üzerinden Diyarbakır, Nusaybin, Musul, Tigris'e oradan da Bağdat ve Basra'ya uzanmaktaydı. Son hat ikinci hattan yani Fırat Nehri'ni takip eden hattan 100 veya 150 mil daha uzundu. Ancak bu hattın avantajı nüfusu kalabalık ve ticari potansiyeli yüksek şehirlerden geçecek olmasıydı.¹⁰⁸²

İngilizlerin bu projelerine ve Chesney'in 1862 yılı sonrasında aldığı imtiyaza karşın, bürokratik işlemlerinin uzaması, gerekli sermayeyi bulunamaması ve sonrasında

¹⁰⁸⁰ BA, HR. TO, 55-79.

¹⁰⁸¹ *South Australian Register* (Adelaide, SA : 1839 - 1900), Tuesday 16 January 1872, page 6.

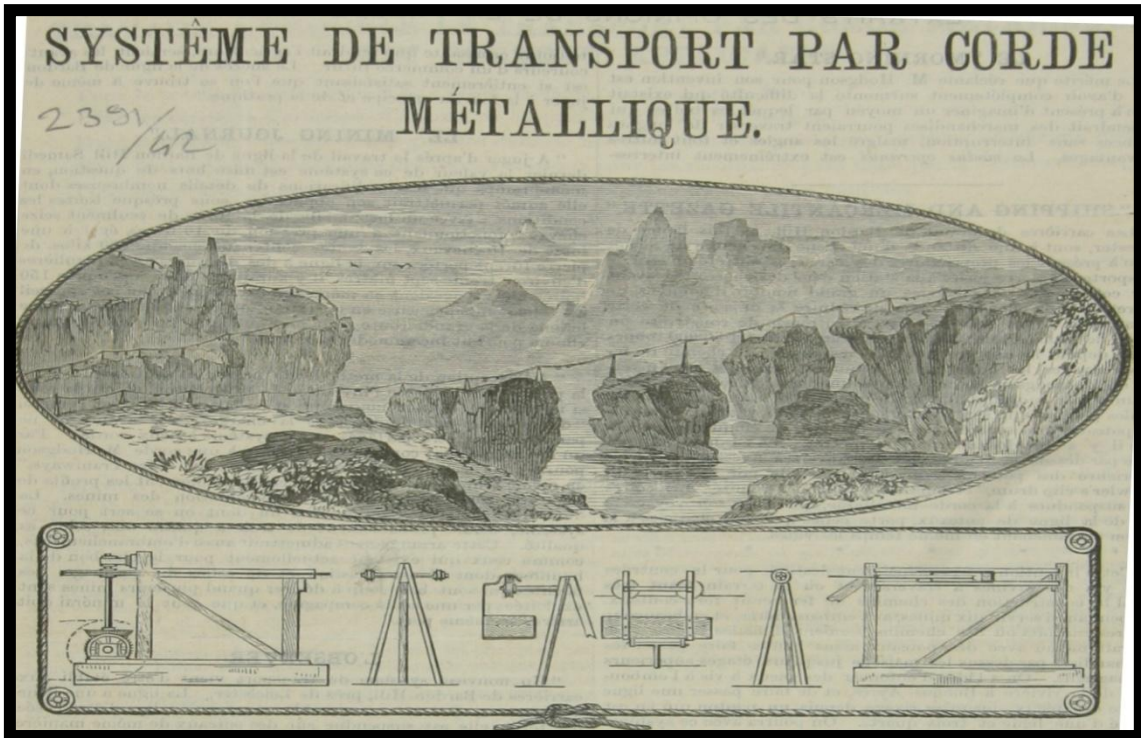
¹⁰⁸² *South Australian Register* (Adelaide, SA : 1839 - 1900), Tuesday 16 January 1872, page 6.

da Süveyş Kanalı'nın 1869 yılında açılması projelerin hayata geçirilmesini engellemiştir.¹⁰⁸³

4.3.2. Demir Zincir Usulü Nakliye Projesi (1869)

1869 yılında İngiliz subay Mösyö George Warurik ile İngiliz mühendis Arthur Verman Lauso, İskenderun-Antakya ve Halep arasında demir zincir usulü bir nakliye sistemi tesis etmek için imtiyaz talebinde bulunmuşlardır. Bu sistem, günümüzdeki teleferik sistemiyle neredeyse aynıdır. Teleferik sistemi ile ticari emtia ve tarım ürünlerinin nakli planlanmaktaydı. İmtiyaz layihasında, kâr ve zararın kendilerine ait olduğunu ve hiçbir şekilde devletten teminat bedeli, yardım veya başka bir ad altında para talep etmeyeceklerini belirtmişlerdir. Şayet Bab-ı Âli tarafından yeni birtakım şartlar ileri sürülürse ona da uyacaklarının teminatını vermişlerdir. İmtiyaz talebi, Şurayı Devlet ile Meclis-i Nafia'da görüşülmüş ve İskenderun, Antakya ve Halep arasında inşası planlanan demir yoluna mani olacağı sebebiyle reddedilmiştir.¹⁰⁸⁴

Plan 4. 1. Demir Zincir Usulü Nakliye¹⁰⁸⁵

¹⁰⁸³ BA, İ. MVL, 467-21168.; BA, İ. MMS, 26-1137.; Bilmez Bülent Can, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 94.

¹⁰⁸⁴ BA, ŞD, 2391-42.

¹⁰⁸⁵ BA, ŞD, 2391-42.

4.3.3. Belgrat-Üsküdar-Konya-Halep-Bağdat-Basra Projesi (1870)

İngilizler, bu sonuçsuz girişimlerinden sonra 1870 yılında tekrar bölgeye bir demir yolu yapmayı tasavvur etmişlerdir. Bu sebeple de bölgede etüt yapması için bir mühendis görevlendirmişlerdi.¹⁰⁸⁶ Aslında bu tarihlerde İngilizleri cesaretlendiren Osmanlı Devleti'nin demir yolu inşası için imtiyazlar vermeye istekli olmasıydı. İngilizler, hem Anadolu topraklarındaki zenginliklerden faydalanmak hem de Hindistan'a kara yolu ile hızlı bir şekilde asker ve posta sevk etmek için Belgrat'tan başlayıp Hindistan'a kadar uzanacak bir demir yolu inşa etmek için imtiyaz talebinde bulunmuşlardır. Bu projede iki öneri mevcuttu: Birincisinde İzmit'ten Halep'e uzanacak ana hat demir yolu, uzantı bir güzergâhla İskenderun'a bağlanacaktır. İkincisi ise doğrudan İskenderun'dan başlayıp Basra'da biten demir yolu projesidir. İngilizler her iki durumda da niyetlerinin ne olduğunu vermiş oldukları imtiyaz talebi evrakında ortaya koymuşlardır. Talep yazılarında Osmanlı vilayetlerinin gelişeceği, medeniyetten pay alacağı gibi birtakım faydalar olacağını da belirtmişlerdir. İngilizler olası bir kabulde, inşa edilecek demir yolunda İngiliz askerlerinin ve postasının serbest bir şekilde Hindistan'a kadar gidebilmelerde hiçbir engelin olmamasını istemişlerdir. Fakat demir yolu inşa talebi kabul görmemiş ve İngilizlerin planladıkları proje hayata geçirilememiştir.¹⁰⁸⁷

4.3.4. İngiliz Hükümetinin Tüccarlar Aracılığıyla İnşa Etmek İsteddiği İskenderun-Basra Projesi (1872)

İngiltere sağlayacağı bir kredi ile İskenderun'dan Basra'ya uzanan bir demir yolu projesi için 1870 yılında imtiyaz elde etmiştir. Bu münasebetle İngiltere Meclisi, aynı yıl Stanford Nortokod başkanlığında bir komisyon teşkil ederek güzergâh üzerinde tetkikte bulunmak üzere bölgeye göndermiştir. Komisyonun üyelerinden biri İngiltere'nin Şam eski konsolosu Kaptan Morton (مورتون) isimli şahıstır. Morton, Suriye'de bulunan Osmanlı memurlarının bu plana itiraz ettiği, Osmanlı Devleti'nin diğer üst düzey yetkililerinin de bundan farklı düşünmediği şayiasını ortaya çıkarınca; İngiltere hükümeti, Osmanlı Devleti'nin Londra sefiri aracılığıyla bu konuda malumat istemiştir. Ayrıca İngiltere hükümeti, inşa edilecek İskenderun-Halep-Basra demir yolunun Fırat Vadisi'nden başka bir güzergâhta inşa edilip edilmeyeceğini de

¹⁰⁸⁶ BA, T. TRM, 1768-71.

¹⁰⁸⁷ BA, HR. TO, 57-65.

sormuştur.¹⁰⁸⁸ Hariciye Nezareti bu sualler üzerine 12 Mayıs 1872 yılında verdiği cevapta şayiaları tekzip etmiş, İskenderun Basra güzergâhı imtiyazının hâlâ İngiltere elinde olduğunu, bunun engelleme ile karşılaşmayacağını ve devletin gerekli ehemmiyeti verdiğini bildirmiştir. Hatta bu ana güzergâha bağlı olmak üzere Diyarbakır'a dahi bir şube yapılması arzusunda bulunulduğu bilgisini vermiştir.¹⁰⁸⁹

Osmanlı Hükümeti, inşa edilecek İskenderun-Basra demir yolu hattının İstanbul'a bağlanmasını da düşünmektedir. Aslında Osmanlı Hükümetinin bu konudaki temel düşüncesi, Üsküdar'dan Halep güzergâhıyla Basra'ya kadar uzanan ana hat üzerinde İskenderun'a bir şube inşa edilmesi yönündedir.¹⁰⁹⁰ Ancak bu plan için nabız yoklayınca, İngiltere nezdinde olumsuz bir cevapla karşılaşmıştır. İngiltere, daha önce Belgrat'tan Basra'ya uzanan bir demir yolu düşündüğü halde bu plandan vazgeçmiş gibi gözükmektedir.¹⁰⁹¹

Zaten 1870'li yıllarda İngiliz demiryolu müteahhidi Latham, İskenderun'dan başlayıp Halep-Birecik-Musul-Bağdat hattını takip ederek Basra'ya ulaşacak bir hat tasavvur etmişti. Fakat Sultan Abdülaziz, daha ziyade Haydarpaşa çıkışlı bir demiryolundan yana idi. 1872 yılında Demiryollar İdaresinin kurulması Osmanlı topraklarının tamamını ilgilendiren projeler üretilmesine ortam hazırlamıştı.¹⁰⁹²

4.3.5. Pressel Projesi (1873)

1872 yılında Demiryollar İdaresi kurulunca, aynı yıl Alman mühendis Wilhelm von Pressel, Anadolu Demiryolları Başmühendisi olarak atanmıştı. Wilhelm von Pressel 1873 yılında bütün ülkeyi içine alan büyük bir demir yolu projesi hazırlayınca hemen kendisi ilgi gördü. Haydarpaşa'dan başlayan bu hat Eskişehir, Ankara, Kayseri, Diyarbakır üzerinden Bağdat'a uzanmaktaydı. İzmir, Mersin, İskenderun ve Basra Limanlarının da bağlanacağı bu hat Anadolu insanını zenginleştireceği gibi devletin otoritesini de güçlendirecekti. Tabii bunun yanında Avrupa emtiasının da Osmanlı coğrafyasına rahatlıkla satılmasını da sağlayacaktı.¹⁰⁹³

¹⁰⁸⁸ BA, HR. TO, 118-109.

¹⁰⁸⁹ BA, HR. TO, 118-116.

¹⁰⁹⁰ BA, HR. TO, 118-117.

¹⁰⁹¹ BA, HR. TO, 58-30.

¹⁰⁹² *The Mercury* (Hobart, Tas. : 1860 - 1954), Thursday 20 October 1870, page 3.

¹⁰⁹³ Cemil Öztürk, "Tanzimat Devrinde Bir Devletçilik Teşebbüsü: Haydarpaşa-İzmit Demir yolu", *Çağını Yakalayan Osmanlı!*, İstanbul 1995, s. 277; A. D. Novıçev, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı-Sömürgeleşmesi*, (Çev. Nabi Dinçer), Ankara 1979, s. 22-23.

Pressel'in demiryollar projesi üç aşamada gerçekleştirilmesi düşünülen bir tasarıydı.¹⁰⁹⁴

Birinci aşamada: Samsun-Amasya-Sivas (392 km), İzmit-Ankara-Diyarbakır (1.369 km), Süveydiye-Halep-Diyarbakır (485 km) ve Adapazarı-Ereğli (200 km) toplam 2.446 km.

İkinci Aşama: Mudanya-Bursa-Bozüyük (152 km), Eskişehir-Kütahya-Konya (472 km), Sivas-Kayseri (150 km), Diyarbakır-Bağdat (886 km) toplam 1.660 km.

Üçüncü Aşama: Bu devre iki kısma ayrılmakta olup, birincisi: Suriye ve Mezopotamya'ya yapılacak hatlardır. Bunlar Bağdat-Basra (440 km) ve Tarablusşam-Humus-Antakya (256 km) demiryollarıdır. Toplam 696 km. İkinci kısmı ise, Anadolu'nun yukarı kısımlarına yapılacak demiryollarını ihtiva etmektedir. Tirebolu-Erzurum (390 km), Sivas-Erzurum (464 km), Erzurum-Bayezit (340 km). Toplam 1.194 km ki üçüncü aşamanın yekûnu 1.890 kilometredir. Pressel projesinin tamamı 5.996 kilometre tutmaktadır.

Görüldüğü üzere Pressel projesinin İskenderun Körfezi'ni ilgilendiren kısmı birinci aşamada yer almaktadır. Ancak hattın doğrudan İskenderun'dan değil de Süveydiye'den başlaması söz konusudur.

4.3.6. Mösyö Sola Projesi (1879)

1879 senesinde İskenderun-Halep arasında yol inşası için imtiyaz talebinde bulunan İtalyan asıllı Osmanlı tebaası William Sola, aynı yolda masraf ve zarar ve ziyarı kendisine ait olmak üzere buhar veya atla işleyen tramvay yolu inşası için de imtiyaz talebinde bulunmuştur. Hattın inşaatı için imtiyaz verildikten sonra en geç iki yıl içerisinde inşaata başlanacak ve en fazla yedi yıl içerisinde inşaat tamamlanacaktı. Hattın yetmiş sene boyunca işletmesi imtiyaz sahibi tarafından talep edilmekteydi. İnşaatın bitmesi ve imtiyaz süresinin dolmasından sonra inşa edilen hat devlete karşılıksız devredilecekti.¹⁰⁹⁵

Ancak aynı tarihlerde Başmimar Serkiz Bey, İskenderun veya Süveydiye'den başlayarak Halep'e ve oradan da Bağdat'a kadar uzanacak güzergâhta bir demir yolu inşa ve işletme imtiyazı talebinde bulunması Mösyö Sola'nın teklifini zora sokmuştur.

¹⁰⁹⁴ Novıçev, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı-Sömürgeleşmesi*, s. 23; Tozlu, *Trabzon-Erzurum-Bayezid Yolu*, s. 123-124; Özyüksel, *Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, s. 16.

¹⁰⁹⁵ BA, T. NFM, 716-49.; BA, Y. A. RES, 6-60.

Çünkü Sola, bölgede başka bir demir yolu güzergâhı inşa edilmesi durumunda kendisine ciddi manada tazminat verilmesini talep etmiştir.¹⁰⁹⁶

Mösyö Sola, inşa edeceği demir yolunun Meskene'ye kadar uzatılmasını talep etmişti. Ayrıca İskenderun'dan Meskene'ye kadar uzanacak hattan Antakya'ya ve Ayıntab'a kadar şubeler inşası için talip olanlara hak verilmesini istemiştir. Bunun dışında İskenderun veya Süveydiye'den Bağdat'a kadar geniş bir demiyolu inşası için başka bir şirkete imtiyaz verilmesi durumunda hem kendinin inşa ettiği yolun alınmasını hem de kendine 1.000.000 frank tazminat verilmesi şartını ileri sürmüştü.¹⁰⁹⁷

Nafia Meclisi, Antakya'ya bir şube yapılmasını ve İskenderun veya Süveydiye-Halep arasında geniş hatlı bir demir yolu inşası için imtiyaz verildiğinde kendi inşa edeceği yol atıl kalacağı için imtiyazı alan şirketin yolu satın almasını makul karşılamıştır. Ancak Meskene şubesinin Bağdat hattının bir parçası olması, Ayıntab şubesinin de Diyarbakır hattı üzerinde bulunması nedeniyle Sola'nın teklifi reddedilmiştir. Şayet bu kısımlar Sola'ya verilirse yakın zamanda inşa edilmesi planlanan bu güzergâhlara talip olacak şirketler ile sorun yaşanabilirdi. Bab-ı Âli, devletin çıkarlarını zora sokacak bu teklife sıcak bakmadığı için Sola'nın teklifi geri çevrilmiştir.¹⁰⁹⁸

Bu gelişmeden sonra bölgede inşa edilecek demir yolu inşa imtiyaz talebinin seyri değişmiştir. Bab-ı Âli, Başmimar Serkez Bey'in Süveydiye veya İskenderun ile Halep arasında dar bir demir yolu inşa imtiyazı teklifini değerlendirmeye almış ve güzergâhın İskenderun-Halep arasında mı yoksa Süveydiye-Halep arasında mı olacağı yönünde müzakerelere başlamıştır. Meclis-i Nafia'da konuyla ilgili şu görüşler beyan edilmiştir: Süveydiye ile Halep arasındaki mesafe, İskenderun ile Halep arasında olan güzergâha nispetle farklı ve inşaatça daha kolaydır. Ancak Süveydiye Limanı'nın oldukça yüklü masrafa ihtiyacı vardır. Oysa İskenderun ticaretgâh olduğu için daima kullanılan limanı Süveydiye'den daha korunaklıdır. Ayrıca İskenderun-Halep güzergâhı Süveydiye'ye kıyasla tüccarlar tarafından daha fazla kullanılmaktadır.¹⁰⁹⁹ Bu mütalaa oldukça

¹⁰⁹⁶ BA, T. NFM, 716-49.; BA, Y. A. RES, 6-60.

¹⁰⁹⁷ BA, T. NFM, 716-49.; BA, Y. A. RES, 6-60; BA, Y. PRK. TNF (Yıldız Perakende Ticaret ve Nafia Nezareti Maruzatı), 1-21.

¹⁰⁹⁸ BA, T. NFM, 716-49.; BA, Y. A. RES, 6-60; BA, Y. PRK. TNF, 1-21.

¹⁰⁹⁹ BA, Y. A. RES, 6-60; BA, Y. PRK. TNF, 1-21.

yerindeydi. İskenderun-Halep arasında en sorunlu bölge Belen geçidiydi. Buna karşın Süveydiye ile Halep arasında fazlasıyla sarfiyat yapılacak kısımlar bulunmaktaydı.¹¹⁰⁰

Meclis-i Nafia'nın bu mütalaasına rağmen Başmimar Serkiz Bey'in dar bir demir yolu inşa etmek için Süveydiye-Halep güzergahını kullanmak istemesi Bab-ı Âli tarafından olumlu karşılanmamış ve bu sebeple Serkiz Bey'in önerisi de geri çevrilmiştir.¹¹⁰¹

1881 yılında teklifi reddedilen Mösyö Sola, 1888 yılında bu kez de Fransız ve Belçikalı sermayedarlar adına İskenderun Körfezi'nden Halep ve oradan Meskene'ye kadar uzanan güzergâhta demir yolu veyahut buharlı tramvay hattı inşası için imtiyaz talebinde bulunmuştur. Sarayı ve Bab-ı Âliyi ikna etmek isteyen Sola, Osmanlı Devleti'nin bu hattın inşa edilmesi durumunda Fırat Nehri üzerinde işleteceği hızlı vapurlar ile çok kısa sürede Bağdat ve Basra'ya asker, askeri malzeme, posta çantaları ve yolcu sevk edebileceğini vurgulamıştır.¹¹⁰² Sola, bunun yanında Fırat Nehri'nin ulaşımına uygun bir hale getirilmesi için devlet hazinesinden hiçbir surette kefalet talebinde bulunmadan temizliğine de talip olmuştur. Ancak demir yolunun Fırat Nehri vasıtasıyla Basra'ya kadar ulaşımının sağlanması ve Fırat Nehri'nin sermaye denetimine girmesi Şâkir Paşa'yı¹¹⁰³ rahatsız etmiştir. Paşa, Fırat Nehri'nin idaresinin sadece Osmanlı sermayesiyle ve Hazine-i Hassa'nın gücüyle sağlanmasının daha hayırlı olacağını düşünmesine rağmen, devletin ekonomik durumunun buna müsait olmadığını da bilincindedir. Bu nedenle Şâkir Paşa; Sola'nın önerisine, hazinenin bu şirkete büyük ortak olması yoluyla olur denebileceğini ifade etmiştir.¹¹⁰⁴

William Sola, saraya kabul ettirmek istediği 250 kilometrelik İskenderun-Meskene hattı için bir de layiha hazırlamıştı. Layiha'da doksan dokuz yıllık imtiyaz talebinde bulunan şirketin Fransız ve Belçikalı sermayedarlara ait olduğu ifade

¹¹⁰⁰ BA, Y. A. RES, 6-60; BA, Y. PRK. TNF, 1-21.

¹¹⁰¹ BA, Y. A. RES, 6-60; BA, Y. PRK. TNF, 1-21.

¹¹⁰² BA, Y. PRK. TNF, 2-31.

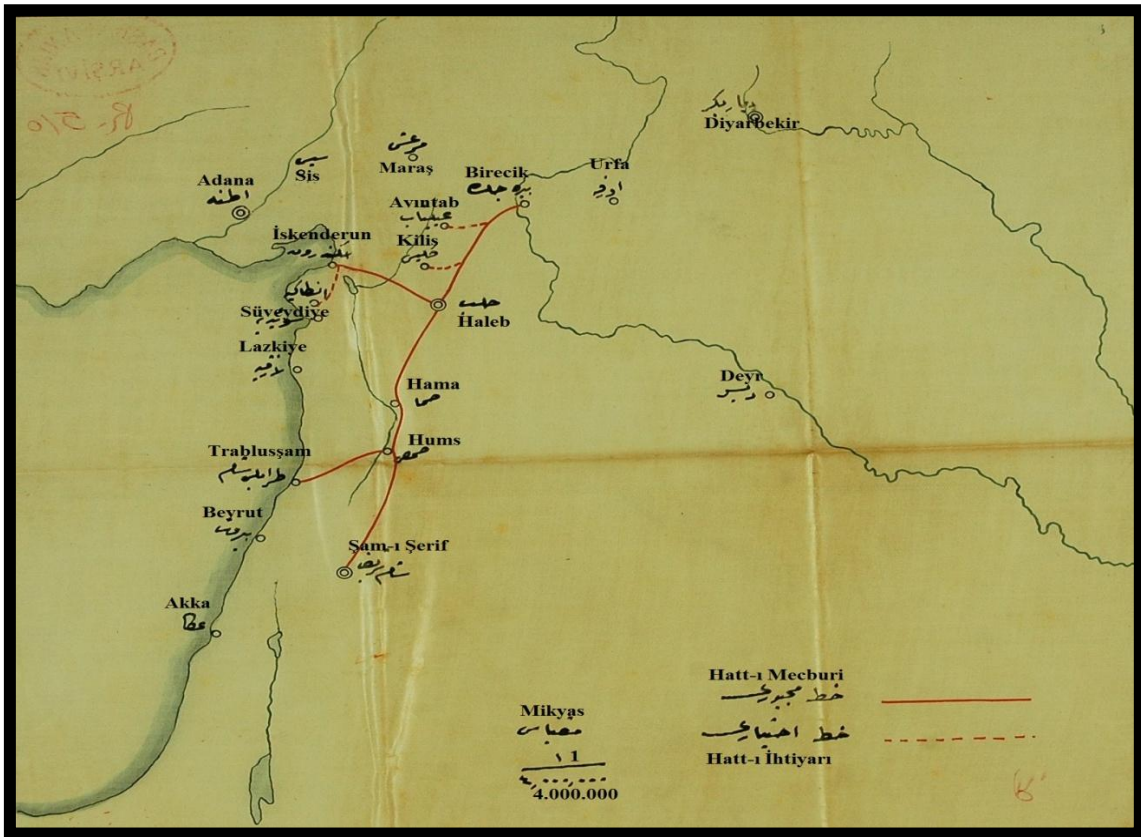
¹¹⁰³ Ahmet Şâkir Paşa müşirliğe kadar yükselmiş bir asker, vali yardımcılığı, mutasarrıflık, belediye müdürlüğü, çeşitli komisyonlarda üyelik yapmış, mülki idareci, on iki yıl büyükelçilik yapan bir diplomat, beş yıl süreyle Yıldız Sarayı'nda Yaver-i Ekremlik sıfatıyla görev alan bir danışman olan Şâkir Paşa Anadolu Islahatı Umum Müfettişi olarak görev yapmıştır. Ali Karaca, *Anadolu Islahâtı ve Ahmet Şâkir Paşa (1838-1899)*, Eren Yayınları, İstanbul 1993.

¹¹⁰⁴ BA, Y. MTV, 82-118.

edilmişti.¹¹⁰⁵ Fakat belgelerden ve uygulamadan takip edebildiğimiz kadarıyla Sola'nın bu teklifi de sonuçsuz kalmış, anlaşılan o ki kabul görmemişti.¹¹⁰⁶

1890 yılında Tarablusşam, Humus ve Hama şose yolu şirketinin müdürü Abdülkadir Menla Bey ile Beyrut bankerlerinden Musa Kariç Efendi, Tarablusşam'dan başlayıp Humus, Hama, Halep, Birecik veya Urfa'ya kadar inşa edilecek ana hattın Humus'tan Şam'a, Halep'ten de Süveydiye veya İskenderun'a şube olarak geniş demiryolları inşası imtiyazını talep etmişlerdir. İnşa edilecek demir yoluna kilometre başına 13.000 frank teminat verilecekti.¹¹⁰⁷

Harita 4. 1. Mösyö Sola'nın 1890 Yılında Fransız ve Belçika Sermayedarı İçin İmtiyazını Talep Ettiği Demiryolu Güzergâhı¹¹⁰⁸

Bu teklifi duyan ve bölgedeki bu tür imtiyazlarla aslında Fransa adına ilgilenen Mösyö Sola, Fransa ve Belçika sermayedarı Mösyö Rali adına aynı güzergâh için alternatif bir teklif vermiştir. Teklifte İskenderun-Halep üzerinden Birecik'e kadar

¹¹⁰⁵ BA, Y. PRK. TNF, 5-32.

¹¹⁰⁶ BA, Y. MTV, 82-118.

¹¹⁰⁷ BA, MV, 60-56.

¹¹⁰⁸ BA, Y. A. RES, 55-4.

uzanan geniş ana hat Halep'ten Hama, Humus ve Şam'a bağlanacaktı. Humus'tan da mecburi bir hat ile Tarablusşam'a bağlanacak olan bu hat, asıl hattın imtiyaz başlangıcı tarihinden itibaren beş yıl içerisinde Antakya, Ayıntab ve Kilis'e şube hat ile bağlanacaktı.¹¹⁰⁹ Ayrıca hattın deniz tarafındaki başlangıç noktası olan İskenderun, sahil tarafından bir şube hat ile Süveydiye'ye, Süveydiye de Antakya'ya bağlanacaktı.¹¹¹⁰ İmtiyazın müddeti doksan dokuz yıl olacaktı.¹¹¹¹

İmtiyaz talebi ile ilgili olarak Ticaret ve Nafia Nazırı, İskenderun'dan Halep'e ve oradan Birecik'e uzanan demir yolunun bir şube hat ile Süveydiye'ye bağlanmasını mantıklı bulmamaktaydı. Ona göre, böyle bir şube hattın askeri ve ticari açıdan bir faydası bulunmamaktadır. Bilakis demir yolunun sahile yakın bir yerden gitmesi stratejik açıdan sakınca doğurmaktaydı. Yol uzayacağı için ticari açıdan da sakıncaları bulunmaktadır. Bu sebeple hat ya İskenderun'dan veya Süveydiye'den başlayarak doğrudan Halep'e uzanmalıydı. Ticaret ve Nafia Nazırı, İskenderun'un tahkime daha elverişli bir mevki olması münasebetiyle hattın buradan başlamasının askeri açıdan çok daha faydalı olacağını belirtmiştir. Başlangıç noktası İskenderun olacak olan demir yolun şayet sahil boyunca uzatılmak istenirse bu hattın Süveydiye yerine sahilten Yumurtalık Limanı'na kadar yapılması daha munasip olacaktır. Çünkü Konya hattı er geç Adana'ya bağlanacaktı. O halde Konya'dan gelen hat, Adana üzerinden İskenderun, Halep, Şam ve Tarablusşam'a kadar bağlanmış olacaktı ki bu da Bağdat hattının kullanılrlılığını arttıracaktı.¹¹¹²

Ticaret ve Nafia Nazırının bu mütalaalarından sonra sadrazam imtiyaz talebinde bulunanların ticari şöretlerinin böyle büyük bir proje için yeterli olmadığı yönünde görüş bildirmesi üzerine, bahsi geçen sermayedar grubuna İstanbul tüccarlarından ticari itibarı olumlu Basmacıade Ferit Bey iştirak etmiştir. Aslında Basmacıade Ferit Bey, İskenderun-Halep'ten Birecik'e uzanan güzergâhta teminatsız bir şekilde geniş bir demir yolunu tek başına inşa etmek istemişti. Bu kadar önemli bir güzergâhta inşa edilecek demir yolunun yabancılardan ziyade Osmanlı tebaasından birisine verilmesini

¹¹⁰⁹ BA, MV, 60-56.

¹¹¹⁰ BA, HR. TO, 535-27.

¹¹¹¹ BA, MV, 60-56.

¹¹¹² Ticaret ve Nafia Nazırı'nın 3 Mart 1891 (22 B 1308/19 Şubat 1306) tarihli yazısı; BA, Y. A. RES, 55-4.

savunan Ferit Bey'in sermayesi, aslında Belçika ve İsviçre Devletlerine dayanmaktaydı.¹¹¹³

Sola'nın Fransa ve Belçika sermayedarı Rali adına sunduğu imtiyaz teklifi görüşülmüş ve 14 Mart 1891 yılında Meclis-i Vükela tarafından imtiyazın verilmesi yönünde görüş beyan edilmiştir.¹¹¹⁴

Teklif nihayet Meclis-i Mahsus-ı Vükelada görüşülmüş ve inşa edilecek demir yolunun, daha önce imtiyazı verilmiş olan Akkâ demir yolu hattıyla iltihak etmesi ve Anadolu-Bağdat hattının Ankara ve Sivas'ı geçerek Diyarbakır'a kadar olan kısmı inşa olunmadan önce Birecik'ten ileriye geçmemesi şartıyla, inşasında askeri açıdan bir sakınca ve mahzurun olmadığı görüşü beyan edilmiştir.¹¹¹⁵

Her ne kadar Sola, Belçika sermayedarları ve Osmanlı tebaasından bazı kimselerle birlikte çalıştığını beyan etse de yukarıda da belirtildiği üzere asıl çalıştığı devlet Fransa'ydı.¹¹¹⁶ Sultan II. Abdülhamit, Fransa'yı imparatorluğu parçalayacak yatırımcı, Belçika'yı da demiryolculuk konusunda Fransa'nın maşası olarak görmekte idi.¹¹¹⁷

Fransa, bu tarihlerde İskenderun Körfezi ile yakından ilgilenmekte ve bölgeye demir yolu imtiyazları ile girmek istemektedir. Fransız hükümetleri Suriye'yi büyük öneme sahip bir bölge, olarak değerlendiriyordu. Fransız diplomasisi açısından geleneksel bir eylem alanı olan bölge Fransız donanmasının rahatlıkla ulaşabileceği bir konumdaydı. Ayrıca Fransızlar, Suriye bölgesini toprak isteğinde bulunabilecekleri bir alan olarak görüyor, bu yüzden de Fransız nüfuzunun sürdürülmesi gerektiğini düşünüyorlardı.¹¹¹⁸ Bu nedenle Yaver-i Ekrem Şâkir Paşa¹¹¹⁹, hattın Cebel-i Lübnan'a yakın olan Humus, Şam ve Tarablusşam ekseninde kalmasından şüphelenmiş ve bunun Fransızların siyasi bir oyunu olduğundan endişe etmiştir. Saray, başlangıçta böyle düşünmesine rağmen, sonrasında Fransızların demir yolu inşası ile bölgede korkulacak derecede nüfuz sahibi olamayacağını kanaatiyle, imtiyazın verilmesinde bir sakınca

¹¹¹³ BA, Y. PRK. AZJ, 19-58.; BA, MV, 69-35.

¹¹¹⁴ BA, MV, 69-35.

¹¹¹⁵ Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ'nın 24 Mayıs 1891 (15 L 1308/12 Mayıs 1307) tarihli mazbatası; BA, Y. A. RES, 55-4.

¹¹¹⁶ Yaver-i Ekrem Şâkir Paşa'nın 27 Mayıs 1875 (15 Mayıs 1291) tarihli yazısı; BA, Y. A. RES, 55-4.

¹¹¹⁷ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 140.

¹¹¹⁸ Şerife Yorulmaz, "Fransız Manda Yönetimi Döneminde İskenderun Sancağı (Hatay)'nın Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Durumuna İlişkin Bazı Kayıtlar (1918-1939)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, XXII, Ankara 2001, s. 232

¹¹¹⁹ Şâkir Paşa hakkında daha fazla bilgi için bkz. Karaca, *Anadolu Islahâtı ve Ahmet Şâkir Paşa*.

görmemiştir. Ancak Şâkir Paşa, bahsi geçen hattın Ankara'dan Yozgat'a veya Kayseri'ye kadar uzatılması hakkının devlette saklı kalması gerektiğini belirtmiştir.¹¹²⁰

Bu değerlendirmelerin tamamı Sultan II. Abdülhamit'e arz edilmesine rağmen muhtemelen bir sakınca görüldüğü için imtiyaz talebi sonuçsuz bırakılmış veya reddedilmiştir.¹¹²¹

4.3.7. Diğer İmtiyaz Talepleri (1882, 1887)

1882 yılında İngiliz sermayedarlarından Mösyö Edvard Gazalle (ادوار غازاله), James Alexander aracılığıyla İskenderun'dan Halep, Birecik, Urfa, Mardin, Musul üzerinden Bağdat'a uzanan güzergâhta bir demir yolu inşa etmek için imtiyaz talebinde bulunmuş ve bir mukavelename hazırlayarak Bab-ı Âliye takdim etmiştir. İane ve teminat talebinde bulunmayan Mösyö Gazelle, sermayesinin güçlülüğüne referans olarak da Osmanlı Bankası, Londra, Berlin, Fransa bankalarının direktörlerini göstermiştir. Fakat bu teklif, Akkâ-Halep demir yolu imtiyazının verilmesinden dolayı reddedilmiştir.¹¹²²

Bu arada İskenderun Halep arasında yol inşa etmek için imtiyaz talebinde bulunan yerli ve yabancı müteahhitler, İskenderun-Halep arasında inşa edilmesi düşünülen demir yolundan endişe etmektedirler. Bu yüzden yol inşası için imtiyaz isteyen birçok müteahhit, aynı zamanda demir yolu imtiyazının da kendilerine verilmesini talep etmişlerdir. Mesela, Padişah Yaveri Hüseyin Cemil Paşa, 9 Aralık 1887 (23 RA 1305/27 T. Sani 1303) tarihli bir arıza ile inşa edilen İskenderun-Halep yolu üzerine Beyrut-Şam arasında işletildiği gibi araba şirketi kurmak istemiştir. Bunun yanında almak istediği işin riskini ortadan kaldırmak için de İskenderun-Halep arasına inşa edilecek demir yolunun işletme hakkının kendine verilmesini talep etmiştir.¹¹²³ Fakat bu talep, sermaye sahiplerinin şevkini hevesini kıracağı endişesi ile Meclis-i Vükelâ tarafından reddedilmiştir. Ancak yol üzerine belli bir miktar ücret ödemek koşulu ile araba işletmesinin sakıncasının olmadığı belirtilmiştir.¹¹²⁴

Esasında Bab-ı Âli, öncelikli olarak Üsküdar'dan Bağdat'a uzanan bir demir yolu inşasını tercih etmekteydi. Bu nedenle demir yolu inşası için imtiyaz talebinde bulunan

¹¹²⁰ Yaver-i Ekrem Şâkir Paşa'nın 27 Mayıs 1875 (15 Mayıs 1291) tarihli yazısı; BA, Y. A. RES, 55-4.

¹¹²¹ BA, Y. A. RES, 55-4.

¹¹²² BA, HR. TO, 526-60; BA, T. NFM, 718-22.

¹¹²³ BA, Y. PRK, MYD, 6-80.

¹¹²⁴ BA, MV, 38-67.

İngiliz Mösyö Erlanger ile Mösyö Alat, İzmit-Bağdat arasında demir yolu inşa etmek için 1887 imtiyazı elde etmişlerdir. Aynı tarihlerde yine İngiliz vatandaşı olan Mösyö Granvil Frederik Rişar Ferguha ile yardımcısı James Alexander verilen imtiyazın dışında kalan, ama bu hatta bağlanacak olan bir demir yolu hattı inşası için de imtiyaz talebinde bulunmuşlardır. İmtiyaz talebinde bulundukları hat, Süveydiye'den Halep'e, oradan da Mardin veya Urfa'ya uzanacak hattır. Fakat Seraskerlik inşası talep edilen güzergâhın askeri açıdan uygun olmadığını beyan etmiştir. Seraskerliğe göre, sahil kesiminden başlayacak demiryollarının müstahkem mevkiilerde inşa edilmesi gerekmektedir ve o bölgede buna en müsait alan İskenderun idi. Bu sebeple de hattın İskenderun'dan başlatılması daha uygun olacaktı. Bu husustaki yazışmalar Sultana iletilmiş ise de bu girişim sonuçsuz kalmıştır. Çünkü devletin inşasına öncelik verdiği güzergâh Üsküdar'dan Bağdat'a uzanan ana hattı ve bu bölgede sadece bir şube yapılması tasavvur edilmektedir.¹¹²⁵

Süveyş Kanalı'nın 1869 yılında açılmasından sonra Mısır, İngiltere açısından oldukça ehemmiyetli bir konuma gelmiştir. Bu tarihten sonra İngiltere'nin en önemli sömürgesi olan Hindistan ile bağlantı sağladığı stratejik bir kavşak durumuna gelen Mısır, 1881 yılında çeşitli bahanelerle İngiltere tarafından işgal edilmiştir. İşgalden sonra Fransa ile de ittifak eden İngiltere kanalın tarafsızlığını sağlamış ve geçişleri kolaylaştırmıştır. Fakat bölgede yaşanan bir mücadele esnasında İngiltere'nin gemilerinden birkaçı batmış ve kanal gemi geçişine bir müddet kapatılmıştır. Bu sebeple İngiltere, Süveyş Kanalına alternatif olacak ikinci tali bir yol aramaya koyulmuştur. Olası bir tehlike durumunda bu yol İngiltere'nin ticaretini sürdürmesini temin edecekti. İşte bu ikinci alternatif yol, Kıbrıs adasının karşısındaki İskenderun veya Samandağ noktalarından başlayarak Bağdat ve oradan Basra'ya uzanan güzergâhtı. İngiltere bu nedenle bahsi geçen güzergâhta bir demir yolu inşa etmek istemektedir. 93 Harbi'nden sonra Kıbrıs'ın İngilizlerin eline geçmesi ve akabinde Mısır'ın işgali üzerine, Osmanlı Devleti İngiltere'ye olan güvenini kaybetmiş ve İngilizlerin Osmanlı topraklarında yeni imtiyazlar almalarını çok da uygun bulmamıştır. II. Abdülhamit Dönemi'nde İngiliz sermayedarların demir yolu inşa/işletme imtiyazı taleplerinin geri çevrilmesinin başlıca sebeplerinden biri budur.¹¹²⁶

¹¹²⁵ BA, Y. A. RES, 42-2; BA, Y. MTV, 31-65; BA, İ. MMS, 97-4097; BA, HR. TO, 532-83.

¹¹²⁶ BA, Y. PRK. ASK, 45-54.

Ancak İngilizler, Osmanlı Devleti'nin bu tutumuna karşı Bab-ı Âli ve saray nezdinde sık sık girişimlerde bulunarak tehditvari demir yolu inşa ve işletme imtiyazlarının neden kendilerine verilmediğini sorgulamışlardır. İstanbul'da bulunan İngiliz büyükelçisi Clare Ford, Baştercüman Alfred Sandison aracılığıyla saraya sunduğu yazısında, İngiliz sermayedarlarının taleplerine haksız ve hukuksuz bir şekilde ret cevabının verilmesinin İngiltere efkâr-ı umûmiyyesinde kötü bir his uyandırdığı uyarısında bulunmuştur. İngiliz sermayedarlarının bundan sonraki süreçte hukuk ve menfaatlerinin Osmanlı Hükümeti tarafından dikkate alınmaması durumunda, *“İngiliz milletinin Osmanlılara malum olan meyil ve muhabbetinin azalacağını”* beyan etmiştir. Aynı yazıda İngiliz büyükelçi, Suriye taraflarında Fransızlara demir yolu inşa işletme imtiyazının verildiğini, oysa kendilerinin çok önceden bahsi geçen hatlar için imtiyaz talebinde bulunduklarını vurgulamıştır.¹¹²⁷

Saray, büyükelçinin ithamlarına karşılık asıl nedeni ortaya koymak yerine, İngilizleri de gücendirmeyecek bir yol aramıştır. Neticede doğrudan İngilizlere bir engellenmenin olmadığını, şartların öyle geliştiğini ortaya koyacak, 2 Şubat 1893 (15 B 1310/22 K. Sani 1308) tarihli şu cevabı vermiştir; *“Mösyö Stanfort isimli bir İngiliz sermayedar Üsküdar’dan Bolu yoluyla Konya’ya bir demir yolu inşası imtiyazını talep etmiş ise de İzmit’ten Ankara’ya kadar bir demir yolu inşası için devlet tarafından daha önce imtiyaz verilmiştir. Bu hat vücuda gelmiş iken şimdi bu hatta paralel olarak Bağdat tarafına bir demir yolu inşa imtiyazı talebi hazine ve devlet açısından sakıncalı olacaktır. Stanfort’un İskenderun’dan Birecik’e uzanan yoldan Bağdat’a kadar bir demir yolu inşası imtiyazını talep ettiği sırada, Şam’dan Birecik ve oradan Halep’e bir demir yolu inşası için Fransızlar imtiyaz talebinde bulunmuştu. Fransızların talebi Meclis-i Nafia ile Bab-ı Âli tarafından tetkik edilmiş ve bu güzergâhta demir yolu inşası Fransızlara verilmiştir. Stanfort’un talep ettiği İskenderun’dan Birecik’e uzanan hat da Fransızlara verilen imtiyaz içerisinde kaldığı için talebi reddedilmiştir. Diğer taraftan İngilizlere karşı herhangi bir kastın olmadığı, Akka’dan Şam’a demir yolu inşası imtiyazını İngiliz sermayedar Mösyö Belinig’e verilmesinden de anlaşılabilir. Belinig, imtiyazı aldığı halde taahhüt edilen zamanda teminat bedelini yatırmadığı için imtiyazı elinden alınması gerekirken özel bir ayrıcalık tanınarak süresi uzatılmıştır. Yine İngilizlerden müteşekkil olan Aydın Demir yolu Kumpanyasına eski hattın Dinar’a*

¹¹²⁷ BA, Y. A. HUS, 269-68.

kadar uzatılması yönünde imtiyaz verilmiştir. Bununla beraber inşa imtiyazının Mösyö Kaullela'ya (قاوللا) verildiği Alaşehir-Karahisar hattının tamamlanmasından sonra Aydın Demir yolu Kumpanyasına talep etmesi durumunda aynı şartlarla Aydın demir yolunun Dinar'dan Çay'a kadar uzatılması imtiyazı verilebilir.”¹¹²⁸

Verilen cevabın son kısmı oldukça dikkate değerdir. “On bir seneyi aşkın bir süredir Osmanlı toprağı olan Mısır'ı işgal altında tutan İngilizlere karşı Osmanlı efkâr-ı umûmiyyesinde uyanması gereken kötü his nasıl oluyor da kendi iç işlerimizden olan imtiyaz işlerine karşı İngiliz efkâr-ı umûmiyyesinde oluşuyor.”¹¹²⁹

4.3.8. İskenderun-Ergani Projesi (1870, 1891)

Ergani'de çıkarılan bakır madenini hammadde ihtiyacı olan Avrupa'ya kısa ve ucuz yoldan nakledebilmek için Diyarbakır Ergani'den İskenderun'a uzanan güzergâhta 1870 yılında demir yolu inşa edilmesi gündeme gelmiştir.¹¹³⁰ Bu hattı inşa etmek için Osmanlı Devleti'nin Manchester Şehbenderi Abdullah İdlibî Efendi ve yardımcıları talepte bulunmuştur.¹¹³¹ Hattın ilkin önce İskenderun'dan Birecik'e kadar olan kısmı, belirtilen kısmın inşası tamamlandıktan sonra da Birecik'ten Ergani'ye kadar olan kısım inşa edilecekti. Bu ana hat, şube bir hat ile Halep'e bağlanacaktı. İnşa edilecek demir yolu vasıtasıyla senede asgari 30.000 ton bakır madeni taşınması ve taşınan madenin her tonu için dört lira ödenmesi planlanmaktaydı.¹¹³² Ancak imtiyaz talebinde bulunan Abdullah İdlibî Efendi; İskenderun, Halep, Birecik'ten Bağdat ve Basra'ya kadar olan sahada kara yolu işletme-inşa imtiyazının da kendisine verilmesini istemekteydi.¹¹³³ Bunun yanında gerekirse kolay bir şekilde nakliye yapılabilmesi için Fırat Nehri üzerinde sevkiyat imtiyazı talep etmişlerdi. Şirket demir yolu inşa ederken Osmanlı Devleti'nin kendilerine mali destek sağlamalarını da talep etmişti. Ancak özellikle Fırat Nehri üzerinde nakliye imtiyazı istenmesine Osmanlı Devleti kati bir şekilde karşı çıkmıştı. Şirketin asıl amacı, Ergani-İskenderun arasında inşa edeceği demir yolunu Bağdat ve Basra'ya bağlamaktır. Fakat şirketin büyüklüğü buna müsait değildi ve talep

¹¹²⁸ BA, Y. A. HUS, 269-68.

¹¹²⁹ BA, Y. A. HUS, 269-68.

¹¹³⁰ BA, T. TRM, 1767-110; 1869 yılında bakır madeni sevkiyatını kolaylaştırmak için Ergani'den İskenderun'a şose yol inşa edilmek için teşebbüste bulunulmuşsa da sonuçsuz kalmıştır. BA, T. TRM, 1764-72.

¹¹³¹ BA, ŞD, 495-25.

¹¹³² BA, T. TRM, 1767-110.

¹¹³³ BA, ŞD, 495-25; *The Mercury* (Hobart, Tas. : 1860 - 1954), Thursday 20 October 1870, page 3.

edilen imtiyazın boyutları çok geniştir. Bu münasebetle Abdullah İdlibî Efendi'nin imtiyaz talebi kabul görmemiştir.¹¹³⁴

Bu reddediştten bir yıl sonra 1891 yılında Fransız Fivel şirketi, aynı güzergâhta yani Ergani İskenderun arasında bir demir yolu inşa imtiyazı talep etmiştir. Ancak Rusların ve İngilizlerin birtakım siyasi oyunlarının da olduğu düşünüldüğü için teklif sonuçsuz kalmıştır.¹¹³⁵

Demir yolu inşa edilememesine rağmen, Ergani ile İskenderun arasındaki bakır madeni sevkiyatı gün geçtikçe artmıştır. Ergani'de çıkarılan bakır madeni Osmanlı Bankası vasıtasıyla Londra'ya ihraç edilmekteydi. 1901 Ağustos'unda İskenderun'da ortaya çıkan salgın hastalık nedeniyle gümrükte görevli memurlar vazifelerini yapamaz hale gelmişlerdi. Devlet bakır madeni sevkiyatının sektöre uğramasını engellemek için tedbir olarak gümrükte geçici görev yapacak kantarcı istihdamı yoluna gitmiştir.¹¹³⁶

1902 yazında Ergani'den İskenderun Limanı'na bakır madeni sevki için 4.000 deve tahsis edilmiştir.¹¹³⁷ Bir yıl sonra Ergani'den İskenderun'a sevk edilen ve oradan İngiltere'ye ihraç edilen bakır madeni miktarı 1.000.000 kıyyeye yükselmiştir.¹¹³⁸ Rakamların bu derece artması; hükümeti, bakır nakliye ücretine bir düzen koymak zorunluluğuna sürüklemiştir. Bu münasebetle I. Dünya Savaşı başlamadan kısa bir süre önce sevk edilecek bakır madeninin nakliye ücreti ile ilgili 1914-1917 yıllarını kapsayan üç yıllık bir mukavelename çıkarılmıştır.¹¹³⁹

4.3.9. İngiliz John Robert Pilling Projesi (1890)

1890 Haziran'ında İngiliz sermayedar John Robert Pilling, Şam'dan Humus, Hama, Halep ve Birecik'e uzanan güzergâhta tahmini 300 kilometrelik bir demir yolu inşa etmek için Osmanlı Hükümetinden imtiyaz talebinde bulunmuştur. Bu ana hattın, şube bir hatla İskenderun veya Süveydiye'ye bağlanması da planlanmıştı. İmtiyaz talebi, Nafia Nezaretine ve oradan da tetkik için Nezaretin Fen Kalemine havale edilmiştir. Ancak burada imtiyaz talebinin tetkiki, Pilling tarafından Akka'dan Şam'a kadar olan hattın inşası için mali tedbirlerin alınmaması sebebi ile Nafia Nazırı

¹¹³⁴ BA, ŞD, 495-25.

¹¹³⁵ BA, Y. PRK. KOM, 7-85.

¹¹³⁶ *İkdam Gazetesi*, Numara: 2561, 10 Ağustos 1901.

¹¹³⁷ *İkdam Gazetesi*, Numara: 2892, 7 Temmuz 1902.

¹¹³⁸ *İkdam Gazetesi*, Numara: 3212, 23 Mayıs 1903.

¹¹³⁹ *Düstur*, Tertib-i Sani, VI, Dersaadet 1334, s. 378; *Düstur*, Tertib-i Sani, IX, İstanbul 1928, s. 268; *Takvim-i Vekayi*, Numara: 1788, 15 Nisan 1914 (19 CA 1332-2 Nisan 1330); *Takvim-i Vekayi*, Numara: 2825, 16 Mart 1917 (22 CA 1335/17 Mart 1333).

tarafından men edilmiştir. Pilling, bunun üzerine gerekli mali altyapıya sahip olduğunu ortaya koymak için “Manchester and Liverpool District Banking Company” isimli bankayı referans göstermiştir.¹¹⁴⁰ Oysa Nafia Nazırının projenin tetkikini menetmesinin en temel sebebi, aynı tarihlerde bahsi geçen hattın imtiyazının Yusuf İlyas Efendi’ye verilmiş olmasıydı. Pilling’in talebi sırasında, daha önce aynı güzergâh için verilen imtiyazın tam anlamıyla sonuçlanmamış olması, başka bir imtiyazı hakkının verilmesini mahzurlu hale getirmişti.¹¹⁴¹

Bab-ı Âli, Yusuf İlyas Efendi’nin mali gücünün yeterli olmadığını veya bu projenin altından tek başına kalkamayacağını düşünmüş olacak ki projeye John Pilling’i de dâhil etmiştir. Yani artık Şam’dan başlayıp Birecik’e kadar uzanan ana hat üzerinden Süveydiye veya İskenderun’a şube bir hat inşası imtiyazı Osmanlı tebaasından Yusuf İlyas Efendi ile İngiliz John Robert Pilling’e verilmişti. Aslında bu değişiklikte Yaver-i Ekrem Şâkir Paşa’nın da etkisi vardır. Teklifler ile ilgili değerlendirmesini Sultan II. Abdülhamit’e sunan Şâkir Paşa, Akka-Şam Demir yolu imtiyaz sözleşmesini diğer demir yolu sözleşmelerinden daha iyi bulmaktadır. Ancak Şâkir Paşa, ticari öneminden dolayı Halep-Süveydiye veya Halep-İskenderun hattının denetiminin anlaşma yapılacak şirkete bırakılmamasından yanaydı. Ona göre Süveydiye veya İskenderun, Fırat Nehri boyunca Bağdat ve Basra’ya yapılması düşünülen hattın başlangıcı olacaktı.¹¹⁴² Bab-ı Âli, kısa süre içerisinde hattın güzergâhını ayrıntısıyla gösterir bir harita talep etmiş, ancak imtiyazı alan şirket mühendislerinin salgın hastalığa yakalanması sebebiyle haritayı zamanında teslim edemediklerinden üç ay ek süre istemişler ve sonrasında hazırlanan haritayı Bab-ı Âliye ulaştırmışlardır.¹¹⁴³

Demir yolunu, 1891 yılında kurduğu Suriye-Osmanlı Demir yolu Şirketi ile inşa etmeye başlayan Pilling, 1908 yılında yaşanan devrim ve 1909 yılında Sultan Abdülhamit’in tahtan indirilmesi dolayısıyla imtiyaz ile ilgili birtakım sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. Yönetimi yeni ele geçiren İttihatçılar, başlangıçta Alman karşıtı bir politika izlemelerine rağmen, Almanlarla yaptıkları borç anlaşması neticesinde Almanlara yaklaşmış ve birçok konuda bu devleti ön plana çıkarmaya başlamışlardır. Pilling’e verilen imtiyaz içerisinde bulunan güzergâhta Almanlara demir yolu inşa

¹¹⁴⁰ BA, HR. TO, 534-23.

¹¹⁴¹ BA, Y. MTV, 47-88.

¹¹⁴² Karaca, *Ahmet Şâkir Paşa*, s. 33-34.

¹¹⁴³ BA, Y. MTV, 47-88.

imtiyazı verilmesi ve 1911 yılında da Bağdat ana hattının bir şube hat ile Toprakkale'den İskenderun Limanı'na uzatılması imtiyazının Almanlara verilmesi, İngiliz sermayedarı rahatsız etmiştir. Ancak İttihatçılar, İngilizleri bölgeden uzaklaştırmak için bu tedbirlerle yetinmemişlerdir. İngilizlerin Suriye politikasına son verme hususunda alınan bir karar üzerine, Suriye-Osmanlı Demir yolu Şirketi'nin demir yolu ve imtiyaz hakları 155.000 sterline satın alınmış ve bu sayede İngilizlerin Suriye-Osmanlı Demir yolu Projesi ile olan ilişkisi tamamen kesilmiştir.¹¹⁴⁴

Ancak ilişkisi kesilen İngiliz şirketinin müdürü John Robert Pilling, şirketin hak ve imtiyazlarını tekrar elde edebilmek için Osmanlı Hükümetinden haklarının iadesini talep etmiştir. Bunun için İngiliz mahkemelerine başvuran Pilling, meseleyi uzun bir hukuk sürecine sokarak daha büyük çıkarlar elde etmenin peşine düşmüştür.¹¹⁴⁵

4.3.10. Halepli Nikolaki Projesi (1892)

Osmanlı tebaasından olup Brezilya'da ikamet eden Halepli Nikolaki Efendi, 1 Ağustos 1892 tarihinde İskenderun'dan Halep ve Halep'ten Bağdat'a uzanan güzergâhta demir yolu imtiyazı talebinde bulunmuştur. Şayet imtiyaz verilirse yıllık 10.000.000 lira gelir getireceği iddiasında bulunmuştur. Ancak Nikolaki Efendi'nin talebi pek ilgi görmemiştir.¹¹⁴⁶

Bunun yanında 1897 yılında İstinaf Mahkemesi azasından İsmail Hakkı; İskenderun'da bir rıhtım inşası, limanın temizlenmesi ve inşası ile beraber İskenderun'dan Halep, Ayıntab, Birecik, Urfa, Diyarbakır, Musul'a kadar uzanan hatta bir demir yolu inşası için imtiyaz talebinde bulunmuş ancak talebi sonuçsuz kalmıştır.¹¹⁴⁷

¹¹⁴⁴ Hukuk süreci hususunda daha fazla ayrıntı için bkz; Durdu Mehmet Burak, "İttihat ve Terakki Partisi'nin Demiryollarını Millileştirme Politikası ve 1917 Tarihli John Robert Pilling'in Şikayeti ve Mahkeme Tutanakları", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, V/1, 2004, s. 71-89; Durdu Mehmet Burak, "İngiliz J.R. Pilling'in Osmanlı Demir yolu İmtiyazını Ele geçirme Mücadelesi", *OTAM*, XVII, 2005, s. 1-24.

¹¹⁴⁵ Hukuk süreci hususunda daha fazla ayrıntı için bkz; Durdu Mehmet Burak, "İttihat ve Terakki Partisi'nin Demiryollarını Millileştirme Politikası ve 1917 Tarihli John Robert Pilling'in Şikayeti ve Mahkeme Tutanakları", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, V/1, 2004, s. 71-89; Durdu Mehmet Burak, "İngiliz J.R. Pilling'in Osmanlı Demir yolu İmtiyazını Ele geçirme Mücadelesi", *OTAM*, XVII, 2005, s. 1-24.

¹¹⁴⁶ BA, HR. TO, 398-23.

¹¹⁴⁷ BA, Y. MTV, 114-23.

4.3.11. Mösyö Aleksandır Tonyatı Projesi (1897)

Bağdat tüccarından olup İstanbul'da ikamet eden¹¹⁴⁸ Mösyö Aleksandır Tonyatı'nın 1897 yılında, doksan dokuz yıllığına demir yolu inşa-işletme imtiyaz talebinde bulunmuştur.¹¹⁴⁹

Bu hat İskenderun veya Süveydiye'den başlayarak Halep ve Zor güzergâhıyla Fırat Vadisi'nden Bağdat'a kadar teminatsız bir şekilde inşa edilecekti. Bu asli hat, hükümetin de onay verdiği bir noktadan şube hat ile Necef'e ve Bağdat'tan başlayacak başka bir şube hat ile Salaca'ya uzatılacaktı. Zamanla bu asli hat Basra'ya kadar uzatılacaktır. Şirket demir yolunu inşa ettikten sonra Basra ile İskenderun veya Süveydiye'de liman, rıhtım ve antrepolar da inşa edecekti.¹¹⁵⁰ Ancak müteahhit inşa edilecek demir yolunun iki tarafında ve hattın geçeceği nehir civarındaki kırk kilometrelik ziraata müsait arazinin kendisine terk edilmesini istemekteydi. Bu arazinin yirmi kilometrelik kısmının tasarruf hakkının da kendisine verilmesini ve bu arazinin on yıl her türlü vergiden muaf tutulmasını talep etmekteydi.¹¹⁵¹

4.3.12. Rusya Kont Kapnist Projesi (1898)

Ruslar, Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzlarını arttırmak ve Kafkasya üzerinden Akdeniz'e inmek için kendilerince proje üretmekteydiler. Bu projelerden birini Rus çarı mabeyncilerinden Kont Kapnist aracılığıyla 1898 senesinde gerçekleştirmek için harekete geçmişlerdir.¹¹⁵² Kont Kapnist, Tarablusşam'dan Basra'ya ve İskenderun'dan Basra'ya uzanan güzergâhta 1.700 kilometrelik bir demir yolu inşa etmek için imtiyaz talebinde bulunmuştur. Ancak bu talep Saray tarafından Almanlarla imzalanacak olan Bağdat Demir yolu projesine karşı sinsice bir hamle olarak addedilmiştir.¹¹⁵³

Devletin bu tür projelere ne gözle baktığını Kâmil Paşa'nın aşağıdaki sözlerinden anlayabiliriz. Ona göre; *“Bağdat Demir yolu İngiltere'nin hayatı olan Hindistan'ın en kısa yoludur. Bu münasebetle İngilizler bu yolu elde etmek için Sultan Abdülmecit'in saltanatından bu yana her türlü fırsatı değerlendirmişlerdir. Hatta Kıbrıs Adası'na göz*

¹¹⁴⁸ BA, BEO, 1311-98319; BA, Y. EE, 1-48.

¹¹⁴⁹ BA, Y. PRK. TNF, 6-73.

¹¹⁵⁰ BA, Y. PRK. TNF, 6-73.

¹¹⁵¹ Nafia Meclisinin 13 Ocak 1898 (19 Ş 1310/31 K. Evvel 1313) tarihli mazbatası; BA, Y. EE, 1-48; BA, BEO, 1311-98319.

¹¹⁵² Süleyman Kâni İrtem, *Şark Meselesi Osmanlı'nın Sömürgeleşme Tarihi*, (Haz: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul 1999, s. 58.

¹¹⁵³ BA, Y. PRK. TKM (Yıldız Perakende Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği), 40-66.

dikmeleri ve Süveyş Kanalı'na paralel olarak Akka'dan Akabe'ye kadar diğer bir kanal açmak bahanesiyle Mısırlı Halim Paşa'yı vasıta koyarak imtiyaz istemeleri ve şayet bu kanalın imtiyazı verilmez ise bari İskenderun'dan Bağdat ve Basra demir yolu imtiyazının verilmesini istemelerinin sebebi budur. Mısır'da bulunmaları dahi yine bunun içindir. Rusya Devleti, İngiltere'nin Hindistan'dan dolayı rakibi olup, Fransa ise Afrika'daki sömürgelerinden dolayı İngiltere'yi kıskanmakta ve Mısır'dan dolayı İngiltere'ye haset etmektedir. Bu iki devlet muahharan aralarında ortaya çıkan ittifak üzerine İngiltere'yi tehdit etmekten geri durmamaktadır. Fransa Devleti, Matran ve emsali şahıslar vasıtasıyla Birecik'den Beyrut'a kadar demir yolu inşa imtiyazı almış ve bu demiryolları inşa etmek bahanesiyle o yerlerin öşür gelirlerini alıp dört beş seneden beri ne demir yol inşasına ne de başka bir işe başlamamıştır. Fransızların buradaki amacı İngilizlere muhalefet etmektir. Şimdi Rusya Devleti ricalinden olan Kont Kapnist tarafından talep olunan Bağdat Demir yolu, Suriye'nin anahtarı olan Tarablus ve İskenderun Limanlarından Basra'ya kadar olan sahaya hâkim olacağından ve fennen bir yerde bir şahıs diye şirkete bir imtiyaz vermek o yerdeki ahali ve toprakları imtiyaz sahibine esir kılmak demek olacaktır. Matran, nasıl Fransa için Beyrut ve Birecik Demir yolu imtiyazını almış ise Kont Kapnist de bahsi geçen Tarablus ve İskenderun'dan Basra'ya kadar uzanan sahayı Rusya Devleti için talep etmektedir.”¹¹⁵⁴

4.3.13. Bazisol Vahkiti Projesi (1899)

Mösyö Bazisol Vahkiti (بازيسل وحقينى), adına hareket eden ve onun temsilcisi olan Mösyö Şarl Kotar'ın demir yolu inşa imtiyaz talebi şu şekildedir: Hat; Konya, Ulukışla, Adana, Halep üzerinden Fırat Vadisi'ni takiben Bağdat ve Basra Körfezi'ne kadar uzanacaktır. Hattın Basra Körfezi'nde sona erdiği yerde bir liman inşa edilecektir. Bunun yanında Halep'ten İskenderun'a bir şube hat inşa edilerek hattın bittiği noktada bir liman tesis edilecektir. İnşa edilecek bu demir yolu tek hat olarak inşa olunacak ancak arazi çift hatta kâfi derecede istimlâk olunacaktır.¹¹⁵⁵

4.3.14. Mösyö Ernest Rehnitz Projesi (1899)

Bağdat Demir yolu sözleşmesinin hazırlanabilmesi için daha bir dizi engelin aşılması gerekmektedir. Bu sefer de 1899 yılında Avusturya-Macaristan vatandaşı

¹¹⁵⁴ BA, Y. PRK. BŞK (Yıldız Perakende Mabeyn Başkitabeti), 57-5.

¹¹⁵⁵ BA, Y. PRK. TNF, 6-73; *İkdam Gazetesi*, Numara: 1735, 6 Mayıs 1899; *İkdam Gazetesi*, Numara: 1770, 10 Haziran 1899.

Ernest Rechnitzer isimli banker, İngiliz sermayesi adına İskenderun veya Konya'dan Bağdat ve Basra'ya uzanacak bir demir yolu projesi ile ortaya çıkmıştı.¹¹⁵⁶ Rechnitzer'in mali anlamda dayanağı İngiliz William Mayer Şirketidir. Bab-ı Âli, müracaattan sonra yaptırdığı tahkikatta, Mayer şirketinin mali manada itibarlı bir şirket olduğunu tespit etmiştir.¹¹⁵⁷ Rechnitzer'in Viyana bankerlerinin yanında Londra Rothshild ve Berlin Disconto Gesellschaft'ın desteğini sağladığı iddiasında bulunulsa da Alman Dışişleri Bakanlığının yaptığı araştırma, iddianın gerçek olmadığı ortaya çıkmıştır. Rechnitzer, aslında İngiliz büyükelçisi Sir O'Connor'un desteğini almıştı. İngiliz Büyükelçisinin aracılığı, Mahmut Paşa ve oğlu Cavit Bey'in desteğini de beraberinde getirmişti.¹¹⁵⁸ Damat Mahmut Paşa, Abdülhamit nezdinde aktif olarak İngiliz projesinden yana tavır koymuştu. Rechnitzer'in projesi aslında Almanların demir yolu imtiyazını sürüncemeye bırakmaya yönelik, İngiliz çabalarının bir ürünü idi.¹¹⁵⁹

Rechnitzer'in inşa etmeyi tasavvur ettiği hat İskenderun'dan başlayarak Halep, Deyr, Bağdat güzergâhından Basra Körfezi'ne kadar uzanacaktı. Asli hat Bağdat'tan Kerbela yolu ile Necef'e şube hatla bağlanacaktı. Bunun dışında biri İskenderun, diğeri Basra Körfezi'nde olmak üzere iki de liman inşa edilecekti. Beş sene zarfında teminatsız olarak Eskişehir-Konya hattını İskenderun ile Halep arasında İskenderun-Basra hattına bağlayacaktı.¹¹⁶⁰ Rechnitzer'in en önemli isteği, inşa edilecek ana hattın her iki tarafından yedişer kilometre mesafelik kısmında hiçbir şekilde demir yolu inşa imtiyazı verilmemesiydi.¹¹⁶¹ Bütün bu hususlar bir mukavele ile tespit edilerek Bab-ı Âliye sunulmuş ve edilmiş ve hattın hangi koşullarda inşa edileceği bu sayede teminat altına alınmıştır.¹¹⁶²

İngilizlerin Rechnitzer'i ileri sürmeleri Sultan Abdülhamit'in gözünde bir Avusturya vatandaşının bir İngiliz vatandaşından daha güvenilir olduğu düşüncesinden kaynaklanıyordu. 15 Eylül'de İngiliz Büyükelçisi Sir O'Connor, Alman Büyükelçisi Marshall ile yaptığı görüşmede, Bağdat Demir yolu konusundaki zorlukların aşılması için, Alman-Fransız gurubunun, İngiliz Rechnitzer gurubuyla uzlaşması gerektiğini öne

¹¹⁵⁶ Özyüksel, *Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, s. 134-136.

¹¹⁵⁷ BA, Y. EE, 1-52.

¹¹⁵⁸ François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, (2003), (Çev. Ali Berkay), Homer Kitabevi, İstanbul 2006, s. 399.

¹¹⁵⁹ Özyüksel, *Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, s. 134-136.

¹¹⁶⁰ BA, Y. EE, 1-52; BA, Y. PRK. TNF, 6-73.

¹¹⁶¹ BA, Y. PRK. TNF, 6-73.

¹¹⁶² BA, Y. PRK. TNF, 8-42.

sürmüştü. İngilizler, Alman projesinden kaygı duymakta, hattın Basra'ya ve İran Körfezi'ne kadar uzatılması durumunda, Hindistan'daki varlıklarının tehlikeye düşeceğini düşünmektedirler. Ancak aynı yılın ekim ayında Boer Savaşı'nın çıkması, İngilizlerin Bağdat Demir yolu sorunundan geçici olarak uzaklaşmaları sonucunu doğurmuştu.¹¹⁶³

İngiliz ve Rusların muhalefeti yanında bazı nazırlar da Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu olumsuz ekonomik koşullar nedeniyle maliyenin yeni kilometre garantileri yükü altına girmesini istemiyorlardı. Ancak Sultan Abdülhamit, aynı görüşte değildi. Sultan, projenin Almanlar tarafından gerçekleştirilmesini istediği için Macar Rechnitzer'in imtiyaz talebi geri çevrilmişti.¹¹⁶⁴

İngilizlerin planı, Doğu Akdeniz'den başlayan bir noktadan Basra'ya uzanmaktı ve İstanbul'u Basra'ya bağlama düşünceleri yoktu. Var gibi gözükse bile, bu Almanları ve diğer rakiplerini devre dışı bırakmaktan ibaretti. İngiltere'nin böyle düşünmesi zaten Hindistan'a Süveyş Kanalı ile ulaşıyor olmalarından ileri geliyordu. Şayet Doğu Akdeniz'den Basra'ya bir hatla ulaşabilirse Hindistan'a giden yolu güvence altına alınmış olacaktı.¹¹⁶⁵

4.3.15. Chester Projesi (1909)

XIX. yüzyılın başlarından itibaren Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Akdeniz, Amerika'nın ilgi alanına girmişti.

Chester'den önce 1885 yılında Amerikalı Jesse Grant, İskenderun Limanı'ndan Basra Körfezi'ne uzanan güzergâhta bir demir yolu inşasını tasavvur etmiş, ancak bu teklif Osmanlı yönetiminden ilgi görmemiştir. Sonraki süreçte Sultan II. Abdülhamit Amerika'nın büyükelçisi Cox'a, Tarsus'tan denize ulaşacak yirmi dokuz millik bir demir yolu projesi önermişse de, bu da Amerikalıların ilgisizliği nedeni ile hayata geçirilememişti.¹¹⁶⁶

Bunun dışında 1899 yılında diplomatik birtakım hususlar için Amerikan donanmasında resmi görevli olarak gelen ve Sultan Abdülhamit ile görüşme fırsatı

¹¹⁶³ Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 399; Özyüksel, *Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, s. 134-136.

¹¹⁶⁴ Özyüksel, *Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, s. 134-136; Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, s. 399.

¹¹⁶⁵ Barış Metin, "Rus Kaynaklarına Göre Anadolu'da Demir Yolları ve Demir Yolu Projeleri, Bağdat Demir yolunun Rusya Açısından Önemi (1900-1916), *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, XVIII, Ağustos 2011, s. 18-19.

¹¹⁶⁶ Erdal Açıkşes, Rahmi Doğanay, *Amerika'nın Yüz Yıllık Ortadoğu Hayali Chester Projesi*, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2010, s. 47-48.

bulan Amiral Chester'in birtakım demir yolu vs. projeleri olmuştur. Aslında Chester, bu projeleri 1899 yılında gündeme getirmemiştir. 1899 yılında Osmanlı topraklarında yaptığı keşifler ve Sultan ile kurduğu yakınlığa güvenen Chester, 1906 yılında emekliye ayrılınca projelerini hayata geçirebilmek için Osmanlı topraklarına gelmiştir. Projelerinin temelinde Osmanlı topraklarında çıkarılacak petrol ve madenlerden faydalanmak yatıyordu. Dolayısıyla inşa edeceği demiryollarının da bu amaca hizmet edecek bir pozisyonda olmasını istiyordu. Bu hatların başında İskenderun Limanı'ndan Halep'e uzanan ve oradan da Bağdat'a giden hat vardı. Ancak bu projeler, Sultan'ın sıcak bakmayışı ve İngiliz, Fransız, Rus ve Alman muhalefete yüzünden kabul görmemiştir.¹¹⁶⁷

1909 yılında Chester projesi tekrar genişletilerek gündeme gelmiştir. Projeye göre; ana hat Sivas'tan Güneydoğu'ya doğru Harput-Ergani-Musul-Kerkük üzerinden İran sınırındaki Süleymaniye'ye uzanacaktı. Ana hatta ise üç yan hattın bağlanması düşünülmüyordu. Bu üç hattın birisi de İskenderun-Halep üzerinden Süleymaniye'ye uzatılması düşünülen hattı.¹¹⁶⁸ Tümü geniş hat olarak düşünülen hat yirmi yıl süreyle işletilecek ve imtiyaz süresi doksan dokuz yıl olacaktı. Fakat 1911 yılında Chester projesinde de yer alan İskenderun'un bir demir yolu ile Bağdat ve Basra'ya bağlanması imtiyazı Almanlara verilince, Amerikalı Chester gurubu Aralık 1911'de projeden çekildiklerini açıklamışlardır.¹¹⁶⁹

4.3.16.Toprakkale (Osmaniye)-İskenderun Demir yolunun İnşası (1911)

Sultan Abdülaziz döneminde başlayan demir yolu inşa faaliyetleri, II. Abdülhamit Dönemi'nde hız kazanmıştır. Daha öncesinde Batı Anadolu ve Rumeli'de bir kısım demir yolu inşa edilmiş, fakat Orta ve Güney Anadolu ile Arap coğrafyasına uzanan bölgede böyle bir girişim olmamıştı. Bu nedenle İstanbul'dan Basra'ya uzanan güzergâhta bir demir yolu inşa edilmesi gündemdeydi. Sultan, devletin bu projeyi hayata geçirecek mali güce ve teknik elemana sahip olmadığını bildiği için, daha ziyade

¹¹⁶⁷ Açıkse, Doğanay, *Chester Projesi*, s. 51.

¹¹⁶⁸ Aslında Chester gurubu Doğu Akdeniz sahilindeki Süveydiye'de bir istasyon planlamakta idi. Ancak Osmanlı Hükümeti, istasyonun İskenderun veya Yumurtalık'ta olmasını istemekteydi. Can, *Chester Projesi*, s. 137.

¹¹⁶⁹ Açıkse, Doğanay, *Chester Projesi*, s. 57-63; Almanların kurduğu Bağdat Demir yolu Şirketine İskenderun'a giden hattın imtiyazı verilmesi, Chester projesine öldürücü bir darbe idi. Eylül 1911'de Anadolu Demir yolu Şirketinin Ankara hattını Samsun-Sivas hattıyla birleştirecek ve Diyarbakır ile Harput'a kadar uzatacak hatların inşası için Osmanlı Hükümetiyle görüşmesi daha da ağır bir darbe olmuştur; Can, *Chester Projesi*, s. 147

yabancı devletlere yap işlet devret şeklinde imtiyaz verilerek inşa edilmesini düşünmekteydi. Devrin Ticaret ve Nafia Nazırı Hasan Fehmi Paşa da demir yolları inşa edilmesinde yabancı sermayeyi kullanmanın sakıncalı olmayacağı görüşündeydi.¹¹⁷⁰

Ancak Sultan, imtiyazlar verilirken İngiltere, Fransa ve Rusya'ya güvenilemeyeceğini düşündüğü için, bu devletleri devre dışı bırakmanın yollarını aramaktaydı. İngilizlerin Anadolu'nun ortasından Bağdat ve Basra'ya demir yolu ile uzanmasını, Mısır-Suriye-Irak üzerinden çekilen bir çizginin doğusundaki bölgenin imparatorluktan koparılması demek olacağını biliyordu. Zaten İngiliz ve Fransızların demir yolu projelerinin çok büyük bir kısmı Doğu Akdeniz sahillerinden başlayıp Basra Körfezi'nde bitiyordu. Yani Anadolu'yu baştan sona kat eden bir hat düşünülmemekteydi. Sultan Abdülhamit, Fransa'ya da Lübnan'daki emelleri ve faaliyetlerinden dolayı kuşkuyla bakmaktaydı. Rusya ise Doğu Anadolu ve oradan da İskenderun veya Basra'ya inmek istiyordu. Bütün bu sebepler Sultan, Osmanlı topraklarında gözü olmayan, sömürgeleri arasında Müslüman devlet bulunmayan ve ekonomik bakımdan güçlü bir devlet olan Almanya'yı tercih etmiştir.¹¹⁷¹ Kaldı ki Almanya bu hattı bütün Anadolu'dan geçirmek zorunda idi. Oysa İngiltere ve Fransa yukarıda da görüldüğü üzere hattı sadece Doğu Akdeniz limanları ile Basra Körfezi arasında inşa etmeyi düşünmekteydi.¹¹⁷²

Osmanlı Devleti ise hattın maliyetli olmasına rağmen başkentten Basra'ya uzanmasından yanaydı. Yani İngiliz ve Fransızların önerisine sıcak bakılmıyordu. Hem yukarıda sayılan etmenler hem de son husustan dolayı Anadolu demiryollarını inşa ve işletme imtiyazı 1888 yılında Alman Alfred Kaulla nezdinde Deutsche Bank'a verilmişti. Bu hattın yapım çalışmaları 1889 yılının Mayıs ayında başlamış ve 2 Temmuz 1890 tarihinde elli kilometrelik İzmit-Adapazarı hattı hizmete girmişti. Daha sonra Adapazarı Eskişehir ve 1896 yılında Eskişehir-Konya hattı hizmete açılmıştı.¹¹⁷³

Ancak Konya'dan sonra Bağdat Demir yolunun güzergâhı hususunda epeyce tartışma yaşanmıştı. Abdülhamit, 1900 yılının yaz aylarında Bağdat Demir yolu güzergâhının stratejik açıdan askeri komisyonda tartışılmasını sağlamıştı. Bağdat Demir yolu hattının İskenderun Körfezine şube hatla bağlanması Sultan'ın bu konudaki

¹¹⁷⁰ Dincer, "Osmanlı Vezirlerinden Hasan Fehmi Paşa", s. 161.

¹¹⁷¹ Murat Özyüksel, "Anadolu ve Bağdat Demiryolları", *Osmanlı*, III, Ankara 1999, 667.

¹¹⁷² Ortaylı, *Alman Nüfuzu*, s. 135.

¹¹⁷³ Mithat Baydur, "Osmanlı-Alman İlişkilerinde Anadolu ve Bağdat Demiryollarının Yeri", *Osmanlı*, II, Ankara 1999, 351, 352; Ortaylı, *Alman Nüfuzu*, s. 138.

hassasiyetinden dolayı askeri komisyonda gündeme gelmemiştir. Buna karşın Serasker, Bağdat Demir yolunun İskenderun'dan geçirilmesinden yana idi. Oysa Abdülhamit bunun stratejik açıdan çok ciddi sıkıntılara sebebiyet vereceği görüşündeydi ve hattın asla İskenderun'dan geçmesine taraftar değildi.¹¹⁷⁴ Çünkü Sultana göre Ermeniler Kıbrıs'ta¹¹⁷⁵ toplanarak İngiliz deniz gücünün desteğiyle İskenderun körfezine saldırmayı düşünmektedir. Dolayısıyla böyle bir durumda Ermeniler, İngilizlerle birlikte demir yolunu ele geçirip Bağdat Demir yoluna da ulaşabilirlerdi.¹¹⁷⁶

Bu endişeye ve konunun hassasiyetine rağmen, Almanlar nihayet meseleyi Sultan Abdülhamit'e açmayı başarmışlardı. Almanların bu noktadaki temel dayanaklarından biri, Bağdat Demir yolunun inşasında kullanılacak malzemenin kara yolu ile ulaştırılmasının mümkün olmayışydı. Bunun yerine İskenderun'a bir liman ve şube hat inşa ederek malzemeleri bu yolla taşımanın kolay olacağını düşünen Almanlar, verimlilik ve kârlılık açısından da hattı gerekli görüyorlardı. Sultan Abdülhamit, hattın memleket savunması açısından önemini tekrar vurgulayınca; Almanlar, İskenderun şube hattının istendiğinde derhal kullanılamayacak duruma getirilecek biçimde inşa edileceğini bildirmişlerdir.¹¹⁷⁷ Almanlar aslında bu projeyi Rus muhalefetinden dolayı Doğu Anadolu'ya ulaştırmaktan vazgeçmiştir. Bu sebeple projenin ağırlıklı noktası, Orta Anadolu'dan doğuya doğru değil birden bire güneye kaydırılmış ve yapılan bu değişiklik Almanların menfaatine idi. Almanlar bu sayede İskenderun Körfezi'ne yaklaşmış, Adana, Mersin, Halep gibi yerlerde kolonileşme fırsatı yakalamışlardır. Bunun yanında İskenderun'a ulaştıracakları bir hat ile demir yolu inşasına lazım olacak malzemeleri daha ucuz yol olan deniz yolu ile nakletme şansına sahip olabilecekler idi.¹¹⁷⁸

Bu arada 200 kilometrelik Konya-Bulgurlu hattı oldukça kısa bir sürede inşa edilmiş ve 25 Ekim 1904 tarihinde işletmeye açılmıştı.¹¹⁷⁹ Süratli inşada Rusların muhalefetinin bir müddet de olsa ortadan kalkması etkili olmuştu. Çünkü 1904 yılında

¹¹⁷⁴ BA, Y. PRK. BŞK, 62-20.

¹¹⁷⁵ Ermenilerin Kıbrıs'taki faaliyetleri için Bölgede Yaşanan Ermeni Olayları başlıklı kısma bakılabilir.

¹¹⁷⁶ BA, Y. PRK. BŞK, 62-20.

¹¹⁷⁷ Özyüksel, *Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, s. 152-154.

¹¹⁷⁸ Metin, "Rus Kaynaklarına Göre Anadolu'da Demir Yolları", s. 21.

¹¹⁷⁹ Özyüksel, "Anadolu ve Bağdat Demiryolları", s. 671.

ortaya çıkan Rus-Japon Savaşı'nda Ruslar ağır kayıplar vermiş ve kendi meseleleri ile ilgilenmek zorunda kalmışlardı.¹¹⁸⁰

Bu hat kolaylıkla inşa edilmiş olması şirkete kâr getirmişti. Ancak güzergâhın bundan sonra da aynı şekilde devam edeceğini düşünen Almanlar yanılmışlardı. 1908 yılında Meşrutiyetin ilanı ve bir yıl sonra da İttihatçıların yönetimi ele geçirmeleri ve Alman aleyhtarlığı yüzünden, Bağdat Demir yolu hattının akıbeti belirsizliğe girmiştir. Ancak bu aleyhtarlık çok uzun sürmemişti. İttihatçılar, ülkede yaptıkları ve yapacakları reformlara mali kaynak bulmak için İngiltere ve Fransa'dan borç para talep ettiklerinde onur kırıcı koşullar ile karşılaşmışlardı. Talepleri kabul görmeyen İttihatçılara Almanya yardımcı olmuş ve Almanlar Osmanlı Hükümeti nezdindeki eski konumlarını tekrar elde etmişlerdir.¹¹⁸¹

1911 yılında Almanlarla imzalanan borç anlaşmasından sonra Bağdat Demir yolu görüşmeleri yeniden başlamış ve Bulgurlu'dan sonraki demir yolu inşa/işletme imtiyazı Almanlara verilmiştir.¹¹⁸²

Almanlar bu son sözleşmede Halep civarını ve Mezopotamya'yı denizle bağlamak istiyorlardı. Ana hattı İskenderun-Belen-Halep üzerinden geçirmeyi de düşünen Almanlar, hem Osmanlı Devleti'nin hem de kendilerinin çıkarına uymayan bu plandan vazgeçmişlerdir. Çünkü ana hattın İskenderun üzerinden Belen Geçidi ile Halep'e uzatılması, olası bir savaş durumunda İskenderun Körfezi'nden geçen hattın bombardıman edilmesi neticesinde devre dışı kalmasına sebebiyet verecekti. Bunun dışında Almanlar, 1901 yılında bölgede yaptıkları keşif neticesinde İskenderun, Halep, Birecik, Urfa, Siverek ve Diyarbakır bölgesinde iyi petrol kaynaklarının bulunmadığını ve en iyi petrolün Kerkük civarında olduğunu tespit etmişlerdi.¹¹⁸³

Sayılan sebeplerden dolayı hem İskenderun hem de Halep demir yolu güzergâhının dışında kalıyordu. Almanlar bu durumdan da hoşnut olmamışlardı. Bağdat Demir yolu hattını bir şekilde denize bağlamak istiyorlardı. Almanların böyle

¹¹⁸⁰ Metin, "Rus Kaynaklarına Göre Anadolu'da Demir Yolları", s. 23.

¹¹⁸¹ Özyüksel, "Anadolu ve Bağdat Demiryolları", s. 671.

¹¹⁸² Özyüksel, "Anadolu ve Bağdat Demiryolları", s. 671.

¹¹⁸³ Can, *Chester Projesi*, s. 105; Ortaylı, *Alman Nüfuzu*, s. 155; Halep Valisi Hüseyin Kâmil Bey, hattın hemen bombardıman edilmesinin abartılı bir yorum olduğu düşüncesindedir. Ona göre eline bombayı alan bir kişi Fırat nehri üzerindeki bir köprüyü havaya uçurduğunda tahribat daha büyük olurdu. İskenderun'a sahilden gelen bir hat bombalandığı takdirde birkaç ay içerisinde onarılabilir ancak Fırat Nehri üzerindeki bir köprü havaya uçurulduğunda bir iki yıla inşa/tamir edilemezdi. Vali, demir yolunun İskenderun'dan geçmesinin hiçbir sakıncasının olmadığı görüşündedir; Halep Valisinin Dâhiliye Nezaretine sunduğu konu ile ilgili 9 Ocak 1911 (8 M 1329/26 K. Evvel 1326) tarihli rapor; BA, DH. İD, 44/1-30

düşündüğü sırada İskenderun'da bulunan İngiliz ve İtalya konsolos vekilleri Bağdat Demir yolu hattının yeni inşa edilecek kısımlarının da Almanlara verilmesinden rahatsızlık duymuşlardı. Bu rahatsızlıklarını, İskenderun ve Halep ahalisini, yeni hattın güzergâhı bahanesiyle kışkırtma ve ayaklandırmaya çalışmakla ortaya koymuşlardır. Kısmen başarılı olmuşsa da mahalli yönetimin çabaları ve Hariciye Nezareti tarafından konsolos vekillerinin uyarılması ile sorun bertaraf edilmiştir.¹¹⁸⁴

Almanların bu gösterilerin ne derece etkisinde kaldığı, hattı Halep üzerinden geçirmeleri ile ortaya konabilir.¹¹⁸⁵ Kendi çıkarlarını düşünerek İskenderun'un bir şube hat ile Toprakkale'den ana hatta bağlanması uygun gören Almanlar, hattı uzatmak ve İskenderun'da liman tesisleri kurmak için görüşmelere başlamışlardır.¹¹⁸⁶

Zaten Almanlarla Osmanlı Hükümeti arasında 1903 yılında imzalanan Bağdat Demir yolu imtiyaz sözleşmesinde, onlara Toprakkale (Osmaniye)'den İskenderun'a bir şube hattı döşeme hakkı tanınmıştı. Almanlar bu hat sayesinde Bağdat Demir yolunu Akdeniz ile birleştirmeyi amaçlamışlardır. Hatta Almanlar bu hattı, Akdeniz'de Hindistan yolunu tehdit edebilecek, İngilizleri kuşkuya düşürecek psikolojik bir yıpratma hattı olarak düşünüyorlardı.¹¹⁸⁷

Ancak bu planın gerçekleşmesi için çok ciddi kaynak gerekli idi. İttihatçılar, hazırladıkları bütçelerde, hiçbir demir yolunun inşasına garanti vermeyeceklerini bildirmişlerdi. Zaten buna imkân da yoktu. Çünkü devlet sürekli borç altına giriyor ve yeni borçlar bulmakta zorluk çekiyordu. Buna çözüm üretmek isteyen İttihatçılar, 1911 yılı başlarında gümrük vergilerini malların değeri üzerinden % 11'den % 14'e çıkarmak için büyük devletlerden izin istemişlerdi. Ancak özellikle İngilizler, böyle bir fedakârlık yapılması durumunda elde edilecek gelirin, İngiliz ticaretine zarar vereceği endişesini taşımaktaydı. Bunun yanında elde edilecek gelirin, İngilizlerin işlettiği ulaşım araçlarının alternatif olacak demiryollarına harcanması İngilizlerini teklifi reddetmeye itmişti. İngilizlerin bu beyanatı elde edilecek fazla vergi gelirin hiçbir surette İskenderun şube hattına harcanamayacağını göstermekteydi.¹¹⁸⁸

¹¹⁸⁴ BA, DH. MUI, 42-48.

¹¹⁸⁵ Ortaylı, *Alman Nüfuzu*, s. 152.

¹¹⁸⁶ Edward Mead Earle, *Bağdat Demir yolu Savaşı*, (Çev. Kasım Yargıcı), Milliyet Yayınları, İstanbul 1972, s. 125; Mehmet Beşirli, "Bağdat Demir yolu'nun Akdeniz Uzantısı: Toprakkale-İskenderun Demir yolu", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, XI/23, Erzurum 2004, s. 221.

¹¹⁸⁷ Earle, *Bağdat Demir yolu Savaşı*, s. 125; Beşirli, "Toprakkale-İskenderun Demir yolu", s. 221.

¹¹⁸⁸ Earle, *Bağdat Demir yolu Savaşı*, s. 125-128.

İçerdeki ve dışarıdaki bu durum 18 Mart 1911 tarihinde Osmanlı Hükümeti ile Bağdat Demir yolu Şirketi arasında yeni anlaşmalar yapılmasına yol açtı. Bu anlaşmaların birine göre şirket, Osmaniye'den İskenderun'a bir şube hat inşa edecek, Osmanlı Hükümeti buna hiçbir mali yardımda bulunmayacak ve kilometre garantisi vermeyecekti.¹¹⁸⁹

Toprakkale-İskenderun şube hattı anlaşması, Sadrazam ve aynı zamanda Ticaret ve Nafia Nazırı vekili Hakkı Paşa ile Bağdat Demir yolu Şirketi İdare Meclisi üyelerinden Mösyö Edward Hugenin arasında imzalandı. Bu imtiyazın Bağdat Demir yolu Şirketine verilmesi, Chester Projesini devre dışı bıraktı.¹¹⁹⁰

Anlaşmaya göre hat Mustafabey veya Osmaniye'den ayrılacaktı. İmtiyaz müddeti Bağdat hattının 200. kilometresiyle Helif arasındaki kısmın imtiyaz müddeti ile son bulacaktı (3. Madde). Şube hattı anlaşmanın tasdik olunmasından sonra iki yıl içerisinde inşa edilecekti (5. Madde). Şirket, hattı inşa ederken devlet hazinesinden tek kuruş teminat ve yardım almayacaktı. Ancak hattan elde edilen her türlü gelir şirkete ait olacaktı (6. Madde). İnşa edilecek hat İskenderun'da yine Almanlar tarafından yapılacak liman ile birleştirilecekti. Bu sayede liman, demir yolu vasıtasıyla Bağdat Demir yolu ana hattına bağlanmış olacaktı.¹¹⁹¹

Bu sözleşmeden sonra, otuz sekiz kilometrelik Bulgurlu-Ulukışla hattı, Konya Bulgurlu hattının inşasından ancak yedi yıl sonra 1 Temmuz 1911 tarihinde hizmete açabilmişti.¹¹⁹²

İskenderun Kaymakamı Sait Bey, 5 Haziran 1912 (23 Mayıs 1328) tarihinde Dâhiliye Nezaretine çektiği bir telgrafta, Toprakkale-İskenderun şube hattı ile İskenderun Limanı inşaatına birkaç gün içerisinde başlanacağını bildirmiştir. Bu münasebetle inşaat çalışmalarını yerinde takip edebilmesi için mühendis talebinde bulunan İskenderun kaymakamlığının bütçesine 1.000 kuruş ilave edilmiştir. Ancak kaymakamlık paraya sahip olmasına rağmen liyakat sahibi bir mühendis bulamadığı

¹¹⁸⁹ Earle, *Bağdat Demir yolu Savaşı*, s. 125-128'de 21 Mart 1911 olarak zikredilmekte iken aslında Bakanlar Kurulunun (Meclis-i Mahsus-ı Vükela) 17 Mart 1911 (16 RA 1329/5 Mart 1327) tarihli tutanağının Sadrazam tarafından Sultan Mehmet Reşat'a arz edilmesi ile yayımlanan 18 Mart 1911 (17 RA 1329/6 Mart 1327) tarihli irade-i seniyyesi ile imtiyaz verilmiştir. BA, İ. MMS, 137-1329/Ra.20.

¹¹⁹⁰ Beşirli, "Toprakkale-İskenderun Demir yolu", s. 225.

¹¹⁹¹ *Düstur*, Tertib-i sani, III, 12 ZA 1328/21 L 1329, Dersaadet 1330, s. 224-227; *Takvim-i Vekayi*, Numara: 807, (26 R 1329/12 Nisan 1327), *Takvim-i Vekayi*, Numara: 808, 27 RA 1329/13 Nisan 1327.

¹¹⁹² Baydur, Mithat, "Osmanlı-Alman İlişkilerinde Anadolu ve Bağdat Demiryollarının Yeri", *Osmanlı*, II, Ankara 1999, 375.

için Dâhiliye Nezaretinden liyakatli bir mühendis göndermesini talep etmiştir.¹¹⁹³ Toprakkale-İskenderun şube hattı çalışmaları ancak 10 Haziran 1912 tarihinde başlamıştır. 11 Haziran'da İskenderun'daki Alman Konsolosu Von Balit, Toprakkale-İskenderun şube hattı ve liman inşaatının yapılan bir temel atma töreni ile başlatıldığını bildirmekteydi.¹¹⁹⁴

Toprakkale-İskenderun şube hattının inşaatı sürerken 21 Aralık 1912 tarihinde 53 kilometrelik Ulukışla-Karapınar hattı da inşa edilmiştir.¹¹⁹⁵

Almanlar, İskenderun şube hattını inşa etmek için hattı kısım kısım müteahhitlere ihale etmiştir. Sariseki mevki, Rum milletinden Sivaslı Abraham'a ihale edilmişti. Ancak müteahhit Abraham, çok dürüst biri olarak görülmemektedir, çalıştırdığı işçilere yeterli miktarda yevmiye vermediği gibi, verdiği ücretin zamanını da aksatmaktaydı. Bu nedenle emrinde çalışan mühendis ve işçiler ile arasında hoşnutsuzluk ortaya çıkmış ve yirmi beş işçi, Urfalı İsmail Çavuş önderliğinde işlerini bırakarak şube hattı inşa eden müteahhitlerden bir diğeri olan Harıla Usuk (حاريللا اوسك) emrine girmişlerdir. Bu durumdan rahatsız olan Abraham, işçilerin gittikleri müteahhidi “yakında belasını bulur” sözleri ile tehdit etmiştir. Tehdit sonrasında, içinde kardeşi ve hemşerilerinin bulunduğu sekiz on kişilik bir hırsız çetesi ile 10 Mayıs 1913 tarihinde müteahhit Harıla'nın şantiyesi basılmış, müteahhit ile bir işçi öldürülmüş, bir işçi de ölümcül derecede yaralanmıştır. Bunun yanında mühendisin kulübesinde bulunan 770 lira da gasp edilmiştir. Ancak bu eşkıya çetesi olay mahallinde delil bırakmıştı. Yapılan tahkikatta bulunan iki festen birinin müteahhit Abraham'ın kardeşi Savanın'e, diğerrinin ise Minyas isimli bir şahsa ait olduğu tespit edilmiş ve sorumlular yakalanarak tutuklanmıştır. Hattın inşası sırasında arada bir böyle olumsuz gelişmeler yaşanması hattın inşasını durdurmamış, ancak geciktirmiştir.¹¹⁹⁶ Nitekim yapılan çalışmalar neticesinde elli dokuz kilometrelik hat 1 Kasım 1913 tarihinde tamamlanıp işletmeye açılmıştır.¹¹⁹⁷

Bağdat Demir yolu hattının doğrudan İskenderun'dan geçmesinin sakıncaları daha önce belirtilmişti. Ancak hattın doğrudan İskenderun'dan geçmemesi de İskenderun'un

¹¹⁹³ BA, DH. İD, 4/-2-14.

¹¹⁹⁴ Beşirli, “Toprakkale-İskenderun Demir yolu”, s. 226-227.

¹¹⁹⁵ Baydur, “Anadolu ve Bağdat Demiryolları”, s. 357.

¹¹⁹⁶ BA, DH. H (Dâhiliye Hukuk), 26-11.

¹¹⁹⁷ Earle, *Bağdat Demir yolu Savaşı*, s. 128.; Beşirli, “Toprakkale-İskenderun Demir yolu”, s. 226-227; Baydur, “Anadolu ve Bağdat Demiryolları”, s. 357; Özyüksel, *Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, s. 232.

ehemmiyetini azaltmıştı. Daha önce Beyrut-Halep arasında inşa edilen demir yolu zaten şehrin ticaretine büyük bir darbe indirmişti. Beyrut-Halep arasındaki hat inşa edilmeden önce Halep ve Bağdat'a gitmek isteyenlerin neredeyse yegâne yolu İskenderun Limanı idi. Bağdat Demir yolunun inşası ile İskenderun'un ticari ve yolcu potansiyeli düşmüştür. Toprakkale-İskenderun şube hattı sayesinde ticari potansiyel arttırmışsa da İskenderun ticareti istenilen düzeye gelememişti.¹¹⁹⁸

1914 Ekim'inde Dört Yol'a inceleme ve tahkimat çalışmalarını hızlandırmak için bölgeye gelen Cemal Paşa, Dört Yol'dan İskenderun'a geçişini şu cümleler ile anlatarak aslında savaş başladığında demir yolunun ne halde olduğunu açık bir şekilde ortaya koymuştu. *"Dört Yol istasyonunda bir adi drezine* ile hareket edecek olursam, iki saatte İskenderun'a varacağımı ve hâlbuki atla ancak altı saatte varabileceğimi anladığımdan, Erkân-ı Harbiye Reisiyle beraber drezineye binerek İskenderun'a gitmeyi tercih ettim. Bozuk bir hat üzerinde, iki üç defa ölüm tehlikesi geçirerek düşman gemilerinin dolaştığı bir sahilin tam kenarında, yağmur altında drezine ile yaptığım o seyahati katiyen unutamam. Şiddetli bir fırtınadan sonra arada bir sıyrılan bulutlar altından çıkan kamerin garip bir surette aydınlattığı denizde uzaktan bir düşman gemisi bir nokta gibi görünüyor ve bu manzara kalbimdeki harareti bir kat daha şiddetlendiriyordu. Hülasa bazen on beş yirmi metre boyundaki kısmı hiçbir yere dayanmaksızın muallâkta duran, bazen sular içinde yüzen demirler üzerinde drezine ile iki üç saat seyahat ederek İskenderun'a ulaştık."*¹¹⁹⁹

I. Dünya Savaşı içinde Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden çok kısa bir süre sonra, 1914 yılı Aralık ayında, Toprakkale-İskenderun şube hattı itilaf güçleri tarafından kısım kısım tahrip edilerek kullanılamaz bir hale getirilmiştir. Bunlar yaşanırken mahalli hükümet, düşmanın tehdidini boşa çıkarmak için İskenderun'da bulunan iki lokomotif tahrip etmiştir.¹²⁰⁰ İngiliz ve Fransız donanmalarının bu hattı Erzincan'dan itibaren tahrip etmeleri, demir yolunun tamamıyla ulaşımına kapanmasına sebep olmuştur.¹²⁰¹

¹¹⁹⁸ Tozlu, "Bağdat-Halep-İskenderun Yoluyla İstanbul'a bir Seyahat", s. 365.

* Demir yollarında yol kontrol ve bakımı için kullanılan küçük araba.

¹¹⁹⁹ Cemal Paşa, *Hatırat*, s. 152.

¹²⁰⁰ BA, DH. EUM. 6. ŞB (Dâhiliye Emniyet-i Umûmiyye 6. Şube), 2-28.; Halep Valisi Celal Bey'den Dâhiliye Nezaretine çekilen 23 Aralık 1914 (10 K. Evvel 1330) tarihli şifreli telgraf; BA, DH. ŞFR, 455-10; BA, HR. SYS, 2101-18.

¹²⁰¹ Beşirli, "Toprakkale-İskenderun Demir yolu", s. 227.

4.4.TELGRAF

Telgraf 1832 yılında bulunmuş olup 1843 yılından itibaren haberleşme aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin telgrafı kullanması ise Kırım Harbi sırasında olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'dan en hızlı aldığı yeniliklerden biri olan telgraf, çok kısa sürede devletin temel iletişim araçlarından biri haline gelmiştir. Bu kadar hızlı gelişen bir yapıya zamanla bir düzen kazandırma gerekliliği hâsıl olmuş ve nihayet 24 Ekim 1859 tarihinde “Telgraf Nizamnamesi” yürürlüğe konmuştur.¹²⁰² 1865 senesinde Halep'ten İskenderun İskelesi'ne kadar telgraf hattının mevcut olduğu müşahade edilmektedir. Bu sırada Ulaşlı nahiyesinden bir kısım eşkıyanın Payas yolunu kontrol altına almaları, şikâyetlere sebep olmuş ve Halep'ten Dersaadet'e çekilen telgrafla bölge için askeri güç takviyesi istenmiştir. Ancak sonradan telgrafın İstanbul'a ulaşmadığı haber alınınca bölgedeki telgraf hatları gözden geçirilerek kullanılır hale getirilmiştir. Bu telgraf hattı Temmuz 1865 tarihinde Adana'ya bağlanmıştır. 21 Temmuz 1865 (9 Temmuz 1281) tarihinde toplanan Adana Eyalet Meclisi telgrafın Adana'ya ulaşmasından duydukları memnuniyeti Sadarete bildirmişlerdir.¹²⁰³ Devletin burada telgraf hatlarını acil bir şekilde inşa edip uzatması Fırka-i Islahiye'nin bölgede bir operasyon yapacak olmasından da kaynaklanmaktaydı. Nitekim Temmuz 1865 tarihinde kullanıma açılan İskenderun-Adana telgraf hattı Tarsus'a da uzatılmak istenmiş ve bu da çok kısa sürede gerçekleştirilmiştir.¹²⁰⁴ Belirtilen hattın süratli bir şekilde inşa edilmesinde, ahalinin inşa sırasında gerekli yardımı gönüllü olarak yapmaları da önemliydi.¹²⁰⁵

Aynı tarihlerde hem Adana hem de İskenderun telgraf hatlarında beş yüzer kuruş maaşla iki başçavuş istihdam edilmiştir.¹²⁰⁶

Haberleşme alanında yaşanan bu gelişmeler, açılan telgraf merkezi ve burada istihdam edilen memurlar için telgrafhane ihtiyacını doğurmuştur. Devlet bu sorunu bir müddet kira yöntemiyle çözmüşse de bu kalıcı olmamıştır. Bu sebeple İskenderun İskelesi'ne üç odadan müteşekkil bir telgrafhane ve ona bitişik bir hükümet konağı inşa edilmesi düşünülmüştür. Yapılan keşifte inşa edilecek bu binalar için 72.259 kuruş beş

¹²⁰² Çadircı, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentleri*, s. 297-298.

¹²⁰³ BA, İ. HR, 214-12424; BA, MVL, 712-50.

¹²⁰⁴ BA, MVL, 712-50

¹²⁰⁵ Çadircı, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentleri*, s. 298.

¹²⁰⁶ 2 Kasım 1865 (12 C 1282) tarihli irade-i seniyye; BA, İ. HR, 216-12540.

paraya ihtiyaç duyulduğu tespit edilmiştir. Fakat bu plan uzun bir müddet hayata geçirilememiştir.¹²⁰⁷

1869-1870 yıllarında İskenderun telgrafhanesine müdür tayin edilmiştir. Aziz Efendi isimli müdürün yanında üçüncü sınıftan muhabere memuru Ahmet Efendi de istihdam edilmektedir.¹²⁰⁸ 1871-1872 (1288) yıllarında ise Telgrafhane müdürü Mustafa Efendi'dir. Ecnebi lisanı memuru Mösyö Ros (روس) Efendi, muhabere memuru ise Nuri Efendi'dir.¹²⁰⁹ Ağustos 1872 yılında İskenderun Telgraf Müdürü Hakkı Efendi'dir.¹²¹⁰

Bu sırada 1871-1872 (1290) yıllarında Telgraf ve Posta birleştirilmiş ve bu durum peyderpey taşraya yansıtılmıştır. Bu birleşmeden sonra İskenderun Telgraf ve Posta Müdüriyetine Mustafa Efendi getirilmiştir. Memur ise Abdülkerim Efendi'dir.¹²¹¹ 1876-1877 (1293) yıllarında Telgrafhane Müdürü Mahsuli Efendi, Muhabere Memuru İbrahim Efendi'dir.¹²¹² 1881-1883 yıllarında Telgraf Müdürü İzzet Efendi'dir.¹²¹³ Telgraf merkezinin 1884-1890 yılları arasındaki müdürü Balyan Efendi'dir.¹²¹⁴ 1889-1899 yıllarında müdürün yanında memur olarak Ziver Efendi bulunmaktadır.¹²¹⁵

Balyan Efendi'nin müdürlüğü döneminde İskenderun ile Halep arasındaki yol kısmen inşa edilmiştir. Yolun inşasının verdiği rahatlıkla İskenderun'da ikamet eden ahali yaz aylarının bunaltıcı havasından ve sıcaklarından korunmak için Belen'e gitmektedir. Yerli ve yabancı tüccarların da bu şekilde hareket etmeleri iletişim konusunda birtakım talepleri gündeme getirmişti. Tüccar ve ahalinin isteği doğrultusunda Belen'de telgrafhane merkezi inşası düşünülmüş ve bunun için keşif yaptırılmıştır. Yapılan keşfe göre, telgraf merkezinin açılması için 1.088 franka ihtiyaç vardır. İhtiyaç duyulan makine ve edevatın nezaret fabrikasında ve ambarında mevcut oluşu para sıkıntısını gidermiştir. Yalnız bina inşası ve döşemesi için 11.000, bir memur ve kavas maaşı ile kırtasiye ve çeşitli masraflar için aylık 880 kuruş gerekmektedir. Telgraf ve Posta Nezaretî bu meblağın bütçeden karşılanması için izin talebinde bulunmuş ve bu sayede sorunun üstesinden gelinmiştir.¹²¹⁶

¹²⁰⁷ BA, BEO. VGG. d. 285, s. 79.

¹²⁰⁸ HS, 1286, s. 90.

¹²⁰⁹ HS, 1288, s. 72.

¹²¹⁰ BA, Y.EE, 142-245.

¹²¹¹ HS, 1290, s. 55.

¹²¹² HS, 1293, s. 98.

¹²¹³ HS, 1299, s. 78; HS, 1300, s. 75.

¹²¹⁴ HS, 1302, s. 153; HS, 1303, s. 154; HS, 1304, s. 154; HS, 1305, s. 154; HS, 1307, s.118.

¹²¹⁵ HS, 1307, s.118.

¹²¹⁶ BA, DH. MKT, 1393-75.

İskenderun'a telgraf erken gelmiş ise de telgrafhane mevcut değildi. Bunun için münasip bir hanenin kiralanması ile uzun bir süre bu sorun çözüme kavuşturulmuş ve işler yürümüştür. 1887 senesinde İskenderun'un artık ehemmiyet kazanması, konsolos vekillerinin sayısının gittikçe artmasından dolayı bir telgrafhane inşa edilmesi düşünülmüştür. Hâlihazırda kira ile tutulan telgrafhaneye sarf edilen yıllık meblağ 3.300 kuruştur. İnşa edilmesi planlanan telgraf ve posta dairesine gereken meblağ ise 36.000 kuruştur. Bu meblağın 1887 senesi tamirat bütçesinden karşılanmasını isteyen Telgraf ve Posta Nezareti, konuyu Dâhiliye Nezaretine iletmiştir. Dâhiliye Nezareti de gelen talebi Sadarete bildirerek, telgraf ve posta dairesinin inşası için girişimde bulunmuş, fakat bu girişimden bir sonuç çıkmamıştır.¹²¹⁷

1889 senesine gelindiğinde 130 km uzunluğundaki Halep-İskenderun arasındaki hattın yenileme çalışmaları başlamış ve hattın çifte telli hale getirilmesi amaçlanmıştır. 28 Ocak 1889 (16 K. Sani 1304) tarihinde hattın orta kısımlarında bir noktada olan Ömer Ağa isimli mahalde bir telgraf merkezi inşa edilmiş ve açılışı gerçekleştirilmiştir. Hattın ikmal edilebilmesi için gereken 80.000 kuruşu, mahalli yönetim tamirat karşılığından tedarik etmiştir.¹²¹⁸

Hattın yenilenmesinden sonra İskenderun Posta ve Telgraf Müdürü Yusuf Raci Efendi'dir. Yusuf Raci Efendi bu görevde 1890-1892 yılları arasında kalmıştır. Onun döneminde Türkçe muhabere memuru Ziver Efendi, Fransızca Muhabere Memuru Raci Efendi, şakirtler ise Cebrail ve Emil Efendi'dir.¹²¹⁹ 1893 yılında ise Telgraf ve Posta Müdürlüğüne Balyan Efendi tayin edilmiş olup, muhabere memurları aynı kalmıştır.¹²²⁰ 1894-1895 yıllarında ise Telgraf ve Posta Müdüriyetine tekrar Yusuf Raci Efendi müdür tayin edilmiştir. Bu tarihlerde muhabere memuru Yusuf Efendi olup Fransızca muhabere memurluğu münhaldır.¹²²¹

Balyan Efendi'nin müdürlüğü esnasında telgrafhane inşasına tekrar teşebbüs edilmiştir. Bu işte kaza kaymakamı Ziya Bey'in teşvik ve gayreti de mühimdi. Çünkü onun teşviki neticesinde İskenderun Ticaret Odası Reisi Boloskasya Efendi, 350 lira kıymetindeki arsasını telgrafhane inşası için edilsin diye bağışlamıştır. Mahalli yönetim

¹²¹⁷ BA, DH. MKT, 1395-54.

¹²¹⁸ BA, Y. PRK. UM, 13-119; BA, DH. MKT, 1590-88.

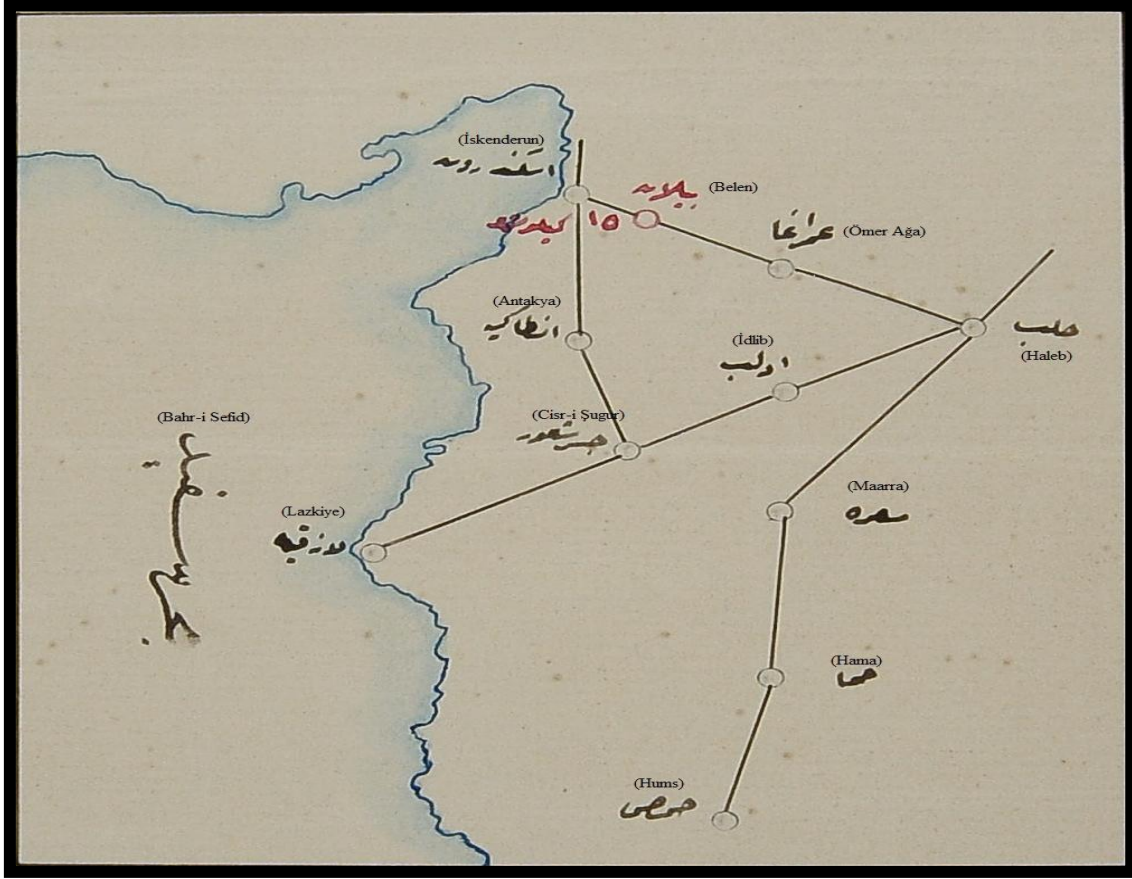
¹²¹⁹ HS, 1308, s. 133; HS, 1309, s. 97.

¹²²⁰ HS, 1310, s. 116.

¹²²¹ HS, 1313, s. 195.

bu özverisinden dolayı Boloskasya Efendi'nin dördüncü dereceden Mecidi nişanıyla ile ödüllendirilmesini talep etmiştir.¹²²²

Harita 4. 2. Bölgede Mevcut Olan ve İnşa Edilmesi Düşünülen Telgraf Hatları¹²²³

İskenderun'da bir posta ve telgraf binası inşa edildikten sonra, Belen'de de benzer bir bina inşa edilmesi düşünülmüştür. Belen'deki en temel sorun posta şubesinde sadece bir tatarın istihdam edilmesidir. İstihdam edilen tatar hastalandığında veya başka bir işle meşgul olduğunda telgraf düzeni aksamakta ve İskenderun'dan gönderilen telgrafların gecikmesine sebep olmaktadır. Zaten oradan bir telgraf hattı geçmektedir. Yeni bir telgraf ve postahane tesis edildiğinde bu sıkıntılar ortadan kalkacağı gibi, hem mahalli yönetimin hem de yöre ahalisinin iletişim ihtiyaçları karşılanmış olacaktı. İnşa edilecek posta ve telgraf merkezine harcanacak meblağ 1.013 frank beş santim ile 11.060 kuruştur. Bundan başka inşa edilecek binaya 800 kuruş maaşla bir memur ve 200 kuruşla bir kavaşın tayini gereklidir. Kaza yönetimi, bu ihtiyaçları Vilayet Telgraf ve Posta

¹²²² BA, DH. MKT, 72-7.

¹²²³ BA, DH. MKT, 207-49.

Müdüriyetine bildirmiştir. Halep vilayeti Telgraf ve Posta Müdüriyeti de bu talebi 20 Ocak 1894 (13 B 1311/8 K. Sani 1309) tarihli yazı ile Dâhiliye Nezaretine bildirmiştir. Dâhiliye Nezareti konuyu Posta ve Telgraf Nezaretine havale etmiştir. Fakat Posta ve Telgraf Nezareti Meclisi yaptığı görüşme neticesinde sarf edilmesi gereken meblağın bütçede karşılığının olmadığından bahisle talebi reddetmiş, dolayısıyla Belen’de telgraf merkezi açılması başka bir tarihe ertelenmiştir.¹²²⁴

1895 senesinden sonra Ermeni olaylarının artmasıyla birlikte devlet de önlemler almaya gitmişti. Bu yıllarda Ermeni komitacıların Doğu Akdeniz sahillerindeki faaliyetleri hız kazanmıştı. Özellikle Arsuz, Süveydiye, İskenderun ve Yumurtalık sahillerinde karaya gizlice askeri eğitim almış komitacı veya silah çıkarılmaktaydı. Bunun bertaraf edilmesi bölgede yeteri derecede askeri güç bulundurmakla mümkün olacağı gibi, haberleşmenin güçlenmesiyle de alakalıydı. Bu sebeple sadece İskenderun-Halep arasındaki telgraf hattının, diğer merkezlere de ulaştırılmasını gerektirmekteydi. Sahilin güvenliği ve muhafazası bu noktaların telgrafla merkeze bağlanması ile mümkün olacaktı. Bu ihtiyaçtan dolayı Halep Valisi, 5 Ağustos 1895 (24 Temmuz 1311) tarihli telgrafında ve sonraki telgraflarında hem Arsuz’da hem de Süveydiye’de birer telgraf merkezinin açılmasını Dâhiliye Nezaretinden talep etmiştir.¹²²⁵ Dâhiliye Nezaretinin konuyu Posta ve Telgraf Nezaretine havalesiyle konu ilgili nezarete görüşülmüştür. Nezaret böyle büyük bir meblağa (alet ve edevat için 5.125 frank kırk dört santim ile 62.930 kuruş; maaşlar için senelik 420 frank ile 34.910 kuruş) ihtiyaç duyan bir tesisin ancak irade ile inşa edilebileceği cevabı vermiştir.¹²²⁶ Bu cevap üzerine konu Şura-yı Devletin Dâhiliye Dairesinde görüşülmüştür. Şura-yı Devlet de hatların inşası için telgraf bütçesinin müsait olmadığı yönünde karar verince, mesele sadrazam tarafından Sultan Abdülhamit’e arz edilmiştir, Sultan’ın 27 Mayıs 1896 (14 Z 1313/15 Mayıs 1312) tarihinde verdiği sözlü olur ile hatların inşasına başlanmıştır. Bu süreçten sonra Süveydiye Antakya’ya, Arsuz ise İskenderun’daki telgraf hattına dâhil edilmiştir.¹²²⁷

¹²²⁴ BA, DH. MKT, 207-49.

¹²²⁵ BA, DH. MKT, 410-76.

¹²²⁶ BA, ŞD, 2666-48.

¹²²⁷ BA, İ. PT (İrade Posta ve Telgraf), 5-1313/Z-07.

İnşasına başlanılan İskenderun-Arsuz telgraf hattı, 7 Mayıs 1897 (24 Nisan 1313) tarihinde tamamlanarak hizmete açılmıştır. Bu durumu Halep Valisi Hamdi, aynı tarihte çektiği bir telgrafla İstanbul'a bildirmiştir.¹²²⁸

Bu gelişmelerden bir yıl sonra 1897 senesinde İskenderun telgraf ve posta müdürlüğüne Hacı Hasan Hamdi Efendi tayin edilmiş ve bu görevde 1900 senesine kadar kalmıştır. Muharebe Memuru Niyazi Efendi olup Fransızca Muhabere Memurları Rauf Efendi ile Afif Efendi'dir.¹²²⁹ 1898 senesinde Türkçe Muhabere Memuru Cemal Efendi'dir. Fransızca Muhabere Memurları ise Rauf Bey ile Desbotoyla Efendi'dir.¹²³⁰

Arsuz'un telgraf hattı ile İskenderun'a bağlanması neticesinde İskenderun telgrafhanesinde istihdam edilen memur sayısı artmıştır. Buna rağmen haberleşmenin yoğunluğundan ötürü istihdam edilen personel yeterli gelmemekteydi ve bu sorun sadece haberleşmenin yoğunluğundan kaynaklanmamaktaydı. Tüm alanlarda olduğu gibi memurları en çok muzdarip eden hususlardan biri, İskenderun'un havasının vahametinden ortaya çıkan hastalıklardı. Bu da zaten az olan memurları devre dışı bırakmakta ve haberleşmeyi sekteye uğramaktadır. Bu sebeple mahalli yönetim ihtiyacı karşılamak için 1898 senesinde Bab-ı Âliden 200 kuruş maaşla bir muvassılın daha tayin edilmesini istemiş ve bu talep bütçenin yetersizliğine rağmen başka bir şekilde karşılık bulunması koşuluyla kabul edilmiştir.¹²³¹

Bu arada mahalli yönetim tarafından telgraf hattı ile Antakya'ya bağlanan Süveydiye'ye ve İskenderun'a bağlanan Arsuz'a birer telgrafhane inşa edilmesi talep edilmiştir. İnşa için gereken meblağın yapılan keşif neticesinde 12.368 kuruş olduğu tespit edilince, talep Şura-yı Devletin Maliye Dairesinde görüşülmüştür. Maliye Dairesi 1899 yılı bütçesinde karşılık bulunduğunu bildirmiştir. Mesele sadrazam tarafından sultana arz edilmiş ve Sultan'ın 8 Ocak 1899 (25 Ş 1316/27 K. Evvel 1314) tarihli sözlü oluru ile telgrafhane inşasına başlanmıştır.¹²³²

Telgrafhanelerde karşılaşılan tek sorun memur yetersizliği değildi. Bazen ahalinin telgraf direkleri ve tellerine zarar vermesi de iletişimi aksatıyordu. 1898 Kasım'ında İskenderun-Payas arasındaki telgraf hattı, Pılanlı (لانی) köyü ahalisi tarafından iki telgraf direğinin yakılması neticesinde zarar görmüş ve haberleşme sekteye uğramıştır.

¹²²⁸ BA, Y. MTV, 156-95.

¹²²⁹ HS, 1315, s. 203; HS, 1316, s. 211.

¹²³⁰ HS, 1316, s. 211.

¹²³¹ BA, DH. MKT, 2119-11; BA, BEO, 1214-90986.

¹²³² BA, İ. PT, 9-1316.Ş.09.

Olayın Dâhiliye Nezareti tarafından duyulması üzerine, Halep vilayetine sorumluların yakalanması ve telgraf direklerinin güvenliğinin sağlanması hususunda uyarıda bulunulmuştur.¹²³³

1902-1903 yıllarında Telgraf ve Posta müdürü Mehmet Sami Bey olup, Türkçe Muhabere Memuru Niyazi ve Ali Efendiler, Fransızca Muhabere Memuru ise Banko Efendi'dir.¹²³⁴ Bu yıllardan sonra 1903-1907 yılları arasında Telgraf ve Posta Müdürü Hacı Ziver Efendidir.¹²³⁵ Aynı yıllarda Türkçe Muhabere Memurları Niyazi ve Faik Efendiler, Fransızca Muhabere Memuru ise Şevket Efendi'dir.¹²³⁶ Fakat 1906-1907 yıllarında Türkçe muhabere memurlarına iki kişi daha eklenmiştir. Nuri ve Ali Efendiler. Bunun yanında artık Arsuz'a da Rıza Efendi telgraf memuru olarak tayin edilmiştir.¹²³⁷

1908-1909 yıllarında Telgraf ve Posta Müdür Vekili aynı zamanda Muhabere Memuru olan yukarıda adı geçen Niyazi Efendi'dir. Onun yanında Nuri Efendi Türkçe muhabere memuru olarak, Şevket Efendi ise Fransızca muhabere memuru olarak görev yapmaktadır.¹²³⁸

1906 yazında İskenderun'un telgraf hattının Elarış'e uzatılması için bir teşebbüste bulunulmuştur. Bu teşebbüs netice vermiş ve bahsi geçen hat için 3.000 adet telgraf direği satın alınmıştır. Bu direklerin Beyrut, Yafa, Lazkiye, Hayfa ve Tarablusşam sahillerine nakli ve indirilmesi için Sakızlı Mihal Kaptan talip olmuş ve ihale 25.875 kuruşla onda kalmıştır. İhalenin Şura-yı Devletçe de uygun bulunmasıyla konu sadrazam tarafından Sultan Abdülhamit'e arz edilmiştir. Sultan'ın 11 Ekim 1906 (22 Ş 1324/27 Eylül 1322) tarihinde verdiği sözlü emirle ihale onaylanmış ve nakliyenin tamamlanmasıyla telgraf hattı inşasına başlanmıştır.¹²³⁹

İskenderun 1910'lu yıllara gelindiğinde bir taraftan Halep'e diğer taraftan Payas, Adana üzerinden İstanbul'a telgraf hattı ile bağlı iken bu son inşa ile de Beyrut tarafına bağlanmıştır.

I. Dünya Savaşı sırasında itilaf devletleri İskenderun'dan Payas'a uzanan telgraf hattını sık sık bombardıman etmiş ve hattın kullanılamaz hale gelmesine sebep

¹²³³ BA, DH. MKT, 2145-96.

¹²³⁴ HS, 1320, s. 252.

¹²³⁵ HS, 1321, s. 281; HS, 1321, s. 281; HS, 1323, s. 281; HS, 1324, s. 268.

¹²³⁶ HS, 1321, s. 281; HS, 1321, s. 281; HS, 1323, s. 281; HS, 1324, s. 268.

¹²³⁷ HS, 1324, s. 268.

¹²³⁸ HS, 1326, s. 266.

¹²³⁹ BA, İ. PT, 22-1324/Ş-09.

olmuşlardı. Tahrip edilen telgraf hattı tamir edilse de bu geçici bir çözüm olmuştu. Bu hattın tahrip edilmesi Beyrut, Şam, Halep ve Bağdat ile yapılan muhaberenin de kesilmesine neden olmuştur. Bu kadar önemli bir telgraf hattının güzergâhının inkıtaa uğraması merkezi hükümeti endişelendirmiştir. Sıkıntıyı gidermek için İskenderun ile Payas arasındaki telgraf hattının beş altı kilometrelik kısmının dağ cihetine, yani iç bölgeye taşınması düşünülmüştür.¹²⁴⁰ Savaşın sonunda da belirtilen güzergâh itilaf devletlerinin kontrolüne geçmiştir.

¹²⁴⁰ BA, DH. SYS (Dâhiliye Siyasi), 123.5-5.7.

BEŞİNCİ BÖLÜM EĞİTİM

5.1.OSMANLI DEVLETİ'NDE EĞİTİM

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti klasik döneminde taşrada Müslümanlara ait iki tip okul mevcuttur. Bunlardan ilki ahalinin çocuklarının Kur'an-ı Kerim okumasını ve birtakım dini hususlarda bilgi edinmesini temin eden sıbyan mektepleri¹²⁴¹ ikincisi ise yükseköğrenim düzeyinde eğitim veren medreselerdir. Bu okullar Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar varlığını devam ettirmiştir. II. Mahmut'un erkek çocukların sıbyan mekteplerine devamını bir ölçüde zorunlu kılmıştır. "Mekatib-i Umûmiyye Nezareti"nin kurulmasından sonra vakıfların denetiminden çıkarılarak, "Maarif-i Umûmiyye Nizamnamesi"nin kabul edilmesiyle birlikte nizami bir hal almaya başlamıştır. Buna göre her mahalle ve köyde en az bir okul açılması öngörülüyordu.¹²⁴² Ancak okulların müfredatının ve eğitim anlayışının değiştirilemeyeşi bu okullara rağbeti azaltmıştır. İptidai mekteplerinin açılması ile birlikte ehemmiyetlerini kaybeden sıbyan ve medreseler modern eğitim veren okullarla varlığını devam ettirmişlerdir.

İskenderun, XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra şehir hüviyetine kavuşmasından dolayı, klasik dönemin yükseköğrenim kurumu olan medrese bulunmamaktaydı. 1884-1890 yıllarında sadece bir adet sıbyan mektebi mevcuttur.¹²⁴³ Altı ile on yaşlarındaki kızlar ile yedi ile on bir yaşlarındaki erkeklerin devam ettiği sıbyan mekteplerinde öğretim süresi dört yıldır. Bu okullarda yeni usulde verilen dersler ise şöyledir: Elifba, Kur'an-ı Kerim, tecvit, ahlak risaleleri, ilmihal, yaz talimi, muhtasar fenn-i hesap, muhtasar tarih-i Osmanî, muhtasar coğrafya, malumat-ı nafia risaleleri.¹²⁴⁴

Sultan II. Mahmut Dönemi'nde açılan rüştiye mekteplerinden sonra Tanzimat Dönemi'nde eğitim işi daha sistemli bir hale getirilmiştir. Tanzimattan önce açılan modern okulların tamamı nerede ise İstanbul'da açılmış, taşra bu konuda ihmal edilmiştir.¹²⁴⁵ Zamanla eğitim işi sınırlı bir tabakaya hitap eden hizmet olmaktan çıkarak amme hizmeti olmuştur. Bu durum eğitim işinin daha nizami bir hale kavuşturulmasını mecburi kılmıştır. 17 Mart 1857 tarihinde Maarif-i Umûmiyye

¹²⁴¹ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK, Ankara 1991, s. 57.

¹²⁴² İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, II, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 462.

¹²⁴³ HS, 1302, s. 204.

¹²⁴⁴ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a)*, Alfa Yayınları, İstanbul 1999, s. 197-198.

¹²⁴⁵ Çadircı, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentleri*, s. 284.

Nezaretinin kurulmasının akabinde, talimatname yayınlanması ve müsteşarlık ihdas edilmesi ile birlikte kurum hüviyetine bürünen eğitim gittikçe daha da teşkilatlı bir yapıya kavuşmuştur.¹²⁴⁶ Eğitim kurumlarının iptidai, rüştiye, idadi, sultanî ve darülfünun olarak basamaklı bir hale getirilmesi eğitime modern bir görünüm kazandırmıştır. Eğitim sistemi 1 Eylül 1869 yılında Maarif-i Umûmiyye Nizamnamesinin kabulüyle kuralları daha belirgin bir yapıya kavuşmuştur. Nizamname, Sultan Abdülaziz Dönemi'nde hazırlanıp kabul edilmesine rağmen Sultan Abdülhamit Dönemi'nde uygulamaya geçirilebilmiştir.¹²⁴⁷

1884-1890 İskenderun'da bulunan sıbyan mektebinde okuyan öğrenci sayısı yirmidir. Aynı yıllarda gayrimüslimlere ait üç mektepte, elli sekiz öğrenci öğrenim görmektedir.¹²⁴⁸ Bu durum açıkçası Müslümanların eğitim hususunda gayrimüslimlerden daha geri olduğunun kanıtıdır. Demografik yapıda incelediğimiz üzere şehirdeki Müslüman sayısı gayrimüslimlerden daha fazladır. Ancak görüldüğü gibi Müslümanların öğrenci sayısı daha azdır. Aynı kayıtlarda Halep vilayetinin genelinde Müslümanlara ait 531 sıbyan mektebinde 14.307 öğrenci öğrenim görmektedir. 154 gayrimüslim mektebinde ise 7.973 öğrenci öğrenim görmektedir.¹²⁴⁹

5.1.1. Müslüman Mektepleri

5.1.1.1.İptidai Mektepleri

5.1.1.1.1.Erkek iptidaileri

5.1.1.1.1.1.İskenderun İptidai Mektebi

Klasik dönemin ilköğretim kurumu olan sıbyan mekteplerinin zamanla işlevini yitirmesi ile 1870-1872 yıllarından sonra ilkokullarda usul-i cedit hareketi başlamıştır. 1879'da Mekatib-i Sıbyaniye Dairesi kurulmuş ve bu dönemde ilköğretim geleneğe dayalı eğitim veren “Mekatib-i Sıbyaniyye” ve modern eğitim veren “Mekatib-i İptidaiyye” olarak ikiye ayrılmıştır. 1882 yılında Maarif Nezareti bu ikiliği kaldırmak

¹²⁴⁶ Eğitimde teşkilatlanma süreci için bkz; Teyfur Erdoğan, “Maarif-i Umumiyye Nezareti Teşkilatı I”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, LI/1, s. 183-247; Teyfur Erdoğan, “Maarif-i Umumiyye Nezareti Teşkilatı II”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, LII/1, s. 247-285.

¹²⁴⁷ Tekeli, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Sistemindeki Değişmeler”, s. 470-471.

¹²⁴⁸ HS, 1302, s. 204; HS, 1303, s. 225 Gayrimüslim öğrenci sayısı 85, HS, 1305, s. 215 Gayrimüslim öğrenci sayısı 58; HS, 1307, s. 188; Cuinet, *La Turquie D’Asie*, II s, 132.

¹²⁴⁹ HS, 1302, s. 204, 206; HS, 1307, s. 188; Cuinet, *La Turquie D’Asie*, II, s. 132.

için ağırlığını iptidailer tarafına koymuştur.¹²⁵⁰ Bu süreçten sonra sıbyan mektepleri ya iptidai mektebine tahvil edilmiş ya da zamanla halkın rağbet göstermemesinden dolayı kendiliğinden kapanmıştır.

İskenderun'da modern eğitim kurumlarından olan iptidai ve rüştiyelerin inşa edilme süreci ile ilgili ilk yazışmalar, bölgede yaşayan Nusayrîlerin camilere girme talepleri neticesinde ortaya çıkmıştır. 1870 ve 1871 yıllarına ait bu yazışmalarda Bab-ı Âlinin Nusayrîlerin Sünnilerle birlikte camiye girmek istemelerinin engellenmemesi talebini içermektedir.¹²⁵¹ Ayrıca Bab-ı Âliden Halep vilayetine yazılan 18 Mart 1870 tarihli yazıda şu ifadeler yer almaktadır: *“Devlet-i ‘Aliyye her türlü dini muamelatta Nusayrî taifesini şimdiye kadar İslâm’dan ayrı tutmayarak haklarında Ehl-i İslâm mu‘âmelesi yapmıştır. Bundan sonra da bu tavrını sürdürerek Nusayrîlerin bölgedeki diğer ahali ile aralarında olan ayrılığı ortadan kaldırmak ve ittifakını temin etmek için her türlü tedbiri almalıdır.”*¹²⁵²

Yukarıda belirtildiği üzere Sünnilerle Nusayrîlerin dini hususta kaynaşabilmeleri için, Nusayrîlerin yaşadıkları yerlerde şimdilik birer cami ve mektep inşa edilerek buralara gerekli olan imam, müezzin ve hoca gibi görevliler atanacaktı.¹²⁵³ Böylelikle İskenderun ve Antakya bölgesindeki Nusayrîlerin “tashih-i akaid”leri sağlanacaktı. Bab-ı Âlinin bu isteklerine karşın bölgede istenen sonucun alınamadığı, Nusayrîlerin Sadarete yolladıkları şikâyet dilekçelerinden anlaşılmaktadır. Bu dilekçelere istinaden Sadaret, Halep vilayetine hitaben gönderdiği 28 Temmuz 1870 tarihli yazıda bir daha tekrarlanmamak üzere bu meselenin hallini emretmiştir.¹²⁵⁴

Aradan epey müddet geçtiği halde Nusayrîlerle ilgili mesele hâlâ hallolunamamıştır. Sultan Abdülhamit’in tahta çıkmasından kısa bir süre sonra hazırlanan 1876 anayasasında ilköğretim meselesi ele alınmış ve anayasaya meselenin

¹²⁵⁰ *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, (Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu), II, İrcica, İstanbul 1998, s. 305.

¹²⁵¹ Tozlu, “Osmanlı Arşiv Belgelerinde Antakya ve İskenderun Nusayrîleri”, s. 79-110.

¹²⁵² BA, BEO. AYN. d. 867, s. 141; Tozlu, “Osmanlı Arşiv Belgelerinde Antakya ve İskenderun Nusayrîleri”, s. 84; Bilgili, Tozlu, Akbulut, Ürkmez, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayrîler ve Nusayrîlik*, s. 70-71.

¹²⁵³ BA, BEO. AYN. d. 867, s. 149; Bilgili, Tozlu, Akbulut, Ürkmez, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayrîler ve Nusayrîlik*, s. 74.

¹²⁵⁴ BA, BEO. AYN. d. 867, s. 156; Bilgili, Tozlu, Akbulut, Ürkmez, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayrîler ve Nusayrîlik*, s. 75; Naim Ürkmez, Aydın Efe, “Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayrîler Hakkında Genel Bilgiler”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, XVII/54, Bahar 2010, s.130.

çerçevesini çizen aşağıdaki madde eklenmiştir: “*Osmanlı efradının kâffesince tahsil-i maarifin birinci mertebesi mecburi olacak ve bunun derecatı ve teferruatı nizam-ı mahsus ile tayin kılınacaktır.*”¹²⁵⁵ Görüldüğü üzere ilköğretim mecburi hale getirilmiştir. Kabul edilen madde ile ilköğretimin tabana yayılması için daha ciddi tedbirlerin alınacağı aşikârdır. Ancak devletin özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi’nden sonra mali bunalıma girmesi kabul edilen bu maddenin uygulanabilirliğini geciktirmiştir. Osmanlı Devleti’nin uluslararası borçlarını ödemeyi başaramaması nedeniyle, 1881’de yabancı alacaklıların temsilcisi olarak Osmanlı Devleti gelirlerinin bir bölümünü hükümet adına toplayan ve bunları Avrupa’daki alacaklılara aktaran Duyun-ı Umûmiyye İdaresi’nin kurulması, eğitim işini mali açıdan daha da zora sokmuştur.¹²⁵⁶

1892 yılında Halep Valisinin İskenderun ve Antakya’da hâlâ Nusayrîlerin camilere ve mescitlere kabul edilmediklerini, mahalli ulemanın da Nusayrîlerin cami ve mescide girmeleri konusundaki çekincelerini Bab-ı Âliye bildirmesi üzerine yollanan yazılar, Şura-yı Devletin Dâhiliye Dairesinde değerlendirildi. Bu değerlendirmede Nusayrîlerin Sünnilerle birlikte cami ve mescide girmek istedikleri halde mahalli halk tarafından engellendiği belirtilmiş, hatta Antakya’da camiye girmek isteyen Nusayrîlerden bazılarının yaralandığı ve bu durumun da kaymakam tarafından valiliğe bildirildiği kaydedilmiştir.¹²⁵⁷

Nusayrîlerin camilere girmesine karşı duran güçlerden en önemlisi mahalli ulemadır. Onlara göre Nusayrîlerin bu talepleri vicdani olmayıp tamamen art niyetlidir. Ulemaya göre Antakya ahalisinin bahçelerinde işçi olan Nusayrîler kendi taifelerine yalancı şahitlik ederek mülkiyet iddiasında bulunacak ve böylelikle hile ile Sünni ahalinin elindeki mülkü alacaklardır. Aslında tepkinin tek başına sebebi bu değildir. Eşraf ve emlak sahipleri, Nusayrîleri çalıştırarak elde ettikleri büyük kazançları kaybetmekten korkmaktadırlar. Antakya kazası müftüsü de birtakım özel çıkarları sebebiyle Nusayrîleri camilere sokturmamaktadır. Bu tavra rağmen camilere girme taleplerinden vaz geçmeyen Nusayrîler, teftiş için Halep vilayetine gelen Anadolu Umum Müfettişi Şakir Paşa’ya da şikâyetlerini bildirmişlerdir. Şakir Paşa, şikâyetleri

¹²⁵⁵ *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi I*, 305.

¹²⁵⁶ Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908); İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, (Çev. Osman Yener), İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 184.

¹²⁵⁷ BA, İ. MMS, 130-5563; Bilgili, Tozlu, Akbulut, Ürkmez, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayrîler ve Nusayrîlik*, s. 146-153.

dinleyerek Nusayrîlerin meselesine sahip çıkmış ve gerekli tedbirleri almaya çalışmıştır. Paşa, durumu Başkitabet, Meşihat ve Halep Valisi Raif Paşa'ya etraflıca anlattıktan sonra, Nusayrîlerin taleplerinin kabul edilmemesi durumunda ortaya çıkacak mahzurlardan da bahsetmiştir.¹²⁵⁸ Ona göre Nusayrîlerin camilere girme taleplerinin askıda bırakılması veya reddedilmesi, bölgede bulunan Katolik ve Protestan misyonerlerin yıkıcı faaliyetlerine hız vermeleri için uygun ortamı hazırlayacaktı. Paşa, Sünni ahaliyi ikna etmek için bölgeye nasihatçı yollamanın faydasının olmayacağını düşünmekle beraber, bunun yerine hem Nusayrîlerin hem de Sünni ahalinin çocuklarının düzgün bir eğitime tâbi tutulmasının daha büyük fayda sağlayacağını düşünmekteydi.¹²⁵⁹

Bu sıkıntı ve şikâyetlerden dolayı yirmi beş seneden beri Ehl-i Sünnet olma yolunda talepte bulunan Nusayrîlerin, Antakya ve İskenderun'da cami cemaatinden olmalarını sağlayabilmek için nüfusu yazılı olan on bir köyde ahalinin de yardımıyla mescit ve mektep yapılması talep edilmiştir. Talep edilen bu yapıların toplam masrafı 194.800 kuruş olarak hesaplanmıştır.¹²⁶⁰

Antakya'da yalnız iki mektep inşası kâfi görülmüştür. Bab-ı Âli, bölgede yaşayan Nusayrîlerin, şahsi menfaatlerini temin etmek isteyen Nusayrî şeyhlerinin etkisinde kalmalarından dolayı hâlâ eski inanışlarını devam ettirmelerini meselenin sebeplerinden olarak görüyordu. Sadarete göre Nusayrî Şeyhleri din ve mezhep namına birtakım hayal ürünü şeylerle bu taifeyi kandırmaktadır. Bu sebeple inşa olunacak mektep ve mescitte hem mektep hocalığı ve hem de imamet vazifesi ifa etmek üzere ulemadan ehl-i sünnet üzere münasip olanlar, mektep müfettişi olarak ve dini telkinde bulunmak içinde ulemadan muktedir bir zatın yeterli miktar maaş ile atanmaları istenmiştir.¹²⁶¹

Sadaretin dikkat çektiği diğer bir nokta, Nusayrîler için ayrı cami ve mektep yapılmamasıydı. Sadaretin bu konudaki emri şöyleydi: Sünni mezhep üzere cami ve mektep bulunan köy ve kasabalarda Nusayrîler için başkaca cami ve mektep yapılmayıp, ahaliyi sırf Nusayrî'den ibaret olan köylere de münasip miktar muhacir

¹²⁵⁸ BA, İ. MMS, 130-5563; Bilgili, Tozlu, Akbulut, Ürkmez, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayrîler ve Nusayrîlik*, s. 146-153.

¹²⁵⁹ Karaca, *Ahmet Şâkir Paşa*, s. 127-128; Ürkmez, Efe, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayrîler Hakkında Genel Bilgiler", s. 131.

¹²⁶⁰ BA, İ. MMS, 130-5563; Bilgili, Tozlu, Akbulut, Ürkmez, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayrîler ve Nusayrîlik*, s. 146-153.

¹²⁶¹ BA, İ. MMS, 130-5563; Bilgili, Tozlu, Akbulut, Ürkmez, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayrîler ve Nusayrîlik*, s. 146-153.

yerleştirilerek Nusayrî Camii, Nusayrî Mektebi namıyla bir şey yapılmamalıdır. Eskiden mevcut olduğu halde artık ihtiyaca kâfi olmayan mektep ve camiler bu vesile ile tamir edilip genişletilecektir. Hiçbir şekilde cami ve mektep bulunmayan yerlerde inşa olunacak cami ve mektepler için de 1892 bütçesine 150.000 kuruş konulup ahalinin de yardımı sağlandıktan sonra bu yapıları inşa edilecektir. Zaten II. Abdülhamit Dönemi'nin iptidai mektepleri hususundaki genel siyaseti, her köy ve mahallede en az bir iptidai mektebinin açılması yönündedir.¹²⁶²

Şura-yı Devlet Dâhiliye Dairesinden gönderilen bu değerlendirme 16 Mayıs 1892 tarihinde Meclis-i Mahsus-ı Vükelada görüşülmüştür. Meclis-i Mahsus-ı Vükela, Lazkiye sancağı Dâhilinde Markab kazasında ve Cibali-i Nusayrîyye köylerinde bulunan Nusayrîlerin camiye kabulleri için buralara inşa edilen cami ve mektepleri örnek göstererek, aynı uygulamanın burada da yapılması yönünde görüş bildirmiştir. Bunun yanında bölgede batıl akidelerinden vazgeçenlerin şer'î mahkemece mahkeme defterine kaydedilerek ahaliye ilan edilmesi istenmiştir. İnşası istenen mektepler için İskenderun ve Antakya kazalarının hisse-i maarifi geçici olarak mahalline terk edilmesi ve mekteplerin bu parayla inşası gerektiği belirtilmiştir. Gereken kitap ile risalelerin hazırlanması ve muallimlerin tayini için mahalliyle haberleşilmesine, inşaata sarf edilecek meblağın eksiğinin hazineinden karşılanması ve bu durumun Maliye Nezaretine havale edilmesine karar verilmiştir. Meclis-i Mahsus-ı Vükelanın verdiği bu karar 16 Mayıs 1892 (18 L 1309/3 Mayıs 1308) tarihinde sadrazam tarafından II. Abdülhamit'e sunulmuştur. Sultan Abdülhamit de sadrazama aynı gün sözlü emir vererek gerekenlerin yapılmasını istemiştir.¹²⁶³ Karar Dâhiliye Nezareti aracılığıyla 8 Haziran 1892 (12 ZA 1309/26 Mayıs 1308) tarihinde Halep vilayetine tebliğ edilmiştir.¹²⁶⁴

Okulların inşasında karşılaşılan en büyük sorun finansman meselesiydi. 1 Mart 1884 tarihinde eğitimin finansmanını karşılamak için düzenli bir kaynak olarak ihdas edilen Maarif Hisse-i İanesi vergisinin yarısı bir müddet sonra doğrudan İstanbul'a aktarılmış kalan da taşradaki idadi mekteplerinin masraflarına ayrılmıştır. Bir ara taşra ilköğretimlerinin finansman sorununu çözmek için de tahsis edilen Maarif Hisse-i İanesi

¹²⁶² 1869 Maarif Nizamnamesinde de bu yönde bir hüküm varsa da tam anlamıyla uygulanamamıştır. Her köye iptidai mektebi inşası daha ziyade Sultan Abdülhamit döneminde hayata geçirilmiştir. Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 63.

¹²⁶³ BA, İ. MMS, 130-5563; Bilgili, Tozlu, Akbulut, Ürkmez, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayrîler ve Nusayrîlik*, s. 146-153.

¹²⁶⁴ BA, DH. MKT, 1958-80; Bilgili, Tozlu, Akbulut, Ürkmez, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayrîler ve Nusayrîlik*, s. 154-157.

vergisinin belirtilen şekilde harcanması iptidai ve rüştiye mekteplerini mali açıdan zora sokmuştur. İptidai ve rüştiye mektepleri gibi kurumların finansmanı evkaf-ı münderise* gelirleri, yerel bağışlar, avarız vergisi gibi çoğunlukla istikrarsız ve cılız kaynaklara dayanmak zorunda bırakılmıştır.¹²⁶⁵

31 Ağustos 1892 (19 Ağustos 1308) tarihinde Maarif Nezaretinden Halep Valiliğine gönderilen yazıda Antakya ve İskenderun kazalarında Nusayrîler için inşa edilecek mekteplerin ve bu mekteplere gerekli olan kitap ve risalelerin masraflarının karşılanması için hisse-i maarifin geçici olarak oraya bırakılması istenmiştir. Halep Maarif Müdürü de Antakya'nın 1891senesi maarif varidatının 88.000 ve İskenderun'un ise 18.000 kuruş olduğunu Sadarete bildirmiştir. Bu cevap üzerine Maarif Nezareti, bahsi geçen kazalarda ne kadar mektep inşa edileceği, inşa edilecek mektepler için ne miktar meblağ gerektiği ve açılması planlanan bu mekteplerde kaç muallim istihdam edileceği hususunda Halep vilayetinden bilgi istemiştir.¹²⁶⁶ Maarif Nezareti, meselenin önemine binaen mektep, mescit inşası ve vilayetin maarif durumu hususunda malumat vermesi için tatil döneminde Halep Maarif Müdürü'nü 11 Temmuz 1893 (29 Haziran 1309) tarihinde başkente çağırmıştır.¹²⁶⁷

Halep Maarif Müdürü, bölgede bir mühendis yardımcısı ve bir mimar ile yaptığı tahkikatın neticesini Maarif Nezaretine bildirmiştir. Buna göre Antakya kazasında otuz bir, İskenderun kazasında ise yedi olmak üzere toplam otuz sekiz köyde iptidai mektebi yapılması gerekmektedir. Bunların inşası için de 216.000 kuruşa ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca inşa edilecek mekteplerin muallimlerine aylık 200 kuruştan senelik 90.200 kuruş maaş tahsis edilmesi, bu mekteplere devam edecek tahminen 800 öğrenci için de kitap ve risalelerin gönderilmesi gerektiğini bildirmiştir. Fakat Maarif Nezareti talep edilen mektep adedinin fazlalığı ve meblağının yüksek olmasından dolayı otuz sekiz mektebin yerine yirmisi Antakya ve beşi İskenderun kazası dâhilinde olmak üzere yirmi beş mektep yapılmasını uygun görmüştür. Bu mekteplerin her birinin Lazkiye sancağında daha önce Nusayrîler için yapılan mektepler gibi dörder bin kuruşa inşa olunacağı Maarif Nazırı tarafından belirtilmişti. Böylelikle yirmi beş mektebin 100.000 kuruşa

* Evkaf-ı Münderise, varlık nedenlerini kaybetmiş veya yıkılmış vakıflar demektir. 1882 yılında padişah fermanı ile iptidai mekteplerinin masraflarını karşılamak maksadıyla Maarif Nezaretine terk edilmiştir; Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 198; Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi*, s. 29.

¹²⁶⁵ Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi*, s. 179, 186.

¹²⁶⁶ BA, MF. MKT, 150-12.

¹²⁶⁷ BA, MF. MKT, 174-32.

yapılacağı tahmin edilmişti. Öngörülen bu masrafın Maarif Nezaretinin 1890 (R. 1306) senesi bütçesinden karşılanması kararlaştırılmıştı. Belirtilen yirmi beş mektebin muallimlerine aylık yüz seksener kuruştan yıllık 54.000 kuruşun taşra mekteb-i idadiyyesi mevkufatından karşılanması düşünülmekteydi. İnşası tasavvur edilen iptidai mektepleri için gerekli olan kitap ve risalelerin ise Maarif Nezareti kitap ambarından, ambarda eksik olanların da satın alınarak yollanılması kararlaştırılmıştı. Kitapların masrafı ise 10.000 kuruş olarak hesaplanarak Maarif Nezareti tarafından 18 Eylül 1893 (6 Eylül 1309) tarihinde Bab-ı Âliye bildirilmişti.¹²⁶⁸ Nihayet, Meclis-i Mahsus-ı Vükelada görüşülüp aynen kabul edilen kararlar Sultan Abdülhamit'in 19 Ekim 1893 (8 R 1311/6 T. Evvel 1309) tarihli sözlü oluru ile uygulamaya konmuştu.¹²⁶⁹

Bu emirle alakalı olarak Maarif Nezareti, Halep vilayetine ve Halep Maarif Müdüriyetine 18 Kasım 1893 (9 CA 1311/6 T. Sani 1309) tarihli yazı ile bilgi vermiş ilgili kurumlardan gerekenlerin yapılması istemişti.¹²⁷⁰

Emre göre; inşaat tasarrufa riayet edilmek şartıyla ya ihale usulü müteahhitler tarafından ya da devlet eliyle yapılmalıydı. Her birinin planlandığı üzere dörder bin kuruşa inşa edilmesine dikkat edilmeliydi. Şayet inşa edilecek mektepler devletin imkânları kullanılarak inşa edilecek olunursa, vali ve vilayet maarif müdürünün içinde bulunacağı bir komisyon oluşturularak inşaat yürütülmeliydi. İhale yöntemiyle yapılacak olursa, Vilayet İdare Meclisi aracılığıyla müteahhitlere ihale edilecekti. İnşaatın bitiminde tayin edilecek muallimlerin isimleri, ne miktar maaş alacakları ve öğrencilere verilecek kitap ile risalelere sarf edilecek meblağın kayıtlı olduğu bir defter tutulacaktı.¹²⁷¹

Mekteplerin inşasına başlanırken mekteplerde okutulacak ilmiyal kitaplarının teminine de çalışılmıştı. Halep Maarif Müdürü Mehmet Tevfik Efendi, Maarif Nezaretine gönderdiği 5 Temmuz 1894 (1 M 1312/22 Haziran 1310) tarihli yazısında, mekteplerde eğitim dilinin Türkçe olacağını vurgulamıştı. II. Abdülhamit Dönemi'nde okullarda eğitim dilinin Türkçe olması hususunda ciddi bir hassasiyet olduğunu birçok bölgede görülmektedir. 1895 yılında Anadolu Islahâtı Umûm Müfettişi yapılan Şakir Paşa da eğitim dilinin yalnızca Türkçe olması gerektiğini, *“bir memlekette çeşitli*

¹²⁶⁸ BA, MF. MKT, 181-109.

¹²⁶⁹ BA, İ. MF (İrade Maarif), 2-1311/R-1; BA, BEO, 300-22459.

¹²⁷⁰ BA, MF. MKT, 187-1.

¹²⁷¹ BA, MF. MKT, 187-1.

unsurların birleştirilmesinin ancak dil birliği ile mümkün olacağı” cümlesi ile izah etmekteydi.¹²⁷²

Ancak İskenderun’da yaşayan Nusayrî çocuklarının Arapça konuşmaları sebebiyle onlara Arapça yazılmış ilmihal risalelerinin gönderilmesi düşünülmekteydi. Bunun için de merhum Mustafa Bey’in yazdığı Telhis, Mülahhas ve Mufasssal isimli ilmihallerin Arapçaya tercüme edilmesi gündemdeydi. Çevrilecek ilmihallerden gereken kadarı vilayet matbaasında bastırıldıktan sonra masrafının bu mekteplerin masrafları için ayrılan tahsisattan karşılanarak bölgeye yollanması istenmişti.¹²⁷³ Fakat Maarif Nezareti kitap konusunda Halep vilayetinin teklifini kabul etmeyerek, Şam eski Müftüsü Hamzazade Mahmut Efendi’nin Arapça ilmihalinin okutulmasını uygun görmüştü.¹²⁷⁴

Şüphesiz mekteplerin tek eksiği kitaplar değildi ve bunun yanında muallim tayini de gerekmekteydi. Bunun için 15 Ekim 1895 (3 T. Evvel 1311) tarihinde Halep Maarif Müdürü Celal Bey, İskenderun iptidai mektebi için 350 kuruş maaşla bir muallim istihdamı talebinde bulunmuştur. Maarif Nezareti maaş miktarını yüksek bularak 350 kuruşluk maaşın ne suretle ve nereden temin edileceği hususunda Halep vilayetinden cevap istemişti. İskenderun Kaza Meclisi verdiği cevapta, açılacak okulun padişahın iradesi üzerine Nusayrî taifesi için açılması planlanan beş mektepten biri olduğu belirtilmişti. Dolayısıyla bahsi geçen irade gereği maarif varidatından muallim için 180 kuruş zaten tahsis edilmişti. Kalan 170 kuruşun ise İskenderun’da eğitim hizmetleri için ayrılan evkaf-ı münderiseden olan üç dükkân ve bir hane kirasından, noksan kalır ise kalanın da belediye gelirleri veya diğer gelirlerden tamamlanacağı bildirilmişti.¹²⁷⁵

İskenderun Kaza Meclisinin 23 Aralık 1895 (6 B 1313/10 K. Evvel 1311) tarihli cevabına göre, tayin edilecek muallime tahsis edilenden yüksek maaş ödenmesinin en temel sebebi, belirtilen muallimin aynı zamanda cami-i şerif müezzinliğini de yerine getirecek olmasıydı. Bu sebeple de merkezden tayin edilecek muallimin hem muallimlik hem de müezzinlik yapabilecek vasıfta olması istenmişti.¹²⁷⁶

Bu talepten yaklaşık üç ay sonra 23 Mart 1896 tarihinde Kastel Mahallesi’nde¹²⁷⁷ taştan yapılmış iki oda ve bir dershaneden oluşan¹²⁷⁸ İskenderun iptidai mektebi rüştiye

¹²⁷² Karaca, *Ahmet Şâkir Paşa*, s. 184.

¹²⁷³ BA, MF. MKT, 228-28.

¹²⁷⁴ BA, MF. MKT, 228-28.

¹²⁷⁵ BA, MF. MKT, 295-20.

¹²⁷⁶ BA, MF. MKT, 295-20.

¹²⁷⁷ BA, MF. MKT, 374-7.

muallim-i sanisi, mülki memurlar, askeriye ve kazanın önde gelenleri huzurunda resmi açılışının yapıldığı Halep Maarif Müdürü tarafından Maarif Nezaretine bildirilmişti.¹²⁷⁹ Açılan okul usul-i cedit üzere eğitim vereceği ve iki katlı olarak alt katında mektebe gelir olmak üzere bir mağazanın inşa edildiği bildirilmişti.¹²⁸⁰

Açılan mektebe muallim olarak İskenderun Rüştîye Mektebi Muallim-i Sanisi Yahya Efendi vekâleten tayin edilmişti.¹²⁸¹ İskenderun İptidaisi için istenen muallimliğe Şarkî Rumeli vilayetinin Çırpan kasabası muhacirlerinden İbrahim ve Basra vilayetinin Necid sancağı iptidai muallimi olan ve görev yaptığı yerin havasına ve suyuna alışmadığını belirten Ahmet Lami Efendi talip olmuşsa da Maarif Nezareti her iki talibi de kabul etmemişti. Nihayet okulun açılış tarihinden yaklaşık bir yıl sonra 1 Haziran 1897 (30 Z 1314/20 Mayıs 1312) tarihinde 350 kuruş maaşla Ispartalı İsmail Hakkı Efendi İskenderun iptidai mektebi muallimliğine tayin etmişti. Tayin edilen muallim 13 Haziran (1 Haziran 1313) tarihinde de görevine başlamıştı.¹²⁸²

Fakat muallim İsmail Hakkı Efendi, göreve başladıktan bir süre sonra birtakım sıkıntılar yaşamaya başlamış ve yaşadığı sıkıntıları 6 Ağustos 1897 (25 Temmuz 1313) tarihli bir yazı ile Maarif Nezaretine bildirmişti. İsmail Hakkı Efendi, başladığı görevin aylık ücretinin 350 kuruş olduğunu, bunun 180 kuruşunun muntazaman devlet tarafından ödendiğini, fakat kalan 170 kuruşluk kısmın ise iptidai mektebine adanmış vakıflardan karşılanacağı söylendiği halde bu vakfın gelirinin 100 kuruş olduğunu öğrendiğini belirtmiştir. Bunun da senelik 1.000 kuruş noksan olduğunu dile getirmiştir. Buna ilaveten İsmail Hakkı Efendi, Haziran maaşını cami-i şerif mütevellisinden istirham eylediğinde, cevap olarak *“hocam seni nereden tayin ettiler ise istihkakını oradan talep eyle, zira bu cami-i şerifin öyle üç dükkân ile bir bab hanesi olmayıp nezaret seni aldatmış. Ben seni tanımam, ancak dükkânlar ile hane cami-i şerifin olub maarifin seni müezzin tayin etmeye asla selahiyeti yokdur”* demiştir. Cami mütevellisi İsmail Hakkı Efendi’ye karşı ayrıca birtakım hezeyanda bulunarak müezzinlik görevine müdahale ile ezan okumaktan men etmişlerdi.¹²⁸³ Ayrıca maarif namına inşa edilmiş olan bir hane ile üç dükkânın mütevellisi olan Sabunî Ahmet Efendi, mahalli şer‘i

¹²⁷⁸ BA, MF. MKT, 313-69.

¹²⁷⁹ BA, MF. MKT, 295-20.

¹²⁸⁰ BA, MF. MKT, 313-69.

¹²⁸¹ HS, 1314, s. 199.

¹²⁸² BA, MF. MKT, 295-20.

¹²⁸³ BA, MF. MKT, 273-59.

mahkemenin bu vakıfların maarif cihetine terki hakkında verdiği hükme itiraz ederek, temyiz olunmak için İskenderun Kaymakamlığı aracılığıyla 14 Mart 1894 (2 Mart 1310) tarihinde şeyhülislamlığa müracaat etmişti.¹²⁸⁴

Ancak Halep Maarif Müdüriyeti, Maarif Nezaretine soruna bir türlü çözüm bulunamadığını bildirmiştir. Bunun üzerine Maarif Nezareti bu okullara muallimlerin, mahalli idarenin gösterdiği teminat karşılığına binaen atandığını, dolayısıyla kalan aylık 170 kuruş eksiğin ya belirtilen dükkânların hâsılatından ya da vakıf gelirlerinden karşılanmasını emretmiştir. Muallim İsmail Hakkı Efendi'nin tekrar şikâyetine meydan bırakılmaması gerektiği de bildirmiştir. Halep vilayeti ise cami mütevellisinin vakıf gelirinden muallime maaş verilmesine karşı çıktıkları, bu sebeple sorunun çözülmesi için şeyhülislamlık makamı ile yazışıldığı ve buradan bir netice çıkmadığını belirtmiştir. Bunun üzerine Maarif Nezareti, 2 Kasım 1897 (6 C 1315/21 T. Evvel 1313) ve 10 Kasım 1899 (6 B 1317/28 T. Evvel 1315) tarihlerinde Şeyhülislamlığa gönderdiği yazılarda, bu meselenin süratle sonuçlandırılmasını istemiştir. Şeyhülislam ise ancak 11 Ocak 1900 (9 N 1317/29 K. Evvel 1315) tarihinde Maarif Nezaretine cevap vermiş ve sorun yine çözüme kavuşturulamamıştır.¹²⁸⁵

Bu sırada Halep vilayeti İdare Meclisinden Maarif Nezaretine yollanan 12 Nisan 1896 (28 L 1313/30 Mart 1312) tarihli yazıdan, bölgede on mescidin yapımının tamamlandığı anlaşılıyor. Halep Emlak İdaresince inşa edilerek döşemeleri tamamlanan bu mescitlerin hatip, hizmetli, zeytinyağı (aydınlatma gideri) ve diğer masrafların mahalli hükümet tarafından karşılanması istenmişti. Fakat bu yazıda mahalli idarenin bunu karşılayacak durumda olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca Halep vilayeti İdare Meclisi, inşa edilen mescitlere/mekteplere imam ve hademe tayin edilmediğinde bölgede eğitimin istenilen düzeye çıkarılamayacağı ileri sürmüştür. Diğer taraftan Maarif Nezaretince muallimlere tahsis edilen 180 kuruş maaşın çok cüz'î ve muallimlerin geçinmeleri için kâfi gelmeyeceği belirtilerek, bu maaşın 100 kuruş zamlı 280 kuruşa çıkarılması istenmiştir. Buna karşılık olarak da muallimlerin bölgede imamlık, hatiplik ve müezzinlik görevini de üstlenebileceği kaydedilmiştir.¹²⁸⁶ Halep vilayet Meclisinden yazılan bu yazıya, Maarif Nezaretinin 9 Haziran 1896 (27 Z 1313/28 Mayıs 1312) tarihinde verdiği cevapta, bu teklifin kabul edilemeyeceği ve sadece muallim maaşının

¹²⁸⁴ BA, MF. MKT, 374-7.

¹²⁸⁵ BA, MF. MKT, 374-7.

¹²⁸⁶ BA, MF. MKT, 273-59.

nezaret tarafından karşılanabileceği belirtilmiştir. Fakat ne muallim maaşlarına zam yapılarak ne de ayrıca başka bir maaş tahsis edilerek imam, hatip ve müezzinlik görevlerinin ifa edilemeyeceği bu görevlilerin ücretlerinin mahalli karşılık bulunarak sağlanması ve sağlanmadığı takdirde Evkaf Nezaretine müracaat edilmesi istenmişti.¹²⁸⁷

Halep Valisi, açılan bu mekteplere atanan muallimlerin vazifelerini yapıp yapmadığını, öğrencilerin okula devam edip etmediğini teftiş etmek ve on günde bir Maarif Komisyonuna bilgi vermek üzere, 16 Temmuz 1896 (5 S 1314/4 Temmuz 1312) tarihinde bir müfettiş tayinini istemiştir. Bu göreve de Nusayrîlerin itimadını kazanmış haysiyetli ve muktedir bir kişi olan Şabanzade Ahmet Efendi'nin tayinini talep etmiştir. Tayin edilmesi planlanan müfettişe münasip miktarda bir maaş ile seyahat etmesi için hayvan tahsisi gerekmektedir. Bunlara sarf edilecek meblağa karşılık olmadığı takdirde, bölgeye tayin edilen muallimlerin maaşlarından onar kuruş kesilmesiyle ortaya çıkan meblağın maaş olarak müfettişlere verilmesi önerilmiştir. Fakat Maarif Nezareti, önerilen teklifi muallimlerin maaşlarının kesinti yapılacak kadar fazla olmaması, yeni kadro için bütçenin uygunsuzluğu ve Suriye vilayetinde bu müfettişlerden herhangi bir verim alınamaması gibi gerekçelerle 15 Ağustos 1896 (3 Ağustos 1312) tarihinde reddetmişti. Bunun yerine teftiş işinin fahri olarak naipiler tarafından yapılmasının zaruri olduğu bildirilmişti.¹²⁸⁸

Bu arada mektep muallimi İsmail Hakkı Efendi, görevinden ayrılmış ve bu kadro bir müddet boş kalmıştı. 100 öğrencisi olan mektebe vekâleten Ali Rıza Efendi tayin edilmişti.¹²⁸⁹ 10 Nisan 1897 tarihine boş olan bu kadroya Darülmualimin mezunlarından Tahir Efendi tayinini istemektedir.¹²⁹⁰

1892 yılından 1897 yılına kadar İskenderun iptidai mektebinin öğretmen ve bina sorunu tam anlamıyla çözüme kavuşturulamamıştı. Gecikmenin sebeplerini yerinde tespit ettirmek isteyen Maarif Nezareti, Antakya ve İskenderun kazalarında yapılmış ve yapılacak olan iptidai ve rüştiye mekteplerini teftiş için Halep Maarif Müdüriyetine 23 Mayıs 1897 (21 Z 1314/10 Mayıs 1313) tarihinde teftiş izni vermişti.¹²⁹¹ Bu salahiyeti alan Halep Maarif Müdürü Hüseyin Zeki, vilayetin mesul olduğu yerlerden özellikle Ayıntab, Kilis, Antakya ve İskenderun kazalarında teftiş gezisi yaparak gözlemlerini bir

¹²⁸⁷ BA, MF. MKT, 273-59.

¹²⁸⁸ BA, MF. MKT, 333-21.

¹²⁸⁹ HS, 1315, s. 205.

¹²⁹⁰ BA, MF. MKT, 355-43.

¹²⁹¹ BA, MF. MKT, 356-31.

rapor şeklinde Maarif Nezaretine takdim etmişti. Hüseyin Zeki, 5 Eylül 1897 (24 Ağustos 1313) tarihinde İskenderun'a gelerek bölgede incelemeler yapmıştı. İnşa edilmekte olan İskenderun Rüştîye Mektebi hakkında bilgi vererek inşaatın neden geciktiği hakkında araştırma yapmıştı. Bu hususa İskenderun Rüştîyesi kısmında değinilecekti. Ayrıca iptidai ve rüştîye mekteplerinin inşası için harcanan meblağ hakkında da bilgi vermişti. 1 Kasım 1897 (20 T. Evvel 1313) tarihli rapora göre, tahsis edilen meblağ ile harcanan miktar şöyleydi: Başlangıçta yapılan tahsisat 35.000 kuruş, sonradan yapılan 5.000 kuruş olup, toplamı 40.000 kuruştur. Bu paranın sarfiyatına gelince: 35.666 kuruş 16 para farklı tarihlerde yevmiye vs. gibi ihtiyaçlar için, 6.111 kuruş mektebin çatısına Avrupa'dan getirilen kiremit ücreti için, toplam sarf edilen tutar 41.777 kuruş 16 paraydı.¹²⁹²

İnşaat çalışmaları devam ederken ilköğrenim çağındaki öğrenci sayısı da günden güne artmıştı. Öğrenci sayısı 1897 yılında altmış iken, 1898 yılının sonlarına doğru 100'e ulaşmıştı. Halep Valisi Raif Paşa, öğrenci sayısının fazlalığından bahisle, bir muallimin artık öğrencilerin eğitime yetişemediğini, dolayısıyla iptidai mektebine muallim yardımcısı atanmasını Maarif Nezaretinden talep etmişti. Fakat bu talep karşılık bulunamadığı için kabul görmemişti.¹²⁹³

Öğretmen sıkıntısıyla ilgili asıl sorun, İskenderun iptidai mektebine tayin edilecek muallim yardımcısının maaşının öğrenci velileri tarafından karşılanmasının beklenmesiydi. Oysa veliler buna yanaşmamaktaydı. Veliler, zaten bu sırada inşa edilen cami inşaatı için yardımda bulunmuşlardı. Temelde muallim yardımcılarının maaşlarının nezaret bütçesinden karşılanması gerektiğini düşünen okul idaresi bu sebeple de velilerden para toplamaya çok hevesli değildi. Bunu fark eden valilik, uygulamanın yanlışlığına binaen söz konusu okula maarif bütçesinden maaşını alan bir muallim muavininin atanmasını talep etmiştir.¹²⁹⁴ Fakat Maarif Nezareti, talebi kabul etmeyerek, bütün iptidai mekteplerinin mali idaresinin o bölgedeki halkın sorumluluğunda olduğunu belirtmişti. Ayrıca atanacak muavinin maaşının temin edilmesi için öğrenci velilerinden para toplanması gerektiği cevabını vermişti. Nezaret,

¹²⁹² BA, MF. MKT, 374-12.

¹²⁹³ HS, 1315, s. 205; BA, MF. MKT, 384-7.

¹²⁹⁴ BA, MF. MKT, 384-7.

şayet velilerden para alınamaz ise mektebe gelir getirmek için açılan dükkân kirasından münasip bir miktar maaş tahsisi veya başka bir yol aranmasını istemişti.¹²⁹⁵

İskenderun'daki okullaşma çabası sürdüğü esnada Maarif Nezaretine Antakya ve İskenderun bölgesindeki Nusayrîlerin bölgede faaliyet gösteren misyoner mekteplerine devam ederek Hristiyanlaştıkları bilgisi ulaşmıştı. Nezaret, gelen bilgiye binaen, Halep Valisi'nden inceleme yaptırtarak Hristiyanlaşan kimsenin olup olmadığı ve misyoner okuluna devam eden öğrenci bulunup bulunmadığı hususunda bilgi talep etmişti. Yapılan tahkikatta, sadece Süveydiye'de bazı Nusayrî çocuklarının Amerikan mektebine devam ettiği belirlenmiştir. Mahalli yönetim bunların da peyderpey okuldan alındıklarını 21 Şubat 1899 tarihinde nezarete bildirmiş ve sorunun kökten çözümü için mektep olmayan yerlere acilen mektep yapılması gerektiğini bildirmiştir. Devletin açtığı iptidai mekteplerine devam mecburiyeti hususundaki maddenin hükümetçe uygulanmaya konması ve Lazkiye mekteplerinde olduğu gibi 400-500 kuruş maaşlı bir de seyyar müfettişin atanması gerektiği de ayrıca belirtilmişti.¹²⁹⁶

Aslında Müslüman çocuklarının yabancı okullara veya gayrimüslim mekteplerine devamı sorunu Anadolu Islahâtı Umûm Müfettişi Şakir Paşa tarafından daha önce dile getirilmişti. Şakir Paşa, Halep vilayetini teftişi esnasında, vilayete bağlı nahiye ve köylerde iptidai mektebinin olmadığını, olanlarda da nitelikli muallimlerin bulunmadığını görmüştü. Rüştîye mektebi namına zaten çok okul bulunmamaktaydı. Dolayısıyla bu eksikliği bölgede yabancı okullar ve gayrimüslim mektepleri doldurmakta idi. Özellikle gayrimüslimlerin okullaşma oranı Müslümanlarınkine nisbetle daha ileri düzeyde idi. Şakir Paşa, bu durumun devletin geleceği açısından tehlikeli olduğunu düşünmekteydi. Ona göre, gayrimüslim mekteplerinde verilen eğitim sayesinde, memleketin ticaret ve serveti devletin asli unsuru olan Müslümanların elinden çıkmakta ve gayrimüslimlerin eline geçmektedir. Paşa, memleketin çıkarları açısından bu mekteplerin kapatılmasını düşünmesine rağmen, oluşabilecek tepkilerden çekindiği için bundan vazgeçmiştir. Bunun yerine yabancı okullar ve gayrimüslim mektepleri ile rekabet edebilecek ve halka rahatlıkla ulaşabilecek mekteplerin açılmasını planlamıştır. Bu planın hayata geçirilmesi ve Müslümanların yabancı

¹²⁹⁵ BA, MF. MKT, 384-7.

¹²⁹⁶ BA, MF. MKT, 437-33.

okullara ve gayrimüslim mekteplerine devamını azaltmak veya engellemek maksadı ile müfettişler görevlendirilmişti.¹²⁹⁷

Bu münasebetle Maarif Nezareti, Halep vilayetinde eğitim alanında yaşanan olumsuz durumu teftiş etmesi için, 7 Mart 1899 tarihinde 400 kuruş maaşla bir müfettişin istihdamı hususunda vilayete yetki vermişti. Halep vilayeti de Maarif Nezaretine 14 Mayıs 1899 tarihinde yazdığı yazıda, bu göreve Rakka Kazası Rüştüye Mektebi muallim-i evvelliğine bakan Ahmet Hamdi Efendi'nin tayin edildiğini bildirmişti. Halep vilayeti, ayrıca Antakya ve İskenderun'da birbirinden ayrı yerlerde bulunan mekteplerin müfettişliğine tayin edilecek olan Ahmet Hamdi Efendi'nin sürekli seyyar bir şekilde hareket halinde kalma mecburiyetinde olmasından dolayı, maaşına ilaveten bir at tahsis edilmesi gerektiğini bildirmişti. Nezaret 29 Ağustos 1899 tarihinde bu talebi olumlu karşılayarak Ahmet Hamdi Efendi müfettişlik görevine atanmasını onaylamıştı.¹²⁹⁸

1898 yılında talep edildiği halde karşılık bulunamadığından ikinci bir muallimin atanamadığı İskenderun iptidai mektep için 1900 yılında aynı talep tekrarlanmıştı. İskenderun Maarif Komisyonu Reisi Mehmet Celalettin'in İskenderun iptidai mektebi muallimi Mehmet Sait Efendi'den aldığı bilgide durumun ayrıntıları ortaya çıkmıştı. Öğrenci sayısının artmasından dolayı tek öğretmenin kâfi gelmediği mektepte, bazen mektebin tek öğretmeni Mehmet Sait Efendi hastalanmakta ve öğrencilerin dersleri boş geçmekteydi. Bununla beraber öğretmenin yokluğundan dolayı derslerin bazen üç-dört gün sonraya bırakıldığı, öğretmenin çok yorulmasından dolayı çok kısa sürede hastalandığı, hastalığı sebebiyle de gelemeyişi zamanlar mektepte üç dört gün ders yapılamadığı bilgisi verilmişti.¹²⁹⁹

Halep Maarif müdürü, bu iptidai mektebinin maarif sandığından sarf olunan meblağla inşa edilmesi dolayısıyla, buraya atanacak olan muallim yardımcısının maaşının da en azından 120 kuruşluk kısmının maarif hissesinden karşılanmasını talep etmişti.¹³⁰⁰ Maarif Nezaretinden 16 Mart 1901 tarihinde gönderilen cevapta, bütçenin buna müsait olmadığı belirtilerek, kanun gereği masrafının bölgeden karşılanacağı bir muallim yardımcısının atanabileceği bildirilmişti.¹³⁰¹

¹²⁹⁷ Karaca, *Ahmet Şakir Paşa*, s. 182-183.

¹²⁹⁸ BA, MF. MKT, 437-33.

¹²⁹⁹ BA, MF. MKT, 547-32.

¹³⁰⁰ BA, MF. MKT, 545-27; BA, MF. MKT, 547-32.

¹³⁰¹ BA, MF. MKT, 545-32.

İskenderun iptidai mektebindeki öğrenci sayısının artması, başka bir sorun daha doğurmuştu. Bu sorun mevcut mektebin ihtiyaca kâfi olmamasıydı. Halep vilayeti İdare Meclisinin 23 Kasım 1900 tarihli toplantısında, iptidai mektebinin kısa sürede kifayetsiz bir hale gelmesinin sebebi, şehrin sahilde olmasından dolayı kısa bir sürede büyümesine bağlanmıştı. Bunun yanında ahalisinin eğitime diğer yerlerden daha fazla istekli olmasından dolayı mektebe devam eden öğrenci sayısının gün geçtikçe artması da sıralanmıştı. İskenderun halkının kız çocuklarını bile okula yollamak arzu ve isteği içinde olmaları sebebiyle, mevcuttan ayrı olarak biri erkeklere diğeri ise kızlara mahsus olmak üzere iki iptidai mektebinin inşa edilmesi istenmişti. Bunların masrafına karşılık olmak üzere de İskenderun'da kesilecek olan hayvanlardan alınan “zebhiyye rüsumundan” ayrı olarak, koyun ve keçilerden yirmi, kuzulardan on ve sığırlardan 40 para “iane-i maarif” adıyla vergi alınması, İskenderun Kaymakamlığının Halep vilayetine gönderdiği yazıya binaen önerilmiştir. Suriye ve Beyrut vilayetlerinde mektep inşa edilirken bu usulün uygulanması da gerekçe olarak gösterilmiş ve bunun için izin istenmiştir. Dâhiliye Nezareti ise Halep'ten gelen bu yazıya binaen durumu 5 Şubat 1901 tarihinde Sadarete bildirmiştir. Aynı zamanda Maarif Nezareti de gelirin toplanmasına ihtiyaç olduğunu 30 Nisan 1901 tarihli bir belge ile Sadarete bildirmiştir.¹³⁰² Sadaret her iki durumu değerlendirerek, mümkün ise bu vergi gelirinin tüm vilayetlerde uygulanıp uygulanamayacağı hakkında 26 Mart 1901 tarihinde Maarif Nezaretinden görüş istemiştir.¹³⁰³ Bu arada 8 Mart 1901 tarihinde Halep Maarif Müdürü Mahmut Celalettin bir yazı ile durumun ciddiyetini Sadarete ayrıca anlatmıştır. Buna göre İskenderun'da maarif için vakıf geliri olmadığı ve İskenderun'da rüştiye olduğu halde masraflara karşılık bulunamamasından ötürü iptidai mektebinin açılmadığını belirtmiştir. Halep Maarif Müdürüne göre, Maarif-i Umûmiyye Nizamnamesinde belirtildiği gibi iptidai mekteplerinin açılması sadece yöre ahalisinin yardımına bırakılıyorsa bu yetersiz kalacaktı. Çünkü iptidai mekteplerinin İskenderun ve Antakya bölgesinin tüm köylerinde yapılması planlanmaktaydı. Oysa hâlihazırdaki maarif geliri bu işe yeterli gelmeyecekti.¹³⁰⁴

Sadrazama, Maarif Nezaretinden verilen 26 Mart 1901 tarihli cevapta, belirtilen verginin tüm vilayetlerde maarif bütçesine aktarılması tasavvur edildiğinden,

¹³⁰² BA, İ. MF, 7-1319/S-1.

¹³⁰³ BA, MF. MKT, 554-41.

¹³⁰⁴ BA, MF. MKT, 554-41.

İskenderun'da ilave alınan zebhiyye vergisinin Halep vilayetinin maarif idaresi bütçesine eklenmesi uygun görülmüştü. Konu 14 Mayıs 1901 tarihinde Meclis-i Mahsus-ı Vükelanın onayından sonra¹³⁰⁵ 14 Mayıs'ta Sadrazam Halil Rıfat Paşa tarafından Sultan II. Abdülhamit'e arz edilmiştir. Sultan'ın 23 Mayıs'taki iradesi¹³⁰⁶ ile gerekenlerin yapılması hususunda Dâhiliye, Maliye ve Maarif Nezaretlerine emir verilmişti.¹³⁰⁷ Bu emirde özetle Halep vilayeti nezdinde, zebhiye vergisinin İskenderun'da inşa edilecek biri erkek biri kız olmak üzere iki iptidai mektebinin inşası için sarf edilmesine müsaade edilmişti.

Maarif Nezareti, müsaadeden sonra 9 Temmuz 1901 (22 RA 1319/26 Haziran 1317) ve 8 Mayıs 1902 (29 M 1320/24 Nisan 1318) tarihlerinde Halep vilayeti Maarif İdaresi bütçesine bırakılan verginin miktarı, nerelere sarf edileceği ve masrafların çeşit ve miktarı hakkında vilayet maarif müdüriyetinden malumat istemişti.¹³⁰⁸

Halep Maarif Müdüriyetinin talebi üzerine İskenderun Maarif Komisyonu, 26 Haziran 1902 tarihinde iane-i lahmiye gelir ve masraflarını gösterir bir rapor hazırlamış ve İskenderun İdare Meclisi tarafından da onaylandıktan sonra 11 Temmuz 1902 tarihinde İskenderun Kaymakamlığı tarafından vilayete göndermişti. Rapor özetle şöyleydi: 1901 senesi Temmuz ayından Şubat ayına kadar sekiz aylık "iane-i lahmiye" geliri, aylığı 350 kuruştan 2.800 kuruştı. 1902 yılı "iane-i lahmiye" geliri ise aylığı 500 kuruştan 6.000 kuruş olup, iki yıllık gelirin toplamı 8.800 kuruştı. 1902 senesinde yapılacak sarfiyata gelince: Erkek iptidai mektebi muallimi Mehmet Şükrü Efendi'nin on iki aylık maaşı aylığı 300 kuruştan 2.400 kuruş, kız iptidai mektebi muallim-i evveli Sabire Hanım'ın on iki aylık maaşı aylığı 140 kuruştan 1.680 kuruş, kız iptidai mektebi muallim-i sanisi Nazire Hanım'ın on iki aylık maaşı aylığı 60 kuruştan 720 kuruş, kız iptidai mektep binasının on iki aylık kira masrafı aylığı 111 kuruş yirmi beş paradan 1.339 kuruş 20 para, her iki mektebin on iki aylık çeşitli masrafı için aylığı 30 kuruştan 360 kuruştur. Masrafların yekûnu 6.499 kuruş 20 paraydı.¹³⁰⁹

1901 senesinin sarfiyatı ise şöyleydi: Erkek iptidai mektebi Şükrü Efendi ve sonra tayin edilen Mehmet Şükrü Efendi'nin beş aylık maaşı aylığı 200 kuruştan 1.000 kuruş, kız iptidai mektebi muallim-i evveli Sabire Hanım'ın beş aylık maaşı aylığı 140

¹³⁰⁵ BA, MF. MKT, 554-41.

¹³⁰⁶ BA, İ. MF, 7-1319/S-1; *İkdam gazetesi*, Numara: 2489, 30 Mayıs 1901.

¹³⁰⁷ BA, BEO, 1666-124877.

¹³⁰⁸ BA, MF. MKT, 568-30; BA, MF. MKT, 554-41.

¹³⁰⁹ BA, MF. MKT, 554-41.

kuruştan 700 kuruş, kız iptidai mektebinin muallim-i sanisi Nazire Hanım'ın beş aylık maaşı aylığı altmış kuruştan 300 kuruş, kız iptidai mektebinin beş aylık kira masrafı aylığı yetmiş altı kuruştan 380 kuruş, beş aylık çeşitli masraflar aylığı 24 kuruştan 120 kuruş olup toplamda 2.500 kuruştur.¹³¹⁰

Bu rapordan anlaşıldığı üzere aylık 200 kuruş maaşla Mehmet Şükrü Efendi, erkek iptidai mektebi muallimliğine atanmıştı. Halep vilayeti bu raporu 24 Temmuz 1902 tarihinde Maarif Nezaretine göndermişti. Halep vilayeti, raporda gösterildiği üzere 1902 (R. 1318) senesi gelirinin 6.000 kuruş, iki mektebin inşası ve muallimler için gereken paranın ise oldukça tutumlu davranıldığı halde 6.499 kuruş 20 para olduğunu belirterek 499 kuruş 20 para açığın olduğunu yazmıştı. Bu açığın da tiyatro etkinliği geliri ve diğer yardımlarla kapatılması gerektiğini ve bu eksik için başka bir yola başvurulmamasını İskenderun Kaymakamlığına tebliğ edildiğini bildirmişti.¹³¹¹

Maarif Nezareti de 4 Mayıs 1903 tarihinde atanması planlanan bu muallimlerin atamalarının onayladığını Halep vilayeti Maarif Müdüriyetine bildirmişti.¹³¹²

Nihayet 16 Ekim 1901 tarihinde İskenderun'dan İstanbul'a çekilen bir telgrafla kumandan paşa, kaza kaymakamı, kaza erkânı ve eşrafın hazır olduğu bir törende kız ve erkek iptidai mekteplerinin resmi açılışlarının yapıldığı bildirilmiştir.¹³¹³ Bunun yanında 17 Ekim 1901 tarihinde Halep Valisi, İskenderun'da bulunan köy mekteplerinin eksiklerinin giderildiğini Maarif Nezaretine bir telgrafla bildirmişti.¹³¹⁴

1904-1907 yıllarında yeni açılan ve daha önce açılmış olan mekteplerle sonradan açılan mekteplerde durum şöyleydi: Erkek iptidai mekteplerinin ilkinde muallim Mehmet Sait Efendi olup öğrenci sayısı otuz iki, sonradan açılarda ise muallim Mehmet Şükrü Efendi olup öğrenci sayısı otuzdur.¹³¹⁵ Ancak 1905-1906 yıllarında sonradan açılan mektebin öğrenci sayısı seksen ikiye yükselmiştir.¹³¹⁶

4 Şubat 1904 tarihinde Reyhaniye nahiyesi Meclisi tarafından Reyhaniye'de bir rüştiye açılması talebi Harim kazasına iletilmiştir. Bu talepte, rüştiye mektebi binasının halkın yardımıyla yapılacağı belirtildikten sonra sadece bir muallim ve hademe maaşının maarif idaresi tarafından karşılanması istenmiştir. Harim kazası da Reyhaniye

¹³¹⁰ BA, MF. MKT, 554-41.

¹³¹¹ BA, MF. MKT, 554-41.

¹³¹² BA, MF. MKT, 554-41.

¹³¹³ BA, MF. MKT, 590-43; *İkdam Gazetesi*, Numara: 2656, 13 Kasım 1901.

¹³¹⁴ BA, MF. MKT, 586-39.

¹³¹⁵ HS, 1320, s. 255; HS, 1321, s. 286; HS, 1322, s. 337; HS, 1323, s. 286.

¹³¹⁶ HS, 1323, s. 286.

nahiyesinden gelen yazıyı Halep vilayetine göndererek aynı talebi tekrarlamıştır. Bu istek neticesinde Halep Valisi, Maarif Nezaretine vaktiyle Antakya ve İskenderun'da açılması planlanan yirmi mektepten on sekizinin açıldığını, kalan iki mektepten birinin muallim maaşı olan 180 kuruşun Reyhaniye'de ahalinin yardımıyla açılacak rüştiye mektebine aktarılmasını teklif etmiştir. Maarif Nezareti, Halep vilayetine 19 Haziran 1904 tarihinde gönderdiği yazıda, Antakya ve İskenderun kazalarında açılması kararlaştırılan yirmi mektepten muhasebe kaydında sadece onu Antakya kazasında biri de İskenderun kazasında olmak üzere toplam on bir okulun açılmış olduğunun görüldüğünü bildirerek, derhal bölgede açılan diğer yedi okulun mevkileriyle muallimlerinin isimlerinin Maarif Nezaretine yollanmasını emretmiştir.¹³¹⁷ Buradan da anlaşıldığı üzere 1898 tarihinde alınan karara binaen 1904 tarihine dek yani altı yılda Antakya ve İskenderun kazalarında toplam on sekiz okulun açılmıştır.

Bu okulların açılmasında ve teftişinde elbette bölge ileri gelenlerinde de katkısı vardı. Antakya ve İskenderun'da Nusayrîler için açılan iptidai mekteplerinin fahrî müfettişliğinde bulunan Antakyalı Arsuzizade Necip Efendi'nin, hem mekteplerde okuyan Nusayrî çocukların eğitimindeki hizmetleri hem de bölgede yapılan karakol ve kışlalar hususundaki gayretleri dolayısıyla üçüncü rütbe ile ödüllendirilmesi, 1906 yılında Halep ve Adana Havalisi Fevkalade Kumandanlığınca istenmiştir.¹³¹⁸

30 Ocak 1907 tarihinde Maarif Nezaretine bağlı "Mekatib-i İbtidaiyye İdaresi" tarafından bütün iptidai mekteplerine yollanan yazıda; birkaç mektebi olan vilayet, sancak, kaza, kasaba ve köy mektepleriyle yapılan yazışmada karışıklık çıkmaması için bu okulların isimlendirilmesi ve bu isimlerin çizelgeleri istenmiştir. Bu mekteplerin hangisi ile yazışılıyor ise sadece bulunduğu yerin değil de kendi isminin de bundan sonra yazışmalara eklenmesi istenilmiştir. Bu sebeple İskenderun merkezde bulunan iki mektebe 20 Nisan 1907 tarihinde Halep vilayeti Maarif Müdürlüğü tarafından isim verilmişti: İskenderun'da hisse-i iane ile idare olunan yani mevcut mektebe "Tehzibiyye"; İskenderun'da mahalline terk edilmiş iane-i lahmîyye geliriyle idare edilen yani yeni inşa edilen mektebe ise "İrfâniyye" isimleri verilmiştir.¹³¹⁹

25 Haziran 1906 tarihinde İskenderun iptidai mekteplerinden ilkinin muallimi olan Mehmet Sait Efendi'nin memuriyetini başka bir yere nakletmesinden dolayı bu

¹³¹⁷ BA, MF. MKT, 786-72.

¹³¹⁸ BA, DH. MKT, 866-56; Tozlu, "Antakya ve İskenderun Nusayrîleri", s. 79-110.

¹³¹⁹ BA, MF. MKT, 986-52.

kadro boş kalmıştır. Yerine atanan Ratıp Efendi ise zararlı yayın bulundurduğu ve okuduğu gerekçesi ile mahalli hükümetçe 13 Ağustos 1906 tarihinde tutuklanıp¹³²⁰ görevinden el çektirilmişti. Onun yerine geçici olarak Kiliseönü iptidai mektebi muallimi Abdülmecit Efendi tayin edilmişti. Fakat Abdülmecit Efendi de Nusayrî mekteplerinde sürekli eğitim vermesinin maarif komisyonunca uygun görülmemesi yüzünden görevden alınmıştır. Bu esnada İstanbul'da Köprülü Mehmet Paşa iptidai mektebinde muallim-i sani olarak görev yapan İbrahim Efendi, geçimini sağlayamadığından yakınlara Halep, Beyrut veya Suriye vilayetleri dâhilinde bir iptidai mektebine muallim-i evvel olarak tayinini istemiştir. İskenderun iptidai mektebi muallim-i evvel kadrosunun boşalması üzerine Maarif Nezareti, İbrahim Efendi'yi 150 kuruşla maaşla bu kadroya atamayı planlamıştır. Bu sebeple de İbrahim Efendi; Hulusi, Tevfik, Münib Efendiler ile Süleyman Tevfik Bey'in hazır bulunduğu imtihan heyeti huzurunda 30 Ağustos 1906 tarihinde sınava tâbi tutulmuştur. İbrahim Efendi'nin bu sınavdan aldığı notlar şöyledir: Kur'an-ı Kerim: 8, Tecvid: 6, Ulum-ı Diniye: 7, Sarf-ı Türkî: 7, Tarih: 6, Coğrafya: 6, Hesap: 8, Kıraat: 7, İmla: 8, Hüsn-i Hat: 7.¹³²¹

İbrahim Efendi'nin imtihan tutanağı Maarif Meclisine yollanmış ve aldığı notların kifayet eder derecede olduğu rapor edilmiştir. Bunun üzerine Maarif Nezareti, İbrahim Efendi'yi İskenderun iptidai mektebine 150 kuruş maaşla atadığını 27 Eylül 1906 tarihinde Halep vilayetine bildirmişti.¹³²²

Bu sırada mahalli hükümetçe daha önce tutuklanıp görevinden el çektirilen Ahmet Ratıp Efendi, 6 Şubat 1907 tarihinde beraat etmişti. Ahmet Ratıp Efendi, tutukluluk hali sona erince hem eski görevine atanmayı hem de işten el çektirildiği dönemde alamadığı maaşları da 17 Şubat 1907 tarihli bir dilekçe ile talep etmişti.¹³²³ Fakat Maarif Nezareti İskenderun Kasabası İptidai Mektebinin yargılama sürecinin sonuna kadar tatil edilemeyeceği ve muallimlere mahsus olan 180 kuruş maaşın yarısıyla İskenderun gibi pahalı bir yere vekâleten muallim tedarik edilemeyeceğinden dolayı asaleten İbrahim Efendi'nin atandığını bildirmişti. Sonuçta geçmiş döneme ait talep edilen maaşların ödenemeyeceği ve Ahmet Ratıp Efendi'nin vilayet dâhilinde bir yere atanmasına karar

¹³²⁰ BA, MF. MKT, 1016-59.

¹³²¹ BA, MF. MKT, 992-9.

¹³²² BA, MF. MKT, 992-9.

¹³²³ BA, MF. MKT, 1016-59.

verilmişti.¹³²⁴ Fakat Halep vilayeti Maarif Müdüriyetinden Maarif Nezaretine yazılan yazıda, Ahmet Ratıp Efendi'nin Nusayrî taifesinden olması nedeniyle Antakya ve İskenderun kazalarındaki mekteplerde istihdamının mahzurlu olacağını bildirilmişti. Bu talepler üzerine Maarif Nezareti, Ahmet Ratıp Efendi'nin altı aylık biriken maaşının yarısının verilmesi uygun görmüştü. Ayrıca Ahmet Ratıp Efendi'nin yerine de Şükrü Efendi'nin tayin edilmişti.¹³²⁵

Bu yazışmalar sırasında Tehzibiyye İptidai Mektebi muallimi olan Mehmet Sait Efendi, memuriyetini 30 Mayıs 1906 İskenderun Rüşumat Nezaretine naklettirdiği için muallimlik kadrosu boş kalmıştı. Boş kalan kadroya, 14 Eylül 1906 tarihinde Halep Vilayeti Maarif Müdüriyeti tarafından Mısrakiye İptidai Mektebi muallimliğinden istifa etmiş olan Mustafa Nuri Efendi atanmıştı. Fakat bu durum Maarif Nezaretine bilgi verilmeden yapıldığı için karışıklığa sebep olmuştu. Maarif Nezareti, Mustafa Nuri Efendi'nin muallimliğini iptal ederek yerine İstanbul'daki Köprülü Mehmet Paşa İptidai Mektebi muallim-i sanisi İbrahim Efendi'yi tayin etmişti.¹³²⁶

Fakat muallimliği onaylanan İbrahim Efendi, 5 Mart 1906 (20 Şubat 1322) tarihinde İskenderun'un suyuna ve havasına alışamadığı gerekçesiyle istifa etmiş ve İstanbul'a gitmişti. Halep Maarif Müdürlüğü ise İbrahim Efendi'nin vilayet dâhilinde başka bir muallimliğe nakledildiği halde kabul etmeyip ayrılıp gittiğini bildirmişti.¹³²⁷ İbrahim Efendi, bu tarihten sonra İskenderun iptidai mektebindeki görevine tekrar başlamış olmalı ki 28 Mayıs 1907 (15 Mayıs 1323) tarihinde hakkında yapılan şikâyetlerden dolayı işten el çektirilmiştir. Bu şikâyetlerde İbrahim Efendi'nin insani hususiyetlere yakışmayan kötü ahlak sergilediği ileri sürülmüştür. İbrahim Efendi, hakkında isnat edilen hususların iftiradan ibaret olduğu iddiasında bulunmuştur. Bunun üzerine Maarif Nezareti 24 Temmuz 1907 (13 C 1325/11 Haziran 1327) tarihinde bu durumun tahkiki için Halep vilayeti Maarif Müdüriyetine yazı göndermiştir.¹³²⁸ Muhtemelen yapılan tahkikatta suçlu bulunmuş olan İbrahim Efendi görevinden

¹³²⁴ Maarif Nezaretinden Halep vilayetine gönderilen 11 Haziran 1907 (29 R 1325/29 Mayıs 1323) tarihli yazı; BA, MF. MKT, 998-79.

¹³²⁵ Maarif Nezaretinden Halep vilayeti Maarif Müdüriyetine gönderilen 17 Eylül 1907 (9 N 1325/4 Eylül 1322) tarihli yazı; BA, MF. MKT, 1016-59.

¹³²⁶ BA, MF. MKT, 992-9.

¹³²⁷ BA, MF. MKT, 993-85.

¹³²⁸ BA, MF. MKT, 1002-23.

alınmış, 1908 yılında ondan boşalan kadroya da Mustafa Nuri Efendi tayin edilmişti. Mustafa Nuri Efendi'nin muallimliği sırasında mektebin öğrenci sayısı kırk beştir.¹³²⁹

Buna karşın sonradan açılan mektebin öğrenci sayısı daha hızlı bir artış göstermiştir. Aralık 1908'de mektebin öğrenci sayısı seksen beşe çıkmıştır. Bu artış münasebetiyle Halep Maarif Müdürü, Maarif Nezaretine artık bu mektebin 180 kuruş maaşlı bir muallim ile idare edilemeyeceğini bildirmiştir. Müdür, sorunun giderilmesi için bölgeye 150 kuruş maaşla bir muallim-i sani ile 100 kuruş maaşla bir hademe tayinini talep etmiştir. Maarif Nezareti ise 1908 bütçesinin onaylanmasının akabinde vilayetin maarif gelirinden maaş ve mahalli masraflar çıktıktan sonra fazla kalacak miktarla talep edilen muallim-i sani ve hademenin tayin edilebileceğini bildirmiştir.¹³³⁰ Aslında bu cevap talep edilen kadroların tahsis edilemeyeceği yönündedir. Hâlihazırdaki gelir ancak mevcut mekteplerin masrafına kâfi gelmekteydi. Zaten 1908-1909 kayıtlarında ikinci bir öğretmen ve hademe kaydına rastlanmamaktadır. Belirtilen yıllarda ilk iptidai mektebinin muallimi Mustafa Nuri Efendi olup öğrenci sayısı kırk beş, ikinci iptidai mektebinin muallimi Mehmet Şükrü Efendi olup öğrenci sayısı altmış beştir.¹³³¹ İkinci iptidai mektebinin öğrenci sayısında düşüş gözlemlenmektedir.

İskenderun merkezinde bulunan iki erkek iptidai mektebi 1913-1914 yıllarında dokuz erkek öğretmenle faaliyetini devam ettirmiştir. Bahsi geçen iptidai mekteplerinde öğrenim gören öğrenci sayısı 128'dir. Aynı yıllarda okula devam etmeyen öğrenci sayısı 123, zorunlu öğrenim çağında olan öğrenci sayısı ise 251'dir.¹³³²

Tablo 5. 1. Yıllara Göre İskenderun'da Bulunan İki İptidai Mektebinin Muallimleri ve Öğrenci Sayıları

23 Mart 1896 yılında açılan Kastel mahallesindeki "Tehzibiyye" iptidai mektebi mualliminin maaşı 180 kuruş (hisse-i maarif)			16 Ekim 1901 tarihinde açılan ikinci "İrfaniyye" iptidai mektebi; mualliminin maaşı 200 kuruş (iane-i lahmıyye)		
Muallimi	Görev yaptığı tarihler	Öğrenci sayısı	Muallimi	Görev yaptığı tarihler	Öğrenci Sayısı
Yahya Efendi (vekâleten) ¹³³³	1896	?	-	-	-
Ispartalı İsmail Hakkı Efendi ¹³³⁴	1 Haziran 1897	?	-	-	-
Ali Rıza Efendi ¹³³⁵	1898-1899	100	-	-	-

¹³²⁹ HS, 1326, s. 268.

¹³³⁰ BA, MF. MKT, 1096-36.

¹³³¹ HS, 1326, s. 268.

¹³³² Alkan, Mehmet Ö., *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, T. C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000, s. 194.

¹³³³ HS, 1314, s. 199.

¹³³⁴ BA, MF. MKT, 295-20.

Mehmet Sait Efendi ¹³³⁶	1900-1906	32	Şükrü Efendi ¹³³⁷	16 Ekim 1901-Şubat 1902	30
Ratıp Efendi ¹³³⁸	1906	?	Mehmet Şükrü Efendi ¹³³⁹	1902	85
Abdülmecit Efendi (vekâleten) ¹³⁴⁰	1906	?		24 Şubat 1902-1903	82
İbrahim Efendi ¹³⁴¹	27 Eylül 1906	?		1904	30
Mustafa Nuri Efendi ¹³⁴²	1908-1909	45		1905-1906	82
				1908-1909	65
1913-1914 yıllarında her iki iptidai mektebinde dokuz öğretmen görev yapmaktadır. Her iki iptidai mektebinde öğrenim gören öğrenci sayısının toplamı 128'dir. ¹³⁴³					

5.1.1.1.2. Kiliseönü* İptidai Mektebi

Bu iptidai mektebi, İskenderun iptidai mektepleri kısmında da bahsettiğimiz üzere II. Abdülhamit Dönemi'nde bölgede yaşayan Nusayrîlerin Sünnileşme taleplerinden sonra 1892-1893 senelerinde inşa edilen beş mektepten biridir. Kiliseönü köyü İptidai Mektebinin muallimlerinden ilki Abdülhamit Efendi'dir. Abdülhamit Efendi, mektebe 9 Ocak 1896 (28 K. Evvel 1311) tarihinde tayin edilmiş ve 20 Ocak 1896 (8 K. Sani 1311) tarihinde de göreve başlamıştı. Abdülhamit Efendi'nin muallimliğini yürüttüğü mektebin 1896-1897 yılında öğrenci sayısı yirmi beş¹³⁴⁴ iken, 1897-1898 yıllarında ise yirmidir.¹³⁴⁵ Fakat Kiliseönü köyünün ilk öğretmenlerinden olan Abdülhamit Efendi memuriyeti terk ederek, orada burada gezmesinden dolayı 26 Ekim 1898 (14 T. Evvel 1314) tarihinde görevinden azledilmişti. Onun azledilmesi ile boşalan muallimlik kadrosuna Antakya kazasının Muğıyrun köyü iptidai mektebinden ayrılmış olan Mevlüt Efendi, 27 Ekim 1898 (15 T. Evvel 1314) tarihinde atanmıştı. Mevlüt Efendi'nin 18 Mart 1899 (6 ZA 1316) tarihinde asaleti tasdik edilmişti.¹³⁴⁶ Fakat bir süre sonra Mevlüt Efendi görevinden ayrılmış ve yerine vekâleten Mehmet Efendi tayin edilmişti. Bu

¹³³⁵ Halep Vilayetinden Maarif Nezaretine gönderilen yazıda iptidai mektebine devam eden öğrenci sayısı altmış olarak zikredilmiştir. Muhtemelen kırk öğrenci okula devam etmemekte veyahut öğrenci sayısı kasti olarak yüksek gösterilmiştir ki ikinci okul inşa edilebilsin. BA, MF. MKT, 384-7; HS, 1315, s. 205; HS, 1316, s. 213; BA, MF. MKT, 384-7.

¹³³⁶ BA, MF. MKT, 547-32; HS, 1320, s. 255; HS, 1321, s. 286; HS, 1322, s. 337; HS, 1323, s. 286; BA, MF. MKT, 992-9.

¹³³⁷ BA, MF. MKT, 554-41; HS, 1320, s. 255; HS, 1321, s. 286; HS, 1322, s. 337; HS, 1323, s. 286.

¹³³⁸ BA, MF. MKT, 992-9.

¹³³⁹ BA, MF. MKT, 554-41; BA, MF. MKT, 1096-36; HS, 1326, s. 268.

¹³⁴⁰ BA, MF. MKT, 992-9.

¹³⁴¹ BA, MF. MKT, 992-9.

¹³⁴² HS, 1326, s. 268; BA, MF. MKT, 992-9.

¹³⁴³ Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri*, s. 194.

* Günümüzde İskenderun'a bağlı Madenli köyü.

¹³⁴⁴ HS, 1314, s. 201.

¹³⁴⁵ HS, 1315, s. 205; HS, 1316, s. 213.

¹³⁴⁶ BA, MF. MKT, 438-24.

durum üzerine 13 Ekim 1899 (1 T. Evvel 1315) tarihinde boş olan 180 kuruş maaşlı bu kadroya, okulun eski öğretmeni olan ve Antakya'nın Tüleylihanbeles Köyü İptidai Mektebinden ayrılmış olan Abdülhamit Efendi tekrar tayin edilmiştir. Durum Maarif Nezareti tarafından da 7 Mart 1900 (5 ZA 1317) tarihinde onaylanmıştı.¹³⁴⁷ Abdülhamit Efendi, görevinde toplam altı yıl kadar bulunduktan sonra ailesinin kalabalıklığına karşın aldığı maaşın azlığından şikâyetle, Şubat 1903 tarihinde görevinden istifa ederek talip olduğu Nizip Rüştîye Mektebine yapılan sınav neticesinde atanmıştı.¹³⁴⁸ Abdülhamit Efendi döneminde mektebin öğrenci sayısı yirmi kişiden ibarettir.¹³⁴⁹

Abdülhamit Efendi'den boşalan Kiliseönü İptidai Mektebi muallim kadrosuna Antakya kazasının Bağdadiye köyü İptidai Mektebi Muallimi Yusuf Ziya Bey, 180 kuruş maaşla 4 Temmuz 1903 (21 Haziran 1319) tarihinde tayin edilmiştir. Bu tayin, yazışmaların uzamasından dolayı ancak 8 Ekim 1904 (28 B 1322) tarihinde Maarif Nezareti tarafından onaylanmıştır.¹³⁵⁰ Yusuf Ziya Efendi'nin muallimliği döneminde mektebin öğrenci sayısı yirmi ikiye yükselmiştir.¹³⁵¹ Yusuf Ziya Efendi bir ara görevinden ayrılmış ve 1904-1905 yıllarında vekâleten Mehmet Cemal Efendi muallimlik görevini ifa etmiştir.¹³⁵² 1905-1906 yıllarında muallim Yusuf Ziya Efendi, tekrar Kiliseönü iptidai mektebinin muallimi olmuştur. Bu dönemde öğrenci sayısı yirmi ikidir.¹³⁵³ 14 Nisan 1905 (1 Nisan 1321) tarihi itibarıyla Kiliseönü iptidai mektebi muallimliğine, İskenderun Ağcalı köyü İptidai Mektebi Muallimi Ömer Faik Efendi atanmıştır.¹³⁵⁴ Ömer Faik Efendi, görevini 1908 yılına kadar sürdürmüştür. Onun muallimliği döneminde de öğrenci sayısı ise yirmi ikidir.¹³⁵⁵

5.1.1.1.3. Karaağaç Köyü İptidai Mektebi

Karaağaç iptidai mektebi de II. Abdülhamit Dönemi'nde İskenderun'da inşa edilen beş mektepten biridir. Mektebin ilk muallimi 1901-1902 yıllarında görev yapan Reşit Efendi'dir. Reşit Efendi'nin muallimliği döneminde öğrenci sayısı yirmidir.¹³⁵⁶ Reşit Efendi, ifa ettiği görevinden Temmuz 1902 tarihi itibarıyla kendi rızasıyla

¹³⁴⁷ BA, MF. MKT, 490-49.

¹³⁴⁸ BA, MF. MKT, 716-27; HS, 1319, s. 253.

¹³⁴⁹ HS, 1319, s. 253.

¹³⁵⁰ BA, MF. MKT, 731-2; BA, MF. MKT, s.746-47.

¹³⁵¹ HS, 1321, s.287; HS, 1323, s.287.

¹³⁵² HS, 1322, s.338.

¹³⁵³ HS, 1323, s. 287.

¹³⁵⁴ BA, MF. MKT, 921-49.

¹³⁵⁵ HS, 1324, s. 272; HS, 1326, s. 269.

¹³⁵⁶ HS, 1319, s. 253; HS, 1320, s. 256.

ayrılmıştır. Onun bu görevden ayrılmasıyla yerine 22 Ekim 1902 tarihinde Hüseyin Avni Efendi atanmıştır. Fakat Hüseyin Avni Efendi de bu görevden 14 Temmuz 1903 tarihinde istifa ederek ayrılmıştır. Bunun üzerine Hüseyin Avni Efendi'nin yerine Baha Efendi tayin edilmiş ise de o, memuriyet mahalline gitmemiştir. Boşalan kadroya o tarihlerde Girit'ten gelen muhacirlerden Süleyman Efendi¹³⁵⁷ tayin edilmiştir. Süleyman Efendi, 28 Ocak 1904 (15 K. Sani 1319) tarihinde görevine başlamıştır. Onun muallimliği döneminde öğrenci sayısı yirmi beştir.¹³⁵⁸ Süleyman Efendi, bir süre sonra uygunsuz tutum ve davranışlarından dolayı kanuni takibata uğramıştır. Bu takibattan kurtulmak için de kayıplara karışmıştır. Yerine bu kez maarif komisyonundan ehliyetnameli¹³⁵⁹ Sait Abdülmecit Efendi¹³⁶⁰ tayin edilmiştir.¹³⁶¹ Abdülmecit Efendi, bir süre sonra görülen lüzum üzerine İskenderun Ağcalı köyü İptidai Mektebi Muallimi Ömer Faik Efendi ile becayişe tâbi tutulmuştur. Becayişe atanan Ömer Faik Efendi, Karaağaç iptidai mektebindeki görevine 14 Nisan 1905 (1 Nisan 1321) tarihinde başlamıştır.¹³⁶² Karaağaç iptidai mektebinin, Ömer Faik Efendi'den sonra, 1906-1907 yıllarındaki muallimi ise Ahmet Ratıp Efendi'dir. Ahmet Ratıp Efendi döneminde mektebin öğrenci adedi yirmi beştir.¹³⁶³

Ahmet Ratıp Efendi'nin İskenderun'daki iptidai mektebine tayin edilmesi üzerine yerine 14 Eylül 1906 (1 Eylül 1322) tarihinde imtihan yapılarak yine 180 kuruş maaşla

¹³⁵⁷ Hafız Süleyman Efendi, 17 Eylül 1848 (20 L 1264) tarihinde Girit Adasının Kandiye Şehrinde doğmuştur. İlk olarak 13 Eylül 1884 (23 ZA 1301) tarihinde otuz altı yaşında Girit Vilayeti'nin Kandiye Sancağının Manofaç kazasında iptidai mektebi muallimi olarak başlamıştır. Ayrıca ilk göreve başladığında 300 kuruş aylık alırken Girit'teki son görev yerinde 500 kuruş aylık almaktadır. İskenderun'da Karaağaç İptidai Mektebi muallimliğin ise aylığı 180 kuruştur. Ücret farklılığı net bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Süleyman Efendi, Girit'ten 6 Nisan 1899 (26 ZA 1316) tarihinde İzmir'e muhaceret etmiştir. İzmir'den padişah iradesi gereği iskân olunmak üzere İskenderun'a sevk edilmiştir. 14 Temmuz 1899 (6 RA 1317) tarihinde ise İskenderun'a varmıştır. Hafız Süleyman Efendi, İskenderun Karaağaç köyündeki görevine başladığında elli altı yaşındadır; BA, MF. MKT, 785-42.

¹³⁵⁸ HS, 1321, s. 287.

¹³⁵⁹ 1910 yılında imparatorluktaki 463 rüştiye öğretmeninden yalnız % 32'si *Darulmuallimin-i Rüşdi* mezunu idi. Diğer öğretmenler başka kurumlardan mezun, bir bölümü de yeterlilik sınavına girmiş "ehliyetnameli" öğretmendi. Çok farklı formasyonlardan gelen bu öğretmenler hiç şüphesiz eğitimin kalitesini düşüren etmenlerden biri idiler. Öztürk, Cemil, "Rüşdiye" *TDVİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 302.

¹³⁶⁰ Abdülmecit Efendi, 1875 (H.1292) yılında Kilis'te doğmuştur. 10 Ocak 1896 (29 Kanun-ı evvel 1311) tarihinde köy muallimliği diplomasını hak etmiştir. İskenderun Kiliseönü iptidai mektebine 180 kuruş maaşla 9 Ocak 1896 (28 Kanun-ı evvel 1311) tarihinde tayin edilmiştir. Abdülmecit Efendi, yirmi bir yaşında muallimliğe başlamıştır. MF. MKT, 921-49.

¹³⁶¹ BA, MF. MKT, 785-42.

¹³⁶² BA, MF. MKT, 921-49.

¹³⁶³ HS, 1324, s. 272.

Kilisli Mehmet Ali Efendi tayin edilmiştir.¹³⁶⁴ Mehmet Ali Efendi, bu görevde iki yıl bulunmuştur. Fakat bu süre sonunda Karaağaç'ın havası ve suyu ile uyum sağlayamadığını gerekçe göstererek Elhub köyü İptidai Mektebinde görev yapan Mehmet Sait Efendi ile anlaşarak becayış yapmak istemiştir. Maarif Nezareti bu talebi 10 Aralık 1908 (16 ZA 1326) tarihinde uygun bulmuştur. Neticede Karaağaç İptidai Mektebine Mehmet Sait Efendi, Elhub İptidai Mektebine ise Mehmet Ali Efendi tayin edilmiştir.¹³⁶⁵

5.1.1.1.4. Ağcalı Karyesi İptidai Mektebi

Ağcalı iptidai mektebi de II. Abdülhamit Dönemi'nde İskenderun'da inşa edilen beş mektepten biridir.¹³⁶⁶ Mektebin tespit edebildiğimiz ilk muallimi 1896-1898 yıllarında görev yapan Abdülkadir Efendi'dir. Abdülkadir Efendi'nin muallimliği döneminde mektepteki öğrenci sayısı kırktır.¹³⁶⁷ Abdülkadir Efendi'nin, Antakya kazasındaki Levşiiye köyü İptidai Mektebine nakledilmesi üzerine onun yerine Halep idadisinden usul-i cedit tarzında eğitim alarak mezun olan Kilisli Ömer Efendi, 180 kuruş maaşla 28 Nisan 1898 (6 Z 1315) tarihinde Halep Maarif Müdüriyetince tayin edilmiştir. Maarif Nezareti de bu tayini 25 Haziran 1898 (5 S 1316) tarihinde onaylamıştır.¹³⁶⁸ Ömer Efendi döneminde mektepteki öğrenci sayısı 1902-1903 yılları için yirmi beş¹³⁶⁹, 1903-1906 yıllarında ise yirmi dört adettir.¹³⁷⁰ Halep Maarif Müdüriyeti görülen lüzum üzerine 13 Nisan 1905 (31 Mart 1321) tarihinde Kiliseönü İptidai Mektebi muallimi Abdülmecit Efendi ile Ağcalı köyü İptidai Mektebi Muallimi Ömer Faik Efendi'yi becayişe tâbi tutmuştur. Abdülmecit Efendi, 180 kuruş maaşla, Ağcalı İptidai Mektebindeki görevine 14 Nisan 1905 tarihinde başlamıştır.¹³⁷¹ Abdülmecit Efendi'nin muallimliği sırasında da mektebin öğrenci sayısı yine yirmi dördür.¹³⁷² Bu mektebin bundan sonraki tespit edebildiğimiz son muallimi ise Hacı

¹³⁶⁴ BA, MF. MKT, 994-43; Mehmet Ali Efendi, r. 1299 (1883-1884) senesinde Kilis'te doğmuştur. Rüştîye mezunu olup iptidai mektebi muallimi diploması almıştır. Karaağaç İptidai Mektebinde göreve başladığında 23 yaşındadır. BA, MF. MKT, 1000-34.

¹³⁶⁵ BA, MF. MKT, 1085-30.

¹³⁶⁶ Her ne kadar Maarif Nezareti Salnamesinde 1310 yılında inşa edildi diye kayıtlı ise de bu tarih kesin değildir. *MNS (Salname-i Nezaret-i Maarif)*, 1316, s. 1020-1021.

¹³⁶⁷ HS, 1314, s. 201; HS, 1315, s. 205; HS, 1316, s. 213.

¹³⁶⁸ BA, MF. MKT, 401-48; HS, 1319, s. 253.

¹³⁶⁹ HS, 1320, s.256.

¹³⁷⁰ HS, 1321, s.287; HS, 1323, s. 287.

¹³⁷¹ BA, MF. MKT, 912-49.

¹³⁷² HS, 1324, s. 272.

Mustafa Efendi'dir. Hacı Mustafa Efendi Dönemi'ndeki öğrenci sayısı ise kırk beştir.¹³⁷³

5.1.1.1.1.5. Elhub* Karyesi İptidai Mektebi

Elhub iptidai mektebi II. Abdülhamit Dönemi'nde İskenderun'da inşa edilen beş mektepten sonuncusudur. Elhub köyü İptidai Mektebinin tespit edebildiğimiz ilk muallimi Mustafa Efendi'dir. Mustafa Efendi bu görevine 9 Ocak 1896 (28 K. Evvel 1311) tarihinde tayin edilmiştir.¹³⁷⁴ Mustafa Efendi, Elhub İptidai Mektebi muallimliğini 1909 yılına kadar sürdürmüştür. Onun muallimlik yaptığı dönemde mektepteki öğrenci sayısı yıllara göre şöyledir: 1896-1899 yıllarında otuz¹³⁷⁵, 1901-1902'de otuz beş¹³⁷⁶, 1902-1903 yılında otuz beş¹³⁷⁷, 1903-1907 yılında yirmi üç¹³⁷⁸, 1908-1909 yılında ise otuz beştir.¹³⁷⁹

Mustafa Efendi'nin memuriyetini terk etmesiyle birlikte yerine 1909-1910'lu yıllarda boş kalan muallimlik kadrosuna Mehmet Sait Efendi atanmıştır. Sait Efendi bu görevi bir süre ifa ettikten sonra Karaağaç İptida Mektebi bölümünde de belirttiğimiz üzere Elhub köyünün havası ve suyuna uyum sağlayamadığı için Karaağaç İptidai Mektebi muallimi Mehmet Ali Efendi ile 17 Kasım 1908 (22 L 1326) tarihinde becayiş yapmıştır.¹³⁸⁰

1913-1914 yıllarında İskenderun mülhakatında 5 iptidai mektebi mevcuttur. Bizim tespit ettiğimiz dışında bir iptidai mektebi daha gözükmemektedir. Bu yıllarda beş iptidai mektebi beş öğretmenle eğitim faaliyetlerine devam etmektedirler. 148 öğrencinin öğrenim gördüğü bu okullara devam etmeyen öğrenci sayısı ise elli beş erkek 228 kızdan olmak üzere 283'tür. Aynı yıllarda İskenderun köylerinde zorunlu öğrenim çağında olan öğrenci sayısı 203 erkek 228 kızdan ibarettir.¹³⁸¹

¹³⁷³ HS, 1326, s. 269.

* Alakop; Günümüzde İskenderun'a bağlı Gözcüler Beldesi.

¹³⁷⁴ BA, MF. MKT, 1085-30; HS, 1315, s. 205.

¹³⁷⁵ HS, 1314, s. 201; HS, 1315, s. 205; HS, 1316, s. 213.

¹³⁷⁶ HS, 1319, s. 253.

¹³⁷⁷ HS, 1320, s. 256.

¹³⁷⁸ HS, 1321, s. 287; HS, 1323, s. 287; HS, 1324, s. 272.

¹³⁷⁹ HS, 1326, s. 269.

¹³⁸⁰ BA, MF. MKT, 1085-30.

¹³⁸¹ Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri*, s. 194.

5.1.1.1.2. Hamidiye Kız İptidai Mektebi

Halep Valisi Mecit Bey, İskenderun'a teftişe gittiğinde kızlar için bir mektep olmadığını fark etmiş ve kız çocuklarının da eğitim nimetlerinden faydalanması gerektiğini vurgulamıştır. Halep Valisi'ne göre burada bir kız iptidai mektebi açılması Müslüman kız çocuklarını, gayrimüslim mekteplerine devamdan da kurtaracaktır.¹³⁸² Bu mütalaa Halep vilayeti İdare Meclisinde 23 Kasım 1900 (30 B 1318) tarihinde görüşülmüş ve birtakım önerilerde bulunulmuştur. Buna göre Sultan II. Abdülhamit'in temel gayesi olan hususlardan biri de her yerde iptidai mektebi açılmasıdır. Bu sebeple İskenderun'da da iptidai mektebi açılmıştır. Fakat bu mektep artık istiaba kâfi gelmemektedir. Bunun en önemli sebepleri ise İskenderun'un sahilde bulunması, ahalisinin eğitime diğer yerlerden daha fazla kabiliyetinin olması ve İskenderun'un birkaç senedir gelişip büyüyerek, nüfusunun artmasıdır. Ahali eğitimin öneminin farkındaydı ve kız çocuklarının da mektebe gitmesini talep etmekteydi. Hatta bir kısım ahali kız çocuklarını gayrimüslim mekteplerine göndermektedir. Bu sebeple İskenderun'da artık erkek çocuklarının eğitimine kâfi gelmeyen mektebin yanında bir erkek mektebi ve kız çocuklarının gayrimüslim mekteplere devamını engellemek ve buradaki tüm Müslüman kız çocuklarının eğitimden faydalanmasını sağlamak için bir de kız iptidai mektebi açılmalıydı. Halep İdare Meclisine göre temel sorun, bu okulların nasıl inşa edileceğiydi. İdare Meclisi buna da şöyle bir çözüm bulmuştu. Çözüm, İskenderun'da kesilecek olan hayvanlardan alınan kesim ücretinden ayrı olmak iane-i maarif adıyla, kesilen koyun ve keçilerden 20, kuzulardan 10, sığırlardan 40 para vergi alınması ve bunun vilayet maarif hissesine terk edilerek İskenderun'da inşa edilecek bu iki mektebe harcanmasıydı. Bu yöntemi kullanarak birçok mektep inşa eden Beyrut ve Suriye vilayetleri örnek gösterilmişti. Çünkü bu vilayetlerde de inşa edilen mekteplere yapılan masrafın bir kısmı halktan iane toplanarak, büyük bir kısmı ise belirtilen vergi tahsis edilerek karşılanmıştı. Bu da Maarif Nizamnamesi esas alınarak yapılmıştı. Halep İdare Meclisi mütalaa ettiği bu konuda Dâhiliye Nezaretinden irade çıkarılmasını talep etmişti.¹³⁸³

Dâhiliye Nezareti, bu durum üzerine Maarif Meclisinin uygun bulduğu vergi konusunu 5 Şubat 1901 (15 L 1318) tarihinde Sadarete bildirerek, belirtilen konuda

¹³⁸² DH. MKT, 809-17.

¹³⁸³ BA, İ. MF, 7-1319/S-1.

irade talebinde bulunmuştur.¹³⁸⁴ Aslında Sadaret, İskenderun'da yapılması planlanan iki mektebin inşası için karşılık gösterilen bu verginin bütün vilayetlerde inşa edilecek okulların masraflarının karşılanması için yaygınlaştırılmasını düşünmektedir. Bu nedenle Maarif Nezaretinden görüş istemiştir. Maarif Nezareti, bahsi geçen ilave verginin inşa edilecek okullara tahsis edilmesinin çok yerinde bir uygulama olacağını beyan etmişti. Nezarete göre ilave vergi eğitime tahsis edildiği takdirde eğitim yaygınlaşacak ve eğitim hizmeti herkesi kapsayacaktı. Bu sebeple Nezaret, Halep vilayetinin talep ettiği verginin vilayet maarif bütçesine eklenmesi için irade çıkarılmasının uygun olacağı yönünde görüş bildirmişti.¹³⁸⁵

Maarif Nezaretinin bu talebinde, Halep Maarif Müdürü Mahmut Celalettin Bey'in 8 Mart 1901 (23 Şubat 1316) tarihli yazısı da etkili olmuştu. Halep Maarif Müdürü yazısında, İskenderun'da geliri maarife tahsis edilebilecek vakıf ve başkaca bir kaynağın olmadığını belirtmekteydi. İskenderun'da rüştiye mektebi olduğu halde vilayet maarif bütçesinde karşılık olmadığı için iptidai mektebi inşa edilememekteydi. Bu durum da rüştiye mektebini ileride zora sokacaktı.¹³⁸⁶ Halep Maarif Müdürü bu konuda oldukça haklıdır çünkü bu tarihlerde Antakya ve İskenderun köylerinde inşaatı devam eden iptidai mektebi sayısı on sekizdi.¹³⁸⁷ Bu yazışmalar üzerine konu 14 Mayıs 1901 (25 M 1319) tarihinde Meclis-i Mahsus'a gelmiştir. Meclis-i Mahsus bahsedilen verginin Halep Maarif Müdüriyeti bütçesine aktarılmasına uygun olduğu kanaatine varmıştı. Bu mütalaa aynı gün sadrazam tarafından Sultan Abdülhamit'e sunulmuştu. Nihayet istenen irade, Sultan Abdülhamit'in sadrazama 23 Mayıs 1901 (4 S 1319) tarihinde sözlü emir vererek yapılan mütalaaı uygun bulmasıyla çıkmıştı.¹³⁸⁸

Bu emir 28 Mayıs 1901 (9 S 1319) tarihinde Sadaret tarafından Dâhiliye, Maliye ve Maarif Nezaretine bildirilmiştir. Ayrıca Dâhiliye Nezareti aracılığıyla da Halep vilayeti Maarif Müdüriyetine de bilgi verilmiştir.¹³⁸⁹

Maarif Nezareti, bu irade üzerine 9 Temmuz 1901 (22 RA 1319) tarihinde Halep vilayeti Maarif Müdüriyetinden, belirtilen verginin senevî miktarı, sarf edilecek cihetler

¹³⁸⁴ BA, İ. MF, 7-1319/S-1.

¹³⁸⁵ BA, İ. MF, 7-1319/S-1; BA, MF. MKT, 554-41.

¹³⁸⁶ BA, MF. MKT, 554-41.

¹³⁸⁷ BA, DH. MKT, 866-56.

¹³⁸⁸ BA, İ. MF, 7-1319/S-1.

¹³⁸⁹ BA, BEO, 1666-124877.

ve vuku bulacak masrafların nevi hakkında bilgi istemiştir.¹³⁹⁰ Fakat bu bilgi gelmeden 16 Ekim 1901 (3 T. Evvel 1317) tarihinde Halep Maarif Müdürü Celalettin Bey tarafından İskenderun'dan İstanbul'a çekilen telgrafta kumandan paşa, kaza kaymakamı, kaza erkânı ve eşrafin hazır olduğu bir törenle İskenderun kız ve erkek iptidai mekteplerinin açılışının yapıldığı bildirilmiştir.¹³⁹¹ Ardından da Halep vilayeti Valisi Enis Bey tarafından İstanbul'a 17 Ekim 1901 (4 T. Evvel 1317) tarihinde çekilen telgrafla aynı husus hakkında Maarif Nezaretine bilgi verilmiştir.¹³⁹² 1905-1906 yılında Halep vilayetinin genelinde kız çocuklarına mahsus toplam sekiz iptidai mektebinin olduğu göz önüne alındığında İskenderun'da bu tarihlerde kız iptidai mektebinin bulunması dikkat çekicidir.¹³⁹³ Ayrıca iptidai mekteplerinin halkın yardımı, küçük vakıf gelirleri gibi sınırlı kaynaklarla gelirlerle inşa edildiği düşünüldüğünde hem kız iptidai mektebinin hem de sonradan inşa edilen ikinci erkek iptidai mektebinin önemi bir kat daha artmaktadır. İptidai mekteplerinin yaygınlaşmasının büyük ölçüde yerel halkın eğitim konusundaki tavrına bağlı olduğu düşünülürse İskenderun ahalisinin eğitim konusundaki hassasiyeti daha net bir şekilde ortaya çıkar.¹³⁹⁴

Maarif Nezareti, sorusuna cevap alamayınca Halep Maarif Müdüriyetinden 8 Mayıs 1902 (29 M 1320) tarihinde orada toplanacak vergi ve bu verginin sarf edileceği yerler hakkındaki bilgi isteğini tekrarlamıştı.¹³⁹⁵ İskenderun Maarif Komisyonu, bunun üzerine 15 Haziran 1902 (2 Haziran 1318) tarihinde hazırladığı pusulayı İskenderun Kaymakamlığına teslim etmiştir. İskenderun Kaymakamlığının Halep vilayetine gönderdiği pusula, Halep vilayeti tarafından 24 Temmuz 1902 (17 R 1320) tarihinde Maarif Nezaretine gönderilmiştir. Bu pusulaya göre kesilecek hayvanlardan “iane-i lahmiye” adıyla alınan vergi geliri 1901 senesinin Temmuz ayından başlamak üzere aylığı 350 kuruştan, sekiz aylığı 2.800, 1902 senesi için ise aylığı beş yüzer kuruştan 6.000 kuruştur. Her iki yılın geliri görüldüğü üzere 8.800 kuruştur.¹³⁹⁶

Masrafa gelince: 1901 Temmuz'undan sonuna değin erkek iptidai mektebinin muallimi Şükrü Efendi'nin beş aylık maaşı, aylığı iki yüzer kuruştan 1.000 kuruş, kız iptidai mektebi muallim-i evveli Sabire Hanım'ın beş aylık maaşı, aylığı 140 kuruştan

¹³⁹⁰ BA, MF. MKT, 568-30.

¹³⁹¹ BA, MF. MKT, 590-43.

¹³⁹² BA, MF. MKT, 586-39.

¹³⁹³ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 89.

¹³⁹⁴ Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi*, s. 29, 179.

¹³⁹⁵ BA, MF. MKT, 554-41.

¹³⁹⁶ BA, MF. MKT, 554-41.

700 kuruş, kız iptidai mektebi muallime-i saniyesi Nazire Hanım'ın beş aylık maaşı, aylığı 60 kuruştan 300 kuruş, kız iptidai mektebi için kiralanan hanenin beş aylık kira gideri, aylığı 76 kuruştan 380 kuruş ve son olarak beş aylık çeşitli masraf olarak da aylığı 24 kuruştan 120 kuruştur. Toplamı sarfiyat 2.500 kuruştur.¹³⁹⁷

1902 yılı masrafları ise şöyledir: Erkek iptidai mektebi muallimi Şükrü Efendi'nin 12 aylık maaşı aylığı 300 kuruştan 2.400 kuruş. Kız iptidai mektebi muallime-i evveli Sabire Hanım'ın on iki aylık maaşı aylığı 140 kuruştan 1.680. Kız iptidai mektebi muallime-i sanisi Nazire Hanım'ın on iki aylık maaşı, aylığı 60 kuruştan 720 kuruş. Kız iptidai mektebi için kiralanan hanenin aylığı 111 kuruş 25 paradan on iki aylık kirası 1.339 kuruş 20 paradır. Her iki mektebin aylığı 30 kuruştan on iki aylık çeşitli giderleri için 360 kuruş. Toplamda 6.499 kuruş 20 para masraf kaydedilmiştir. Özetle 1901 yılının sekiz aylığı için 2.800 gelir 2.500 gider, 1902 yılı için ise 6.000 kuruş gelir 6.499 kuruş 20 para gider gösterilmiştir. Burada görüleceği üzere 1902 yılı geliri masrafa kıyasla 499 kuruş 20 para açık vermiştir. Halep vilayeti bu açığın tiyatro gösterileri geliri ve diğer yardımlarla kapatılması yönünde İskenderun Kaymakamlığına tavsiyede bulunmuştur.¹³⁹⁸

Yukarıda da belirtildiği üzere 16 Ekim 1901 (3 T. Evvel 1317) tarihinde açılan İskenderun kız iptidai mektebi, İskenderun'un Hamidiye Mahallesi'nde kurulu olup¹³⁹⁹, 360 mikap arazi üzerine bir salon, bir muallim odası, bir teneffüşhane, bir bahçe, su havuzu ve sair müştemilatı içine alan oldukça muntazam bir binaydı. Halep Valisi Mecit Bey, 9 Ocak 1904 (27 K. Evvel 1319) tarihli bir telgrafla, kız iptidai mektebinin padişahın ismiyle isimlendirilmesini Dâhiliye Nezaretine önermişti.¹⁴⁰⁰ Dâhiliye Nezareti de Halep Valisi'nin bu önerisini 12 Ocak 1904 (23 L 1321) tarihinde Sadarete bildirmiştir. Sadaret de bu öneriyi Sultan II. Abdülhamit'in onayına sunmuştu. Sultan ise 28 Ocak 1904 (10 ZA 1321) tarihinde sözlü olur vermişti.¹⁴⁰¹ Böylece İskenderun'daki kız iptidai mektebinin adı "Hamidiye İnas İptidai Mektebi" olmuştur.¹⁴⁰²

¹³⁹⁷ BA, MF. MKT, 554-41.

¹³⁹⁸ BA, MF. MKT, 554-41.

¹³⁹⁹ BA, MF. MKT, 992-46.

¹⁴⁰⁰ BA, DH. MKT, 809-17; BA, İ. DH, 1418-1321.ZA/9.

¹⁴⁰¹ BA, DH. MKT, 809-17.; BA, İ. DH, 1418-1321.ZA/9.

¹⁴⁰² BA, MF. MKT, 992-46.

Ancak açılan bu okulun eksiklerinin giderilmesi için 1.500 kuruşa ihtiyaç vardı. Halep Maarif Müdüriyeti, bunun için Maarif Nezareti ile yazışarak 1.500 kuruş sarfiyat için izin talebinde bulunmuştur. Fakat bu yazışma sırasında Maarif Nezareti, açılan bu okulun yeni bir okul mu yoksa mevcut okul için yeni bir bina mı inşa edildiğinden emin olamamış olacak ki 3 Ocak 1904 tarihinde Halep Maarif Müdüriyetine bu konuda soru yöneltmiştir. Halep Maarif Nezareti ise 21 Mart 1904 (4 M 1322) tarihinde mevcut okulun, binasının yenilendiğini cevabını vermiştir.¹⁴⁰³ Bunun üzerine 3 Nisan 1904 (21 Mart 1320) tarihinde Maarif Nezareti, Halep Maarif Müdürlüğüne, açılan okulun eksikliklerinin giderilmesi için sarfı gerekli olan 1.500 kuruşun da 1903 yılı bütçesinde inşaat giderleri arasına alındığı bilgisini vermiştir.¹⁴⁰⁴

Açılan okulun ve diğer iptidai mekteplerinin ihtiyaçlarının daha rahat karşılanması için İskenderun Maarif Komisyonu da çözüm üretmeye çalışmıştı. Hamidiye Mahallesi'nde bulunan Hamidiye İnas Mektebi'ne bitişik takriben yetmiş beş zira-i mimari murabbaında olan arsaya maarif dükkânları inşa edilecekti. Maarif Komisyonu bu işi başarıyla gerçekleştirerek dükkânları inşa ettirmişti. İnşa edilen binanın yapı özellikleri daha sonra Maarif Nezaretine bildirmek üzere teferruatla kaydedilmişti. Buna göre; inşa edilen bu binanın yüksekliği zeminden iki buçuk zira çatısıyla birlikte düşünüldüğünde ise altı ziraydı. Mektep, yontma Lazkiye taşından yapılmış olup on iki zira dört adet kemer üzerine inşa edilmiştir. Zemine taş döşenerek üç tarafı cam çerçeve ve camlı kapılarla kapatılmıştır. Camlı çerçevelerin önlerine ise yağlı boya ile boyanmış parmaklıklar takılmıştır. Dış duvar ve diğer aksam havai mavi renge boyanmıştır. Cadde üzerine de yontma ve çakıl taşından kaldırım yapılmıştır.¹⁴⁰⁵

Bu ayrıntının Maarif komisyonunca verilmesinin nedeni, inşa sürecinde emeği geçen ve bu binaların çok kısa sürede muntazam bir şekilde inşa edilmesine katkıda bulunan kişilerin taltif edilmesi isteğidir. Maarif Komisyonu Reis Vekili Binbaşı İlhami Bey, 8 Ocak 1907 (26 K. Evvel 1322) tarihli yazısında, Halep vilayeti aracılığıyla Maarif Nezaretinden bu süreçte geceli gündüzlü çalışan Rüştîye Mektebi Muallim-i Evveli Ömer Kadri, kaza Tahrirat Kâtibi Osman, İskenderun Rüsumat Nezareti Muhasebe Kâtibi Yusuf, Tüccar İbrahim Hâkim Efendilerin meslek ve mevkilerine uygun birer rütbe ve nişanla ödüllendirilmelerini talep etmiştir. Maarif Nezareti ise 23

¹⁴⁰³ BA, MF. MKT, 763-25.

¹⁴⁰⁴ BA, MF. MKT, 773-25.

¹⁴⁰⁵ BA, MF. MKT, 992-46.

Nisan 1907 (10 RA 1325) tarihli yazısında, bu kişilerin taltif edilebilmeleri için öncelikle bahsi geçen binaların Maarif Nezareti namına tapuya kaydedilmesi gerektiği cevabını vermiştir.¹⁴⁰⁶

5.1.1.1.2.1. İskenderun Kız İptidai Mektebinde Görev Yapan Öğretmenler

İskenderun Kız İptidai Mektebinin ilk öğretmenleri 1902 yılında bu göreve getirilen muallime-i evvel Sabire ile muavini muallime-i sani Nazire Hanımlardır.¹⁴⁰⁷ Muallime-i evvel Sabire Hanım'ın 4 Mayıs 1903 (21 Nisan 1319) tarihinde memuriyeti tasdik olunarak 140 kuruş maaş ile bu göreve atanmıştır. Muallime-i sani Nazire Hanım da aynı tarihte 60 kuruş maaşla belirtilen göreve atanmıştır.¹⁴⁰⁸ Fakat bu görevi bir süre sürdüren muallime-i evvel Sabire Hanım maaşının azlığını gerekçe göstererek 22 Temmuz 1903 (9 Temmuz 1319) tarihinde istifa etmiştir. Bunun üzerine boş olan kadroya atama yapılmak istenmişse de bir türlü talip bulunamamıştır. Halep vilayetine göre bunun en önemli sebebi belirtilen görevin maaşının azlığıdır ve İskenderun gibi önemli bir mevkideki mektep muallimesiz kalmamalıydı. Halep Maarif Müdürü, 9 Aralık 1903 (29 N 1321) tarihinde Maarif Nezaretine gönderdiği yazısında, belirtilen muallimelik maaşının 140 kuruştan 250 kuruşa çıkarılmasını istemiştir. Bu sayede istifa eden Sabire Hanım'ın yerine Halep İnas Rüştıyesi mezunlarından Rasime Hanım'ın tayin edileceğini bildirmiştir. Maarif Nezareti, Halep Maarif Müdüriyetine 25 Mayıs 1904 (10 RA 1322) tarihinde gönderdiği yazıda, bu talebi uygun bularak Rasime Hanım'ın muallim-i evvel olarak atanmasını onaylamıştır.¹⁴⁰⁹ Rasime Hanım'ın İskenderun'a ulaşması zaman alacağı için okuldaki eğitimin aksayacağını düşünen İskenderun Maarif Komisyonu bu göreve vekâleten yarım maaşla Mevhibe Hanım'ı tayin etmiştir. Bu durumdan haberdar olan Halep Maarif Müdüriyeti buna engel olmak istemiştir. Fakat mektebin 100'den fazla öğrencisi olduğu, bunun bir muallime-i saniye ile idare edilemeyeceği, ayrıca çocukların eskisi gibi yabancı ve yerli gayrimüslim mekteplerine gidebileceğini düşünen İskenderun Maarif Komisyonu, Halep Maarif Müdürünün bu engellemesine karşı çıkmıştı. Maarif Nezareti de 17 Ekim 1904 (7 Ş

¹⁴⁰⁶ BA, MF. MKT, 992-46.

¹⁴⁰⁷ HS, 1320, s. 256.

¹⁴⁰⁸ BA, MF. MKT, 554-41; Aslında Nazire ve Sabire Hanımlar 14 Ekim 1901 (1 T. Evvel 1317) bu göreve atanmışlardır. Fakat asaletleri yukarıda belirtilen tarihlerde onaylanmıştır.

¹⁴⁰⁹ BA, MF. MKT, 749-38; HS, 1321, s. 287.

1322) tarihinde, İskenderun Maarif Komisyonunun uygulamasının yerinde bir uygulama olduğunu bildirmişti.¹⁴¹⁰

İskenderun Kız İptidai Mektebinin yaşadığı öğretmen sorunu bununla kalmamıştı. Bunun en önemli sebebi de yukarıda bahsedildiği gibi muallim maaşının azlığı, bunun aksine şehrin pahalılığı ve şehrin bunaltıcı iklimiydi. Bu sebeplerden dolayı İskenderun kız iptidai mektebinde sürekli muallime sıkıntısı yaşamaktaydı. 250 kuruş maaşla muallime-i evvel olarak atanan Rasime Hanım görevine hiç başlamamış olacak ki bu görev vekâletle idare edilmişti. Fakat muallime-i evvellik vekâletinde bulunan Mevhibe Hanım da bu görevden ayrılmıştı. Bu sebeple yerine 6 Aralık 1905 (23 T. Sani 1321) tarihinde Nefise Hanım vekâleten atanmıştır. Nefise Hanım'ın asaleti, şehadetnamesi ve tercüme-i hal varakasının Maarif Nezaretine gönderilmesi şartıyla Mart 1906 tarihinde onaylanmıştı.¹⁴¹¹ Muallime-i sani olan Nazire Hanım ise aynı gerekçelerle 13 Ocak 1904 (31 K. Evvel 1319) tarihinde istifa etmiştir. Bu sebeple muallime-i sani Nazire Hanım'ın yerine de 14 Eylül 1905 (1 Eylül 1301) tarihinde vekâleten Emine Hanım atanmıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere her iki görev de vekâleten devam ettirilmekteydi. Halep Maarif Müdüriyeti durumu Maarif Nezaretine bildirerek İskenderun kız iptidai mektebi muallimelik maaşının azlığından şikâyet etmiştir. Halep Maarif müdüriyetine göre bu kadar az bir maaşa asil bir muallime bulunamayacaktır. Maarif Nezareti, talep üzerine 12 Şubat 1907 (29 Z 1324) tarihinde verdiği cevapta belirtilen muallimelikler için yeniden bir tahsisat ayrılamayacağı, Halep maarif hissesi için terk edilen iane-i lahmiye varidatından münasip bir mikdar zam yapılabileceğini belirtmiştir. Fakat bu istekte sorumluluk alanı oldukça geniş olan Halep vilayeti maarif bütçesi için uygun değildi dolayısıyla belirtilen muallime kadrolarının maaşlarına zam yapılamadı.¹⁴¹²

1913-1914 yıllarında kız iptidai mektebi üç öğretmenle eğitim faaliyetlerine devam etmekte idi fakat öğretmenler çeşitli gerekçelerle sık sık görevlerinden istifa etmekte idiler.¹⁴¹³ Bu sebeple de öğretmen sıkıntısı devam etti.

29 Mayıs 1917 tarihinde İskenderun Kız İptidai Mektebinin başmuallime vekâletinde Fatma Zehra Hanım tayin edilmiştir. Fakat Fatma Zehra Hanım bu görevi

¹⁴¹⁰ BA, MF. MKT, 773-25.

¹⁴¹¹ BA, MF. MKT, 918-33.

¹⁴¹² BA, MF. MKT, 904-59.

¹⁴¹³ Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri*, s. 194.

layıkıyla yerine getirememesinden ötürü görevinden alınmıştır. Yerine Maarra Kız İptidai Mektebi başmuallimeliğine atandığı halde oranın havası ve suyuna alışamayan İstanbul kız öğretmen okulu mezunu Emine Hanım, 800 kuruş maaş ile 12 Haziran 1917 (22 Ş 1335) tarihinde başmuallime olarak tayin edilmiştir.¹⁴¹⁴ Uzun yıllardır muallime-i sani görevini ifa eden Nefise Hanım ise Cısr kazası kız iptidai mektebi muallim-i saniliğine tayin edilmiş ve bu kadro boş kalmıştır.¹⁴¹⁵

5.1.1.1.2.2. Kız İptidai Mektebinde Yıllara Öğrenci Sayıları ve Muallimleri

1902-1903 tarihlerinde mektebin öğrenci sayısı elli beştir. Bu yıllarda muallime-i evvel Sabire Hanım, yardımcısı ise Nazire Hanım'dı.¹⁴¹⁶ 1903-1904 yıllarında öğrenci sayısı yetmiş beş olup; muallime-i evvel Rasime Hanım, muallime-i saniye Nazire Hanım'dı.¹⁴¹⁷ 1904 yılında İskenderun Maarif Komisyonunun Halep vilayeti aracılığıyla Maarif Nezaretine gönderdiği bilgede, öğrenci sayısının 100'ü geçtiği belirtilmiştir.¹⁴¹⁸ 1904-1905 yıllarında öğrenci sayısı elli beş, muallime-i evvel Sabire Hanım, muallime-i sani ise Nazire Hanım'dır.¹⁴¹⁹ 1905-1906 yıllarında öğrenci sayısı yetmiş beş, muallime-i evvel Rasime Hanım muallime-i saniye Nazire Hanım'dır.¹⁴²⁰ 1906-1907 yıllarında öğrenci sayısı yetmiş beş, muallime-i evvel Nefise Hanım, muallime-i sani Emine Hanım.¹⁴²¹ 1908-1909 yıllarında ise öğrenci sayısı yetmiş iki, muallime-i evvel Nefise Hanım, muallime-i sani Emine Hanım'dır.¹⁴²² 1913-1914 yıllarında seksen üç kız öğrencinin öğrenim gördüğü mektebe devam etmeyen öğrenci sayısı 140'tır. Zorunlu öğrenim çağında olan kız çocuğu sayısı ise 223'dür.¹⁴²³ 1917 senesinde ise İskenderun Kız İptidai Mektebinin altı dershanesi vardır.¹⁴²⁴

Bu son durum İskenderun Kız İptidai Mektebinin mevcudunun ve İskenderun'un nüfusunun daha da arttığının göstergesidir. Mesela kız iptidai mektebinin eski binada eğitime başladığı 1902-1903 yıllarında İskenderun'un Müslüman nüfusu 11.520 olup, bunun 5.593'ü bayandı. Aynı yıllarda İskenderun'un toplam nüfusu ise 13.628'dir bu

¹⁴¹⁴ BA, MF. MKT, 1226-87; BA, MF. MKT, 1227-42.

¹⁴¹⁵ BA, MF. MKT, 1227-17.

¹⁴¹⁶ HS, 1320, s. 256.

¹⁴¹⁷ HS, 1321, s. 287.

¹⁴¹⁸ BA, MF. MKT, 810-42.

¹⁴¹⁹ HS, 1322, s. 338.

¹⁴²⁰ HS, 1323, s. 287.

¹⁴²¹ HS, 1324, s. 271.

¹⁴²² HS, 1326, s. 268.

¹⁴²³ Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri*, s. 194.

¹⁴²⁴ BA, MF. MKT, 1226-87.

sayının 6.411'i bayandı.¹⁴²⁵ 1914 yılında ise İskenderun'da Müslüman nüfus 14.487'dur. Bu rakamın 6.254'ü kadındı. Toplam nüfus ise 19.410'dur bunun ise 8.353'ü kadındı.¹⁴²⁶ Başka bir kayıta ise İskenderun'un 1914 yılı Müslüman nüfusu 14.140'tı. Toplam nüfus ise 18.875'di. Bu karşılaştırma İskenderun'un on üç-on dört yıl zarfında nüfusu 5.000-6.000 civarında artmıştı. Bayan nüfusu ise Müslümanlar açısından 1.000 kadar artış gösterirken toplam nüfusta ise 2.000 civarındadır. Bu artış doğal olarak İskenderun Kız İptidai Mektebinin öğrenci adedine de yansımıştı.¹⁴²⁷

5.1.1.2. Rüştîye Mektebi

Rüştîyelerin açılmasına zemin hazırlayan eğitim hareketleri II. Mahmut döneminin sonlarında başlamıştır. Bu çabalar yetersiz kalmış ancak yeni gelişmekte olan Bab-ı Âli bürokrasisine memur yetiştirmek için 1839 yılında rüştîye düzeyinde Mekteb-i Maarif-i Adliye ve 1839 yılında Mekteb-i Ulum-ı Edebiyye kurulması ile yetinilmiştir. Sultan Abdülmecit döneminde İstanbul'da beş adet rüştîye açılmıştır. Açılan bu okullara öğretmen temin edebilmek içinde Darulmuallimin-i Rüşdi açılmış ve öğretmen sorunu kısmen de olsa çözüme kavuşturulmuştur. Osmanlı eğitim sistemi Fransız eğitim sistemine göre üç kademeli olarak yapılandırılan 1869 Maarif-i Umûmiyye Nizamnamesinden sonra rüştîyelerin açılış esasları ve programları yeniden düzenlenmiştir.¹⁴²⁸ 1869 Maarif-i Umûmiyye Nizamnamesinde, rüştîyelerin 500 evi geçen kasabalarda kurulması zorunlu hale getirilmiştir. Okulların inşa masrafları, muallim ve hademe maaşları, vesair masraf vilayet maarif idaresi sandığından karşılanacaktır. Her rüştîye mektebine öğrenci sayısına göre bir veya iki muallim-i evvel ve muallim-i sani tayin edilecektir. Bunun yanında iki müstahdem görevlendirilecektir. Öğretim süreleri dört yıldır¹⁴²⁹ ve sıbyan mekteplerini bitirip şهادتname alan öğrenciler sınavsız kabul edilmektedir. Rüştîyelerde okutulan dersler ise şöyledir: *mebadi-iulum-ı diniye, lisan-ı Osmanî kavaidi, imla ve inşa, tertib-i cedit üzere kavaid-i Arabiye ve Farisiyye, ilm-i hesab, defter tutmak usulü, tersim-i hutut, mebadi-i*

¹⁴²⁵ HS, 1320, s. 261.

¹⁴²⁶ Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri I, s. 655.

¹⁴²⁷ Sakin, *Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu*, s. 203.

¹⁴²⁸ Öztürk, "Rüşdiye", s. 301.

¹⁴²⁹ Rüştîyeler başlangıçta dört yıl eğitim veren okullar iken, 1868'den sonra öğretim süresi beş yıla çıkarılmıştır. Ancak uygulama olanağı bulunamamasından dolayı kısa süre sonra bundan vazgeçilmiştir. Çadırcı, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentleri*, s. 287.

*hendese, tarih-i umûmi, tarih-i Osmanî, coğrafya, jimnastik.*¹⁴³⁰ Maarif-i Umûmiyye Nizamnamesi tarafından rüştiyeler için hazırlanan program zaman içerisinde değişikliklere uğramıştır. Lisan-ı Osmanî adı yerine 1913 yılına kadar lisan-ı Türkî veya Türkçe adları tercih edilmiştir. Fransızca Sultan Abdülhamit döneminde mecburi ders haline getirilmişse de bir müddet sonra programdan tamamıyla çıkarılmış ve II. Meşrutiyet Devri'nde yeniden programa alınmıştır. II. Meşrutiyet Dönemi'nde müfredata eklenen diğer iki ders ise malumat-ı vataniye ve malumat-ı fenniyedir.¹⁴³¹

Rüştiyeler, 1880'li yıllarda, orta öğretimin son kademesi olan mülki idadilerin birinci kademesi olarak tesis edilmiş ve orta öğretimin bir parçası olmuştur. Düzenlemenin neticesinde vilayet merkezlerinde rüştiye ile birlikte yedi, sancak merkezlerinde ise rüştiye ile birlikte beş yıllık iki tür idadi ortaya çıkmıştır. Ancak rüştiyeler zamanla ilköğretim kademesine kaydırılmıştır. Netice itibariyle 1913 yılında çıkarılan Tedrisat-ı İbtidaiyye Kanun-ı Muvakkati ile rüştiyeler, öğretim süresi altı yıla çıkarılan iptidai mektepleri ile birleştirilmiştir.¹⁴³²

II. Abdülhamit Dönemi'nde rüştiye mekteplerine özel bir önem verilmiştir. Bunu birçok vilayette inşa edilen rüştiye adedinden rahatlıkla anlayabiliriz.¹⁴³³ 1884-1885 yılında Halep vilayetindeki Müslümanlara ait on beş rüştiyede 1.348 öğrenci öğrenim görmektedir. Bu tarihlerde İskenderun'da rüştiye bulunmamaktadır ancak inşa edilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁴³⁴

İskenderun'un nüfusunun artmasına paralel bir şekilde şehirde 1884-1885 yıllarında rüştiye mektebi inşa edilmesi kararlaştırılmıştı. Bu karar ancak 1892 yılında hayata geçirilmiş, ahaliden toplanan 11.500 kuruşun katkısı ile 31.500 kuruşa rüştiye inşa edilerek eğitim-öğretime açılmıştı.¹⁴³⁵ Mektep eğitim öğretime açıldığında Mehmet Remzi Efendi ilk muallim olarak tayin edilmişti.¹⁴³⁶ Ancak açılan mektebin binası muntazam bir bina değildi. Bu sebeple daha nizami bir bina inşası tasavvur edilmişti. Mektebin inşası için yapılan keşifte 56.100 kuruşa ihtiyaç olduğu ortaya çıkmıştır.

¹⁴³⁰ *Düstur*, Cüz-i Sani, Dersaadet 1289, s. 187-188.

¹⁴³¹ Öztürk, "Rüşdiye", s. 302; Mustafa Ergün, *İkinci Meşrûtiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara 1996, s. 297; Ergün'de malumat-ı vataniyye yerine malumat-ı medeniye kayıtlıdır; Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 231-232.

¹⁴³² Öztürk, "Rüşdiye", s. 302; Ergün, *İkinci Meşrûtiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, s. 297.

¹⁴³³ II. Abdülhamit devrinin sonlarına doğru imparatorluktaki rüştiye sayısı 619'dur. Öztürk, "Rüşdiye", s. 302.

¹⁴³⁴ HS, 1302, s. 204, 206; HS, 1307, s. 188; Cuinet, *La Turquie D'Asie*, s. 132.

¹⁴³⁵ HS, 1302, s. 206; MNS, 1316, s. 1020-1021.

¹⁴³⁶ HS, 1309, s. 96.

Halep vilayet yönetimi, bu meblağın 19.920 kuruşunun hisse-i ianeden karşılanması için 6 Kasım 1892 tarihinde Maarif Nezaretinden talep edilmiştir. Fakat Maarif Nezareti, 20 Aralık 1892 tarihinde Halep vilayetine gönderdiği cevapta bu masrafın hisse-i ianeden karşılanamayacağı, bölge halkından tedarik edilerek karşılanmasının uygun olacağını belirtmiştir.¹⁴³⁷ Halep vilayeti, cevaptan tatmin olmamış olacak ki 8 Şubat 1893 tarihinde aynı talebi yinelemiştir. Maarif Nezareti ise 23 Mayıs 1893 tarihinde Halep vilayetine verdiği cevapta İskenderun Rüştîyesinin inşası için gereken 19.000 kuruşun maarif ianesinden karşılanamayacağını, bu ianenin diğer mekteplerin masrafları için tahsis edilmiş olduğunu belirtmiştir. Ayrıca eksikliğin ancak bölge halkından toplanan yardımla giderilebileceği yönünde ki bilgiyi tekrarlamıştır.¹⁴³⁸

Halep Valiliğinden gelen iki ayrı yazıda, eski usulde yapılmış olan İskenderun Rüştîye Mektebinin yıkılacak halde olmasından dolayı muntazam bir rüştîye binası yapılması gerektiği bildirilmişti. Bölgede keşif yapan mühendis raporunda, İskenderun kazasında yapılacak rüştîye mektebi için 59.000 kuruşa ihtiyaç vardı. Buna karşın İskenderun Rüştîyesi için halktan ancak 40.000 kuruş iane toplanması öngörülmekteydi. Kalan 19.000 kuruşun bölge halkından toplanması da uygun değildi. Bu sebeple mahalli maarif idaresi kalan meblağın Maarif Sandığından karşılanmasından karşılanmasını talep etmişti.¹⁴³⁹

Mesele, Maarif Muhasebe Meclisine havale edilerek görüş alındı. Muhasebe Meclisi, Halep vilayetine ait bu masrafı vilayetin maarif gelirlerinin karşılamadığı, masrafın Maarif Sandığından karşılanması durumunda ise İstanbul'un hissesine dokunulacağı gerekçesiyle yeni bir öneride bulundu. Maarif Muhasebe Meclisinin önerisine göre İskenderun Rüştîyesinin inşaatına sarf edilecek meblağ kısılabilir durumdadır. Bu husus, izinli olarak İstanbul'da bulunan Halep vilayeti Maarif Müdürü tarafından da ifade edilmiştir.¹⁴⁴⁰

Bölgedeki Nusayrîlerin Sünni olma taleplerinden dolayı II. Abdülhamit bu hassas duruma kayıtsız kalmamış ve İskenderun Rüştîyesinin yeniden inşa edilmesini uygun bulmuştu. Buna göre İskenderun Rüştîyesinin inşası için gereken 15.000 kuruş Halep

¹⁴³⁷ BA, MF, MKT, 158-31.

¹⁴³⁸ BA, MF, MKT, 172-9; Maarif Nizamnamesinde rüştîye mekteplerinin inşası ve muallimlerinin maaşlarının vilayet maarif idaresi sandığından karşılanacağı hükmü bulunmaktadır. *Düstur*, Cüz-i Sani, Dersaadet 1289, s. 187.

¹⁴³⁹ BA, MF, MKT, 181-109.

¹⁴⁴⁰ BA, MF, MKT, 181-109.

vilayetinin 1890 senesinden 1894 senesine kadar maarif hissesinde biriken meblağdan karşılanacaktı.¹⁴⁴¹ Netice itibarıyla Sultan Abdülhamit'in 19 Ekim 1893 (8 R 1311/6 T. Evvel 1309) tarihli irade ile rüştiye mektebinin inşasına başlanmıştı.¹⁴⁴²

İskenderun'da havanın sıcak oluşu ve bataklıklardan hâsıl olan sıtma gibi hastalıklar sebebiyle ahali Mayıs aylarının sonlarına doğru Belen, Soğukoluk gibi yaylalara çıkmaktadır. Havanın ağırlığından ahali çoğunlukla mayıs ayının ortalarından itibaren yaylak mahallere çıkmaktaydı. Bundan dolayı rüştiye mektebinin genel sınavları mecburen mayıs ayının ortalarında yapılmaktaydı. Dolayısıyla okul bu tarihten Eylül ayının sonlarına kadar tatil edilmektedir. Tatil edilen süre yaklaşık dört aya tekabül etmekteydi ve bu durum rüştiye nizamnamesine aykırıydı.¹⁴⁴³ Eğitimi aksatan bu durumu İskenderun Kaymakamlığı Haziran 1895'te Halep Maarif Müdüriyetine bildirmişti. İskenderun Kaymakamlığı eğitimin aksamasının önüne geçebilmek için yaylada bir okul açılmasını teklif etmekteydi. Halep vilayeti Maarif Müdüriyeti de bu yazıyı 24 Haziran 1895 tarihinde Maarif Nezaretine göndermiştir. Maarif Nezareti 21 Ağustos 1895 tarihinde verdiği cevapta öğrencilerin bu kadar uzun süre eğitimden mahrum kalmalarının doğru olmayacağı bildirmiştir. Bu sebeple yaylak mahallinde masraf yapılmadan mektep olarak kullanıma uygun bir bina bulunarak mektebin geçici surette oraya nakledilmesi ve bu şekilde eğitim öğretimin yapılmasının münasip olacağını bildirmişti.¹⁴⁴⁴

Maarif Nezareti, 10 Şubat 1896 (29 K. Sani 1311) tarihinde rüştiye mekteplerini üç dereceye (derece-i salise) taksim ederek yeniden bir düzenlemeye gitmiştir. Bu düzenlemeden sonra 29 Nisan 1896 tarihli bir telgrafla Elbistan Rüştiyesi birinci, İskenderun Rüştiyesi ise ikinci derece rüştiye mektebi addedilmişti. Halep Maarif Müdürü, bunun üzerine 28 Mayıs 1896 (15 Z 1313) tarihinde Maarif Nezaretine

¹⁴⁴¹ BA, MF. MKT, 187-1.

¹⁴⁴² BA, MV, 76-93; BA, İ. MF, 2-1311/R-1.

¹⁴⁴³ Maarif-i Umûmiyye Nizamnamesinin Rüştiye Mektepleri kısmının Yirmi Beşinci Maddesi: *"Tatil-i umumi zamanı Ağustos'un ibtidasından üçüncü haftası nihayetine kadar yirmi iki gündür. Her mekteb-i rüşdiyenin Temmuz ibtidasında dersleri tatil olunur. On beş gün müzakereye ve Temmuz'un on beşinden nihayetine kadar on beş gün daha imtihana mahsus olduğundan hitam-ı imtihanda mektebler bütün bütün kapanub Ağustos'un yirmi üçüncü günü tekrar açılacaktır. Ve ondan sonra İslam mekatib-i rüşdiyesi için ramazanın üçüncü haftası nihayetinden Şevvalin birinci haftası nihayetine kadar on beş gün ve kurban bayramı için bir hafta müddet tatil olunarak bundan ve Cuma tatilinden ve sair eyyam-ı mahsusadan başka günlerde tatil caiz değildir. Ve kezalik gayr-i Müslim mektepleri her milletin iyad ve eyyam-ı mahsusalarından başka günler tatil idilmeyecektir. Ve bil umum rüşdiyeler cülus-ı hümayuna tesadüf iden yevm-i mahsusda tatil idilecektir."* Düstur, Cüz-i Sani, Dersaadet 1289, s. 188-189.

¹⁴⁴⁴ BA, MF. MKT, 278-24.

gönderdiği yazıda, İskenderun'un Elbistan'a kıyasla daha merkezi ve ehemmiyetli bir noktada olduğunu belirtmişti. Müdüriyet, İskenderun Rüştîyesinden yana bir tavır takınarak rüştiyenin ileriki zamanda daha da iyi bir konumda olacağını ileri sürmüştü. Buna dayanak olarak iptidai mektebine doksanın üzerine öğrencinin kaydolmasını göstermişti. İptidai mektebine kaydolan bu öğrencilerin rüştiyeye kaydolması durumunda İskenderun Rüştîye Mektebinin öğrenci adedinin Elbistan Rüştîye Mektebinden fazla olacağı belirterek, Elbistan Rüştîyesinin ikinci dereceye indirilip İskenderun Rüştîye Mektebinin birinci dereceye çıkarılmasını talep etmekteydi.¹⁴⁴⁵

Maarif Nezareti, bu düzenleme yapılırken tek ölçütün mevkiinin ehemmiyeti olmadığını, aynı zamanda mektebin inşa edildiği mahallin yakınlığı ve uzaklığı, ikliminin uygunluğunun da dikkate alındığını 16 Ağustos 1896 (1 RA 1314) tarihli yazı ile Halep vilayetine bildirmiştir. Ayrıca Elbistan İskenderun'a kıyasla Halep vilayetin uç bir mevkiindeydi, bu sebeple buradaki muallim maaşının biraz daha yüksek olması nezarete göre normaldi. İskenderun'da muntazam bir iptidai mektebi olması ve yeniden güzel bir rüştiye mektebi inşa edilmekte olduğunun öğrenildiği, bu sebeple birinci sınıfa tahvilinin uygun görünmesiyle birlikte bu sınıflamanın Halep vilayetinden gelen bilgi üzerine yapıldığı, dolayısıyla bu konunun Vilayet İdare Meclisi tarafından tekrar görüşülerek Maarif Nezaretine bilgi verilmesi istenmişti.¹⁴⁴⁶

İskenderun kazası Meclis İdaresinin 23 Temmuz 1896 (12 S 1314) tarihinde Maarif Nezareti gönderdiği yazıda, İskenderun'da 15.000 kuruş masrafla yeniden bir rüştiye mektebi inşasına daha önce başlandığı bildirilmiştir. Ancak inşaatına başlanan bu rüştiyeye 6.000 kuruş tahsisattan 9.000 kuruş ise iane akçesinden toplam 15.000 kuruş sarf edilerek temelden itibaren bir iki arşun yüksekliğinde beden ve taksimat duvarının yapıldığı rapor edilmiştir. Ayrıca bölge halkından ilaveten toplanan 5.000 kuruş iane akçesi de inşaatı sarf edilerek binanın üstünün örtüldüğü yazılmıştı. İnşaatın tamamlanabilmesi için de en az 10.000 kuruşa ihtiyaç olduğu belirtilmişti. Bu durumu bölgede inceleme yapıp o tarihte Halep vilayetinin eğitim durumunu görüşmek üzere İstanbul'da bulunan Halep Maarif Müdürü Celalettin Bey dahi hesaplamıştı. İhtiyaç olan meblağ halktan toplanamazdı. Çünkü İskenderun'un zaten nüfus çok fazla değildi. Ayrıca İskenderun'da Anadolu'da asayişin bozukluğu yani Ermeni olaylarının yaşanıyor olması sebebiyle felakete uğramış kişiler fazlaydı. Zaten cami inşası için de

¹⁴⁴⁵ BA, MF, MKT, 330-50.

¹⁴⁴⁶ BA, MF, MKT, 330-50.

bölge halkından padişah iradesiyle iane toplanmıştı. Ancak binanın bu haliyle bırakılmasında uygun değildi. En azından inşaatın eksik kalan önemli kısımları yaptırılarak muallimin ve öğrencilerin içerisine sokulmasının sağlanması gerekmekteydi. Bunun için de 5.000 kuruşun sarfına izin verilmesi talep edilmişti. Fakat maarif bütçesi de sıkıntıda olduğu için bu durum tam anlamıyla kabullenilemeyerek İskenderun Kaymakamlığından bu hususta teferruatlı bilgi istenmişti.¹⁴⁴⁷

Bu talep üzerine İskenderun Kaymakamlığı 25 Kasım 1896 (19 C 1314) tarihli cevabında, İskenderun Rüştîyesinin inşasına harcanan 9.809 kuruşun hazineden, 4.753 kuruşun ise halktan toplanan ianeden karşılandığını ve elde bir şey kalmadığı için 1.500 kuruş da borçlanıldığı bilgisini vermiştir. İnşaata bu kadar para sarf edildiği halde inşaatın tamamlanamayıp eğitim yapılamaması, binanın güneş ve yağmurun etkisiyle günden güne tahrip olmasına sebebiyet vermiştir. Binanın bu halde olması nedeniyle, rüştiye mektebi hocaları hükümet konağı ve vakıf odalarından birinde çocuklara eğitim vermeye başlamıştır. Ayrıca cezaevindeki mahkûmlar bir koğuşa doldurularak boşaltılan diğer koğuş dersane yapılmış ve burada eğitim vermeye başlanmıştır. Böyle bir durum hem öğrenciler hem de mahkûmlar açısından sakıncalar doğurmaktaydı.¹⁴⁴⁸

Bu bilgilerden sonra rüştiye inşaatının tamamlanabilmesi için ne kadar para gerektiğini belediye kalfasına hesaplatılmıştır. Bu hesaba göre rüştiye mektebi inşaatının tamamlanması için 15.306 kuruş 5 paraya ihtiyaç vardı. Mahalli yönetim daha önce olduğu gibi bu paranın hiçbir kısmının İskenderun ahalisi tarafından karşılanamayacağını yinelemişti. Eksik kısmın maarif sandığından karşılanması gerektiği belirtildikten sonra da mektebin inşasıyla cezaevinin de darlıktan kurtarılacağını vurgulamıştı. Evrak ekinde olan pusulada masraf olarak 15.306 kuruş 10 para kaydı vardı. 12 Kasım 1896 (31 T. Evvel 1312) tarihli bu ihtiyaç pusulasında pencere, kapı, kemerlik, merdiven ve balkonlar için demirden parmaklık, sıva, kiremit vs. inşaat malzemeleri için sarfedilecek meblağ 15.306 kuruş on paraydı.¹⁴⁴⁹

Ancak hesaplanan meblağ Maarif Nezaretine göre fazlaydı. Maarif Nezareti mahalli yönetimden tekrar keşif yapılmasını istemişti. İskenderun Kaymakamlığı, belediye kalfası ve iki azadan oluşan bir komisyonla ikinci bir keşif yaptırmıştı. İkinci

¹⁴⁴⁷ BA, MF. MKT, 374-12.

¹⁴⁴⁸ BA, MF. MKT, 374-12.

¹⁴⁴⁹ BA, MF. MKT, 374-12.

keşifte inşaatta kullanılacak malzeme ve usta için sarfedilecek meblağ yaklaşık 270 kuruş azalarak 15.035 kuruş 20 para olarak hesaplanmıştı.¹⁴⁵⁰

Fakat bu rakamlar Maarif Nezareti tarafından yine yüksek bulunmuş olacak ki inşaata bir türlü başlanamamıştı. Buna rağmen İskenderun İdare Meclisi, 23 Mart 1897 (19 L 1314) tarihli toplantısında İskenderun Rüştîyesinin inşasının ancak 25.000 kuruşa inşa edileceğini ileri sürmüştü. Nezaretten destek alabilmek için de masrafın 7.000 kuruşunun halktan iane yoluyla karşılanacağı, bu sebeple en fazla 18.000 kuruşa ihtiyaç olacağını tahmin edildiğini belirtmişti. Aslında inşa edilecek İskenderun Rüştîyesine tahminlerin üzerine para sarf edilmesi; rüştîyenin arsasının geniş olması, devletin şanına yakışır muazzam bir bina yapma düşüncesinden kaynaklanmaktaydı. İnşa edilecek mektebin geniş bir avlu, birçok oda, dersane, salon, balkonu içine alacak hüviyette olması da sarf edilecek meblağı yükseltmekteydi. İnşaat için, 26.334 kuruş sarf edildiği halde 15.035 kuruşa ihtiyaç olmasının nedenini de bununla açıklayabiliriz.¹⁴⁵¹

İskenderun İdare Meclisi, ileride uygun bir vakitte halktan yine 5.000 kuruş daha iane toplanarak eksik kalan yerlerin inşa edilebileceği bildirilmiştir. Maarif Nezareti ise 10 Kasım 1896 (4 C 1314) tarihinde Halep Vilayeti Maarif Müdüriyetine gönderdiği yazıda talep edilen 5.000 kuruşun 1891 senesi sonuna kadar geçmiş senelerin maarif hissesinden kalanla tamamlanmasının uygun olduğunu bildirmiştir.¹⁴⁵² Fakat bütün bu çabalara rağmen İskenderun'da açılması planlanan rüştîye mektebi aradan bir yıl geçmesine rağmen bir türlü tamamlanamamıştır. Durum Maarif Nezaretini rahatsız etmiş bu sebeple Halep Maarif Müdüründen bilgi istenmiştir.¹⁴⁵³

Bütün bu sıkıntılar üzerine daha önce iptidai mektepleri bölümünde de belirttiğimiz üzere Halep Maarif Müdürü Hüseyin Zeki, Antakya ve İskenderun kazalarında yapılmış ve yapılacak olan iptidai ve rüştîye mekteplerin teftişini yapmak ve teferruatlı bilgi toplamak için Maarif Nezaretinden izin istemiştir. Bu talebin üzerine Maarif Nezareti 23 Mayıs 1897 (21 Z 1314) tarihinde Halep Maarif Müdürüne teftiş izni vermiştir.¹⁴⁵⁴

Yukarıda belirtildiği üzere Maarif Nezaretinden teftiş iznini alan Halep Maarif Müdürü Hüseyin Zeki Bey, bölgede vilayetin mesul olduğu yerlerde özellikle Ayıntab,

¹⁴⁵⁰ BA, MF. MKT, 374-12.

¹⁴⁵¹ BA, MF. MKT, 374-12.

¹⁴⁵² BA, MF. MKT, 343-44.

¹⁴⁵³ BA, MF. MKT, 356-31.

¹⁴⁵⁴ BA, MF. MKT, 356-31.

Kilis, Antakya ve İskenderun kazalarındaki teftişini yaparak bir rapor şeklinde 30 Ekim 1897 (18 T. Evvel 1313) tarihinde Maarif Nezaretine takdim etmiştir.¹⁴⁵⁵ Hüseyin Bey'in bu raporunda çok kıymetli bilgiler olmakla beraber konumuz gereği biz burada sadece İskenderun ile ilgili kısma değineceğiz. Halep Maarif Müdürü Hüseyin Zeki, İskenderun'a gelerek 5 Eylül 1897 tarihinde incelemelerini yapmaya başlamıştır.¹⁴⁵⁶ İncelemelerinde bölgede inşa edilen rüştiye mektebinin inşasının gecikmesini; rüştiye binasının tahsisatına ve bölgeden toplanabilecek iane miktarına kıyasla çok büyük şekilde inşa edilmesiyle açıklamıştır. Zeki Bey, inşaata teftiş ettiği ana kadar yaklaşık 26.000 kuruşun sarf edildiği halde inşaatın ancak çatısının kapatılabildiğini gözlemlemiştir. Teftiş sırasında öğretmenlere mahsus iki odanın zemin kaplamaları ve tavanlarının henüz yapılmamış olduğu, bahçe kapısının yerine takılmasına dahi tahsisatın yetmediğini tespit edilmiştir. Bahçede mevcut bulunan 800 kuruş kıymetinde direk ve tahtaların İskenderun'da inşa olunan liman dairesine sarf edilmek üzere Beyrut Korvet-i Humayun Kumandanı Miralay Muhyeddin Bey tarafından bir gece kaldırıldığını rapor etmiştir. Bu son durum inşaat kâtibi Hüseyin Efendi tarafından kaymakamlığa bildirildiği halde duruma mani olunmadığı, bu incelemelerde ortaya çıkan diğer bir detaydır. Rüştiye muallim-i evveli Ömer Kadri Efendi de maarif idaresinin İskenderun'daki memuru addedilmesine ve mektep binasının muhafazasından İskenderun kaymakamıyla müştereken sorumlu olmasına rağmen olanlar karşısında sessiz kalmıştır. Ömer Kadri Efendi, sessiz kalmasını miralay ile kaymakam beylerin arasında husumet ortaya çıkmasına mani olma düşüncesiyle açıklamıştır. Fakat Maarif Müdürü Zeki Bey, 800 kuruş kıymetindeki direk ve tahtaların bedelinin muallim-i evvel ile kaymakam tarafından tazmin edilmesi gerektiğini rapor etmiştir. Fakat rapora kaymakam ve muallim-i evvel itiraz etmişlerdir. Bu sebeple 800 kuruşluk bedelin, Bahriye Nezaretine yazılarak Beyrut Korvet-i Hümayunu Miralayı Muhyettin Bey'den tazmin edilmesine karar verilmiştir. Bahriye Nezareti de durumu Muhyettin Bey'e bildirerek paranın temini yoluna gitmişse de Muhyettin Bey durumun öyle olmadığını, liman inşaatı için gerekli kerestelerin hariçten satın alındığı, söylenen şeyin İskenderun

¹⁴⁵⁵ Raporun tam metni için bkz; Bilgili, Tozlu, Akbulut, Ürkmez, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayriler ve Nusayrilik*, s. 312-323.

¹⁴⁵⁶ BA, MF. MKT, 374-12.

Kaymakam'ının nefsanîyetinden kaynaklandığını belirtmiştir. Anlaşılacağı üzere rüştiye inşaatında yolsuzluk yapılmış fakat sorumlular tam anlamıyla tespit edilememiştir.¹⁴⁵⁷

İskenderun'daki iptidai ve rüştiye inşası için tahsis edilen meblağ 40.000 kuruştur. Bu meblağın bir kısmı inşaatta çalışan işçilerin yevmiye bedeli olarak bir kısmı da kiremit bedeli olarak sarf edilmiştir. Toplamda İskenderun kazasında rüştiye inşaatının içinde bulunduğu inşaatlara 40.000 lira tahsis olunduğu halde 41.777 kuruş 16 para harcanmıştır. Hesaptan anlaşılacağı üzere 1.777 kuruş 16 para fazla sarfiyat yapılmıştır.¹⁴⁵⁸

Maarif Nezaretinin bu talebi üzerine İskenderun Kaymakamlığı ahaliden iane toplama yolları aramaya başlamışlardır. Bunun için halkın tiyatro izleyeceği bir yer hazırlanarak tiyatro oyunları sahnelenmiştir. Halkında bu oyunlara ilgi göstermesiyle 4.000 kuruş gelir elde edilmiştir. Ayrıca bir kısım ahaliden de teşvik ile bir miktar daha iane toplanmıştır. Halep Maarif Müdürü bölgeye yaptığı teftiş gezisinde durumu gözlemleyerek rüştiye mektebinin iç ve dış sıvaları haricinde bütün eksikliğinin 8.000 kuruşa taş ustalarından Antakyalı Bekir Ağa'ya ihale edildiğini ve bir ay içerisinde de bitirileceği taahhüdünün senet ile garanti altına alındığını görmüştür. Halep Maarif Müdürü bütün bu gelişmelere binaen İskenderun Kaymakamı İsmail Bey'in büyük gayretlerinin olduğunu 1 Nisan 1898 (9 ZA 1315) tarihinde Maarif Nezaretine bildirmiştir.¹⁴⁵⁹ Maarif Nezareti de 22 Haziran 1898 (10 Haziran 1314) tarihli yazısında bu durumun takdir-i şayan olduğu ancak eksikliklerin de bir an önce tamamlanması yönünde gayret gösterilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu yazışmalar sırasında Halep vilayeti Maarif Müdüriyeti, İskenderun Rüştiyesinin 15 Mayıs 1898 (3 Mayıs 1314) Pazar günü mahalli memurlar ve konsolosların hazır olduğu gösterişli bir törenle resmi açılışının yapıldığını 26 Mayıs 1898 (6 M 1315) tarihli belge ile Maarif Nezaretine bildirmiştir. Ayrıca iki adet fotoğraf da Maarif Nazırına gönderilmiştir. Maarif Nezareti ise rüştiyenin açılması için gösterdiği gayretlerden ötürü de 7 Temmuz 1898 (17 S 1316) tarihli belge ile İskenderun Kaymakamı İsmail Bey'e memnuniyetlerini bildirmiştir.¹⁴⁶⁰

¹⁴⁵⁷ BA, MF. MKT, 374-12.

¹⁴⁵⁸ BA, MF. MKT, 374-12.

¹⁴⁵⁹ BA, MF. MKT, 401-30.

¹⁴⁶⁰ BA, MF. MKT, 401-30; *İkdam Gazetesi*, Numara: 1419, 12 Haziran 1898.

Buradan da anlaşılacağı üzere İskenderun Rüştîyesi Kasım 1892 tarihinden Mayıs 1898 tarihine kadar geçen altı yılda ancak inşa edilebilmiştir.

5.1.1.2.1. İskenderun Rüştîyesinde Görev Yapan Öğretmenler

İskenderun Rüştîye Mektebinin kayıtlarda karşımıza çıkan ilk muallimi 1891-1892 yıllarında muallim-i evvel olarak görev yapan Mehmet Remzi Efendi'dir.¹⁴⁶¹

Mehmet Remzi Efendi, bölgede bir müddet görev yaptıktan sonra İskenderun'un havasına ve suyuna alışamadığından bahisle 11 Mart 1893 tarihinde görevinden istifa ederek Adana vilayetinde bulunan Mut Kasabası Rüştîye Mektebine atanmıştır.¹⁴⁶² Fakat gittiği yerden pişman olmalı ki 20 Temmuz 1893 tarihinde verdiği bir dilekçe ile İskenderun Rüştîye Mektebindeki görevine geri dönmüştür.¹⁴⁶³ Maarif Nezaretince de tercüme-i hal kâğıdı 10 Ağustos 1893 tarihinde Halep vilayeti Maarif Müdüriyetine gönderilmiştir.¹⁴⁶⁴

İskenderun Rüştîye Mektebi Muallim-i Evveli Mehmet Remzi Efendi, beş sene görev yaptıktan sonra 23 Ocak 1895 tarihli dilekçe ile tayinini talep etmiştir. Verdiği dilekçede, hakkında şimdiye kadar her hangi bir şikâyet vuku bulmadığı, görevini layıkıyla yaptığını, fakat İskenderun'un suyu ve havasıyla uyum sağlayamadığını belirtmiştir. Ayrıca buradaki muzdaripliğinden dolayı ilki Aralık 1894 ikincisi ise Şubat 1895 tarihlerinde hastalığından dolayı rüştiyede verilen eğitimin aksadığını kaydetmiştir. İskenderun'un suyunun ve havasının kendisinde zafiyet, asabiye, sıtma ve basur gibi hastalıklara sebebiyet verdiği bu yüzden bölgedeki eğitimin aksayacağını buna ise gönlünün elvermediği bu sebeple de havası ve suyu mizacına uygun bir mahalle naklini Halep Maarif Müdüriyetinden talep etmiştir.¹⁴⁶⁵ Mehmet Remzi Efendi'nin rüştiyede muallim-i evvel olarak görev yaptığı esnada mektebin müstahdemi Şükrü Efendi'dir.¹⁴⁶⁶

Halep vilayeti, 31 Ocak 1895 tarihinde Maarif Nezaretine gönderdiği yazıda durumu aynen bildirerek Mehmet Remzi Efendi'nin Halep vilayeti dâhilinde İdlib Rüştîye Mektebinde muallim-i evvel olan Mustafa Hulusi Efendi ile becayişlerini uygun bulduğunu bildirerek izin istemiştir. Maarif Nezareti 26 Mart 1895 tarihinde Halep

¹⁴⁶¹ HS, 1309, s. 96.

¹⁴⁶² BA, MF. MKT, 163-6.

¹⁴⁶³ BA, MF. MKT, 175-92.

¹⁴⁶⁴ BA, MF. MKT, 178-147.

¹⁴⁶⁵ BA, MF. MKT, 252-29; HS, 1313, s. 195.

¹⁴⁶⁶ HS, 1313, s. 195.

Maarif Müdüriyetine gönderdiği yazıda şayet iki muallimin becayişe rızası varsa harcırah almamak şartıyla becayişlerinin uygun olduğunu bildirmiştir.

Fakat Halep Maarif Müdüriyeti 19 Nisan 1895 tarihinde Maarif Nezaretine yolladığı yazıda belirtilen muallimlerle ilgili sonradan yapılan tahkikat neticesinde İskenderun Rüştîye Mektebi Muallimi Mehmet Remzi Efendi'nin öğrencilerin eğitim işiyle uğraşmadığı gündüzleri dahi mektebi terk ederek akşama kadar kahvehanelerde tavla, domino ve eğlenceyle vakit geçirmekte olduğunu bildirmiştir. Halep Maarif Müdüriyeti bu sebeple her ne kadar İdlib Rüştîye Mektebi Muallimi Mustafa Hulusi Efendi'nin becayışı uygunsa da Mehmet Remzi Efendi'nin İdlib'de de istihdamının uygun olmayacağını başka münasip bir yere gönderilmesini aynı yazıda talep etmiştir.

Maarif Nezareti ise 13 Ağustos 1895 tarihinde Halep vilayetine yazdığı yazıda Mehmet Remzi Efendi'nin azl edildiğini fakat tamamen açıkta kalmasının da uygun olmaması münasebetiyle harcırah almamak şartıyla talip bulunamayan Erzurum vilayetine bağlı Bayezit Rüştîyesi muallimliğine atanmasının uygun bulunduğunu bildirmiştir. İdlib Rüştîye Mektebi muallimliğine ise Galata Rüştîyesi muallim vekâletinde bulunan Darülmualimin Rüştîye mezunlarından Ömer Kadri Efendi'nin tayin edildiği, İdlib Rüştîye Mektebi Muallimi Mustafa Hulusi Efendi'nin de İskenderun Rüştîye Mektebi Muallim-i Evvelliğine tayininin uygun olduğunu bildirmiştir.¹⁴⁶⁷ Ömer Kadri Efendi bu görevini 1898 yılına değin sürdürmüştür.¹⁴⁶⁸

Aynı tarihlerde İskenderun Rüştîye Mektebi tarafından okula bir hüsn-i hat mualliminin atanması talep edilmiştir. Bu talebi 17 Mayıs 1895 tarihinde görüşen İskenderun İdare Meclisi durumu Halep vilayetine bildirerek bir hüsn-i hat muallimi talebinde bulunmuştur. Fakat aynı yazıda hüsn-i hat muallimliğine ayrılan maaşın azlığından bahsederek bu göreve müstakil bir muallimin istihdamının uygun olmadığı da vurgulanarak bu göreve Tahrirat Kâtibi Halil Perto Bey'in memuriyetine ilaveten 80 kuruş maaşla atanmasının uygun olacağı belirtilmiştir. Bu sebeple de Halil Perto Bey'in 15 Mayıs 1895 tarihli bir hat örneğini vilayete göndermişlerdir. Halil Perto Bey, bu yazı örneğinde şu notu kaydetmiştir: *“İkmal-i kemâlât-ı insaniye okuyup yazmakla kaimdir. Çünkü sanat-ı kitabet âlem-i medeniyetin asıl esas harekâtı ve bütün cemiyet-i beşeriyenin meab-ı alamed olan ihtiyacattır. Şu halde âlem-i insaniyet ve medeniyete*

¹⁴⁶⁷ BA, MF, MKT, 252-29.

¹⁴⁶⁸ HS, 1315, s. 204.

ilim ve marifet bir barika-ı füyuzat-ı bahşadır. Binaenaleyh inba-yı beşerin tahsil-i ilim ve maarif ettikçe haiz-i kemalat-ı insaniye olamayacağı bedihidir.”

Halep Valisi de bu durumu aynen 21 Mayıs 1895 tarihinde Maarif Nezaretine; bildirmiştir. Maarif Nezareti merkezi kayda dayanarak İskenderun Rüştîye Mektebinde toplam üç sınıfta, otuz dört öğrencinin olduğu dolayısıyla henüz bir hüsn-i hat muallimi tayinine ihtiyaç hâsıl olmadığına, zamanı geldiğinde münasip birinin atanacağını ve şimdilik bu görevi muallim-i evvelin yapmasının uygun olacağını 2 Temmuz 1895 tarihinde Halep vilayetine bildirmiştir.¹⁴⁶⁹

Fakat Yahya Efendi, muallim-i saniliğe vekâleten atanmıştır. Kanuna göre Yahya Efendi'nin asaleti tasdik olana kadar üçte iki maaş alması tebliğ edilmiştir. Fakat Yahya Efendi, İskenderun'da hayat pahalılığından ve geçim zorluğundan bahsederek asaletinin tasdik olmasına kadar geçen sürede de tam maaş verilmesini talep etmiştir. 6 Mayıs 1897 (4 Z 1314) tarihinde Halep Maarif Müdüriyeti bu durumu Maarif Nezaretine yazarak cevap istemiştir. Maarif Nezareti ise 4 Ağustos 1897 (5 RA 1315) tarihinde verdiği cevapta Yahya Efendi'nin o göreve vekâleten atandığı dolayısıyla kanuna göre asaleti tasdik olana kadar üçte iki maaşla görev yapabileceğini bildirmiştir. Yahya Efendi'ye verilen fazla kısmında tahsil edilmesi talimatı vermiştir.¹⁴⁷⁰

Yahya Efendi, kısa bir süre sonra muallim-i sanilik görevine asaleten atanarak bir müddet bu görevini sürdürmüştür. Fakat İskenderun'un havası ve suyuyla uyuşmadığından kendi isteğiyle 28 Eylül 1898 (16 Eylül 1314) tarihinde Elbistan Rüştîye Mektebine muallim-i sani ve Fransızca muallimi olarak tayin edilmiştir.¹⁴⁷¹

İskenderun Rüştîyesindeki muallim-i sanilik kadronun boşalması üzerine daha önce Halep Feyziye iptidai mektebinde görev yapmakta iken öğrencilerden bazılarına uygunsuz birtakım muamelelerde bulunduğu gerekçesiyle azledilen Ahmet Hamdi Efendi'nin tayin edilmesi Halep Maarif Müdürünün 11 Haziran 1897 (10 M 1315) tarihli yazısı ile Maarif Nezaretinden talep edilmiştir. Halep Maarif Müdürü, aynı yazısında Ahmet Hamdi Bey'in, öğrencilerin birilerinin yönlendirmesiyle aslı esas olmayan şeylerle hocalarını suçlandığını bu yüzden de görevinden azledildiğini belirtmiştir. Şayet İskenderun Rüştîye Mektebi muallim-i sanilik görevine atanırsa bir

¹⁴⁶⁹ Rüştîye eğitimi dört yıldır. Fakat İskenderun Rüştîyesi 1892 yılında inşa edildiği için ancak ilk üç sınıfın öğrencisi mevcuttur. BA, MF. MKT, 271-50; *Düstur*, Cüz-i Sani, Dersaadet 1289, s. 187-188; Öztürk, “Rüşdiye”, s. 302.

¹⁴⁷⁰ BA, MF. MKT, 363-62.

¹⁴⁷¹ BA, MF. MKT, 534-53.

nebze de olsa mağduriyetinin giderileceğini ilave etmiştir. Maarif Nezareti ise bu talep karşısında 22 Ağustos 1897 tarihinde gönderdiği cevabi yazıda Ahmet Hamdi Efendi'nin suçsuzluğunun resmen tescillenmesi gerektiği, bu sebeple Halep İdare Meclisince suçsuz olduğuna dair mazbata hazırlanarak imtihan evrakıyla birlikte gönderilmesi gerektiğini söylemiştir.¹⁴⁷² Halep İdare Meclisi de bu durumu görüşerek 12 Kasım 1897 (16 C 1315) tarihli belge ile bu konudaki fikri Maarif Nezaretine bildirmişlerdir. Buna göre Ahmet Hamdi Bey olayının tahkik edilmesinden sonra adliye cihetine havalesi düşünüldü ise de öğrencilerin haysiyet ve itibarları zedeleneceği gerekçesi ile bundan vazgeçilerek görevinden alınması yoluna gidilmiştir. Maarif Nezareti bu cevap üzerine 23 Ocak 1898 (19 Ş 1315) tarihli Halep vilayetine gönderdiği yazıda Ahmet Hamdi Bey'in bu göreve tayinin uygun olmadığı, başka adaylar bulunarak imtihan ve tercüme-i hal kâğıtlarının gönderilmesini talep edilmiştir.¹⁴⁷³ Bu sırada İskenderun posta kâtibi Ziyaettin Efendi'nin hüsn-i hat muallimi olarak İskenderun Rüştîyesinde göreve başlamıştır.¹⁴⁷⁴

İskenderun Rüştîyesinin boş olan muallim-i sanilik kadrosuna Halep Maarif Müdüriyeti uygun bir aday bulamamış olacak ki 30 Haziran 1898 tarihinde Maarif Nezareti tarafından bir kişinin tayin edilmesini istemiştir. Fakat Maarif Nezareti Halep Maarif Müdürlüğüne gönderdiği 24 Temmuz 1898 (5 RA 1316) tarihli cevabında, 200 kuruş maaşı olan bu kadroya İstanbul'da talip bulunamayacağını, bu sebeple mahallinden idadi veya rüştiye mezunlarından talip bulunmasını istemiştir.¹⁴⁷⁵

Bu sırada daha önce İskenderun Rüştîyesi muallim-i sanilik kadrosunda bulunan Yahya Efendi tayin olduğu Elbistan Rüştîyesindeki muallim-i evvel ile anlaşamaması birçok şikâyetlere sebebiyet vermiştir. Bu nedenle Halep Maarif Müdüriyeti, Yahya Efendi'yi tekrar eski görevine döndürmek için 21 Ekim 1898 (5 C 1316) tarihinde Maarif Nezaretinden izin istemiştir. Bu izinde Elbistan Rüştîyesinde Fransızca öğrenecek kimsenin kalmaması ve İskenderun'da Fransızca dersinin verilmesinin mahallince talep edilmesi gerekçe olarak gösterilmiştir. Maarif Nezareti, 9 Mart 1899 (26 L 1316) tarihinde verdiği cevapta, görev yaptığı yerdeki muallimle iyi anlaşamayan bir kimsenin başka bir mektebe tayini uygun olmasa da İskenderun mevkisinin

¹⁴⁷² BA, MF. MKT, 367-63.

¹⁴⁷³ BA, MF. MKT, 384-35.

¹⁴⁷⁴ HS, 1316, s. 212; MNS, 1316, s. 1010; BA, MF. MKT, 536-29.

¹⁴⁷⁵ BA, MF. MKT, 408-37.

ehemmiyetinden dolayı tayinin onaylandığını bildirmiştir.¹⁴⁷⁶ Devlet özellikle deniz kenarında eğitim veren rüştiye mekteplerine Fransızca muallimi tayin etmeye özen göstermektedir. Devlet, Maarif Nizamnamesinde rüştiyelerle ilgili bölümde “*mevki-i ticaret olan memleketlerde talebeden istekli olanların dördüncü sene içinde Fransızca derse başlamaları caizdir*” maddesi ile yabancı dil öğrenimini teminat altına alınmıştır.¹⁴⁷⁷ Bilindiği gibi özellikle büyük liman/sahil kentlerinde ticaret, azınlıkların ve yabancıların elinde idi. Azınlıklar yabancı dil bildiklerinden Avrupalı tüccarlar ile kolayca temasa geçebilmekte idiler. Oysa Türkler aynı imkâna sahip olmadıklarından memleketin ihracat ve ithalatında söz sahibi değildiler. Devlet, rüştiyelere Fransızca dersi koydurarak bu eksikliği kısmen gidermek istemiştir.¹⁴⁷⁸

İskenderun Rüştiyesine muallim-i sani ve Fransızca muallimi olarak başlayan Yahya Efendi, bir müddet sonra 25 Aralık 1899 (13 K. Evvel 1315) tarihinde izinsiz bir şekilde Elbistan cihetine gitmiş ve bir ay süre ile dönmediği için müstefi addolunmuştur. Durum muallim-i evvel tarafından Halep Maarif Müdürüne bildirilmiştir. Halep Maarif Müdürü Zeki Bey de durumu 7 Şubat 1900 tarihli yazı ile Maarif Nezaretine bildirmiştir. Ayrıca müstefi addedilen Yahya Efendi’nin yerine darülmuallimin mezunlarından birinin gönderilmesi, bu uygun değilse Halep Maarif Müdüriyetince bir münasibinin tayin edilmesi için de izin istemiştir. Maarif Nezareti ise 4 Nisan 1900 (3 Z 1317) tarihli yazısında Yahya Efendi’nin kaydının düşürüldüğü fakat 200 kuruş maaşla muallim-i sanilik görevine İstanbul’dan kimsenin talip olmayacağını bildirmiştir. Ayrıca 200 kuruş ücreti olan muallim-i sanilik görevi ile 150 kuruşluk Fransızca muallimliği görevinin birbirinden ayrılması talimatı verilmiştir. Fransızca dersinin kaldırılmasından dolayı da yerine genelge ile konan ilm-i ahlak, hıfz-ı sıhha, ilm-i eşbah dersleri müfredata girmiştir. Bu sebeple 200 kuruşluk muallim-i sanilik kadrosuna bir, 150 kuruşluk diğer kadroya da başka bir muallimin mahallince atanması münasip görülmüştür.¹⁴⁷⁹

Bu sırada 23 Ağustos 1900 (10 Ağustos 1316) tarihli bir dilekçe ile Maarif Nezaretine durumunu anlatan Yahya Efendi, mağduriyetinin giderilmesi konusunda yardım istemiştir. Yahya Efendi, sağlığının bozulmasından dolayı İskenderun’un

¹⁴⁷⁶ BA, MF. MKT, 437-56.

¹⁴⁷⁷ *Düstur*, Cüz-i Sani, Dersaadet 1289, s. 188.

¹⁴⁷⁸ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s.110.

¹⁴⁷⁹ BA, MF. MKT, 497-44.

havasına ve suyuna uyum sağlayamamasından dolayı Halep Maarif müdüriyetine izin için dilekçe yazmasına rağmen cevap alamadığını belirtmiştir. Sağlık durumunun ağırlaşması ve hayati tehlike geçirmesi üzerine de Elbistan'a gittiğini, ayrıca bu durumunun belediye tabipliğinden aldığı raporla da sabit olduğunu yazmıştır. Elbistan'da tedavi olarak sıhhatinin düzeldiğini vurgulayarak bu kez de ailesiyle açıkta sefil bir halde kalmanın üzüntüsünü yaşadığını belirtmiştir. Yahya Efendi, durumunu izah ettikten sonra Musul idadisinde bir muallimliğe veya münasip bir mahalle tayin edilmesini talep etmiştir. Maarif Nezareti ise 8 Kasım 1900 (15 B 1318) tarihinde verdiği cevapta Musul idadisinde boş kadronun olmadığı, on yılı tamamlamadığı için de muallim-i evvelik sınavına giremeyeceği, şayet isterse eski görev yeri olan İskenderun Rüştîyesinde muallim-i sani ve Fransızca muallimi olarak istihdam edilebileceği belirtmiştir. Halep Maarif Müdürlüğü bu cevap üzerine 25 Kasım 1900 (12 T. Sani 1316) tarihinde Yahya Efendi'nin muallim-i sani ve riyaziye muallimi olarak göreve başladığını Maarif Nezaretine bildirmiştir.¹⁴⁸⁰

Yahya Efendi ile ilgili bu yazışmaların devam ettiği sırada 11 Ağustos 1900 (29 Temmuz 1316) tarihinde İskenderun Rüştîyesinde hüsn-i hat muallimi olarak görev yapan Postane Kâtibi Ziyaettin Efendi, asli memuriyetinin başka tarafa naklinden dolayı bu görevden ayrılmak zorunda kalmıştır. Halep Maarif Müdüriyeti, durumu Maarif Nezaretine bildirerek boş kadroya bir muallimin atanmasını talep etmiştir. Maarif Nezareti ise 100 kuruş maaşlı bu kadroya İstanbul'dan bir talip bulunamayacağı, mahallinden taliplerine verilmesi gerektiğini bildirmiştir. Halep Maarif Müdüriyeti de vazifeye talip olanlar arasında en uygun şahsın İskenderun Rüştîye Mektebinde muallim-i evvel olarak görev yapan Ömer Kadri Efendi olduğunu bildirmiştir. Zaten Ömer Kadri Efendi'nin muallim-i evvelik görevine 600 kuruş maaşla başladığı halde sonradan maaşı 500 kuruşa düşürülmüştür. Dolayısıyla bu görevle en azından maaşı bir miktar artırılarak mağduriyeti giderilmiş olacaktır. Bu şekilde düşünen müdüriyet, 29 Eylül 1900 (16 Eylül 1316) tarihinde Ömer Kadri Efendi'yi hüsn-i hat muallimliği görevine başlatmıştır. Maarif Nezareti ise bu cevap üzerine boş olan bu kadroyu tayin edecek muallimin yazısı görülmedikçe atamasının yapılamayacağı bu sebeple ivedilikle muallimin yazı örneğinin Maarif Nezaretine yollanması ve bundan sonra atamanın kesinleşmesi gerektiği bildirilmiştir. Bunun üzerine Halep Maarif Müdüriyeti

¹⁴⁸⁰ BA, MF. MKT, 534-53.

muallim-i evvel Ömer Kadri Efendi'nin yazı örneğini 5 Mart 1901 (14 ZA 1318) tarihinde Maarif Nezaretine göndermiştir. Fakat Maarif Nezareti 19 Mayıs 1901 (30 M 1319) tarihli cevabında, Ömer Kadri Efendi'nin yazı örneğinin hüsn-i hat muallimliğine uygun olmadığını, hüsn-i hat erbabından başka bir talibin yazı örneğinin gönderilmesini istemiştir. Bu istek üzerine Halep Maarif Müdürü, İskenderun'da mektebe uygun, yazısı mükemmel kimsenin bulunamadığı gerekçesiyle Halep mülkiye mektebinden birinci olarak al-el-ala derecede mezun olan Şükrü Efendi'nin yazı örneğini 12 Temmuz 1901 (25 RA 1319) tarihinde Maarif Nezaretine göndermiştir. Maarif Nezareti de 9 Mart 1902 (28 ZA 1319) tarihli yazısı ile Şükrü Efendi'nin yazısının hüsn-i hat muallimliği yapmaya uygun olduğunu bu sebeple belirtilen göreve tayinini uygun görmüştür.¹⁴⁸¹

Şubat 1903 İskenderun Rüştîyesi muallim-i sanisi ve riyaziye muallimi olan Yahya Efendi'nin muallim-i evvellik talep etmesi vesilesiyle istifa etmiştir. Boşalan bu kadroya Akka maarif eski kâtibi Osman Zeki talip olmuştur. Maarif Nezareti ise bu talep üzerine Yahya Efendi'nin kaydının hâlâ bulunduğunu, istifa etmiş gözükmeyeceğini öyle olsa bile bu gibi şeylerin sınav yapıldıktan sonra belli olabileceğini bildirmiştir.¹⁴⁸²

Durum gerçektende öyledir. İskenderun Rüştîyesi muallim-i sanilik ve riyaziye muallimliği kadrosunda bulunan Yahya Efendi istifa ettiğinin netleşmesi üzerine yapılan sınav üzerine toplam 300 kuruş maaşla aynı göreve Harim Rüştîye Mektebi Muallim Muavini Bekir Sıtkı Bey, 1906 yılının sonlarına doğru tayin edilmiştir.¹⁴⁸³

Bekir Bey, bu görevde fazla kalmamış olacak ki yerine muallim-i sanisi Hamit Efendi atanmıştır. Hamit Efendi ise İskenderun'da ahali ile uyum sağlayamamasından dolayı görevini ihmal etmeye başlamış, bu durum da İskenderun Rüştîyesinde eğitimin aksamasına sebebiyet vermiştir. Bu nedenle İskenderun İdare Meclisi, Halep Maarif Müdürlüğüne gönderdiği yazıda Hamit Efendi'nin başka bir tarafa tayin edilmesini talep ederek muallim hakkında şikâyetle bulunmuşlardır. Halep Maarif Müdüriyeti de 19 Mart 1909 (26 S 1327) tarihli yazı ile durumu Maarif Nezaretine bildirmiştir. Maarif Nezareti talebi uygun bulmuş ve Hamit Efendi'nin ya başka bir yere tayin edileceğini ya da başka bir muallimle becayişe tâbi tutulacağını bildirmiştir.¹⁴⁸⁴

¹⁴⁸¹ BA, MF. MKT, 536-29.

¹⁴⁸² BA, MF. MKT, 698-6.

¹⁴⁸³ BA, MF. MKT, 941-12; HS, 1321, s. 286.

¹⁴⁸⁴ BA, MF. MKT, 1115-36.

Bu esnada İskenderun Rüştîyesi Muallim-i Evveli Ömer Kadri Efendi'nin görevini bırakması ile yerine Vasıf Efendi tayin edilmiştir. Vasıf Efendi ise 15 Temmuz 1909 (2 Temmuz 1325) tarihinde kendi istemi üzerine Vize Rüştîye Mektebine tayin edilmiştir. Boşalan kadroya, Erdek Rüştîye Mektebi Muallimi Ahmet Efendi tayin edilmiştir. Ahmet Efendi, İskenderun'daki görevine 17 Eylül 1909 (4 Eylül 1325) tarihinde başlamıştır.¹⁴⁸⁵ Maarif Nezareti 29 Ocak 1910 (16 K. Sani 1325) tarihinde Halep Maarif Müdürlüğüne yazdığı yazıda, Ahmet Efendi'nin Erdek'ten İskenderun'a kadar kat edeceği 182 saatlik mesafenin her saati beşer kuruş harcırah verilmesini istemiştir. 910 kuruş harcırahın 45 kuruş 20 parasının emeklilik aidatına ayrılması kalanının Ahmet Efendi'ye verilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁴⁸⁶

Tablo 5. 2. Yıllara Göre İskenderun Rüştîyesinin Görevlileri ve Mektebin Öğrenci Sayısı

Görev yaptığı yıl	Muallim-i Evvel	Muallim-i Sani	Hüsn-i Hat	Müstahdem	Öğrenci Sayısı
1891-1893 ¹⁴⁸⁷	Mehmet Remzi Efendi	-	-	-	37
1894-1895 yılında okulun 1893 yılından 1894 yılına intikal eden öğrenci sayısı yirmi altıdır, 1894 yılında yeni kabul edilen öğrenci sayısı sekiz, 1894-1895 yıllarında okuldan her hangi bir nedenle ayrılan öğrenci sayısı on bir-o yıl içersinde diploma alan öğrenci bulunmakta-1895-1896 eğitim öğretim yılına devren kalan öğrenci sayısı yirmi üç, okulda görevli öğretmen ve müstahdem sayısı iki, okulun açıldığı tarih ise 1306 ¹⁴⁸⁸ Bu kayıta verilen öğrenci sayısı (otuz dört) 1895 yılında Halep Valisi'nin Maarif Nezaretine gönderdiği yazı ile de teyit edilmektedir. ¹⁴⁸⁹					
1895-1896 ¹⁴⁹⁰	Mehmet Remzi Efendi	-	-	Şükrü Efendi	25
1896-1898 ¹⁴⁹¹	Ömer Kadri Efendi	Yahya Efendi	-	Şükrü Efendi	30
1898-1899 ¹⁴⁹²	Ömer Kadri Efendi	Yahya Efendi	Ziyaettin Efendi	Şükrü Efendi	30
1899-1901 ¹⁴⁹³	Ömer Kadri Efendi	-	Ziyaettin Efendi	Şükrü Efendi	40
1901-1902 ¹⁴⁹⁴	Ömer Kadri Efendi	Yahya Efendi	Şükrü Efendi ¹⁴⁹⁵	Şükrü Efendi	40
1902-1903 ¹⁴⁹⁶	Ömer Kadri Efendi	Yahya Efendi	-	-	35

¹⁴⁸⁵ BA, MF. MKT, 1129-3.

¹⁴⁸⁶ BA, MF. MKT, 1146-74.

¹⁴⁸⁷ HS, 1309, s. 97; HS, 1310, s. 165.

¹⁴⁸⁸ Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri*, s. 82.

¹⁴⁸⁹ BA, MF. MKT, 271-50.

¹⁴⁹⁰ HS, 1313, s. 195.

¹⁴⁹¹ HS, 1314, s. 199; HS, 1315, s. 204; BA, MF. MKT, 534-53.

¹⁴⁹² HS, 1316, s. 212; 1316 senesine ait Maarif Salnamesinde Muallim-i Sani kadrosu münhal, öğrenci sayısı ise otuz beş olarak kayıtlıdır. MNS, 1316, s. 1010.

¹⁴⁹³ MNS, 1317, s. 1110; MNS, 1318, s. 1252.

¹⁴⁹⁴ MNS, 1319, s. 530; HS, 1319, s. 252'de öğrenci sayısı otuz beş olarak kayıtlıdır.

¹⁴⁹⁵ BA, MF. MKT, 536-29.

¹⁴⁹⁶ HS, 1320, s. 255.

1903-1904 ¹⁴⁹⁷	Ömer Kadri Efendi	Bekir Efendi	Bekir Efendi	-	35
1904-1905 ¹⁴⁹⁸	Ömer Kadri Efendi	Yahya Efendi	-	-	35
1905-1906 ¹⁴⁹⁹	Ömer Kadri Efendi	Bekir Efendi	Bekir Efendi	-	35
1906-1907 ¹⁵⁰⁰	Ömer Kadri Efendi	-	-	-	28
1908-1909 ¹⁵⁰¹	Ömer Kadri Efendi	Bekir Sıtkı Efendi	-	-	38
1909	Vasıf Efendi ¹⁵⁰²	Hamit Efendi ¹⁵⁰³	-	-	-
Eylül 1909	Ahmet Efendi ¹⁵⁰⁴	-	-	-	-

5.1.2. Gayrimüslim Mektepleri

5.1.2.1. Ermeni Mektepleri

İskenderun'da Ermenilere ait ilk mektebin inşa edilmesi süreci 8 Ekim 1871 (23 B 1288) tarihinde Halep Valisi'nin Divan-ı Hümayuna gönderdiği yazı ile başlamaktadır.¹⁵⁰⁵ Bu süreçte yapılan yazışmalarda İskenderun'da yaşayan Ermeni milletine ait hiç kilise ve mektep olmadığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple Bab-ı Âli Halep vilayetinden bölgede yaşayan Ermeni cemaatinin nüfusu hususunda bilgi istemiştir. Halep Meclis İdaresinden bu konuda gönderilen yazıda bölgeden yaşayan Ermenilerin kilise ve mektep ihtiyaçlarının zaruri olduğunu söylemiştir. Ermeni milletinin kilise ve mektep yapacağı arsanın uzunluk olarak yirmi üç buçuk ve genişlik olarak dört buçuk zira miktarında olduğu kaydedilmiştir. Halepli Zerikan ve Belenli Karamus Sarkis adlı kişilerin elinde olan bu arsanın 6 Şubat 1871 tarihinde İskenderun'da ikamet eden Osmanlı tebaasından olan Hoca Manuk Malikyanan tarafından satın alınmış olduğu belirtilmiştir. Hoca Manuk Malikyanan'da kendi rızasıyla arsayı mektep ve kilise yapılması için terk etmiştir. Ayrıca inşaat masraflarının tamamı bölgede yaşayan Ermeni milleti tarafından karşılanacaktır. Yapılacak kilisenin ebatları boyu yirmi, eni on dört buçuk ve yüksekliği altı zira mektebin ise boyu on dört buçuk ve eni dört zira

¹⁴⁹⁷ BA, MF. MKT, 941-12; HS, 1321, s. 286; 1321 senesine ait Maarif Salnamesinde muallim-i sani Yahya Efendi, Hüsn-i Hat muallimi Ömer Kadri Efendi, öğrenci sayısı ise elli beş olarak kayıtlıdır. MNS, 1321, s. 459.

¹⁴⁹⁸ HS, 1322, s. 337.

¹⁴⁹⁹ HS, 1323, s. 286.

¹⁵⁰⁰ HS, 1324, s. 271.

¹⁵⁰¹ HS, 1326, s. 268.

¹⁵⁰² BA, MF. MKT, 1129-3.

¹⁵⁰³ BA, MF. MKT, 1115-36.

¹⁵⁰⁴ BA, MF. MKT, 1129-3.

¹⁵⁰⁵ BA, BEO. VGG. d. 285, s. 251.

olacaktır. Bu da her hangi bir mahzur sergilememektedir denilerek ruhsat talebi tekrarlanmıştır. Ayrıca bu arsanın çevresinde Müslümanlara ait bir bina, arsa ve kabristan bulunmadığı bu sebeple bina yapımının mahzurlu olmadığı belirtilmiştir. Bu talep değerlendirmeye alınarak arsanın gönül rızasıyla terk edilmiş olması, Ermeni milletinden zorla para toplanmaması şartıyla mektep inşasına herhangi bir engelleme yapılmaması mütalaası 30 Ekim 1871 (15 Ş 1288) tarihinde sadrazama sunulmuştur. Sadrazam da Halep vilayetinden gelen yazı ve Divan-ı Hümayun kaleminden yazılan mütalaayı 5 Kasım 1871 (21 Ş 1288) tarihinde Sultan Abdülaziz'e arz etmiştir. Sultan Abdülaziz'de kilisenin ve mektebin yapımını bu söylenenlere aykırı olmamak şartıyla uygun bulmuş ve sözlü oluru 6 Kasım 1871 (22 Ş 1288) tarihinde vermiştir.¹⁵⁰⁶

Ermeni okulları hususundaki ikinci kayda 1898-1899 tarihlerinde rastlanmaktadır. Her ne kadar 1885-1886 (h. 1303) tarihli Halep vilayet salnamesinde gayrimüslim mektepleri kayıtlı ise de hangi millete ait olduğu belli olmadığı için bu bilgiyi burada esas almadık.¹⁵⁰⁷ 1898-1899 yıllarında İskenderun'da iki adet Ermeni rüştiyesinin bulunduğu birinin kızlara diğerinin ise erkeklere mahsus olduğu görülmektedir. Her iki rüştiye de ruhsatsız olarak çalışmaktadır ve açılış tarihleri bilinmemektedir. Ermeni erkek rüştiyesinde otuz beş, kız rüştiyesinde ise otuz öğrenci eğitim görmektedir.¹⁵⁰⁸ 1899-1900 yıllarında erkek rüştiyesindeki öğrenci sayısı otuz yedi, kız öğrenci sayısı otuz dördtür.¹⁵⁰⁹ 1900-1901 yıllarında erkek öğrenci sayısı kırk, kız öğrenci sayısı yirmi altıdır.¹⁵¹⁰ 1904-1905 yıllarında ise bahsi geçen bu okullarda erkek öğrenci sayısı otuz, kız öğrenci sayısı yirmi altıdır.¹⁵¹¹

Bu iki okulun bu 1903-1904 yıllarında ise bu okullarda okuyan kız öğrenci sayısı kırk bir, erkek öğrenci sayısı seksen ikidir. Hem Ermeni Erkek Rüştiyesinin muallimi hem de kız rüştiyesinin muallimi Osib Efendi Dirminasyan'dır.¹⁵¹² 1905-1906 yılında da durumun değişmediği görülmektedir.¹⁵¹³ Fakat 1903-1904 (H. 1321) tarihli Maarif-i Umûmiyye Nezareti salnamesinde durum sayılar açısından farklıdır. Bu kayda göre erkek rüştiyesinde okuyan öğrenci sayısı yirmi beş, kız rüştiyesinde okuyan öğrenci

¹⁵⁰⁶ BA, İ. HR, 252-14986.

¹⁵⁰⁷ HS, 1303, s. 225.

¹⁵⁰⁸ MNS, 1316, s. 1014-1015.

¹⁵⁰⁹ MNS, 1317, s. 1124-1125.

¹⁵¹⁰ MNS, 1318, s. 1268-1269.

¹⁵¹¹ MNS, 1319, s. 544-545.

¹⁵¹² HS, 1321, s. 287.

¹⁵¹³ HS, 1323, s. 287.

sayısı yirmidir.¹⁵¹⁴ 1906-1907 yıllarında Ermeni erkek rüştiyesinde okuyan öğrenci sayısı seksen iki, kız rüştiyesinde ise kırk birdir. Her iki rüştiyenin muallimi de İskender Efendi'dir.¹⁵¹⁵

Ayrıca Fartılı köyünde bir Ermeni Protestan mektebi bulunmaktadır. Bu mektebin muallimi Osib Osibyan'dır.¹⁵¹⁶ 1906-1907 yıllarında bahsi geçen okulun öğrenci sayısı yirmi beş¹⁵¹⁷ iken 1908-1909 yıllarında otuzdur.¹⁵¹⁸

5.1.2.2. Rum Mektepleri

İskenderun'da bulunan Rum mektebine ait ilk bilgilere göre ruhsatsız olarak açılan rüştiye mektebin kaç tarihinde açıldığına dair bir kayıt yoktur. Okulda sadece kırk erkek öğrenci eğitim görmektedir.¹⁵¹⁹ Bu kayıtlardan bir yıl sonra İskenderun'daki Rum okulu sayısı ikiye çıkmaktadır. Biri kız diğeri erkek rüştiye mektebi olan bu okullarda otuz erkek, yirmi kız öğrenci öğrenim görmektedir.¹⁵²⁰ Daha sonraki kayıтта okulun mesul müdürü ruhani reis Vehan'dır. Bu kayıтта sadece Rum erkek rüştiye mektebi mevcut olup bu okulun öğrenci sayısı kırk ikidir.¹⁵²¹ 1903-1904 (H. 1321) tarihli Halep vilayet salnamesinde İskenderun'da bulunan Rum Ortodoks mektebinin doksan sekiz erkek öğrencisi olduğu ve mualliminin Corci Efendi Andraos olduğu kayıtlıdır.¹⁵²² 1903-1904 (H. 1321) Maarif Salnamesinde ise kırk beş erkek öğrencinin öğrenim görmekte olduğu kayıtlıdır.¹⁵²³ 1905-1907 senelerinde doksan sekiz öğrencinin öğrenim gördüğü ve okulun mualliminin Corci Efendi Andraos olduğu görülmektedir.¹⁵²⁴

30 Mayıs 1320 Pazar günü İskenderun'daki Rum milletin çocuklarının ödül törenleri yapılmıştır. Yapılan bu törene İskenderun Kaymakamı ve Fransız konsolosu katılmışlardır. Törenin sonunda çocuklar tarafından, padişaha ömür uzunluğu temennisinde bulunularak dua edilmiştir.¹⁵²⁵ Bu mektebin eğitim dili Arapça ve

¹⁵¹⁴ MNS, 1321, s. 466.

¹⁵¹⁵ HS, 1324, s. 271.

¹⁵¹⁶ HS, 1323, s. 287.

¹⁵¹⁷ HS, 1324, s. 272.

¹⁵¹⁸ HS, 1326, s. 269.

¹⁵¹⁹ MNS, 1316, s. 1014-1015.

¹⁵²⁰ MNS, 1317, s. 1124-1125.

¹⁵²¹ MNS, 1318, s. 1268-1269; MNS, 1319, s. 544-545.

¹⁵²² HS, 1321, s. 287.

¹⁵²³ MNS, 1321, s. 466.

¹⁵²⁴ HS, 1323, s. 287; HS, 1324, s. 271.

¹⁵²⁵ BA, DH. MKT, 876-1.

Fransızcadır. Bu sebeple Fransa konsolosu, Fransa'dan elifba gibi bazı risaleler getirerek mektebe hediye edeceğini bildirmiştir. Bahsi geçen okul İskenderun kaymakamlığından da beş kıtayı da gösterir bir Osmanlı haritası talep etmiştir. İskenderun kaymakamlığı bu talebi Halep Maarif Müdüriyetine bildirmiş. Halep Maarif Müdüriyeti de Maarif Nezaretinden bu haritayı 11 Temmuz 1904 (27 R 1322) tarihinde talep etmiştir. Bunun üzerine Maarif Nezareti İskenderun'da kayıtlarda böyle bir Rum mektebinin olmadığını belirterek bu okulun kime ait bir okul olduğu konusunda Halep Maarif Müdüriyetinden 25 Ağustos 1904 (13 C 1322) tarihinde bilgi istemiştir. Ayrıca bu okuldaki eğitimin içeriğine Türkçe dersinin de ilavesi için teşvik edilmelerini istemiştir.¹⁵²⁶

5.1.3.Yabancı Okullar

İskenderun'da yabancı okul olarak Fransızlara ait eğitim kurumları mevcuttur. İskenderun'da Fransızların eğitim kurumu olarak bir koleji, iki okulu mevcuttur. Bunlardan ilki Marseille Saint-Joseph de l'Apparition rahibelerine ait 1 Ekim 1887 tarihinde açılmış olan erkek okuludur. Bu Fransız okulunda Türk, Latin, Ermeni, Marunî, Süryani ve Keldani gibi çeşitli millet, din ve mezhepten 100'ü aşkın öğrenci öğrenim görmektedir. Bundan ayrı, aynı yıl bahsi geçen rahibeler tarafından bir kız okulu da açılmıştır.¹⁵²⁷ Fransisken mekteplerinden rüştiye derecesindeki ruhsatsız erkek okulun 1898-1899 yıllarındaki öğrenci sayısı kırk beş¹⁵²⁸, 1899-1900 yıllarındaki öğrenci sayısı seksen¹⁵²⁹, 1900-1902 yıllarındaki öğrenci sayısı ise elli¹⁵³⁰, 1903-1904 yıllarındaki öğrenci sayısı elli birdir.¹⁵³¹ Fransisken mekteplerinden rüştiye derecesindeki ruhsatsız kız okulunun öğrenci sayısı ise 1898-1899 yıllarında otuz iki¹⁵³², 1899-1900 yıllarında doksan¹⁵³³, 1900-1902 yıllarında otuz¹⁵³⁴, 1903-1904 yıllarında ise yirmi beştir¹⁵³⁵.

¹⁵²⁶ BA, MF. MKT, 799-29.

¹⁵²⁷ Adnan Şişman, *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devletinde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, s. 210-211.

¹⁵²⁸ MNS, 1316, s. 1016-1017.

¹⁵²⁹ MNS, 1317, s. 1130-1131.

¹⁵³⁰ MNS, 1318, s. 1270-1271.; MNS, 1319, s. 544-545.

¹⁵³¹ MNS, 1321, s. 467.

¹⁵³² MNS, 1316, s. 1016-1017.

¹⁵³³ MNS, 1317, s. 1130-1131.

¹⁵³⁴ MNS, 1318, s. 1270-1271; MNS, 1319, s. 544-545.

¹⁵³⁵ MNS, 1321, s. 467.

Bu okulların 1912 yılında 122'si ücretsiz on beşi de Müslüman olmak üzere toplam 206 öğrencisi vardır.

İskenderun'da Yine Fransız Écoles Chr tiennes rahiplerine ait bir kolej mevcuttur.¹⁵³⁶ 1913 yılında bu okullar kiliseleri ile birlikte İtalyanlara devredilmiştir.¹⁵³⁷ 1914 yılında savaş başladığında okullar kapanmış, 1918 de yeniden faaliye başlamışlardır. Fransız manda idaresi İtalyan okullarını himaye lüzumu görmüştür.¹⁵³⁸

Fransız ve İtalyan okulları dışında İngiliz Presbitaryan misyonerleri de 1902 yılında bir İngilizli mektebi açmışlardır. Aynı misyonerler İskenderun'da bir de kilise yapmışlardır. I. Dünya Savaşı sırasında bu müesseseler kapatılmış fakat sulhu müteakip yeniden faaliyete başlamıştır.¹⁵³⁹

5.1.4. İskenderun Kazası Maarif İdaresi

Maarif Nizamnamesinin yayımlanmasıyla, vilayet maarif müdürlüklerinin kurulması işi, hükümetin görevleri arasına girmiştir. 21 Ocak 1871'de yayımlanan İdare-i Umûmiyye Vilayet Nizamnamesinin 25. ve 26. maddeleriyle de Maarif M d rl rinin görevlerini ve yetkilerini belirlenerek vilayet kuruluşları içindeki yerleri tespit edilmiştir. Bu maddeye binaen ilk maarif meclisleri 1872 yılında Tuna ve Bağdat vilayetlerinde oluşturuldu. Gecikerek de olsa vilayetlerle birlikte kaza merkezlerinde de maarif meclisleri ile birlikte uygulama taşraya götürülmüştür. Vilayetlerde eğitim- ğretim faaliyetlerinin güçlenmesi ve başarıya ulaşması hiç şüphesiz idari teşkilatın varlığına ve kuvvetine bağlı idi. Hangi tarihte tesis edildiği bilinmemekle birlikte 1892 yılından sonra Halep vilayetinde de maarif teşkilatı kurularak bu teşkilatın başına bir müdür tayin olunmuştu. Vilayette maarif meclisinin tesisi ve müdür tayininden sonra Maarif Nezaretinin tezkiresi ile kazalarda da birer şube ihdas edilmişti.¹⁵⁴⁰ Kurulan kaza maarif meclislerine başlangıçta üçer  ye seçilmişti. Fakat zaman içerisinde  ye sayısı arttırılmıştır.

¹⁵³⁶ şişman, XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devletinde Yabancı Devletlerin, s. 210-211.

¹⁵³⁷ BA, İ. MMS, 161-1331/R-02.

¹⁵³⁸ Mesud Fani Bilgili, *Manda İdaresinde Hatay Kültür Hayatı*, İktisat Basımevi, Antakya 1939, s. 24

¹⁵³⁹ Bilgili, *Manda İdaresinde Hatay Kültür Hayatı*, s. 25.

¹⁵⁴⁰ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 39, 40, 44, 45; Necati Cemaloğlu, "Osmanlı Devleti'nde Yapılan Tanzimat Reformlarının Eğitim Sitemine Etkileri, Uygulamaları ve Sonuçları (1839-1876)", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIV, 2005, s. 159.

İskenderun Maarif Komisyonu'na 1902 yılından önce tesadüf edilememesinden dolayı zikredilen yılda kurulduğu düşünülmektedir. Yıllara göre teşkil edilen maarif komisyonu heyetinin üyeleri aşağıdaki gibidir.¹⁵⁴¹

1902-1903 yılında Maarif Komisyonu: Reis Rüsumat Nazırı, Azalar; Tahrirat Kâtibi, Binbaşı Ahmet İlhami Efendi, Yusuf Çenbret Efendi, Banka Muhasebe Kâtibi, Polis Komiseri Ahmet Ragıp, Şeyh İbrahim, Mekteb-i Rüştîye Muallimi Ömer Kadri Efendilerden oluşmaktaydı.¹⁵⁴²

1903-1904 yıllarında Maarif Komisyonu üyeleri: Reis Rüsumat Nazırı, Azalar; Binbaşı Ahmet İlhami Bey, Tahrirat Kâtibi Osman Nuri, Rüştîye Mektebi Muallim-i Evveli Ömer, Banka Muhasebe Kâtibi Ahmet Faik, Şeyh İbrahim, Yusuf Çenbret Efendiler idi.¹⁵⁴³

1904-1905 yıllarında Maarif Komisyonu Reisi Rüsumat Nazırı, Azalar; Binbaşı İlhami Bey, Tahrirat Kâtibi Osman, Yusuf Çenbret, Banka Muhasebe Kâtibi Yusuf, Şeyh İbrahim, Rüştîye Mektebi Muallim-i Evveli Ömer Efendiler idi.¹⁵⁴⁴

1905-1906 yıllarında Maarif Komisyonu Reisi Rüsumat Nazırı, Azalar; Binbaşı Ahmet İlhami Bey, Tahrirat Kâtibi Osman Nuri, Yusuf Çenbret, Banka Muhasebe Kâtibi Ahmet Faik, Şeyh İbrahim, Rüştîye Mektebi Muallim-i Evveli Ömer Efendiler idi.¹⁵⁴⁵

1907 yılından itibaren Maarif Komisyonu Reis Vekili İskele Komisyonuna Memur Ahmet İlhami Bey, Azalar; Tahrirat Kâtibi Osman Nuri, Yusuf Çenbret, Şeyh İbrahim, Rüştîye Mektebi Muallim-i Evveli Ömer Efendiler idi.¹⁵⁴⁶

1908-1909 yıllarında Maarif Komisyonu Kaymakam Bey, Azalar; Tahrirat Kâtibi, Şeyh İbrahim, Rüştîye Mektebi Muallim-i Evveli Ömer Efendilerdi.¹⁵⁴⁷

¹⁵⁴¹ HS, 1320, s. 253.

¹⁵⁴² HS, 1320, s. 253.

¹⁵⁴³ HS, 1321, s. 280.

¹⁵⁴⁴ HS, 1322, s. 335.

¹⁵⁴⁵ HS, 1323, s. 280.

¹⁵⁴⁶ BA, MF. MKT, 992-46; HS, 1324, s. 267.

¹⁵⁴⁷ HS, 1326, s. 264.

ALTINCI BÖLÜM

YABANCI MİSYONLAR

6.1.KONSOLOSLUKLAR VE KONSOLOSLUK VEKİLLİKLERİ

6.1.1.İngiltere Konsolos Vekâleti

İskenderun'da en eski tarihlerde konsolos vekili bulundurmaya başlayan devletlerden biri İngiltere'dir. İskenderun'da bulunan konsolos vekilleri daha ziyade bölgeye gelen tüccarlara hizmet vermekteydi. Yani diplomatik temsilcilikten daha ziyade ticari temsilcilik görünümündeydiler. İskenderun'a gelen tüccarlar tebaası oldukları konsolos vekilinin evinde kalmaktaydılar. Konsolos vekillerinin evleri oldukça muntazam ve rahattı. Konsolos vekilleri çıkarlarını gözeten, çok yüksek gelir elde eden ve parayı seven şahıslardır. Öyle olmasa bunaltıcı iklime katlanmazlardı.¹⁵⁴⁸

İngiltere'nin en eski tarihlerden itibaren İskenderun'da görev yapan konsolos vekillerinin isimleri, tespit edebildiğimiz kadarıyla aşağıdaki gibidir.

1616-1639 yılları arasında Sir Philippe.¹⁵⁴⁹ 1650 yılında Stephen Smith'tir. 1650-1651 yıllarında Thomas Harby, 1653-1654 yıllarında Capt. George Smith, 1655 yılında Felix Pigot İngiltere'nin İskenderun konsolos vekiliydi. 1655 yılında Felix Pigot'tan sonra konsolos vekâleti görevine bakan kişi Robert Boddington'du. 1658 yılındaki konsolos vekili William Edwards 1660 yılında Robert Wadeson, 1661 yılında Martin Loe, 1667 yılında Frampton, 1685 yılında Thomas Jenkins, 1696 yılında Edmund Sherman İngiltere'nin İskenderun konsolos vekilliğini yürütmekteydi.¹⁵⁵⁰

1700'de İngiliz konsolos vekili Martinus'du.¹⁵⁵¹

İngilizler daha önce de belirtildiği üzere İskenderun Limanı'ndaki menfaatlerine ve bölgenin önemine binaen en eski tarihlerden itibaren konsolos vekili bulundurmaya başlayan devletlerden biriydi. Uzun yıllar bölgede yaşayan ve mezarları İskenderun'da bulunan bazı İngiliz temsilcilerinden, İngilizler nezdinde İskenderun'un ne derece önemli olduğunu görebiliriz. Chammas'ın belirttiğine göre; 1677'de İngiliz tüccar M. Martines Loe, 1700'de İngiliz Konsolosu Martinus'un eşi Lucie, 1712'de İngiliz tüccar

¹⁵⁴⁸ Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, s. 165.

¹⁵⁴⁹ Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, s. 165.

¹⁵⁵⁰ İngiliz Konsolos Vekilleri, Erişim tarihi: 10 Ağustos 2012, [http://www.levantineheritage.com/pdf/List_of_British_Consular_Officials_Turkey\(1581-1860\)-D_Wilson.pdf](http://www.levantineheritage.com/pdf/List_of_British_Consular_Officials_Turkey(1581-1860)-D_Wilson.pdf); David Wilson, "British Consular Officials in the Ottoman Empire", July 2011, s. 39-40.

¹⁵⁵¹ Wilson, "British Consular Officials in the Ottoman Empire", s. 39-40.

M. Ohannes Wilson, 1774'te İngiliz Denizcilik Şirketi temsilcisinin eşi Elizabeth Sholl İskenderun'da öldükleri zaman buraya gömülmüşlerdir.¹⁵⁵²

1726 yılında Brutus Brown, 1727 yılında John Purnell, 1766 yılında Charles Ustage, 1767 yılında Abraham Parsons İngiltere'nin İskenderun konsolos vekilliği görevini ifa etmiştir.¹⁵⁵³

1770-1782 yıllarında İngiltere'nin İskenderun'da bulunan konsolos vekili William Sholl'dur. Sholl, 1776-1784 yılları arasında Hollanda'nın da konsolos vekilliğini yürütmüştür.¹⁵⁵⁴

1817 yılında İngiltere'nin konsolos vekili Augustin Fornetti (Fornetty)'dir. Fornetti aynı tarihlerde Hollanda'nın İskenderun konsolos vekâleti görevini de sürdürmüştür.¹⁵⁵⁵

1836-1840 yıllarında İngiltere'nin İskenderun konsolos vekili C.D. (G.D.) Hays'dır.¹⁵⁵⁶

İngiltere'nin İstanbul'da bulunan büyükelçisi Lord Ponsobny tarafından 14 Nisan 1841 (21 S 1257) tarihinde İskenderun'a tayin edilen konsolos vekili Lt. Col. Edward St John Neale'di. İngiltere Büyükelçisi Lord Ponsonby, 19 Nisan 1841 (26 S 1257) tarihinde bu talebini Divan-ı Hümayun'a iletmış ve adı geçen kişi İngiltere'nin İskenderun konsolos vekili olarak atanmıştı. Bu görevinde 28 Mayıs 1847 tarihine kadar kalan Edward Neale, belirtilen tarihten itibaren İngiltere'nin Varna konsolosluğuna atanmıştı.¹⁵⁵⁷ Neale, konsolos vekâletine resmen tayin edilmeden önce de İskenderun'da bulunmakta veya temsilci bulundurmakta idi. Bu kaniya, Neale'nin Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın İskenderun'u işgali sırasında İskenderun İskeleyi civarında edindiği araziden varılmıştır. Neale, bölge Osmanlı hâkimiyetine geçtikten kısa bir müddet sonra Varna konsolosluğuna tayin edilmiş ve bölgeden ayrılmıştı. Buna karşın bölgede edindiği mülkün bedelini veya ona karşılık gelecek bir araziye Osmanlı Devleti'nden talep etmişti. Oysa aynı tarihlerde

¹⁵⁵² Doğan Gün, "İngiliz Tâcirlerin Antakya Ahâlisiyle İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler", (Ed: Ahmet Gündüz, Selim Kaya), *Hatay Araştırmaları I*, Antakya Belediye Yayınları, Ankara 2010, s. 70-71.

¹⁵⁵³ Wilson, "British Consular Officials in the Ottoman Empire", s. 39-40.

¹⁵⁵⁴ Wilson, "British Consular Officials in the Ottoman Empire", s. 39-40.

¹⁵⁵⁵ Wilson, "British Consular Officials in the Ottoman Empire", s. 39-40.

¹⁵⁵⁶ Wilson, "British Consular Officials in the Ottoman Empire", s. 39-40.

¹⁵⁵⁷ BA, A. DVN. DVE (Sadaret Divan Kalemi Düvel-i Ecnebiyye Evrakı), 3/A-82; *Foreing Office List For 1857*, London 1857, s. 69'da 22 Şubat 1841 tarihinde atandığı kayıtlıdır; Wilson, "British Consular Officials in the Ottoman Empire", s. 40'da konsolos vekilinin tayin tarihi olarak 22 Şubat 1841 tarihi kayıtlıdır.

yabancıların Osmanlı topraklarında mülk edinmeleri yasaktı. Neil ise İbrahim Paşa'dan aldığı toprağın bu kanuna tâbi olamayacağını dolayısıyla mağduriyetinin giderilmesini talep etmiştir. Bab-ı Âlideki yazışmalar neticesinde Neil'in İskenderun'da edindiği binanın Osmanlı tebaasından gönüllü kimselere satılarak bedelinin konsolos vekiline iade edilmesine karar verilmişti. Bu karar mahalli hükümetin bir müddet muhalefeti ile karşılaşmışsa da sorun İngiltere sefaretinin müdahalesi ile bertaraf edilmişti.¹⁵⁵⁸

Neil'den sonra İngiltere'nin İskenderun konsolos vekilliğine Covanni getirilmişti. Covanni, konsolos vekili olarak göreve başladıktan sonra Fransa konsolos vekili ile birlikte İskenderun'da üç ahşap iskele inşa etmişti. İnşa ettikleri iskeleye çıkarılan yüklerden para almaya başladıklarında haklarında Bab-ı Âliye şikâyet ulaşmıştı. Bab-ı Âli şikâyet üzerine, Halep ve Adana valilerinden konunun araştırılarak bilgi verilmesini istemişti. Tahkikat neticesinde şikâyetlerin doğru olduğu bunun dışında İngiltere konsolos vekilinin İskenderun'da büyük bir mağaza açtığı ortaya çıkmıştır. Covanni ayrıca deniz kenarında bir konak inşa ederek inşa ettiği konağı daha sonra konsoloshaneye dönüştürmüştü. Konsolos vekili daha da ötesi Belen, Payas ve Arsuz dağlarından kereste kesen memurlar için bir konak, büyük bir zahire ve mühimmat deposu inşa ettirmişti. Yabancıların bu tarihlerde Osmanlı topraklarında mülk ediniminin yasak olduğu düşünülürse konsolos vekilinin bu mülkleri hile ile elinde tuttuğu anlaşılabacaktır.¹⁵⁵⁹

Bu hilenin nasıl yapıldığına gelecek olursak, Belen Meclis azasından Abdullah Beyzade Mustafa Bey ile İskenderun'da ikamet eden Osmanlı tebaasından Bedros isimli şahıslar bahsi geçen ambarı Adana Mal Müdürlüğünden almışlardı. Aldıkları bu ambarı Avusturya konsolos vekiline kiraya vermişler, sonrasında ise bir oldu bittiye getirilerek Belen Meclisinden de mazbata alarak arşını dörder para gibi düşük bir fiyata İngiltere konsolos vekiline satmışlardı. Bu hususa ayrıca İskenderun'da iskele, liman inşası bölümünde değinilmiştir. Yalnızca şunu belirtmekte fayda var, konu Meclis-i Vâlâda görüşülerek bölgede yabancıların elinde bulunan arazilerin bedellerinin ödenerek Osmanlı tebaasından istekli olanlara satılması ve bir daha yabancıya hiçbir suretle toprak satılmaması emredilmişti. 27 Nisan 1851 (25 C 1267) tarihinde Meclis-i Vâlâda alınan bu kararlar sadrazam tarafından Sultan Abdülmecit'e arz edilmişti. Sultan

¹⁵⁵⁸ BA, HR. MKT, 87-90; BA, HR. MKT, 347-4.

¹⁵⁵⁹ BA, İ. MVL, 210-6807; Benzer nitelikte diğer bir yazı için; BA, A. MKT. MVL, 42-10, 24 Mayıs 1851 tarihli evrak.

Abdülmecit de 15 Mayıs 1851 (14 B 1267) tarihinde Meclis-i Vâlâdan çıkan kararlar doğrultusunda gerekli tedbirlerin alınmasını emretmişti.¹⁵⁶⁰ Adana Valisi Mustafa Paşa'ya da bu konuda talimat verilmesini istemişti.¹⁵⁶¹

İngiltere'nin Covanni'den sonraki konsolos vekili William Beaver Neale'di.¹⁵⁶² Mösyö William, 1847 Kasım'ında bu göreve tayin edilmişti.¹⁵⁶³ Mösyö William'ın 22 Haziran 1853 (15 N 1269) tarihine kadar bu görevde kalmıştı. Aynı tarihte yerine İngiltere Sefaretinin isteği üzerine Mr. Barnaby Murphy konsolos vekili olarak atanmıştı. Osmanlı Devleti'ne göre bu konsolos vekillerinin atanmasının amacı İskenderun İskeleyi'ne gelip giden İngiltere tüccar gemileri kaptan, tebaa ve tüccarlarının Osmanlı Devleti ile İngiltere Devleti arasındaki anlaşma gereği işlerini kolaylaştırmaktı. Ancak İngilizlerin ve diğer yabancı devletlerin temsilci bulundurmasının tek amacı bu değildi. Aksi takdirde bölgede hiç tebaası ve tüccarı olmayan devletlerin konsolos vekâleti açmasını açıklayamayız. Konsolos vekilleri Güney Anadolu'nun en önemli limanı olduğu için İskenderun'u denetim altında tutmak istiyorlar, bu iskelede devletlerinin çıkarlarını gözeterek, bilgi topluyorlardı. Bu ilerde olası bir işgal için de hazırlık olabilirdi.¹⁵⁶⁴

Mr. Barnaby Murphy bu görevde yaklaşık olarak altı yıl kalmıştı. Onun 21 Mayıs 1859 (18 L 1275) tarihinde İngiltere büyükelçisi tarafından görevinden alınmasıyla yerine Mr. Ralica tayin edilmişti. Tayin edilen konsolosa vekâlet emri ise 26 Mayıs 1859 (23 L 1275) tarihinde verilmiştir.¹⁵⁶⁵

1863 senesinde konsolos vekili ise Arthur Raby'di.¹⁵⁶⁶

¹⁵⁶⁰ BA, İ. MVL, 210-6807; Benzer nitelikte diğer bir yazı için; BA, A. MKT. MVL, 42-10, 24 Mayıs 1851 tarihli evrak.

¹⁵⁶¹ BA, A. MKT. UM, 46-24.

¹⁵⁶² Wilson, "British Consular Officials in the Ottoman Empire", s. 40.

¹⁵⁶³ *Foreing Office List For 1857*, s. 69.

¹⁵⁶⁴ BA, A. DVN. MHM (Bab-ı Asaî Mühimme Kalemi Evrakı), 10-51; T. L. Behan, *Bulletins and Other State Intelligence For The Year 1856 in Two Parts*, I, London 1857, s. 654; Her ne kadar Osmanlı Arşiv kayıtlarında bahsi geçen konsolos vekili 1853 yazında atanmış gibi gözükse de, İngiliz tüccarlar için 1852 yılında hazırlanmış bir kılavuz kitapta İngiltere'nin İskenderun konsolos vekili olarak görülmektedir. Bk, *The Registrar-General of Seamen, Mercantile Navy List*, London 1852, s. 255; Wilson, "British Consular Officials in the Ottoman Empire", s. 40.

¹⁵⁶⁵ BA, A. DVN. DVE, 24/-A-62; *Foreing Office List For 1857*, s. 41'de Lewis John Barbar isimli şahıs 17 Ekim 1856 tarihinde İskenderun'a transfer edildi denmektedir; Fakat Wilson, "British Consular Officials in the Ottoman Empire", s.40'da Barnaby Murphy'in 1853-1856 yıllarında konsolos vekilliği yaptığı, ondan sonra 1856-1859 yıllarında Lewis John Barbar'ın konsolos vekili görevine baktığı kayıtlıdır.

¹⁵⁶⁶ *The Gentleman's Magazine And Historical Review*, London 1863, s.102; Wilson, "British Consular Officials in the Ottoman Empire", s.40.

1868-1869 yıllarında İngiltere'nin İskenderun konsolos vekili Mösyö Garişare'ydi.¹⁵⁶⁷ 1869-1871 yılları arasında İngiltere'nin İskenderun konsolos vekâleti boş kalmıştı.¹⁵⁶⁸

1873-1877 yıllarında konsolos vekâletine Mösyö Emil Francks bakmıştır.¹⁵⁶⁹

Emil Francks'ın konsolos vekâleti sırasında 1874 senesinde konsolos vekâletine doksan adet Arapça risale gönderilmişti. Risalelerin gümrükte kontrolünde zararlı içeriğe sahip olduğu tespit edilince kitaplara el konulmuştu. Konsoloslar bazen yöre halkını kendi çıkarlarına meylettirmek için bu tip teşebbüslerde bulunmaktaydılar.¹⁵⁷⁰

1881-1915 yıllarında İngiltere'nin İskenderun konsolos vekili aynı zamanda İsveç-Norveç ile Hollanda Devletlerinin konsolos vekilliği görevini de sürdüren Mösyö Avgust Katoni (Augustine Catoni)'dir.¹⁵⁷¹ Augustine Catoni 1902-1915 yılları arasında adı geçen konsolos vekilliklerine ilaveten Yunanistan'ın da konsolos vekâleti görevini sürdürmüştür.¹⁵⁷²

Catoni, yasak olmasına rağmen 1899 yılında hanesinin önüne izinsiz birşekilde inşa ettiği iskelesini tamir etmeye başlamıştır. Mahalli hükümet buna engel olmak istemişse de Catoni, nüfuzunu kullanarak iskelenin tamirine devam etmiştir. Konu Bahriye Nezaretine iletilince iskelenin tamirine müdahale edilmişti.¹⁵⁷³

Konsolos vekilleri bazen adına çalıştıkları devletlerin çıkarlarına hizmet eder şekilde olaylara müdahale etmekteydiler. Osmanlı Devleti, II. Abdülhamit'in saltanatını sırasında Almanlara yaklaşmış onlara Bağdat Demiryolunu inşa imtiyazını verince buna en büyük muhalefeti İngiltere yapmıştı. İnşa edilecek Bağdat Demiryolunun İskenderun'dan da geçmesi beklenirken, İskenderun'un bir şube hat ile ana hatta bağlanacağı beyan edilmişti. Güzergâh nedeni ile İngiltere ve İtalya konsolos vekilleri

¹⁵⁶⁷ HS, 1285, s.109.

¹⁵⁶⁸ HS, 1285, s. 93; HS, 1287, s. 78.

¹⁵⁶⁹ HS, 1290, s. 79; HS, 1293, s. 101; E. J. Davis, *Life in Asiatic Turkey a Journal Of Travel in Cilicia*, London 1879, s. 8.

¹⁵⁷⁰ BA, BEO. VGG. d. 289, s.30.

¹⁵⁷¹ HS, 1299, s. 94; *Annuaire Oriental Commerce* 1883, s. 620; HS, 1300, s. 110; *Annuaire Oriental Commerce* 1885, s. 504; HS, 1302, s. 192; HS, 1303, s. 219; *Annuaire Oriental Commerce* 1889, s.753; HS, 1305, s. 209; HNS, 1306, s. 460; HS, 1307, s. 307; HS, 1308, s. 122; *Annuaire Oriental Commerce* 1891, Paris s. 896; HS, 1309, s. 89; HS, 1310, s. 156; *Annuaire Oriental Commerce* 1893-1894, s. 960; *Annuaire Oriental Commerce* 1895, Constantinople, s. 953; HS, 1313, s. 197; HS, 1313, s. 197; HS, 1314, s. 202; *Annuaire Oriental Commerce* 1896-1897, Constantinople, s. 1103; *Annuaire Oriental Commerce* 1898, s. 1135; HS, 1315, s. 206; *Annuaire Oriental Commerce* 1901, s. 1322; HS, 1316, s. 214; HNS, 1320, s. 159; *Annuaire Oriental Commerce* 1914, s. 1343; *Annuaire Oriental Commerce* 1915, s. 1238.

¹⁵⁷² HS, 1320, s. 257; HS, 1321, s. 289; HS, 1322, s. 339; *Annuaire Oriental Commerce* 1905, s. 1726; HS, 1323, s. 289; HS, 1324, s. 273; HS, 1326, s. 270; *Annuaire Oriental* 1915, s. 1238.

¹⁵⁷³ BA, BEO, 1472-110327

halkı inşa edilecek hat aleyhine kışkırtmaya girişmişlerdi. Olayların konsolos vekillerinin gizlice kışkırtması neticesinde büyüdüğüne kanaat getirilince, konsolos vekillerine müdahale edilmesi için Hariciye Nezaretine şikâyetle bulunulmuştu.¹⁵⁷⁴

6.1.1.1.İngiltere Konsolos Vekâletinin Tercümanları

1868-1869 Mikail Kirbakidi¹⁵⁷⁵, 1869-1870 yıllarında Hoca Kirpakidi, Hoca Bolis Kasya¹⁵⁷⁶, 1870-1871 yıllarında Kiryakidi, Mösyö Bolis Kasya ve Mişyel Kiryakidi¹⁵⁷⁷, 1873-1874 yıllarında Hoca Bolis Kasya, Hoca Abdullah Sayıg¹⁵⁷⁸ İngiltere'nin İskenderun konsolos vekâletinde tercümanlık görevini yerine getirmişlerdir.

1876-1877 yıllarında Hoca Mişyel Trabye, Hoca Anton Nuvallah? Tacir¹⁵⁷⁹, 1881-1882 yıllarında Hoca Bolis¹⁵⁸⁰, 1882-1883 yıllarında Hoca Bolis Abdülmesih ve Habib Çenbret¹⁵⁸¹, 1884-1893 yıllarında Yusuf Şaravi¹⁵⁸², 1895-1905 yıllarında Can Corci Efendiler konsolos vekâletinin tercümanlığını yapmışlardı.¹⁵⁸³

1905-1906 yıllarında konsolos vekâletinin tercümanlık kadrosu boş kalmıştı.¹⁵⁸⁴

1906-1909 yıllarında konsolos vekâletinin tercümanı Habib Efendi'ydi.¹⁵⁸⁵

6.1.2.Amerika Birleşik Devletleri Konsolos Vekâleti

Amerika Birleşik Devletlerinin Osmanlı Devleti'yle ilişkilerinin başlangıç tarihi olarak genellikle 1830 ticaret anlaşması alınmaktadır. Oysa Amerikan gemileri, Amerika bağımsızlığını ilan etmeden önce Akdeniz limanlarıyla İngiliz limanları arasında taşımacılık yapmakta idi. İlk olarak 1676 yılında İskenderun'a uğrayan bu tüccarlar özellikler İzmir üzerinden ticaret yapmaya başlamışlardır.¹⁵⁸⁶

¹⁵⁷⁴ BA, DH. MUI, 42-48, 27 Z 1327 (9 Ocak 1910)

¹⁵⁷⁵ HS, 1285, s. 109.

¹⁵⁷⁶ HS, 1285, s. 93.

¹⁵⁷⁷ HS, 1287, s. 78.

¹⁵⁷⁸ HS, 1290, s. 79.

¹⁵⁷⁹ HS, 1293, s. 101.

¹⁵⁸⁰ HS, 1299, s. 94.

¹⁵⁸¹ HS, 1300, s. 110.

¹⁵⁸² HS, 1302, s. 192; HS, 1303, s. 219; HS, 1305, s. 209; HS, 1307, s. 307; HS, 1308, s. 122; HS, 1309, s. 89; HS, 1310, s. 156.

¹⁵⁸³ HS, 1313, s. 197; HS, 1314, s. 202; HS, 1315, s. 206; HS, 1316, s. 214; HS, 1320, s. 257; HS, 1322, s. 339.

¹⁵⁸⁴ HS, 1323, s. 289.

¹⁵⁸⁵ HS, 1324, s. 273; HS, 1326, s. 270.

¹⁵⁸⁶ Can, *Chester Projesi*, s. 79

Amerika Birleşik Devletleri'nin İskenderun'da görev yapan ilk konsolos vekili 2 Ocak 1858 (16 CA 1274) tarihli irade ile atanması uygun bulunan Mösyö Conas'dı.¹⁵⁸⁷ Mösyö Conas 1861 senesine kadar bu görevde kalmış ve bu tarihte görevinden azledilmişti. Onun azliyle yerine 1870 yılına kadar bu görevde kalacak Mark Levi 26 Nisan 1861 (Evasıt-ı L 1277) tarihinde konsolos vekili olarak tayin edilmişti.¹⁵⁸⁸ Aynı yıllarda konsolos vekilliğinin kançılaryası Pavlo Balbalogo tercümanı ise Hoca Ankola Yakup'du.¹⁵⁸⁹

1870-1871 yıllarında Mösyö Lombrosil hem Amerika ve hem de İsveç ve Norveç konsolos vekilliğine bakmaktaydı. Konsolos vekâletinin bu tarihlerdeki tercümanı Mösyö Anatola Yakup'tu.¹⁵⁹⁰ 1871-1872 senelerinde yine aynı şekilde Daverlo Miramozo isimli kişi hem Amerika hem de İsveç ve Norveç konsolos vekâletine bakmaktaydı. Kançılarya Pavlo Parilogo, tercümanlar ise Hoca Bedriri Abdülmesih, Hoca Nikola Yakubî ve Hoca Abdülmesih'di.¹⁵⁹¹

1873-1874 yıllarında Amerika konsolos vekilliğine Mösyö Lui, tercümanlığına ise Hoca Nikola Yakubi riyaset etmekteydi.¹⁵⁹²

1881-1882 yıllarında konsolos vekâleti boş kalmıştı. Konsolos memurluğunda Nimatoro Biridic bulunmaktaydı.¹⁵⁹³

1882-1883 yıllarında Mösyö Emil Frank hem Almanya hem de Amerika konsolos vekilliğine bakmaktaydı. Konsolos vekâletinin tercümanları ise Hoca Mihail Şiraye (شیرایه) ve Bolis Kasya (بولس كاسيا)'ydı.¹⁵⁹⁴

1884-1892 yıllarında Konsolos Vekili Mösyö Etyen Koyidan (Etienne Coidan), tercüman ise Bolis Kasya Efendi'ydı.¹⁵⁹⁵

1892-1893 yıllarında Amerika konsolos vekâleti boş kalmıştı. Konsolosluğun tercümanı ise Boğos Şamilyan (شامليان) Ağa'dır.¹⁵⁹⁶

Tespit edebildiğimiz kadarıyla 1895 yılından itibaren Amerika Birleşik Devletleri İskenderun'daki temsilciliğini konsolos vekilliğinden konsolosluk seviyesine çıkarmıştı.

¹⁵⁸⁷ BA, İ. HR, 151-7995.

¹⁵⁸⁸ BA, A. DVN. MHM, 32-69; HS, 1286, s. 95.

¹⁵⁸⁹ HS, 1286, s. 95.

¹⁵⁹⁰ HS, 1287, s. 79.

¹⁵⁹¹ HS, 1288, S.78.

¹⁵⁹² HS, 1290, s. 80.

¹⁵⁹³ HS, 1299, s. 94.

¹⁵⁹⁴ *Annuaire Oriental Commerce* 1883, s. 620; HS, 1300, s. 110.

¹⁵⁹⁵ HS, 1302, s. 198; HS, 1303, s.219; HS, 1305, s. 209; HS, 1307, s. 111; HS, 1308, s. 123; HS, 1309, s. 89; *Annuaire Oriental Commerce* 1889, s. 753'de Etienne Coidan olarak kayıtlıdır.

¹⁵⁹⁶ HS, 1310, s. 156.

Aynı yıl Amerika'nın İskenderun'a atadığı İngiltere tebaasından Daniel Walker isimli konsolos, Halep vilayet yönetimi tarafından kabul edilmemişti. Daha doğrusu memuriyeti tasdik olunmamıştı. Halep yönetimine göre İskenderun'da Amerika tebaasından kimse bulunmamaktaydı bu yüzden de konsolosluğa gerek yoktu. Bunun yanında atanan kişi İngiliz tebaasından olup meyan kökü fabrikası direktörü olarak çalışmaktaydı ki böyle birinin konsolos olması mahzurluydu. Halep vilayetinin bu gerekçeleri Hariciye Nezareti aracılığıyla Amerika sefaretine iletilince sefaret böyle bir engellemenin anlaşmalara aykırı olduğunu belirtmişti. Sefarete göre İskenderun'da Amerikan tebaasından kimsenin olmaması orada bir konsolosluk açılmayacağı anlamına gelmemektedir. Bilakis önemli bir iskele olan İskenderun'a çok sayıda Amerikalı tüccar gelip gitmekteydi. Sefarete göre konsolosun tüccar ve İngiliz tebaasından olması hiçbir şekilde mahzur addedilemezdi. Bunun yanında tebaası olmadığı halde hemen hemen her devlete konsolosluk açılmasına müsaade edildiği halde, sadece Amerika konsolosunun tanınmamasının uygun olmayacağını işaret etmişti. Amerika sefaretine bu uyarıların dikkate alınmaması durumunda, şu sıralarda Doğu Akdeniz'de olan Amerika harp gemilerinden birinin limana gideceğini söyleyerek yönetimi tehdit etmişti. Halep vilayeti, Sadaret tarafından gönderileri uyarıları dikkate alarak Sadarete 13 Ocak 1896 (27 B 1313/31 K. Evvel 1311) tarihinde Amerika konsolosu Daniel Walker'ın memuriyetinin tanındığı cevabını vermişti.¹⁵⁹⁷ Mösyö Walker 1897 yılına kadar bu görevi sürdürmüştü.¹⁵⁹⁸

Walker'den sonra 1897-1899 yıllarında konsolosluğa Mösyö Horace Lee Washington getirilmişti.¹⁵⁹⁹ Aynı yıllarda konsolosluğun tercümanları ise Hoca İskender Sayıg, Hoca Aleksandır Simon, Hoca Nikola Kolaciyan'dı.¹⁶⁰⁰

1902-1906 yıllarında konsolosluk makamında Mösyö William Ross Davis bulunmaktaydı. Tercümanlar ise Nikola Kaluçyan Efendi ile Aleksandır Simon Siyağ Efendi'ydiler.¹⁶⁰¹ 1905 yılında tercümanlara William Karali Efendi de eklenmişti.¹⁶⁰² 1903-

¹⁵⁹⁷ BA, BEO, 718-53806; *Annuaire Oriental Commerce 1896-1897*, Constantinople, s.1103; HS, 1314, s. 203.

¹⁵⁹⁸ HS, 1315, s. 207; *Annuaire Oriental Commerce 1898*, s. 1135.

¹⁵⁹⁹ Amerika Birleşik Devletlerinin İskenderun konsolosu olan Horace Lee Washington'un 29 Mayıs 1897 tarihli bölge ile ilgili bir raporu mevcuttur; *Consular Reports (Commerce, Manufactures, etc)*, LV, Washington 1897, s. 89-90; HS, 1315, s. 207; HS, 1316, s. 215; *Annuaire Oriental Commerce 1898*, s. 1135.

¹⁶⁰⁰ HS, 1315, s. 207; HS, 1316, s. 215.

¹⁶⁰¹ HS, 1320, s. 258; HS, 1321, s. 290; HS, 1322, s. 340; HS, 1323, s. 290; *Annuaire Oriental Commerce 1901*, s. 1325; *Annuaire Oriental Commerce 1903*, s. 1696; *Annuaire Oriental Commerce 1905*, s. 1726.

1905 yıllarında ise konsolos Mösyö William'ın vekili olarak Mösyö David Lorimir görev yapmaktaydı.¹⁶⁰³ 1903 yılında konsolos Ross Davis ile birlikte konsolos vekili ise Walter F. Walker'di.¹⁶⁰⁴

William Ross Davis'in konsolosluğu döneminde birtakım uygunsuz hareketler yaşanmıştı. Ermeni olayları bölümünde de anlattığımız hadisede konsolos, 5 Aralık 1903 tarihinde Ohannes isimli bir Ermeni'yi Amerikalı olduğu gerekçesiyle himaye etmiş ve kontrolden geçirilmeden zorla gemiye bindirmek istemişti. İzin verilmeyince de sahildeki konsoloshane sandalına bindirmek istemişti. Buna da engel olunup sadece Ohannes tutuklanmak istenince konsolos, polis dairesinin kapı ve pencerelerini kırmış ve görevli memuru kavasıyla birlikte darp ederek yaralamıştı. Olaylar büyüyünce kumandanlık tarafından hadise yatıştırılmış ve toplanan ahali dağıtılmıştı. Bunun yanında konsolosun uygunsuz davranışları münasip bir dille kendine anlatıldığında hiddetine mağlup olduğundan bahisle mahcup olup bu hadiselerin yaşanmasına sebep olan tercümanı Doktor Nikogos Efendi'yi vekil tayin edip, gemiyle Beyrut'a hareket etmişti.¹⁶⁰⁵ Bu hadiselerle sebep olan Doktor Nikogos Efendi, 25 Şubat 1904 (8 Z 1321) tarihinde görevinden azledilerek tercümanlıktan uzaklaştırılmış¹⁶⁰⁶ ve Osmanlı topraklarından sürülmüştü.¹⁶⁰⁷

William Ross Davis'den sonra 17 Mart 1905 tarihinde Amerika konsolosluğuna Mösyö Jesse B. Jackson tayin edilmişti.¹⁶⁰⁸ Jackson görevini 1908 yılına kadar sürdürmüştür. Aynı yıllarda konsolos vekili Mösyö David Lorimir, tercümanlar ise Aleksandır (İskender) Seman Sayıg ile William Karali Efendilerdi.¹⁶⁰⁹ Bir yıl sonra tercümanlık ve kâtipliğe Lorenzo Menşi (Lorenzo Y. Manachy) Efendi getirilmişti.¹⁶¹⁰

16 Haziran 1908 tarihinden itibaren Amerika'nın İskenderun konsolosluğuna John T. Peristiany tayin edilmişti.¹⁶¹¹ Peristiany, 1915 yılına kadar bu görevi sürdürmüştür.¹⁶¹²

¹⁶⁰² HS, 1322, s. 340; HS, 1323, s. 290.

¹⁶⁰³ HS, 1321, s. 290; HS, 1323, s. 290.

¹⁶⁰⁴ *Annuaire Oriental Commerce* 1903, s. 1696.

¹⁶⁰⁵ BA, Y. PRK. ASK, 208-62.

¹⁶⁰⁶ BA, BEO, 2284-171283.

¹⁶⁰⁷ BA, Y. PRK. ASK, 228-15; BA, BEO, 2284-171283.

¹⁶⁰⁸ HS, 1324, s.274; *Register of the Department of State*, Washington 1911, s. 77; HS, 1326, s. 271.

¹⁶⁰⁹ HS, 1324, s.274.

¹⁶¹⁰ HS, 1326, s. 271.

¹⁶¹¹ Fransa vatandaşı, 17 Haziran 1870 tarihinde Kıbrıs'ta doğmuştur. 14 yıl vapur kumpanyalarının acentesi işi ile meşgul olmuştur; *Register of the Department of State*, s. 91.

¹⁶¹² *Annuaire Oriental Commerce* 1914, s. 1343; *Annuaire Oriental* 1915, s.1238.

I. Dünya Savaşı başladıktan sonra Amerika Birleşik Devletleri savaşın dışında kalmıştı. Bu sebeple Osmanlı topraklarındaki birçok imtiyazını devam ettirme hakkını da elde tutmuştu. Ancak İttihat ve Terakki hükümetinin savaştan önce kapitülasyonları tek taraflı feshetmesi, verilen imtiyazların çoğu zaman Amerika konsolosluğu nezdinde ihlal edilmesine sebebiyet vermektedir. 1915 Mart'ında, Dört Yol civarındaki Ermeni asker kaçakları ile yol inşaatında çalışmakta olan işçilerin İskenderun'da bazı evlere sığındığı bilgisi alınınca İskenderun'daki birtakım haneler aranmıştı. Aranan evler özellikle Ermeni ve Hristiyan evleriydi. Bunun yanında Amerika konsolosunun tercümanının da evi aranmıştı. Yine aynı yılın Mayıs ayında İskenderun Limanı'nda bulunan bir İtalyan vapuruna binmek isteyen Amerika konsolos memurunun üzeri aranmadıkça gemiye binmesine müsaade edilmeyeceği bildirilmişti. Fakat konsolos memuru bu teklifi geri çevirmiş ve Amerika sefaretine durumu haber vermişti.¹⁶¹³ Amerika sefareti bu bilgiler üzerine Bab-ı Âliye 13 Mayıs 1915 tarihli bir sözlü nota vermişti.¹⁶¹⁴

6.1.3. Avusturya ve Macaristan Konsolos Vekâleti

Avusturya Macaristan Devleti tespit edebildiğimiz en eski konsolos vekili 1847-1850 yılları arasında görev yapan Yonas/Yonaş'dı.¹⁶¹⁵

1868-1882 yıllarında Avusturya-Macaristan Devleti'nin İskenderun Konsolos Vekili Mösyö Kolaciki'ydi.¹⁶¹⁶ 1882 yılında konsolos vekâlet boş kalmıştı.¹⁶¹⁷ 1883-1885 yıllarında konsolos vekili E. Frank'tı.¹⁶¹⁸

1885-1897 yılına kadar Avusturya Macaristan Devleti'nin İskenderun Konsolos Vekili Jozeph Levante (G. Levante)'ydi.¹⁶¹⁹

1897-1915 yılları arasında Avusturya Macaristan'ın İskenderun'daki temsilcisi Emil Levante'ydi.¹⁶²⁰ Emil Levante, 15 Haziran 1902 (8 RA 1320) tarihine kadar

¹⁶¹³ BA, HR. SYS, 2168-4.

¹⁶¹⁴ BA, HR. SYS, 2168-12.

¹⁶¹⁵ BA, İ. HR, 75-3632; BA, A. MKT, 95-96.

¹⁶¹⁶ HS, 1285, s. 109; HS, 1286, s.95; HS, 1287, s. 79; HS, 1290, s. 79; HS, 1293, s. 101; HS, 1299, s. 94.

¹⁶¹⁷ HS, 1300, s. 110; HS, 1302, s. 197.

¹⁶¹⁸ *Annuaire Oriental Commerce* 1883, s. 620; *Annuaire Oriental Commerce* 1885, s. 504.

¹⁶¹⁹ HS, 1303, s. 219; HS, 1305, s. 209; HS, 1307, s. 111; HS, 1308, s. 122; HS, 1309, s. 89; *Annuaire Oriental Commerce* 1889, s. 753; *Annuaire Oriental Commerce* 1891, s. 896; HS, 1310, s. 156; *Annuaire Oriental Commerce* 1893-1894, s. 960; *Annuaire Oriental Commerce* 1895, Constantinople, s. 953; HS, 1313, s. 197; *Annuaire Oriental Commerce* 1896-1897, Constantinople, s. 1103.

¹⁶²⁰ HS, 1314, s. 202; HS, 1315, s. 206; HS, 1316, s. 214; HS, 1320, s. 257; HS, 1321, s. 289; HS, 1322, s. 339; *Annuaire Oriental Commerce* 1898, s. 1135; *Annuaire Oriental Commerce* 1901, s. 1325; *Annuaire Oriental Commerce* 1903, s. 1696; *Annuaire Oriental Commerce* 1905, s. 1726; HS, 1323, s. 289; HS,

konsolos memuru unvanına haizken bu tarihten sonra payesi Sultan Abdülhamit'in emriyle yükseltilerek konsolos vekili unvanını almıştı.¹⁶²¹

6.1.3.1. Avusturya Macaristan Konsolos Vekâletinin Tercümanları

1866-1867 yıllarında konsolos vekâletinin tercümanı Aba Kozma Efendi'ydi.¹⁶²²

1869-1885 yılları arasında konsolos vekâletinin tercümanı İsa Efendi'ydi.¹⁶²³

Hoca İsa Efendi ile birlikte 1873-1885 yıllarında Yakup Efendi de tercümanlık görevinde bulunmuştu.¹⁶²⁴

Avusturya Macaristan Devleti'nin İskenderun konsolos vekâletinin 1885-1909 yılları arasında tercümanı Yusuf (Jozef) Efendi'ydi.¹⁶²⁵

1885-1892 yılları arasında konsolos vekâletinin tercümanlığını Yusuf ve Covanni Menşi Efendiler yapmıştı.¹⁶²⁶

Hoca Yani Menşi Efendi ise 1892-1897 yılları arasında Yusuf Efendi ile birlikte konsolos vekâleti tercümanlığını yapmıştı.¹⁶²⁷

Hoca Menşi Efendi'nin tercümanlık görevinden ayrılmasından sonra 1897 yılında o göreve Lorenzo Efendi tayin edilmişti. Lorenzo Efendi, Yusuf Efendi ile birlikte bu görevi 1906 yılına kadar sürdürmüştü.¹⁶²⁸

Lorenzo Efendi'nin de bu görevden ayrılmasından sonra konsolos vekâletinin tercümanlık görevini 1909 yılına kadar Yusuf Efendi devam ettirmişti.¹⁶²⁹

6.1.4. İran Şehbender Vekâleti

İran'ın İskenderun'daki ilk konsolos vekili 10 Mayıs 1859 (7 L 1275) tarihinde Sultan Abdülmecit'in iradesi ile atanan Esat Sersak (سرسق) Ağa'ydı.¹⁶³⁰

1324, s. 273; HS, 1326, s. 270; *Annuaire Oriental Commerce* 1914, s. 1343; *Annuaire Oriental* 1915, s. 1238.

¹⁶²¹ BA, BEO, 1888-141566; BA, DH. MKT, 552-43; *İkdam Gazetesi*; Numara: 2914, 29 Temmuz 1902.

¹⁶²² HS, 1285, s. 109.

¹⁶²³ HS, 1286, s.95; HS, 1287, s. 79; HS, 1290, s. 79; HS, 1293, s. 101; HS, 1299, s. 94; HS, 1300, s. 110.

¹⁶²⁴ HS, 1290, s. 79; HS, 1293, s. 101; HS, 1299, s. 94; HS, 1300, s. 110; HS, 1302, s. 197.

¹⁶²⁵ HS, 1303, s. 219; HS, 1305, s. 209; HS, 1307, s. 111; HS, 1308, s. 122; HS, 1309, s. 89; HS, 1310, s. 156; HS, 1313, s. 197; HS, 1314, s. 202; HS, 1315, s. 206; HS, 1316, s. 214; HS, 1320, s. 257; HS, 1321, s. 289; HS, 1322, s. 339; HS, 1323, s. 289; HS, 1324, s. 273; HS, 1326, s. 270.

¹⁶²⁶ HS, 1303, s. 219; HS, 1305, s. 209; HS, 1307, s. 111; HS, 1308, s. 122; HS, 1309, s. 89.

¹⁶²⁷ HS, 1310, s. 156; HS, 1313, s. 197; HS, 1314, s. 202.

¹⁶²⁸ HS, 1315, s. 206; HS, 1316, s. 214; HS, 1320, s. 257; HS, 1321, s. 289; HS, 1322, s. 339; HS, 1323, s. 289.

¹⁶²⁹ HS, 1324, s. 273; HS, 1326, s. 270.

¹⁶³⁰ BA, İ. HR, 167-8980.

1873-1892 yılları arasında İran Devleti'nin İskenderun Şehbenderi Hanna Benna (Hanna Bennak) Efendi'ydi.¹⁶³¹

1892-1893 yıllarında İran Devleti'nin İskenderun şehbender vekilliği boş kalmıştı.¹⁶³²

1895-1915 yılları arasında İran'ın İskenderun şehbender vekili Mösyö Antuan Bina (Antoine Banna)'ydi.¹⁶³³ Mösyö Antoine Banna'nın şehbender vekili olduğu dönemde 1908-1909 yıllarında vekâletin kançılıryası Nimetullah Efendi'ydi.¹⁶³⁴

6.1.4.1.İran Şehbender Vekâletinin Tercümanları

1876-1877 yıllarında tercümanlar Hoca Habip ile Hoca İlyas Zerik Efendilerdi.¹⁶³⁵

1881-1882 yıllarında tercümanlar Kasya ve Elbas Zerik Efendilerdi.¹⁶³⁶

1882-1883 yıllarında tercümanlar Hoca Habib Küsa (کوسا) ve İlyas Zerik ve İlyas Kebabe (کبابه) Efendilerdi.¹⁶³⁷

1884-1886 yıllarında boş kalan¹⁶³⁸ tercümanlık görevine 1887-1892 yıllarında Hanna Yakubi Efendi getirilmişti.¹⁶³⁹

1892-1907 yılları arasında İran şehbender vekâletinin tercümanı Hoca İsa Yakup Efendi'ydi.¹⁶⁴⁰ Hoca İsa Yakup'un tercümanlık yaptığı dönemde 1897-1907 yıllarında ikinci tercüman Hoca Corci İsa Efendi'ydi.¹⁶⁴¹ 1907 Hoca İsa Yakup Efendi'nin

¹⁶³¹ HS, 1290, s. 80; HS, 1293, s. 102; HS, 1299, s. 94; HS, 1300, s. 110; HS, 1302, s. 197; HNS (Salname-i Nezaret-i Hariciyye), 1302, s. 525; HS, 1303, s. 219; HS, 1305, s. 209; HNS, 1306, s. 449; HS, 1307, s. 111; HS, 1308, s. 123; HS, 1309, s. 89, *Annuaire Oriental Commerce* 1885, s. 504; *Annuaire Oriental Commerce* 1889, s. 753; *Annuaire Oriental Commerce* 1891 1891, s. 896.

¹⁶³² HS, 1310, s. 157.

¹⁶³³ HS, 1313, s. 197; HS, 1314, s. 202; *Annuaire Oriental Commerce* 1896-1897, Constantinople, s. 1103; HS, 1315, s. 206; HS, 1316, s. 214; HS, 1320, s. 258; HNS, 1320, s. 162; HS, 1321, s. 290; HS, 1322, s. 340; *Annuaire Oriental Commerce* 1885, s. 504; *Annuaire Oriental Commerce* 1889, s. 753; *Annuaire Oriental Commerce* 1896-1897, s. 1103; *Annuaire Oriental Commerce* 1885, s. 504; *Annuaire Oriental Commerce* 1889, s. 753; *Annuaire Oriental Commerce* 1898, s. 1135; *Annuaire Oriental Commerce* 1885, s. 504; *Annuaire Oriental Commerce* 1889, s. 753; *Annuaire Oriental Commerce* 1901, s. 1325; *Annuaire Oriental Commerce* 1903, s. 1696; *Annuaire Oriental Commerce* 1905, s. 1726; HS, 1323, s. 290; HS, 1324, s. 274; HS, 1326, s. 271; *Annuaire Oriental Commerce* 1914, s. 1343; *Annuaire Oriental* 1915, s. 1238

¹⁶³⁴ HS, 1326, s. 271.

¹⁶³⁵ HS, 1293, s. 102.

¹⁶³⁶ HS, 1299, s. 94.

¹⁶³⁷ HS, 1300, s. 110.

¹⁶³⁸ HS, 1302, s. 197; HS, 1303, s. 219.

¹⁶³⁹ HS, 1305, s. 209; HS, 1307, s. 111; HS, 1308, s. 123; HS, 1309, s. 89.

¹⁶⁴⁰ HS, 1310, s. 157; HS, 1313, s. 197; HS, 1314, s. 202; HS, 1315, s. 206; HS, 1316, s. 214; HS, 1320, s. 258; HS, 1321, s. 290; HS, 1322, s. 340; HS, 1323, s. 290; HS, 1324, s. 274; HS, 1326, s. 271.

¹⁶⁴¹ HS, 1315, s. 206; HS, 1316, s. 214; HS, 1320, s. 258; HS, 1321, s. 290; HS, 1322, s. 340; HS, 1323, s. 290; HS, 1324, s. 274; HS, 1326, s. 271.

tercümanlık görevinden ayrılmasından sonra 1909 yılına kadar tercümanlık görevinin Corci Efendi tek başına sürdürmüştü.¹⁶⁴²

6.1.5.Belçika Konsolos Vekâleti

Belçika Devleti'nin tespit edebildiğimiz ilk konsolos vekili 1874 yılında atanan Mösyö Helil Piçoton (هليل پيجوتن)'dur.¹⁶⁴³

1903-1915 yılları arasında Belçika'nın İskenderun konsolos vekili Belçika Devleti Konsolos vekili Mösyö Jozeph Catoni'ydi.¹⁶⁴⁴ Jozeph Catoni¹⁶⁴⁵, bu göreve 6 Ağustos 1903 (12 CA 1321/24 Temmuz 1319) tarihinde Sultan II. Abdülhamit'in iradesi ile yeniden tayin edilmişti.¹⁶⁴⁶ Padişahın bu emri 10 Eylül 1903 (17 C 1321/27 Ağustos 1319) tarihli bir yazı ile Halep vilayetine tebliğ edilmişti.¹⁶⁴⁷ Yukarıdaki cümleden Joseph Catoni'nin 1903 yılından önce de konsolos vekili olduğunu anlamaktayız. Fakat daha önceki görevine ne zaman başladığına dair herhangi bir kayda ulaşamadık.

Joseph Catoni, Belçika konsolos vekâleti görevini 1915 yılına kadar sürdürmüştü.¹⁶⁴⁸

6.1.5.1.Belçika Konsolos Vekâletinin Tercümanları

1903-1906 yıllarında konsolos vekâletinin tercümanı Emil Mahzumi Efendi'ydi.¹⁶⁴⁹

1906-1909 yılları arasında ki konsolosluk tercümanı ise Mihail Efendi'ydi.¹⁶⁵⁰

6.1.6.Flemenk/Hollanda Konsolos Vekâleti

İskenderun'da en eski konsolos vekili bulunduran ülkelerden biri Hollanda'ydi. Hollanda XVII. yüzyılın ilk yarısından itibaren şehirde konsolos vekili bulundurmaya başlamıştı.¹⁶⁵¹ Hollanda'nın İskenderun'daki tespit edebildiğimiz ilk konsolos vekili

¹⁶⁴² HS, 1326, s. 271.

¹⁶⁴³ BA, BEO. VGG. d. 289, s. 7.

¹⁶⁴⁴ HS, 1321, s. 290; *Annuaire Oriental Commerce* 1905, s. 1726; HS, 1323, s. 290; HS, 1324, s. 274; HS, 1326, s. 271; 1915 *Annuaire Oriental*, s. 1238.

¹⁶⁴⁵ Jozeph Catoni, Fransa vatandaşı olup Hidiviye Vapur Kumpanyasının İskenderun acentesidir; BA, İ. HR, 385-1321/CA.24.

¹⁶⁴⁶ BA, İ. HR, 385-1321/CA.24; *Annuaire Oriental Commerce* 1905, s. 1726.

¹⁶⁴⁷ BA, DH. MKT, 762-2.

¹⁶⁴⁸ *Annuaire Oriental Commerce* 1905, s. 1726; *Annuaire Oriental Commerce* 1914, s. 1343; *Annuaire Oriental Commerce* 1915, s. 1238.

¹⁶⁴⁹ HS, 1321, s. 290; HS, 1323, s. 290.

¹⁶⁵⁰ HS, 1324, s. 274; HS, 1326, s. 271.

¹⁶⁵¹ Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, 165.

Nederland Devleti Murahhası Elçisinin talebi üzerine Sultan Abdülmecit'in 11 Ekim 1853 (8 M 1270) tarihli iradesi ile atanan Kazimod (قازيمود) Lefonte'ydi.¹⁶⁵²

1873-1909 yılları arasında Hollanda'nın İskenderun konsolos vekili, aynı zamanda İngiltere, İsveç-Norveç ve Yunan konsolos vekilliğini de yürüten şahıs Augitin Catoni'ydi.¹⁶⁵³

6.1.6.1.Hollanda Konsolos Vekâletinin Tercümanları

1882-1883 yıllarında Hollanda konsolos vekâletinin tercümanları Hoca Bolis Abdülmesih ve Habip Çenbret Efendilerdi.¹⁶⁵⁴

1884-1893 yıllarında konsolos vekâletinin tercümanı Yusuf Şaravi Efendi'ydi.¹⁶⁵⁵

1895-1905 yılları arasında konsolos vekâletinin tercümanı ise Hoca Can Corci'ydi.¹⁶⁵⁶

1905-1906 yıllarında boş kalan tercümanlık kadrosuna¹⁶⁵⁷ 1906 yılında Habip Efendi tayin edilmişti.¹⁶⁵⁸ Habip Efendi bu görevde 1909 yılına kadar kalmıştı.¹⁶⁵⁹

6.1.7.Almanya Konsolos Vekâleti

1873-1883 yıllarında Almanya'nın İskenderun konsolos vekili Mösyö Emil Frank'tır.¹⁶⁶⁰ Emil Frank, 1882-1883 yıllarında aynı zamanda Amerika Birleşik Devletleri'nin de konsolos vekiliğini yürütmekteydi.¹⁶⁶¹

Bir ara Almanya konsolos vekâletine Mösyö Luzinger riyaset etmişti.¹⁶⁶²

1884-1885 yıllarında Almanya'nın İskenderun Konsolos Vekili Mösyö Aloviss Mayer'di.¹⁶⁶³

¹⁶⁵² BA, İ. HR. 103-5038.

¹⁶⁵³ BA, *BEO. VGG. d.* 289, s. 72; BA, *BEO. VGG. d.* 289, s. 99; *HS*, 1300, s. 110; *HS*, 1302, s. 197; *HNS*, 1302, s. 546; *HS*, 1303, s. 219; *HS*, 1305, s. 209; *HNS*, 1306, s. 482; *HS*, 1307, s. 110; *HS*, 1308, s. 122; *HS*, 1309, s. 89; *HS*, 1310, s. 156; *HS*, 1313, s. 197; *HS*, 1314, s. 202; *HS*, 1315, s. 206; *HS*, 1316, s. 214; *HS*, 1320, s. 257; *HNS*, 1320, s. 172; *HS*, 1322, s. 339; *HS*, 1323, s. 289; *HS*, 1324, s. 273; *HS*, 1326, s. 270.

¹⁶⁵⁴ *HS*, 1300, s. 110.

¹⁶⁵⁵ *HS*, 1302, s. 197; *HS*, 1303, s. 219; *HS*, 1305, s. 209; *HS*, 1307, s. 110; *HS*, 1308, s. 122; *HS*, 1309, s. 89; *HS*, 1310, s. 156.

¹⁶⁵⁶ *HS*, 1313, s. 197; *HS*, 1314, s. 202; *HS*, 1315, s. 206; *HS*, 1316, s. 214; *HS*, 1320, s. 257; *HS*, 1322, s. 339.

¹⁶⁵⁷ *HS*, 1323, s. 289.

¹⁶⁵⁸ *HS*, 1324, s. 273.

¹⁶⁵⁹ *HS*, 1326, s. 270.

¹⁶⁶⁰ *HS*, 1290, s. 79; *HS*, 1299, s. 94; *HS*, 1300, s. 110.

¹⁶⁶¹ *HS*, 1300, s. 110.

¹⁶⁶² Ali Bey, *Seyahat Jurnali*, s. 5.

¹⁶⁶³ *HS*, 1302, s. 197; *HNS*, 1302, s. 535.

1885-1891 yılları arasında konsolos vekâletine geçici olarak Mösyö Etyen Kuydan (Etien Coidan) riyaset etmişti.¹⁶⁶⁴

1891-1915 yılları arasında Almanya'nın İskenderun konsolos vekili Theodor Belfante'ydi.¹⁶⁶⁵ Theodor Belfante, Almanya'nın en uzun süre konsolos vekilliğini yürüten kişiydi, konsolos vekili olduğunda otuz iki yaşındaydı.¹⁶⁶⁶ Yalnız Almanya, I. Dünya Savaşı başladıktan sonra, 1915 yılında İskenderun'da bulunan konsolos vekiline ilaveten Hoffman'ı konsolos olarak tayin etmişti.¹⁶⁶⁷

Almanya'nın konsolos vekillerinin görev süresi içerisinde bazen kanunlara aykırı bir şekilde hareket ettiği durumlar yaşanmıştı. Örneğin Mösyö Belfante, 6 Ekim 1900 tarihinde Beyrut'a giderken mürur tezkiresi almadan iskele haricinde kayığa binerek gemiye gitmişti. Bu durum mahalli yönetim tarafından Dâhiliye Nezaretine iletilmişti. Belfante, kurallara aykırı bir şekilde gemiye binmesinden dolayı uyarılması için Dâhiliye Nezareti tarafından da Hariciye Nezaretine şikâyet edilmişti. Belfante, bu uygunsuz hareketinden on gün önce kardeşinin çocuğunu da aynı şekilde, kurallara aykırı olarak Beyrut'a göndermişti. Mahalli yönetim, konsolos vekilinin nizama aykırı hareket etmesinin kayıkçıların ve bir kısım ahalinin de aynı şekilde davranmasına sebep olacağı endişesini taşımaktaydı. Ayrıca bu tutum devletin otoritesini de sarsmaktaydı.¹⁶⁶⁸

Theodor Belfante, aslen İtalyan olup İtalya'nın 1855-1871 yıllarında konsolos vekilliği görevinde bulunan Kozmo Belfante'nin üç çocuğundan ortancasıydı. Sonraki süreçte konunun anlaşılması açısından belirtmekte fayda var, Kozmo Belfante'nin en büyük çocuğu olan kızı ileride İngiltere'nin İskenderun konsolos vekili olan Augustin

¹⁶⁶⁴ HS, 1303, s. 219; HS, 1305, s. 209; HS, 1307, s. 111; HS, 1308, s. 123; 1306 tarihli Hariciye Nezareti Salnamesinde Almanya'nın konsolos vekili Alonis Mayer olarka kayıtlıdır. HNS, 1306, s. 466; *Annuaire Oriental Commerce* 1889, s. 753.

¹⁶⁶⁵ HS, 1309, s. 89; *Annuaire Oriental Commerce* 1891, s. 896; HS, 1310, s. 157; *Annuaire Oriental Commerce* 1893-1894, s. 960; *Annuaire Oriental Commerce* 1895, Constantinople, s. 953; HS, 1313, s. 197; HS, 1314, s. 202; *Annuaire Oriental Commerce* 1896-1897, Constantinople, s. 1103; *Annuaire Oriental Commerce* 1898, s. 1135; HS, 1315, s. 206; HS, 1316, s. 214; HS, 1320, s. 257; HNS, 1320, s. 154'de Almanya'nın 1902-1903 yıllarındaki konsolos vekili olarak Mösyö Luis Maz kayıtlıdır. Fakat doğru olan Theodor Belfante'dir; HS, 1321, s. 289; HS, 1322, s. 339; *Annuaire Oriental Commerce* 1901, s. 1325; *Annuaire Oriental Commerce* 1903, s. 1696; *Annuaire Oriental Commerce* 1905, s. 1726; HS, 1323, s. 289; HS, 1324, s. 273; HS, 1326, s. 270; *Annuaire Oriental* 1914, s. 1343; *Annuaire Oriental* 1915, s. 1238.

¹⁶⁶⁶ BA, ŞD, 2238-18.

¹⁶⁶⁷ *Annuaire Oriental Commerce* 1915, s. 1238.

¹⁶⁶⁸ BA, DH. MKT, 2425-43; BA, DH. TMIK. M, 96-46.

Catoni ile evlenmişti. Belfante'nin küçük oğlu ise İtalya'ya eğitim için gitmiş ve İtalyan ordusuna subay olarak katılmıştı.¹⁶⁶⁹

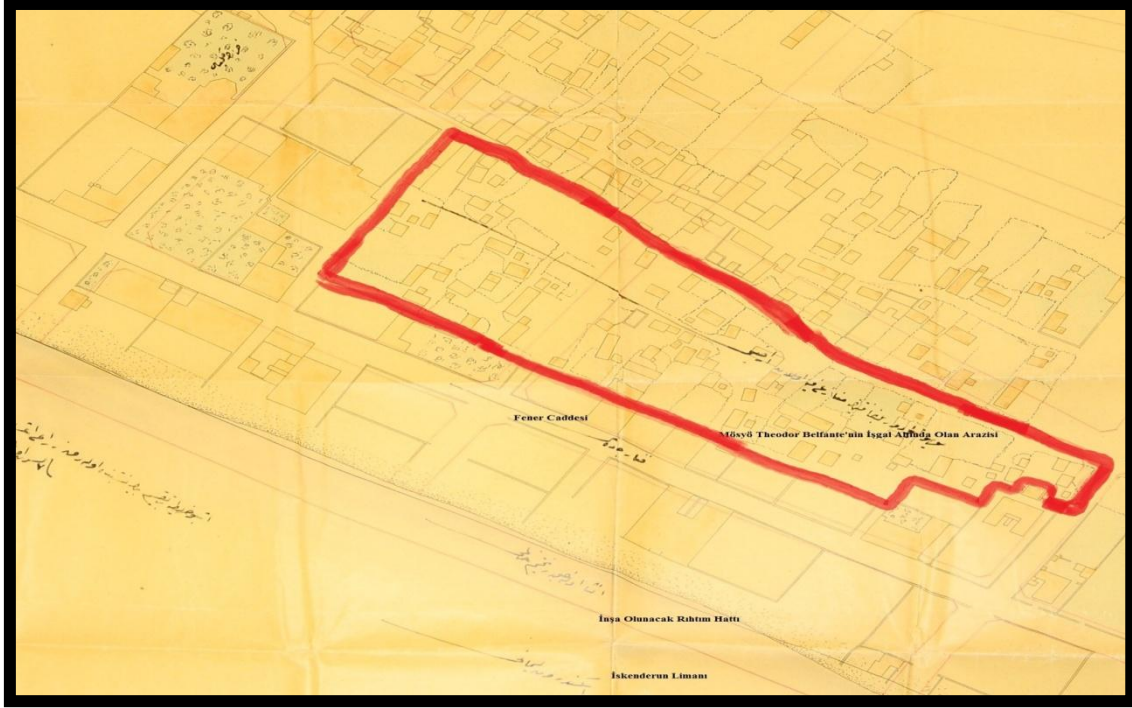
Cozmo Belfante, 1871 yılında öldüğünde geride on altı, on iki ve on yaşında üç çocuk bırakmıştı. Belfante'nin çocukları 1878 yılına kadar ortada gözükmemekteydi. Bu tarihte İskenderun'da babalarından kalan seksen dönüm arazinin işgal edildiğini öğrenince, arsada hak iddia etmişler ve hukuksal bir süreç başlatmışlardı. Sürece İngiltere Konsolos Vekili Augustin Catoni de Cozmo Belfante'nin kızı Killiya ile evli olmasından dolayı müdahil olmuştu. Babalarından intikal eden ve Yenişehir mahallesinde bulunan bu arsa üzerine hamal esnafından ve Nusayrî taifesinden on-on iki aile huğ yaparak arsayı işgal etmişti. Aradan geçen yedi yıllık zaman zarfında, hukuki işlemlerin devam ettiği süre içerisinde işgalcilerin sayısı artmış ve arsayı altmışın üzerinde huğ tabir edilen hane inşa edilmişti. İlk aşamada mahalli bidayet mahkemesince haklı bulunan Cozmo Belfante'nin mirasçıları, sürecin yirmi-yirmi beş yıl uzaması nedeniyle hak mahrumiyetine uğrayacak konuma gelmişti. Çünkü bu sırada işgalci konumundaki şahıslar ellerinde tapu olduğundan bahisle hak iddia ederek arsadan çıkarılmaları durumunda mağdur olacakları yönünde mahzarlarla mahalli yönetime ve Bab-ı Âliye müracaatlarda bulunmuşlardı. Aslında ellerindeki tapular, mahalli tapu kâtibinin zimmetine para geçirmek için icat ettiği belgeydi. Hal böyle olunca uzun yazışmalardan ve konunun Şura-yı Devlette görüşülmesinden sonra her iki tarafında mağdur olmaması için Belfante varislerine bataklıktan kurutulan ancak stratejik önemi olmayan bir yerden muadil düzeyde arazi verilmesi düşünülmüştü. Mahalli yönetim ile görüşülerek varislerin ağzı aranmış ve bu yazışmadan olumlu sonuç alınmıştı. Hatta varisler otuz dönümlük arsa yerine on buçuk dönüm feragatta bulunarak, on dokuz buçuk dönüm arazi almaya rıza göstermişlerdi. Buradan da anlaşılacağı üzere devlet yerliden yana bir tavır takınarak kendi vatandaşının mağdur olmasını engellemiş ve ara çözüm üretmişti. Mahalli yönetim tapu kâtipleri aracılığıyla verilen ve işgal altında olan arazinin birer haritasını çizerek Bab-ı Âliye göndermişti.¹⁶⁷⁰ En nihayetinde üretilen bu çözüm 3 Kasım 1901 (21 B 1319/20 T. Evvel 1317)

¹⁶⁶⁹ BA, ŞD, 2238-18.

¹⁶⁷⁰ BA, ŞD, 2238-18; BA, DH. MKT, 2435-22; BA, Y. A. RES, 113-49; BA, BEO, 1625-121820; BA, DH. MKT, 2470-97; BA, İ. DFE, 11-1319/B-02.

tarihinde sadrazam tarafından Sultan Abdülhamit'e arz edilmişti. Sultan'ın da çözümü uygun bulması ile mesele hallolmuştu.¹⁶⁷¹

Plan 6. 1. Fener Caddesinde, Muhacirlerin ve Yerli Ahalinin İşgali Altında Bulunan Belfante Ailesinin Arazisi¹⁶⁷²

Fakat olayın hallolmasının hemen akabinde başka bir arsa sorunu daha yaşanmıştı. Mahalli yönetim boş, sahipsiz addettiği bir arsaya askeri kışla inşa etmek için girişimde bulunduğu bir sırada Cozmo Belfante varisleri kışla inşa edilecek arsanın bir kısmının kendilerinin olduğunu iddia etmişler ve bunu ispatlamışlardı. Varislerin bu girişimi üzerine mahalli yönetim uzun yazışmalardan sonra meseleyi çözüme kavuşturmak istemişti. Bu yazışmalar sonrasında meselenin çözümü için yine yukarıdaki gibi bir yol takip edilmişti. Yani arsalarına karşılık, şayet kabul ederlerse bataklıktan kurutulan, ama stratejik olmayan bir mevkiden muadil bir arsa verilecekti.¹⁶⁷³ Mahalli yönetimin önerdiği bu teklif Şura-yı Devlet ve Meclis-i Hass-ı Vükelada görüşülerek aynen kabul edilmiş ve sadrazam tarafından sultana arz edilmişti.

¹⁶⁷¹ BA, İ. DFE, 11-1319/B-02.

¹⁶⁷² BA, Y. A. RES, 113-49.

¹⁶⁷³ BA, DH. MKT, 2551-27; BA, BEO, 1817-136268; BA, DH. MKT, 511-62; BA, ŞD, 2239-26.

Sultan'ın verdiği 16 Eylül 1902 (12 C 1320/2 Eylül 1318) tarihli sözlü olur ile mesele çözüme kavuşmuştu.¹⁶⁷⁴

Belfante'den sonra 1917-1918 yıllarında Almanya'nın İskenderun Konsolosluğuna Mösyö Hermann Hoffmann atanmıştı.¹⁶⁷⁵

6.1.7.1.Almanya Konsolos Vekâletinin Tercümanları

1881-1883 yıllarında Almanya konsolos vekilliğinin tercümanları Mihail ve Bolis Kasya Efendilerdi.¹⁶⁷⁶ 1884 yılından sonra Bolis Kasya Efendi'nin görevinden ayrılmasından sonra tercümanlık görevini 1888 yılına kadar Mihail Efendi yalnız yürütmüştü.¹⁶⁷⁷

1889-1899 yıllarında konsolos vekâletinin tercüman Yakup Sadır Efendi'ydi.¹⁶⁷⁸ Yakup Efendi'nin tercümanlığı döneminde 1896-1899 yıllarında Viktor Efendi ikinci tercüman olarak görev yapmıştı.¹⁶⁷⁹

Viktor Efendi, birinci tercüman Yakup Efendi'nin 1899 yılında görevinden ayrılmasından sonra 1909 yılına kadar tercümanlık görevini Nikola Nasr Efendi ile birlikte yürütmüştü.¹⁶⁸⁰

6.1.8.Fransa Konsolos Vekâleti

İskenderun'da en eski konsolos vekili bulunduran devletlerin başında Fransa gelmekteydi. XVII. yüzyılın ilk yarısında İskenderun'a gelen Tavernier burada sadece üç konsolos vekilinin olduğunu ifade etmiştir. Bunlardan biri Fransa ikincisi İngiltere ve sonuncusu ise Hollanda konsolos vekiliydi.¹⁶⁸¹

Fransa'nın 1851 yılında İskenderun'da bulunan konsolos vekili Şarlo (شارلو)'ydu. Konsolos vekili Şarlo İskenderun'da bulunduğu süre içerisinde başkalarıyla müştereken sahile üç iskele inşa etmiş ve karaya çıkan veya gemiye binenlerden vergi tahsiline

¹⁶⁷⁴ BA, İ. DFE, 13-1320/C.04; BA, BEO, 1923-144155.

¹⁶⁷⁵ BA, DH. EUM.3.Şb (Dâhiliye Emniyet-i Umûmiyye 3. Şube), 7-66.

¹⁶⁷⁶ HS, 1299, s. 94; HS, 1300, s. 110.

¹⁶⁷⁷ HS, 1302, s. 197; HS, 1303, s. 219; HS, 1305, s. 209.

¹⁶⁷⁸ HS, 1307, s. 111; HS, 1308, s. 123; HS, 1309, s. 89; HS, 1310, s. 157; HS, 1313, s. 197; HS, 1314, s. 202; HS, 1315, s. 206; HS, 1316, s. 214.

¹⁶⁷⁹ HS, 1314, s. 202; HS, 1314, s. 202; HS, 1315, s. 206; HS, 1316, s. 214.

¹⁶⁸⁰ HS, 1320, s. 257; HS, 1321, s. 289; HS, 1322, s. 339; HS, 1323, s. 289; HS, 1324, s. 273; HS, 1326, s. 270.

¹⁶⁸¹ Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, s. 165.

girişmişti.¹⁶⁸² Fakat olay Bab-ı Âli tarafından öğrenilince inşa edilen iskeleler umumi iskele hüviyetine kavuşturulmak için satın alınmıştı.¹⁶⁸³

Fransa'nın İskenderun konsolos vekilliği görevine 26 Mart 1858 (10 Ş 1274) tarihinden itibaren Fransa sefaretinin talebi, Sultan Abdülmecit'in emriyle Edvar Veliş tayin edilmişti.¹⁶⁸⁴ Edvar Veliş bu görevi 10 Aralık 1861 (7 C 1278) tarihine kadar sürdürmüştü. Edvar Veliş'ten sonra konsolos vekâleti görevine Martin de Balyar getirilmişti.¹⁶⁸⁵

Fransa'nın 1868-1891 yılları arasında İskenderun konsolos vekâletinde Mösyö Garelli (M. Philippe Garelli) bulunmaktaydı.¹⁶⁸⁶ Mösyö Garelli konsolos vekâleti görevi sırasında 1 Haziran sene 1878 tarihli bir dilekçesiyle İskenderun'dan Halep'e araba yolu inşa etmek için talepte bulunmuşsa da bu hayata geçirilememiştir. Garelli bu tarihlerde aynı zamanda Fransız vapur kumpanyasının müdürüydü.¹⁶⁸⁷

1892-1893 yıllarında Fransa'nın İskenderun konsolos vekili Mösyö Amedi Dönüşervil?'di.¹⁶⁸⁸

1893-1897 yılları arasında Fransa'nın İskenderun'da bulunan konsolos vekili A. De Longeville'ydi.¹⁶⁸⁹ Longeville, İskenderun civarında yaşanan Ermeni olaylarına da şahit olmuş, zaman zaman Ermenilere destek olmak için çeşitli faaliyetlere girişmiş ve gelişmeleri İstanbul'daki Frasa sefaretine sürekli rapor etmişti.¹⁶⁹⁰ Nisan 1897'de bir Fransız savaş gemisine binerek Payas'a giden Longeville, Çokmerzimen ve civar köyleri Hristiyanlarının baba ve muhtarlarını toplayarak 80 Osmanlı lirası ile 30 Mecidiye 50 kuruş yardım dağıttıktan sonra aynı savaş gemisiyle tekrar İskenderun'a dönmüştü.¹⁶⁹¹

¹⁶⁸² BA, İ. HR, 75-3632.

¹⁶⁸³ BA, İ. MVL, 210-6807; BA, A. MKT. UM, 46-24.

¹⁶⁸⁴ BA, İ. HR, 153-8133.

¹⁶⁸⁵ BA, A. DVN. DVE, 26/-B-93.

¹⁶⁸⁶ HS, 1285, s. 109; HS, 1286, s.93; HS, 1287, s. 78; HS, 1290, s. 79; HS, 1293, s. 102; HS, 1299, s. 94; HS, 1300, s. 110; HS, 1302, s. 197; HNS, 1302, s. 534; HS, 1303, s. 219; HS, 1305, s. 208; HNS, 1306, s. 463; HS, 1307, s. 110; HS, 1308, s. 122; HS, 1309, s. 88; *Annuaire Oriental* 1883, s. 620; *Annuaire Oriental* 1889, s. 753; *Annuaire Oriental Commerce* 1891, s. 896.

¹⁶⁸⁷ BA, HR. TO, 464-44.

¹⁶⁸⁸ HS, 1310, s. 156.

¹⁶⁸⁹ *Annuaire Oriental Commerce* 1893-1894, s. 960; *Annuaire Oriental Commerce* 1895, Constantinople, s. 953; HS, 1313, s. 197; HS, 1314, s. 202; 1896-1897*Annuaire Oriental Commerce*, Constantinople, s. 1103.

¹⁶⁹⁰ *Archives Diplomatiques* 1897, Paris 131-141.

¹⁶⁹¹ BA, Y. EE. d. (Yıldız Esas Evrak Defterleri) 1144, s. 14; BA, Y. MTV, 154-84.

1897-1898 yıllarında Fransa'nın İskenderun konsolos vekâleti boş kalmıştı.¹⁶⁹²

1898-1899 yıllarında Fransa'nın İskenderun konsolos vekili Mösyö Ciyakobi (V. Giacobbi)'ydi.¹⁶⁹³

1901-1906 yıllarında Fransa'nın İskenderun'da bulunan konsolos vekili Mösyö Mersine (M. A. Mercinier)'ydi.¹⁶⁹⁴ Mösyö Mersine, 21 Eylül 1901 tarihinde yerli Hristiyan ahaliden güvendiği bazı kimseleri hanesine çağırarak gizlice görüşmüştü. Bu görüşmede İskenderun'da bulunan nizamiye askerlerinin sayısının silah ve cephane miktarıyla bunların nerede muhafaza edildiği hususunda bilgi elde etmek istemişti. Bunun yanında Dört Yol'da bulunan taburun mevcudu, taburda bulunan askere kıyasla yeteri derecede silah ve mühimmatın bulunup bulunmadığı, Payas kalesinde bulunan topların cinsi ve adedi, bunların işe yarayıp yaramayacağı hususunda bilgi toplamıştı. Alabildiklerini de gerekli mercilere iletmiştir. Görüldüğü üzere İskenderun'da bulunan konsolos vekilleri sadece ticari çıkarlarını korumak ve kollamakla kalmamakta aynı zamanda tâbi bulundukları devletlerin istihbarat elemanı olarak da görev yapmaktaydılar. Muhtemelen bölgede askeri bir operasyon yapıldığında Osmanlı Devleti'nin ne şiddette karşılık verebileceği ölçülmek istenmiştir. Bunların yanında Konsolos Vekili Mercinier, bölgedeki Ermeniler ile özel ilgilenmekteydi. Bundan maksadı, bazı ayrıcalıklar vaat ederek Suriye, Mezopotamya bölgelerindeki Hristiyan unsurların Fransız işgali altında olan Cezayir'e göçlerini teşvik etmektir. Böylelikle Cezayir'de Fransa kononizasyonu sağlanmış olacaktı.¹⁶⁹⁵

1906-1915 yılları arasında Fransa'nın İskenderun konsolos vekili ise Mösyö J. Delenda'ydi.¹⁶⁹⁶

6.1.8.1.Fransa Konsolos Vekâleti Tercümanları

1868-1869 yıllarında Fransa konsolos vekâletinin tercümanı Hoca Dimitri Efendi'ydi.¹⁶⁹⁷

¹⁶⁹² HS, 1315, s. 216.

¹⁶⁹³ HS, 1316, s. 214; *Annuaire Oriental Commerce* 1898, s. 1135.

¹⁶⁹⁴ *Annuaire Oriental Commerce* 1901, s. 1325; HS, 1320, s. 257; HNS, 1320, s. 170; HS, 1321, s. 289; HS, 1322, s. 339; *Annuaire Oriental Commerce* 1903, s. 1696; *Annuaire Oriental Commerce* 1905, s. 1726; HS, 1323, s. 289.

¹⁶⁹⁵ BA, Y. PRK. ASK, 174-120.

¹⁶⁹⁶ HS, 1324, s. 273; HS, 1326, s. 270; *Annuaire Oriental Commerce* 1914, s. 1343; *Annuaire Oriental* 1915, s. 1238.

¹⁶⁹⁷ HS, 1285, s. 109.

1869-1883 yıllarında konsolosluk tercümanlığını Hoca Abdullah Zerik yapmıştı.¹⁶⁹⁸

Abdullah Zerik'in yanında 1873-1874 yıllarında Hoca Mihail Efendi ikinci tercüman olarak görev yapmıştı.¹⁶⁹⁹

1876-1877 yıllarında Fransa konsolos vekâletinin ikinci tercümanı Hoca Espiro Hori Efendi'ydi.¹⁷⁰⁰ 1882-1885 yıllarındaki ikinci tercüman ise Rızkullah Mahzume Efendi'ydi.¹⁷⁰¹

Abdullah Zerik'in tercümanlık görevinden ayrılmasından sonra bu göreve 1885 yılında Artin Efendi getirilmiş ve bu görevde 1886 yılına kadar kalmıştı.¹⁷⁰²

1887-1888 yıllarında tercümanlık kadrosu boştur.¹⁷⁰³

1889-1892 yıllarında vekâletin tercümanı Pir Kasya Efendi'ydi.¹⁷⁰⁴

1892-1909 yılları arasında Fransa konsolos vekâletinin tercümanlarından biri Abdullah Betros Efendi'ydi.¹⁷⁰⁵ Onunla birlikte 1892-1899 yılları arasında Hoca Petro Kasya Efendi tercümanlık görevini ifa etmişti.¹⁷⁰⁶ 1899 yılında Hoca Petro Kasya Efendi'den boşalan tercümanlık kadrosuna Bitraki Kasya Efendi tayin edilmiş ve adı geçen şahıs Abdullah Betros Efendi ile birlikte bu görevi 1909 yılına kadar icra etmişti.¹⁷⁰⁷

6.1.9.İspanya Konsolos Vekâleti

İspanya 1873-1883 yılları arasında İskenderun'da bulunan konsolos vekili Mösyö Antonyo Lupi'ydi.¹⁷⁰⁸

1884-1905 yılları arasında İspanya'nın İskenderun konsolos vekâletinde Covanni Lupi (J. B. Lupi) bulunmaktaydı.¹⁷⁰⁹ Mösyö Lupi, 1900 yılının sonbaharında sahilde

¹⁶⁹⁸ HS, 1286, s. 93; HS, 1287, s. 78; HS, 1290, s. 79; HS, 1293, s. 102; HS, 1299, s. 94; HS, 1300, s. 110

¹⁶⁹⁹ HS, 1290, s. 79.

¹⁷⁰⁰ HS, 1293, s. 102.

¹⁷⁰¹ HS, 1300, s. 110.

¹⁷⁰² HS, 1302, s. 197; HS, 1303, s. 219.

¹⁷⁰³ HS, 1305, s. 208.

¹⁷⁰⁴ HS, 1307, s. 110; HS, 1308, s. 122; HS, 1309, s. 88.

¹⁷⁰⁵ HS, 1310, s. 156; HS, 1313, s. 197; HS, 1314, s. 202; HS, 1315, s. 216; HS, 1316, s. 214; HS, 1320, s. 257; HS, 1321, s. 289; HS, 1322, s.339; HS, 1323, s.289; HS, 1324, s. 273.

¹⁷⁰⁶ HS, 1310, s. 156; HS, 1313, s. 197; HS, 1314, s. 202; HS, 1315, s. 216; HS, 1316, s. 214.

¹⁷⁰⁷ HS, 1320, s. 257; HS, 1321, s. 289; HS, 1322, s.339; HS, 1323, s.289; HS, 1324, s. 273; HS, 1326, s. 270.

¹⁷⁰⁸ HS, 1290, s. 80; HS, 1293, s. 101; HS, 1299, s. 94; HS, 1300, s. 110; *Annuaire Oriental* 1883, s. 620.

¹⁷⁰⁹ HS, 1302, s. 197; HS, 1303, s. 219; HS, 1305, s. 209; HNS, 1306, s. 477; HS, 1307, s. 111; HS, 1308, s. 123; HS, 1309, s. 89; *Annuaire Oriental Commerce 1885-1889-1891*, s. 896'da Ant. Lupi olarak geçmektedir; HS, 1310, s. 157; *Annuaire Oriental Commerce 1893-1894*, s. 960; *Annuaire Oriental*

bulunan hanesinin önüne resmi planın haricinde bir rıhtım inşa ettirmişti. Hadisenin Bahriye Nezareti tarafından öğrenilmesi üzerine rıhtımın ortadan kaldırılması için mahalli yönetime emir verilmişti.¹⁷¹⁰

Bir ara 1903-1904 yıllarında Mösyö Sifolli geçici olarak Covanni Lupi'nin yerine konsolos vekâleti görevini yürütmüştü.¹⁷¹¹

1905-1907 yılında konsolos vekâletine bakan kişi Santi Cardi Cigoli'dir.¹⁷¹² Fakat 1906 yılında konsolos vekâletinde yine geçici olarak Mösyö Sifolli bulunmuştur.¹⁷¹³

1908-1909 yıllarında İspanya Devleti konsolos vekili Mösyö Sas Garvi Hüsülü (ساس کاروی حسکولی)'ydi.¹⁷¹⁴

1915 yılında ise İspanya'nın İskenderun konsolos vekâletinde P. Masse bulunmaktaydı.¹⁷¹⁵

6.1.9.1.İspanya Konsolos Vekâletinin Tercümanları

1873-1883 yılları arasında İspanya'nın konsolos vekâletinin tercümanı Hoca Mişel Sadr'dı.¹⁷¹⁶ Hoca Mişyel'e ilaveten 1882 yılında konsolos vekâletine Corci Efendi ikinci bir tercüman olarak atanmıştı. Corci Efendi, tercümanlık görevini 1899 yılına kadar sürdürmüştü.¹⁷¹⁷

1883 yılında Hoca Mişyel'den boşalan tercümanlık kadrosuna Abdullah Zerik Efendi tayin edilmişti. Abdullah Zerik Efendi bu görevi ikinci tercüman olarak 1892 yılına kadar ifa etmişti.¹⁷¹⁸

Abdullah Efendi'den boşalan ikinci tercümanlık kadrosuna 1898 yılında Hoca Nasrullah Sayıg Efendi tayin edilmişti. Nasrullah Efendi sonradan birinci tercümanlığa atanmış ve bu görevi 1909 yılına kadar sürdürmüştü.¹⁷¹⁹

Commerce 1895, Constantinople, s. 953; *HS*, 1313, s. 197; *HS*, 1314, s. 202; *Annuaire Oriental Commerce* 1896-1897, Constantinople, s. 1103; *Annuaire Oriental Commerce* 1898, s. 1135; *HS*, 1315, s. 206; *HS*, 1316, s. 215; *HS*, 1320, s. 258; *HNS*, 1320, s. 157; *HS*, 1322, s. 340; *Annuaire Oriental Commerce* 1901, s. 1325; *Annuaire Oriental Commerce* 1903, s. 1696.

¹⁷¹⁰ BA, BEO, 1568-117531; BA, DH. MKT, 2425-61; BA, DH. MKT, 2470-57.

¹⁷¹¹ *HS*, 1321, s. 290.

¹⁷¹² *Annuaire Oriental Commerce* 1905, s. 1726; *HS*, 1324, s. 274.

¹⁷¹³ *HS*, 1323, s. 290.

¹⁷¹⁴ *HS*, 1326, s. 271.

¹⁷¹⁵ *Annuaire Oriental* 1915, s. 1238.

¹⁷¹⁶ *HS*, 1290, s. 80; *HS*, 1293, s. 101; *HS*, 1299, s. 94; *HS*, 1300, s. 110.

¹⁷¹⁷ *HS*, 1300, s. 110; *HS*, 1302, s. 197; *HS*, 1303, s. 219; *HS*, 1305, s. 209; *HS*, 1307, s. 111; *HS*, 1308, s. 123; *HS*, 1309, s. 89; *HS*, 1310, s. 157; *HS*, 1313, s. 197; *HS*, 1314, s. 202; *HS*, 1315, s. 206; *HS*, 1316, s. 215.

¹⁷¹⁸ *HS*, 1302, s. 197; *HS*, 1303, s. 219; *HS*, 1305, s. 209; *HS*, 1307, s. 111; *HS*, 1308, s. 123; *HS*, 1309, s. 89.

1902-1903 yıllarında Nasrullah Efendi ile birlikte ikinci tercüman olarak Yusuf Süleyman Efendi görev yapmıştı.¹⁷²⁰ Fakat Yusuf Süleyman Efendi'nin bu görevden ayrılması ile ikinci tercümanlık kadrosu 1906 yılına kadar boş kalmıştı.¹⁷²¹ Boş olan ikinci tercümanlık kadrosuna 1907 yılında Can Corci Efendi tayin edilmiş, Can Corci Efendi bu görevde 1909 yılına kadar kalmıştı.¹⁷²²

Bunun yanında 1909 yılında İspanya konsolos vekâletinin tercümanlığına Abdülmesih Cabbar Efendi üçüncü bir tercüman olarak tayin edilmişti.¹⁷²³

6.1.10.İsveç ve Norveç Konsolos Vekâleti

İsveç ve Norveç Devleti'nin İskenderun'daki ilk konsolos vekili olan Mösyö Levi, İsveç ve Norveç sefaretinin talebi üzerine, Sultan Abdülmecit'in 20 Mayıs 1861 (10 ZA 1277) tarihli emriyle göreve başlamıştı.¹⁷²⁴

Mösyö Levi, 1869-1870 yıllarına kadar hem Amerika konsolos vekili hem de İsveç ve Norveç konsolos vekili olarak görevini sürdürmüştür.¹⁷²⁵

1870-1871 yıllarında İsveç ve Norveç'in İskenderun konsolos vekili aynı zamanda Amerika konsolos vekâletine de riyaset eden Mösyö Lombrosil'di.¹⁷²⁶

1875 yılından sonra Hollanda'nın İskenderun konsolos vekili olan Avgustin Catoni aynı zamanda İsveç ve Norveç Devleti'nin konsolos vekili olarak görev yapmaya başlamıştı.¹⁷²⁷

1882-1915 yılları arasında İsveç ve Norveç'in konsolos vekili ise aynı zamanda İngiltere ve Hollanda'nın da konsolos vekili olan Avgustin Catoni'ydi.¹⁷²⁸

¹⁷¹⁹ HS, 1315, s. 206; HS, 1316, s. 215; HS, 1320, s. 258; HS, 1321, s. 290; HS, 1322, s. 340; HS, 1323, s. 290; HS, 1324, s. 274; HS, 1326, s. 271.

¹⁷²⁰ HS, 1320, s. 258.

¹⁷²¹ HS, 1321, s. 290; HS, 1322, s. 340; HS, 1323, s. 290.

¹⁷²² HS, 1324, s. 274; HS, 1326, s. 271.

¹⁷²³ HS, 1326, s. 271.

¹⁷²⁴ BA, İ. HR, 184-10244.

¹⁷²⁵ HS, 1286, s. 96.

¹⁷²⁶ HS, 1287, s. 77.

¹⁷²⁷ BA, BEO. VGG. d. 289, s. 72.

¹⁷²⁸ HS, 1300, s. 110; HS, 1302, s. 197; HS, 1303, s. 219; HS, 1305, s. 209; HS, 1307, s. 110; HS, 1308, s. 122; HS, 1309, s. 89; *Annuaire Oriental Commerce 1891*, s. 896'da A. Catoni olarak kayıtlıdır; HS, 1310, s. 156; *Annuaire Oriental Commerce 1893-1894*, s. 960; *Annuaire Oriental Commerce 1895*, Constantinople, s. 953; HS, 1313, s. 197; HS, 1314, s. 202; *Annuaire Oriental Commerce 1896-1897*, Constantinople, s. 1103; *Annuaire Oriental Commerce 1898*, s. 1135; HS, 1315, s. 206; HS, 1316, s. 214; HS, 1320, s. 257; HS, 1320, s. 158; HS, 1322, s. 339; *Annuaire Oriental Commerce 1901*, s. 1325; *Annuaire Oriental Commerce 1903*, s. 1696; *Annuaire Oriental Commerce 1905*, s. 1726; HS, 1323, s. 289; HS, 1324, s. 273; HS, 1326, s. 270; *Annuaire Oriental Commerce 1914*, s. 1343; *Annuaire Oriental 1915*, s. 1238.

6.1.10.1.İsveç ve Norveç Konsolos Vekâletinin Tercümanları

1870-1871 yıllarında vekâletin tercümanı Mösyö Anatola Yakup'du.¹⁷²⁹

1875 yılında konsolos vekâletinin birinci tercümanı Luci Yasmi (لوجي ياسمي) ikinci tercümanı Fatle (فاطله)'ydi.¹⁷³⁰

1882-1883 yıllarında konsolos vekâletinin iki tercümanı bulunmaktadır. Bunlar Hoca Bolis Abdülmesih ve Habib Çenbret Efendilerdi.¹⁷³¹

1884-1893 yıllarında konsolos vekâletinin tercümanı Yusuf Şaravi Efendi'ydı.¹⁷³²

1895-1905 yılları arasında konsolos vekâletinin tercümanı ise Hoca Can Corci Efendi'ydı.¹⁷³³

1905-1906 yıllarında boş kalan¹⁷³⁴ konsolos vekâleti tercümanlığına 1906-1909 yılları arasında Habip Efendi getirilmişti.¹⁷³⁵

6.1.11.İtalya Konsolos Vekâleti

İtalya birliğini tamamlamadan önce, Sardunya Devleti, İskenderun İskeleyi'ne bir konsolos vekili tayin etmişti. Sardunya Devleti'nin tespit edebildiğimiz ilk konsolos vekili Dominiko Cüstinyani'dir. Cüstinyani, 27 Ağustos 1850 (18 L 1266) tarihinde bu göreve getirilmişti.¹⁷³⁶

Sardunya Devleti, İskenderun'da tebaasından kimseler olduğu için konsolos vekili tayin etmemişti. Bu şahıslar esasen bölgede bahsedilen devletin ticari çıkarlarını kontrol altında tutmak için atanan tüccar vekilleriydi. İskenderun'da görevlendirilen bu şahıslar çoğu zaman usulsüz ve uygunsuz davranışlar içerisinde girmişlerdi. Cüstinyani de bu şahıslar arasındaydı. Cüstinyani, Osmanlı Devleti'nde yabancıların mülk edinmesi yasak olduğu halde, 1851 yılında usulsüz bir şekilde büyükçe bir mağaza ve bina inşa ettirerek ticari faaliyete girişmişti.¹⁷³⁷ Bunun yanında bölgede ticaret yapan tüccarların malını çalmasından dolayı, Sardunya Devleti tarafından 1855 yılında konsolosluk vekâletinden alındığı gibi vatandaşlıktan da çıkarılmıştı. Cüstinyani, yargılanmak için

¹⁷²⁹ HS, 1287, s. 77.

¹⁷³⁰ BA, BEO. VGG. d. 289, s. 72.

¹⁷³¹ HS, 1300, s. 110.

¹⁷³² HS, 1302, s. 197; HS, 1303, s. 219; HS, 1305, s. 209; HS, 1307, s. 110; HS, 1308, s. 122; HS, 1309, s. 89; HS, 1310, s. 156.

¹⁷³³ HS, 1313, s. 197; HS, 1314, s. 202; HS, 1315, s. 206; HS, 1316, s. 214; HS, 1320, s. 257; HS, 1322, s. 339.

¹⁷³⁴ HS, 1323, s. 289.

¹⁷³⁵ HS, 1324, s. 273; HS, 1326, s. 270.

¹⁷³⁶ BA, İ. HR, 75-3632.

¹⁷³⁷ BA, İ. HR, 75-3632.

Belen'e gönderilmek istenmişse de Cüstinyani tarafından zarara uğratılan tüccarların itirazı üzerine 1856 yılında yargılanmak için Halep merkezine gönderilmişti.¹⁷³⁸

Onun görevinden ayrılmasından sonra Sultan Abdülmecit'in 8 Nisan 1855 (20 B 1271) tarihli iradesiyle Kozmo Belfante konsolos vekili olarak tayin edilmişti.¹⁷³⁹ Belfante 14 Aralık 1871 (2 K. Evvel 1287) tarihinde vefat edene kadar Sardunya Devletinin konsolos vekilliğini yapmıştı.¹⁷⁴⁰

1873-1897 yılları arasında İtalya'nın İskenderun konsolos vekili aynı zamanda Avusturya Macaristan Devleti'nin de konsolos vekili olan Mösyö Jozef Levante (Giuseppe Levante)'ydi.¹⁷⁴¹

1898-1915 yıllarında İtalya'nın İskenderun konsolos vekili Mösyö Loyci Levante (Louis Levante)'ydi.¹⁷⁴² Louis Levante ve İngiltere konsolos vekili 1909 sonbaharında Bağdat Demiryolunun İskenderun'dan geçirilmemesinden bahisle ahaliyi galeyana getirmiş ve ayaklandırmıştır. Ayaklanan ahali İskenderun'da telgraf binasını işgal ederek, Bab-ı Âliden düzgün bir malumat gelmediği müddetçe işgali sona erdirmeyeceklerini beyan etmişlerdi. Sonrasında olaylar yatıştırılmış ve İtalya konsolos vekili Louis Levante uyarılmıştı.¹⁷⁴³

6.1.11.1.İtalya Konsolos Vekâletinin Tercümanları

İtalya konsolos vekâletinin ilk tercümanlarından biri 1869-1871 yıllarında bu görevde bulunan Hoca Espiro Hori'ydı.¹⁷⁴⁴

1869-1877 yıllarında İtalya konsolos vekâleti tercümanlığında Hoca İsa Hanna isimli tercüman bulunmaktaydı.¹⁷⁴⁵ Hoca İsa Hanna, 1876 yılında İskenderun civarında

¹⁷³⁸ Sadaretten Adana ve Halep Valilerine yazılan 29 Mart 1856 (22 B 1272) tarihli yazı: BA, A. MKT. UM, 230-71.

¹⁷³⁹ BA, İ. HR, 119-5856.

¹⁷⁴⁰ BA, ŞD, 2238-18; HS, 1286, s.95; HS, 1287, s. 79.

¹⁷⁴¹ HS, 1290, s. 80; HS, 1293, s. 102; HS, 1299, s. 94; HS, 1300, s. 110; HS, 1302, s. 197; HS, 1303, s. 219; HS, 1305, s. 209; HS, 1307, s. 111; HS, 1308, s. 122; HS, 1309, s. 89; *Annuaire Oriental Commerce* 1883, s. 620; *Annuaire Oriental Commerce* 1885, s. 504; *Annuaire Oriental Commerce* 1889, s. 753; *Annuaire Oriental Commerce* 1891, s. 896; HS, 1310, s. 156; *Annuaire Oriental Commerce* 1893-1894, s. 960; *Annuaire Oriental Commerce* 1895, Constantinople, s. 953; HS, 1313, s. 197; HS, 1314, s. 202; *Annuaire Oriental Commerce* 1896-1897, Constantinople, s. 1103; 1302(1884-1885)-1306(1888-1889)-1320 (1902-1903) tarihli Hariciye Nezareti Salnamesinde İtalya'nın İskenderun konsolos vekili olarak Kozmo Belfante gözükmektedir. Oysa yukarıda da belirtildiği üzere Kozmo Belfante 14 Aralık 1871 tarihinde vefat etmiştir; HNS, 1302, s. 527; HNS, 1306, s. 453; HNS, 1320, s. 165.

¹⁷⁴² *Annuaire Oriental Commerce* 1898, s. 1135; HS, 1315, s. 216; HS, 1316, s. 214; HS, 1320, s. 257; HS, 1321, s. 289; HS, 1322, s. 339; *Annuaire Oriental Commerce* 1901, s. 1325; *Annuaire Oriental Commerce* 1903, s. 1696; *Annuaire Oriental Commerce* 1905, s. 1726; HS, 1323, s. 289; HS, 1324, s. 273; HS, 1326, s. 270; *Annuaire Oriental Commerce* 1914, s. 1343; *Annuaire Oriental* 1915, s. 1238.

¹⁷⁴³ BA, DH. MUİ, 42-48.

¹⁷⁴⁴ HS, 1286, s. 95; HS, 1287, s. 79.

200 kadar silahlı kimsenin dolaşmakta olduğuna dair şayia çıkarmıştı. Fakat asılsız şayia mahalli yönetim tarafından yalanlanmıştı.¹⁷⁴⁶

1876 yılında Hoca Hanna İsa ile birlikte görev yapacak Covanni Menşi isimli bir kişi göreve getirilmişti. Menşi, tercümanlık görevini 1901 yılına kadar sürdürmüştür.¹⁷⁴⁷ Hoca Hanna İsa'dan boşalan tercümanlık kadrosuna 1881 yılında Hoca Yusuf (Jozef) Sadr Efendi tayin edilmiş ve bu görevi 1907 yılına kadar sürdürmüştü.¹⁷⁴⁸ Yusuf Sadr Efendi ile birlikte 1902 yılında Mösyö Titkalakatos konsolos vekâletinin tercümanlığı görevinde bulunmuştu.¹⁷⁴⁹

Hoca Yusuf Sadr Efendi ile birlikte tercümanlık yapan Covanni Menşi'den 1901 yılında boşalan tercümanlık kadrosu uzun bir müddet boş kalmış ancak 1906-1907 yıllarında Fercullah Efendi boşalan tercümanlık kadrosuna atanmıştı.¹⁷⁵⁰

Fakat 1908-1909 yıllarında hem Hoca Yusuf (Jozef) Sadr'dan hem de Fercullah Efendi'den boşalan tercümanlık kadrosu boş kalmıştı.¹⁷⁵¹

6.1.12. Portekiz Konsolos Vekâleti

Portekiz Devleti'nin İskenderun'daki tespit edebildiğimiz ilk konsolos vekili Emil Mişel (Emile Michel)¹⁷⁵² İtalya sefaretine talebine binaen, Sultan II. Abdülhamit'in 16 Kasım 1898 (2 B 1316/4 T. Sani 1314) tarihli emriyle görevine başlamıştı.¹⁷⁵³ Emil Mişel konsolos vekâleti görevini 1903 yılına kadar icra etmişti.¹⁷⁵⁴

1903-1904 yıllarında Portekiz'in İskenderun konsolos vekili Mösyö Loyci Levante'ydi.¹⁷⁵⁵

1904-1905 yıllarında tekrar Mösyö Emil Mişel konsolos vekâletine riyaset etmekteydi.¹⁷⁵⁶

¹⁷⁴⁵ HS, 1286, s.95; HS, 1287, s. 79; HS, 1290, s. 80; HS, 1293, s. 102.

¹⁷⁴⁶ BA, BEO. VGG. d. 289, s. 138; BA, BEO. VGG. d. 289, s. 151.

¹⁷⁴⁷ HS, 1293, s. 102; HS, 1299, s. 94; HS, 1300, s. 110; HS, 1302, s. 197; HS, 1303, s. 219; HS, 1305, s. 209; HS, 1307, s. 111; HS, 1308, s. 122; HS, 1309, s. 89; HS, 1310, s. 156; HS, 1313, s. 197; HS, 1314, s. 202; HS, 1315, s. 216; HS, 1316, s. 214; HS, 1320, s. 257.

¹⁷⁴⁸ HS, 1299, s. 94; HS, 1300, s. 110; HS, 1302, s. 197; HS, 1303, s. 219; HS, 1305, s. 209; HS, 1307, s. 111; HS, 1308, s. 122; HS, 1309, s. 89; HS, 1310, s. 156; HS, 1313, s. 197; HS, 1314, s. 202; HS, 1315, s. 216; HS, 1316, s. 214; HS, 1320, s. 257; HS, 1321, s. 289; HS, 1322, s. 339; HS, 1323, s. 289; HS, 1324, s. 273.

¹⁷⁴⁹ *İkdam Gazetesi*; Numara: 2911, 26 Temmuz 1902.

¹⁷⁵⁰ HS, 1324, s. 273.

¹⁷⁵¹ HS, 1326, s. 270.

¹⁷⁵² Emile Michel Osmanlı tebaasından olmayıp Fransız vatandaşıdır.; BA, İ. HR, 361-1316/B-25.

¹⁷⁵³ BA, İ. HR, 361-1316/B-25.

¹⁷⁵⁴ HS, 1320, s. 258; HNS, 1320, s. 165; *Annuaire Oriental Commerce* 1901, s. 1325.

¹⁷⁵⁵ HS, 1321, s. 290.

1905-1906 yıllarında daha önce bu görevde bulunan Mösyö Loyci Levante konsolos vekâletine bakmıştı.¹⁷⁵⁷

1905-1907 yıllarında Mösyö Emil Mişel konsolos vekâleti görevine tekrar getirilmişti.¹⁷⁵⁸

1908-1915 yıllarında yine Mösyö Louis Levante konsolos vekâletine bakmaktaydı.¹⁷⁵⁹

1902-1909 yılları arasında Portekiz konsolos vekâletinin tercümanları Kayser ve Yusuf Süleyman Efendilerdi.¹⁷⁶⁰

6.1.13.Rusya Konsolos Vekâleti

Rusya'nın İskenderun'a tayin edilen ilk konsolos vekili Mösyö Varyov'du. Varyov'un görev süresinin dolması üzerine Rusya Sefiri İgnatıyef, konsolos vekilinin görev süresini uzatmak için Bab-ı Âliye müracaat etmiş ve talebin Sultan Abdülmecit tarafından 14 Ağustos 1866 (2 R 1283) tarihinde uygun bulunmasıyla Varyov tekrar konsolos vekili olarak tayin edilmişti.¹⁷⁶¹ Padişahın bu emri, herhangi bir karşı koyma olmasın diye Halep Valisi Ahmet Cevdet Paşa'ya, 19 Ağustos 1866 (7 R 1283) tarihli bir yazı ile tebliğ edilmişti.¹⁷⁶²

1869 yılından Rusya'nın İskenderun'da bulunan konsolos vekili Mösyö Dayelago, tercümanları ise Hoca Dimitr Hori ile Hoca Hanna Benna'ydi.¹⁷⁶³

1871-1872 yıllarında Rusya'nın İskenderun konsolos vekili Mösyö Dariko'ydu. Kançılaryası Mösyö Kaldiz olup tercümanları Dimitr Hori ile Mösyö Hanna'ydi.¹⁷⁶⁴

Rusya, 1873 yılında temsilciliğini konsolosluk düzeyine çıkarmış ve Mösyö Varyov'u konsolos olarak tayin etmişti. Aynı yıllarda konsolosluğun tercümanı ise Dimitr Hori'ydi.¹⁷⁶⁵

¹⁷⁵⁶ HS, 1322, s. 340; *Annuaire Oriental Commerce* 1903, s. 1696; *Annuaire Oriental Commerce* 1905, s. 1726.

¹⁷⁵⁷ HS, 1323, s. 290.

¹⁷⁵⁸ HS, 1324, s. 274; *Annuaire Oriental Commerce* 1905, s. 1726.

¹⁷⁵⁹ HS, 1326, s. 271; *Annuaire Oriental Commerce* 1914, s. 1343; *Annuaire Oriental* 1915, s. 1238.

¹⁷⁶⁰ HS, 1320, s. 258; HS, 1321, s. 290; HS, 1322, s. 340; HS, 1323, s. 290; HS, 1324, s. 274; HS, 1326, s. 271.

¹⁷⁶¹ BA, İ. HR, 221-12843.

¹⁷⁶² BA, C. HR (Cevdet Hariciye), 54-2682.

¹⁷⁶³ HS, 1286, s.94.

¹⁷⁶⁴ HS, 1287, s. 78.

¹⁷⁶⁵ HS, 1290, s. 79.

Ancak Rusya, İskenderun'daki konsolosluk düzeyini konsolos vekilliğine indirmişti. 1876 yılında Rusya'nın İskenderun konsolos vekili Mösyö Kividan (کويدان)'dı. Konsolosluğun tercümanı ise Hoca Dimitr Hori'ydi.¹⁷⁶⁶

6.1.14.Yunan Konsolos Vekâleti

Yunanistan'ın İskenderun'daki tespit edebildiğimiz en eski konsolos vekili 1873-1874 yıllarında görev yapmış olan Mösyö Dalnardo'dur.¹⁷⁶⁷

1876 Ocak'ından itibaren Yunanistan'ın İskenderun konsolos vekâletine aynı zamanda İsveç-Norveç ve Hollanda Devletlerinin de konsolos vekâletine bakan Augustin Catoni bakmıştı.¹⁷⁶⁸

1881-1882 yıllarında Yunanistan'ın İskenderun konsolos vekili Mösyö Etyen Kividan'dı.¹⁷⁶⁹

1882-1885 yılları arasında konsolos vekilliği makamı boş kalmıştı.¹⁷⁷⁰

1892-1894 yıllarında konsolos vekilliğine Mösyö Callimachi riyaset etmişti.¹⁷⁷¹

1895-1896 yıllarında Yunanistan'ın İskenderun konsolos vekili ise Mösyö Mestry'di.¹⁷⁷²

1896-1897 yıllarında konsolos vekili Mösyö Capetanaki'ydi.¹⁷⁷³

1902-1909 yılları arasında İngiltere, İsveç-Norveç ve Hollanda Devletlerinin konsolos vekilliğini yapan Augustin Catoni aynı zamanda Yunanistan'ın da konsolos vekilliğine bakmaktaydı.¹⁷⁷⁴

1914 yılında konsolos vekâletine İngiltere konsolos vekili olan Augustin Catoni bakmaktaydı.¹⁷⁷⁵ 1915 yılında konsolos vekâletine ise Fransa konsolos vekili bakmaktaydı.¹⁷⁷⁶

¹⁷⁶⁶ HS, 1293, s. 101.

¹⁷⁶⁷ HS, 1290, s. 80.

¹⁷⁶⁸ BA, BEO. VGG. d. 289, s. 99; HS, 1293, s. 102.

¹⁷⁶⁹ HS, 1299, s. 94.

¹⁷⁷⁰ HS, 1300, s. 110; HS, 1302, s. 197.

¹⁷⁷¹ HS, 1310, s. 157; *Annuaire Oriental Commerce 1893-1894*, s. 960.

¹⁷⁷² *Annuaire Oriental Commerce 1895*, Constantinople, s. 953; HS, 1314, s. 203.

¹⁷⁷³ *Annuaire Oriental Commerce 1896-1897*, Constantinople, s. 1103.

¹⁷⁷⁴ HS, 1320, s. 257; HS, 1321, s. 289; HS, 1322, s. 339; *Annuaire Oriental Commerce 1905*, s. 1726 Her ne kadar adı geçen yılda 1905 senesinde Yunanistan konsolos vekilliği boş gözüktü de Halep Salmelerinde Augustin Catoni konsolos vekili olarak görülmektedir; HS, 1321, s. 289; HS, 1322, s. 339; HS, 1323, s. 289; HS, 1324, s. 273; HS, 1326, s. 270.

¹⁷⁷⁵ *Annuaire Oriental Commerce 1914*, s. 1343.

¹⁷⁷⁶ *Annuaire Oriental Commerce 1915*, s. 1238.

6.1.14.1.Yunan Konsolos Vekâletinin Tercümanları

1876-1877 yıllarında konsolos vekâletinin tercümanları Hoca Betros Abdülmesih ile Hoca Betros (بطروس) Abdülmesih'ti.¹⁷⁷⁷

1881-1882 yıllarında görevli tercüman ise Hoca Yani Karaoğlan'dı.¹⁷⁷⁸ Tercüman Hoca Yani Karaoğlan 1884-1885 yıllarına kadar bu görevi sürdürmüştü. 1884-1885 yıllarında Yunan konsolos vekilliği tercümanlığına Bogos Efendi ikinci tercüman olarak tayin edilmişti.¹⁷⁷⁹

1892-1894 yıllarında tercümanlık kadrosunda ise kimse bulunmamaktaydı.¹⁷⁸⁰

Yunanistan konsolos vekilliğinin 1902-1903 yıllarında birinci tercümanlık kadrosunda Can Efendi, bulunmaktaydı. İkinci tercümanlık kadrosu ise boştu.¹⁷⁸¹

1903-1904 yıllarında konsolos vekilliğinin her iki tercümanlık kadrosu boştu.¹⁷⁸²

1904-1905 yıllarında konsolosluk vekilliğinin birinci tercümanlığında yine Can Efendi bulunmakta ikinci tercüman kadrosu ise boştu.¹⁷⁸³

1905-1906 yıllarında konsolos vekilliğinin her iki tercümanlık kadrosu da boş kalmıştı.¹⁷⁸⁴

1906-1909 yıllarında konsolos vekilliğinin birinci tercümanı Habip Efendi iken ikinci tercümanlık kadrosu boştu.¹⁷⁸⁵

6.1.15. Danimarka Konsolos Vekâleti

1884-1885 yılında Danimarka'nın İskenderun konsolos vekili Bicune'ydi.¹⁷⁸⁶

Danimarka'nın 1888-1889 yıllarında Antakya ve İskenderun'un konsolos vekili İzak Azadrade Piçun'du.¹⁷⁸⁷ Muhtemelen Danimarka konsolos vekili Antakya'da ikamet etmekteydi. Çünkü çalışmamız sırasında İskenderun'dan Danimarka konsolos vekilinin bulunduğu dair her hangi bir kayda rastnamamıştır. Bahsi geçen yıllardan sonra da Danimarka'nın İskenderun'da konsolos vekâletinin olduğuna dair herhangi bir emare bulunmamaktadır.

¹⁷⁷⁷ HS, 1293, s. 102.

¹⁷⁷⁸ HS, 1299, s. 94.

¹⁷⁷⁹ HS, 1300, s. 110; HS, 1302, s. 197.

¹⁷⁸⁰ HS, 1310, s. 157; *Annuaire Oriental Commerce 1893-1894*, s. 960.

¹⁷⁸¹ HS, 1320, s. 257.

¹⁷⁸² HS, 1321, s. 289.

¹⁷⁸³ HS, 1322, s. 339.

¹⁷⁸⁴ HS, 1323, s. 289.

¹⁷⁸⁵ HS, 1324, s. 273; HS, 1326, s. 270.

¹⁷⁸⁶ HNS, 1302, s. 545.

¹⁷⁸⁷ HNS, 1306, s. 481.

YEDİNCİ BÖLÜM

ERMENİLER VE ERMENİ MESELESİ

1789 Fransız İhtilali'nin yaydığı Milliyetçilik akımı, 1800 yıllardan itibaren Osmanlı Devleti tabiyetinde bulunan azınlıklar arasında etkisini göstermeye başlamıştı. 1829 yılından Ruslarla imzalanan Edirne Anlaşması ile Yunanlıların bağımsız olması diğer azınlıklar nezdinde hareketliliği daha da arttırmıştı. Nitekim XIX. yüzyıla kadar Türk kültür ve hayat tarzını benimseyen, devlete yaptıkları hizmetten ötürü “millet-i sadıka” unvanını kazanan Ermeniler de milliyetçilik akımının etkisine kapılmış ve Rus politikasının etkisi ile ayaklanmışlardı. Ruslar, Osmanlı toprakları üzerinde Kafkasya'dan İskenderun'a uzanan sahada bir Ermeni devleti kurarak bu sayede sıcak denizlere inmek istemekteydiler. Bu arada Ermeni milliyetçiliği, misyonerler -özellikle Protestan Amerikan misyonerleri-, yabancı okullar ve büyük devletlerin desteği ile daha da güçlenmişti. Ermeniler bu güçlenme neticesinde bağımsız bir devlet kurmak için çeşitli faaliyetlere girmişlerdi.¹⁷⁸⁸

1890 yılında Erzurum isyanı, Kumkapı gösterisi, 1892-1893 yıllarında Merzifon, Kayseri, Yozgat olayları, 1894 Sason isyanı, 1895 Zeytun isyanı ile Bab-ı Âli gösterisi ve sonrasında çıkan isyanlar Ermenilerin niyetlerini göstermesi açısından milat olmuştu. Yaşanan bu isyanlarda Ermeniler, Osmanlı topraklarında devlet kurabilmek için devlete karşı savaşmak üzere içeride ve dışarıda çok büyük hazırlıklar içerisine girmişlerdi.¹⁷⁸⁹

Ermenilerin 1894-1895'li yıllarda Anadolu'nun güneyinde Adana'ya bağlı Haçin* ve Maraş'a bağlı Zeytin/Zeytun'u* üs bölgesi olarak görmeleri ve bu bölgeye askeri eğitim ve silah eğitimi görmüş kişiler ile mühimmat nakletmek istemeleri bahsedilen bölgenin doğal limanı olan İskenderun'u stratejik bir konuma yerleştirmişti. Bu konumdan dolayı sadece İskenderun kazası değil aynı zamanda tüm İskenderun Körfezi'nde her zaman güvenlik tedbirlerinin alınması gerekmektedir.¹⁷⁹⁰

Elbette devlet bu hazırlıkları bertaraf etmek için birtakım tedbirler alacaktı. Özellikle sınırlardan içeri silah, bomba, mühimmatın girmesini engellemeye çalışacağı gibi komitacılık ve tedhişçilik yapmak maksadıyla yurt dışına çıkan, yurt dışından gelen

¹⁷⁸⁸ Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1983, s. 40-44.

¹⁷⁸⁹ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul 1974, s. 458-498.

* Günümüzde Adana iline bağlı Saimbeyli ilçesi

* Günümüzde Kahramanmaraş iline bağlı Süleymanlı Köyü

¹⁷⁹⁰ Ahmet Eyicil, “1878 Zeytun İsyanı” *OTAM*, X, Ankara 1999, s. 27-58; Ahmet Eyicil, “1895 Maraş ve Zeytun İsyanı”, *OTAM*, XI, Ankara 2000, s. 157-210.

veya ülke içerisinde vilayetler arasında seyahat eden Ermenileri çeşitli kontrol noktalarında denetime tâbi tutacaktı. Ülkenin güneyindeki kontrol noktalarından biri de İskenderun Limanı'ydı.

7.1.ERMENİLERİN İSKENDERUN KÖRFEZİ'NE ÇIKMALARINA ENGEL OLMAK İÇİN ALINAN TEDBİRLER

Ermeniler, özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinden sonra imzalanan Berlin Antlaşmasında kendileri ile ilgili bir madde eklenmesi ve büyük devletlerin kışkırtması üzerine Osmanlı topraklarında bağımsız bir devlet kurma ülküsü içerisinde girmişlerdi. Bunun sonucunda Anadolu'nun çeşitli yerlerinde isyanlar çıkarmaya başlamışlardı. Tabii bu faaliyetler için iki temel şeye ihtiyaç vardı. Birincisi, silahlı eylemlere katılabilecek, bomba kullanabilecek insan gücü ve ikincisi bu insan gücünün kullanacağı mühimmat. Silahlı eylemlere katılacak bu militanlar çoğu zaman yurt dışında eğitim almaktaydı. Bahsettiğimiz Ermeni militanlar 1890'lı yıllardan sonra özellikle İngiltere'nin kontrolünde olan Kıbrıs adasında ve aynı devletin himayesinde askeri eğitim almaya başlamışlardı. Silah eğitimi alan bu teröristlerin Osmanlı topraklarına girebileceği en temel nokta İskenderun Körfezi'ydi. Dolayısıyla aynı yıllarda İskenderun Körfezi'nde bulunan çeşitli noktalardan gizlice silah ve insan nakledecekti. Bu nakliyat hem asayiş bozacak hem de devleti tedirgin edecekti. Ayrıca sahilde bulunan bazı Ermeni köylerindeki ahaliyi kendilerine meylettirmek istemeleri, bunu başardıklarında da silah ve insan naklini bu köyleri kullanarak da yapmaları devletin endişelerini arttırmıştı. Yaşanan hadiselerden doğal olarak Müslüman halk da etkilenmiş ve Müslümanlar arasında Ermenilere karşı yavaş yavaş bir husumet baş göstermişti. Ermeniler sahilde, Adana vilayetine bağlı Cebel-i Bereket sancağının Payas kazasına tâbi 2.000 nüfuslu Çokmerzimen ve Obaklı (أوباقلى) köylerini bu yolla silahlandırmıştı. Yine sahilde bulunan Acarlu (أجارلو) köyü ahalisi gemilerle gelen silah ve mühimmatı gece gizlice sahile çıkarıp isyan çıkarmak için, üst kabul edilen Zeytun ve Haçin kasabalarına göndermekteydiler.¹⁷⁹¹

Kasım 1891'de Halep ve Adana vilayetleri bu tehlikeli durum karşısında Ceyhan nehrinin denize döküldüğü noktadan İskenderun'a kadar olan sahil kısmına yeteri derecede karakol inşasını, askeri kuvvet istihdamını ve sahilde devriye görevi yapacak vapur görevlendirilmesini talep etmişlerdi. Sultan Abdülhamit'in bu talepleri 5 Kasım

¹⁷⁹¹ BA, DUİT (Dosya Usulü İradeler), 145-10.

1891 (2 R 1309) tarihinde uygun görmesi ile gerekli tedbirlerin alınmasına başlanmıştı.¹⁷⁹²

Alınan bu tedbirler tek başına yeterli olmacaktı. Çünkü karışıklık çıkarmayı amaçlayan Ermeniler bazen resmi ve yasal yolları su-i istimal ederek birtakım uygunsuz faaliyetlere de girişmekteydiler. Örneğin Ermeni militanların 1891 senesinden sonra en çok kullandığı yol, pasaportla Amerika veya Kudüs'e hac farızasını yerine getirmek için gittiklerini iddia ederek İskenderun Limanı'ndan ayrılmalarıydı. Oysa militanlar bu yolla Kıbrıs ve sair mahallerde silahlı eğitim almaya veya yurt dışında yasa dışı faaliyetlerde bulunmaya gidiyorlardı. Bu sebeple aynı sene, yurt dışına çıkacak Ermenilerin üç ay içerisinde dönmeyecek olanlarından ellişer lira kefalet senedi alınmaya başlanmıştı.¹⁷⁹³ Hatta art niyetli olduğu hususunda istihbarat alınan şahısların Amerika veya başka bir mahalle gitmesine müsaade edilmemesi hususunda irade çıkmıştı.¹⁷⁹⁴ Bundan başka 1896 senesinden itibaren limandan ayrılan Ermeni yolcuların, aylık muntazam çizelgeleri tutularak gittikleri veya geldikleri, nereli oldukları, ne amaçla gittikleri, kaç kişi oldukları kayıt altına alınmaya başlanmış ve bu kayıtlar saraya sunulmuştu.¹⁷⁹⁵

Ancak kötü amaç taşıyan Ermeniler tüm engellemelere rağmen yabancı vapur kumpanyalarının himayesiyle gizlice kaçmaktaydı. Yabancı vapur kumpanyaları limandan ayrıldıktan sonra nizamnameye ve anlaşmalara aykırı bir şekilde, denizin münasip bir noktasında bekleyerek kayıklar vasıtasıyla gizlice gelen Ermeni yolcuları kabul etmekteydiler.¹⁷⁹⁶ İskenderun'da bulunan konsolos vekilleri de bu tedbirleri boşa çıkaranlar arasındaydılar. Yurt dışına izinsiz çıkmak isteyen Ermenileri himaye eden bu vekiller, mahalli yönetimin otoritesini sarsacak davranışlarda da bulunmuşlardı. Örneğin Amerika sefiri Terl (ترل) Şubat 1894 tarihinde İskenderun hapishanesinde tutuklu bulunan iki Amerika vatandaşı Ermeni'nin salıverilmesini talep etmişti. Talebi kabul edilmeyince Suriye sahiline bir zırlı gönderilecek diye mahalli makamları tehdit

¹⁷⁹² BA, DUİT (Dosya Usulü İradeler), 145-10.

¹⁷⁹³ Ermeniler Amerika'ya daha ziyade işçilik maksadıyla gitmek istemekteydiler. Amerika'ya giden şahısların içerisinde siyasi faaliyet yürütmek için gidenlerin tespit edilmesi böyle bir tedbirin alınmasına neden olmuştu. Ayrıca İskenderun Limanı'ndan Ermeni yolcuları alan yabancı vapur kumpanyaları kurallara aykırı bir şekilde, yolcuları diledikleri yerde kayıt altına aldirmeden bırakabilmekteydiler. BA, ŞD, 2224-7; BA, DH. MKT, 3-99.

¹⁷⁹⁴ BA, ŞD, 2224-7.

¹⁷⁹⁵ 24 Ekim 1896 (12 T. Evvel 1312) ile 11 Kasım 1896 (30 T. Evvel 1312) tarihleri arasında gelip giden Ermeni yolcuların kayıtlarını gösterir örnek bir kayıt için; BA, DH. TMİK. M, 24-87.

¹⁷⁹⁶ BA, ŞD, 2224-7.

etmişti.¹⁷⁹⁷ Bu tür hadiselerin yaşanması üzerine Sultan II. Abdülhamit yabancı devlet pasaportu ile iskelelere gelen eski Osmanlı tebaasından olan Ermenilerin kabul edilmemesi hususunda emir vermişti.¹⁷⁹⁸

Asayişin yavaş yavaş bozulması ve uygunsuz durumların artmasından sadece devlet ve Müslüman ahali rahatsız değildi. Bölgede yaşayan bir kısım Ermeniler de bu durumdan muzdaripti. 1894 yazında Rahip Kirikos bölgede karışıklık ve huzursuzluk çıkaran şahıslar ile Sis Katogikosunun zararlı düşünce ve eylemleri hakkında devlete bilgi vermek için sürekli Sadarete telgraf çekerek, İstanbul'a davet edilmesini istemişti. Gelen olumlu cevap üzerine de Sadarete malumat vermek üzere yola çıkmıştı.¹⁷⁹⁹

Devletin aldığı kısmi tedbirlere rağmen Ermeni tedhişçiler boş durmamaktaydı. 1894 yılının Eylül ayında Belen kazası Ermeni papası Kigork'un İskenderun'da yaşayan Serkis İvazyan ile Amadi Kiğam isimli kişileri bölgede fesat çıkarmaya teşvik ve davet ettiği, mektubunun yakalanması¹⁸⁰⁰ üzerine ortaya çıkmıştı. Bu mektup üzerine bahsedilen şahıslar tutuklanmıştı.¹⁸⁰¹

Bölgedeki karışıklıkların artması ve buna benzer zararlı fikirleri ihtiva eden evrakların çoğalması saray tarafından öğrenilince, İskenderun'daki askeri gücün arttırılması da gündeme gelmişti.¹⁸⁰² Halep Valisi Hasan Paşa, 24 Ekim 1894 (12 T. Evvel 1310) tarihinde Sadarete çektiği telgrafta İskenderun ile birlikte Ermenilerin yoğun faaliyette bulundukları, buna karşın herhangi bir müdahale esnasında askeri gücün yetersiz kalacağı Ayıntab ile Kilis'te de birer nizamiye bölüğü bulundurulmasını

¹⁷⁹⁷ BA, Y. PRK. HR (Yıldız Perakende Hariciye Nezareti Maruzatı), 18-55; BA, Y. A. HUS, 290-36.

¹⁷⁹⁸ BA, Y. PRK. UM, 34-71.

¹⁷⁹⁹ BA, Y. A. HUS, 309-37.

¹⁸⁰⁰ BA, DH. MKT, 285-73.

¹⁸⁰¹ Arakin Kütahyan, Serkis Kiyorkyan ve Kunduracı Kirkor'un Belen'de kurduğu Ermeni fesat örgütü Belen Ermeni Papası Kigork'un da desteğiyle zararlı faaliyetlerine 1894 senesinde başlamıştır. Hazırladıkları dokümanlarda kullanmak üzere üzerine "Belen Şubesi Ermenistan Şirketi ve İane-i Kahtızda Kani Ermenistan Merkez Komisyonu" tabirini kazıtan bu cemiyet halkı gizliden gizliye bir isyana teşvik etmektedir. Buradaki faaliyetler Sis Katogikosu tarafından kontrol ve idare edilmektedir. Katogikos cemiyete, sözde kuracakları Ermeni krallığının sembolü olacak "Krallık Arması" dahi göndermiştir. Fesat cemiyeti Belen'de özellikle Atik Mahallesinde yaşayan Ermenileri kışkırtmaya çalışmış ve bu mahallede örgütlenmiştir. Cemiyete üye kazandırma için yapılan çalışmalarda Kunduracı Agop adlı Ermeni cemiyete üye olarak kaydedilmiş ve Ermeni prensi unvanı almıştır. Yukarıda da bahsedildiği üzere böyle zararlı evrakın varlığı hakkında ilk bilgiler İstanbul'a giderek Dâhiliye Nezaretine istihbaratı bilgi veren Kirakos isimli şahıs sayesinde elde edilmiştir. Gelen bu bilgi üzerine tahkikatın derinleştirilmesi ile evrakın büyük bir kısmının Belen Ermeni kilisesi ile Belenli Simon Sadıkyan adlı şahsın evinde olduğu ortaya çıkmıştır. Bahsi geçen evrak zapt edilmeye çalışıldıysa da cemiyet üyelerinin belgeleri kaçırmaları sonrasında üyelerin, belgelerin bir kısmını tahrip ederek yakmaları neticesinde kalan kısmı ele geçirilebilmiştir. Ele geçirilen evrak Saraya gönderilerek konuyla ilgili ayrıntılı bilgi sunulmuştur. Anlatılan husus hakkındaki tüm yazışmalar için; BA, DH. MKT, 338-54.

¹⁸⁰² BA, İ. HUS, 30-1312.R/120.

talep etmişti. Fakat bu teklif bütçenin müsait olmaması, askere olan ihtiyacın her yerde artması ve konunun Meclis-i Mahsus-ı Vükelada görüşüldükten sonra kararlaştırılması gerekçeleri ile geri çevrilmişti.¹⁸⁰³ Yaşanan bu gelişmelerin mahalli yöneticilerin ihmalden kaynaklandığını düşünen saray, İskenderun Kaymakamı Mehmet Ziya Bey'i suçlamıştı. Daha önceden alacağı basit tedbirler ile engelleyebileceği hadiseler karşısında ihmalkâr davranması ve hakkında yapılan şikâyetler yüzünden 22 Aralık 1894 (23 C 1312/10 K. Evvel 1310) tarihinde görevinden alınan Ziya Bey'in yerine Kilis Kaymakamı Mahmut Bey tayin edilmişti.¹⁸⁰⁴

Bunun yanında aynı yıl Ermeni faaliyetlerini zayıflatmak için İskenderun ve Mersin gümrüklerine verilen emir üzerine; her kim olur ise olsun silahla gümrükten geçmesi veya herhangi bir silahın gümrükten geçirilmesi yasaklanmıştı. Öyle ki askeri zabitanın veya memurların gümrükten silahla geçmesi bile men edilmiş, yanlarında bulunan tabanca ve tüfeklere el konulmuştu. Bu memurlar ancak mensup oldukları kurumdan getirdikleri ilmühaber kâğıtlarıyla silahlarını alabileceklerdi. Yasak uzun bir müddet devam etmişti. 1894-1898 yılları arasında ancak üç tabancayı geri almak için teşebbüste bulunan olmamış ve bu tabancalar gümrük idaresinin elinde kalmıştı.¹⁸⁰⁵

İskenderun ve Belen'de bu gelişmeler yaşanırken Antakya'nın Süveydiye nahiyesine bağlı Kenise köyü civarında Martini Henry tüfekli 300-400 kişinin, yine aynı nahiyyeye tâbi, sahilde bulunan Kebse (كبسه) köyüne 3.000 aşkın Ermeni çetecisinin çıktığı bilgisi bölgedeki havayı daha da ısındırmıştı. Bu bilgilerin doğruluğunu tahkik etmek için bölgeye Antakya ve İskenderun'dan çok küçük bir askeri kuvvet sevk edilmişti.¹⁸⁰⁶ Bundan başka Mayıs 1895'te elli altmış kadar silahlı, kalpaklı kişiler Ermeni köylerine giderek köylerden bazı kimselerle birlikte dağa çıkmışlardı. Bu durumun on iki Müslüman ahali tarafından bir mahzar ile Halep'teki 10. Fırka Kumandanlığına bildirmesi ile daha ciddi tedbirlerin alınması gerekmişti. Bu tedbirler çerçevesinde öncelikli olarak bölgeye inceleme yapmaları için Mustafa Nedim Efendi ile Süvari Miralayı Seyit Bey, bir bölük askerle sevk edilmişlerdi.¹⁸⁰⁷ İskenderun Kaymakam Vekili'nden de malumat istenmişti. Kaymakam Vekili, Arsuz tarafına bir

¹⁸⁰³ Meselenin Sultan Abdülhamit'e intikalinden sonra bu hususta çıkan 30 Ekim 1894 (30 R 1312/18 T. Evvel 1310) tarihli irade için; BA, İ. HUS, 30-1312.R/120.

¹⁸⁰⁴ BA, DH. MKT, 338-54; BA, DH. MKT, 319-42.

¹⁸⁰⁵ BA, Y. EE. d. 1144, s.50.

¹⁸⁰⁶ BA, DUİT, 145-86.

¹⁸⁰⁷ BA, Y. PRK. ASK, 104-74.

polis memuru göndererek Arsuz nahiye müdüründen bilgi almaya çalışmış ve Ermenilerin 1895 senesinin Mayıs ayında bir harekete girişecekleri bilgisini elde etmişti. Ayrıca İskenderun'da da gerekli tedbirlerin alınması için gayret göstermişti.¹⁸⁰⁸ Yukarıda bahsedilen askeri kuvvet kifâyet etmeyince ikinci tedbir olarak Lazkiye'den vapurla iki bölük asker sevk edilmişti. Gelen bu askerlerin fırtınaya yakalanması, askerlerin Süveydiye civarındaki köylere çıkmasını engellemiştir. Bu sırada Ermeni tedhişçilerin İskenderun'a doğru yola koyulmuş olmaları, karaya çıkamayan askerlerin mümkünse Arsuz'a, değilse İskenderun'a sevk edilmelerini gündeme getirmişti. Ermeni tedhişçilerin İskenderun'a doğru hareket ettiği haberi abartılı çıkınca, Binbaşı Mehmet Ali Bey komutasındaki 35. Alayın 4. Taburundan 150 mevcutlu asker, yirmi sandık cephane ile Süveydiye sahillerine çıkarak tedhişçileri bölgeden uzaklaştırmıştı. Alınan bu tedbirlere rağmen bölge tam anlamıyla kontrol altına alınamamıştı. Ama Mayıs ayında bölgede asayiş bozacak bir girişim de bertaraf edilmişti.¹⁸⁰⁹ Ancak tedhişçilerin bölgede varlıklarını silahlı bir şekilde hâlâ devam ettiriyor olması Müslüman ahaliyi endişeye sürüklemekteydi. Bu yüzden İskenderun'da faaliyet gösteren Ermeni fesat cemiyetinin üyelerinin bir kısmı alınan tedbirler çerçevesinde tutuklanmış ve Adana hapishanesine gönderilmişti.¹⁸¹⁰

Yaşanan bu olaylardan dolayı sadece İskenderun kazası değil aynı zamanda tüm İskenderun Körfezi'nde her zaman güvenlik tedbirlerinin alınması gerekmektedir. 1895 Ağustos'unda bir İngiliz savaş gemisinin 2.000 silahlı Ermeni'yi sahilde bulunan ve Payas'a tabi olan Çokmerzimen ve Evrezli köylerine sevk etmeye çalışması yukarıda bahsettiğimiz konuya bir örnek niteliğindedir. Plana göre karaya çıkarılacak 2.000 kişilik Ermeni tedhişçi gurubu bu köyler vasıtasıyla Zeytun'a sevk edilecekti. Fakat aynı tarihlerde bölgede kolera hastalığının görülmesi bu durumu engellemişti.¹⁸¹¹ Ermeni olaylarına paralel bir şekilde yabancı devletler Ermenilere destek, Osmanlı Hükümetine gözdağı olsun diye zaman zaman bölgede donanma veya savaş gemisi dolaştırmaktaydı. 22 Haziran 1895 (10 Haziran 1311) tarihinde on yedi parçadan oluşan İngiliz donanması İskenderun Limanı'na gelmiş ve bu durum sadrazam tarafından

¹⁸⁰⁸ BA, Y. PRK. UM, 32-29.

¹⁸⁰⁹ Halep Kumandanı Ferik Ethem'den gelen 31 Mayıs 1895 (19 Mayıs 1311) tarihli şifreli telgraf; BA, Y. PRK. ASK, 104-74.

¹⁸¹⁰ BA, A. MKT. MHM, 646-39.

¹⁸¹¹ BA, Y. PRK. A (Yıldız Perakende Sadaret Maruzatı), 10-42; *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İngiliz İlişkileri (1894-1895)III*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2005, s.188-189.

saraya rapor edilmişti.¹⁸¹² Gelen bu gemiler körfezde birçok top atışı gerçekleştirmişti. Açıkcası büyük devletlerin bu tavrı “ganbot diplomasisi” uyguladıklarının çok açık deliliydi. Bu durum Ermeni komitacıları sevindirirken ahaliyi endişeye sürüklenmekteydi. Her ne kadar İngiliz donanması bu hareketlerin Kafkasya’da yığınak yapan Ruslara karşı yapıldığını işaret etse de hem Sultan hem de mahalli yönetim bu durumdan rahatsızdı. İngilizlerin İskenderun sahillerinde dolaşması ve dilediği gibi askeri hareketlere girişmesi Halep vilayet yönetimi tarafından İskenderun Kaymakam’ının yetersizliğine de bağlanmaktaydı. Vilayet yönetimi bu yüzden daha yetkin ve dirayetli bir yöneticinin gönderilmesini talep etmiştir. Yıldız Sarayı bu talebe dil bilir iki dirayetli memurun gönderilmesiyle karşılık vermişti.¹⁸¹³

Yine 21 Kasım’da Selanik’ten İskenderun Limanı’na gelen ve Beyrut’a gitmek üzere bulunan İngiltere donanmasına ait Kaptan Langilot yönetimindeki on topu olan 325 askeri bulunan Artuzar isimli savaş gemisi limanda torpil talimi yapmıştı. Savaş gemisinin bu hareketi üzerine mahalli yönetim, İskenderun İngiltere konsolos vekâletine durumu bildirerek uyarıda bulunmuştu.¹⁸¹⁴

Bu gelişmelerin de etkisiyle 1895 sonbaharında İskenderun’da Ermeniler asayiş bozmak ve karışıklık çıkarmak maksadıyla hazırlık yaptığına dair istihbaratı bilgi saraya ulaşmıştı. Olayın saray nezdinde öğrenilmesi üzerine Halep vilayetine bilgi verilerek gerekli tedbirlerin alınması istenmişti.¹⁸¹⁵ Bu istihbarat sadece İskenderun için gelmemişti. Ermenilerin aynı zamanda Antakya, Süveydiye (Samandağ), Ayıntab ve Urfa’da da olay çıkaracaklarına dair gelen bilgi üzerine İskenderun Limanı’na acilen dört tabur asker sevk edilmesi Sadaret tarafından Seraskerlikten istenmişti.¹⁸¹⁶ Alınan tedbirler sonuç vermiş ve Kasım 1895’te bölgede herhangi bir asayişsizliğin yaşanmadığına dair mahalli makamlardan Seraskerlik makamına bilgi sunulmuştu.

¹⁸¹² BA, Y. A. HUS, 330-161.

¹⁸¹³ 26 Haziran 1895 (3 M 1313/14 Haziran 1311) tarihli irade-i seniyye; BA, İ. AS, 12-1313/M-09.

¹⁸¹⁴ BA, Y. PRK. BŞK, 44-28.

¹⁸¹⁵ 18 Kasım 1895 (30 CA 1313/6 Teşrin-i Sani 1311) tarihli irade; BA, İ. HUS, 43-1313.CA-94; BA, A. MKT. MHM, 647-13; Sultan Abdülhamit tarafından yayımlanan bu iradedden kısa bir süre önce Mersin’de bulunan Beyrut, Şam ve Halep’in General Konsolosu Antakya, İskenderun ve sahil kısmındaki yerleşim yerlerinde bulunan Amerikan vatandaşı Ermenilerin Osmanlı topraklarını terk etmesi aksi takdirde himaye olunmayacağına dair duyuru yapılmıştır. BA, Y. PRK. DH, 8-83.

¹⁸¹⁶ BA, A. MKT. MHM, 647-23.

Yalnız Ermeni komitacıların Süveydiye'deki bazı köylerden topladıkları Ermeni köylüleri¹⁸¹⁷ silahlandırarak Musa Dağı'na çıktıkları bilgisi alınmıştır.¹⁸¹⁸

Açıkçası alınan tedbirlerle asayişsizlik durumu geçici süreleri kapsayan bir durum haline gelmiştir. Ermeni komitacılar boş durmadıkları için bu tedbirlerin süreklilik arz etmesi gerekmektedir. Zaten 1896 ilkbaharına doğru Ermeni komitacılar tekrar faaliyete geçmişti. Hem Londra'da bulunan merkez komitesiyle hem de sair ülkelerde bulunan komitacılarla muhabere ederek planlar yapmışlardı. Bu planlara göre de yabancı ülkelerde bulunan Ermenilerden toplanan paralarla, alınan silah ve mühimmat Kıbrıs'a nakledilecekti. Mart 1896'te de Kıbrıs'ta toplantı yapılarak İngiliz gemileri ile İskenderun'dan Mersin'e kadar uzanan sahilin çeşitli noktalarından karaya çıkarak silahlı eylemlere girişilecek ve Zeytun'a ulaşılabilecekti. Bir kısım Ermeni komitacılar da İngiliz pasaportuyla Beyrut'tan kara yolu ile bölgeye gelecekti. Gelişmelerden haberdar olan saray Halep Valisi'ne konu ile ilgili bilgi vererek gerekli tedbirlerin alınmasını emretmiştir.¹⁸¹⁹ Bu sırada Ermeniler Kıbrıs'tan bazı küçük yelken gemileriyle sık sık Süveydiye civarındaki nehre girerek ahaliyi kışkırtması endişeye mahal vermektedir.¹⁸²⁰

İskenderun'da bulunan Ermeni komitacılar konsolos vekilleri ile de içli dışlı olup, bu vesile ile birçok faaliyetlerini rahat yürütmektedirler. Örneğin hazırladıkları mektupları yurt dışındaki komitacılara konsolos vekilleri aracılığıyla iletmektedirler.

¹⁸¹⁷ Süveydiye'de bulunan köylerin beşi Ermeni, biri Rum Ortodoks, kalanı ise Müslüman köyüdür; Bilgili, Tozlu, Akbulut, Ürkmez, *Nusayriler ve Nusayrilik*, s. 308; BA, DÜİT, 145-86, 1896 senesinde Süveydiye köylerinde bulunan Ermeni ve Antakya kazasında mevcut Müslüman nüfusun miktarı aşağıdaki gibidir. Yöredeki Ermeni köylerinin büyüklüğü küçüklüğü bu rakamlarla ortaya çıkmaktadır.

Toplam		Müslüman		Ermeni		
Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
551	524	434	408	117	116	<i>Antakya kazası merkezinde Dörtayak İslam Mahallesi</i>
110	93	0	0	110	93	<i>Antakya kazası merkezinde Vakıf Mahallesi</i>
128	116	0	0	118	116	<i>Süveydiye nahiyesine tâbi Kebusiye köyü</i>
182	194	0	0	182	194	<i>Süveydiye nahiyesine tâbi Yoğunluk köyü</i>
235	281	0	0	235	181	<i>Süveydiye nahiyesine tâbi Hacı Cilo köyü</i>
79	73	0	0	79	73	<i>Süveydiye nahiyesine tâbi Tebyas köyü</i>
174	155	0	0	174	155	<i>Süveydiye nahiyesine tâbi Mugırun köyü</i>
1.459	1.436	434	408	1.025	1.028	<i>Toplam</i>
2.895		842		2.053		<i>Genel toplam</i>
Yukarda kaydedilen nüfustan başka Antakya kazasında bulunan Müslümanların erkek ve kadın miktarı; Erkek: 25.186, Kadın: 23.883, Toplam: 49.069						

¹⁸¹⁸ BA, Y. MTV, 132-145.

¹⁸¹⁹ BA, Y. EE, d. 1136, s. 10.

¹⁸²⁰ BA, Y. EE, d. 1136, s. 10.

Bu hususun öğrenilmesinden sonra İskenderun'daki komitacıların önde gidenlerinden olan Elbistanlı Rahip Tanilyan Nersis, Tarsuslu Sucu Mıgırdıç, Kunduracı Ağya ile arkadaşı Bogos, Balyan ailesinden Hırabet ve Kiğam isimli kişiler¹⁸²¹ Meclis-i Vükela kararına istinaden tutuklanarak yargılanmıştır.¹⁸²²

İskenderun'un bölgenin doğal bir limanı olması sebebiyle şehre bazen yabancı devletlerin askeri kuvvetleri de çıkmaktaydı. 9 Mart 1896 (26 Şubat 1311) tarihinde 665 mürettebat ve on dört topu havi İngiliz savaş gemisi Malta'dan İskenderun Limanı'na gelerek limanda bulunan diğer İngiliz gemilerine katılmıştı.¹⁸²³ Limandaki savaş gemilerinden şehre çıkan İngiliz bahriye askerleri yanlarında tercüman olarak Ayıntablı bir Ermeni ile gezintiyeye çıkmışlardı. Gezinti sırasında Ermeni tercüman, Osmanlı bahriye askerleriyle karşılaşan İngiliz askerlerini, Osmanlı askeri size kötü söz söyledi diye kışkırtmış, bunun neticesinde şehrin ortasında iki askeri gurup arasında söz dalaşı ardından da kavga yaşanmıştı. Polis, jandarma ve Kaza Kaymakam'ının yetişmesi ile kavga sonlandırılmış Ermeni tercüman da gözetim altına alınmıştı.¹⁸²⁴ Bu tür hadiselerin yaşanması, faaliyetlerinin büyük kısmında yabancı devletlerin desteğini alan Ermeni komitacılarını daima cesaretlenmişti.¹⁸²⁵

Bu cesaretle; daha önce, alınan tedbirler ve kolera salgını sebebiyle İskenderun sahiline çıkıp bölgede ihtilal gerçekleştiremeyen Ermeniler, 1896 senesi Mart'ında yine Kıbrıs'ta toplanmaya başlayarak çeşitli faaliyete girişmişlerdi. Mesele hakkında yeterince bilgi sahibi olmayan saray, Beyrut Valisi'nden konu ile ilgili tahkikat yaparak Kıbrıs'ta ne kadar Ermeni'nin ne miktar silahla mevcut olduğu hususunda bilgi istenmişti.¹⁸²⁶ Beyrut Valisi yaptığı tahkikat neticesinde öncelikle bölgede ne şekilde tedbirler alınabileceğini ortaya koymuştu. Vali'ye göre Ermeni komitacıların sahile çıkmasını engellemek için jandarma, rüsumat ve reji kolcularından oluşan süvari kolları sahil boyunca gezdirilmeliydi. Kıbrıs'ta olan bitenleri öğrenmek için de yolcu

¹⁸²¹ BA, A. MKT. MHM, 616-37; İsmi geçen son iki kişi ve beş altı Ermeni, 1894 senesinde Payas'ta ve Çokmerzimen'de ele geçirilen bir sandık yasa dışı evrakın Adana'ya gönderilmesi için görevlendirilen jandarmanın önünü keserek ateş etmiş ve evrakı ele geçirmek istemişlerdir. Bu olumsuz girişimleri boşa çıkarılan komitacılar tutuklanmış ve Adana'ya sevk edilmişlerdir. Bir yıl hapisshanede yatan bu şahıslar afla salıverilmiş ve İskenderun'da tekrar komitacılığa başlamışlardır.

¹⁸²² BA, MV, 88-3.

¹⁸²³ BA, Y. MTV, 137-155.

¹⁸²⁴ BA, A. MKT. MHM, 650-25; BA, Y. A. HUS, 348-37.

¹⁸²⁵ Beyrut Valisi Nasuhi Paşa'nın 24 Mart 1896 (12 Mart 1312) tarihli yazısı; BA, Y. PRK. UM, 34-71.

¹⁸²⁶ BA, Y. PRK. UM, 34-71.

gemileriyle aylık 4.000-5.000 kuruş tahsis edilen hafiyeler bulundurulmalıydı.¹⁸²⁷ Vali, önerilerinden sonra Kıbrıs'ta bulunan Ermeni komitacılar hakkında da bilgi sunmuştur. Vali'nin verdiği bilgilere göre Kıbrıs'ta hâlihazırda 150 kadar Ermeni komitacı bulunmaktaydı. Komitacılar; Mersin, İskenderun ve İskenderiye'den münferiden gelmekte olup burada silah eğitimi aldıktan sonra tekrar eski mahallerine çıkacaklardı. Komitacılar, bu bilginin gönderildiği tarihten dokuz-on gün önce de atış talimi yapmışlardı. Bu bilgi sadece Kıbrıs'ın bir mahallinde gözlemlenmişti. Lefkoşa'da daha fazla Ermeni komitacının toplandığı hususundaki bilgilere atfen daha etraflıca istihbarat alınması gerektiğini işaret eden Vali Nasuh Paşa, bilgi geldikçe peyderpey paylaşılacağını kaydetmişti. Nasuh Paşa, son olarak bu meselenin daha ziyade Halep vilayeti ile alakalı olduğunu düşünmekteydi. Çünkü Ermeni müfsitlerin çıkacağı sahil kesiminin büyük kısmının Halep Valisi'nin sorumluluğundaydı.¹⁸²⁸ Saray bu nedenle aynı hususta Halep Valisi Raif Paşa'dan da bilgi istemiştir. Bu talep üzerine Halep Valisi de tahkikat yaptırmış ve sonucunu Dâhiliye Nezaretine iletmişti. Halep Valisi Beyrut Valisi'nin verdiği bilgilere benzer bilgiler vermişti. Kıbrıs'ta 500 kadar Ermeni komitacının bulunduğu ve her gün birer ikişer Ermeni'nin daha yabancı vapur kumpanyaları ile adaya çıktıklarını kaydetmişti. Bunun yanında, reji memuru Edvar İskenderun'da ikamet eden Marunî milletinden Lazkiyeli Alfonis¹⁸²⁹ isimli kardeşine sebze çuvalında gönderdiği elli dört kıyye barut ele geçirilmişti. Kaçakçılığında biran önce engellenmesi gerekmekteydi. Vali'ye göre Kıbrıs ve İskenderiye gibi yerlere firar etmek isteyen Ermeni komitacıların ciddi bir kısmı İskenderun'da toplanmaktaydılar. Toplanan bu şahıslar fırsat bulduklarında yasa dışı yollarla şehirden ayrılacaklardı.¹⁸³⁰ Halep Valisi Raif Paşa'nın sonraki bir tahkikatında özellikle Kıbrıs'taki Ermeni

¹⁸²⁷ Beyrut Valisi Nasuhi Paşa'nın 24 Mart 1896 (12 Mart 1312) tarihli yazısı; BA, Y. PRK. UM, 34-71.

¹⁸²⁸ Beyrut Valisi Nasuh Paşa'nın 31 Mart 1896 (19 Mart 1312) tarihli şifreli yazısı; BA, Y. PRK. UM, 34-71.

¹⁸²⁹ Alfonis İskenderun'da binaları ve ticarethanesi bulunan bir kişidir. İskenderun Limanı'nda bulunan İngiliz harp gemilerine erzak tedarik eden tüccar Mösyö Belfanti'nin ortağıdır. Alfonis, arada sırada Ciron? isimli Fransız vapuruyla bahsedilen İngiliz harp gemisine sebze getirmek için Kıbrıs'a gitmektedir. Liman komisyonunun güvenini kazandığı için çoğu zaman getirdiği erzaklar muayene edilmemektedir. Bu güveni kötüye kullanarak sahile barut çıkarırken yakalanmıştır. Fakat aynı şahsa gelen sonraki sebze çuvallarının kontrollerinde barut gibi zararlı emtialara tesadüf edilememiştir. BA, İ. DH, 1336-1314.S/5.

¹⁸³⁰ İskenderun'a 1896 senesinde haftada 10-15 vapur uğramaktadır. Bunların muamelelerini layıkıyla yapmak ancak yeteri derecede personel, polis ve jandarma istihdamıyla mümkün olacaktır. İskenderun'a uğrayan vapur kumpanyalarının listesi için; HS, 1313, s. 287.

komitacılar hakkında daha ayrıntılı bilgiler mevcuttu. Buna göre Tuzla'da* Ayıntablı Agob yönetiminde büyük çoğunluğu Urfalı 160 kişi toplanmıştı. Limasol'da Kuyumcu Osian kontrolünde 140 kişilik bir grup bulunmaktaydı. Lefkoşa'da ise çoğunluğu Urfa, Diyarbakır, Ayıntablı ve birkaç üyesi de İskenderun, Zeytun ve Halepli olan 120 kişi bulunmaktaydı. Bunlardan Ayıntablı Samuel fişek ve dinamit imalı eğitimi görmekteydi. 120 kişilik bu grup Ermeni Manastırı'nda, Zeytunlu Surp himayesinde silah talimi yapmaktaydı. Magosa'da da 160 Ermeni komitacı bulunmaktaydı. Kıbrıs'taki çeşitli köylerde bulunan Ermeni komitacılarla birlikte sayısı yaklaşık 1.500 ulaşan komitacıların tamamından Londra'da tahsil görmüş Sivaslı Diran sorumluydu. Burada çıkarılan gazeteler de aynı şahıs kontrolünde yayımlanmaktaydı. Komitacıların Anadolu sahilleriyle haberleşmesi ise Fransız ve İngiliz vapurlarının kahvecileri ile sağlamaktaydı. Bunun yanında İskenderun'daki Ermeni papaz vasıtasıyla haberleşilmekteydi. Komitacılar adaya gelen Ermenilerin tekrar dönmelerini engellemek için öncelikle ellerinde bulunan Osmanlı tâbiyetinde olduklarını gösterir belge olan tezkire-i Osmanî ve yol tezkireleri almaktaydı. Kıbrıs'taki tüm komitacılardan sorumlu olan Diran, bu belgelerden dilediğini alarak istediği zaman sıkıntısız bir şekilde sahile gelip gitmektedir. Kıbrıs'ta toplanan Ermenilerin neredeyse tamamı Kudüs'e hac ziyareti veya sair taraflara ticaret yapmaya gidiyoruz diyerek yol tezkiresi almaktadır. Vapurları Kıbrıs'a uğradığında ise adaya çıkarak komitacılara katılmaktaydılar. Bu komitacıların asıl fikirleri Kilikya Krallığı'nı canlandırabilmektir. Komitacılara ayrıca, İstanbul'dan Karagözyan ve polis vuran Arşak Cinya adlı şahıslar da katılmıştı. Gemici elbisesi giyerek Senegal isimli Fransız vapuru kahvecisinin yardımıyla gelen bu şahıslar adada görülmüştü. Vali Raif Paşa, yaptığı tahkikatta son olarak Anadolu'nun bazı noktalarında yaşanan Ermeni hadiselerinde katledildi, öldürüldü denilen şahısların da adada görüldüğünü belirtmişti.¹⁸³¹

Vali'ye göre Kıbrıs'a çıkışların, bölgedeki kontrolsüz yolcu geliş gidişini engelleme, denizin sahil kesiminde devriye görevi yapacak 1.500 kuruşluk bir sandalın satın alınarak her birine aylık 200 kuruş maaş tahsis edilecek iki kürekçinin

* Kıbrıs Adasının kuzey doğusunda kalmaktadır.

¹⁸³¹ Halep Valisi'nin 18 Haziran 1896 (7 M 1314/6 Haziran 1312) tarihli yazısı; BA, A. MKT. MHM, 616-37.

görevlendirilmesi ile sağlanabilirdi.¹⁸³² Bir de en azından şehirde mevcut polislerin yanında iki polisin daha görevlendirmesi gerekmekteydi.¹⁸³³ Raif Paşa, daha önce de saraya çektiği telgrafta güvenliğin sağlanması için benzer yöntemler önermişti. Vali'nin 24 Mart 1896 (12 Mart 1312) tarihli önerisi şu şekildeydi: “*Payas’tan Süveydiye’ye kadar olan sahilin çeşitli noktalarının karakolhaneler inşasıyla denetim altında tutulması kararlaştırılmış ise de bunun hayata geçirilmesi zamana muhtaçtır. Bu karakollar inşa edilinceye kadar sahil boyunca seyyar vapurlar vasıtasıyla denetim altında tutulması oldukça önemlidir. Daha önce Beyrut ve Hayreddin vapur-ı hümayunları gönderilmiş ise de bu vapurlar takip ve gözetim için oldukça yavaş kalmışlardır. Üstüne üstlük bu vapurlar yalnız İskenderun Limanı’nda bulunduklarından sahil boyunca beklenen fayda sağlanamamıştır. Şu halde İskenderun’dan Payas’a kadar olan sahilin ciddi bir surette muhafaza olunabilmesi için oralarda süratli vapurların bulundurulması gereklidir.*”¹⁸³⁴

Vali'nin önerileri Dâhiliye Nezareti aracılığıyla 10 Haziran 1896 (28 Z 1313/29 Mayıs 1312) tarihinde Sadarete sunulmuştur. Sadrazam da meseleyi Sultan Abdülhamit’e arz etmiş ve nihayet Sultan’ın 19 Temmuz 1896 (8 S 1314/7 Temmuz 1312) tarihinde sözlü oluru ile İskenderun’dan Payas’a kadar olan mahalde gereken tedbirler alınmıştı.¹⁸³⁵

Fakat alınan tedbirler bazen yetersiz kalmaktaydı. Bölgede sahili muhafaza etmesi ve gemilerden kaçak yolla silah, bomba, mühimmat ve komitacı naklini engellemek için gönderilen seyyar vapur kaçakçılara engel olamamıştı. Muhtemelen diğer vapurların hızına yetişememesinden ileri gelen bu durum üzerine Bahriye Nezaretinden istimbol talep edilmişti. Ancak Bahriye Nezareti talebi geri çevirerek, vapurun İskenderun Sahili’nde güvenliği sağlamaya muktedir olduğu cevabını vermişti. Ayrıca vapurun kaptanına zamanında malumat verildiği takdirde vapurun olay mahalline zamanında yetişeceğini ilave etmişti.¹⁸³⁶

¹⁸³² Vali'nin bu önerisinden önce İskenderun sahilinin güvenliği belediyenin himayesinde derme çatma sandalla dolaşan bir memurdan sorumludur. BA, İ. DH, 1336-1314.S/5; BA, DH. TMİK. M, 6-80.

¹⁸³³ Halep Valisi Raif Paşa’nın Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 14 Mayıs 1896 (1 Z 1313/1 Mayıs 1312) tarihli yazı; BA, İ. DH, 1336-1314.S/5; Ayrıca aynı hususta Tesri-i Muamelat Komisyonunun Sadarete gönderdiği 11 Haziran 1896 (29 ZA 1313/30 Mayıs 1312) tarihli yazısı; BA, DH. TMİK. M, 6-80.

¹⁸³⁴ BA, Y.EE. d. 1136, s. 10.

¹⁸³⁵ BA, İ. DH, 1336-1314.S/5.

¹⁸³⁶ Dâhiliye Nezaretinden Zabtiye Nezaretine gönderilen 16 Aralık 1901 (5 N 1319/3 K. Evvel 1317) tarihli belge; BA, DH. MKT, 2569-28.

Ermeniler daha önce de bahsedildiği üzere hac vazifesini icra etmek veya ticaret için gidiyorum diyerek pasaport çıkarabilmekte idiler. Oysa Fransız vapur kumpanyalarına bindikten sonra ya Kıbrıs adasına ya da Amerika'ya gitmekteydiler. Dâhiliye Nezareti hem anlattığımız son durumdan Fransa kumpanyalarına hem de Ermeni komitacıların Kıbrıs'ta toplanmasından dolayı İngiltere sefaretine uyarıda bulunulması gerektiğini Sadarete iletmiştir.¹⁸³⁷ Oysa İngilizler ve Fransızlar başka yollarla da Ermeni komitacılara destek sağlamaktaydılar. Fransa'nın Marsilya kentine sürgün edilen dört Ermeni komitacı, Fransız posta vapuru ile Kıbrıs'a ve oradan da gemici kıyafetine bürünerek İskenderun Limanı'na varmışlardı. Daha sonra limanda bulunan İngiliz zırhlısına girip, İngiliz savaş gemisinin mürettebatı kıyafetine bürünerek karaya çıkmışlardı. Sonrasında ise Payas kazasına bağlı Çamlık köyüne çıkan komitacılar orada birtakım fesat olaylarına girişmişler, fakat bu girişim Adana'dan gelen nizamiye taburu ile bertaraf edilmişti.¹⁸³⁸ Benzer nitelikte bir olay, 9 Haziran 1899 tarihinde vuku bulmuştu. Belirtilen tarihte İskenderun'dan gece hareketle Mersin'e giden Messageries Maritimes isimli Fransız vapur kumpanyasının Kongo vapuru İskenderun'dan yolcularını aldıktan sonra kıyıdan altı mil uzaklaştıktan sonra durmuş ve iki sandalla gelen otuz kadar Ermeni'yi vapura almıştı. Vapura binen Ermenilerin amacı Kıbrıs'a giderek oradaki komitacılara katılmaktı. Yine o tarihlerde aynı kumpanyanın "Sakalire" isimli yolcu gemisi iskele açıklarında on yedi Ermeni'yi usulsüz bir şekilde gemiye almak üzere iken Osmanlı karakol gemisi Kılıç Ali'nin engellemesiyle karşılaşmıştı. Esasen Fransa vapur kumpanyasının yaptığı kanunlara tamamen aykırıydı. Kontrollü bir şekilde iskeleden alması gereken yolcuları herhangi bir kontrole tâbi olmadan gemilere alması hem asayiş ihlal etmekte hem de bölgede ortaya çıkan kolera hastalığının yayılmasına sebep olmaktaydı. Durumun iskele komisyonu tarafından Sadarete bildirilmesi üzerine, Sadaret sorumlu kimselerin uyarılması için Hariciye Nezaretine bilgi vermişti. Bu girişimden sonra hem Fransa'nın

¹⁸³⁷ Dâhiliye Nazırının 6 Temmuz 1896 (25 M 1314/25 Haziran 1312) tarihli yazısı: BA, A. MKT. MHM, 616-37.

¹⁸³⁸ Halep ve Adana Fevkalade Kumandanlığından Yıldız Saraya gönderilen 13 Mart 1897 (1 Mart 1897) tarihli şifre; BA, Y. PRK. ASK 119-45; *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İngiliz İlişkileri (1896-1922)IV*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2005, s. 47-48; *Osmanlı Belgelerinde Ermeni Fransız İlişkileri I (1879-1918)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2002, s. 100.

İskenderun konsolosu uyarılmış hem de 12 Temmuz 1899 tarihinde Fransa büyükelçiliğine sözlü nota verilmişti.¹⁸³⁹

Bu tür endişe verici gelişmeler sahil kesiminde yaşayan ahali arasındaki hoşnutsuzluğu arttırıp ve Müslüman ahali ile Ermeniler arasında yavaş yavaş bir husumet ortaya çıkarmaktaydı. Bunun örneklerinden biri de Şubat 1897’de yaşanmıştı. Belirtilen tarihte İskenderun’da bir Nusayrî ile Ermeni arasında tartışma yaşanmış ve yaşanan tartışma ahali arasında korkuya sebep olmuştu. Hatta bu durumdan etkilenen esnaf dükkânını kapatmıştır. Devreye; Bahriye Kumandanı, Redif Zabiti ve İskele Komisyonu Heyeti ile Kaymakam’ın girmesi ile olay yatıştırılmış ve dükkânların tekrar açılması sağlanmıştı.¹⁸⁴⁰

7.2. BÖLGEDEKİ KONSOLOS VEKİLLERİNİN VE GAYRİMÜSLİMLERİN MÜDAHALESİ

İskenderun’da yukarıdaki anlatılan olaylar yaşanırken 1897 Nisan’ında İngiltere’nin Adana Konsolosu, Çokmerzimen Ermenilerine 500 lira yardım dağıtmak için bölgeye gelmişti. Öncelikle Payas’a gemi ile inen konsolos orada on-on beş gün kaldıktan sonra Çokmerzimen’e geçmişti. Konsolosun hareketi üzerine, Adana vali yardımcısı da konsolostan önce Çokmerzimen’e ulaşarak art niyetli birtakım hadiselerin yaşanmasına engel olmak istemişti. Bu sırada Adana Konsolosu’nun tercümanı kara yolu ile Payas’tan İskenderun’a geçerek İngiltere’nin İskenderun Konsolosu Catoni’nin hanesinde Belediye Reisi Petro Efendi ve Catoni ile gizli bir görüşme yapmıştı. Bunun yanında şehirde bulunan birtakım Ermeni müfsitler ile de gizlice görüştüğü İskenderun Ecza-yı Nariye Müfettişliği tarafından Zaptiye Nezaretine bildirilmişti.¹⁸⁴¹ İngiltere’nin İskenderun konsolos vekili Mösyö Catoni hakkında tek şikâyet bu değildi. İskenderun İskele Komisyonu; Halep Nizamiye Kumandanlığına, Catoni’nin fesat çıkarmak ve kaçakçılık yaptırmak için istihdam ettiği, maaş verdiği dört kişinin olduğunu bildirmişti. Catoni’nin birlikte hareket ettiği meyan kökü fabrikacıları hakkında da Halep Nizamiye Kumandanlığına ve Dâhiliye Nezaretine şikâyetle bulunulmuştu. Şikâyet, komisyonunun kendi ifadeleriyle şu şekildedir: “İngiliz ve Amerikalı kimselerin tasarrufunda bulunan meyan kökü fabrikaları iki fesat mecrası addolunabilirler.

¹⁸³⁹ BA, HR. SYS, 2793-7.; *Osmanlı Belgelerinde Ermeni Fransız İlişkileri I*, 131-132.

¹⁸⁴⁰ Belgelerin yayımlanmış tam metni; Bilgili, Tozlu, Akbulut, Ürkmez, *Nusayrîler ve Nusayrîlik*, s. 304-307.; BA, Y. PRK. UM, 37-24.; BA, DH. TMİK. M, 29-47.

¹⁸⁴¹ BA, DH. TMİK. M, 31-23.

Limana gelen ecnebi beylik, posta ve yük gemileri gecenin hangi saatinde olur ise olsun meyan fabrikalarına gelip gitmektedirler. Bunlar değil geceleri, gündüzleri bile kontrolden azadedir. Bunlardan fener mevkiindeki Amerika tebaasından Walker'ın fabrikasında, deniz yoluyla Kıbrıs'a ve yabancı ülkelere gitmek için şehre gelen birtakım Ermenilerin ikametlerine mahsus mahaller dahi ayrılmıştır."¹⁸⁴²

Artık Ermeni müfsitlere yardım eden İngiliz ve Amerikan tüccarlardan dolayı, İskenderun sahiline iskele yapmak isteyen tüccarlara izin verilmemektedir.¹⁸⁴³ Hatta bahsettiğimiz İngiliz ve Amerikan tüccarların meyan fabrikalarının yanında bulunan iskelelerin tamerine de ruhsat verilmeyerek peyderpey kaldırılmak istenmiştir.¹⁸⁴⁴

Hem yukarıdaki gelişmeler hem de daha önce bahsettiğimiz Ermeni-Nusayrî kavgası yüzünden İskenderun polis komiseri ile görevli polis memurları hakkında şikâyetler ortaya çıkmış ve olayları önleyemedikleri yönünde şikâyetler artmıştır.¹⁸⁴⁵ İskenderun'un bölgenin en önemli iskelesi haline gelmesine rağmen şehrin güvenliğinin bir polis komiseri ile dört polis memuruna bırakılması Ermeni hadiselerinin bu derece arttığı bir dönemde hakikaten sakıncalı bir durumdu. İskelede kontrolleri yürüten iskele komisyonu üyeleri de bu durumdan muzdaripti. Bu sebeple sıkıntılarını Halep Nizamiye Kumandanlığına bildiren komisyon üyeleri asayişin temini için daha fazla polis memurunun ve iş bilir bir komiserin istihdam edilmesini talep etmişlerdi.¹⁸⁴⁶

Yüzyılın sonuna doğru İskenderun'daki Ermeni müfsitlerin faaliyetleri de hızlanmıştı. Ekim 1897'de İskenderun'dan Yıldız Sarayı'na çekilen bir telgrafta İskenderun'da fesat çıkarmak isteyen ve Hınçak cemiyetine üye olan kişiler hakkında bilgi verilmişti. Buna göre, İskenderun'da teşkil edilen Hınçak cemiyetine Gavayon veya Ağapik müstear ismiyle yirmi iki yaşında bir şahıs liderlik etmekteydi. Asıl adı Pilikos Haskiyan olan Anyo müstear ismi ile Eğinli bir saatçi, yine asıl adı Bitlisli Kırkor olan Cirayan Rorun müstear isimli bir zat, birkaç gün evvel Konya vilayetine tâbi Bor kazasından Papasyan Mardiros, Belenli Alvazman Ohannis ve yardımcısı İskenderun'da 3.500 kuruşa bir hane kiralamışlardı. Kiraladıkları binayı hem zararlı faaliyetlerini yürütmek hem de Protestan mektebi tesis etmek için kullanmayı

¹⁸⁴² BA, DH. TMİK. M, 31-40.

¹⁸⁴³ Osmanlı tebaasının Rum milletinden olan Toma Ehvan güvenilir bir zat olmadığı için, adı geçen şahsa iskele inşası için izin verilmemiştir.

¹⁸⁴⁴ 14 Ekim 1900 (1 T. Evvel 1316) tarihli şifreli telgraf; BA, Y. PRK. ASK, 164-55.

¹⁸⁴⁵ BA, DH. TMİK. M, 31-40.

¹⁸⁴⁶ BA, DH. TMİK. M, 31-40.

düşünmekteydiler. Bu bilgiler postahannede, Bervatid Tatkiyan, Goryon ve Baron Ağabik müstear isimli üç kişiye ve Saatçi Bilkos Hasıkyan adlı kişiye gönderilirken ele geçirilen dört mektuptan anlaşılmıştır. Gelişme üzerine adı geçen şahıslardan İskenderun'da ikamet eden şahıslar tutuklanarak gözetim altına alınmıştı. Hanelerinin aranması sırasında da çok sayıda zararlı evraka tesadüf edilmişti. Ele geçirilen evrakların çevirisinden sonra, tutuklu bulunan Ermeniler sorgulanmış ve tahkikat derinleştirilerek İskenderun'daki asayiş temin edilmeye çalışılmıştı.¹⁸⁴⁷

Olumsuz olmasına rağmen, bütün bu olaylar İskenderun'u çok daha önemli bir mevki haline getirmişti. Şehir nüfusunun artması, çok sayıda devletin konsolos vekilinin bulunması ve Ermeni komitacıların çıkış noktası olması açısından İskenderun'un önemi artınca, şehir idari anlamda da daha iyi bir statüye kavuşturulmak istenmişti. Ancak İskenderun kaymakamlığının mutasarrıflığa tahvil edilmesi durumunda inzibatın ve asayişin daha kolay sağlanacağını düşünen iskele komisyon üyeleri bu girişimlerinden bir sonuç elde edememişlerdi.¹⁸⁴⁸ Bu esnada İskenderun ve Adana'da tahkikat yapması için Veysel Paşa ve padişah yaverlerinden birinin gönderilmesi kararlaştırılmıştı.¹⁸⁴⁹ Gerçekten de İskenderun'un idari yönden güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu sağlanamadığı takdirde en azından dil bilen muktedir, sorumluluk alabilen, çabuk karar veren bir kaymakamın atanması elzemdi. Hemen hemen Avrupa devletlerinin tamamının konsolos vekilinin bulunduğu bir yerde bunlarla baş edebilecek bir yöneticinin olmaması devlet otoritesini sarsacak ve Ermeni müfsitleri şımartacak hadiseler yaşanmasına sebep olacaktı.¹⁸⁵⁰

¹⁸⁴⁷ BA, Y. EE. d. 1144, s. 33.

¹⁸⁴⁸ BA, İ. HUS, 59-1315/B-074.

¹⁸⁴⁹ Sadarettin Dâhiliye ve Maliye Nezaretine gönderilen 21 Ağustos 1898 (3 R 1316/9 Ağustos 1314) tarihli yazı: BA, BEO, 1179-88409.

¹⁸⁵⁰ Bu hadiseden başka muamelesiz ve kontrolden geçirilmeden vapurlara gidilip gelinmesi, iskele komisyonunu fazlasıyla rahatsız etmektedir. Konunun anlaşılması açısından aynı hususta iskelede yaşananları ve uygulamaları komisyon ifadesiyle şu şekildedir: *"Daha önce burada dahi gerek memurinden ve gerekse ahali ve tüccaran her işim var diyenlerin vapurlara gitmesine ruhsat verilmemesi ve vazifenin her şeyden akdem ve akdes olması hesabıyla bu hususda tabii olarak hatır ve gönüle bakılmamıştır. Herkes hakkında seyiyat bir muamele ittihazı komisyonumuzca tezakir olunarak teşbi ve istikbal misillü hususi veyahud sair suretle resmi bir iş için vapurlara gitmek isteyen memurin ve ahali-i muteberinin her halde bir makam-ı resmiden mesela memurin hükümetin makam-ı âlilerinde ve memurin-i adliyenin makam-ı riyasetden ve rüsumat memurlarının Rüsumat Nezaret-i Aliyyesinden ve Telgraf ve Deyun-ı Umûmi ve reji memurlarının dahi kendi müdürlerinden ve zabitan ve efradında Redif Kaimmakamlığı Vekâlet-i Âliyyesinden ve sair bil-cümle eşraf ve muteberan ahalinin makam-ı âlilerinden ruhsat alındığı mübeyyin bir imza irae eylemesi kuralı konulmuştur. Tüccar ve acente kâtib ve hizmetkârlarından her zaman vapurlarıyla muamelatı olanların önceden olduğu gibi makam-ı âlilerince birer kefaletle rabt idilmeleri ve bunlardan eskiden mükeffell olanların sene-i sabıkın güzereanı hesabıyla*

Ermeni meselesinin bu kadar yoğun olduğu bir dönemde Avrupa devletleri ve Amerika da meseleye dâhil olmakta ve çoğu zaman Ermeni müfsitleri himaye etmekteydiler. Örneğin, 1 Mayıs 1900 (18 Nisan 1316) tarihinde Harput ahalisinden iki Ermeni Amerika'ya gitmek için İskenderun Amerika Konsolos Vekili'nin yanına gelmiş ve vekâletin Ermeni olan kavasıyla birlikte iskeleye gitmişlerdi. Ancak muamelesiz ve usulsüz bir şekilde iskelede bulunan gemiye binmek isteyince iskele komisyonunun engellemesiyle karşılaşmışlardı.¹⁸⁵¹ Bu engelleme üzerine Amerika Konsolos Vekili iskeleye gelerek bir sandala Amerika bayrağı çekip, Ermenileri kavasıyla birlikte iskelede bulunan gemiye göndereceğini söyleyip mahalli otoriteyi yok saymıştı.¹⁸⁵² İskele komisyonu panikleyerek durumu kaymakama haber vermiş, fakat kaymakam da olaya müdahale edemedi. Meseleyi vilayet idaresine bildirmişti. Bu durum devlet otoritesini, gücünü zedelediği gibi Ermeni müfsitlerin daha serbest hareket etmesine sebep olmaktadır. İskele Komisyonunu ve ahaliyi rahatsız eden gelişmelerden daha önce de bahsettiğimiz üzere kaymakam sorumlu tutulmuş ve kaymakam hakkında sık şikâyetle bulunulmuştur.¹⁸⁵³

Yukarıda bahsettiğimiz olaya benzer nitelikte başka bir olay ise Aralık 1903'te vuku bulmuştur. Amerika'nın İskenderun Konsolosu Davis ile iki kavası, Ohannes isimli bir Ermeni'yi Amerikalı olduğu iddiasıyla zorla gemiye bindirmek istemişti.

tecrid kefalet eylemleri kararlaştırılmıştır. Bu uygulamanın Kaza İdare Meclisinde de karara bağlanması faydalı olacaktır; BA, DH. TMİK. M, 88-4.

¹⁸⁵¹ Bu hadiseden başka muamelesiz ve kontrolden geçirilmeden vapurlara gidilip gelinmesi, iskele komisyonunu fazlasıyla rahatsız etmektedir. Konunun anlaşılması açısından aynı hususta iskelede yaşananları ve uygulamaları komisyon ifadesiyle şu şekildedir: *"Daha önce burada dahi gerek memurinden ve gerekse ahali ve tüccaran her işim var diyenlerin vapurlara gitmesine ruhsat verilmemesi ve vazifenin her şeyden akdem ve akdes olması hesabıyla bu hususda tabii olarak hatır ve gönüle bakılmamıştır. Herkes hakkında seyyiat bir muamele ittihazı komisyonumuzca tezakir olunarak teşbi ve istikbal misillü hususi veyahud sair suretle resmi bir iş için vapurlara gitmek isteyen memurin ve ahali-i muteberenin her halde bir makam-ı resmiden mesela memurin hükümetin makam-ı âlilerinde ve memurin-i adliyenin makam-ı riyasetden ve rüsumat memurlarının Rüsumat Nezaret-i Aliyyesinden ve Telgraf ve Deyun-ı Umûmi ve reji memurlarının dahi kendi müdürlerinden ve zabitan ve efradında Redif Kaimmakamlığı Vekâlet-i Âliyyesinden ve sair bil-cümle eşraf ve muteberan ahalinin makam-ı âlilerinden ruhsat alındığı mübeyyin bir imza irae eylemesi kuralı konulmuştur. Tüccar ve acente kâtib ve hizmetkârlarından her zaman vapurlarıyla muamelatı olanların önceden olduğu gibi makam-ı âlilerince birer kefalet rabt idilmeleri ve bunlardan eskiden mükeffell olanların sene-i sabıkın güzeraını hesabıyla tecrid kefalet eylemleri kararlaştırılmıştır. Bu uygulamanın Kaza İdare Meclisinde de karara bağlanması faydalı olacaktır; BA, DH. TMİK. M, 88-4.*

¹⁸⁵² Pasaport Nizamnamesinde; Memalik-i Osmaniyye limanlarına işleyen vapur ve yelken sefaini kaptanlarının pasaport muayenesi için tayin olunan mevkilerden gayriye yolcu nakil ve ihraç eylemleri memnu olup buna muhalif hareket eden vapur ve yelken sefainin kaptanlarının on Osmanlı altınından elli Osmanlı altınına kadar ceza-yı nakdi alınacağı hükmü kayıtlıdır; BA, DH. TMİK. M, 85-48.

¹⁸⁵³ BA, DH. TMİK. M, 85-48; Bu olaydan bir yıl sonra hadise sırasında kaymakamlık makamında bulunan Ali Nasib Efendi, yaşlılığından ve işlere karşı göstermiş olduğu gevşeklikten ötürü kaymakamlıktan alınmıştır; BA, DH. MKT, 2489-113.

Amerika konsolosu, pasaportsuz bir şekilde gönderilmek istenen şahsın iskeleden ayrılmasına resmi izin verilmeyince sahilde bulunan konsoloshane sandalına Amerikan bayrağı çekerek sandala bindirdiği Ermeni'yi vapura götürmek istemişti. Bu durum engellenmiş ve Ohannes tutuklanarak polis tarafından karakola götürülmek istenmişti. Tutuklama sırasında konsolos vekili ve kavaslar görevli polisi darp ederek yaralamış bununla da yetinmeyerek polis dairesinin kapı ve pencerelerini kırmışlardı. Olayların büyümesi üzerine kumandan, olay mahalline gelerek toplanan ahaliyi dağıtmış ve olayları yatıştırmış ve konsolos vekiline de yaptığı davranışın yanlış olduğu münasip bir dille anlatılmıştı. Konsolos vekili, olaydan sonra tercümanı Nikogos'u vekil bırakarak Beyrut'a hareket etmiştir.¹⁸⁵⁴

Ermeni tedhişçilere yardım edenler arasında konsolosların yanında İskenderun'da bulunan Katolik kilisesinin Fransisken rahibi Partogomios'da bulunmaktaydı. Ermeni komitacılar yurtdışındaki özellikle de Londra'daki Hınçak komitesinden gelen zararlı fikirleri içerek mektup ve sair yazıları rahip vasıtasıyla Zeytun'a ulaştırmaktaydılar.¹⁸⁵⁵

İskenderun sahilinden harice kaçmak veya silahlı eğitim aldıktan sonra karaya çıkmak isteyenlere yardım edenler arasında İskenderun-Payas arasında bir kahvehane açmış olan Süveydiyeli Odanis isimli bir şahısta bulunmaktaydı. Odanis'in kahvesinin Askeri Teftiş Komisyonu Umumi Müfettişi Ahmet Paşa tarafından teftişi sırasında Ermeni komitacılara yardım ve yataklık ettiği tespit edilmişti. Bunun üzerine kahvehanesi kapatılan şahıs Süveydiye'ye gönderilmişti.¹⁸⁵⁶

Aslında yaşanan olaylardan sadece kaymakam, yerli ve yabancı tüccarlar ile İskenderun'da ikamet eden gayrimüslimler sorumlu değildi. Bunun yanında iskelede görev yapan memurların da büyük ihmalleri vardı. İhmallerin en temel sebebi alınan rüşvet olsa gerek. Memurlar aldıkları rüşvet karşılığında gelen yükleri kontrol etmeden sahile çıkarmakta veya bazı uygunsuzlukları görmezden gelmekteydiler. Tüccarlar da bu durumdan nemalanmaktaydılar. Örneğin İskenderun'da gaz ticaretinin büyük bir kısmı Ermeni tüccarların elindeydi. Gazın nakledildiği tenekelerin kontrol edilmesi

¹⁸⁵⁴ BA, Y. PRK. ASK, 208-62; *Osmanlı Belgelerinde Ermeni Amerikan İlişkileri (1896-1919) II*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2007, s. 173-174; BA, BEO, 2235-167594; Alexander W. Hidden, *The Ottoman Dynasty: A History of The Sultans Of Turkey From The Earliest Authentic Record to The Present Time, With Notes On The Manners And Customs Of The People*, New York 1912, s. 424; Künyesi verilen eserde konsolos vekilinin ismi W. R. Davis olarak geçmektedir.

¹⁸⁵⁵ BA, DH. TMIK. M, 72-2.

¹⁸⁵⁶ Halep ve Adana Fevkalade Kumandan Vekâletinden Saraya çekilen 13 Mart 1906 (17 M 1324/28 Şubat 1321) tarihli şifre; BA, Y. PRK. ASK, 237-88.

gerekirken hiçbirinin içi açılarak kontrol edilmemektedir. Getirdikleri gaz tenekeleri başına yirmi para kâr eden tüccarlar, aynı tenekenin içinde tabanca veya barut kaçırdıkları takdirde bir buçuktan yirmi liraya kadar kâr elde edebilmekteydi. Tabii böyle bir durum da iskeleden çok miktarda silah, cephane ve mühimmatın iç bölgelere intikalini kolaylaştırmaktaydı.¹⁸⁵⁷

7.3. ERMENİLERİN İSKENDERUN'DA İKAMET EDEN KAYIKÇILAR TARAFINDAN KAÇAK YOLLARLA VAPUR KUMPANYALARINA NAKLEDİLMELERİ

10 Haziran 1900 (28 Mayıs 1316) tarihinde Malta'ya götürmek üzere İskenderun İskeleyi'nden sığır yükleyen İngiliz bandıralı Prens isimli vapur iskeleden ayrıldıktan sonra bir saat mesafede durup kayıkla gelen yirmi kadar Ermeni'yi gemiye kabul etmişti. Gece cereyan eden bu olayın o bölgede sahilde nöbetçilik yapan şahıslar tarafından iskele komisyonuna bildirilmesi üzerine komisyon, iskele tarafına gelen kayığı gözetim altına almıştı. Ermenileri kaçak bir şekilde İngiliz gemisine nakleden kayık ve sahibi hakkında tahkikat yapılmıştı. Kayıkta yapılan tahkikatta çuvalın içerisinde on beş kıyye ekmek ve harputgâri elbise ve ayakkabılar bulunmuştu. Ermeni asıllı kayıkçı Kırıyako sorgulandığında kasabanın doğu tarafında bulunan Pinayot Simon'un bahçesi civarında Kötüsü sahilinden Harputlu yirmi Ermeni'yi İngiliz yük gemisine naklettiğini itiraf etmişti.¹⁸⁵⁸ Olay üzerine mahalli yönetim, bahsi geçen mevkide Ermeni tedhişçilerin kaçmasının engellenmesi ve yasadışı olayların bertaraf edilmesi için bir karakol inşasını uygun olacağını Bab-ı Âliye bildirmişti. Bab-ı Âlide yapılan uzun yazışmalardan sonra teklif uygun bulunmuş ve nihayet sadrazam tarafından Sultan Abdülhamit'in görüşüne arz edilmişti. Sultan Abdülhamit'in 28 Mart 1901 (7 Z 1318/15 Mart 1317) tarihinde verdiği sözlü oluru ile karakolun inşasına başlanılmıştı.¹⁸⁵⁹ Karakolların inşasına kadar geçen sürede asayişin temin için Fransa'ya gambot siparişi verilmişti. Gambotların gelmesine kadar geçen sürede kullanılmak üzere de Tersane-i Amire tarafından Fransa tebaasından bir şahıstan satın alınan vapur ile bölgedeki güvenlik üst düzeye çıkarılmak istenmişti.¹⁸⁶⁰

¹⁸⁵⁷ BA, Y. PRK. SGE, 9-124.

¹⁸⁵⁸ BA, DH. TMİK. M, 90-26; BA, DH. TMİK. M, 93-32; BA, BEO, 1513-113437.

¹⁸⁵⁹ BA, İ. AS, 35-1318.Z.10.

¹⁸⁶⁰ BA, Y. MTV, 281-52.

Alınan tedbirlere ve yapılan tutuklamalara rağmen 1905 senesinde tekrar bir Ermeni komitası kurulmuştu. Erkân-ı Harbiye Miralayı Mustafa Bey'in yaptığı tahkikat neticesinde komitayı kuran kişinin Yogorgi müstear isimli Arapgirli Henyarson olduğu tespit edilmişti. Bu kişi Amerika konsolos vekilliğinde tercüman olan Doktor Nikogos'un talimatıyla İskenderun'a gelmiş ve fesat cemiyeti kurmuştu. İskenderun'da bulunduğu sırada yakalanmamak için 1902 senesinde, Samsun İran şebenderliğinden Yorkin oğlu Ohannis Sülhas isminde birine verilmiş olan sahte yol tezkiresini İskenderun İran şebenderliğinden iki liraya satın alarak kendini kamufle etmişti. Arabgirli Henyarson, bölgede karışıklık çıkarmak için kendine portakal tüccarı süsü vererek dilediği gibi gezip dolaşmış ve muhabere etmişti. Hatta birkaç defa Mısır'a gazeteci gibi gidip komitaya birtakım adamlar kazanmıştı. Bir ara İskenderiye'ye giden şahıs, İskenderun Amerika konsolos vekilliğinin eski tercümanı Nikogos'tan Halep'teki Osmanlı Bankasından otuz İngiliz lirası almıştı. Gelen mektup ve zararlı evrakı İskenderun'da bulunan Fransız postasından alıp komitacılara ulaştıran bu şahıs en nihayetinde yakalanarak tutuklanmıştı.¹⁸⁶¹

7.4.1909 ADANA ERMENİ OLAYLARININ İSKENDERUN VE ÇEVRESINE YANSIMASI

1908'de Anayasal düzenin tekrar getirilmesi ile Ermeniler daha serbest hareket etmeye başlamışlardı. Ülkede bir müddet meşruti düzenin getirilmesi ile sükût sağlanmış ve Türkler ile Ermeniler arasındaki gerilen ilişkiler kısmen yumuşamıştı. Fakat bu durum çok uzun sürmemişti. Ermeniler elde ettikleri yeni kazanımlardan dolayı kibirleniyordu. Sultan'ın devrilmesinden sonra yurt dışına kaçarak komitacılık yapan Ermeniler, ülkeye dönmüş ve fikirlerini daha açık beyan ederek Müslüman ahaliyi tahrik etmeye başlamışlardı. Bunun yanında Ermeni aydınların kendilerine verilen anayasal haklarla şımarıklıkları artmıştı. Öyle ki Çukurova'da kurulacağını düşledikleri bir Ermeni devletinin, bağımsızlığını selamlayan, yurtsever şarkıların okunmasına dahi izin verilmiş olduğunu kabul ederler. Oysa İngiliz kaynaklarına göre Ermeniler, Adana ilindeki 393.000'lik nüfusun 75.000'ini, Müslümanlar ise 290.000'ini teşkil etmekteydi. Türk kaynaklarında ise 408.563'lük nüfusun 57.686'sını Ermeniler

¹⁸⁶¹ Halep ve Adana Fevkalade Kumandan Vekili Ferik Bekir Sıtkı'dan Saraya gönderilen 16 Nisan 1905 (10 S 1323/3 Nisan 1321) tarihli yazı; BA, Y. PRK. ASK, 228-15.

341.903'ünü Müslümanlar oluşturmaktaydı.¹⁸⁶² Anayasanın silah almayı yasal hale getirmesi ile de zaten silahlı olan Ermeni komitacıların dışında sivil Ermeni ahali de komitacıların teşvik ve kışkırtması ile silahlanmaya başlamıştı. Ermeniler arasında “ceketini sat silah al”, “ne olursa olsun bir silahın olsun” gibi sloganlarla silahlanma hız kazanmıştı. Bunun karşısında Ermeni komitacı ve tedhişçilerin hareketlerinden dolayı kendini güvende hissetmeyen Müslüman Türk ahali de silahlanmaya başlamıştı. Öyleki Mersin'deki İngiliz Konsolos Yardımcısı Binbaşı Doughty Wylie, anayasal düzene geçildikten sonra Adana'ya 40.000 silah, revolver, otomatik tabanca getirildiğini kaydetmişti.¹⁸⁶³ Bu gelişmeler Adana ve civarında bir gerginlik havası esmesine neden olmuştu. Özellikle güneyde Adana, Kozan, Haçin, ve Maraş civarındaki Zeytun gibi yerleşim yerlerinde ihtilal çıkarmak ve bağımsızlıklarını ilan etmek isteyen Ermeniler ile Müslüman Türk ahali en ufak bir kıvılcımda karşı karşıya gelecek bir hale gelmişti. Olayların ilk fitili Adana'da Ermenilerin Türklere saldırması ile alev almıştır.¹⁸⁶⁴ Neticede 31 Mart hadisesinden bir gün sonra Adana'da büyük bir ayaklanma yaşanmıştı. Yaşanan ayaklanmada çok sayıda Türk, Ermeniler tarafından katledilmişti. Olaylar bununla da kalmamış hapishaneler boşaltılarak komitacılık yapan Ermeniler serbest bırakılmıştı. Gelişmeleri yakından takip etmek için, sakıncalı olduğu belirtilmesine rağmen Adana'da Ermeni mahallesine giden İngiliz Konsolosu ve askeri korumaları üzerine ateş açılmış, açılan ateşi durdurmak isteyen konsolos kolundan yaralanmıştı. Ermeniler yollara hâkim evlerde, mevzilenerek gelen gidene ateş etmiş, Ermeni kadınları dahi silah kuşanarak isyana topyekûn bir görüntü kazandırmışlardı. Olaylar artık kontrolden çıkmıştı. Adana ve çevresinde yaşanan bu hadiseler üzerine mahalli yöneticiler tarafından istenen yardım çağrılarına, bölgeye yakın yönetimler kendi bölgelerini koruyacakları gerekçesiyle asker sevk edemeyecekleri cevabını vermişlerdi. Adana Valisi, Cebel-i Bereket'te de olayların büyüdüğünü belirterek 17 Nisan 1909 (4 Nisan 1325) tarihinde acil yardım talebinde bulunmuştu. Cebel-i Bereket ve Dört Yol ve İskenderun civarındaki Türk köylerine Ermeni saldırıları yüzünden çok

¹⁸⁶² Salahi R. Sonyel, “İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları”, *Belleten*, II/201, 1987, s. 1266-1267.

¹⁸⁶³ Sonyel, “İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana Ermeni Olayları”, s. 1269.; Diğer bir kayıta bölgeye getirilen silah miktarı şu şekildedir: “*Meşrutiyetin ilanından sonra Mersin ve İskenderun gümrüklerinden bu haVali'ye getirilen silah 12.804 adettir.*”; *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)*, (Haz: Bayram Kodaman-Mehmet Ali Ünal), TTK, Ankara 1996, s. 110.

¹⁸⁶⁴ Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 174-175; Sonyel, “İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana Olayları”, s. 1268; Cemal Paşa, *Hatırat*, s. 360.

sayıda Türk hayatını kaybetmişti. Olaylar öyle bir boyuta gelmiştir ki Müslüman Türk ahali, mevcut mühimmatlarını tükettikleri için kendilerini savunacak mermi ve silah bulamamışlardır.¹⁸⁶⁵ Bu yüzden Cebel-i Bereket Sancağı Mutasarrıfı Asaf Bey, Ermenilerin önü alınmadığı takdirde hadiselerin çok büyük boyutlara ulaşacağını bildirmişti. Asaf Bey, bunun yanında Müslüman ahaliye yetiştirmek üzere bir an önce İskenderun üzerinden kapaklı martin ve vincester cephaneye yetiştirilmesini istemişti. Ancak Asaf Bey, olaylar yatıştırıldıktan sonra meşrutiyet idaresi tarafından olayların bu boyutlara ulaşmasının baş müsebbiblerinden biri ilan edilmişti.¹⁸⁶⁶

Her ne kadar Adana'da yaşanan hadiseler 31 Mart vakası ile alakası dense de aslında Ermeniler bu kargaşa anını değerlendirerek bölgede hayal ettikleri Kilikya Krallığını tesis etmek için ayaklanmışlardı. Tabii Ermenilerin böyle eşkıyalık yaptığı bir ortamda Müslüman Türk ahali de boş durmamış ve iki toplum arasında husumet önü alınamayacak şekle bürünmüştü. İntikam almak ve Ermenilere karşılık vermek gayesiyle hareket eden Müslüman ahali bulundukları mahallerde Ermeni köylerine saldırılar düzenlemiş ve yakaladıkları Ermenileri öldürmüşlerdi. İskenderun'a tâbi köyler olan Ekbez¹⁸⁶⁷, Nergizlik, Kışlakderesi, Karahüseyinli köylerinde yaşayan Ermenilere saldırılar düzenlenmişti.¹⁸⁶⁸ Bu olaylar sonucunda Ermeni tedhişçilerinden bazıları öldürülmüştü. Adana yaşanan hadiselerden sonra bölgedeki olayları bertaraf etmesi için görevlendirilen Cemal Paşa, hatıratında Adana'da öldürülen Ermenilerin sayısını 17.000 olarak telaffuz etmekteydi. Ermeni patrikliği daha da yüksek bir rakam beyan etmişti.¹⁸⁶⁹ Bölgede inceleme yapan Mülkiye Teftiş Heyeti 15.000, Divan-ı Harb-i Örfi Mahsus ise 6.429 Ermeninin öldüğünü kaydetmişti.¹⁸⁷⁰ Olaylarda ölen Türk sayısı ise 1.850'ydı. Cemal Paşa, nüfus dengesinin tersi olması durumunda yani

¹⁸⁶⁵ *Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları I*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010, 14-16; BA, BEO, 3535-265123; BA, BEO, 3536-265166; *Takvim-i Vekayi*, 24 Nisan 1325.

¹⁸⁶⁶ *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, s. 98-104; Cemal Paşa, *Hatırat*, 360-361.

¹⁸⁶⁷ BA, BEO, 3539-265364.

¹⁸⁶⁸ BA, DH. MUİ, 29/1-29.

¹⁸⁶⁹ Cemal Paşa, *Hatırat*, s. 362; Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 176; Adana Ermeni olayları hakkında Adana Divan-ı Harb-i Örfisinin hazırladığı 24 Haziran 1325 tarihli mazbata için; BA, BEO, 3621-271523; *Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Ermeni Olayları II*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010, s. 10-24.

¹⁸⁷⁰ *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, s. 128.

Ermenilerin oranının, Türklerinki gibi olması durumunda bu rakamlardan çok daha fazla sayılarda Türk ölmüş olacağı yorumunu yapmaktaydı.¹⁸⁷¹

Olaylar neticesinde Adana ve Ayas'ta öldürülen Ermenilerin kadınları ve çocukları Prusya kruvazörüne sığınarak İskenderun'a çıkmışlardı. İskenderun'da da Protestan mektebine gitmişlerdi. Dâhiliye Nezareti durumdan haberdar olur olmaz 4 Mayıs 1909 tarihinde mahalli yönetime kadın ve çocukların güvenliği ve iâşesi sağlanması hususunda talimat vermişti.¹⁸⁷²

İstanbul'da 31 Mart hadisesi 27 Nisan 1909 tarihinde Hareket Ordusu tarafından bastırıldıktan sonra Sultan Abdülhamit tahttan indirilmişti. Yönetimin büyük bir kısmını kontrolleri altına alan Hareket Ordusu ve İttihat ve Terakki yöneticilerinin Adana'da çıkan olayların gericilerin oyunu olduğu, Ermenilere Müslüman ahali tarafından saldırılarla olayların çıktığı yönünde ön yargılı görüşleri vardı. Yeni yönetime göre Adana'daki gericiler, Ermenilere karşı ayaklanma çıkarıp bölgede asayiş bozarak Doğu Akdeniz'de dolaşan yabancı savaş gemilerinden İskenderun ve Mersin Limanlarından karaya asker çıkarılmasını sağlamak istemekteydi. Bu sayede büyük devletlerin desteğini temin edip Sultan II. Abdülhamit'i tekrar tahta çıkarmak istedikleri yönünde uygun olmayan bir bakış açısı sergilemişlerdi.¹⁸⁷³ Bu arada Adana olaylarına bağlı şekilde Halep vilayeti sınırları içerisinde çıkan hadiseler 16 Mayıs'ta hız kesmiş ve asayiş kısmen sağlanmıştır.¹⁸⁷⁴ Yönetimdeki bu değişimden sonra 20 Mayıs 1909 (7 Mayıs 1325) tarihli Sadaret tezkiresi¹⁸⁷⁵ ve 23 Mayıs 1909 (10 Mayıs 1325) tarihli irade ile Maraş ve Antakya'ya münhasır olmak üzere idare-i örfiye ilanına karar verilip Divan-ı Harp teşkil edilmişti.¹⁸⁷⁶ Maraş'ta teşkil edilen Divan-ı Harp, İskenderun Redif Alayı Kaymakamı Sadık Bey'in, Antakya'daki ise Tahsin Bey'in sorumluluğuna bırakılmıştı.¹⁸⁷⁷ Fakat aradan bir ay kadar bir müddet geçtiği halde teşkil edilen Divan-ı Harp heyetleri adı geçen mahallere gitmemişti. Olaylardan dolayı alıkonulan kişilerin tutukluluk süresinin uzaması ve yargılamaların yapılamaması şikâyetlere neden

¹⁸⁷¹ Cemal Paşa, *Hatırat*, s. 362; Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 176; Adana Ermeni olayları hakkında Adana Divan-ı Harb-i Örfisinin hazırladığı 24 Haziran 1325 tarihli mazbata için; BA, BEO, 3621-271523; *Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Ermeni Olayları II*, 10-24.

¹⁸⁷² BA, DH. MKT, 2801-99.

¹⁸⁷³ *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*, s. 125-126.

¹⁸⁷⁴ *Takvim-i Vekayi*, 3 Mayıs 1325.

¹⁸⁷⁵ BA, DH. MUİ, 2/1-11.

¹⁸⁷⁶ Adana'daki Kuvva-yı Mertebe Kumandanlığından Harbiye Nezaretine çekilen 7 Haziran 1325 (20 Haziran 1909) tarihli telgraf; BA, DH. MUİ, 2/1-11.

¹⁸⁷⁷ Harbiye Nazırının 30 Mayıs 1909 (10 CA 1327/17 Mayıs 1325) tarihli yazısı; BA, DH. MUİ, 2/1-11.

olmuştu. Bu şikâyetler üzerine Halep vilayeti, Dâhiliye Nezaretine durumu bildirerek bir an önce heyetlerin görev yerlerine intikalini talep etmişti.¹⁸⁷⁸ Teşkil edilen Maraş Divan-ı Harbinde; Maraş civarında, Antakya Divan-ı Harbinde ise Kesb, Kırıkhan, Belen ve İskenderun'un bazı köylerinde vuku bulan suçlara bakılması kararlaştırılmıştı.¹⁸⁷⁹ Nihayet 16 Haziran 1909 (3 Haziran 1325) tarihinde Antakya'da idare-i örfi ilan edilerek Divan-ı Harp Heyeti işe başlanmıştı.¹⁸⁸⁰ Antakya'da oluşturulan Divan-ı Harb-i Örfi İdaresi, tamamı askerlerden oluşan bir reis, altı azadan ibaretti.¹⁸⁸¹ Bölgede yaşanan olayları İstanbul'da yaşanan 31 Mart Hadisesinin devamı ve irticai bir hareket olarak gören yeni yönetim Kesb, Belen ve İskenderun'da yaşanan hadiseleri tahkik için bir heyet oluşturulmuştu.¹⁸⁸² Oysa durum hiç de öyle değildi. Olayların yaşanmasına sebep olan gelişmeler daha önceki döneme tesadüf etmekteydi.

Antakya'da kurulan Divan-ı Harb-i Örfi İdaresi tahkikatları tamamladıktan sonra İskenderun-Belen muhitini ilgilendiren ilk yargılamaları 24 Ağustos 1909 (7 Ş 1327/10 Ağustos 1325) tarihinde tamamlamıştı. Belirtilen bölgedeki tahkikatta Müslüman Türk ahali suçlu bulunmuş, olayların öncesi görmezden gelinmişti. Yargılanan kişilerin aldıkları cezalar aşağıdaki gibiydi.¹⁸⁸³

Tablo 7. 1. Adana Ermeni Olaylarının İskenderun Civarına Yansımasından Sonra Olaylara Karışanlardan Cezalandırılanlar¹⁸⁸⁴

Belen'in Çırtımanlı köyünden Muhtar İbiş oğlu Ali	On beş sene kürek	Atik köyü hadisesinde yakma ve yağmalamaya teşvik
Belen'in Çırtımanlı köyünden Hamza oğlu Musa	Yedi sene kürek	Atik köyü hadisesinde yakma ve yağmaya katılma
Belen'in Sakıt köyünden Ali Mencik oğlu Hüseyin	Yedi sene kürek	“
Belen'in Çırtımanlı köyünden Veysel oğlu İbrahim	Beş sene kürek	“
Belen'in Sakıt köyünden Kelkoca oğlu Osman	Beş sene kürek	“
Belen'in Sakıt köyünden Dizibüyük oğlu Mehmet bin Mehmet	Beş sene kürek	“
Belen'in Cebka köyünden Dingil Musa oğlu Halil	Beş sene kürek	“
Belen'in Sarımaçı köyünden Beğceyiz	Beş sene kürek	“

¹⁸⁷⁸ BA, DH. MUI, 2/1-7.

¹⁸⁷⁹ Dâhiliye Nezaretinden Sadarete gönderilen 12 Haziran 1909 (23 CA 1327/30 Mayıs 1325) tarihli yazı; BA, DH. MUI, 2/1-11; BA, DH. MKT, 2873-16.

¹⁸⁸⁰ Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 1 Temmuz 1909 (12 C 1327/17 Haziran 1325) tarihli yazı; BA, DH. MKT, 2873-16.

¹⁸⁸¹ 24 Ağustos 1909 (7 Ş 1327/10 Ağustos 1325) tarihli Divan-ı Harb-i Örfi tutanağı; BA, İ. AS, 91-1327/N.31.

¹⁸⁸² Harbiye Nezaretinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 14 Haziran 1909 (25 CA 1327/1 Haziran 1909) tarihli yazı; BA, DH. MUI, 2/1-11.

¹⁸⁸³ BA, İ. AS, 91-1327/N.31.

¹⁸⁸⁴ BA, İ. AS, 91-1327/N.31.

İdarenin oy birliğiyle verdiği bu cezalar Harbiye Nazırına iletilmiştir. Harbiye Nazırının kararı sadrazama sunması sonrasında karar padişahın onayının alınması için 25 Eylül 1909 (10 N 1327/12 Eylül 1325) tarihinde arz edilmişti. Bu tarihten bir gün sonra Sultan Mehmet Reşat'ın verdiği sözlü olur ile adı geçen şahısların aldıkları ceza kesinlik kazanmıştı.¹⁸⁸⁵

Antakya'daki olaylardan dolayı yargılanan Müslüman Türk ahali de aşağıda zikredeceğimiz cezaları almışlardı. 27 Eylül 1909 (14 Eylül 1325) tarihinde çıkarılan padişah iradesiyle de hüküm kesinleşmişti. İsimler ve aldıkları cezalar şöyleydi:

Halilî Hamdo'nun oğlu Zeki, Abdo, Fırıncı Halil oğlu Şahin, Hammalı Hacı Mustafa oğlu Beyhan, Kasap Süleyman oğlu İskender ve Tenekeci Fazıl yedişer yıl müddetle kürek cezasına çarptırılmıştır. Kel Yusuf oğlu Kâzım, Şevket, Sevri Hüseyin oğlu Hacı Yusuf, Kaşıkçı Rafoş'un oğlu Durmuş'un oğlu Mehmet'in beşer yıl ve Nalbant Kahveci Hüseyin oğlu Şakir ile Cemli'nin oğlu İsmail bin Şaban'ın üçer yıl, Şakir oğlu Çapar Ali ve Kayserili oğlu Zeki bin Mehmet ve Fırıncı Şahin Oğlu Halil bin Ahmet ve Hocam oğlu Ali bin Mustafa ve Kel Yusuf bin Durmuş ve Kel Yusuf Oğlu Rifat'ın ikişer yıl müddetle kürek cezasına çarptırılmasına karar verilmişti.¹⁸⁸⁶

Adana'da kurulan Divan-ı Harbi Örfi idaresi ise olaylara karıştığı düşünülen kırk yedi Müslümanı asmıştı. Bunların içerisinde bölge ahalisi tarafından çok kıymet verilen Bahçe müftüsü de vardı. Buna mukabil Ermenilerden sadece bir kişi asılmış olayların baş sorumlusu Adana Ermeni murahhası Muşeng Efendi ise İskenderiye'ye kaçtığı için cezalandırılamamıştı.¹⁸⁸⁷

Eylül 1909'da Divan-ı Harb-i Örfi İdaresi tahkikatları ve yargılamaları tamamlamış ve alınan kararlar ve tutulan kayıtlar idare tarafından mahalli yönetime teslim edilmişti. Nihayet örfi idare yapacak iş kalmamasından dolayı mahallerine dönmeleri hususunda Harbiye Nezaretinden izin talebinde bulunmuştu.¹⁸⁸⁸

Artık olaylar yatıştırılmış ve yargılamalar tamamlanmıştı. Bundan sonraki süreçte yaraların sarılmasına çalışılmıştı. Antakya, Kesb, İskenderun, Belen ve Maraş'ın Göksun kazasının Andırın nahiyesine tâbi Anacık köyünde muhtaç aileler olduğunun

¹⁸⁸⁵ BA, İ. AS, 91-1327/N.31; BA, DH. MUI, 23-1/31; BA, DH. MUI, 29/1-29.

¹⁸⁸⁶ BA, DH. MUI, 23-1/31.

¹⁸⁸⁷ Cemal Paşa, *Hatırat*, s. 363.

¹⁸⁸⁸ *Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları II*, 99-100; BA, BEO, 3634/272518.

ilgili birimlerce hükümete bildirilmesi üzerine konu 10 Ekim 1909 (25 N 1327/27 Eylül 1325) tarihinde Meclis-i Vükelada ele alınmıştı. Olaylar sırasında evi harap olan, yanan ve malları yağmalanan halkın barınma ve temel ihtiyaçlarının kış gelmeden karşılanması gerekmektedir. Meclis-i Vükelada bunun için Adana ve Halep vilayetlerine toplam 120.000 lira ödenek ayrılması ve bu iki vilayetteki yardıma muhtaç halkın ihtiyaçlarının bir an önce karşılanması hususu karara bağlanmıştı.¹⁸⁸⁹

Bu tedbirlerden başka Adana ve Halep vilayetlerindeki tüccarların borçlarının tehir edilmesi gündeme gelmiş fakat Meclis-i Mebusanda yapılan görüşmelerde Halep'teki olayların tüccarın durumunu etkileyecek boyutlarda olmadığı gerekçesiyle sadece Adanalı tüccarların borçlarının ertelenmesine karar verilmişti. Bölgede yaşanan olaylar sonrasında Adana ve Halep vilayetlerinde karışıklıklar nedeniyle zarara uğrayanlarla ilgili olarak alınan şu kararlar Padişah iradesiyle belirlendi:

1-Olaylar sırasında yanan ibadethane, okul ve evlerin inşası, açıkta kalanların korunması ve ziraat ve sınaî erbabının ihtiyacı olan alet ve edevatın temini için Halep vilayetine 20.000 ve Adana vilayetine 100.000 liralık ödenek tahsis edilmiştir.

2-Olaylar sırasında zarar gören zanaat, ticaret ve ziraat erbabının işlerini yeniden yürütebilmeleri için hükümet tarafından ayrıca 100.000 lira tahsis olunmuştur.

3-Bu emirlerin yerine getirilmesinden Maliye Nazırı sorumludur.

Meclis-i Vükela kararıyla tahsis edilen ödeneğin 100.000 lirası Adana, 20.000 lirası Halep vilayeti için ayrılmıştı.¹⁸⁹⁰ Ancak Halep vilayeti için tahsis edilen 20.000 lira ihtiyaca kâfi gelmemişti. Bu münasebetle olaylardan Antakya'da zarar görenler için 800, Kesb'tekiler için 3.000, Belen, Maraş ve İskenderun'dakiler için 1.200 lira olmak üzere toplam 5.000 lira daha talep edilmiş ve bu talep olumlu karşılanmıştı.¹⁸⁹¹

Zarar görenlere yardım etmek maksadıyla hükümetin çalışmalarının yanı sıra uluslararası yardım kampanyaları da düzenlenmiş ve toplanan yardımların ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması için yardım komisyonları oluşturulmuştu. Öte yandan olayların tekrarlamasından çekinen hükümet, halkın elindeki silahları toplamıştı. Başka yerlere kaçan vatandaşların geri dönmesi sağlamış ve bunların temel ihtiyaçları karşılanmıştı. Öksüz ve yetim kalan çocukların barınması için çeşitli ülkelerin misyon kuruluşlarıyla

¹⁸⁸⁹ BA, MV, 132-69.

¹⁸⁹⁰ Nejla Günay, "1909 Adana Olaylarından Sonra Yapılan Yardım Çalışmaları", *Gazi Akademik Bakış*, II/4, Yaz 2009, s. 116.

¹⁸⁹¹ BA, MV, 140-6.

iş birliği yapılarak yetimhaneler tesis edilmişti. Olaylar nedeniyle ortaya çıkan karışıklıklar bölgedeki Katolik ve Protestan misyonerlerin halk üzerindeki tesirini arttırmıştı. Hem bunun hem de yaşanan olayların etkisiyle de bazı Ermeniler yabancı ülkelere göç etmişlerdi.¹⁸⁹²

7.5. I. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE ve SAVAŞ SIRASINDA ERMENİLERİN DURUMU

Ülkeye meşruti düzenin tekrar getirilmesinden sonra Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşına giden tarihlerde Ermenilerin faaliyetleri hız kesmemiş bilakis hızlanmıştı. Bu hızlanmada hiç şüphesiz yabancı devletlerin de rolü büyüktü. Daha önce de anlatıldığı üzere yabancı devletler İskenderun Körfezi'nde neredeyse sürekli donanma bulundurmaktaydı. Donanmadaki askerlerini izinsiz bir şekilde karaya sevk etmekte, devleti ve ahaliyi rahatsız edecek çeşitli faaliyetlere girişmekteydiler. Doğal olarak bu durum Ermenilere daha çok cesaret vermekteydi. Çünkü dayanabilecekleri destek, bulabilecekleri büyük güçler arkalarındaydı. Karaya çıkan askerler tabii bazen ahaliyi kendilerine meyletme yoluna da girmektedirler. Örneğin 1902 Şubat'ında karaya çıkan İngiliz askerleri Sarısu civarında bazı köylülere Türkçe ve Arapça *Rab İsa ismiyle yorgun olanlar, ağır yük çekenler bana gelsin, ben size rahat veririm* mealini içeren matbu yazıları dağıtmış ve onları Hristiyanlığa davet etmişlerdi. İngiliz askerlerinin karaya çıkarak kâğıt dağıtmaya cesaret etmeleri, Osmanlı Devleti'ndeki nüfuzlarından ve devletin güçsüzlüğünden ileri gelmekteydi. Olayın Dâhiliye Nezareti ve saray tarafından öğrenilmesi üzerine, öncelikle İskenderun İngiltere Konsolosuna uyarıda bulunulmuş, sonrasında da dağıtılan kâğıtlar toplattırılmış ve birkaç örneği başkente gönderilmişti.¹⁸⁹³

İngilizlerden başka zaman zaman Almanlar ve Fransızlar da İskenderun sahillerinde donanma bulundurmaktaydılar. Bu sayede her devlet kendine göre bölgedeki çıkarlarını korumaya çalışmakta, fakat ahaliyi de heyecana sürüklemekteydiler. 1912 sonbaharında Beyrut'tan Mersin ve İskenderun Limanı'na gelen yabancı devletlerin donanmalarından karaya asker sevk edilmiş ve bu yüzden bölgedeki asayiş bozulmuştu. 8. Kolordu Kumandanlığı, Harbiye Nezaretine gönderdiği yazıda bu durumun bertaraf edilebilmesi ve inzibatın temini için bölgeye gemi

¹⁸⁹² Günay, "1909 Adana Olayları", s. 116-120.

¹⁸⁹³ BA, BEO, 1792-134375; BA, BEO, 1792-134376; BA, BEO, 1800-134937.

gönderilmesini talep etmişti. Bunun yanında bahsi geçen donanmaların bir an önce Mersin ve İskenderun İskelelerinden uzaklaştırmasını istemişti. Tabii bu her zaman kolay olmamaktaydı.¹⁸⁹⁴ Bölgede bu tür hadiselerle adı karışan devletler içerisinde Almanya'nın bulunması ilginçti. Çünkü Anadolu'da Bağdat Demiryolu imtiyazını onlar almış ve son dönemde Osmanlı Devleti ile yakın ilişkiler içerisine girmişlerdi. Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde, Türklerin en güvenilir dostu olduklarını beyan eden Almanların pozisyonu Meşrutiyetin ilanından sonra değişikliğe uğramıştı. Almanlar, İskenderun Körfezi'nde donanma bulundurmalarını bölgedeki ekonomik çıkarlarını korumak için diye, izah etse de Ruslar bu konuda farklı düşünmekte ve Osmanlı Hükümetini uyarmaktaydılar. 1913 ilkbaharında Bab-ı Âliye bilgi veren Rus konsolosuna göre Almanların İskenderun Körfezi'nde donanma bulundurmalarının ve körfeze yakın yerlerde bulunan Ermenilerle ilgilenmelerinin temel nedeni bölgede çıkabilecek hadiselerden istifade ile İskenderun-Mersin civarına işgal etmektir.¹⁸⁹⁵ Aslında bölgede donanma bulunduran tüm yabancı devletlerin amacı da bölgedeki çıkarlarını temin edip Osmanlı Devleti'nin zayıflığından faydalanmaktır.

Bu gelişmeler Türk ahaliyi endişeye sürüklerken Ermeni ahaliyi de cesaretlendirmekteydi. İskenderun Sahili'nde bulunan donanmalardan da destek alan Ermeni komitacılar, bölgede uygun vakitte çıkaracakları isyan için gizliden gizliye hazırlık yapmaktaydılar. Ermenilerin bölgede yaptığı hazırlıkların bir kısmı İskenderun-Dört Yol güzergâhında 26 Nisan 1913'te yakalanan Adanalı iki Ermeni'nin verdiği bilgilerden anlaşılmaktaydı. İki şahıstan Avadis oğlu Bedros epeyce malumat verdiği halde diğeri herhangi bir bilgi vermemişti. Bedros'tan alınan malumata göre, Ermeniler paskalyada Adana'da karışıklık çıkacaktı. Bu yüzden Adana'daki Ermenilerin tamamında martini tüfek bulunmaktaydı. Ermeniler çıkacak olaylarda kullanmak üzere bir handa bomba dahi saklamışlardı. Ayrıca Ermeniler tarafından bölgede bulunan askeri depolara kadar tüneller kazılmıştı. Yakında bu depolardan ele geçirilen silah ve mühimmat Ermenilere dağıtılacaktı. Yakalanan iki Ermeni'nin ifadesi tamamlandıktan sonra adli makamlara teslim edilmişti.¹⁸⁹⁶

Bunun yanında bölgede yaşayan Ermenilerin ne boyutlarda silahlandığını görmek için aşağıdaki örnek kâfidir. 1912 yazında İskenderiye tüccarından Ermeni Eşkıyan,

¹⁸⁹⁴ BA, HR. SYS, 84-26.

¹⁸⁹⁵ BA, HR. SYS, 84-51.

¹⁸⁹⁶ Adana Vilayeti'nden gönderilen 28 Nisan 1913 (15 Nisan 1329) tarihli şifre; BA, HR. SYS, 84-69.

daha önce İzmir’de telgrafçı olup askere alınan bir Ermeni ve esir olarak Yunanistan’a giden Ermeni zabıt veya doktorlardan birisi Pire’den satın aldıkları 1.000.000 fişek ile 3.000 tüfeği İskenderun sahiline çıkarmaya teşebbüs etmişlerdi. Fakat kayık ve hamal tedarik edebilmek için İskenderun’a çıkmış olan bu üç şahıstan Eşkayan, pasaport meselesinden dolayı tutuklanmıştı. Kırk-elli lira rüşvet vererek firar eden şahıs Pire’ye tekrar dönmüştü. 11 Aralık 1914 (28 T. Sani 1329) tarihinde silah yüklü gemi ile Pire’den hareket ettiği öğrenildiğinde gerekli tedbirler alınmış ve gemi İskenderun Sahillerine sokulmamaya çalışılmıştı. Bunun yanında İskenderun sahilindeki Ermeni köyleri de gözetim altında tutularak silah giriş çıkışı engellenmeye çalışılmıştı.¹⁸⁹⁷

Ermeniler, bölgede özellikle de Zeytun’da çıkaracakları ihtilal için sürekli silahlanmaktaydılar. Artık I. Dünya Savaşı’nın ayak seslerinin iyiden iyiye işitildiği 1914 baharında da Zeytun’da çıkaracakları isyanı öncelikle sahil kenti olan İskenderun’da ve Dört Yol’da başlatmayı düşünmekteydiler. Sahilde bu işin önceliğe alınmasının temel nedeni dış desteği daha rahat sağlayabilmek, silah giriş çıkışını kolaylaştırabilmektir.¹⁸⁹⁸

I. Dünya Savaşı başlayınca, istedikleri uygun ortamı bulan ve seferberlik çağrısına uymayan Ermeniler bölgede kıyım hareketine girişmişlerdir. İskenderun’daki Ermeniler I. Dünya Savaşı başladığında İskenderun’a İtilaf Devletlerinin yapacağı herhangi bir çıkarmada harekete geçmeyi düşünmekteydiler. Ermeniler bu münasebetle özellikle İngilizlerle görüşmüş ve hatta Bogos Nubar Paşa aracılığıyla İngilizlere iş birliği teklifinde bulunmuşlardı. İngilizler bu nedenle İskenderun, Adana, Dört Yol’daki Ermeniler ile haberleşmelerini sürdürmüşlerdi.¹⁸⁹⁹ Bu sebeple Osmanlı Hükümeti, öncelikli tedbir olarak olarak 24 Nisan 1915 (11 Nisan 1331) tarihinde, sorunlu bölge Ermenilerinin başka vilayetlere sevkine karar vermiş ve Ermeni komitacıların ileri gelenleri tutuklatmıştı. Mesela, Zeytun ve Maraş’tan bir kısım Ermeniler Konya’ya sevk edilmişti. Alınan kararda; İskenderun, Dört Yol, Adana, Haçin, Zeytun ve Sis Ermenilerinin tamamının Halep’in güneydoğusu ile Zor ile Urfa havalisine sevk edilmeleri kararlaştırılmıştır.¹⁹⁰⁰ Bunun yanında Doğuda, Rus ordusuna önyak olup,

¹⁸⁹⁷ BA, DH. EUM. EMN (Dâhiliye Emniyet-i Umûmiyye Emniyet Kalemi Belgeleri), 40-17/1.

¹⁸⁹⁸ BA, A. MTZ (Sadaret Eyalat-ı Mümtâze Kalemi Evrakı). 5, 28-71.

¹⁸⁹⁹ Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004, s. 311-312.

¹⁹⁰⁰ BA, DH. ŞFR, 52-93; *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1995, s. 21-22.

onların ilerleyişini kolaylaştıran ve Van'ın Rusların eline geçmesine sebep olan Ermeniler hükümetin sabrını taşırırmıştı. Özellikle Van'ın Rusların eline geçmesi ve on binlerce Müslüman'ın Ermeni ve Ruslar tarafından öldürülmesi Ermenilerin savaş bölgesi dışına taşınması fikrini gündeme getirmişti. Bu münasebetle İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından, 29 Mayıs 1915 (15 B 1333/17 Mayıs 1331) tarihinde Ermenilerin savaş gerisine nakli için Sevk ve İskân Kanunu çıkarılmış ve savaş bölgesinde kalan Ermeniler cephe gerisine nakledilmişti. Kanuna göre; Van, Bitlis, Erzurum vilayetleriyle Adana, Sis ve Mersin merkezleri müstesna olmak üzere Adana Kozan Mersin, Cebel-i Bereket sancakları ve Maraş merkezi müstesna olmak üzere Maraş sancağı, Halep vilayetinin merkez kazası müstesna olmak üzere; İskenderun, Belen, Cısr-i Şugur ve Antakya kazaları köy ve kasabalarındaki Ermeniler güney vilayetlerine sevk edilecekti.¹⁹⁰¹

Kanunda görüldüğü üzere İskenderun'daki Ermeniler de doğrudan doğruya sevk ve iskâna tâbi tutulan ilk gurup içerisindeydi. İskenderun'daki Ermenilerin Sevk ve İskân Kanunundan önceki nüfusu 1.886'ydı.¹⁹⁰² Tehcirde İskenderun'dan sevk edilen Ermeni nüfusu 1.490 kalan Ermeni nüfusu ise 396'ydı.¹⁹⁰³ Fakat Halep vilayeti Nüfus Müdürlüğünden 30 Aralık 1915 (17 K. Evvel 1331) tarihinde alınan cetvelde rakamlar farklıydı. Buna göre savaştan önce İskenderun'da 530 kadın, 684 erkek kadim Ermeni, yirmi altı kadın otuz üç erkek Ermeni Katolik olmak üzere toplam Ermeni nüfusu 1.273'tü.¹⁹⁰⁴ Savaş başladıktan sonra ise İskenderun'da kalan Ermeni nüfusu ise sadece kadim Ermenilerden 116 kadındır. İkinci kayda göre İskenderun'da tehciye tâbi tutulan Ermeni sayısı 1.157 kişiydi.¹⁹⁰⁵

¹⁹⁰¹ BA, MV, 198-24; *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, s. 28-30.

¹⁹⁰² BA, DH. EUM. 2. Şb, 73-50; Halep'in diğer yerleşim yerlerindeki tehcirde önceki Ermeni nüfus ise şu şekildedir: Cısr-i Şugur 10.004, Antakya 5.347, Belen 1.820, Ayıntab 23.414, Rumkale 967, Kilis 6.911. Ermenilerin Halep Vilayetine tâbi verdiğimiz yerleşim yerlerindeki toplam mevcudu İskenderun ile birlikte toplam 50.349 nüfustan ibarettir.

¹⁹⁰³ BA, DH. EUM. 2. Şb (Dâhiliye Emniyet-i Umûmiyye 2. Şube), 73-50 Antakya'dan 2.038 kişi tehciye tâbi tutulurken 3.369 kişi kalmış, Belen'den 1.820 mevcutlu Ermenilerin tamamı tehciye tabi tutulmuştur. *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri I*, s.152'de ise İskenderun'da tehciye tabi tutulan Ermeni nüfusu 1.550'dir. Halep'ten 3.510, Antakya'dan 4.748, Belen'den 1.651, Cısr-i Şugur'dan 4.149, Ayıntab'tan 14.107, Kilis'ten 3.794, Rumkale (Halfeti)den ise 857 kişi tehciye tabi tutulmuştur.

¹⁹⁰⁴ Aynı tarihlerde İskenderun'un toplam nüfusu 20.498'dir.

¹⁹⁰⁵ BA, DH. EUM. 2. Şb, 73-69.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

TİCARET

8.1.LİMANDAKİ TİCARİ FAALİYETLER

İskenderun Limanı oldukça geniş bir coğrafyanın doğal bir limanı olarak varlığını çok eski tarihlerden bu yana sürdürmüştür. Şehir, Roma İmparatorluğu, Haçlı dönemi, İslam fetihleri ve Türk hâkimiyeti dönemlerinde bu ehemmiyetini korumuş ancak limanın kapasitesi ve önemi çevresindeki bataklıklardan dolayı istenilen seviyeye bir türlü ulaşamamıştı. Osmanlı hâkimiyeti sırasında da daha önce belirtildiği üzere doğu seferlerinin lojistik desteğinin sağlandığı liman olan İskenderun, XIX. yüzyıla kadar büyük bir ticari kapasiteye ulaşamamıştı. Ancak önemli bir geçiş noktası olması bakımından önemini hep korumuştur. Osmanlı Devleti'nin genel kervan ticareti düşünüldüğünde kavşak konumunda olan dört mühim şehir göze çarpmaktaydı. Bunlar İstanbul, Edirne, Kahire ve Halep'ti. Halep'i Akdeniz'e bağlayan yer İskenderun Limanı'ydı.¹⁹⁰⁶ Şehri, Anadolu -Çukurova ve Orta Anadolu- ile bağlayan nokta da yine İskenderun'du. Bunun yanında şehir, imparatorluğun en önemli üç yolundan biri olan İstanbul, Halep ve Şam, Mekke güzergâhında önemli bir nokta idi. Bu güzergâh hem ticari hem de hac farızası münasebetiyle dini ehemmiyete sahipti.¹⁹⁰⁷

Sayılan bu etmenler nedeni ile İskenderun bazı zamanlardaki iniş-çıkışlar dışında hiçbir zaman önemini kaybetmemişti. İskenderun açısından Osmanlı Devleti döneminde iniş çıkışları şu şekilde izah edebiliriz. Dünya ticaret yolları üzerinde en radikal değişim, Ümit Burnu denizyolunun keşfi olduğu herkesçe malumdur. Bu yolun keşfine kadar, Doğu Batı arasında kullanılan ticaret yolları, genel olarak Kuzey ve Güney olmak üzere iki guruba ayrılmaktaydı. Bu iki ana yoldan olan güney yolu, ilki İskenderiye Kızıldeniz- Hindistan, diğeri Suriye Sahilleri-Halep-Bağdat-Basra Körfezi ve Hindistan olmak üzere iki farklı yol takip etmekteydi.¹⁹⁰⁸

Halep, Doğu-Batı arasında hem kuzey ve hem de güney ticaret yolu güzergâhının kullanıldığı müstesna bir yere sahipti. Zira bir taraftan Hindistan'dan Basra Körfezi'ne gelen ticari mallar, Halep üzerinden Suriye sahilleri yoluyla Avrupa'ya ulaşırken, diğeri taraftan Çin, Orta Asya ve İran'dan Anadolu'ya giren Kuzey yolunun bir kolu da

¹⁹⁰⁶ Faroqhi, "Traders and Customs Officials in 1660s İskenderun", s. 107.

¹⁹⁰⁷ Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", s. 612.

¹⁹⁰⁸ Bayraktar, *XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti*, s. 92-93.

Diyarbakır üzerinden Halep'e ve buradan yine İskenderun ve Süveydiye İskeleleri ile Avrupa'ya ulaştırılmaktaydı.¹⁹⁰⁹

Fakat Portekizlilerin Ümit Burnu deniz yolunu keşfinden sonra doğu mallarını kendi inhisarına alıp, ucuza mal olan ticari emtiayı bu yolla Avrupa'ya taşımaları, Hint ve Uzakdoğu ile alakalı Akdeniz, dolayısıyla Halep ticaretinde buhran doğurmuştu. Suriye ve Mısır'ın 1517 senesinde Osmanlılar tarafından fethi bu yolun XVI. Yüzyılın sonlarına kadar canlılığını korumasını sağlamıştı. Özellikle Venedikli tüccarların yüzyıllardan beri alışık oldukları yolu kullanmaya devam etmeleri, bu yolların canlılığını korumakta önemli bir unsur olmuştu.¹⁹¹⁰

Ancak Osmanlı Devleti, bu durumu daha fazla koruyamamıştı. XVII. Yüzyılın başlarında gemi tekniğindeki ilerlemeler, okyanus şartlarına uygun sağlam yapılı kadirgaların inşası baharat nakliyatının Ümit Burnu deniz yoluna kaymasına neden olmuştur. Bununla birlikte İran ipeğinin Avrupa pazarlarına akışı, bir süre daha Halep, İzmir ve Bursa üzerinden devam etmiştir. Fakat bu uzun sürmemiş, sonuçta Ümit Burnu deniz yolunun ağırlık kazanması, dokuma sanayi gelişmiş bulunan Halep'i olumsuz etkilemiştir.¹⁹¹¹

Bu olumsuzluk, XVIII ve XIX. yüzyıllarda yaşanan birtakım gelişmeler ile etkisini kaybetmeye başlamış ve Akdeniz, XIX. yüzyılda iki bakımdan önem kazanmıştı. Bunlardan ilki sanayi inkılâbı, diğeri de Süveyş Kanalı'nın açılmasıydı. Sanayi inkılâbında teknolojinin tren ve gemi gibi nakliye araçlarına yansması, mamul ve ham maddenin kolaylıkla nakledilmesine dolayısıyla dünyadaki ticaret hacminin hızla artmasına sebebiyet vermişti. XIX. Yüzyıla kadar kapalı, kendi kendine yeten ekonomiler, yerini büyük çaplı uzak mesafeli iktisadi münasebetlere bırakmıştı. Yaşanan gelişmeler, Doğu Akdeniz'deki güç dengesini de değiştirmişti. Venedik ve diğer İtalyan kent devletlerinin ticari etkinliği kaybolmuş, İngiltere ve Fransa'nın gücü ve ticari tesiri artmıştı.¹⁹¹² Bu ticari artış özellikle liman kentlerine yansıdığından, doğal olarak İskenderun Limanı da durumdan etkilenmişti. Mesela 1784 yılında İskenderun üzerinden yapılan ithalat 200, ihracat 208 olmak üzere toplam 408 pounddu. Suriye'nin aynı yıl ithalatının 350, ihracatının ise 400 toplamda 750 pound olduğu

¹⁹⁰⁹ Bayraktar, *XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti*, s. 92-93.

¹⁹¹⁰ Bayraktar, *XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti*, s. 92-93.

¹⁹¹¹ Bayraktar, *XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti*, s. 92-93.

¹⁹¹² Issawi, *The Fertile Crescent*, s. 129-130; Faroghi, "Traders and Customs Officials in 1660s İskenderun", s. 109-110.

düşünüldüğünde, İskenderun bölge açısından önemli bir konuma yükseldiği görülmekteydi. Fakat 1825 yılında ticaret hacmi, ithalat 220, ihracat 108 olmak üzere toplam 328 pounda gerilemiştir. Oysa aynı tarihte Suriye'nin toplam deniz ticareti ithalat 500, ihracat 300 olmak üzere toplam 800 pounda yükselmişti.¹⁹¹³

1784 yılına kıyasla 1825 yılında yaşanan birtakım olumsuzluklar, gelişmenin arzu edilen şekilde limana yansımaya engel olmuştu. İskenderun-Halep arasındaki güzergâhta yol kesme yani eşkıyalık hadiselerinin çoğalması ve Kırım Harbi sırasında Gâvur Dağı'nda ortaya çıkan isyan bu olumsuzlukların en başlıcasıydı. Hükümet, tedbir olarak XIX. Yüzyılın ilk çeyreğinde İskenderun ve civarını –Halep'in doğal bir limanı olmasına rağmen- Adana eyaletine bağlamışsa da bölgedeki asayişsizlik ve yolsuzluk artmıştı. Halep'in en önemli ithal ve ihraç kapısı durumundaki İskenderun kazasının Adana'ya bağlı olması, Halep'te bulunan tüccar ve konsolosların resmi muamelelerini güçleştirmiş, bu durum ise ticareti ve dolayısıyla gümrük gelirlerini olumsuz etkilemişti. Aynı şekilde, isyanı fırsat bilen gümrük görevlileri de, fazla vergi alarak gelirin büsbütün azalmasına neden olmaktaydı. Bu nedenle hata yaptığını anlayan hükümet, özellikle ticareti olumsuz etkileyen bu durumu tekrar eski haline getirmişti. Yani İskenderun tekrar Halep'e bağlanmıştı. Ancak bölgedeki huzursuzluklar 1863 yılında bölgeye Fırka-ı Islahiye'nin gelmesine kadar sürecek ve eşkıya olayları bir türlü o tarihe kadar kontrol altına alınamayacaktı.¹⁹¹⁴

Lakin İskenderun Limanı'ndaki ticaret hacmindeki değişim sadece bu sebeplere dayandırılmaz. İngilizler, yüzyılın başında sanayi inkılâbını tamamlamış ve sanayi malları üretiminde önemli artışlar sağlamışlardı. Fransız İhtilalinden sonra yaşanan süreçte kendine çok iyi pazarlar bulan İngiltere 1815'ten sonra mali bunalıma girmiş ve işsizliği önlemek için yeni pazarlar arama çabasına girmişti. Ancak 1815'ten itibaren Avrupa devletleri ile Rusya yerli sanayilerini güçlendirmek için koruyucu gümrük politikaları uygulamaya başlamış dolayısıyla İngiliz ürünlerine karşı yüksek gümrük uygulamışlardı.¹⁹¹⁵ Oysa Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerine ahitnamelerle vermiş olduğu kapitilasyonlar nedeniyle Sanayi İnkılâbını tamamlamış olan İngilizlere aynı tepkiyi verememişti. Osmanlı toprakları, İngiliz saniyisi için ham madde kaynağı ve

¹⁹¹³ Issawi, *The Fertile Crescent*, s. 129-130.

¹⁹¹⁴ Bayraktar, *XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti*, s. 132-133.

¹⁹¹⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri II (1838-1850)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976, s. 3-4.

mamül sanayi ürünleri için de açık bir pazar durumuna gelmişti. Bunun dışında sanayi devrimini yapan İngiltere, Hindistan'ı en önemli sömürgesi konumuna getirmiş ve ham maddesinin büyük bir kısmını buradan temin etmeye başlamıştı. İngilizlerin Hindistan'a ulaşabilecekleri en kısa yol Osmanlı Devleti üzerinden uzanan yol idi. Osmanlı Devleti'nin herhangi bir devletin tekeline girmesi veya herhangi bir devlet ile yakınlaşması bu tarihlerden itibaren İngilizleri endişelendiren bir durum olacaktı. İşte bu sebeplerden dolayı İngilizler gözlerini bir kez daha Akdeniz'e çevirmişlerdi.¹⁹¹⁶

İngilizler yaptıkları araştırmalarda, Hindistan'a Osmanlı Devleti topraklarından kısa sürede ulaşabilecekleri iki proje üretmişlerdir. Bunlardan ilki Süveydiye veya İskenderun-Halep-Birecik-Fırat Nehri yoluyla Basra Körfezi ve buradan Hindistan'a, diğeri Akdeniz'den Kızıldeniz'e açılacak bir kanalla Hindistan'a ulaşma projeleriydi.¹⁹¹⁷

Bu yollardan ilki üzerinde iki ayrı proje ortaya konmuştur. Projelerden biri Asi ve Fırat Nehirlerinin bir kanal vasıtasıyla birleştirilerek, nehir yoluyla Basra Körfezi'ne ve buradan Hindistan'a gitmektir. Ancak dönemin teknolojisi ve Osmanlı Devleti'nin bu yola sıcak bakmaması, bunun sadece proje olarak kalmasına sebep oldu. Diğer proje ise Süveydiye veya İskenderun Limanları ile Halep, Birecik ve buradan yine Fırat Nehri yolu ile Basra Körfezi ve oradan Hindistan'a ulaşmaktır. Fakat proje, inşası tamamlanamadan terk olundu. 1847, 1856, 1862 yıllarında yine teşebbüs edildiyse de bunlar sadece deneme mahiyetinde kaldı.¹⁹¹⁸

İngilizlerin bu teşebbüsleri sürdüğü sırada İskenderun'un ticari potansiyelini ciddi manada zedeleyen bir gelişme yaşanmıştı. O da 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılmasıydı. Zira her ne kadar Batı ile Doğu arasında ticaretin önemli bir kısmı Ümit Burnu yolu ile yapılıyorsa da, ticari malların küçümsenemeyecek bir kısmını hâlâ Halep üzerinden Süveydiye veya İskenderun Limanlarına, buradan Avrupa'ya nakledilmekteydi. Dolayısıyla bu kanalın açılması ile birlikte, mallar hiç karaya çıkarılmadan Avrupa'ya nakledilmeye başlanmıştı. Suriye'deki ticaret merkezleri, özellikle İskenderun ve Halep bu durumdan büyük zarar görmüştü. Kamil Bali, Süveyş Kanalı'nın açılması ile Halep ticareti 1/100'in altına düştüğünü belirtmekteydi.¹⁹¹⁹

¹⁹¹⁶ Bayraktar, *XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti*, s. 94-95.

¹⁹¹⁷ Bayraktar, *XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti*, s. 94-95.

¹⁹¹⁸ Bayraktar, *XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti*, s. 94-95.

¹⁹¹⁹ Bayraktar, *XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti*, s. 94-95.

Süveyş Kanalı açılmadan önce 1861-1863 yıllarında İskenderun üzerinden yapılan ithalat 790, ihracat 443 toplam 1.233 pouddu. Aynı yıllarda Suriye'nin toplam deniz ticareti ithalat 2.400 ihracat 1.600 poud olmak üzere toplam 4.000 pouddu.¹⁹²⁰ Limanın hacminin arttığını ve önemli bir konuma yükseldiğini şu gelişmeden de anlamaktayız. 1860-1861 senesinde gümrük idarelerinde yapılan değişikliklerle tuz, tütün ve gümrük gelirleri birleştirilerek Rüşumat Nezaretleri kurulmuştu. Halep eyaletinde ise bu nezaret İskenderun'da oluşturulmuştu.¹⁹²¹

Tablo 8. 1. 1863-1865 Yılları Arasında İskenderun Üzerinden Yapılan İthalat ve İhracat Miktarı

1863, 1864 ve 1865 senelerinde İskenderun üzerinden yapılan ithalat ve ihracatın yük cinsinden miktarı ¹⁹²²				
Sene	İthalat Denk	İhracat Denk	Toplam Denk	Nakliye ücreti
1863	42.537	66.815	109.352	54.676
1864	52.744	68.954	121.698	60.849
1865	61.660	51.866	113.526	56.763

1865 senesinde ticarete bir artış beklenmesine karşın tersi bir durum ortaya çıkmış ve bir önceki yıla göre düşüş yaşanmıştı. Bu düşüşün en temel sebebi Çukurova ve Cebel-i Bereket Dağı civarında bulunan aşiretlerin kontrol altına alınması için alınan tedbirlerdi. Fırka-ı Islahiye adı verilen ordunun İskenderun'a çıkarılmasından sonra, ticari emtiayı nakletmekte kullanılan yük hayvanlarının bir kısmı Fırka-ı Islahiye askerlerinin ihtiyaç ve erzaklarını karşılanması için kullanılmıştı.¹⁹²³

Bölgede Fırka-ı Islahiye'nin yaptığı faaliyetlerden sonra aşiretler kontrol altına alınmış ve eşkıya olayları eskiye nazaran çok daha azalmıştı. Bu durum doğal olarak İskenderun'un ticaretine yansımıştı. 1866 yılında yapılan düzenleme ile de Halep'te bulunan İskenderun gümrüğü, İskenderun'a taşınmıştı. Bu sayede tüccarların vergi kaçırma ihtimali en aza indirilmişti. Tabii yapılan idari düzenlemeye yabancı tüccarlar hararetle itiraz etmişlerdi. Gerekçe olarak da İskenderun'a indirilen ticari emtianın yoldaki asayişsizlikten dolayı Halep'e tam ulaştırılamamasını, İskenderun İskeleyi'nde kontrollerin çok yavaş yapılmasını ve İskenderun havasının vehametini ileri

¹⁹²⁰ Issawi, *The Fertile Crescent*, s. 129-130.

¹⁹²¹ Bayraktar, *XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti*, s. 123-124.

¹⁹²² Cevdet Paşa, *Tezakir*, 21-39, s. 228-229.

¹⁹²³ BA, BEO. VGG. d. 285, s. 53.

sürmüşlerdi.¹⁹²⁴ Oysa tüccarların asıl sıkıntısı fazla vergi vermeleri idi. Gümrük, Halep'te olduğu takdirde ticari emtia Halep şehrinin surlarla çevrili olmaması nedeni ile gizli bir şekilde şehre sokulabilmekte veya yolda başka noktalara nakledilebilmekteydi. Ancak İskenderun'da bu söz konusu olamaz, iskeleye yanaşan gemilerden indirilen yükler hemen sayılmakta ve vergilendirilmekteydi. Bu değişiklik üzerine Avrupalı tüccarların İtalya'nın Halep konsolos vekili ve İngiltere'nin Halep konsolosu aracılığıyla talep ettikleri değişiklik kabul görmemişti. Bab-ı Âli, şikâyetlerin ortadan kalkması için birtakım tedbirler almış fakat İskenderun'un gümrük merkezi olmasında, bu tarihlerde Halep Valisi olan Ahmet Cevdet Paşa'nın talebine rağmen, ısrarlı davranmıştı.¹⁹²⁵ İskenderun'un ticari durumu 1867-1868 senelerinde artış göstermiş ve sırf Avrupa'dan Halep'e gelen ticari emtia, 280.000 yük olmuştu.¹⁹²⁶ Rakamların artmasında yapılan yeni idari düzenlemelerin etkisi çok büyüktü. Artık Avrupalı tüccarların en azından İskenderun üzerinden Halep'e kaçak yolla vergilendirilmemiş ticari emtia sokma ihtimalleri ortadan kalkmıştı. 1867 yılında tersi bir durum yaşanarak ticaretin düşüş göstermesi gerekirken yukarıda da görüldüğü üzere ticarete artış olmuştu. Düşüş bekletisinin ortaya çıkmasının nedeni ise 1866 yılında Avrupa'da ticari durgunluk yaşanması, Halep'teki ipek üretimi azalması ve yaşanan çekirge salgını neticesinde hububat üretiminde düşüş görülmesiydi.¹⁹²⁷ Çekirge salgını öyle bir boyuta gelmiştir ki sonrasında yaşanan kuraklık nedeni ile İskenderun üzerinden Halep'e yapılacak buğdaydan vergi alınmaması kararlaştırılmıştı.¹⁹²⁸

Verilen bu bilgilere karşın İngiltere'nin Halep Konsolosu'nun verdiği rakamlarda Halep, dolayısıyla İskenderun ticaretinde düşüş yaşandığı iddia edilmiştir. İddia kasıtlı gibi gözükmemektedir. Anlaşılan o ki konsolos, gümrüğün tekrar Halep'e nakledilmesini istemekte ve İngiliz tüccarların gümrükte fazla vergi vermesini istememektedir. İngiltere konsolosunun Halep gümrüğüne ait verdiği rakamlara gelince; 1864 senesinde

¹⁹²⁴ İtalyan tüccarlar tarafından, Halep'te bulunan İtalya konsolos vekiline takdim edilen 14 Nisan 1866 tarihli arıza; BA, MVL, 1059-12.

¹⁹²⁵ BA, HR. TO, 244-53; BA, BEO. VGG. d. 285, s. 58.

¹⁹²⁶ BA, İ. ŞD, 1-31.

¹⁹²⁷ Halep Valisi Ahmet Cevdet Paşa'nın Sadarete gönderdiği 13 Şubat 1868 (19 L 1284/1 Şubat 1283) tarihli yazı; BA, İ. ŞD, 1-31.

¹⁹²⁸ BA, BEO. AYN. d. 868, s. 25; Çekirge salgını neticesinde Halep'te yaşanan sıkıntılar ve salgını defetmeye dönük tedbirler için Halep Valisi Ahmet Cevdet Paşa'nın 20 Ocak 1867 (14 N 1283/8 K. Sani 1282) tarihli yazısına bkz: BA, İ. MVL, 569-25561.

21.786.538 kuruş, 1865 senesinde 18.712.481, 1866 senesinde 18.092.952, 1867 senesinde 13.294.325 kuruştur.¹⁹²⁹

1869 yılında İskenderun üzerinden yapılan ticaret hacmi ithalatta 35.265.118 frank, ihracatta ise 20.801.390 frank olmuştur. İthalat yapılan ülkelerde 21.886.686 frankla İngiltere başı çekmekte ikinci sırada ise 7.344.980 frankla Fransa yer almaktadır. İngiltere ile Fransa arasındaki fark düşünüldüğünde İskenderun ticaretinde ezici bir üstünlükle İngiltere'nin söz sahibi olduğu görülmektedir. Aslında bu durum neredeyse tüm Osmanlı coğrafyası için geçerliydi. İngiltere ile yapılan ticarete ise 20.460.000 frank bedelle pamuklu dokumalar birinci sırada yer almaktaydı. İhracatta ise Osmanlı coğrafyasına nakledilenler hariç tutulursa en fazla dış satım 8.601.000 frank tutarla Fransa'ya yapılmıştı.¹⁹³⁰

Tablo 8. 2. İskenderun İskeleyi'nden 1880 Senesinden 1890 Yıllarında Yapılan On Bir Senelik İthalat ve İhracat Miktarı¹⁹³¹

SENE		İHRACAT	İTHALAT
1869 ¹⁹³²	Frank	20.801.390	35.265.118
1880	Frank	20.799.000	31.690.450
1881 ¹⁹³³	Frank	22.345.325	42.568.600
1882	Frank	26.107.375	41.609.925
1883	Frank	26.409.725	40.172.100
1884	Frank	21.811.225	33.897.125
1885	Frank	24.961.920	38.962.680
1886	Frank	25.555.125	41.768.400
1887	Frank	20.927.795	38.597.990
1888	Frank	22.740.630	42.048.820
1889	Frank	24.016.080	44.112.170
1890 ¹⁹³⁴	Frank	24.157.975	43.622.700
Yekûn Frank		280.633.565	474.316.078
On iki yıllık ortalama		23.386.130,4	39.526.339,8

¹⁹²⁹ BA, HR. TO, 244-53.

¹⁹³⁰ *Annual Report on The Commercial Relations Between The United States and Foreign Nations, Made By The Secretary of State for The Year Ending September 30, 1869*, Washington 1871, s. 356.

¹⁹³¹ Ali Cevad, *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lûgati*, s. 98; Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie II*, s. 207.

¹⁹³² *The Commercial Relations Between The United States and Foreign Nations*, s. 356.

¹⁹³³ Aynı yıl Halep Vilayet Salnamesinde İskenderun'dan yapılan ihracat miktarı 31.466.074 kilogram yük için 22.398.199 frank olarak kayıtlıdır. İthalat miktarı ise 11.587.000 kilogram yük için 42.568.600 franktır. Toplamda 43.553.074 kilogram yük için 64.966.799 franktır. *HS*, 1300, s. 111-112.

¹⁹³⁴ Cuinet, *La Turquie D'Asie II*, s. 205-206.

1901 ¹⁹³⁵	Sterlin	1,220.162	2.429.050
1902 ¹⁹³⁶	Sterlin	960.671	2.336.503
1903 ¹⁹³⁷	Sterlin	1.321.725	2.404.470
1905 ¹⁹³⁸	Sterlin	1.393.333	2.487.226
1906 ¹⁹³⁹	Sterlin	1.465.554	2.487.226
1907 ¹⁹⁴⁰	Sterlin	1.448.142	2.315.763
1908 ¹⁹⁴¹	Sterlin	1.466.942	1.890.622
1909 ¹⁹⁴²	Sterlin	1.308.607	2.226.395
1910 ¹⁹⁴³	Sterlin	1.301.025	1.398.884
Yekûn Sterlin		11.886.161	19.976.139
Dokuz yıllık ortalama		1.320.684,5	2.219.571

¹⁹³⁵ *Diplomatic and Consular Reports Turkey Report for The Year 1902 on The Trade of The Vilayets of Aleppo And Adana*, Foreing Office, London 1903, s. 10.

¹⁹³⁶ *Diplomatic and Consular Reports Turkey Report for The Year 1903 on The Trade and Commerce of The Vilayets of Aleppo And Adana*, Foreing Office, London 1904, s. 12.

¹⁹³⁷ *For The Year 1903 on The Trade and Commerce of The Vilayets of Aleppo and Adana*, s. 10-11.

¹⁹³⁸ *For The Year 1906 on The Trade and Commerce Of The Vilayet of Aleppo*, s. 16.

¹⁹³⁹ *Diplomatic and Consular Reports Trade of Vilayets of Aleppo and Adana for The Year 1907*, Foreing Office, London 1908, s. 18.

¹⁹⁴⁰ *Vilayets of Aleppo and Adana for The Year 1907*, s. 18.

¹⁹⁴¹ *The Year 1910 on The Trade of The Aleppo Vilayet*, s. 10-11.

¹⁹⁴² *The Year 1910 on The Trade Of The Aleppo Vilayet*, s. 8-9.

¹⁹⁴³ *The Year 1910 on The Trade of The Aleppo Vilayet*, s. 13-15.

Tablo 8. 3. İskenderun'un 1869 Yılı İthalat ve İhracatı¹⁹⁴⁴

Geldiği ülke	Kahve		Şeker		Pamuklu kumaş		Kumaş		Pamuklu Dokumalar (Manufactures)		İpek		Hırdavat		Kırmızı boya		Kâğıt		Toplam ithalat	
	Değer	Miktar	Değer	Miktar	Değer	Mikt ar	Değ e r	Mikt ar	Değer	Miktar	Değer	Miktar	Değer	Mikta r	Değer	Mikta r	Değ e r	Mikta r	Değer	Miktar
	Frank	Okka	Frank	Okka	Frank	Okka	Fran k	Okk a	Frank	Okka	Frank	Okka	Frank	Okka	Frank	Okka	Fran k	Okka	Frank	Okka
Fransa	224.00 0	140.00 0	406.00 0	348.00 0	2.125. 000	212. 500	876. 400	43.8 20	641.08 0	80.135	1.140. 000	38.000	242.80 0	121.4 00	1.507.5 00	60.30 0	182. 200	91.10 0	7.344.98 0	1.135. 255
İngiltere	22.176	13.860	6.860	5.880	300.00 0	30.0 00	-	-	20.460. 000	2.557. 500	158.40 0	5.280	158.00 0	79.00 0	776.250	31.05 0	5.00 0	2.500	21.886.6 86	2.725. 070
İtalya	12.320	7.700	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	70.000	35.00 0	-	-	17.8 00	8.900	100.120	51.600
Yunanistan	-	-	-	-	375.00 0	37.5 00	-	-	31.000	3.875	36.000	1.200	59.800	29.90 0	-	-	-	-	501.800	72.475
Türkiye	10.080	6.300	12.740	10.920	115.00 0	11.5 00	50.4 00	2.52 0	1.841.4 00	81.675	2.193. 600	73.120	310.00 0	155.0 00	127.500	5.100	95.6 00	47.80 0	4.756.32 0	393.93 5
Mısır	1.392	8.120	28.420	24.360	35.000	3.50 0	-	-	198.40 0	24.800	120.00 0	4.000	192.80 0	96.40 0	-	-	99.2 00	49.60 0	675.212	210.78 0
Toplam	269.96 8	175.98 0	454.02 0	389.16 0	2.950. 000	295. 000	926. 800	46.3 40	23.171. 880	2.747. 985	3.648. 000	121.60 0	1.033. 400	516.7 00	2.411.2 50	96.45 0	399. 800	199.9 00	35.265.1 18	4.589. 115
İskenderun 1869 yılı İhracatı																				
Gittiği ülke	Pamuk		Yün		Mazı		İpek		Susam		Pamuklu Dokumalar (Manufactures)		Tütün ve tönbeği		Toplam ihracat					
	Değer	Miktar	Değer	Miktar	Değer	Miktar	Değer	Miktar	Değer	Miktar	Değer	Miktar	Değer	Miktar	Değer	Miktar				
	Frank	Okka	Frank	Okka	Frank	Okka	Frank	Okka	Frank	Okka	Frank	Okka	Frank	Okka	Frank	Okka				

¹⁹⁴⁴ The Commercial Relations Between The United States and Foreign Nations, s. 356.

<i>Fransa</i>	2.320.400	1.392.240	4.634.400	2.085.480	896.800	582.920	22.500	750	727.000	1.454.000	-	-	-	-	8.601.000	5.515.390
<i>İngiltere</i>	286.000	171.600		-	193.400	125.710	-	-	112.850	225.700	-	-	-	-	592.250	523.010
<i>İtalya</i>	108.200	64.920	77.400	36.120	35.400	23.010	-	-	1.250.000	2.500.000	-	-	-	-	1.471.000	2.624.050
<i>Türkiye</i>	650.400	395.640	-	-	42.600	27.690	1.125.000	37.500	865.000	1.730.000	5.809.000	320.000	256.000	224.000	8.757.000	2.734.830
<i>Mısır</i>	161.600	96.960	-	-	40.000	26.000	333.000	11.100	100.500	201.000	584.000	46.720	161.040	140.910	1.380.140	522.690
<i>Toplam</i>	3.535.600	2.121.360	4.711.800	2.121.600	1.208.200	785.330	1.480.500	49.350		6.110.700	6.393.000	366.720	417.040	364.910	20.801.390	11.919.970

Halep'in ticareti (ithalatı ve ihracatı) Süveydiye ve İskenderun İskeleleri üzerinden yapılmaktaydı. 1890 yılında İskenderun İskelesi'nden yapılan ihracat tutarı 24.157.975 franktı. 1887 yılında Süveydiye İskelesi'nden yapılan ihracat tutarı ise 19.798.400 franktan ibaretti. İthalatta iki iskeleyi kıyaslayacak olursak 1890 yılında İskenderun İskelesi üzerinden yapılan ithalat miktarı 43.622.070 franktı. Süveydiye İskelesi'nden 1887 yılında yapılan ithalat miktarı ise 695.750 franktı.¹⁹⁴⁵ Bu rakamlar İskenderun İskelesi'nin Süveydiye iskelesine kıyasla oldukça önemli bir pozisyona geldiğini göstermekteydi. Aşağıdaki rakamları da değerlendirmeye alduğumuzda ithalatın neredeyse tamamının İskenderun İskelesi'nden yaptığı görülmektedir. İskenderun artık Halep açısından en önemli limandı.

Buna mukabil gümrüklerden elde edilen vergi geliri ise şu şekildeydi¹⁹⁴⁶:

Tablo 8. 4. İskenderun ve Süveydiye Limanlarının İthalat ve İhracat Rakamları

İhracat		İthalat	
İskenderun (1890)	241.579 frank	İskenderun (1890)	3.489.765 frank
Süveydiye (1887)	197.984 frank	Süveydiye (1887)	55.660 frank

Yukarıda yıllara göre verdiğimiz ithalat ve ihracat maddelerinin nakliyesine ve İskenderun Limanı'na yanaşan gemi adedi ve bandırasına göre incelenecek olunursa durum şöyleydi: 1881-1882 yılında İskenderun Limanı'na en fazla, 205 yelkenli on bir vapur toplam 216 gemi ile 10.878 ton yük taşıyan Osmanlı bandıralı gemiler uğramıştır. İkinci sırada yetmiş dokuz vapur bir yelkenli gemi ile 44.749 ton yük taşıyan İngiliz bandıralı gemiler gelmekteydi. Fransa elli sekiz vapur ile 69.922 ton yük naklederek, gemi sıralamasında üçüncü durumda olduğu halde yük bakımından birinci sıradaydı. Rusya'da elli iki vapur bir yelkenli gemi ile 66.906 ton yük naklederek gemi sıralamasında dördüncü olduğu halde yük nakliyesi bakımından Fransanın hemen ardından ikinci sıradaydı. Bunun dışında limana Avusturya, Yunan, İtalya gibi ülkelerin de gemileri uğramış yük almış veya boşaltmıştı. Netice itibarıyla İskenderun Limanı'nda 1881-1882 yıllarında 472 gemi 206.735 ton eşya nakletmişti.¹⁹⁴⁷

Aradan geçen süre zarfında İskenderun Limanı'na uğrayan gemi adedi, taşıdığı yük miktarı ülkelere göre aşağıdaki gibiydi:

¹⁹⁴⁵ Cuinet, *La Turquie D'Asie II*, s. 175.

¹⁹⁴⁶ Cuinet, *La Turquie D'Asie II*, s. 176.

¹⁹⁴⁷ HS, 1300, s. 112-113.

Tablo 8. 5. 1884-1885 ve 1889 Senelerinde İskenderun İskelesi'ne Uğrayan Gemilerin Taşıdığı Bayraklar ve Yük Kapasiteleri¹⁹⁴⁸

1884-1885 ¹⁹⁴⁹				1889			
Taşıdığı Bayrak	Yelkenli	Buharlı	Tonilato	Yelkenli	Buharlı	Tonilato	Tonilato Dengesi
Osmanlı	198	38	23.597	157	51	55.332	+31.735
İngiliz	-	99	55.134	1	70	43.075	-12.059
Fransa	-	73	55.134	-	65	88.733	+33.599
Rusya	-	54	75.754	-	23	43.744	-32.007
İtalya	6	-	1.571	10	2	5.870	+4.299
Avusturya	3	-	746	1	2	2.255	+1.509
Yunan	37	2	3.317	17	3	7.515	+4.198
Toplam	244	266	215.253	186	-	246.524	+31.271
İspanya	-	-	-	-	3	1.989	-
Mısır	-	-	-	-	52	49.247	-
Genel Toplam	244	266	215.253	186	216	297.760	-

Bu tablodan da anlaşılacağı üzere yabancı devletler içinde İskenderun'a en fazla gemi gönderen ülke İngiltere'dir. Ancak İngiliz gemileri geçen süre zarfında İskenderun'a sevk ettikleri emtia miktarını düşürmüşlerdir. Benzer bir durum Rusya için de söz konusudur. Rusya da 1884-1885 yıllarında 75.754 ton eşya naklederken aradan geçen süre zarfında bu oran 1887 yılında 69.942 tona düşmüş¹⁹⁵⁰, 1889 yılında ise bu miktar 43.744 ton olmuştur.¹⁹⁵¹

Gemilerin getirdiği ve götürdüğü yüklerin karada nakli ise daha ziyade develer ile yapılmaktadır. Limana gelen deve miktarı mevsime ve koşullara göre değişmekle birlikte ekim ayında 30.000-40.000 civarındadır. Develerin yük olarak taşıdıkları meta, ağırlıklı olarak pamuk ve yün olmaktadır.¹⁹⁵²

Nakledilen bu yüke karşın mesela 1884-1885/1887-1888 yıllarında ithalattan ve ihracattan elde edilen vergi miktarı aşağıdaki gibidir:

¹⁹⁴⁸ Bayraktar, XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadi Vaziyeti, s. 136.

¹⁹⁴⁹ HS, 1302, s. 201.

¹⁹⁵⁰ 1887 yılına kadar İskenderun Limanı'na en fazla yük sevkeden yabancı devlet İngiltere olduğu halde aynı yıl İngiltere sevkiyat bakımından Fransa ve Rusya açık ara farkla gerisinde kalmıştır. HS, 1305, s. 211-212.

¹⁹⁵¹ Bayraktar, XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadi Vaziyeti, s. 136.

¹⁹⁵² Davis, Life in Asiatic Turkey a Journal of Travel in Cilicia, s. 9

Tablo 8. 6. İskenderun Limanı'nda 1884-1885/1887-1888 Yıllarında İthalattan ve İhracattan Elde Edilen Vergi Miktarı

1884-1885 yıllarında İskenderun Rüşumat Nezaretince ithalat ve ihracattan alınan gümrük vergisinin miktarı. ¹⁹⁵³		1887-1888 yıllarında İskenderun Rüşumat Nezaretince ithalat ve ihracattan alınan gümrük resminin miktarı ¹⁹⁵⁴		
Guruş	Para	Kuruş	Para	
5.489.885	20	4.640.179	6	İthalat
277.767	10	183.453	6	İhracat
5.767.652	30	4.823.632	12	Yekûn

Tablo 8. 7. 1890 Yılında İskenderun Limanı'ndan Yapılan İhracatın Ülkelere Göre Durumu¹⁹⁵⁵

İhraç mallar	Amerika	İngiltere	Avusturya	Mısır	Fransa	Yunanistan	İtalya	Türkiye	Diğer ülkeler	Yekûn	Toplam
	Frank	Frank	Frank	Frank	Frank	Frank	Frank	Frank	Frank	Frank	kg
Yerli üretim	21.950	44.420	26.130	368.380	33.880	-	30.560	1.586.080	102.030	2.313.430	200.740
Koza/ipek	-	-	-	31.050	177.330	-	29.800	344.560	18.710	601.450	48.240
Pamuk	-	26.230	7.610	3.490	107.280	-	15.900	104.040	44.000	308.550	240.640
Yün	135.200	363.130	27.720	-	2.178.930	-	468.100	341.720	180.310	3.695.110	3.056.790
Kuruyem iş	3.030	254.080	121.100	18.630	415.730	-	11.190	224.680	74.000	1.122.440	739.010
Balmumu	3.410	19.340	10.380	-	41.200	-	13.000	21.830	12.000	121.160	40.385
Sakız	-	100.390	18.270	22.075	19.320	-	13.950	20.080	18.000	212.085	99.115
Susam	-	-	-	14.100	20.930	1.010	10.725	116.620	42.000	205.385	259.945
Hububat	-	56.000	-	149.355	554.800	17.850	1.052.700	73.990	117.600	2.022.295	11.651.460
Sabun	-	-	-	26.460	-	-	-	50.970	12.300	89.730	98.000
Tütün	-	-	-	56.150	-	-	-	92.200	40.000	188.350	74.300
fıstık, badem, kuru	6.380	4.160	14.880	226.670	262.690	6.200	10.810	166.150	110.800	808.740	485.240

¹⁹⁵³ HS, 1303, s. 221.

¹⁹⁵⁴ HS, 1305, s. 211.

¹⁹⁵⁵ Cuinet, *La Turquie D'Asie II*, s. 205.

üzüm vb.											
Gıda Maddesi	-	16.32 5	8.960	1.199 .600	6.680	10.1 90	4.120	310.1 80	48.70 0	1.604.7 55	1.19 2.70 0
Deri ve deri mamulü	4.490	29.86 0	22.66 0	128.3 40	323.7 50	2.76 0	19.90 0	178.9 50	70.80 0	781.51 0	588. 660
Keçi kılı	-	99.83 0	-	14.57 0	-	-	-	69.19 0	2.700	186.29 0	53.0 20
Kereste	-	-	-	87.03 0	-	23.3 90	-	16.07 0	72.40 0	198.89 0	2.07 2.84 5
Meyan kökü	704.3 40	-	-	-	21.12 0	-	13.85 0	58.56 0	90.00 0	887.87 0	3.96 2.27 0
Ham bakır	-	310.4 00	-	-	-	-	-	-	10.70 0	321.10 0	?
Sığır	-	-	-	1.450 .100	-	-	-	445.8 00	-	1.895.9 00	?
Değerli eşyalar	-	651.8 00	7.940	173.1 00	100.0 25	26.1 00	22.80 0	3.800 .100	40.20 0	4.822.0 65	?
Diğer	5.450	84.36 0	21.46 0	923.3 50	78.78 0	12.1 00	32.25 0	534.8 20	178.3 00	1.870.8 70	1.35 1.12 0
Toplam	884.2 50	2.060 .325	287.1 10	4.892 .450	4.342 .445	99.6 00	1.749 .655	8.556 .590	1.285 .550		
GENEL TOPLAM										24.157. 975	26.2 14.4 80

Tablo 8. 8. 1890 Yılında İskenderun'dan Yapılan İthalatın Ürünlere Göre Miktarı¹⁹⁵⁶

İthal Malların ismi	İthal Edilen Malların Geldiği Ülkeler								Toplam Tutar	Ağırlık
	İngiltere	Avusturya	Mısır	Fransa	İtalya	Rusya	Türkiye	Diğer ülkeler		
	Frank	Frank	Frank	Frank	Frank	Frank	Frank	Frank		
Pamuklu kumaş	18.531.5 50	1.675.4 60	67.18 0	2.001 .770	648.7 50	-	2.493 .600	2.700	25.42 1.010	3.429 .865
Perdelik kumaş	439.140	1.015.1 80	-	172.9 50	36.14 0	-	-	118.0 00	1.781 .410	167.3 10
Ham ipek	-	-	80.78 0	15.53 0	-	-	118.9 30	4.000	219.2 40	5.760
İpek	53.910	165.72 0	-	644.9 00	36.22 5	-	451.7 50	70.00 0	1.422 .505	16.27 5
Şeker	5.140	257.95 0	330.2 80	255.9 00	-	-	28.64 0	40.00 0	917.9 10	1.004 .326
Kahve	35.420	26.780	144.9 20	217.2 80	-	-	109.1 95	20.00 0	553.5 95	196.3 50
Pirinç	29.260	-	260.1 50	14.52 0	10.68 5	-	80.73 0	12.00 0	407.3 45	773.4 45

¹⁹⁵⁶ Cuinet, *La Turquie D'Asie II*, s. 206.

Kırmızı boya	171.810	-	-	122.270	-	-	-	-	294.110	38.890
Şarap, alkol	3.160	75.950	46.950	81.950	8.600	7.830	79.500	22.000	325.940	277.870
Hayvan derisi	86.850	61.660	386.000	560.540	11.225	-	193.600	-	1.299.875	417.960
Biber ve baharat	44.270	-	8.750	10.130	-	-	6.880	13.000	83.030	70.870
Denrees coloniales ?	2.440	-	7.900	8.420	35.420	14.520	63.400	40.000	172.100	258.520
Kitap, kırtasiye	10.520	93.200	37.680	82.150	25.400	-	48.000	22.000	318.950	135.380
Bakır	623.560	-	7.780	18.340	-	-	6.000	-	655.680	234.865
Kurşun, kalay, çinko	243.700	22.000	-	174.600	-	21.550	12.210	-	474.000	377.830
Demir araç	457.820	15.500	-	39.780	1.450	-	56.940	80.000	579.490	1.073.240
Çivit	1.429.600	-	-	-	-	-	-	-	1.429.600	71.840
Petrol	-	-	-	-	-	643.800	-	-	643.800	3.756.750
Züccaciye, porselen	2.680	58.670	5.770	157.560	-	-	35.760	9.500	269.940	219.100
İlaç	263.270	328.600	263.200	1.980.900	62.700	12.750	1.014.340	18.000	3.943.760	1.791.080
Çeşitli değerli eşya	83.100	8.700	254.100	625.950	26.370	-	1.380.500	30.000	2.408.720	-
Toplam	22.517.230	3.805.370	1.901.440	7.185.440	902.965	700.450	6.179.975	429.200		
GENEL TOPLAM									43.622.070	14.320.606

1869 yılı ile 1890 yıllarını karşılaştırılacak olursak 1869 yılında hem ithalatta hem de ihracatta en önemli emtiaların başında ipek gelmekteydi. Yüzyılın sonuna doğru Çukurova ve Suriye’de pamuk üretiminin artması ipeğin zamanla yerini pamuğa bırakmasına yol açmıştı. Bu durum ticaretin bir kısmının güney limanlarına Sayda ve Akkâ’ya kaymasına sebep olmuştu.¹⁹⁵⁷ Bu kaymanın sebepleri arasında Beyrut Limanı’ndan ihraç edilen ipek ve kumaşdan İskenderun’a kıyasla daha düşük vergi alınması da vardır. 1888 yılında Beyrut Limanı’nda kumaş ve ipek ihracından % 4 oranında vergi alınırken bu rakam İskenderun Limanı’nda % 6’ydı. Şikâyetlere ve sıkıntılara sebebiyet veren bu durum Rüsumat Nazırı tarafından Bab-ı Âliye iletilince, fazla vergi 13 Eylül 1888 (7 M 1306/1 Eylül 1304) tarihli padişah iradesi ile

¹⁹⁵⁷ Bruce McGowan, “Âyanlar Çağı (1699-1812)”, (1994), Ed: Halil İnalcık, Donald Quataert, (Çev. Ayşe Berktaş), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi II*, Eren Yayınları, 2006, s. 851.

kaldırılmıştı. Bu sayede Beyrut ve İskenderun Limanları vergi açısından eşitlenmişlerdi.¹⁹⁵⁸

Buna rağmen 1890 yılında pamuk, ithalat ve ihracatta en önemli emtiaların başında gelmektedir. Bunun temel sebebi pamuğun ipeğe kıyasla ucuz ve bol olmasıydı. Halep, Bağdat ve civarı ahalisi artık pamuklu giysiler giymeye ve evlerini pamuklu kumaş veya halılarla döşemeye başlamıştı. Bunu yukarıda verilen rakamlardan da çok net görebilmekteyiz. Artık İskenderun'dan ithal edilen birinci sıradaki emtia, İngiliz pamuklu kumaşlarıydı.¹⁹⁵⁹

İskenderun ticaretinde yaşanan bir diğer değişim ticaretin yapıldığı ülkelerdeki değişimdi. Osmanlı hâkimiyetine geçtiğinde Venediklilerin ticari açıdan etkin olduğu şehir, zamanla İngilizlerin kontrolüne geçmişti. XVIII. yüzyılda Fransızların ticarete daha uygun kumaş üretmeleri İngilizlerin ticari üstünlüğü Fransızlara bırakmasına neden olmuştu. 1770'e kadar İngilizlerin Doğu Akdeniz limanlarına yaptığı kumaş sevkiyatı yarı yarıya düşerken, Fransızların kumaş sevkiyatı dört katına çıkmıştır. Böyle bir durumda her zaman olduğu gibi İskenderun Levant ticaretinin antrepo'su olmuştu.¹⁹⁶⁰ Fransızların bu egemenliği XIX. yüzyılda değişime uğramış ve İskenderun ticaretindeki önemli aktör tekrar İngiltere olmuştu. Özellikle, incelediğimiz döneme giren XIX. yüzyılın ikinci yarısında bütün veriler İngilizler lehine değişmişti. Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere İngiltere'den yapılan ithalat 22.517.230 frank iken Fransa'dan yapılan ithalat 7.185.440 frankta kalmıştır. Şu haliyle bile İskenderun ticaretinde birinci sırada İngilizler ikinci sırada ise Fransızlar vardı. İhracatta durum tam tersi bir görünüm sunmaktaydı. Fransa, Osmanlı Devleti ve Mısır dikkate alınmadığı takdirde 4.342.445 frank ile birinci sıradaydı. İngiltere, Fransa'nın ardından 2.060.325 frank ile ikinci sıradaydı.¹⁹⁶¹

İngiltere'den 1890 yılında ithal edilen maddeler içerisinde pamuklu kumaş 18.531.550 frankla birinci sırada yer almaktaydı. Oysa Fransa'dan ithal edilen pamuklu kumaşın bedeli 2.001.770 franktı.¹⁹⁶²

¹⁹⁵⁸ BA, ŞD, 577-14; BA, İ. ŞD, 92-5486.

¹⁹⁵⁹ Cuinet, *La Turquie D'Asie II*, s. 206.

¹⁹⁶⁰ McGowan, "Âyanlar Çağı (1699-1812)", s. 851, 858.

¹⁹⁶¹ Cuinet, *La Turquie D'Asie II*, s. 206.

¹⁹⁶² Cuinet, *La Turquie D'Asie II*, s. 206.

1894 yılında İskenderun İskelesi'nden bir sene zarfında geçen koyun sayısı ortalama olarak 80.000 adettir. Aynı yıllarda gümrükten geçen sığır sayısı ise 12.000 adettir.¹⁹⁶³

Tablo 8. 9. 1 Mart 1890 ile 28 Şubat 1891 Tarihleri Arasında İskenderun'a Gelen ve İskenderun'dan Ayrılan Gemi Sayısı ve Tonajı¹⁹⁶⁴

Bandıra	Gemi adedi			Tonaj			
	Vapur	Yelkenli	Yekûn	Vapur	Yelkenli	Yekûn	
İngiliz	69	1	70	39.513	674	40.187	Piastres (Kuruş)
Avusturya	4	1	5	3.609	830	4.439	
İspanyol	5	-	5	4.078	-	4.078	
Fransız	65	-	65	109.631	-	109.631	
Yunan	1	17	18	857	5.090	5.947	
İtalyan	2	6	8	1.022	3.268	4.290	
Osmanlı	51	215	266	35.498	4.293	39.791	
Mısır	53	-	53	49.675	-	49.675	
Samien	-	1	1	-	135	135	
Rusya	24	-	24	32.155	-	32.155	
Toplam	274	241	515	276.038	14.290	290.328	40.938

Tablo 8. 10. 1891-1892 Yıllarında İskenderun Limanı'na Gelip Giden Gemilerin Hamil Oldukları Sancak ve Adedi¹⁹⁶⁵

Ton hesabıyla taşıdığı yük	Yelken Gemisi Adedi	Vapur adedi	Bandıra	İzahat
38.707	0	70	İngiliz	İskenderiye yolu ile gelip gitmişlerdir.
64.703	0	44	Fransız	İstanbul ve İskenderiye yoluyla gelip gitmişlerdir.
5.242	21	0	Yunan	Batum, Triyeste ve Marsilya yoluyla gelip gitmişlerdir.
4.604	10	0	İtalya	Tiriyeste, Marsilya ve Amerika'dan gelip gitmişlerdir.
25.195	0	35	Osmanlı	İdare-i Mahsusaya ait olan vapurlar İstanbul, İskenderiye ve Cidde'den gelip gitmişlerdir.
3.617	137	0	Osmanlı	Mersin, Kıbrıs, İskenderiye, Dimyat, Beyrut ve Lazkiye'den gelip gitmişlerdir.
26.968	0	32	Mısır Hidiviyeti	Mersin'den gelip İskenderiye'ye gitmişlerdir.
410	73	0	Osmanlı	Küçük gemiler körfez dâhilindeki iskelelerden gelip gitmişlerdir.
	241	181	Yekûn	

¹⁹⁶³ BA, İ. DH, 1318-1312/C.2.

¹⁹⁶⁴ Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie II*, s. 154.

¹⁹⁶⁵ HS, 1309, s. 175.

Her iki tablodan da anlaşılağı üzere nakliye işini Fransızlar kontrolleri altında tutmaktadırlar. Buna karşın ticarete meblağ açısından İngilizler birinci sırayı elden bırakmayacaklardır.

Tablo 8. 11. 1901-1902 Boyunca İskenderun Limanı'ndan İthal Edilen Bütün Maddelerin, 1898-1902 Arasındaki Beş Yıl Boyunca İthal Edilen Tüm Maddelerin Ortalama Miktarı İle Değeri ve Ticaretin Karakteri¹⁹⁶⁶

Ürünler	1901		1902		Ortalama 5 yıl (1898-1902)		Ticaretin Karakteri
	Miktar (Ton)	Değer (Sterlin)	Miktar (Ton)	Değer (Sterlin)	Miktar (Ton)	Değer (Sterlin)	
Üretilen ürünler	7.791	1.574.675	8.113	1.469.535	7.631	1.426.480	
Giysi	152	78.930	148	70.810	139	69.166	Daha çok İngiltere, Avusturya Macaristan ve Almanya'dan ithal edilmektedir.
Hint kenevir kumaşı, boş çuval	531	12.490	460	10.640	512	13.686	Boş çuval daha çok Kalküta ve Dundee'den mahalli tüketim için ithal edilmektedir.
İpek	14	14.990	20	21.915	21	24.255	Şangay ve Kalküta'dan mahalli üretim için ithal edilmektedir.
İpek Mamulâtı	41	111.225	45	122.775	43	118.182	Başlıca İngiltere ve Fransa'dan ithal edilmektedir.
Şeker	3.592	42.355	4.137	45.635	3.210	41.680	Avusturya Macaristan, Rusya, Fransa, Belçika ve Almanya'dan ithal edilmektedir.
Kahve	526	28.925	545	24.450	481	30.106	Büyük çoğunluğu Brezilya Santos'dan ithal edilmektedir.
Pirinç	815	8.425	1.273	13.035	1.008	10.414	%60'ı Myanmar Rangoon'dan %40'ı Mısır'dan ithal edilmektedir.
Kırmızı boya	2	240	5	600	5	650	Fransa ve İngiltere'den ithal edilen boya kumaş boyamak için kullanılır.
Şarap alkollü içecek	374	10.650	426	12.513	368	9.972	Çoğunlukla Avusturya-Macaristan, İngiltere ve Almanya'dan bira, Rusya'dan alkol ithal edilmiştir.
Deri	670	70.235	710	74.240	637	59.819	Çin ve Hindistan'dan getirilen bufalo derileri Mezopotamya ve Halep Vilayetinde ayakkabı yapımında kullanılmaktadır.
Karabiber ve kırmızıbiber	43	2.580	49	2.940	51	2.776	Fransa ve Avusturya Macaristan ve İngiltere'den ithal edilmektedir. Yerel tüketim için
Erzak (un ve buğday)	1.826	31.230	2.259	38.590	1.348	24.273	Çoğunlukla Halep Vilayetinde kılık olduğunda Selanik ve İstanbul'dan buğday ve un ithal edilmektedir.
Kâğıt ve kırtasiye	467	19.865	530	22.360	459	19.846	Çoğunlukla Avusturya Macaristan ve İtalya'dan ithal edilen kâğıt daha çok Payas'ta portakal paketlemede kullanılmaktadır.
Bakır	62	5.670	88	7.255	99	8.221	Tamamı bölgesel sanayide kullanılmak için İngiltere'den ithal edilmektedir.
Çinko, teneke,	452	25.585	507	28.560	395	37.362	Yerel endüstri kullanılmak için büyük çoğunluğu İngiltere'den ve diğer kısmı da

¹⁹⁶⁶ The Year 1902 on The Trade of The Vilayets of Aleppo and Adana, s. 6-7.

<i>metaller, çelik</i>							<i>Almanya, Belçika, Avusturya Macaristan ve Fransa'dan ithal edilmektedir.</i>
<i>Demir ve demir eşyalar</i>	1.823	44.895	1.869	42.870	1.622	47.129	<i>İsveç, Belçika ve İngiliz demirleri Manchester, Liverpool, Hamburg ve Antwerp (Belçika) Limanlarından ithal ediliyordu. Demir eşyalar Almanya, Belçika, Avusturya Macaristan ve İngiltere'de yerel tüketim için ithal ediliyordu.</i>
<i>Çivit</i>	66	42.150	85	47.645	78	47.129	<i>Tamamı Hindistan'dan ithal edilen bu madde Halep, Antep ve Mezopotomya'da kumaş boyamak için kullanılmaktadır. Ticari rekabetle kimyasal çivit ve diğer reklendiriciler Almanya'dan ithal edildiği için ticareti düşüş göstermektedir.</i>
<i>Petrol</i>	6.485	36.300	3.540	17.700	4.040	24.145	<i>Hepsi Batum'dan ithal ediliyordu, önceki yıllardaki spekülasyondan kaynaklanan aşırı stoklanmadan doğan bir düşüş vardı.</i>
<i>Cam ve kristal</i>	539	11.730	605	14.395	550	11.841	<i>Çoğu pencere camı olarak Belçika ve İngiltere'den; kristaller ise Avusturya-Macaristan ve Almanya'dan ithal ediliyordu</i>
<i>İlaçlar ve kimyasal maddeler</i>	1.072	43.340	1.315	50.070	1.174	47.428	<i>İthal edilen kimyasal ürünlerin %50'si İngiltere ve Belçika'dan ithal edilip, Halep ve Antakya'da sabun yapımında kullanılan soda; %40'ı Mısır ve Arabistan'dan tıbbi amaçlar için ithal edilen kına; %10'u ise İngiltere ve Belçika'dan ithal edilen eczacılıkla ilgili ürünlerdir.</i>
<i>Tütün</i>	335	53.600	352	56.320	327	52.174	<i>Reji tarafından Türkiye'de yerel tüketim için temin ediliyordu.</i>
<i>Hırdavat, çeşitli eşyalar</i>	2.093	91.465	1.999	87.230	2.122	89.132	<i>Ufak tefek şeyler, çoğunlukla Tuzdan oluşuyordu, Türkiye'den yerel tüketim için ithal ediliyordu. Hırdavat başlıca Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan ithal ediliyordu.</i>
<i>Kömür</i>	800	1.580	294	425	448	719	<i>Çok az tüketilen ve İngiltere'den ithal edilen kömür, İskenderun'da bulunan beş meyan kökü basma fabrikasında meyan kökü basımı için buhar kazanlarında kullanılıyordu.</i>
<i>Boya</i>	232	15.120	278	15.975	267	20.295	<i>Kimyasal boyalar bölgede çeşitli şeyleri renklendirmek için kullanılıyor.</i>
<i>Madeni para ve mücevherat</i>	-	50.800	-	37.990	-	58.065	<i>Madeni para Türkiye ve Mısırdan ithal ediliyordu, çelik çubuklar Fransa ve İngiltere'den ithal ediliyordu.</i>
<i>Toplam</i>		2.429.050		2.336.503		2.268.660	

Tablo 8. 12. 1901-1902 Boyunca İskenderun Limanı'ndan İhraç Edilen Bütün Maddelerin, 1898-1902 Arasındaki Beş Yıl Boyunca İhraç Edilen Tüm Maddelerin Ortalama Miktarı ile Değeri ve Ticaretin Karakteri¹⁹⁶⁷

Ürünler	1901		1902		Ortalama 5 yıl		Ticaretin Karakteri
	Miktar (Ton)	Değer (Sterlin)	Miktar (Ton)	Değer (Sterlin)	Miktar (Ton)	Değer (Sterlin)	
Yerel üreticiler	525	196.775	541	202.365	494	185.967	Çin ipeği, İngiliz ve yerli iplik kullanılarak Halep, Antep ve Antakya'da dokunan ipek ve pamuklu giyisileri içermektedir.
İpek kozası	179	71.200	190	75.500	190	81.500	%70'i Fransa'ya %30'u İtalya'ya ihraç edilmiştir.
Pamuk	356	10.680	62	1.860	255	7.599	Başlıca Türkiye, Fransa, İngiltere ve Avusturya Macaristan'a ihraç edilmiştir Pamuğun çok azı Halep'te kalan kısmı İdlip'de üretilmiştir. Fakat 1902 yılında kuraklık olduğu için ürün miktarı düşmüştür.
Yün	1.753	106.045	1.615	94.270	1.923	109.405	İstanbul, Liverpool ve Marseilles aracılığıyla Amerika Birleşik Devletlerine ihraç edilmiştir.
Sarı meyveler	617	36.440	496	26.745	535	29.017	Mineral boyama ilaçlarındaki rekabetten dolayı Avrupa marketlerindeki değer azalmasıyla ticareti düşüşe geçmiştir.
Bal mumu	21	3.150	16	2.400	24	3.510	Almanya ve Avusturya Macaristan'a ihraç edilmektedir.
Sakız ve yapışkanlar	153	7.790	122	5.955	183	10.070	Sakız Almanya, İngiltere, Fransa ve Türkiye'ye, yapıştırıcı ise Türkiye ve Mısır'a ihraç edilmiştir.
Susam, Haşhaş, hintyağı ve hardal tohumu	483	5.155	275	2.953	695	8.357	Susamın büyük bir kısmı bölgede tüketilmektedir. 1902 yılında çok az bir kısmı Rusya, Mısır ve Türkiye'ye ihraç edilmiştir. Haşhaş, hintyağı ve hardal tohumu ihracı düşüş göstermektedir. Fransa, İtalya ve Türkiye'ye ihraç edilmiştir.
Buğday, arpa, yulaf, darı, vs.	4.180	20.695	2.998	13.710	5.366	25.605	1902 yılında verim oldukça düşüktü. Yalnızca 1902 yılında İngiltere'ye arpa, yulaf, darı ve ihraç edilmiştir, çok az da Mısır ve Türkiye'ye.
Sabun	333	13.330	257	10.275	221	8.540	Başlıca Kilis ve Antakya'ya üretilen sabun Türkiye'ye ihraç edilmiştir.
Tütün	49	2.350	52	2.495	56	2.658	Daha çok bölgede tüketilen bu ürünün bir kısmı Mısır'a ihraç edilmiştir.
Fıstık	531	4.190	276	22.610	332	27.139	Halep, Antep, Rumkale'de üretilmiş ve Mısır ile Türkiye'ye ihraç edilmiştir.
Kuru üzüm ve incir	1.200	8.464	884	6.375	1.233	9.045	Kuru üzüm Maraş ve Antep'te üretilmiş Türkiye, Mısır ve Almanya'ya ihraç edilmiştir. İncir Antakya ve Antep'te üretilmiş Mısır ve

¹⁹⁶⁷ The Year 1902 on The Trade of The Vilayets of Aleppo and Adana, s. 8-9.

							<i>Türkiye'ye ihraç edilmiştir.</i>
<i>Badem ve kayısı çekirdeği</i>	217	6.140	131	3.750	214	5.902	<i>Avrupa ve Türkiye'ye ihraç edilmiştir.</i>
<i>Tereyağı</i>	1.778	142.240	715	6.025	1.085	84.354	<i>Çok önemli ticari üründür. Başlıca Mısır ve Türkiye'ye ihraç edilmektedir.</i>
<i>Zeytinyağı</i>	635	19.050	108	3.855	279	8.859	<i>Kilis'teki üretim 1902 yılında epey düştü. 1902 yılında gönderilen miktar önceki yılların stoklarından sağlanmıştır.</i>
<i>Erzak</i>	206	5.430	252	6.925	263	7.012	<i>Çoğunlukla bulgurdan oluşuyordu. Türkiye ve Mısır'a ihraç edilmiştir.</i>
<i>Fas derisi ve post</i>	1.059	101.195	807	68.890	898	79.287	<i>Morocco derisi Antep ve Halep'ten Mısır ve Türkiye'ye ihraç ediliyordu. Kuzu ve keçi derisini içeren deriler başlıca Almanya, Türkiye Fransa, ABD gibi ülkelere ihraç edilmiştir.</i>
<i>Keçi kılı (Tiftik)</i>	7	555	...	...	3	250	<i>Türkiye'ye ihraç edilmiştir.</i>
<i>Yakacak odun</i>	185	485	484	484	450	150	<i>Mısır, Türkiye ve Kıbrıs'a ihraç edilmiştir.</i>
<i>Haşhaş</i>	8	6.750	12	10.200	8	7.112	<i>Az miktarda Malatya'da üretilen haşhaş, Türkiye, Mısır ve ABD'ye ihraç edilmiştir.</i>
<i>Sarmaşık kökü</i>	93	2.325	60	1.250	45	1.133	<i>İngiltere ve Türkiye'ye ihraç edilmiştir.</i>
<i>Meyan kökü</i>	14.161	113.209	7.695	61.560	10.880	81.725	<i>Değerinin azalması yüzünden ihracatı düşüşe geçmiştir. ABD'ye ihraç ediliyordu.</i>
<i>Palamut</i>	18	108	1	6	31	200	<i>Türkiye'ye ihraç edilmiştir.</i>
<i>Tuzlu bağırsak</i>	52	13.750	45	11.870	52	13.782	<i>Avusturya Macaristan'a, çok az kısmı da ABD'ye ihraç edilmiştir</i>
<i>Mercimek, bezelye, bakla</i>	232	1.476	146	940	313	2.144	<i>1902'de hasatın azlığından düşüşe geçmişti, Kıbrıs, Malta, Mısır ve Türkiye'ye ihraç ediliyordu.</i>
<i>Yumurta akı ve yumurta sarısı</i>	249	12.450	224	11.200	272	13.027	<i>Başlıca Fransa'ya ihraç ediliyordu.</i>
<i>Bakır madeni</i>	1.195	60.090	1.185	59.280	1.127	55.550	<i>Başlıca İngiltere'ye ihraç ediliyordu.</i>
<i>Portakal, limon</i>	2.507	15.010	2.394	14.960	2.347	13.929	<i>İskenderun Körfezi'ndeki Payas'ta tarımı yapılıyor ve başlıca Rusya ve Türkiye'ye ihraç ediliyordu.</i>
<i>İvir zıvır</i>	462	18.625	535	21.195	503	20.037	
<i>Sığır</i>	...	114.900	...	103.140	...	67.814	<i>Öküz, koyun ve keçiden oluşuyordu başlıca Mısır'a ihraç ediliyordu</i>
<i>Madeni para</i>	...	62.070	...	52.778	...	76.444	<i>Madeni para Mısır ve Türkiye'ye ihraç ediliyordu.</i>
<i>Toplam</i>	...	1,220.162	...	960.671	...	1.051.110	

Tablo 8. 13. 1908-1910 Yılları Arasında Yabancı Ülkelere Yapılan İhracat ve İthalatın İçerdiği Bütün Ürünlerin Toplam Değeri¹⁹⁶⁸

İHRACAT (Sterlin)						
<i>ÜLKE</i>	1908		1909		1910	
<i>İngiltere</i>	9.042.550	82,205	8.015.040	72.864	2.719.420	24.722
<i>Fransa</i>	4.309.010	220,991	21.435.590	194.869	20.799.40	189.086
<i>İtalya</i>	6.374.390	57.949	3.936.790	35.789	4.250.950	38.645
<i>Avusturya</i>	3.382.830	30.753	4.474.250	40.675	2.435.620	22,142
<i>Rusya</i>	954.580	8.678	1.160.060	10.546	1.692.350	15.385
<i>ABD</i>	19.661.620	178.742	14.668.610	133.351	15.119.940	137.454
<i>Belçika</i>	1.093.510	9.941	554.290	5.039	33.420	3.022
<i>Almanya</i>	2.023.670	18.397	3.783.340	34.394	2.063.710	18.761
<i>Türkiye</i>	50.737.060	461.46	55.746.460	506.786	57.775.740	525.234
<i>Mısır</i>	43.350.780	394.098	29.970.160	272.456	35.500.300	322.730
<i>Yunanistan</i>	433.620	3.942	202.180	1.838	4.840	3.844
TOPLAM	161.363.620	1.466.942	143.946.770	1.308.607	143.112.750	1.301.025
İTHALAT (Sterlin)						
<i>ÜLKE</i>	1908		1909		1910	
<i>İngiltere</i>	99.719.840	906.544	116.947.490	1.063.159	60.263.830	547.853
<i>Fransa</i>	21.005.380	190.958	23.620.630	214.733	18.765.890	170.599
<i>İtalya</i>	10.559.670	95.997	14.424.520	131.132	8.294.000	75.400
<i>Avusturya</i>	20.487.500	186.250	23.858.120	216.892	17.547.970	159.527
<i>Rusya</i>	3.444.430	31.313	4.447.300	40.430	2.791.360	25.376
<i>ABD</i>	970.420	8.822	1.810.820	16.462	650.210	5.911
<i>Belçika</i>	5.029.860	45.726	6.419.050	58.355	5.070.340	46.094
<i>Almanya</i>	7.709.020	70.082	8.853.240	80.484	5.383.400	48.940
<i>Türkiye</i>	34.171.060	310.646	39.546.320	359.512	31.302.150	284.565
<i>Mısır</i>	4.548.390	41.349	4.618.620	41.982	3.631.980	33.018
<i>Yunanistan</i>	322.850	2.935	357.940	3.254	176.110	1.601
TOPLAM	207.968.420	1.890.622	244.903.450	2.226.395	153.877.240	1.398.884

¹⁹⁶⁸ The Year 1910 on The Trade of The Aleppo Vilayet, s. 8-9.

Tablo 8. 14. 1913 Yılında Tüccarların İhraç Ettikleri Balmumu ve Balmumundan Mamul Eşyanın İskele ve Kilogram İtibarıyla Miktarı¹⁹⁶⁹

<i>Nefs-i İzmir ve mülhakatı</i>	197.329 kg	<i>Mülhakatıyla Yemen</i>	5.344 kg
<i>Dersaadet Haydar Paşa ve mülhakatı</i>	69.583 kg	<i>Mülhakatıyla Edirne</i>	3.204 kg
<i>Mülhakatıyla İskenderun</i>	54.619 kg	<i>Mülhakatıyla Cidde</i>	748 kg
<i>Trabzon ve mülhakatı</i>	54.310 kg	<i>Yekûn: 425.638 kg</i>	
<i>Nefs-i Beyrut ve mülhakatı</i>	39.501 kg		

Tablo 8. 15. 1913 Senesi İthal Edilen 174.776.630 Kilogram Şekerin Limanlarımıza Göre Miktarı¹⁹⁷⁰

<i>İstanbul ve Galata Limanlarına</i>	28.153.192 kg	<i>İskenderun Limanlarına</i>	8.747.109 kg
<i>İzmir Limanlarına</i>	26.780.010 kg	<i>Cidde Limanlarına</i>	4.133.858 kg
<i>Beyrut Limanlarına</i>	26.277.079 kg	<i>Yemen Limanlarına</i>	4.001.201 kg
<i>Bağdat Limanlarına</i>	25.631.994 kg	<i>Edirne Limanlarına</i>	3.471.409 kg
<i>Haydarpaşa Limanlarına</i>	25.494.319 kg	<i>Yekûn 174.776.630 kg</i>	
<i>Trabzon Limanlarına</i>	20.485.459 kg		

Tablo 8. 16. 1913 Yılında İthal Edilen Karabiberin Ülkeye Girdiği Limanlara Göre Dağılımı Şöyledir¹⁹⁷¹

<i>Mülhakatıyla beraber Beyrut'a</i>	170.501 kg	<i>Mülhakatıyla beraber İskenderun'a</i>	44.916 kg
<i>Mülhakatıyla beraber Yemen'e</i>	151.258 kg	<i>Mülhakatıyla beraber Cidde'ye</i>	36.581 kg
<i>Mülhakatıyla beraber Bağdad'a</i>	135.134 kg	<i>Haydarpaşa'ya</i>	25.662 kg
<i>İstanbul ve Galata'ya</i>	123.473 kg	<i>Edirne'ye</i>	3.795 kg
<i>Mülhakatıyla beraber İzmir'e</i>	120.088 kg	<i>Yekûn 867.252 kg</i>	
<i>Mülhakatıyla beraber Trabzon'a</i>	55.944 kg		

Tablo 8. 17. 1912 Yılında Ülkemizden Transit Şekilde İthal Edilen İran Afyonunun Limanlara Göre Dağılımı¹⁹⁷²

	<i>Gram</i>	<i>Kilo</i>		<i>Gram</i>	<i>Kilo</i>
<i>Mülhakatıyla Bağdad'dan</i>	360	1.666	<i>Mülhakatıyla</i>	175	

¹⁹⁶⁹ Ticaret-i Umumiye Mecmuası, 4/I, 1 Mayıs 1333 Salı, sene: 1, s. 57.

¹⁹⁷⁰ Ticaret-i Umumiye Mecmuası, 7/I, 16 Haziran 1333 Cumartesi, sene: 1, s. 101-102.

¹⁹⁷¹ Ticaret-i Umumiye Mecmuası, 15/I, 16 Teşrin-i Evvel 1333 Salı, sene: 1, s. 235.

¹⁹⁷² Ticaret-i Umumiye Mecmuası, 22/I, 13 Kanun-ı Evvel 1333 Perşembe, sene: 1, s. 348-349.

			<i>Trabzon'dan</i>		
<i>Mülhakatıyla Beyrut'dan</i>	350	21	<i>İstanbul ve Galata'dan</i>	10	
<i>Mülhakatıyla Edirne'den</i>	250		<i>Yekûn</i>	362	1698
<i>Mülhakatıyla İskenderun'dan</i>	227		<i>1329 senesinde</i>	394	1053
<i>İran afyonları 1913 yılında yalnız Bağdad Limanı vasıtasıyla ihraç edilmiştir.</i>					

Tablo 8. 18. 1913 Yılında Haşhaş İhracatının Limanlara Göre Miktarı¹⁹⁷³

<i>İzmir ve mülhakatlarında</i>	2.258.457 kg
<i>Trabzon ve mülhakatlarında</i>	1.109362 kg
<i>Mülhakatıyla İskenderun'dan</i>	2.340 kg
<i>Beyrut'dan</i>	8 kg
<i>Yekûn</i>	3.370.167 kg
<i>1327 senesinde</i>	2.467.298 kg

Tablo 8. 19. 1913 Yılında Yapılan Kahve İthalatın Limanlara Göre Miktarı¹⁹⁷⁴

<i>İstanbul ve Galata'ya</i>	3.608.829 kg	<i>Mülhakatıyla Haydarpaşa'ya</i>	1.200.285 kg
<i>İzmir ve mülhakatına</i>	3.569.667 kg	<i>Mülhakatıyla Bağdat'a</i>	1.021.516 kg
<i>Beyrut ve mülhakatına</i>	2.345.360 kg	<i>Mülhakatıyla İskenderun'a</i>	555.222 kg
<i>Trabzon ve mülhakatına</i>	1.618.810 kg	<i>Mülhakatıyla Cidde'ye</i>	540.257 kg
<i>Mülhakatıyla Edirne'ye</i>	1.397.977 kg	<i>Yekûn</i>	14.969.139 kg

Tablo 8. 20. 1913 Yılında Yapılan Kahve İhracatın Limanlara Göre Miktarı¹⁹⁷⁵

<i>Mülhakatıyla Yemen'den</i>	3.425.215	<i>Beyrut ve mülhakatından</i>	249
<i>İstanbul ve Galata'dan</i>	15.866	<i>İzmir'den</i>	159
<i>Mülhakatıyla Edirne'den</i>	3.567	<i>Trabzon mülhakatından</i>	65
<i>Mülhakatıyla Bağdat'dan</i>	3.360	<i>Haydarpaşa'dan</i>	20
<i>Mülhakatıyla İskenderun'dan</i>	435	<i>Yekûn</i>	3.448.962

¹⁹⁷³ Ticaret-i Umumiye Mecmuası, 24/I, 27 Kanun-ı Evvel 1333 Perşembe, sene: 1, s. 379.

¹⁹⁷⁴ Ticaret-i Umumiye Mecmuası, 28/II, 24 Kanun-ı Sani 1334 Perşembe, sene: 2, s. 67.

¹⁹⁷⁵ Ticaret-i Umumiye Mecmuası, 28-4/II, 24 Kanun-ı Sani 1334 Perşembe, sene: 2, s. 67.

8.2. MEYAN KÖKÜ TİCARETİ

8.2.1. Meyan Kökü Fabrikaları

8.2.1.1. Amerikan ve İngiliz Meyan Kökü Fabrikaları

Meyan bitkisi, Güney Anadolu'da özellikle Adana, Antakya, Urfa, Ayıntab, Diyarbakır, Bitlis ve Mardin civarında kendiliğinden yetişen, boyu bir metreyi bulan, çiçekleri mavimsi, 7-11 yapraklı, çok yıllık bir bitkidir. Meyan bitkisinin kökleri toprak altında yere paralel olarak uzanır. Daha ziyade toprak altında kalan köklerinin özünün çıkarılması ile şerbet olarak çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılmaktadır. Meyan kökü ve meyan balı "kola" adı verilen alkolsüz içecek imalinde, meşrubatların büyük bir kısmında, eczacılıkta hapların ve pastillerin hazırlanmasında, bira yapımında, sigara, şekerleme, tütün imalat sanayi ve plastik sanayi gibi yerlerde kullanılır. Tarlada yetişen ürüne zarar veren, bu sebeple toplanıp atılan meyan kökünün kullanım alanının genişliğinden dolayı şirketlerce satın alınması hem ahaliye gelir getirmiş hem de yabancı şirketlerin ham madde temin edebilmelerini sağlamıştır.¹⁹⁷⁶

Meyan kökü, XIX. yüzyılın sonlarına doğru Avrupalı ve Amerikalı tüccarlar tarafından toplattırılarak, Avrupa'ya ve Amerika'ya ihraç edilmekteydi. İskenderun civarında da meyan kökü ihraç etmek için ilk teşebbüste bulunanlar, tespit edebildiğimiz kadarıyla, Amerikalı tüccarlar olmuştur. Bu tüccarlar tarafından Urfa, Ayıntab, Antakya ve civar yerlerden toplatılan meyan kökü, Antakya ve İskenderun'da depolanmaktaydı. Depolanan meyan kökleri Beyrut veya İskenderun üzerinden Avrupa'ya ve özellikle Amerika'ya ihraç ediliyordu. Amerikalı tüccarlar, 1883 yılında bölgede faaliyete başlayarak, meyan köklerini bölgede yaşayan halka ücret karşılığı toplatıp İskenderun üzerinden ihraç etmeye başlamışlardır. 1884-1885 yıllarında vilayete 30.000-40.000 lira arasında gelir sağlayan bir meyan kökü tasfiye fabrikası inşa edilmişti.¹⁹⁷⁷ 1886 senesinde meyan köklerinin gemilere yüklemek için sahilde kazık ve

¹⁹⁷⁶ 1950'li yıllardan sonra makineli tarıma geçişle tabiatla kendiliğinden yetişen meyan bitkisinin köklerinin traktörler vasıtasıyla toprak dışında kalması yetiştirme sahasını daraltmıştır. Buna rağmen traktörlerin pek giremediği tarla ve hendek, dere kenarlarında varlığını sürdürmektedir. Bölgede halen meyan bitkisinin kökü satıldığı gibi seyyar satıcılar tarafından şerbeti de halka sunulmaktadır. 1990'lı yıllarda Hatay'ın Yarseli köyünde bir meyan kökü toplama merkezinin olduğu kaydedilmiştir. Bundan başka aynı yıllarda İskenderun'da da Meyan fabrikası diye bir meyan işleme tesisi vardır; Mahmut Nedim Kaşgöz, "Meyan (Piyam) Kökü (glycyrrhiza glabra)", *Güneyde Kültür*, III/29, Temmuz 1991, s. 26; Cihan Özcan, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir'in Aydın Sancağı İle Ticari İlişkileri", 2. *Ulusal İktisat Kongresi*, İzmir 20-22 Şubat 2008, s. 1-20.

¹⁹⁷⁷ HS, 1302, s. 209.

çubukları demirden döşemesi ise tahtadan bir iskele dahi inşa etmişlerdi.¹⁹⁷⁸ Amerika'da kurulan bu şirketler İskenderun'daki acenteleriyle bu işlerini yürütmekteydi. Bu acentelerden en önemlisi Stamford Walker'di.¹⁹⁷⁹

Amerikalıların yanı sıra Alman tüccarlar da İskenderun üzerinden meyan kökü ihracına teşebbüs etmişlerse de bu teşebbüslerinin başarılı olduğunu söylenemez. Çünkü teşebbüsleri sırasında meyan kökünden % 12 oranında alınan öşür vergisi iki katına çıkarılmıştı. Alman tüccarlar 20 Mart 1862 tarihinde Osmanlı Devleti ile Almanya arasında imzalanan ticaret anlaşmasına dayanarak öşür vergisinin iki katına çıkarılmasına itiraz etmişlerdir. Meyan kökünün kendiliğinden yetişmesini de gerekçe göstererek, öşür vergisinin bu bitkiyi toplatın veya satan ilk el tüccardan alınması, ikinci bir öşür vergisinin gümrükte talep edilmemesi gerektiği yönünde itiraz etmişlerdi. Fakat Mart 1886 tarihinde talep ettikleri bu imtiyaz kabul edilmeyince meyan kökü ticaretine girememişlerdi.¹⁹⁸⁰

Bu gelişme üzerine İskenderun Gümrüğünde meyan kökünden tahsil edilen aşar vergisinin kontrolleri daha da sıkılaşmıştı. Bu durum Amerikalı tüccarları rahatsız etmiş ve arttırılan öşür vergisini fazla bularak mahalli yönetimden bunun düşürülmesi istemişlerdi. Bunda başarılı olamayınca da konsolosları aracılığıyla Bab-ı Âliye başvurmuşlardı. Bu hususta aceleci davrandıkları anlaşılmaktadır. Çünkü topladıkları meyan köklerinin iki katına çıkarılan aşar vergisini ödemekten imtina etmelerinden dolayı aşar tezkiresi alamamışlardı. Bu belge olmadığı için de malları gümrükte bekletiliyordu. Dolayısıyla bu yükü almaya gelen kiralık gemiler de beklemekteydi. Amerikalı tüccarları zarara uğratan bu durum karşısında tüccarlar aşar nizamnamesinin uygulanmaya konmasını istemişlerdi. Bu sebeple de 26 Temmuz 1888 tarihinde Bab-ı Âliye çektikleri telgrafta, Halep vilayetinin aşar nizamnamesi hakkında herhangi bir malumatlarının olmadığı ve bekletildikleri için zararda oldukları yönünde şikâyetle bulunmuşlardı.¹⁹⁸¹ Zaten Antakya'da toplanıp İskenderun üzerinden Amerika'ya ihraç edilen meyan kökü için maliyetinin beş katı kadar masraf yapılmaktaydı.¹⁹⁸² Bu sebeple Amerikalı tüccarlar daha düşük masrafla daha fazla kâr elde etmek istemektedirler.

¹⁹⁷⁸ BA, ŞD, 2717-9.

¹⁹⁷⁹ BA, HR. TO, 535-96.

¹⁹⁸⁰ BA, DH. MKT, 1356-22; Belgede İzmir'de Fransız ve İngiliz tüccarların meyan kökü ticareti yapması örnek olarak gösterilmektedir.

¹⁹⁸¹ BA, HR. TO, 148-78.

¹⁹⁸² Issawi, *Fertile Crescent*, s. 213.

Fakat mahalli hükümet buna karşı olduğu için, tüccarlar meseleyi Halep Konsolos Memuru F. Poche aracılığıyla Bab-ı Âliyi devreye sokarak çözüme kavuşturmayı ummuşlardı.¹⁹⁸³

Ancak bu şikâyetten bir sonuç alamamışlardı. Meyan tüccarları bunun üzerine mahalli rüsumat idaresi memurlarını üstü kapalı tehdit etmeye başlamışlardır. Tehditlerinde, öşür vergisinin bu şekilde alınmaya devam edilmesi durumunda, bu ticareti, meyan bitkisinin yetiştiği başka bir liman kenti olan Batum'a kaydıracaklarını beyan etmişlerdi. Bu tehdit özellikle İskenderun Rüsumat İdaresi memurları üzerinde etkili olmuştur. Rüsumat İdaresi memurlarına göre, ticaretin Batum'a kayması demek devletin hem öşür hem de gümrük vergisinden mahrum kalması demektir.¹⁹⁸⁴ Rüsumat memurları bu konuda haklıydı. Çünkü 1892 senesinde İskenderun üzerinden Amerika'ya ihraç edilen meyan kökünün miktarı 10.817.396 ton olup, kıymeti 200.695,50 dolardı.¹⁹⁸⁵

Bunun yanında meyan köklerini toplayan halk da yaptığı amelelikten dolayı ücret almaktaydı. Dolayısıyla böyle bir durumda halk da mağdur olacaktı.¹⁹⁸⁶ Meyan kökü toplayan amelelere senelik 30.000 Osmanlı lirası ödeme yapılmaktadır.¹⁹⁸⁷ Hem Dâhiliye hem de Maliye Nezaretine bildirilen bu izahata rağmen, öşür vergisinin tahsilinde herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir. Bu sebeple Stamford isimli şirketin İskenderun'daki yöneticisi olan Stamford Walker, Sadarete 15 Temmuz 1891 tarihinde bir telgraf çekmiştir. Telgrafında Belen'de tesis edilen kordondan, daha doğrusu fazla alınan öşürden yakınlık, verginin bir an önce kaldırılmasını istemiştir. Stamford Walker, 30.000 yük meyan kökü için mukavele gereği peşin olarak 20.000 lira, ayrıca yükleri sevk etmek için de gemi kirası olarak 5.000 lira vermiş olduğunu beyan etmiştir. Kordonun kaldırılmaması durumunda meyan köklerinin sevk edilemeyeceğini, dolayısıyla da peşin olarak ödenen bu meblağların şirketin ekonomisini zarar olarak kaydedileceğini belirtmiştir ki bu durum şirket açısından felaket olacaktı.¹⁹⁸⁸

Diğer taraftan meyan köklerinin Maraş, Ayıntab, Kilis ve Kuseyr civarında açık havada yağmura ve güneşe karşı korumasız bir halde bulunmaktaydı. Toplanan kökler

¹⁹⁸³ BA, HR. TO, 148-78.

¹⁹⁸⁴ BA, DH. MKT, 1585-94; Bu tarihlerde Batum, Rusların elindeydi.

¹⁹⁸⁵ *Commercial Relations of The United States With Foreign Countries During The Years 1891 And 1892*, XXIV, Washington 1893, s. 406.

¹⁹⁸⁶ BA, DH. MKT, 1585-94.

¹⁹⁸⁷ BA, HR. TO, 535-96.

¹⁹⁸⁸ BA, HR. TO, 535-96.

kısa sürede içerisinde İskenderun'a bir kilometre mesafede bulunan fabrikaya şehirden geçirilmeksizin nakledilmektedir. Belen'deki kordondan dolayı bu sevkıyat yapılamamakta ve köklerin büyük bir kısmı hava koşullarından dolayı özelliğini kaybetmektedir. Amerikalı tüccara göre şartlar böyle devam ederse şirket büyük zarara uğrayacak ve bu yüzden de meyan toplama işini bırakacaktır. Böyle bir durumda da hem devlet hazinesi alınan öşür vergisinden mahrum olacak hem de bu işte çalışan fakir yerel halk geçimini temin edemeyecekti.¹⁹⁸⁹

Bu uyarıların dikkate alınıp alınmadığına dair elimizde bir belge olmamasına rağmen, dikkate alındığı kanaatindeyiz. Çünkü Stamford şirketi, 1891 senesinin Eylül ayında İskenderun'da deniz feneri civarında mağaza ve deposunu genişletmek için bina inşa etmiştir. Fakat bu girişim, inşaatın fenerin ışığını keseceğinden ötürü mahalli yönetim tarafından engellenmiştir. Mösyö Walker, engellemeyi Bab-ı Âliye şikâyet etmiş; Dâhiliye Nezareti, fenerden sorumlu olun Bahriye Nezaretinden inşa edilecek binanın fenerin ışığını engellemeyeceğinden bahisle inşaata karşı konulmamasını talep etmiştir.¹⁹⁹⁰ Bahriye Nezareti bu talebi uygun görmüş ve Halep vilayeti aracılığıyla İskenderun mahalli yönetimine tebliğ etmiştir. Fakat mahalli yönetim, Mösyö Walker'den inşa edilecek binanın hiçbir zaman mektep veya kiliseye dönüştürülmeyeceği hususunda Osmanlı tebaasından bir kefil istemiştir. Bu durumun Amerika Sefareti tarafından öğrenilmesi üzerine sefaret Bab-ı Âliye tehdit niteliğinde bir müracaatta bulunmuştur. Temmuz 1867 (Safer Kanunu¹⁹⁹¹) senesinde kabul edilen kanunu işaret ederek, Amerikalıların rahatlıkla ellerindeki arsalara bina inşa edilebileceğini ve bu engellemeye derhal son verilmesini istemiştir. Bu durumun devam etmesi durumunda da protestolarını bildireceklerini açıklamıştı.¹⁹⁹² Hariciye Nezaretinin durumu Sadarete bildirmesiyle, Halep vilayetine tekrar bir emir gönderilerek, Mösyö Walker'in bina inşasının önündeki engel kaldırılmıştır.¹⁹⁹³ Ancak inşa edilen binalar deniz fenerinin ışığını kesilmişti. Işığı kesilen deniz fenerinden ötürü gemiler yönleri

¹⁹⁸⁹ BA, HR. TO, 535-96.

¹⁹⁹⁰ BA, DH. MKT, 1937-64.

¹⁹⁹¹ 7 Safer 1284 tarihinde kabul edilen yasaya göre Osmanlı Devleti de yabancılara mülk edilebilme hakkı tanınmıştır. Bu kanunun ilk maddesi aynen şöyledir: “*Düvel-i ecnebiye tebaası memalik-i şahanenin arazi-i Hicaziye'den maada her tarafında tebaa-i Devlet-i Âliyye misillü ve başka bir şart tahtında olmayarak mevad-ı atıyyede mezkûr olduğu vechle onların bu hususda tâbi oldukları nizamat ve vezaiife ittiba kaydıyla dâhil ve haric ve kasabatda tasarruf-ı emlak hukukundan istifade itmeğe kabul olunmuşlardır*”; BA, A. DVNS. MTAN. d. 2, s. 117; *Düstur*, I. Kısım, 1289, s. 230.

¹⁹⁹² BA, HR. SYS, 71-74; BA, BEO, 1-49.

¹⁹⁹³ BA, BEO, 1-49.

tam olarak tayin edemedikleri için şikâyetler ortaya çıkmış bunun üzerine deniz fenerinin yeri değiştirilmişti.¹⁹⁹⁴

Bu süreçten sonra 1892 senesi sonbaharına doğru Avrupa ve Amerika'da meyan kökü talebi artış göstermiştir. Bu arada İskenderun'da meyan kökü ihraç eden şirket sayısı da ikiye çıkmıştır. İngiliz tebaasından Mösyö Ledermer, bir fabrika kurarak faaliyete başlamıştır. Hatta kurduğu bu fabrikanın önüne kazık ve çubukları demirden, döşemeleri ise tahtadan bir de iskele inşa etmiştir.¹⁹⁹⁵

Meyan kökü talebindeki bu artış, meyan ticaretinden ciddi şekilde vergi geliri elde eden Halep vilayetini de sevindirmişti. Bu artıştan faydalanmak isteyen vilayet, idare meclisi aracılığıyla meyan kökünden yük başına alınan 2,10 para vergiyi 3 paraya çıkarma kararı almıştı. Ancak bu durum meyan kökü ihraç eden Stamford Manufacturing Company'yi rahatsız etmişti. Şirketin temsilcisi Mösyö Walker, kendilerince bu haksız artışı, sefaretine şikâyet etmişti. Sefaret durumu Bab-ı Âliye bildirerek, haksızlığın giderilmesini talep etmişti. Aynı tarihlerde Beyrut'ta yük başına bir para bir rub, Süveydiye'de iki para bir rub, İzmir ve sair yerlerde iki para bir rub alınmasının yolsuz bir durum olduğunu ileri sürmüşlerdi. Sefaret üstelik ihracat mevsiminde böyle bir vergi artışının haksızca olduğunu belirterek, sadece İskenderun'da uygulanan fazla verginin bir an önce kaldırılmasını istemişti.¹⁹⁹⁶

1893 senesinde meyan kökünden alınan aşar vergisinde yolsuzluk yapıldığı yönünde şüpheler ortaya çıkınca, İskenderun'da meyan kökü tahkik memuriyeti kurulmuş ve bu memuriyete Ahmet Efendi atanmıştı. Ahmet Efendi, aşar vergisinde yolsuzluk yapıp yapılmadığını tetkik ederek sorumluların cezalandırılmasını sağlayacaktı. Bu hususta teferruatlı araştırmalar yapılması, konuumuz açısından da önemli bilgiler ortaya çıkarmıştır. Meyan kökü ticaretinde ne tür hilelerin yapıldığı ve ne tür göz yummaların olduğu hususunda önemli ayrıntılar mevcuttur.¹⁹⁹⁷

Buna göre Mart 1892-Mart 1893 arasında meyan kökünden alınan aşar bedeli 55.100 kuruştı. Buna mukabil denize indirilen meyan kökü ise 979.515 kıyyeydi. O yıla mahsus olmak üzere aşar bedeli tüccardan peşin alınmış ancak denize indirilen meyan

¹⁹⁹⁴ BA, DH. MKT, 2256-93; BA, DH. MKT, 2477-106.

¹⁹⁹⁵ BA, ŞD, 2717-9.

¹⁹⁹⁶ BA, BEO, 87-6521; BA, BEO, 96-7147; BA, HR. SYS, 72-23.

¹⁹⁹⁷ BA, ŞD, 2229-17.

kökü sadece aynı yılla kalmamış ertesi yıla da intikal etmişti. Yani bir yıllık aşar vergisi ile iki yıllık meyan kökü nakledilerek devlet dolandırılıyordu.¹⁹⁹⁸

13 Mart 1893 (1 Mart 1309) ile 12 Mart 1894 (28 Şubat 1309) tarihleri arasında ise meyan kökünden alınan aşar bedeli 86.270 kuruş 5 paraydı.¹⁹⁹⁹

Tablo 8. 21. Toplanan Meyanların ve Bu Meyanlardan Alınan Bir Yıllık Öşrün Tüccarlara Göre Dağılımı

Kuruş/P ara	Malın cinsi	Atık kıyye	Kıyye başın a alın a n para	Teslim tarihi	Sandık numar ası	Tüccarın ismi
63.498,00	Adi meyan	1.128.853	2	8 Nisan 1309	17	Hoca Danyel Walker
5.700,00	Adi meyan	101.333	2	26 Nisan 1309	49	Hoca Danyel Walker
9,25	Çubuk meyan	110	3	3 Mayıs 1309	16	Halepli Hacı Mehmet Zeyto
9500,00	Adi meyan	168.888	2	1 Haziran 1309	4	Hoca Danyel Walker
4.750,00	Adi meyan	84.444	2	3 Haziran 1309	18	Hoca Selim Farisi
2.812,20	Adi meyan	50.000	2	8 Haziran 1309	45	Hoca Döyik Ahvat
86.270,05		1.533.628	Yekûn			

Tablo 8. 22. Meyan Kökünün Sevkiyat Durumu

İcmal kıyye atik	Gemiye yüklenmeyen meyan	Gemiye yüklenip sevk edilen meyan	Koçanların numarala rı	Tüccarın İsmi
1.128.853	1.072.223	56.630	1	Hoca Walker
101.333	101.333	“	2	Hoca Walker
168.888	168.888	“	4	Hoca Walker
110	-	110	3	Hacı Mehmet Zeyto
84.444	84.444	“	5	Hoca Selim Farisi
50.000	50.000	“	6	Hoca Döyik
1.533.628	1.476.888	56.740		

¹⁹⁹⁸ BA, ŞD, 2229-17.

¹⁹⁹⁹ BA, ŞD, 2229-17.

Alınan öşürün sarfedildiği yerler ise şöyleydi: 63.490 kuruş 15 para Avrupa'dan getirilen vagon bedeli, 5.700 kuruş Tarablusgarp'a sevk edilen mahkûmların harcırahı için, 15.000 kuruş redif askerleri için, 2.079 kuruş 30 para ise mahalli ihtiyaçlar için sarfedilmişti.²⁰⁰⁰

Bu tarihler arasındaki öşür bedeli aslında daha önceden ihale edilerek iltizama verilmişti. İhale bedeli olarak da 503.000 kuruş tayin edilmişti. Fakat aynı tarihlerde alınan öşür miktarı tabloda da gösterildiği gibi 86.270 kuruş 5 paraydı. Arada böyle bir farkın doğmasının temel sebebi, meyan fabrikacılarının öşür bedelinin bir kısmını peşin ödeyip, sonra zarar ettiklerini söyleyerek öşür ödemelerini kesmeleriydi. İkincisi ise, meyan fabrikacılarının o yıla ait meyanların tamamını ihraç etmediklerini, meyan balyalarının büyük kısmının fabrikalarında stokta olduğunu ileri sürmeleriydi. Muhtemelen mahalli yönetimin de göz yumması veya rüşvet alması söz konusuydu. Yolsuzluk soruşturmasında mahalli yöneticilere paranın neden peşin alındığı sorulduğunda, *“meyan fabrikacılarının parayı peşin ödeyerek yük gemileri iskelelere yanaştığında bürokratik işlemlerle zaman kaybetmeden bir an önce meyan balyalarını gemilere yüklemek istemektedirler”* cevabını vermişlerdi.²⁰⁰¹

Mart 1894-Temmuz 1894 (Mart 1310-Temmuz 1310) arasında ise İskenderun'dan ihraç edilen meyan kökü miktarı 4.700.000 kıyyeydi. İhraç edilen meyandan elde edilen öşür ise 206.000 kuruştı.²⁰⁰²

Meyan kökü ticaretinde veya aşar vergisi ödenmesi sırasında yapılan hilelerden bazıları şunlardı: Meyan kökleri İskenderun'daki fabrikalarda buhar makineleri ile balya haline getirilmekteydi. Balya yapılırken demir çember ve kilit kullanılmaktaydı. Her balyada üç kıyye demir çember ve kilit darası düşürülmekteydi. Oysa demir çember ve kilitin ağırlığı bir buçuk kıyye idi. Dolayısıyla 18.000-20.000 kıyye arası meyan kökü, aşar vergisi alınmadan ihraç edilmekte ve hazine zarara uğratılmaktaydı. İkincisi ise İskenderun'da balyalanan meyan köklerinin % 20'si toprak vesair şeylerden arındırıldığı için fire olarak kabul edilmekteydi. Tüccarlar, aşarını arazide ödedikleri topraklı meyanları, bu sınıfa sokarak devleti bu yolla da zarara uğratmaktaydı.²⁰⁰³

²⁰⁰⁰ BA, ŞD, 2229-17.

²⁰⁰¹ BA, ŞD, 2229-17.

²⁰⁰² BA, ŞD, 2229-17.

²⁰⁰³ BA, ŞD, 2229-17.

Bu sıkıntılara rağmen hem bina inşası sorununu hem de vergi sorunu çözen meyan kökü toplama şirketi, bu gelişmelerden bir müddet sonra ruhsatsız bir şekilde ve kendi tapusu dâhilinde olmadığı halde, meyan köklerini gemilere yüklemek için demir bir iskele inşa etmişti. İnşa edilen iskele iki yönden sakıncalıydı: Birincisi, iskelenin inşa edildiği yerin yirmi dönümlük tapuları dâhilinde olmaması; ikincisi ise bu iskelenin ruhsatsız bir şekilde demirden inşa edilmesiydi. Şirketin arsası ile deniz arasında kalan yaklaşık kırk arşınlık arazi üzerine iskele ve mağaza inşa edilmiş arazi İskenderun mahalli yönetimi tarafından satılmak istenmişti. Şirketi endişeye sürükleyen bu tutum şirketin 1894 yazında durumu Amerikan sefaretine bildirmesine neden olmuştu. Sefaret de bahsi geçen arsanın satılmaması yönünde Sadarettin imtiyaz talebinde bulunmuştu.²⁰⁰⁴

1894 yılında İskenderun Bidayet Mahkemesi, Stamford şirketinin meyan kökü balyalarına haciz koymuştu. Halep Valisi her halde bu hususta sürekli uyarı alması ve şikâyetten endişe ederek, Sadarete, İskenderun Bidayet Mahkemesine müdahale yetkisinin olmadığını gerekçe göstererek durumu engelleyemediği bilgisini vermişti. Sadaret, Halep Valisi'nin verdiği bilgi üzerine haczin derhal bertaraf edilmesi için Adliye Nezareti ile yazışmaya geçmiş ve meseleyi çözüme kavuşturmuştu.²⁰⁰⁵

1897 senesinde meyan ticaretinin hacmi daha da büyümüştür. Bu yıllarda İskenderun'a Belen geçidini kullanarak yaklaşık 500.000 hayvan (deve, at, katır) yük taşımaktadır. Bu hayvanların aşağı yukarı 60.000'i meyan kökü taşıymaktaydı.²⁰⁰⁶ Mahalli yönetim meyan kökünden alınan aşarın denetimini kolaylaştırmak için Mahmut ve Nafi adında iki memur daha istihdam etmeye başlamıştı.²⁰⁰⁷

Meyan ticareti hacminin bu derece artması daha önce bu işe girişmiş olan iki şirketten başka, İngiliz Forbes şirketinin de batı Anadolu'dan sonra İskenderun'daki meyan ticaretine de el atmasına neden olmuştu.²⁰⁰⁸ 1899 yılına doğru da İngiltere tebaasından Mösyö Duik bir fabrika kurarak, önüne kazık ve çubukları demirden, döşemeleri ise tahtadan bir iskele inşa etmişti.²⁰⁰⁹ Meyan kökü ticaretindeki artış ayrıca sevkiyat mahalli olan İskenderun'da yeteri derecede depo ve yükleme araçlarını

²⁰⁰⁴ BA, A. MKT. MHM, 531-19.

²⁰⁰⁵ BA, BEO, 426-31932.

²⁰⁰⁶ *Consular Reports, Commerce, Manufactures*, s. 90.

²⁰⁰⁷ BA, ŞD, 2229-17.

²⁰⁰⁸ BA, BEO, 1462-109629.

²⁰⁰⁹ BA, ŞD, 2717-9.

gerektirmekteydi. Bu sebeple meyan kökü ihraç eden şirketler, gerekli olan bina ve iskeleleri inşa etmek için denizden doldurulan mahalleri izinsiz ve haksız bir şekilde işgal etmeye başlamıştı. Bunlardan Stamford şirketi işgal ettiği 235 metre uzunluk ve 19 metre genişliğindeki arsanın etrafını duvarlarla bile çevirmişti. Şirket, bundan ayrı meyan fabrikasının önündeki sahili 100 metre daha doldurarak arazi elde etmeye çalışmaktaydı ki bu gemilerin limana yanaşmasında müşkülât çıkaracak bir durumdu. Bahr-i Sefid Filo Kumandanının verdiği bu bilgiler üzerine, konu Sadaret tarafından Şura-yı Devlete havale edilmişti. Şura-yı Devlet ise bölgede incelemeler yapılarak gerekli tedbirlerin alınması yönünde görüş bildirmişti.²⁰¹⁰ Muhtemelen bu talep üzerine İskenderun mahalli yönetiminden bahsi geçen hususta bilgi istenmişti. Bunun üzerine İskenderun İskele Komisyonu Reisi Kolağası İlhami Bey tarafından 3 Nisan 1900 (21 Mart 1316) tarihli bir rapor hazırlanmıştır. Raporda; meyan kökü tüccarlarının ne gibi hilelere başvurduğu ortaya konmaktaydı: Buna göre İskenderun'da alınan meyan kökü aşarı iki şekilde toplanmaktaydı. Birincisi, mahsulün toplandığı yerde alınan aşardı. Bu kökler, aşarı alındığına dair bir tezkire ile İskenderun'daki fabrikalara sevk edilip orada sadece gümrük vergisi alınarak Amerika'ya ihraç edilmekteydi. İkincisi ise gemilere yüklenen meyan kökünden alınan aşardı ki ikincisinin aşarının toplanması işi iltizamla idare edilmekteydi. İkinci kısım aşar, kesinlikle meyan kökü fabrikacılarına iltizama verilmeyecekti. Bu kurala rağmen meyan kökü fabrikacıları, iki yılda bir yapılan iltizam ihalesini hile ile almaktaydılar. Bu ihalelere tehditle kimse de sokulmuyordu. Dolayısıyla düşük ücrete alınan bu iltizam senelerinde ihraç edebildikleri kadar çok meyan kökü sevk etmekteydiler. Ertesi sene iltizam ihalesini almadıkları gibi kimseyi de sokmayarak o yıl sadece meyan kökü toplayıp depolarında biriktirmekte ve aşarı mahsulün toplandığı yerde verilen, kökleri ihraç etmekteydiler. Ertesi sene iltizam aldıklarında ise bir yıllık iltizamla doğal olarak iki yıllık meyan kökü sevk etmiş olmaktaydılar. Meyan kökü ihraç edenlerin bu kadar kâr etmeleri, iki adet olan buharlı tazyik fabrikası sayısının beşe çıkmasını sağlamıştı. Toplanan meyan kökleri toplandıkları yerlerde yıkanıp topraktan ve yabancı maddelerden arındırılmaktaydı. Temizlenen bu kökler balyalar halinde fabrikalara sevk edilmekteydi. Balyalanan köklerin sevkiyatı kolay olsun diye fabrikalarda buhar gücü ile çalışan makinelerde ya

²⁰¹⁰ BA, BEO, 1462-109629.

meyan balına veya balya şekline dönüştürülmekteydi. Yukarıda bahsettiğimiz fabrikaların işlevi de buydu.²⁰¹¹

İskele Komisyonu Reisi'nin raporunda ayrıca, meyan tüccarları 500 liraya iltizama aldıkları senelerde 5.000 lira aşarlık sevkiyat yapmakta ve hazineyi zarara uğrattığı kaydedilmişti. Raporda yolsuzluğun boyutunu izah etmek açısından önemli bir örnek de verilmişti: Tüccarlar 1899 senesinde sadece aşarı mahsulün toplandığı yerde ödenen meyan köklerini sevk etmişlerdi. Bunun bedeli 169.959 kuruştı. 1900 senesinde ise iltizama girmeyip çok az meyan kökü sevk etmişlerdi. Bunun da bedeli 284.312 kuruştı. İki yılda elde edilen meyan aşarının toplamı 454.271 kuruştı. 1901 senesi aşarı ise 280.000 kuruşa ihale edilmişti. Oysa meyan kökü aşarının senelik bedeli 450.000-500.000 kuruş civarındaydı. Üç yıllık aşar geliri hesaplandığında 1.350.000-1.500.000 kuruş civarında bir gelir elde edilmesi gerekirken, ancak 734.271 kuruş gelir elde edilmişti. Sadece bu örnekten devletin ne kadar zarara uğratıldığı ortaya çıkmaktaydı. Kolağası İlhami, bu bilgileri verdikten sonra, çözüm olarak devlete gelir addedilecek aşarın iltizam usulüyle birtakım yabancıların eline verilmemesini ve kontrolleri devletin yapması gerektiğini ileri sürmüştü.²⁰¹²

Tüccarların düşük öşür veya gümrük vergisi ödeyerek meyan sevkettmelerini sağlayan bir diğer yol, gümrükte çalışan memurlara rüşvet vermektir. Bunun yanında meyan kökü sevkiyatıyla sorumlu memurlar zimmetlerine para geçirmekte ve devleti zarara uğratmaktaydılar. Bu nedenle 1902 yılında meyan kökü öşür vergisinin toplanmasına memur Selahattin Efendi, vergiden zimmetine 10.000 kuruştan fazla para geçirdiğinden dolayı azl edilmişti.²⁰¹³

1900 senesinde aşar vesair vergilerden % 6 zam ile askeri teçhizat karşılığı olarak ilave bir vergi alınmak istenmişti. Fakat İskenderun'da bulunan Amerikan Stamford Şirketi buna karşı çıktığı gibi, İzmir'deki meyan ihracatçılarından böyle bir verginin alınmadığını, dolayısıyla kendilerinin de bu vergiyi vermeyeceğini beyan etmiştir. İskenderun kaymakamlığı bu sebeple Dâhiliye Nezaretinden bilgi istedikten sonra ona göre muamele etmeyi amaçlamıştır.²⁰¹⁴ Aynı yıl Yosef Savaş adlı şahıs tarafından inşa edilen meyan fabrikası ile İskenderun'da yabancılara ait meyan fabrikası sayısı dörde

²⁰¹¹ BA, Y. PRK. ASK, 160-5; Özcan, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir", s. 8.

²⁰¹² BA, Y. PRK. ASK, 160-5.

²⁰¹³ *İkdam Gazetesi*; Numara: 2886, 1 Temmuz 1902.

²⁰¹⁴ BA, DH. MKT, 2366-98.

çıkıştır. Sahilde olan bu fabrikaların herbirinin önünde kazık ve çubukları demirden, döşemeleri ise tahtadan birer iskele mevcuttu. Bu fabrikaları ve iskeleleri inşa edenler şöyleydi:²⁰¹⁵

- 1-Amerikalı Mösyö Walker'ın fabrikası (Kasaba ve liman bölgesi dâhilinde)
- 2-İngiliz Mösyö Ledermer'in fabrikası (Kasaba ve liman bölgesi dâhilinde)
- 3-Yosef Sayağ'ın fabrikası (Kasaba ve liman bölgesi dâhilinde)
- 4-İngiliz Mösyö Duyik Proder'in fabrikası (Kasaba dışında)

8.2.1.2.Toma Ehvan'nın Yerli Meyan Kökü Fabrikası

İskenderun'da gelişen meyan kökü ticareti, Osmanlı Devleti tebaasından olan tüccarların da ilgisini çekmişti. Bunlardan birisi de Toma Ehvan (توما احوان) adlı tüccardı. Toma Ehvan, yasal süreci takip ederek ruhsatname harcı ve diğer işlemleri yaptırdıktan sonra Avrupa'dan 5.000 liraya makine getirmişti. Bir arsa satın alarak bina inşa etmiş ve meyan kökünün gemilere naklini temin için de bir iskele inşasına başlamıştı. Fakat sahilde iskele inşasının kanuna aykırı olduğunu ileri süren mahalli yönetim, Dersaadet'in de onayını alarak iskele inşaatını durdurmuştu. Toma Ehvan, bu engelleme üzerine neden yabancılara ait fabrikaların tamamının önünde iskele varken kendisinin inşa etmek istediği iskelenin durdurulduğu hususunda çektiği bir telgrafla Sadareten bilgi istemişti.²⁰¹⁶ Sadaret mahalli yönetim aracılığıyla yaptığı tahkikat sonrasında irade gereği sahilde rıhtım inşasının yasakladığı, iskele inşasının Bahriye Nezaretinden alınan izin çerçevesinde sağlanabileceği sonucuna ulaşmıştı. Zaten İskenderun'da yabancılar tarafından inşa edilen diğer iskeleler iradedden önce inşa edilmişti. Mevcut durumda da iskelelerin tamirine de müsaade edilmemekteydi.²⁰¹⁷

Bu arada Halep ve Adana Fevkalade Kumandanlığı Vekâletinden Seraskerliğe sahillerin güvenliğinin sağlanması için kesinlikle hususi iskele inşasına izin verilmemesi gerektiği bildirilmişti.²⁰¹⁸ Bunun yanında iskele inşa etmek isteyen Toma Ehvan'a müsaade edilmemesi ve mevcut iskelelerin de tamirinin engellenmesi istendi. Halep ve Adana Fevkalade Kumandanlığına göre, Toma Ehvan'ın pek de emniyetli bir kimse

²⁰¹⁵ BA, ŞD, 2229-17; BA, HR. TO, 148-78; BA, HR. TO, 535-96; BA, HR. SYS, 71-74; BA, BEO, 1-49; BA, DH. TMİK. M, 29-47; BA, Y. PRK. ASK, 160-5; BA, ŞD, 2717-9.

²⁰¹⁶ Toma Ehvan'ın 6 Temmuz 1900 (23 Haziran 1316) tarihinde Sadarete çektiği telgraf; BA, ŞD, 2717-9.

²⁰¹⁷ Dâhiliye Nazırının Sadarete gönderdiği 9 Ağustos 1900 (12 R 1318/26 Temmuz 1316) tarihli belge BA, ŞD, 2717-21.

²⁰¹⁸ Halep ve Adana Fevkalade Kumandanlığı Vekâletinden Seraskerliğe çekilen 14 Ekim 1900 (1 T. Evvel 1316) tarihli bir telgraf; BA, Y. PRK. ASK, 164-55.

değildi. Seraskerliğin endişesi haklıydı. Çünkü bu tarihlerde İngiltere'nin elindeki Kıbrıs'ta eğitim gören Ermeniler, bu ada üzerinden Anadolu'ya silah ve cephane naklederek karışıklık çıkarmaktaydı. Bu duruma en fazla göz yumanlar, hususi iskele inşa etmiş olan yabancılardı. Bu sebeple İskenderun Sahili'nde bulunan hususi iskelelerin tamamı peyderpey kaldırılmalıydı. Kumandanlığın bu telgrafi Serasker Rıza Paşa tarafından hem Bab-ı Âliye hem de Yıldız Sarayı'na iletilmişti.²⁰¹⁹

Konunun sadrazam tarafından Şura-yı Devlete havalesinden sonra Şura-yı Devlet, İskenderun kaymakamlığından, Toma Ehvan isimli tüccar tarafından sahilde tamirine başlanan iskelenin daha önceden mevcut olup olmadığı, mevcut idiyse ne zaman inşa edildiği hususlarında bilgi istemişti. Ayrıca yeni inşa edilecek ise ne şekilde inşa edileceği, orada inşası düşünülen liman ve rıhtım sınırları dâhilinde olup olmadığı da sorulmuştu. Şura-yı Devlete 27 Şubat 1901 (8 ZA 1318/14 Şubat 1316) tarihinde Halep Valisi tarafından gönderilen cevapta şu bilgiler verilmişti. *“Bahriye Nezareti 22 Eylül 1900 (9 Eylül 1316) tarihinde Toma Ehvan'a sadece fabrikasındaki yükleri gemilere indirmek için kazık rekziyle tahtadan geçici suretle iskele inşasına ruhsat vermiştir. İskenderun liman yönetiminden de izin alınmasından sonra iskelenin inşası başlamıştır. Ancak Toma Ehvan ruhsata aykırı bir şekilde, kazık ve çubukları demirden bir iskele inşa etmeye başlayınca iskele inşası durdurulmuştur. Buna rağmen Toma Ehvan geceleri gizlice çalışmaya devam ederek inşaatı tamamlamıştır. İnşa edilen bu iskele liman ve rıhtım hududunda olmayıp şehrin dışındadır. Fakat liman ve rıhtım hududunda bulunan beş adet meyan fabrikasının her birinin önünde meyan indirmek için inşa edilmiş iskele mevcuttur. Mevcut olan bu iskelelerin tamamının kazık ve çubukları demirden, döşemeleri ise aynen Toma Ehvan'ınki gibi ahşaptandır. Tamamı yabancı olan bu tüccarların hiçbirine inşa ettikleri iskelelerin kazık ve çubuklarının demirden olması için ruhsat verilmemiştir. Bu sebeple sadece Osmanlı tebaasından olan Toma Ehvan'ın iskelesinin yıkılmasının hakkaniyetli bir durum olmayacağı ortadadır.”*²⁰²⁰

Halep vilayetinin bu malumatı üzerine konu daha da karmaşıklaşmıştır. Bu iskelelerin ya hepsi yıkılacak yahut hiç biri yıkılmayacaktı. Bahriye Nazırının görüşü de bu yöndeydi. Her ne kadar Mösyö Düyük (دويك) ve Toma Ehvan iskelelerini son inşa eden şahıslar olsalar da zaten para cezasına çarptırılmışlardır. Fakat son ikisinin yıkılması hakkaniyetli değildi. Hepsinin yıkılması da pek mümkün gözükmemektedir.

²⁰¹⁹ BA, Y. PRK. ASK, 164-55.

²⁰²⁰ BA, ŞD, 2717-9.

Bu arada Teçhizat ve Tesisat-ı Askeriye Komisyonu Vekili Raif Paşa, 7 Mart 1902 (27 ZA 1319/ 23 Şubat 1317) tarihinde konuyla ilgili bir rapor kaleme alarak meselenin temeline temas etmişti. Vekile göre İskenderun'daki temel sorun devletin bölgede ihtiyaca kâfi büyük bir iskele inşa etmemesiydi. Bu nedenle bölgede fabrika kuran şahıslar mallarını gemilere yüklemek için iskeleler yapmıştır. Bu iskelelere ceza kesilmesi, iskelelerin tamirlerinin durdurulması veya yıkılması nasıl bundan önce çözüm olmamış ise bundan sonra da çözüm olmayacaktır. Bilakis ahalinin perişaniyetine sebebiyet verecektir. İkinci sorun, Osmanlı tebaasından hiç kimsenin meyan işletme tesisi kuramamasıdır. Kurmak istese dahi, daha önce bölgeyi tekellerine almış olan Amerikan ve İngiliz tüccarların birtakım desiseleriyle engellenmektedirler. Dolayısıyla binbir müşkülâtla meyan kökü toplayarak uzak mesafelerden develerle bunları İskenderun'a taşıyan ahali, rakipleri olmayan bu yabancı tüccarların eline mahkûm olmaktadır. Amerikalı ve İngiliz tüccarların bölgede Osmanlı tebaasından rakiplerinin bulunmayışı, ahalinin tüccarların her dediğini kabul etmesine sebep olmaktaydı. Ayrıca, yukarıda da belirtildiği üzere, devletin iskelesinin olmaması bu tüccarları denetimsiz bir şekilde külliyetli kökleri, düşük aşar ve gümrük vergisi ödeyerek çok büyük gelir elde eden kurumlara dönüştürmüştür. Bu durum hem bu işle uğraşan ahaliyi hem de devlet hazinesini zarara uğratmaktadır. Bu sebeple şu aşamada hiçbir iskelenin yıkılması doğru değildir. Bunun yerine imkânlar nispetinde devlet önce bölgeye ihtiyaca kâfi bir iskele inşa ederek derhal önce hem mali hem de askeri denetimi ve güvenliği kontrol altına almalıdır.²⁰²¹ Şura-yı Devlete takdim edilen bu rapor Şura-yı Devletçe de uygun bulunmuş ve karar Sadarete bildirilmiştir. Sadaret de Seraskerlik makamına iskelelerin yıkılmasının doğru olmayacağı, bunun yerine bölgeye büyük bir iskele yapılarak yeteri derecede memur istihdam edildiğinde bunların kendiliğinden kalkacağını bildirmiştir.²⁰²²

Bu görüş ve değerlendirmeler, 26 Ağustos 1902 tarihinde Şura-yı Devlette tekrar görüşülmüş ve son karar verilmiştir. Buna karara göre, iskelelerin yıkılması doğru değildi. Bölgede büyük bir iskele inşası ve yeteri derecede memur istihdamı ile sorunun çözülmesi istenmişti. Şura-yı Devletin bu kararı sadrazam tarafından Sultan Abdülhamit'e arz edilmiştir. Sultan'ın 15 Şubat 1903 (17 ZA 1320/2 Şubat 1318)

²⁰²¹ BA, ŞD, 2717-9.

²⁰²² BA, BEO, 1914-143479.

tarihinde kararı onaylamasıyla iskelelerin yıkılması fikrinden vazgeçilmiştir.²⁰²³ Bahriye ve Dâhiliye Nezaretleriyle Seraskerlik makamına yeni iskele inşasına müsaade edilmemesi talimatı verilerek, bunun yerine bölgede büyük bir liman tesisi çalışmaları başlatılmıştır.²⁰²⁴ Fakat liman inşa etme düşüncesi bir türlü hayata geçirilememiştir.

1901 yılında 14.151 ton meyan kökü 113.209 sterlin bedelle Amerika Birleşik Devletleri'ne ihraç edilmişti. 1902 yılında meyan kökü ticareti ciddi bir düşüş göstermişti. 7.695 ton meyan kökü 61.560 sterlin bedelle ihraç edilmişti. Oysa 1898-1902 yılları arasındaki son beş yılda meyan kökü ticareti ortalama 10.889 tondur. Son beş yılda elde edilen gelir yılbaşına ortalama 84.725 sterlindir. 1902 yılındaki bu düşüşün nedeni Amerika Birleşik Devletleri'nde Baltimore ve Philadelphia'da bulunan iki büyük meyan kökü şirketinin Amerika'nın en büyük meyan kökü şirketi olan "The American Tobacco Trust" şirketi tarafından satın alınmasıydı. Şirket birleşmesi neticesinde American Tobacco, tüm Amerikan pazarına üç yıl yetecek (yaklaşık 90.000 ton) meyan kökü stokuna sahip olmuş, bu yüzden de İskenderun'dan meyan kökü ithalini azaltmış ve yavaşlatmıştı.²⁰²⁵ 1903 yılında 4.246 ton ihraç edilen meyan kökünden 27.600 sterlin gelir elde edilmişti. İhracattaki düşüş devam etmekte olup, bu durumu yukarıdaki sebebe bağlayabiliriz.²⁰²⁶ 1905 yılında meyan kökü ihracatı ciddi bir artış göstererek 11.528 tona yükselmişti. Bu ihracattan elde edilen gelir ise 86.460 sterlindir. 1906 yılında tekrar bir düşüş yaşanmış ve 8.448 ton meyan kökü ihracından 65.352 sterlin gelir elde edilmişti.²⁰²⁷ 1907 yılında Amerika'daki mali kriz meyan kökü ticaretini etkilemiş ve ihracındaki düşüş devam etmiştir. Aynı yıl ihraç edilen 2.963 ton meyan kökünden 21.645 sterlin gelir elde edilmiştir.²⁰²⁸ 1908 yılında meyan kökü ticaretinde geçmiş yıllara nisbeten ciddi bir büyüme olmuştur. 20.672 ton meyan kökü ihracından 158.510 sterlin gelir elde edilmiştir. Bu artışta meyan kökünün Amerika'dan ayrı olarak Fransa ile Belçika'ya, meyan şerbetinin ise İngiltere'ye ihracı etkili olmuştur. 1909 yılında meyan kökü ihracında düşüş yaşanmıştır. 7.742 ton meyan kökü ihracından 58.065 sterlin gelir elde edilmiştir. 1910 yılında ise 11.412 tonluk meyan kökü ihracından 85.584 sterlin gelir elde edilmiştir. Meyan kökünün 1901-1902

²⁰²³ BA, İ. BH, 5-1320/ZA.1.

²⁰²⁴ BA, BEO, 2010-150702.

²⁰²⁵ *The Year 1902 on The Trade of The Vilayets of Aleppo and Adana*, s. 4, 9.

²⁰²⁶ *The Year 1903 on The Trade and Commerce of The Vilayets of Aleppo and Adana*, s. 11.

²⁰²⁷ *The Year 1906 on The Trade and Commerce of The Vilayet of Aleppo*, s. 15.

²⁰²⁸ *Trade of Vilayets of Aleppo And Adana for The Year 1907*, s. 11, 16.

yıllarındaki ton başına fiyatı 8 sterlin iken bu zaman zaman düşüş göstermiştir. Meyan kökünün tonunun en düşük olduğu 1903 yılında ton fiyatı 6,5 sterlindir. Meyan kökünün tonunun 1901-1910 yılları arasındaki ortalama fiyatı yaklaşık 7,5 sterlindir.²⁰²⁹

Yukarıda inşa süreçlerini ve ticaretini anlattığımız meyan fabrikaları I. Dünya Savaşı'na kadar varlıklarını devam ettirmişlerdir. Savaşın patlak vermesiyle bir kısmı faaliyetlerine son vermiştir. Fakat Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesine rağmen faaliyetlerini devam ettiren meyan kökü fabrikaları da vardır. İskenderun Limanı'nın düşman kuvvetleri tarafından muhasara altına alınmasından dolayı meyan kökü fabrikalarının ihracat yapmalarına mani olunmuştur. Amerikalı tüccarlar tarafsız olduklarından bahisle ihracat yapmalarına mani olunmamasını talep etmiştir. Bu talep Dâhiliye Nezaretinden bölgeye iletilmişse de askeri açıdan sakıncalı olduğu gerekçesiyle 1915 senesinin ilk aylarından itibaren meyan kökü ihracatı durdurulmuştur.²⁰³⁰

8.3. PETROL İŞLETME TEŞEBBÜSLERİ

İskenderun'un Abacılı köyünde her ne kadar 1882 yılında krom madeni keşf edilmiş ve işletilmesi hususunda Maliye Nezareti tarafından ilanname çıkarılmışsa da her hangi bir teşebbüs ve müracaat olmadığı için, bundan bir sonuç alınamamıştı.²⁰³¹ 1882 senesinde İskenderun'da mahalli yönetim tarafından gazyağı madeni adı verilen petrol keşfedilmiş ve numunesi alınarak Dersaadet'e giden mühendis Maverbedis (ماوربدیس) Efendi'ye teslim edilmiştir. Fakat bundan bir sonuç çıkmamış olacak ki²⁰³² 1887 senesinde İskenderun kazasına tâbi Kabev nahiyesinin Çengan köyünde, Devair-i Askeriye müteahhitlerinden Ahmet Necati Efendi, petrol madeni keşfettiği yönünde Bab-ı Âliye müracaatta bulunmuştur.²⁰³³ Petrolden numuneler alarak 17 Temmuz 1887 tarihinde İstanbul'da kimyager Moreau'a tahlilini yaptıran Necati Efendi kesin sonuç almıştı.²⁰³⁴ Necati Efendi, madenin işletilmesi, gereken fabrikalar inşa edilmesi ve madenin çıktığı yerden İskenderun İskelesi'ne kadar boru döşenmesi için doğrudan saraya müracaat ederek imtiyaz talebinde bulunmuştur. Ayrıca petrol madeninin,

²⁰²⁹ *The Year 1910 on The Trade of The Aleppo Vilayet*, s. 8-9.

²⁰³⁰ BA, DH. ŞFR, 463-64.

²⁰³¹ *Vakit Gazetesi*, Numara: 2511, 1 Kasım 1882 (19 Z 1299/20 T. Evvel 1298).

²⁰³² Halep Vilayetinden Nafia Nezaretine gönderilen 7 Şubat 1882 (18 RA 1299/25 K. Sani 1297) tarihli yazı; BA, ŞD, 1188-3.

²⁰³³ BA, İ. MMS, 105-4493.

²⁰³⁴ İdris Bostan, "Osmanlı Topraklarında Petrolün Bulunuşu ve İskenderun'da İlk Petrol İşletme Çabaları", *Coğrafya Araştırmaları*, I/2, Ankara 1990, s. 129-135.

Maadin Nizamnamesinde belirlenmiş olan vergi miktarından başka harici ve dâhili sevkியatta gümrük resminden muaf tutulmasını istemiştir. Talebi 4 Eylül 1887 (15 Z 1304/22 Ağustos 1303) tarihinde Sultan Abdülhamit tarafından uygun bulunmuş ve çıkarılan hususi bir irade ile adı geçen şahsa imtiyaz verilmesi emredilmiştir.²⁰³⁵

Bu irade, Maliye Nezaretine sevk edilmiş, Maliye Nezareti de görüş almak için konuyu Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesine havale etmiştir. Bunun üzerine Şura-yı Devlette görüşülen imtiyazdaki birtakım hususlara itiraz edilmiştir. İmtiyazın hangi şartlarda verileceği hususunda da görüş bildiren daire, fermana ek olacak on sekiz maddeden müteşekkil bir de şartname müsveddesini hazırlamıştır. Şartnamenin özeti şöyleydi: İmtiyazı alan kişi bir defaya mahsus olmak üzere 200 Osmanlı altınını imtiyaz harcı olarak yatırması gerekmektedir. İleride maden yatağının veya madenin çıkarıldığı yerin üzerine yol, köprü veya askeri bina inşa edilmesi durumunda, imtiyazı alan kişi zarar ve ziyan iddiasında bulunmayacaktır. Çıkarılan madenin % 10'u vergi olarak devlete ödenecektir. İmtiyazın müddeti yetmiş beş seneden ibaret olacaktır. Maden çıkarılacak sahanın etrafı altı ay zarfında, zamanla özelliğini kaybetmeyecek aletler ile işaretlenecektir. İmalatın nasıl yapılacağı aşama aşama yazılarak bir layiha halinde sunulacaktır. Maden sahasında sonradan havalandırma deliği, yol, kapı veya baca açılması gerekirse, Maadin İdaresinden izin alınacaktır. Maden aranırken maden sahasına yakın bölgede bulunan emlake zarar ve ziyan verilmesi durumunda, işletmeci bu zarar ve ziyanı karşılayacaktır. Maden çalışması; su yolu, bent, çeşme, yol ve demiryollarına en az 150 metre uzaklıkta yapılacaktır. Şayet maden bölgesinde açılan çukurlar terk edilecek olursa bu yerler Maadin İdaresinin göstereceği şekilde doldurulup kapatılacaktır. Maden imtiyazını alan mültezim ne kadar petrol sevkettiğine dair düzenli olarak cetveller tutmak zorunda olacaktır. Son olarak iradede imtiyazı verilmiş olmasına rağmen, petrol madeninin yabancı ülkelere ihraç edilmesi durumunda gümrük resminden muaf olamayacağı görüşü beyan edilmiştir.²⁰³⁶

Yine Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesinde, 7 Mayıs 1889 (7 N 1306/25 Nisan 1305) tarihinde on bir maddeden müteşekkil mukavelename müsvettesi hazırlanmıştı. Bu mukavelenamede farklı olarak petrol madeninin aranacağı arazinin hudutları ve imtiyazı alan şahsın hazineye yıllık ne kadar vergi ödeyeceğine dair bilgiler verilmişti.

²⁰³⁵ BA, İ. DH, 1047-82291.

²⁰³⁶ 23 Mart 1889 (21 B 1306/11 Mart 1305) tarihli Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi tutanağı ve aynı yerde aynı tarihte hazırlanan şartname müsveddesi için, BA, İ. MMS, 105-4493.

Petrol madeni araması yapılacak arazinin hudutları şöyledir: Haritasında gösterildiği üzere yapılacak hafriyat çalışması için 7.293 cerib ve yirmi beş kesir cerib arazi tahsis olunmuştu. Bu arazinin kuzey sınırı deniz kenarında bulunan Tuzlupınar'dan sahili takiple yine deniz kenarında bulunan İbrahim Paşa Pınarına en yakın olan nokta arasında çizilen hattır. Batı sınırı olarak deniz kenarında bulunan İbrahim Paşa Pınarı'na en yakın olan noktadan Karadağ Tepesi'ne kadar çizilen hattır. Güney sınırı olarak Karadağ Tepesinden Kürtbağı köyüne kadar, Kemirden Tepesi arasında bulunan hat esastır. Mültezim her sene Mart ayında tahsis olunan arazinin her ceribi için 72.932 kuruş 20 para hazineye ödeyecektir. Maden imtiyazının verilmesinden itibaren altı ay içerisinde imtiyaz sahibi madeni çıkarmak için çalışma başlatmadığında imtiyaz iptal edilecektir. Maden vergisinin tahsilinden Halep vilayeti sorumlu olacaktır.²⁰³⁷

Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesinde alınan bu kararlar Meclis-i Vükelada da görüşülerek aynen kabul edilip karara bağlanmıştı.²⁰³⁸

Bu arada İstanbul'da ikamet eden Ankaralı Kostaki Yorgiyadis isimli bir şahıs, 18 Mayıs 1889 (6 Mayıs 1305) ve 5 Haziran 1889 (24 Mayıs 1305) tarihlerinde iki arzuhalde Sadarete konuyla ilgili sıkıntısını iletmiştir. Arzuhallerinde kendisinin İskenderun'da daha önce petrol ve amyant madenleri keşfettiğini, bu madenleri işletmek için imtiyaz talebinde bulunduğunu, fakat bürokratik işlemlerden dolayı bir türlü sonuç alamadığından yakınmıştır. İddiasını güçlendirmek için tarih tarih madenlerin işletme imtiyazını alabilmek için neler yaptığını kaydettiği evrakı da sunmuştur. İmtiyazın Ahmet Necati adında bir şahsa verileceğini öğrendiğini belirterek bu imtiyazın kendine verilmesini talep etmiş fakat bu talebi pek kabul görmemiştir.²⁰³⁹

Nihayet Ahmet Necati Efendi'nin İskenderun'da keşfettiği petrol madenini işletmek için imtiyaz talebi Sadrazam Kâmil Paşa tarafından bütün bu yazışmalarla birlikte Sultan Abdülhamit'e arz edilmiş sultan da bir gün sonra ihaleyi onaylamıştır.²⁰⁴⁰ Sultan'ın ihaleyi onaylamasından on gün sonra 23 Haziran 1889 (24 L 1306) tarihinde de imtiyaz fermanı verilmiştir.²⁰⁴¹

Petrol gazı imtiyazının verilmesinden yedi buçuk ay sonra 26 Ocak 1890 (4 C 1307) tarihinde Ahmet Necati Efendi, aldığı imtiyazı Hasan Tahsin Efendi adında bir

²⁰³⁷ BA, İ. MMS, 105-4493.

²⁰³⁸ Meclis-i Vükelanın 22 Mayıs 1889 (22 N 1306/10 Mayıs 1305) tarihli tutanağı için; BA, MV, 43-53.

²⁰³⁹ BA, İ. MMS, 105-4493.

²⁰⁴⁰ BA, İ. MMS, 105-4493.

²⁰⁴¹ BA, İ. MMS, 113-4831.

tüccara devretmiştir.²⁰⁴² Hasan Tahsin Efendi de 17 Mart 1890 (5 Mart 1306) tarihinde Maliye Nezaretine yaptığı bir müracaatla, elinde bulunan imtiyazı yeni kurulan bir anonim şirketine devretmek istediğini bildirmiştir. Bu istidanamede kurulacak anonim şirketinin kimler tarafından kurulacağı ve madeni işletme şartlarının neler olacağını da içeren kırk dört maddelik bir nizamname de sunulmuştur.²⁰⁴³

Plana göre kurulacak anonim şirketin adı “Anadolu Petrol Gazı Şirketi”, merkezi ise İstanbul olacaktır. Şirketi Osmanlı Devleti’nin Stuttgart başşehbenderi G. E. Staenglen ve Dersaadet Gaz Şirketi İdare azalarından F. Simon adlı şahıslar kurmuştur. Şirketin imtiyaz süresi yetmiş beş yıl olacaktır. Kurulan şirketin sermayesi 20.000 Osmanlı lirası olacak ve bu sermayenin her biri on liralık 2.000 hisse senedine taksim edilecek. Şirket, İstanbul’da ikamet eden Fehmi Bey, Berlin’de ikamet eden Tümgeneral Yena ve Tuğgenaral Zirzo, Strasbourg’da ikamet eden ve Almanya imparatorunun akrabalarından olan Baron Mullemheim Rechberg, Stuttgart’da ikamet eden Osmanlı Devleti Başşehbenderi G E. Staenglen, Viyana’da ikamet eden tüccar V. Finekh, İstanbul’da ikamet eden Dersaadet Osmanlı Gaz Şirketi İdaresi Meclisi azası ve vekili F. Simon, Baron Vendeurre, Nafia Nezareti Hukuk Müşaviri Miltiades Efendi Yakobo, P. Y. Alberti ile Rüsumat Emaneti umumi müfettişi Akif Bey isimli on bir üyeden oluşan umumi bir meclis tarafından idare olunacaktır.²⁰⁴⁴

Anonim şirketi kurma talebi ve özetle bahsettiğimiz şirket nizamnamesi Maliye Nazırı tarafından Ticaret ve Nafia Nezaretine gönderilmiştir. Ticaret ve Nafia Nezaretinin nizamnameyi incelemesi ve sakıncalı bir tarafının olmadığı yönünde görüş bildirmesi üzerine, konu Meclis-i Mahsus-ı Vükelaya havale edilmiştir. Yalnız Ticaret ve Nafia Nezareti şirket nizamnamesinde “Anadolu Petrol Gazı Şirketi” olan şirket ismini “İskenderun Petrol Gazı Şirketi” şeklinde değiştirmiştir. Meclis-i Mahsus-ı Vükelanın 6 Haziran 1890 (17 L 1307/23 Mayıs 1306) tarihli toplantısında şirketin kurulmasında sakınca olmadığı kararının verilmesinden sonra konu aynı gün Sadrazam Kâmil Paşa tarafından padişaha arz edilmiştir. Sultan Abdülhamit’in 7 Haziran 1890 (18 L 1307/24 Mayıs 1306) tarihinde verdiği sözlü olurdan sonra şirket kurulmuştur.²⁰⁴⁵

²⁰⁴² Bostan, “İskenderun’da İlk Petrol İşletme Çabaları”, s.132.

²⁰⁴³ BA, İ. MMS, 113-4831.

²⁰⁴⁴ BA, İ. MMS, 113-4831.

²⁰⁴⁵ BA, İ. MMS, 113-4831.

Şirket kurulmasına rağmen petrol çıkarma girişimine yaklaşık üç yıl sonra başlanmıştır. Avrupa'dan sondaj çalışmalarında ve petrol çıkarmakta kullanılmak üzere getirilecek alet ve edevatın gümrük resminden muaf tutulması için şirket vekili olan Baron dot Göller tarafından 1893 yazında Orman ve Meadin Nezaretine müracaatta bulunulmuştur. Nezaret ise görüş almak için konuyu 29 Temmuz 1893 (15 M 1311) tarihinde Şura-yı Devlete havale etmiştir. Şura-yı Devlet, bu gibi alet ve edevatın gümrük resminden muaf tutulmasının uygun olmadığı yönünde görüş beyan etmiştir. Buna rağmen 9 Kasım 1893 (29 R 1311/27 T. Evvel 1309) tarihinde toplanan Meclis-i Mahsus-ı Vükela, sözkonusu alet ve edevatın defterlerinin taşradaki mahalli hükümet veya İstanbul'da ise şehremaneti vasıtasıyla Ticaret ve Nafia Nezaretine gönderilmesi gerektiğini kaydetmiştir.²⁰⁴⁶ Listelerin nezarete görevli maden konusunda uzman fen müşavirleri tarafından incelenmesi gerekmektedir. Oysa Ticaret ve Nafia Nezaretinde görevli fen müşavirleri daha ziyade demiryolları ve diğer hususlarla ilgilenmekteydi. Bu sebeple listelerin Orman ve Meadin Nezaretine bağlı maden konusunda ihtisaslı fen müşavirleri tarafından incelemesi ve vereceği onaydan sonra vergiden muaf tutulacağı görüşü kabul edilmişti.²⁰⁴⁷ Alınan bu karar Sadrazam Cevat Paşa tarafından aynı gün Sultan Abdülhamit'e arz edilmiştir. Sultan'ın bu kararı bir gün sonra onaylamasıyla da petrol madeninin çıkarılmasında kullanılacak alet ve edevat, yukarıda zikredilen yolun takip edilmesi ile gümrük vergisinden istisna tutulacaktı.²⁰⁴⁸ Bunun üzerine şirket, ithal edeceği alet ve edevatın listesini hazırlayarak Orman ve Maadin Nezaretinde maden muamelatına münhasır fen heyetindeki maden mühendislerine sunmuştur. Mühendislerin incelemesi ve uygun olduğu görüşünü beyan etmeleri üzerine de ithalat gümrük vergisiz gerçekleşmiştir.²⁰⁴⁹

Bundan sonra sondaj çalışmalarına başlanmıştır. Yapılan sondaj hakkında malumat kesin olmamakla birlikte, bir Alman-İngiliz firması tarafından on kadar küçük sondaj yapılmış ve bu sondajların bir kaç yer gazı emareleri göstermiştir. Bu kuyuların açılmasından sonra olumlu bir sonuç alınamamış olacak ki faaliyet bir müddet sonra sona erdirilmiştir.²⁰⁵⁰

²⁰⁴⁶ BA, İ. MMS, 113-4831.

²⁰⁴⁷ *Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası*, X/78, 15 RA 1312 (16 Eylül 1894), s. 80-81.

²⁰⁴⁸ BA, İ. RSM, 2-1311/CA-1.

²⁰⁴⁹ BA, ŞD, 517-26; *Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası*, X/78, 15 RA 1312 (16 Eylül 1894), s. 81.

²⁰⁵⁰ Cevat E. Taşman, "Petrolün Türkiye'de Tarihçesi", *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası*, XXXIX, 1949, s.15.

İskenderun Petrol Şirketi denetimine bırakılan petrol madeninden yeteri derecede sonuç alınamayınca verilen imtiyaz, Şura-yı Devletin önerisiyle I. Dünya Savaşı sırasında 12 Şubat 1916 (7 R 1334/31 K. Evvel 1331) tarihli irade ile feshedilmiş ve süreç yirmi altı yıl sonra sonlanmıştır.²⁰⁵¹

²⁰⁵¹ BA, MV, 241-236.

SONUÇ

“*Tanzimat’tan I. Dünya Savaşı’na İskenderun*” adlı bu çalışmada, İskenderun’un ve köylerinin idarî, sosyal ve ekonomik durumu ve demografik yapısı bir bütün olarak ele alınmıştır. Ayrıca İskenderun’un genel özellikleri, ana hatlarıyla ortaya çıkarılmıştır. Yapılan incelemeler neticesinde, elde edilen bulguların değerlendirilmesi ile şu sonuçlara ulaşılmıştır:

İskenderun, tarihi çok eskilere dayanan, Anadolu’nun ilk yerleşim yerlerinden biridir. Büyük İskender’e izafeten, ardılları tarafından kurulmuş olan İskenderun, önemli yolların kavşağında bulunması nedeniyle tarih boyunca birçok kez istilalara maruz kalmış ve sık sık el değiştirmiştir. Yapılan arkeolojik kazılarda, birçok bulguya rastlanmıştır. Tarihi süreç içerisinde Mısırlılar, Fenikeliler, Hititler, Asurlular, Persler, Büyük İskender, Selefkoslar, Romalılar ve Bizanslıların hâkimiyeti altında kalan İskenderun, İslâm orduları ile ilk olarak VII. yüzyılın ilk yarısında Hz. Ömer Dönemi’nde tanışmıştır. İskenderun, bundan sonraki süreçte İslam orduları ile Bizans İmparatorluğu arasında hâkimiyet mücadelelerine sahne olmuştur.

İskenderun’un Selçuklular ve ardından Memlûklar tarafından fethedilmesi ile bölgede tam bir Türk hâkimiyeti tesis edilmiştir. 1516 yılında Yavuz Sultan Selim’in Mısır Seferi ile Osmanlı hâkimiyetine giren İskenderun, bu tarihten sonra muhtelif zamanlarda Şam, Halep, Adana Eyaletlerine bağlanmış ve en sonunda Halep vilâyetlerine bağlı bir kaza merkezi olarak Osmanlı idarî teşkilâtındaki yerini almıştır.

XIX. yüzyıla kadar birkaç hane ve iskeleden ibaret olan bu yer XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra nahiye müdürleri tarafından ve 1864 Vilâyet Nizamnâmesi’nden bir müddet sonra kaymakamlar tarafından idare edilmeye başlanmış ve en nihayetinde birinci sınıf bir kaza statüsüne kavuşmuştur. İskenderun, işgale kadar kaza statüsünde kalmış, Fransız işgali sırasında da sancak merkezi yapılmıştır. Sahip olduğu liman sayesinde XIX. yüzyılın ikinci yarısında sürekli büyüyen İskenderun gelişimini bugün de devam ettirmektedir.

İskenderun’un çevresindeki bataklıklar elli yılı aşkın bir süre kurutulmaya çalışılmış, ancak bu konuda tam anlamıyla bir başarı sağlanamamıştır. Bataklıklar İskenderun’un müzmin derdidir. Bölgenin gelişmemesinin en önemli sebebi burada bulunan bataklıklardır. Dolayısıyla en önemli bayındırlık faaliyeti bataklıkların kurutulması olacaktır. Limanın ticaret hacmi arttıkça geri hizmetlerde çalışan insan

sayısı artacaktı. Sahil kesimi yabancılar tarafından işgal edildiği için bu nüfus bataklık mahalde yaşamak mecburiyetinde kalıyordu. Yeni yerleşim yerlerinin açılmasını gerektiren bu durum yüzünden bataklıkların kurutulmasına önem verilmiştir. Ancak yolsuzluklar, sık sık yönetici değişikliği ve Osmanlı ekonomisinin darboğazda olması, kurutma işlemini fazlasıyla uzatmıştır. Bunun dışında İskenderun'a iskele inşası için çaba sarfedilmiştir. Ancak inşa edilen iskelelerin ahşap oluşu çok kısa sürede yıpranmasına sebep olmuştur. Limanın sürekli kumla dolması da iskelenin kullanımını kısıtlayan bir diğer husustur. Bütün bu sıkıntıları bertaraf etmek için muntazam bir liman yapılmak istenmişse de I. Dünya Savaşı'nın araya girmesi inşaatı engellemiştir. Limanın inşası ancak XX. yüzyılın ikinci yarısında Türkiye Cumhuriyeti tarafından hayata geçirilebilmiştir.

Bu araştırmanın kapsamına giren dönemde İskenderun'da, kaymakamlık binası, Kaptan Paşa Camisi, Hamidiye Camisi, Katolik Rum Kilisesi, Ermeni Kilisesi, Latin Katolik Kilisesi, Hamidiye Gureba Hastanesi, askeri kışla, deniz feneri ve karantina şehri belirleyen en önemli fizikî unsurlar olarak ön plana çıkmaktadır.

Limana gelen gemi trafiğinin yoğun oluşu, yüzyılın sonunda ortaya çıkan salgın hastalıkları bertaraf etmek için karantina önlemlerinin arttırılmasını gerektirmekteydi. Ancak Halep'te ortaya çıkan kolera hastalığının İskenderun'a sirayeti birçok kişinin ölümüne sebep olmuştu.

İskenderun, günümüzde olduğu gibi Osmanlı döneminde de büyük kazalarından biri haline gelmiştir. Özellikle XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında göçler İskenderun'un demografik yapısını değiştirmiştir. Bu dönemde özellikle Kafkasya'dan ve Girit'ten gelen muhacirler şehir merkezinde ve köylerde kendileri için uygun bulunan mahallere iskân edilmişlerdir. İskenderun'a 1.106 nüfus Kırım ve Kafkas muhaciri yerleştirilmiştir. Kendileri için evler yapılmış, tarım arazileri tahsis edilmiş, çift hayvanları ve tohumlukları devlet tarafından temin edilmiştir. Bunun dışında liman kenti olması münasebetiyle nüfus hareketliliği fazla olan İskenderun'da her milletten insan görmek mümkündür. Bu göçler İskenderun'un sosyal ve kültürel yapısında önemli bir yere sahip olmuşlardır.

İncelediğimiz dönemde İskenderun'un demografik yapısına bakıldığında, hızlı bir nüfus artışının yaşandığı gözlemlenmektedir. 1850'lerde on beş yirmi ev olan bu yer Fransız işgaline girdiği vakit 23.309 nüfustan oluşmaktaydı. Bu nüfusun tamamı

Müslümanlardan oluşmayıp az da olsa gayrimüslim unsurlar bulunmaktaydı. Gayrimüslimler içerisinde Ermeniler ve Rumlar başı çekmekle birlikte çok az sayıda Süryani, Yahudi ve Marunî nüfus da bulunmaktadır. Ermeni ve Rum nüfusun çoğunluğu Gregoryen ve Ortodoks olmakla birlikte, Katolik ve Protestan mezheplerine mensup olanlarda bulunmaktadır. Netice itibariyle İskenderun'un nüfus çoğunluğu Müslümanların elinde olup Müslümanların da büyük kısmı Türklerden oluşmaktaydı.

Bu dönemde İskenderun, Arsuz ve bir ara Payas ve Abacılı olmak üzere üç nahiyeye ayrılmıştır. İskenderun'un köy sayısı yirmi dört ile yirmi yedi arasında değişmektedir. Nüfus artışına paralel olarak köy sayılarında da bir artış söz konusudur.

İncelenen dönemde nüfus artışına paralel olarak şehrin mahalle sayısında da artış gözlenmektedir. Başlangıçta Çay, Kastel ve Kilise mahalleleri bulunmaktayken nüfus artışına paralel olarak Hamidiye ve Yenişehir adında iki yeni mahalle tesis edilmiştir. Şeriyeye sicillerinden takip edilebildiği kadarıyla Müslümanlar ile gayrimüslimler aynı mahallelerde yaşamaktadırlar. Kilise Mahallesinde gayrimüslimler biraz daha ağır basmaktadır. Şehirde yalnızca gayrimüslimlerin oturduğu bir mahalle ise bulunmamaktaydı.

İskenderun'un Halep'in doğal bir mahreci olması sebebiyle liman ile Halep arasından muntazam bir yol inşa edilmesi düşünülmüştü. İnşaat çalışmaları; yolsuzluk, devletin ekonomik güçsüzlüğü, ahalinin yol inşasında çalışmak istemeyişi gibi sebeplerle uzun yıllar sürmüştü. Buna rağmen XIX. yüzyılın sonlarına doğru yolun büyük kısmının inşası geliş gidişi oldukça kolaylaştırmıştı. Yine aynı güzergâhta ticaret hacmini arttırmak için demiryolu inşası tasavvur edilmişti. On altının üzerinde proje ile bölgeye demiryolu inşa edilmek istenmiş, ancak bu 1913 yılında Almanların şube bir hatla İskenderun'u Toprakkale'ye bağlamaları ile mümkün olmuştur.

Osmanlı Devleti'ne telgrafın gelmesinden kısa bir süre sonra İskenderun da telgrafa kavuşmuştur. Fırka-i Islahiyye'nin çalışmaları yürütmek için ana ikmal noktası olarak İskenderun'u seçmesi telgraf hatlarını daha da muntazam hale getirmiştir.

Klasik eğitim kurumu olan medrese İskenderun'da bulunmamaktadır. Çünkü İskenderun XIX. yüzyılın ikinci yarısından gelişme göstermiş ve bu dönemden sonra nüfusu artan bir yer olmuştur. Eğitim kurumları ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır ki bunlar da modern eğitim kurumları olan iptidai ve rüştiyeydi. İskenderun ahalisi sahil kesiminde olması nedeniyle de eğitime ehemmiyet

vermekteydi. XX. yüzyılın başlarında iki erkek iptidai mektebinin açılması ve özellikle Nusayrilerin Sünnileşme talepleri üzerine köylerde açılan iptidai mektepleri buna örnektir. Kız çocukları için bir iptidai mektebinin açılması da ahalinin eğitim konusundaki hassasiyetini göstermektedir. Bu okulların yanında bir de rüştiye mektebi açılmış bu sayede bölgenin eğitim seviyesi yükselmiştir. Gayrimüslimlerin okullaşma oranı da oldukça iyi durumdadır. Misyonerlerin bölgeye gelmesi ile birlikte yabancı okulların da sisteme dâhil olması eğitim düzeyini yükseltmiştir. Okullarda görev yapan öğretmenlerin en büyük sıkıntısı ise İskenderun'a gelen her memurda olduğu gibi şehrin havasına alışamamaktır. Maaşların yetersizliği de diğer bir sorundu.

İskenderun bir liman kenti olması münasebetiyle bölgede çok sayıda konsolos vekilliği kurulmuş ve yabancılar varlığını hissettirmiştir. Aslında bölgede varlık gösteren en önemli unsur konsolos vekilleriydi. Bölgedeki konsolos vekili ve konsolosluk sayısı on beşe kadar yükselmiştir. Ticari acente görevi gören bu yabancı misyonlar sonradan bölgede yaşanan her türlü olaya müdahil olmaya başlamışlardır. Bataklıkların kurutulmasından yol inşasına birçok noktada etkili olmaya çalışan görevliler Ermeni olayları sırasında hadiselerle müdahil olmuşlardır. İskenderun'un nüfusu yüzler ile ifade edilirken bölgede bulunan konsolos vekilleri hile ile sahil bölgesini tamamen kontrollerine geçirmişlerdir. Dolayısıyla XX. yüzyıla kadar İskenderun'un sahil kesimi yabancıların hâkimiyetinde bir görüntü arzietmekteydi. Ermeni olayları sırasında gizlice silah ve insan kaçakçılığının yapılması tehlikeyi ortaya koymaktaydı. Sırf on beş adet konsolos vekâleti ve konsolosluğun bulunmasından bile İskenderun yabancıların verdiği ehemmiyetin boyutu ortaya çıkmaktadır.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Ermenilerin, tüm ülke genelinde olduğu gibi İskenderun'da da resmî otoriteye ve Müslüman ahaliye karşı düşmanca tavır takınmaları birtakım gerginliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Ermenilerle resmî makamlar arasında yaşanan en ufak bir anlaşmazlık, dışarıya oldukça abartılarak yansıtılmış ve sorun uluslar arası boyut kazanmıştır. 1909 Adana olayları İskenderun'a da sıçramış, hem Müslümanlardan hem de Ermenilerden ölenler olmuştur. 1915 yılında çıkarılan Sevk ve İskân Kanununa binaen İskenderun Ermenilerinin neredeyse tamamı Kuzey Suriye'ye nakledilmiştir. İşgal yıllarında Fransız ordusunda lejyon olarak İskenderun'a gelen Ermeniler bölgede katliam yapmışlarsa da işgalden sonra Fransızlarla birlikte şehri terk etmek zorunda kalmışlardır.

Her ne kadar Ermenilerle birtakım sorunlar yaşanmışsa da bu durum İskenderun'da Müslim-gayrimüslim ilişkilerini çok fazla etkileyecek nitelikte olmamıştır. Siyasi çalkantıların en fazla olduğu günlerde dahi, Müslümanlarla gayrimüslimler arasında hem sosyal, hem hukukî hem de ticarî ilişkilerin kesintiye uğramadan devam ettiği görülmektedir.

İskenderun, önemli ticaret yollarının kavşağında liman olması nedeniyle ticaret potansiyeli oldukça yüksek bir şehirdir. Zaten büyümeye sebep olan da bu durumdur. XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra ticaret ve sanayinin gelişimine paralel olarak ulaşımında da büyük bir ilerleme kaydedilmiştir. Bölge ticareti için oldukça önemli olan İskenderun-Halep yolunun inşası oldukça önemlidir. Halep'in giriş çıkışı olan liman gün geçtikçe ticaret hacmini arttırmıştır. Ancak demiryolu hattının bir türlü inşa edilmeyişi, 1913 yılında inşa edildiğinde ise şube hatla Bağdat ana hattına bağlanması ticaret hacminin düşmesine sebep olmuştur. Bunun yanında Amerikalılar ve İngilizler limana yakın bir noktada meyan kökü balyalama ve bu köklerden meyan balı elde etmek için fabrikalar inşa etmişlerdir. Meyan kökü, bu sayede uzun süre İskenderun'un en mühim ticari emtiasından biri olmuştur.

Osmanlı coğrafyasında ilk petrol işletme çabası İskenderun yakınlarındaki Çengen köyünde gerçekleştirilmiştir. Ancak imtiyazı verildiği ve ilk örnekler alındığı halde işletme çalışmaları sonuçsuz kalmıştır.

Sonuç olarak, bu araştırmanın kapsamına giren, Osmanlı Devleti'nin son yetmiş beş yıllık döneminde İskenderun Kazası ile ilgili, başta arşiv belgeleri ve İskenderun Şer'îye Sicilleri olmak üzere, kaynak eserler, yerli-yabancı inceleme ve araştırma eserler ile süreli yayınlar taranmış ve değerlendirilmiştir. İskenderun ve mülhakatının idarî, demografik, sosyal ve ekonomik yapısı ortaya konmaya çalışılmıştır. Neticede itibariyle, iktisadî açıdan oldukça gelişmiş olan İskenderun'un, kendine has birtakım sosyal ve kültürel özellikleri olmakla birlikte, limanı nedeniyle genel olarak tipik Osmanlı şehirlerinden daha karmaşık bir yapıya sahip olduğu tespit edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

I. ARŞİV KAYNAKLARI

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BA)

A) Belgeler*

1) Bab-ı Âli Evrak Odası.

Bab-ı Âli Evrak Odası (BEO).

Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayat (A. MKT. UM).

Sadaret Mektubî Kalemi (A. MKT).

Sadaret Mektubî Mühimme Kalemi Evrakı (A. MKT. MHM).

Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ (A. MKT. MVL).

Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devair (A. MKT. NZD).

Sadaret Divan-ı Hümayun Kalemi (A. DVN).

Sadaret Amedi Kalemi (A. AMD).

Sadaret Divan Kalemi Düvel-i Ecnebiyye Evrakı (A. DVN. DVE).

Bab-ı Asaî Mühimme Kalemi Evrakı (A. DVN. MHM).

Sadaret Eyalat-ı Mümtâze Kalemi Evrakı (A.MTZ).

2)Cevdet Tasnifi.

Cevdet Dâhiliye (C. DH).

Cevdet Hariciye (C. HR).

3)Dâhiliye Nezareti Evrakı

Dâhiliye Emniyet-i Umûmiyye Emniyet Kalemi Belgeleri (DH. EUM. EMN).

Dâhiliye Emniyet-i Umûmiyye 2. Şube (DH. EUM. 2. ŞB).

Dâhiliye Emniyet-i Umûmiyye 3. Şube (BA, DH. EUM. 3. ŞB).

Dâhiliye Emniyet-i Umûmiyye 6. Şube (DH. EUM. 6. ŞB).

Dâhiliye Hukuk (DH. H).

Dâhiliye İdare (DH. İD).

Dâhiliye Mektubî Kalemi (DH. MKT).

Dâhiliye Mütenevvia (DH. MTV).

Dâhiliye Nezareti Muhaberât-ı Umûmiyye İdaresi Belgeleri (DH. MUI).

Dâhiliye Siyasi (DH. SYS).

Dâhiliye Şifre (DH. ŞFR).

* Belge numaraları dipnotlarda gösterilmiştir.

Dâhiliye Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat (DH. TMIK. M).

Dâhiliye Mebânî-i Emîriyye ve Hapishaneler Müdüriyeti Evrakı (DH. MB. HPS).

4)Hariciye Nezareti Evrakı.

Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi (HR. MKT).

Hariciye Nezareti Murahhaslığı (HR. İM).

Hariciye Tercüme Odası (HR. TO).

Hariciye Siyasi (HR. SYS).

5)Harita Katalogu (HRT. h).

6)Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT).

7)İrade Tasnifi.

İrade Askeri (İ. AS).

İrade Adliye ve Mezahib (İ. AZN).

İrade Bahriye (İ. BH).

İrade Dâhiliye (İ. DH).

İrade Defter-i Hakani (İ. DFE).

Dosya Usulü İradeler (İ. DUİT).

İrade Evkaf (İ. EV).

İrade Hariciye (İ. HR).

İrade Hususi (İ. HUS).

İrade Maarif (İ. MF).

İrade Meclis-i Mahsus (İ. MMS).

İrade Meclis-i Vâlâ (İ. MVL).

İrade Posta ve Telgraf (İ. PT).

İrade Rüşumat (İ. RSM).

İrade Sıhhiye (İ. SH).

İrade Şura-yı Devlet (İ. ŞD).

İrade Ticaret ve Nafia (İ. TNF).

8)Maarif Nezareti Evrakı.

Maarif Mektubî Kalemi (MF. MKT).

9)Meclis-i Vâlâ Evrakı (MVL).

10)Meclis-i Vükela Evrakı (MV).

11)Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD).

12)Ticaret Nafia Ziraat Orman ve Meadin Nezaretleri Evrakı (T).

Ticaret-Nafia-Ziraat-Orman-Meâdin Nezaretlerine Ait Dosyalar (T. NFİ).

Ticaret Nafia Orman Meâdin ve Ziraat Nezaretlerine Ait Dosyalar (T. NFM).

Ticaret-Nafia-Ziraat-Orman-Meâdin Nezaretlerine Ait Dosyalar (T. TRM).

13)Yıldız Evrakı.

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat (Y. A. HUS).

Yıldız Resmi Maruzat (Y. A. RES).

Yıldız Esas Evrakı (Y. EE).

Yıldız Perakende Sadaret Maruzatı (Y. PRK. A).

Yıldız Perakende Askeri Maruzat (Y. PRK. ASK).

Yıldız Perakende Arzuhal ve Jurnaller (Y. PRK. AZJ).

Yıldız Perakende Mabeyn Başkitabeti (Y. PRK. BŞK).

Yıldız Perakende Dâhiliye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. DH).

Yıldız Perakende Hariciye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. HR).

Yıldız Perakende Komisyonlar Maruzatı (Y. PRK. KOM).

Yıldız Perakende Maarif Nezareti Maruzatı (Y. PRK. MF).

Yıldız Perakende Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi (Y. PRK. MYD).

Yıldız Perakende Mabeyn Erkânı ve Saray Görevlileri Arizaları (Y. PRK. SGE).

Yıldız Perakende Şehremaneti Maruzatı (Y. PRK. ŞH).

Yıldız Perakende Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y. PRK. TKM).

Yıldız Perakende Ticaret ve Nafia Nezareti Maruzatı (Y. PRK. TNF).

Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahriratı (Y. PRK. UM).

Yıldız Perakende Zabtiye Nezareti Maruzatı (Y. PRK. ZB).

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y. MTV).

14)Zabtiye Nezareti Evrakı (ZB).

B) Defterler.

1) *Bab-ı Âli Evrak Odası Ayniyat Defterleri* (BEO. AYN. d). 867, 868, 869, 870.

2) *Bab-ı Âli Evrak Odası Vilayet Gelen Giden Defterleri* (BEO. VGG. d). 285, 289.

3) *Yıldız Esas Evrak Defterleri* (Y. EE. d). 921, 1136, 1144.

4) *Bab-ı Asaî Divan-ı Hümayûn Sicilleri Meclis-i Tanzimat Defterleri* (A. DVNS. MTAN. d). 2.

5) *Ticaret Nafia Orman Meadin ve Ziraat Nezaretlerine Ait Defterler* (T. d.). 238, 239, 242, 244, 246, 247, 249, 251.

C.) *İskenderun Şeriyye Sicilleri* (İŞS). 56, 62, 63.

D.) Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.

II. Yayımlanmış Belgeler.

397 Numaralı Halep Livâsı Mufasssal Tahrîr Defteri (943/1536), I, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010.

Annual Report on The Commercial Relations Between The United States and Foreing Nations, Made By The Secretary of State for The Year Ending September 30, 1869, Washington 1871.

Archives Diplomatiques 1897, Paris.

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, I, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.

Bilgili, Ali Sinan - Tozlu, Selahattin - Akbulut, Uğur - Ürkmez, Naim, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayrîler ve Nusayrîlik (1745-1920)*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 2010.

Behan, T. L., *Bulletins and Other State Intelligence for The Year 1856 in Two Parts*, I, London 1857.

Consular Reports, Commerce, Manufactures, Etc., LV, Washington 1897.

Commercial Relations of The United States With Foreign Countries During The Years 1891 and 1892, XXIV, Washington 1893.

Diplomatic and Consular Reports Turkey Report for The Year 1902 on The Trade of The Vilayets of Aleppo and Adana, Foreing Office, London 1903.

Diplomatic and Consular Reports Turkey Report for The Year 1903 on The Trade and Commerce of The Vilayets of Aleppo and Adana, Foreing Office, London 1904.

Diplomatic and Consular Reports Turkey Report for The Year 1906 on The Trade and Commerce of The Vilayet of Aleppo, Foreing Office, London 1907.

Diplomatic and Consular Reports Turkey Report for The Year 1907 on The Trade and Commerce of The Vilayets of Aleppo and Adana, Foreing Office, London 1908.

Diplomatic and Consular Reports Turkey Report for The Year 1910 on The Trade of The Aleppo Vilayet, Foreing Office, London 1911.

Foreing Office List For 1857, London 1857.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1995.

Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları I, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010.

Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları II, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010.

Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1995.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni Amerikan İlişkileri (1896-1919) II, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2007.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni Fransız İlişkileri I (1879-1918), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2002.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni İngiliz İlişkileri (1894-1895) III, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2005.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni İngiliz İlişkileri (1896-1922) IV, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2005.

Register of the Department of State, Washington 1911.

III. SÜRELİ YAYINLAR

1)Gazeteler

İkdam.

South Australian Register.

Takvim-i Vekayi.

The London Gazette.

The Mercury.

The Perth Gazette and Independent Journal of Politics and News.

Vakit.

2.)Salnameler

Salname-i Vilayet-i Haleb. 1286, 1287, 1288, 1290, 1293, 1299, 1300, 1302, 1303, 1304, 1305, 1306, 1307, 1308, 1309, 1310, 1313, 1314, 1315, 1316, 1319, 1320, 1321, 1322, 1323, 1324, 1326.

Salname-i Nezaret-i Maarif. 1316, 1317, 1318, 1319, 1321.

Salname-i Nezaret-i Hariciyye. 1302, 1306, 1320.

Annuaire Oriental Commerce. 1883, 1885, 1889, 1891, 1893-1894, 1895, 1896-1897, 1898, 1901, 1903, 1905, 1914, 1915.

3.)Dergiler

Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası.

Ticaret-i Umûmiyye Mecmuası.

4.)Düstur.

IV. Kaynak Eserler

A Collection of Voyages and Travels, I, London 1745.

Cevdet Paşa, *Tezakir*, 21–39, (Yay: Cavit Baysun), TTK, Ankara 1986.

Ahmet Cevdet Paşa, *Maruzat*, (Haz: Yusuf Halaçoğlu), Çağrı Yayınları, İstanbul 1980.

Ali Cevad, *Memalik-i Osmaniyyenin Tarih ve Coğrafya Lûgati*, (*Kısm-ı Evvel Lûgat-ı Coğrafya*), Mahmut Bey Matbaası, Dersaadet 1313.

Ali Tevfik, *Memalik-i Osmaniye Coğrafyası*, İstanbul 1329.

Hidden, Alexander W., *The Ottoman Dynasty: A History of The Sultans of Turkey From The Earliest Authentic Record to The Present Time, With Notes on The Manners And Customs of The People*, New York 1912.

Macgregor, John, *Commercial Statistics A Digest of The Productive Resources, Commercial Legislation, Customs Tariffs, Navigation, Port and Quarantine Laws and Charges, Shipping, Imports and Exports and The Monies, Weights And Measures of All Nations*, II, London 1850.

Pîrî Reis, *Kitâb-ı Bahriyye Denizcilik Kitabı I-II*, (Yayına Haz: Yavuz Senemoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser, 1973, c. I.

Taylor, Bayard, *The Lands of The Saracen or Pictures of Palestine, Asia Minor, Sicily, And Spain*, New York 1862.

Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909), (Haz: Bayram Kodaman-Mehmet Ali Ünal), TTK, Ankara 1996.

Strabon, *Coğrafya Anadolu (Kitap: XII, XIII, XIV)*, (Çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Tarihsiz.

Şemseddin Sami, “İskenderun”, *Kamusu'l-Alam*, II, İstanbul 1306, s. 930-931.

The Gentleman's Magazine And Historical Review, London 1863.

The Registrar-General of Seamen, *Mercantile Navy List*, London 1852.

V. Seyahatname-Hatırat

Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin*, (Haz: Mehmed Çetin Börekçi), TTK, Ankara 1999.

Ali Bey, *Seyahat Jurnalı (İstanbul'dan Bağdad'a ve Hindistan'a)*, İstanbul 1314.

Cemal Paşa, *Hatırat*, (Yayına Haz: Metin Martı), Arma Yayınları, İstanbul 1996.

Cuinet, Vital, *La Turquie D'Asie Geographie, Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonnee de Chaque Province de L'Asie Mineure*, II, Paris 1892.

Davis, E. J., *Life in Asiatic Turkey a Journal of Travel in Cilicia, Isauria and Parts of Lycaonia and Cappadocia*, London 1879.

Evliya Çelebi, Muhammed Zillî ibn Derviş, *Seyahatname*, Topkapı Sarayı Bağdat 305 Yazmasının Transkripsiyonu- Dizini, (Yay: Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı), III, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

Şerafeddin Mağmumi, *Seyahat Hatıraları*, Kahire 1327.

Tavernier, Jean Baptiste, (Editör: Stefanos Yerasimos), Tavernier Seyahatnamesi, (Çev. Teoman Tunçdoğan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2006.

VI. Araştırma Eserler

Açıkses, Erdal-Doğanay, Rahmi, *Amerika'nın Yüz Yıllık Ortadoğu Hayali Chester Projesi*, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2010.

Adıyeke, Ayşe Nükheth, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, TTK, Ankara 2000.

Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a)*, Alfa Yayınları, İstanbul 1999.

Alkan, Mehmet Ö., *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*, T. C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000.

Altundağ, Şinasi, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831-1841*, I. Kısım, TTK, Ankara 1988.

- Ayar, Mesut, *Osmanlı Devletinde Kolera İstanbul Örneği (1892-1895)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.
- Bayraktar, Hilmi, *XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadi Vaziyeti*, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2004.
- Bilgili, Mesud Fani, *Manda İdaresinde Hatay Kültür Hayatı*, İktisat Basımevi, Antakya 1939.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi (Sina Filistin Cephesi)*, IV/1, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1979.
- Blaisdell, Donald C., *Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Malî Denetimi Düyunuumumiye*, (1929), (Çev. Ali İhsan Dalgıç), Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 1979.
- Bulunur, Kerim İlker, *110 Numaralı Tapu Tahrir Defterine Göre Özer (Üzeyr) Sancağı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2004.
- Can, Bilmez Bülent, *Demir yolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
- Çadırcı, Musa, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK, Ankara 1997.
- Çakaloğlu, Cengiz, *Yemen'den Dönemeyen Bir Karapapak: 40. Hamidiye Süvari Alayı Komutanı Mihrali Bey*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011.
- Çalışkan, Adnan, *Belen'in Tarih Belgeseli*, İskenderun, Tarihsiz.
- Demir, Ataman, *Çağlar İçinde Antakya*, Akbank Yayınları, İstanbul 1996.
- Dinçol, Ali, *İskenderun'da Bulunmuş Yeni Hitit Hiyeroglif Yazıtlı ve Kabartmalı İki Stel*, İstanbul 2010.
- Earle, E. Mead, *Bağdat Demir yolu Savaşı*, (Çev. Kasım Yargıcı), Milliyet Yayınları, İstanbul 1972.
- Efe, Aydın, *Antakya ve Çevresi Türkmenleri: Küçük Alioğulları ve Reyhanlı Aşireti (XIX. Yüzyıl)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2012.
- Ergün, Mustafa, *İkinci Meşrûtiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara 1996.

- Georgeon, François, *Sultan Abdülhamid*, (2003), (Çev. Ali Berktaş), Homer Kitabevi, İstanbul 2006.
- Griswold, William J., *Anadolu'da Büyük İsyan 1591-1611*, (Çev. Ülkün Tansel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
- Gül, Abdulkadir, *Üzeyr Sancağının Sosyo-İktisadi Yapısı (1521-1573)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1996.
- , *Antakya Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1709-1806)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008.
- Gün, Doğan, *XVIII. Yüzyılda Antakya'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1708-1777)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.
- Gürün, Kâmuran, *Ermeni Dosyası*, TTK, Ankara 1983.
- Halaçoğlu, Yusuf, *Osmanlı İmparatorluğunda Menzil Teşkilâtı ve Yol Sistemi*, (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi), İstanbul 1982.
- Issawi, Charles, *The Fertile Crescent 1800-1914 (A Documentary Economic History)*, Oxford 1988.
- İrtem, Süleyman Kâni, *Şark Meselesi Osmanlı'nın Sömürgeleşme Tarihi*, (Haz: Osman Selim Kocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul 1999.
- Karaca, Ali, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa 1838-1899*, Eren Yayınları, İstanbul 1993.
- Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK, Ankara 1991.
- Kurat, Yuluğ Tekin, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği 1877-1880*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1968
- Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri I (1580-1838)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1974.
- , *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri II (1838-1850)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976.
- Nazır, Bayram, *Macar ve Polonyalı Mülteciler-Osmanlı'ya Sığınanlar*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2006.

- Noviçev, A. D., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı-Sömürgeleşmesi*, (Çev. Nabi Dinçer), Ankara 1979.
- Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilâtı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1967.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- , *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK, Ankara 2011.
- Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi I-II*, (Ed: Ekmeleddin İhsanoğlu), İrcica, İstanbul 1998, c. II.
- Özyüksel, Murat, *Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Arba Yayınları, İstanbul 1988.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-III*, MEB, İstanbul 1983, c. III.
- Sakin, Orhan, *Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu*, Ekim Yayınları, İstanbul 2008.
- Samur, Sebahattin, *İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1995.
- Sevim, Ali, *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah*, TTK, Ankara 1990.
- Somel, Selçuk Akşin, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908); İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, (Çev. Osman Yener), İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1972.
- Şancı, Fuat, *Hatay İlinde Türk Mimarisi I*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.
- Şişman, Adnan, *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devletinde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.
- Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I-IV*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991, c. I.
- Tekin, Mehmet, *Hatay Tarihi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2000.

- , *Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010.
- Toroslul, M. Vefa, *Denizciye Göz Kırpan Sevdalar Deniz Fenerleri*, İzmir Deniz Ticaret Odası Yayınları, İzmir 2008.
- Tozlu, Selahattin, *Trabzon-Erzurum-Bayezid Yolu (1850-1900)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1997.
- , *Antakya (Hatay) Tarihi Bibliyografyası*, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2009.
- Umar, Bilge, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, (2. Baskı), İnkılâp Yayınları, İstanbul 1993.
- Umar, Ömer Osman, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004.
- Uras, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul 1974.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi I-IV*, TTK, Ankara 1996, c. II.
- Yılmaz, Mehmet, *Konya Vilayetinde Muhacir Yerleşmeleri (1854-1914)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1996.
- Yinanç, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1944.

VII. Makaleler ve Ansiklopedi Maddeleri

- Ak, Mehmet, "19. Yüzyılda Antalya'da Kolera Salgını", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IV/17, Bahar 2011, 254-268.
- Akın, Hatice, "Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatına Dair 1893 Tarihli Bir Nizamname Önerisi", *History Studies*, III/3, 2011, 23-36.
- Akyüz, Jülide, "19. Yüzyılda Antakya-İskenderun Bölgesinde Nüfus Hareketliliği", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XVIII/2, Elazığ 2008, 379-401.
- Altan, Ebru, "Ortaçağ'da Antakya (969-1098)", *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, Globus Dünya Basınevi, İstanbul 2008, 323-334.
- Avram Galanti, "Türkiye'de İlk Katolik Kapusin Manastırları", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, On dördüncü sene, Numro 2 (79), 1 Mart 1340, 125-128.
- Baydur, Mithat, "Osmanlı-Alman İlişkilerinde Anadolu ve Bağdat Demiryollarının Yeri", *Osmanlı*, II, Ankara 1999, 345-360.

- Bayraktar, Hilmi, “Kırım ve Kafkasya’dan Adana Vilayeti’ne Yapılan Göç ve İskânlar (1869-1907)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, XXII, 2007, 405-434.
- Beşirli, Mehmet, “Haydarpaşa Liman Şirketi’ne Verilen İskenderun Limanı İnşa ve İşletme İmtiyazı ve Liman Tarifesi (1911)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XI, 2004, 179-203.
- , “Bağdat Demir yolunun Akdeniz Uzantısı: Toprakkale-İskenderun Demir yolu”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, XI/23, Erzurum 2004, 215-236.
- Bostan, İdris, “Osmanlı Topraklarında Petrolün Bulunuşu ve İskenderun’da İlk Petrol İşletme Çabaları”, *Coğrafya Araştırmaları*, I/2, Ankara 1990, 129-135.
- Burak, Durdu Mehmet, “İttihat ve Terakki Partisi’nin Demiryollarını Millileştirme Politikası ve 1917 Tarihli John Robert Pilling’in Şikayeti ve Mahkeme Tutanakları”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, V/1, 2004, 71-89.
- Burak, Durdu Mehmet, “ İngiliz J. R. Pilling’in Osmanlı Demir yolu İmtiyazını Ele geçirme Mücadelesi”, *OTAM*, XVII, 2005, 1-24.
- Cemaloğlu, Necati, “Osmanlı Devleti’nde Yapılan Tanzimat Reformlarının Eğitim Sistemine Etkileri, Uygulamaları ve Sonuçları (1839-1876)”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIV, 2005, 153-165.
- Çakar, Enver, “Kanuni Sultan Süleyman Kanun-nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu’nun İdari Taksimatı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XII/1, Elazığ 2002, 261-282.
- Çabuk, Vahid, “Fırka-ı Islahiye-İskenderun ve Payas”, *Türk Kültürü*, Ankara, XIV/161, Mart 1976, 35-42.
- Çabuk, Vahit, “Birinci Dünya Savaşı Öncesinde İskenderun’un Stratejik Durumu” I. *Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu Bildirileri (Ayrı Basım)*, Antakya 1991, 1-19.
- Çadırcı, Musa, “Tanzimat Dönemi’nde Kara yolu Yapımı”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, XV/26, Ankara 1991, 153-167.

- Çakaloğlu, Cengiz, “Yemen İsyanı ve Trabzon Redif Taburu (1905-1906)”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, IX/1, 2007, 99-122.
- Çubuk, Vahid, “Pîrî Reis, Abdurrahman Hibri, Kâtip Çelebi ve Evliyâ Çelebi’ye Göre İskenderun ve Çevresi”, *Türk Kültürü*, XII/166, 1976, 611-622.
- Darkot, Besim, “İskenderun”, *İA*, V/2, İstanbul 1968, 1090-1093.
- Dincer, Celâl, “Osmanlı Vezirlerinden Hasan Fehmi Paşa’nın Anadolu’nun Bayındırlık İşlerine Dair Hazırladığı Lâyiha”, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, V-VIII/9-12, Ankara 1971, 153-233.
- Emgili, Fahriye, “Tarsus’ta Girit Göçmenleri”, *Ankara Üniversitesi DTCTF. Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXV/39, 2006, 189-197.
- Erdoğan, Teyfur, “Maarif-i Umumiyye Nezareti Teşkilatı I”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, LI/1, 183-247.
- , “Maarif-i Umumiyye Nezareti Teşkilatı II”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, LII/1, 247-285.
- Ersan, Mehmet, “Rupenliler Dönemi’nde Kilikya Ermeni Krallığı İle Antakya Haçlı Princepsliği’nin Çukurova’da Hâkimiyet Mücadelesi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIII, 83-95.
- , “Bizans İmparatorluğu-Antakya Haçlı Princepsliği Siyasi İlişkilerine Bir Bakış”, *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, Globus Dünya Basınevi, İstanbul 2008, 335-346.
- Erzen, Afif, “Büyük İskenderle III. Darius Arasındaki İssos Muharebesinin Mevkii Hakkında”, *IV. Türk Tarih Kongresi*, TTK, Ankara 1952, 59-66.
- Eyicil, Ahmet, “1878 Zeytun İsyanı” *OTAM*, X, Ankara 1999, 27-58.
- , “1895 Maraş ve Zeytûn İsyanı”, *OTAM*, XI, Ankara 2000, s. 157-210.
- Faroghi, Suraiya, “Traders and Customs Officials in 1660s Iskenderun”, *New Perspectives on Turkey*, Fall 1991, 5-6, 107-122.
- , “Krizler ve Değişim 1590-1699” (1994), Editör: Halil İnalcık, Donald Quataert, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi II”, (Çev. Ayşe Berktaş, Süphan Andıç, Serdar Alper), (2. Baskı), Eren Yayınları, İstanbul 2006, 543-758.

- Fotoğraf, Erişim tarihi: 21. 01.2012, Library of Congress Prints and Photographs Division Washington, D.C. 20540 USA; Call Number: LC-M32- 1806 [P&P]; <http://www.loc.gov/pictures/item/mpc2004004527/PP/>
- , Erişim tarihi: 23.05.2012, <http://www.loc.gov/pictures/resource/matpc.16703/>
- , Erişim tarihi: 23.05.2012, <http://www.levantineheritage.com/testi66.htm>
- , Erişim tarihi: 23.05.2012, <http://www.levantineheritage.com/alexandretta.htm>
- , Erişim tarihi: 25.05.2012, <http://www.loc.gov/pictures/resource/matpc.04664/>
- , Erişim tarihi: 30 Kasım 2012, http://images-01.delcampe-static.net/img_large/auction/000/182/350/194_001.jpg
- Gökhan, İlyas, “Memlûklar Döneminde Antakya (1268-1516)”, (Ed: Ahmet Gündüz, Selim Kaya), *Hatay Araştırmaları I*, Antakya Belediye Yayınları, Ankara 2010, 1-26.
- Gül, Abdulkadir, “XVI. Yüzyılda Özer Türkmenleri”, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, X/I, 2008, 171-179.
- , “XVI. Yüzyılda Antakya Kazası’nın Demografik Yapısı”, *Turkish Studies*, IV/3, Spring 2009, 1024-1066.
- Gün, Doğan, “İngiliz Tâcirlerin Antakya Ahâlîsiyle İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler”, (Ed: Ahmet Gündüz, Selim Kaya), *Hatay Araştırmaları I*, Antakya Belediye Yayınları, Ankara 2010, 69-75.
- Günay, Nejla, “1909 Adana Olaylarından Sonra Yapılan Yardım Çalışmaları”, *Gazi Akademik Bakış*, II/4, Yaz 2009, 113-123.
- Halaçoğlu, Yusuf, “Fırka-i Islahiyye”, *TDVİA*, XIII, İstanbul 1996, 37-35.
- Harita, Erişim tarihi: 23 Mayıs 2012, http://www.themaphouse.com/search_getamap.aspx?id=107704&ref=TKY781
- , Erişim tarihi: 30 Kasım 2012, http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Piri_Reis_Map_of_the_Anatolian_Coast,_the_City_of_Iskenderun_as_Afar_as_the_Shores_of_Adana_-_Walters_W658323A_-_Full_Page.jpg
- , Erişim tarihi: 2 Ekim 2012, <http://www.swaen.com/antique-map-of.php?id=1055>

- , Erişim tarihi: 1 Ekim 2012, http://historic-cities.huji.ac.il/turkey/iskenderun/maps/roux_1764_pl_115_b.jpg
- , Erişim tarihi: 30 Kasım 2012, http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Piri_Reis_Map_of_the_Eastern_Mediterranean_Coast_and_the_Cities_of_Latakia_and_Antakya_Walters_W658322A_Full_Page.jpg
- , Erişim tarihi: 15 Haziran 2012; http://www.oldmapgallery.com/catalog/popup_image.php?pid=2992
- Hartmann, Martin, “Das Liwa Haleb (Aleppo) und ein Teil des Liwa Dschebel Bereket”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft*, XXIX, 1894, s. 142-188 ve ikinci kısım aynı dergide, 527-528.
- İnalcık, Halil, “Osmanlı Metrolojisine Giriş”, (Çev. Eşref Bengi Özbilen), *Türk Dünyası Araştırmaları*, LXXIII, İstanbul 1991, 21-50.
- İngiliz Konsolos Vekilleri, Erişim tarihi: 10 Ağustos 2012, [http://www.levantineheritage.com/pdf/List_of_British_Consular_Officials_Turkey\(1581-1860\)-D_Wilson.pdf](http://www.levantineheritage.com/pdf/List_of_British_Consular_Officials_Turkey(1581-1860)-D_Wilson.pdf); David Wilson, “British Consular Officials in the Ottoman Empire”, July 2011, 39-40.
- Karaca, Hasan, “Amık Gölü Zamanında Çevre Köylerde Yapılan Huğ Evler”, *Güneyde Kültür*, XIII/133, Haziran 2002, 14-17.
- Kaşgöz, Mahmut Nedim “Meyan (Piyam) Kökü (glycyrrhiza glabra)”, *Güneyde Kültür*, III/29, Temmuz 1991, 26.
- Kaya, Kemal, “Tanzimat’tan Önce Belediye Hizmetleri ve Vovodalar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVI/41, 2007, 101-112.
- Konuralp, Abdurrahman, “Hatırladığım İskenderun”, *Güneyde Kültür*, VI/60, Şubat 1994, 7.
- Metin, Barış, “Rus Kaynaklarına Göre Anadolu’da Demir Yolları ve Demir Yolu Projeleri, Bağdat Demir yolunun Rusya Açısından Önemi (1900-1916), *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, XVIII, Ağustos 2011, 15-31.
- Masters, Bruce, “Halep: Osmanlı İmparatorluğu’nun Kervan Kenti”, (1999), *Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, (Çev. Sermet Yalçın), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, 19-87.

- McGowan, Bruce, “Âyanlar Çağı (1699-1812)”, (Ed: Halil İnalcık, Donald Quataert), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi II*, (2. Baskı), Eren Yayınları, İstanbul 2006, 759-884.
- Oktay, Tarkan, “Osmanlı Belediye Tarihi Araştırmaları ve Kaynak Malzeme Üzerine Notlar” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, III/6, 2005, 257-281.
- Özcan, Cihan, “19. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir’in Aydın Sancağı İle Ticari İlişkileri”, 2. *Ulusal İktisat Kongresi*, İzmir 20-22 Şubat 2008, 1-20.
- Öztürk, Cemil, “Tanzimat Devrinde Bir Devletçilik Teşebbüsü: Haydarpaşa-İzmit Demir yolu”, *Çağını Yakalayan Osmanlı!*, İstanbul 1995, 271-287
- , “Rüşdiye” *TDVİA*, XXXV, İstanbul 2008, 300-303.
- Özyüksel, Murat, “Anadolu ve Bağdat Demiryolları”, *Osmanlı*, III, Ankara 1999, 663-677.
- Sahillioğlu, Halil, “Dördüncü Muradın Bağdat Seferi Menzilnamesi (Bağdat Seferi Harp Jurnalı)”, *Belgeler*, XIII/17, Ankara 1993, 43-81.
- , “Antakya”, *TDVİA*, III, İstanbul 1991, 228-232.
- Sandalcı, Mert, “İskenderun Dekovil Hattı”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, VI/2, 2005, 287-297.
- Sarıyıldız, Gülten, “Karantina Meclisi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, *Belleten*, LVIII/222, Ankara 1994, 329-376.
- Sonyel, Salahi R, “İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana’da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908-Aralık 1909)”, *Belleten*, LI/201, Aralık 1987, 1268-1269.
- Streck, M. “Antakya”, *İA*, I, MEB, İstanbul 1978, 456-459.
- Sümer, Faruk, “Çukur-Ova Tarihine Dair Araştırmalar (Fetihten XVI. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, I/1, 1964, 1-113.
- Taşman, Cevat E., “Petrolün Türkiye’de Tarihçesi”, *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası*, 1949, XXXIX, 14-22.
- Tekeli, İlhan, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Sistemindeki Değişmeler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, II, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, 456-475.

- Tekindağ, M. C. Şehabeddin, “II. Bayezid Devrinde Çukur-Ova’da Nüfuz Mücadelesi - İlk Osmanlı-Memlûklü Savaşları- (1485-1491)”, *Belleten*, XXXI/123, TTK, Ankara 1967, 345-373
- Tozlu, Selahattin, “Osmanlı Yol Düzenlemeleri (1839-1908)”, *Osmanlı*, III, Ankara 1999, 644-662.
- , “Bağdat-Halep-İskenderun Yoluyla İstanbul’a Bir Seyahat (1889)”, *Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, I. Orta Doğu Semineri(Kavramlar Kaynaklar ve Metodoloji)*, Bildiriler, Elazığ 29-31 Mayıs 2003, 365-377.
- , “Karapapaklar Hakkında Bazı Notlar II”, *Karadeniz Araştırmaları*, IX, Bahar 2006, 90-110
- , “Osmanlı Arşiv Belgelerinde Antakya ve İskenderun Nusayrîleri (19. Yüzyıl)”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, XVII/54, Bahar 2010, 79-110.
- , “Antakya ve Çevresi Türkmenleri Hakkında Bazı Notlar (Büyük Selçuklulardan Osmanlılara Kadar)”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, VII/39, Aralık 2007, 145-161.
- Tuncel, Metin, “İskenderun”, *TDVİA*, XXII, İstanbul 2000, s. 580-582.
- Tutar, Âdem, “XIX. Yüzyılın Sonlarında İskenderun Kazasında Müslümanlar ve Gayrimüslimler”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII, 2002, 61-70.
- Ürkmez, Naim-Efe, Aydın, “Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayrîler Hakkında Genel Bilgiler”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, XVII/54, Bahar 2010, 127-134.
- Wilson, David, “British Consular Officials in the Ottoman Empire”, July 2011, s. 1-67;[http://www.levantineheritage.com/pdf/List_of_British_Consular_Officials_Turkey\(1581-1860\)-D_Wilson.pdf](http://www.levantineheritage.com/pdf/List_of_British_Consular_Officials_Turkey(1581-1860)-D_Wilson.pdf)
- Yıldırım, Nuran, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, V, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, 1319-1338.
- Yılmaz, Mehmet, “Hatay’da Yerleşmiş Aşiret, Oymak ve Cemaatler”, *Güneyde Kültür*, IV/41, Temmuz 1992, 22-27.

Yorulmaz, Şerife, “Fransız Manda Yönetimi Döneminde İskenderun Sancağı (Hatay)’nın Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Durumuna İlişkin Bazı Kayıtlar (1918-1939)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, XXII, Ankara 2001, 231-259.

EKLER

Ek:1 Fotoğraflar

Fotoğraf 1 İskenderun'da Bulunan Meyan Fabrikalarından Bir Görünüm²⁰⁵²

Fotoğraf 2 Soldaki İngiltere'nin İskenderun Konsolos Vekili Augustin Joseph Catoni, Sağdaki Catoni'nin Kayınbiraderi, Eski Bir Levanten, Almanya Konsolos Vekili Theodor Belfante.²⁰⁵³

²⁰⁵² Fotoğraf, Erişim tarihi: 21. 01.2012, Library of Congress Prints and Photographs Division Washington, D.C. 20540 USA; Call Number: LC-M32- 1806 [P&P]; <http://www.loc.gov/pictures/item/mpc2004004527/PP/>

Fotoğraf 3 İskenderun'un İngiltere Konsolos Vekâleti Binası²⁰⁵⁴ Günümüzde bina varlığını korumakta ve binanın üzerinde Catoni şirketinin levhası bulunmaktadır. Fakat bina bakımsız bir durumdadır.

Fotoğraf 4 İskenderun'da Geneneksel Huğ Denilen Kamıştan Mamul Evler²⁰⁵⁵

²⁰⁵³ Fotoğraf, Erişim tarihi: 23.05.2012, <http://www.levantineheritage.com/testi66.htm>

²⁰⁵⁴ Fotoğraf, Erişim tarihi: 23.05.2012, <http://www.levantineheritage.com/alexandretta.htm>

²⁰⁵⁵ İstanbul Büyükşehir Belediyesi Nadir Eserler Kütüphanesi.

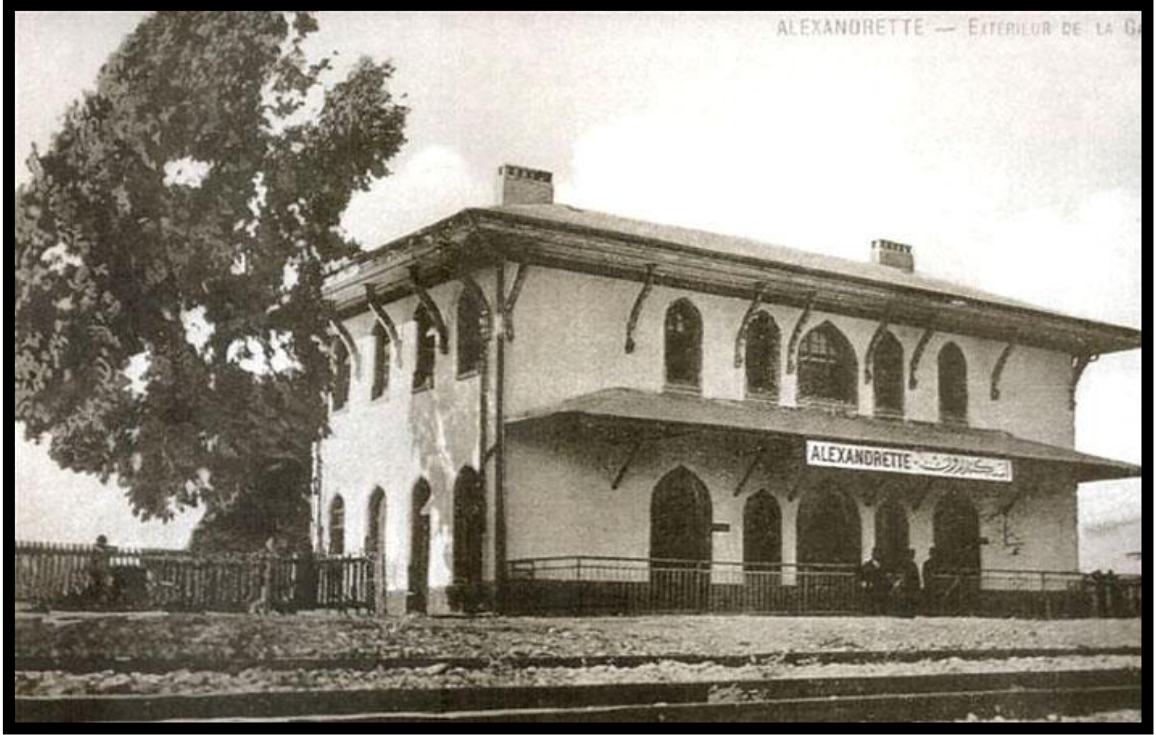
Fotoğraf 5 Toprakkale İskenderun Demir yolu Hattının İskenderun İstasyonu²⁰⁵⁶

Fotoğraf 6 İskenderun İstasyonu²⁰⁵⁷

²⁰⁵⁶ İstanbul Büyükşehir Belediyesi Nadir Eserler Kütüphanesi.

²⁰⁵⁷ Fotoğraf, Erişim tarihi: 23.05.2012, <http://www.levantineheritage.com/alexandretta.htm>

Fotoğraf 8 İskenderun Tren Garı²⁰⁵⁸

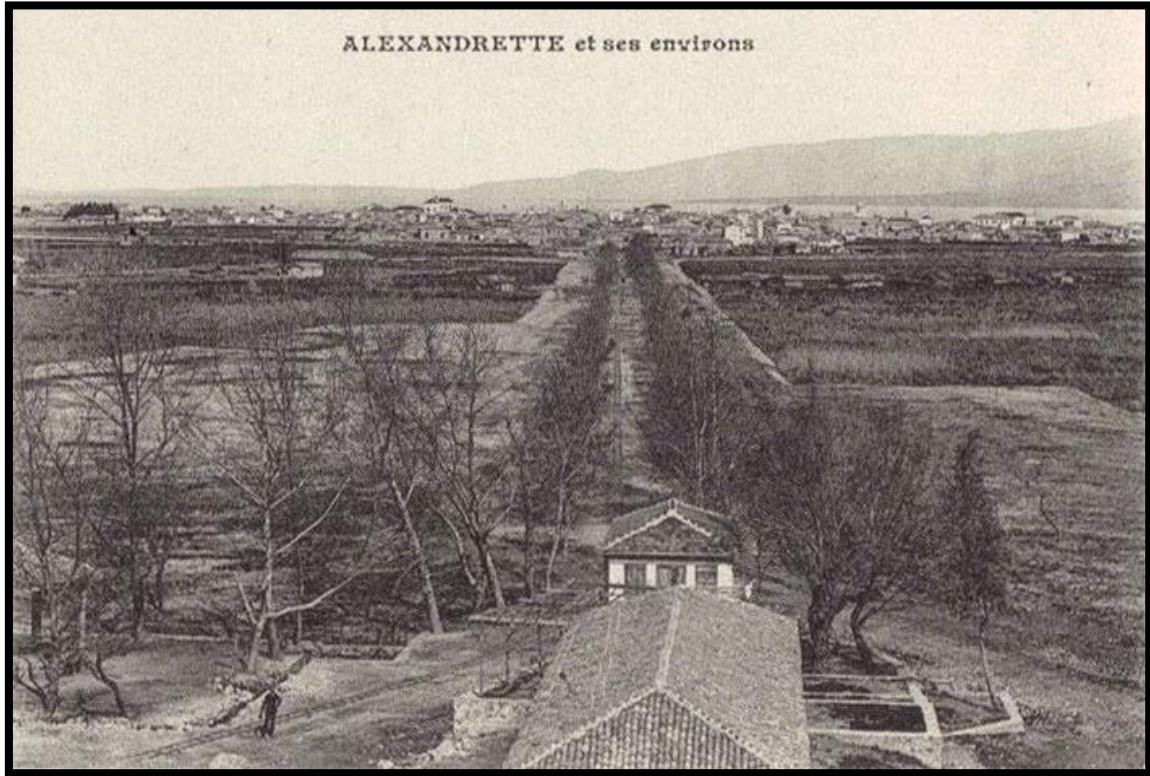
Fotoğraf 9 Meyan Kökü Fabrikalarının Geçmişteki ve Günümüzdeki Hali²⁰⁵⁹

²⁰⁵⁸ Fotoğraf, Erişim tarihi: 23.05.2012, <http://www.levantineheritage.com/alexandretta.htm>

²⁰⁵⁹ Fotoğraf, Erişim tarihi: 23.05.2012, <http://www.levantineheritage.com/alexandretta.htm>

Fotoğraf 10 Belen Taraflarından İskenderun Limanı²⁰⁶⁰

Fotoğraf 13 İskenderun çevresindeki bataklıklar²⁰⁶¹

²⁰⁶⁰ Fotoğraf, Erişim tarihi: 23.05.2012, <http://www.loc.gov/pictures/resource/matpc.16703/>

²⁰⁶¹ Fotoğraf, Erişim tarihi: 23.05.2012, <http://www.levantineheritage.com/alexandretta.htm>

Fotoğraf 14 XIX. Yüzyılın Sonlarında İskenderun İskelesi ²⁰⁶²

Fotoğraf 15 Toprakkale-İskenderun Şube Demiryolu Hattının İnşası. ²⁰⁶³

²⁰⁶² Fotoğraf, Erişim tarihi: 23.05.2012, <http://www.levantineheritage.com/alexandretta.htm>

²⁰⁶³ Fotoğraf, Erişim tarihi: 25.05.2012, <http://www.loc.gov/pictures/resource/matpc.04664/>

Fotoğraf 16 Askeri Hastane²⁰⁶⁴

Fotoğraf 17 İskenderun Fener Caddesi.²⁰⁶⁵

²⁰⁶⁴ Fotoğraf, Erişim tarihi: 30 Kasım 2012, http://images-01.delcampe-static.net/img_large/auction/000/182/350/194_001.jpg

²⁰⁶⁵ Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.

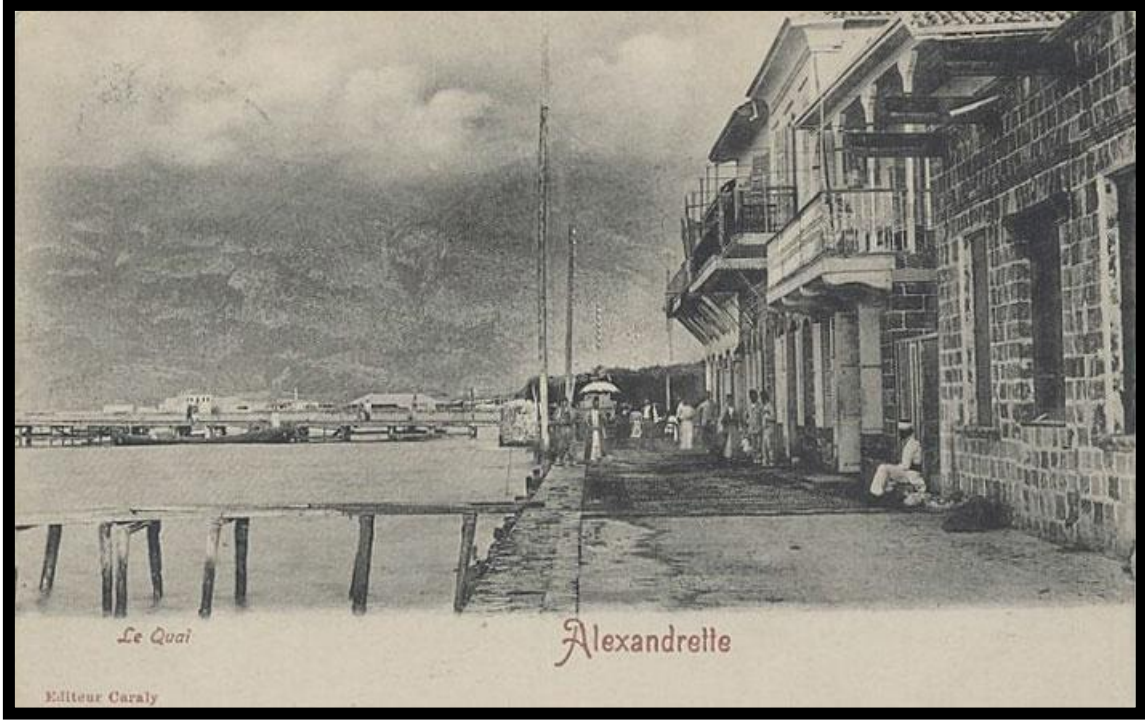
Fotoğraf 18 İskenderun Elia Oteli²⁰⁶⁶

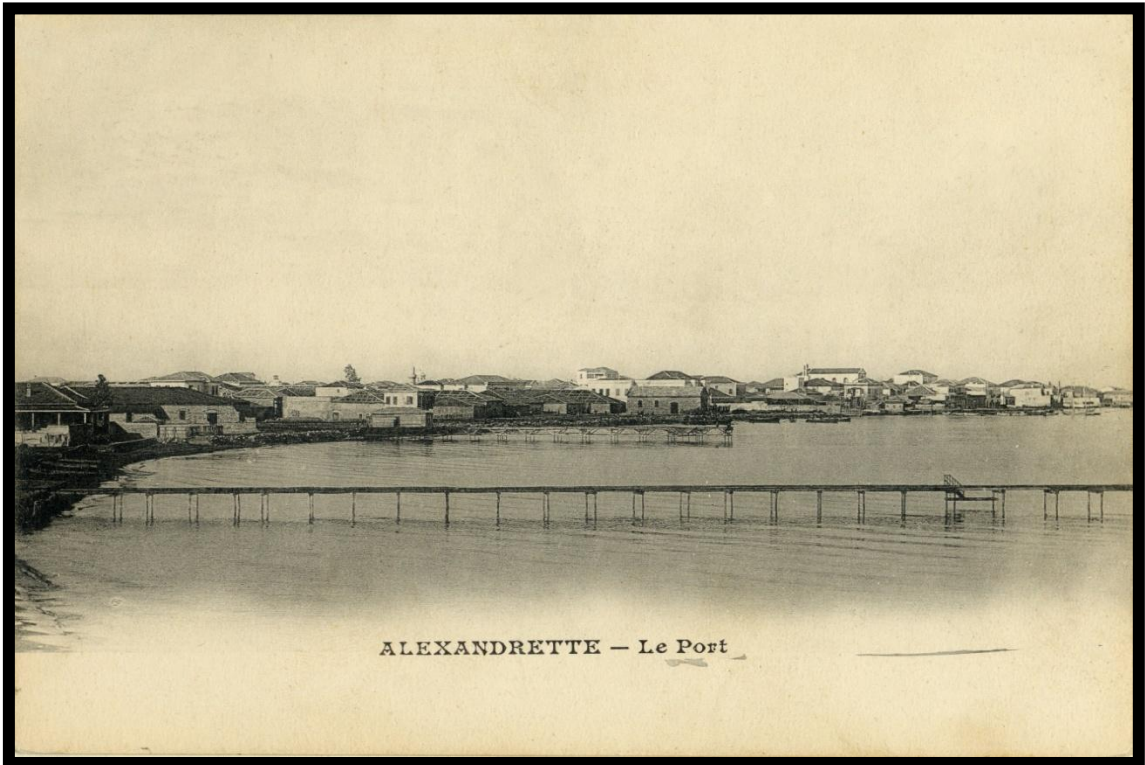
Fotoğraf 19 İskenderun Çarşısı²⁰⁶⁷

²⁰⁶⁶ Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.

²⁰⁶⁷ Fotoğraf, Erişim tarihi: 23.05.2012, <http://www.levantineheritage.com/alexandretta.htm>

Fotoğraf 20 İskenderun İskelesi²⁰⁶⁸

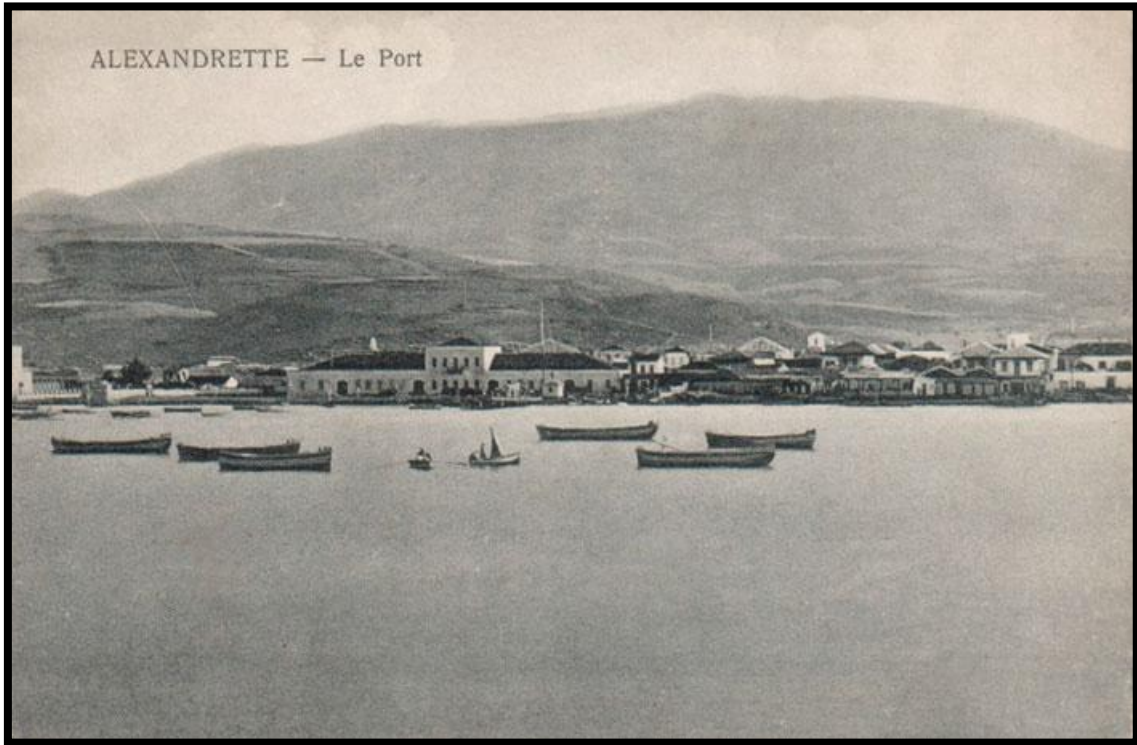
Fotoğraf 21 İskenderun İskelesi²⁰⁶⁹

²⁰⁶⁸ Fotoğraf, Erişim tarihi: 23.05.2012, <http://www.levantineheritage.com/alexandretta.htm>

²⁰⁶⁹ Fotoğraf, Erişim tarihi: 23.05.2012, <http://www.levantineheritage.com/alexandretta.htm>

Fotoğraf 22 İskenderun Hükümet Konağı²⁰⁷⁰

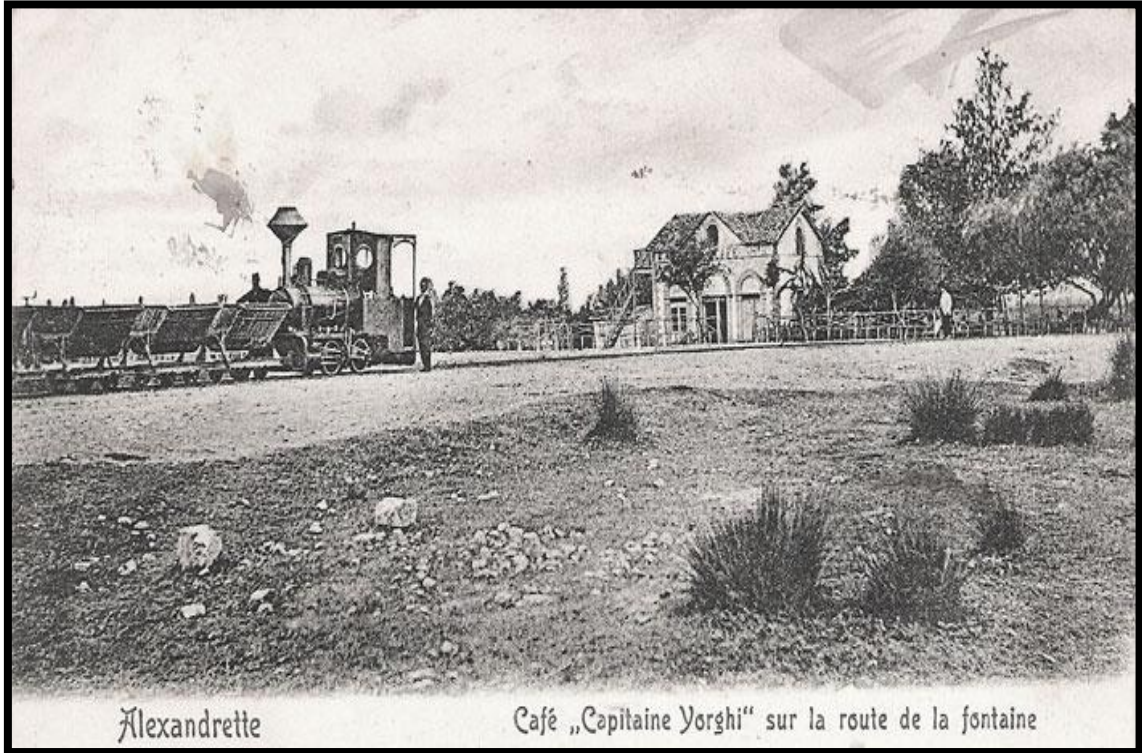
Fotoğraf 23 İskenderun Limanı ve Gümrüğü²⁰⁷¹

²⁰⁷⁰ Fotoğraf, Erişim tarihi: 23.05.2012, <http://www.levantineheritage.com/alexandretta.htm>

²⁰⁷¹ Fotoğraf, Erişim tarihi: 23.05.2012, <http://www.levantineheritage.com/alexandretta.htm>

Fotoğraf 24 İskenderun Kışlası

Fotoğraf 25 Kaptan Yorgi Kahvesi ve bataklıkların kurutulmasında kullanılan dekovil.²⁰⁷²

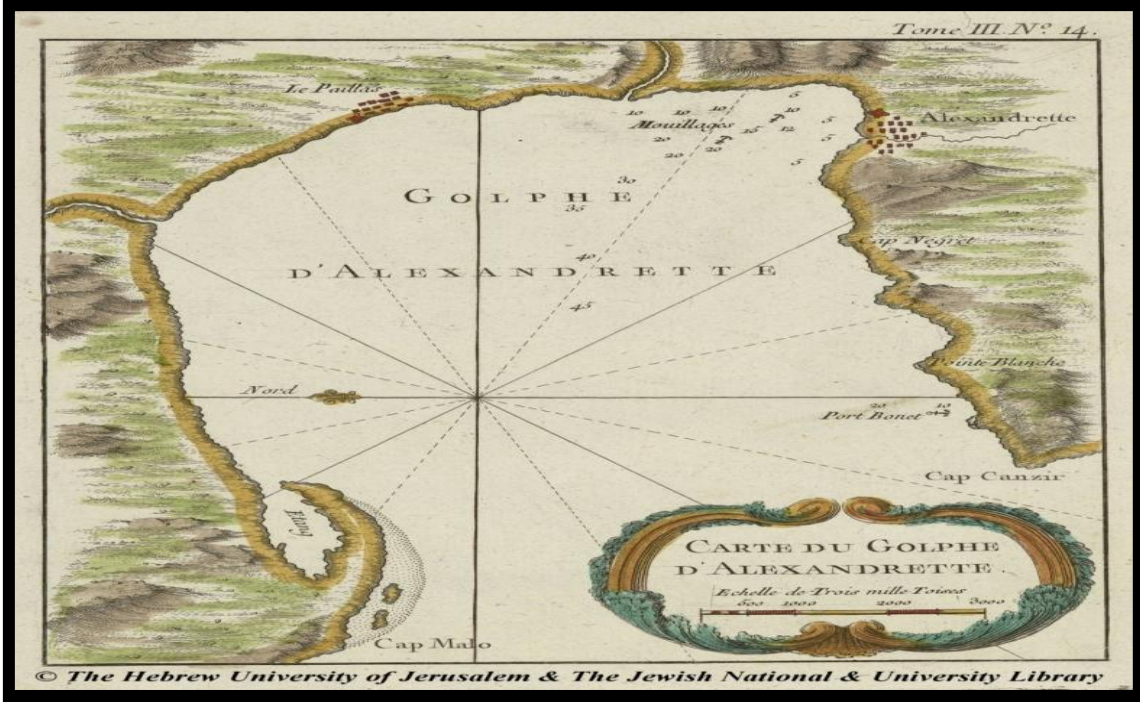
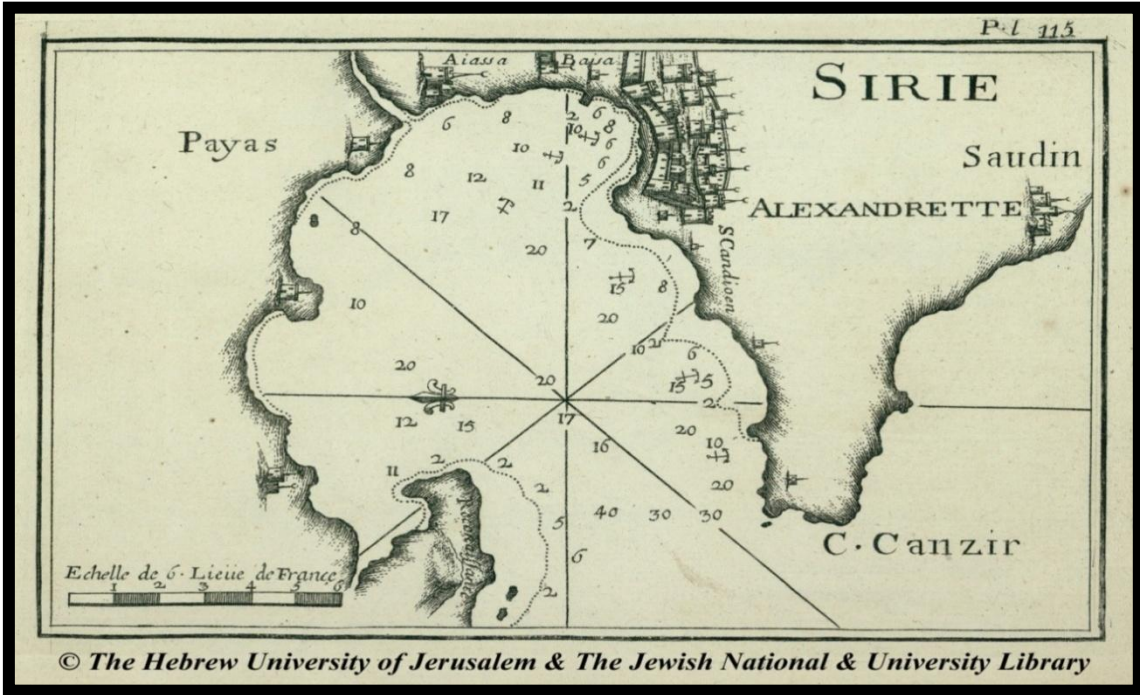
²⁰⁷² Fotoğraf, Erişim tarihi: 23.05.2012, <http://www.levantineheritage.com/alexandretta.htm>

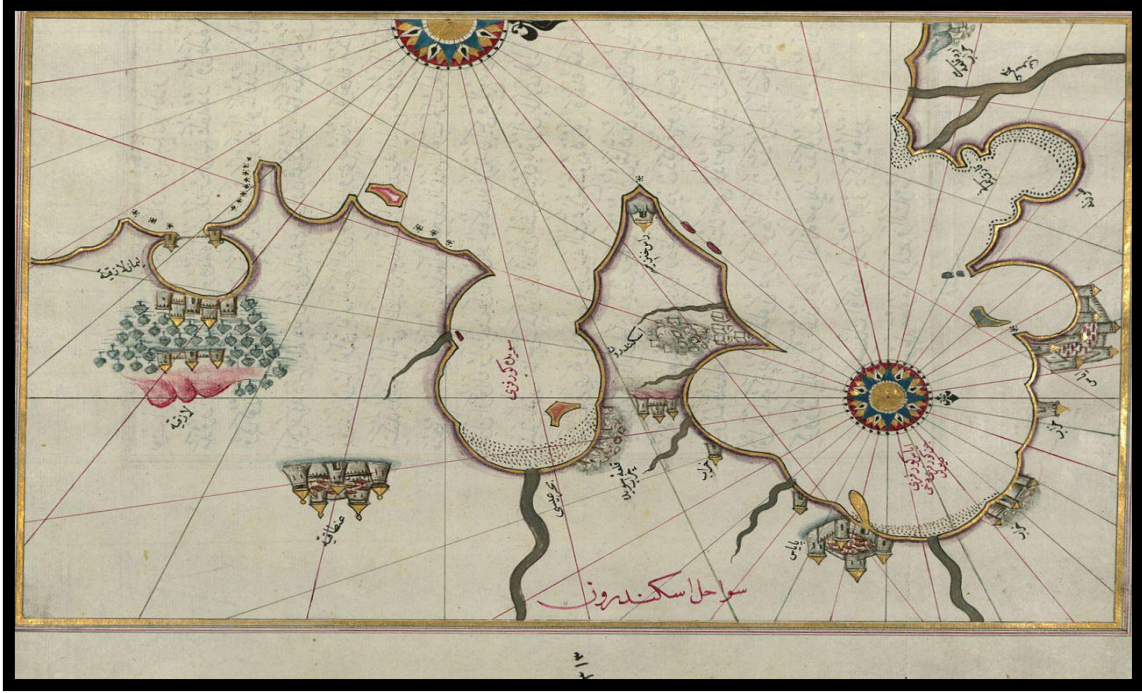
Fotoğraf 26 İskenderun Europe Oteli²⁰⁷³

²⁰⁷³ Fotoğraf, Erişim tarihi: 23.05.2012, <http://www.levantineheritage.com/alexandretta.htm>

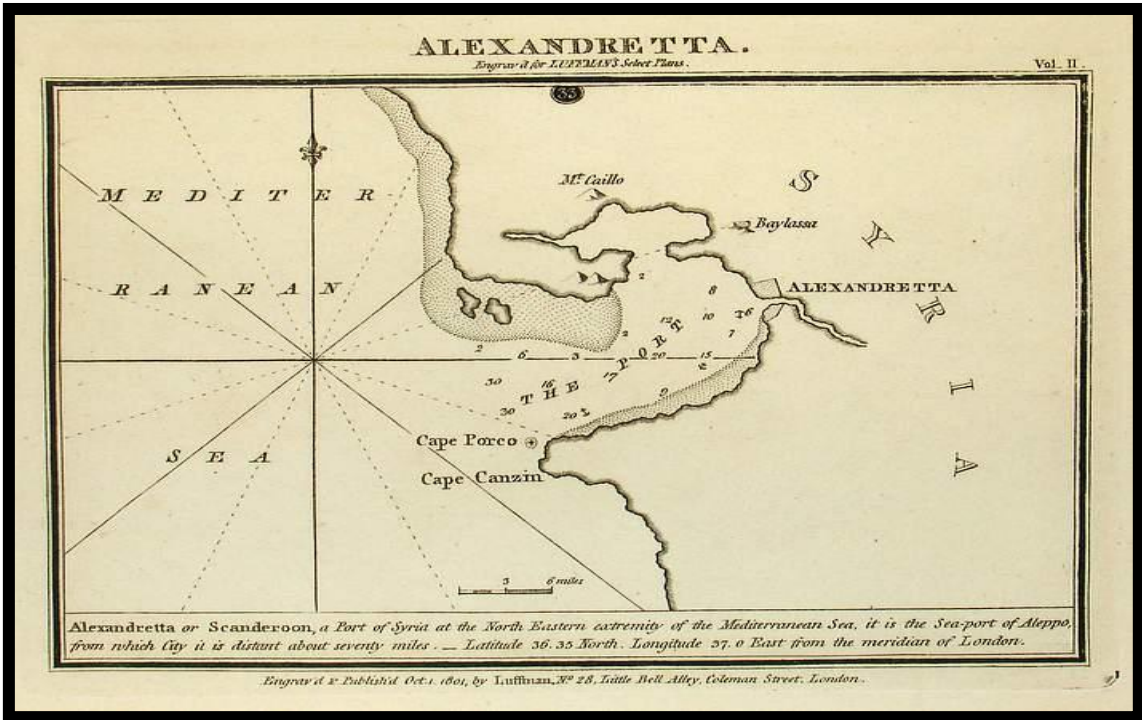
Ek: 2 Haritalar

Harita 1 İskenderun Körfezi²⁰⁷⁴Harita 2 İskenderun Körfezi²⁰⁷⁵

²⁰⁷⁴ Harita, Erişim tarihi: 23.05.2012, http://www.themaphouse.com/search_getamap.aspx?id=107704&ref=TKY781

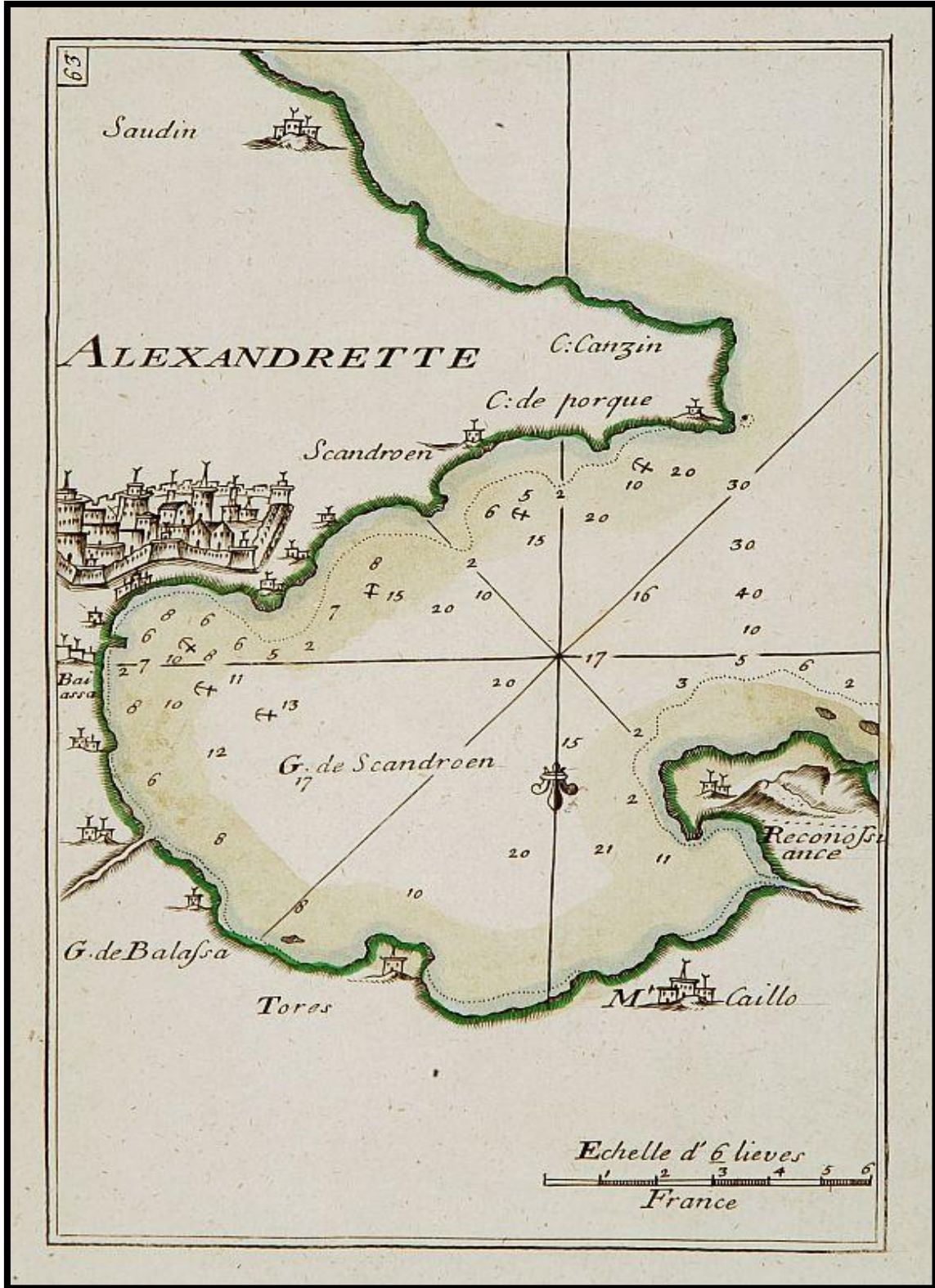
Harita 3 Piri Reis'in Kitab-ı Bahriye isimli eserinde İskenderun Körfezi²⁰⁷⁶

Harita 5 İskenderun Körfezi²⁰⁷⁷

²⁰⁷⁵ Harita, Erişim tarihi: 1 Ekim 2012, http://historic-cities.huji.ac.il/turkey/iskenderun/maps/roux_1764_pl_115_b.jpg

²⁰⁷⁶ Harita Erişim tarihi: 30 Kasım 2012, http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Piri_Reis_Map_of_the_Eastern_Mediterranean_Coast_and_the_Cities_of_Latakia_and_Antakya_-_Walters_W658322A_-_Full_Page.jpg

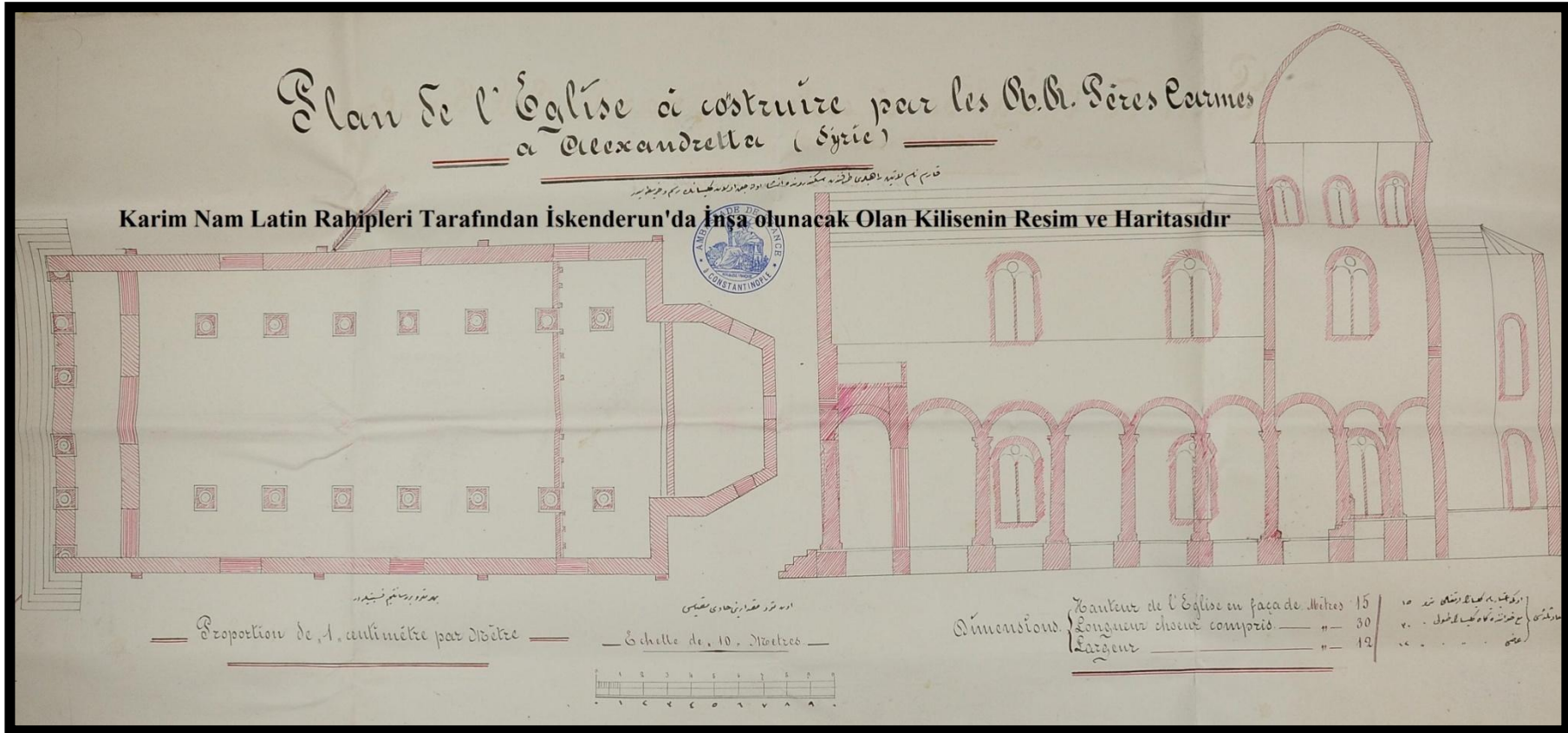

Harita 6 İskenderun Limanı²⁰⁷⁸

²⁰⁷⁷ Harita, Erişim tarihi: 2 Ekim 2012, <http://www.swaen.com/antique-map-of.php?id=1055>

²⁰⁷⁸ Harita, Erişim tarihi: 15 Haziran 2012; http://www.oldmapgallery.com/catalog/popup_image.php?pid=2992

Ek: 3 Plan

Plan 1 İskenderun'da İnşa Edilen Karim Rahiplerine Ait Kilise²⁰⁷⁹

²⁰⁷⁹ BA, İ. AZN, 23-1314/B-19.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Naim ÜRKMEZ
Doğum Yeri ve Tarihi	Doğanşehir 10.10.1979
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği
Yüksek Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Tarih Eğitimi Bilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Milli Eğitim Bakanlığı
İletişim	
E-Posta Adresi	naimurkmez@gmail.com
Tarih	